

**ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҚЫЗЫЛ КІТАБЫ**

**КРАСНАЯ КНИГА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**THE RED DATA BOOK
OF THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN**

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҚЫЗЫЛ КІТАБЫ

КРАСНАЯ КНИГА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

THE RED DATA BOOK
OF THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ЗООЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
ОРМАН ЖӘНЕ АҢШЫЛЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КОМИТЕТІ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЗЫЛ КІТАБЫ

**I ТОМ. ЖАНУАРЛАР
1-БӨЛІМ. ОМЫРТҚАЛЫЛАР**

**Төртінші басылым,
қайта өңделген және толықтырылған**

Алматы, 2010

**Басылымның демеушісі:
Аджип Қазақстан Норт Каспиан Оперейтинг Компани Н.В.**

аджип қко

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ИНСТИТУТ ЗООЛОГИИ
МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
КОМИТЕТ ЛЕСНОГО И ОХОТНИЧЬЕГО ХОЗЯЙСТВА

КРАСНАЯ КНИГА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ТОМ I. ЖИВОТНЫЕ
ЧАСТЬ 1. ПОЗВОНОЧНЫЕ

Издание четвертое,
исправленное и дополненное

Алматы, 2010

Спонсор издания:
Аджип Казахстан Норт Каспиан Оперейтинг Компани Н.В.

аджип кко

ББК 28.693.3

Қ18

Қ18 Қазақстан Республикасының Қызыл кітабы. 4-басылым, қайта өңделген және толықтырылған. I том.: Жануарлар; 1-бөлім: Омыртқалылар. (авторлар ұжымы)– Алматы, «DPS», 2010. – 324 бет.
ISBN 9965-32-738-6

Қазақстан Республикасының Қызыл кітабының 4-басылымын ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі Орман және аңшылық шаруашылығы комитетінің тапсырысы бойынша ҚР Білім және ғылым министрлігі Зоология институты орындаған. Бұл кітап омыртқалы жануарлардың: дөңгелек ауыздылар мен балықтардың (18), космекенділердің (3), бауырымен жорғалаушылардың (10), құстардың (57) және сүтқоректілердің (40) – барлығы 128 түрі мен түршелерінің қазіргі таралуы, саны, биологиялық ерекшеліктері, сонымен қатар оларды қорғау үшін қабылданған және қабылдауға ұсынылатын мәліметтерді қамтиды. Әрбір түрі бойынша қысқаша мәлімет, түрлі түсті сурет және олардың Қазақстанда таралуының картасызбасы келтірілген.

Кітап табиғат қорғау мекемелерінің қызметкерлеріне, зоология және экология саласының мамандарына, жоғары оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ табиғат пен экология мәселелеріне қызығатын көпшілікке арналған.

Карта-128, иллюстрациялық сурет-133, пайдаланылған әдебиеттер-773.

Қ18 Красная книга Республики Казахстан. Изд. 4-е, переработанное и дополненное. Том I.: Животные; Часть 1: Позвоночные. (колл. авторов) – Алматы, «DPS», 2010. – 324 с.
ISBN 9965-32-738-6

Настоящая Красная книга Республики Казахстан (4-изд.) составлена Институтом зоологии МОН РК по заказу Комитета лесного и охотничьего хозяйства МСХ РК. Она содержит сведения о современном распространении, численности, особенностях биологии, а также о принятых и предлагаемых мерах охраны 128 видов и подвидов позвоночных животных: рыб (18), земноводных (3), пресмыкающихся (10), птиц (57) и млекопитающих (40). По каждому виду приводится краткий текст, цветное изображение и картосхема распространения в Казахстане.

Предназначена для работников природоохранных служб, специалистов в области зоологии и экологии, преподавателей и студентов вузов, а также широкого круга лиц, интересующихся природой и проблемами экологии.

Карт – 128, илл. – 133, библиография – 773 назв.

Қ18 The Red Data Book of the Republic of Kazakhstan. 4th edition, revised and updated. Volume I.: Animals; Part 1: Vertebrates. (authors' collective) – Алматы, “DPS”, 2010. – 324 pp.
ISBN 9965-32-738-6

The present Red Data Book of the Republic of Kazakhstan (4th edition) has been compiled by the Institute of Zoology of the RoK Ministry of Education and Science upon the request of the Forestry and Hunting Committee of the RoK Ministry of Agriculture. It contains data on the current distribution, number, biological features along with current and proposed conservation measures for 128 species and subspecies of vertebrates: fishes (18), amphibians (3), reptiles (10), birds (57) and mammals (40). The book includes a brief description, colour picture along with a map indicating the distribution of each species within Kazakhstan.

The publication is intended for workers in the field of nature conservation, specialists in the sphere of zoology and ecology, lecturers and students of institutes of higher education as well as for the wide circle of people interested in nature, and ecological problems.

Maps – 128, illustrations – 133, bibliography – 773.

ББК 28.693.3

Главный редактор: доктор с/х наук, профессор, академик НАН РК
Заместитель главного редактора: кандидат биологических наук
Редактор текста на казахском языке: доктор биол. наук, профессор
Редактор текста на русском языке: доктор биол. наук, профессор

МЕЛДЕБЕКОВ А. М.
БАЙЖАНОВ М. Х.
БЕКЕНОВ А. Б.
КОВШАРЬ А. Ф.

© Институт зоологии МОН РК, 2008 г.
© Типография «Ди-Пи-Эс», 2008 г. – макет, оформление, цветоделение и печать
© Белоусова Л. К., Дуйсебаева Т. Н., Хардер Т. – фото
© Бекенов А. Б., Есжанов Б. – перевод
© Васильева Т., Карпов Ф., Шаймарданов Р., Вилсон Э. – рисунки

ISBN 9965-32-738-6

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЗЫЛ КІТАБЫНЫҢ ОҚЫРМАНДАРЫНА, АВТОРЛАРЫНА ЖӘНЕ БАСТЫРЫП ШЫҒАРУШЫЛАРЫНА

Соңғы 30-40 жыл ішінде дүние жүзінің көптеген елдерінде адам қызметтерінің әсерінен биологиялық әртүрлілік тым қысқарып кетті: жануарлар мен өсімдіктер түрлерінің саны азайды, олардың геналық қоры әбден жүдеген, әсем экосистемалар жойылып барады. Әсіресе, адамзат баласының қоршаған табиғи ортаны зерттегеннен гөрі оны тезірек бұлдіруі өте қауіпті. Өйткені ол жануарлар мен өсімдіктер дүниесіне орны толмас зиян келтіруі мүмкін. Міне осындай себептер дүние жүзінде қасіретті «Қызыл кітаптың» тууына себеп болды.

Қызыл кітап – бұл жануарлардың кейбір түрлеріне жойылып кету қаупі төніп келе жатыр дегенді ескерту. Біздің міндетіміз – бұл қауіпті болдырмау.

Республика Қызыл кітабының бірінші басылымы (1978) мен төртінші басылымы (2008) арасында жинақталған тәжірибе саны азайған және жойылып кету қаупі бар жануарлар түрлері сандарының қысқару себептерін анықтауға мүмкіндік береді және келешекте оларды зерттеу мен қорғауға жол ашады. Қызыл кітаптың тиімділігі оны шығарғанда емес, онда көрсетілген қорғау шараларын тәжірибеде жүзеге асыру болып табылады.

Қазақстан Республикасының Қызыл кітабын қайта басып шығару – ғалым-зоологтар, редакторлар мен баспа қызметкерлерінің тынымсыз ұжымдық еңбектері – Қазақстанның жануарлар дүниесін қалпына келтіру мен сақтау шараларын келешекте жүзеге асыруға көмектеседі. Тек бәріміз жұмылып еңбек еткенде ғана біздің ғажайып жануарлар дүниесін келешек ұрпақ үшін сақтап, қалпына келтіруге болады.

Қызыл кітаптың бұл басылымын дайындауға атсалысқан ғалымдар мен басқа қызметкерлеріне алғысымды айтамын.

**Қазақстан Республикасының
Білім және ғылым министрі
Жансейт Түймебаев**

ЧИТАТЕЛЯМ, АВТОРАМ И ИЗДАТЕЛЯМ КРАСНОЙ КНИГИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

За последние 30-40 лет в большинстве стран мира в результате возрастающего антропогенного воздействия резко сократилось биологическое разнообразие: уменьшилось число видов животных и растений, истощается их генофонд, исчезают уникальные экосистемы. Особую тревогу вызывает то обстоятельство, что подчас человек изменяет окружающую среду быстрее, чем ее изучает, а это таит в себе опасность нанесения невосполнимого ущерба животному и растительному миру. Это одна из главных причин, вызвавших появление в мире печально знаменитой «Красной книги».

Красная книга – это сигнал, предупреждающий о том, что животные того или иного вида находятся в опасности. Наша общая задача – ликвидировать эту опасность.

Опыт, накопленный за время между выходом первого (1978) и четвертого издания (2008) Красной книги Республики, позволяет более определенно говорить о причинах сокращения численности редких и исчезающих видов животных и перспективах их дальнейшего изучения и охраны. Необходимо помнить, что ощутимый эффект от Красной книги определяется не ее созданием, а воплощением в жизнь тех идей и рекомендаций, которые приведены в ней для практического использования.

Переиздание Красной книги Республики Казахстан – итог напряженного коллективного труда ученых – зоологов, редакторов и издателей – будет способствовать дальнейшему развертыванию работ по сохранению и восстановлению уникального животного мира Казахстана. Только общими усилиями можно приостановить оскудение нашей фауны и сохранить ее для потомков.

С уважением и благодарностью ко всем, кто принимал участие в создании Красной книги Республики Казахстан.

**Жансейт Түймебаев
Министр образования и науки
Республики Казахстан**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЗЫЛ КІТАБЫНЫҢ ОҚЫРМАНДАРЫНА ЖӘНЕ ОНЫ ШЫҒАРУҒА ҚАТЫСУШЫЛАРҒА

Қазақстан Республикасының Қызыл кітабы – еліміздің бірегей биологиялық сан алуандығын сақтау мақсаты біріктірген бүкіл республикамыздағы ондаған мамандар мен энтузиастардың ғылыми еңбегінің нәтижесі.

Кең-байтақаумақты алып жатқан және жер бедері ғажайып Қазақстан Республикасына Еуразияның ғана емес, сонымен бірге жалпы жер шарының биологиялық сан алуандығын сақтауда орасан зор маңыз берілуде. Біздің тамаша табиғатымыз бен жануарлар дүниесін қорғау үшін Қазақстан экологиялық бағыттағы 20-дан астам Конвенция мен Келісімді қолдайды.

Қазақстан Республикасы Қызыл кітабының төртінші басылымының жарық көруі жануарлар дүниесінің сақталуы жөніндегі еліміздің азаматтық және әлеуметтік жауапкершілігін, жекелеген биологиялық түрден айырылудың болашақ ұрпақтар

үшін жайсыз зардаптары болуы мүмкін екенін сезінуді арттыра түседі.

Біздің еліміздің жануарлар дүниесі туралы осында ұсынылып отырған ақпараттың қалың оқырмандар қауымы үшін пайдалы болатынына сенімдімін.

Осы басылымды әзірлеу жұмысына тікелей қатысқандардың барлығына, сондай-ақ оны көбейтіп шығаруға көмек көрсеткен «Аджип ҚКО» компаниясына орасан зор алғыс сезімді білдіремін.

**Қазақстан Республикасының
Ауыл шаруашылығы министрі
А. Күрішбаев**

ЧИТАТЕЛЯМ И УЧАСТНИКАМ ИЗДАНИЯ КРАСНОЙ КНИГИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Красная книга Казахстана является результатом научного труда десятков специалистов и энтузиастов со всей Республики, объединенных общей целью – сохранением уникального биологического разнообразия нашей страны.

Республике Казахстан, с ее огромной территорией и уникальными ландшафтами, отводится огромное значение в сохранении биологического разнообразия не только Евразии, но и планеты в целом. Для защиты нашей прекрасной природы и ее животного мира Казахстан поддерживает более 20 международных Конвенций и соглашений экологического направления.

Выход четвертого издания Красной книги Республики Казахстан повысит гражданскую и социальную ответственность людей за сохранность животного мира и будет способствовать осознанию того, что потеря отдельного биологического вида может иметь негативные последствия для будущих поколений.

Уверен, что представленная здесь информация о животном мире нашей Республики будет полезна для широкого круга читателей.

Выражаю огромную благодарность всем, кто непосредственно принимал участие в работе над этим изданием, а также компании «Аджип ККО» за оказанную помощь в ее публикации.

**А. Куришбаев
Министр сельского хозяйства
Республики Казахстан**

АЛҒЫ СӨЗ

«Аджи́п ҚҚО» компаниясы Қазақстанның жануарлар әлемінің қазіргі жағдайына қатысты құнды ғылыми талдау мәліметтері енгізілген бұл кітаптың басылып шығуына демеушілік көмек көрсетуді ғанибет көреді.

Қоршаған ортаға, өсімдіктер мен жануарлар әлемінің өркендеуіне қамқор болу – «Аджи́п ҚҚО» компаниясы мен оның серіктестерінің басшылыққа алған негізгі ұстанымдарының бірі болып табылады.

«Аджи́п ҚҚО» компаниясының қоршаған ортаны және еңбекті қорғау туралы саясаты халықаралық өнеркәсіптік нормаларға сай болып қана қоймай, олардан асып түседі, алайда ол ең алдымен Қазақстан Республикасының халқы мен үкіметі талап ететін ең жоғары стандарттарға сәйкес болуды қамтамасыз етуге арналған.

«Аджи́п ҚҚО» компаниясының барлық өндірістік операциялары қоршаған ортаға тиер әсердің көлемі барынша азайтылатындай етіп жүзеге асырылады.

Каспий теңізінің солтүстік-шығыс аймағындағы өндірістік операциялар басталған сәттен бері консорциум біршама ғылыми деректерді, соның ішінде ауа мен судың сапасы, құстар мен итбалықтардың саны туралы мәліметтерді жинақтап, зерттеуде. Компания бұл деректерді әрдайым мемлекеттік органдар мен ғылыми ұйымдардың назарына беріп отырады.

Атқарылған жұмыстың нәтижелері үнемі жаңартылып тұратын аймақтың экологиялық сезімталдығы картасында көрсетілген. Аталған карта ғарыштан түсірілген суреттер негізінде жасалған. Ол өндірістік жұмыстарды қоршаған ортаға кері әсерін тигізбей жүргізуге қажетті барлық деректермен қамтиды.

«Аджи́п ҚҚО» компаниясы қоршаған ортаны қорғау іс-шараларын атқаруда басшылыққа алып отырған ұстанымы компанияның тұрақты даму міндеттемесіне негізделген. Бұл міндеттеме қазіргі ұрпаққа қамқорлық көрсетумен қатар, келешек ұрпақтың қажеттіліктерін ескеруді білдіреді.

Әлемдік экономиканың ағымдағы жағдайын ескере отырып, компания қоршаған ортаға көрсетілетін қамқорлықты тек өнегелік парыз ғана емес, сонымен бірге зор қажеттілік деп таниды.

Қызыл кітап өзіміз өмір сүріп жүрген ортада, соның ішінде Қазақстан секілді әсем елде кездесетін өсімдіктер мен жануарлардың сан алуан түрлерінен тұратын табиғатқа селқос қарауға болмайтындығы туралы қатаң ескерту болып табылады.

Мен Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі және Зоология институтына «Аджи́п ҚҚО» компаниясына бұл кітапты бастырып шығаруға ат салысу мүмкіндігін бергені үшін өз алғысымды білдіремін. Олар бұл кітапты мақтан тұтуға толықтай құқылы.

**«Аджи́п ҚҚО» компаниясының
басқарушы директоры
Умберто Каррара**

ПРЕДИСЛОВИЕ

Компания «Аджип ККО» с огромным удовольствием оказывает спонсорскую поддержку в публикации настоящей книги, которая содержит результаты ценного научного анализа состояния животного мира Казахстана.

Забота об окружающей среде, благополучное состояние флоры и фауны является одним из руководящих принципов компании «Аджип ККО» и ее партнеров.

В компании «Аджип ККО» принята политика по охране окружающей среды и труда, которая не только соответствует или даже превосходит международные отраслевые нормы, но, в первую очередь, направлена на соблюдение самых высоких стандартов, как того совершенно справедливо требует общество и правительство Республики Казахстан.

Все производственные операции «Аджип ККО» осуществляются таким образом, чтобы до минимума снизить воздействие на окружающую среду.

С самого начала производственных операций в северо-восточной части Каспийского моря, консорциум осуществляет сбор и изучение широкого спектра научной информации, включая данные по качеству атмосферного воздуха и воды, популяции птиц и тюленей. Компания с готовностью предоставляет эти данные государственным органам и научным организациям.

Результаты проделанной работы отражены на периодически обновляемой карте экологической чувствительности. Карта основана на результатах спутниковой съемки и содержит всю информацию, необходимую для проведения производственных операций экологически безопасным образом.

Подход компании «Аджип ККО» к решению вопросов охраны окружающей среды соответствует обязательству компании по устойчивому развитию, что означает заботу о нынешнем поколении с учетом потребностей последующих поколений.

Компания осознает, что в существующих условиях мировой экономики, забота об окружающей среде является не только моральным долгом, но и необходимостью.

Красная книга является серьезным напоминанием о том, что природную среду со значительным разнообразием видов флоры и фауны, встречающихся, в частности, в такой красивой стране, как Казахстан, нельзя принимать как должное.

Хотелось бы выразить благодарность Министерству сельского хозяйства Республики Казахстан и Институту зоологии за приглашение компании «Аджип ККО» оказать содействие в издании этой книги, которой они по праву могут гордиться.

Умберто Каррара
Управляющий директор
компании «Аджип ККО»

КІРІСПЕ

Биологиялық алуантүрлілікті сақтау мәселесі жарты ғасырдан аса уақыт ішінде тек мамандар мен табиғат қорғаудың жекелеген ынталы адамдарының міндеті болудан қалды, себебі әрбір биологиялық түрді жоғалту тек адамгершілік пен жалпы теориялық пікірлерге ғана емес, сонымен қатар қоғамның экономикалық мүддесіне де нұқсан келтіретініне адамзат баласының толықтай көзі жетті. Бұған 1992 жылы Рио-де-Жанейрода өткен конференцияда дүние жүзінің көптеген елдері, оның ішінде Қазақстан да бар, қол қойған биологиялық әртүрлілікті сақтау Конвенциясының қабылдануы дәлел.

Қазақстан территориясының ұлан-байтақтығы және оның Еуразияның дәл кіндігіндегі географиялық жағдайының ерекшелігі, Сібірдің ну орманы мен Орта Азия шөлдері және Орталық Азияның биік тауларының (бұлардың бәрі де Қазақстанда бар) аралығында орналасуы – табиғат жағдайының және соған сәйкес өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің алуан түрлі болуына алып келді. Қазақстан фаунасының генофондысы (зәуазат қоры) кітабының (1989 ж.) мәліметі бойынша, біздің республикамызда тек омыртқалы жануарлардың (балықтар, қосмекенділер, бауырымен жорғалаушылар, құстар, сүтқоректілер) 835 түрі есепке алынған. Омыртқасыз жәндіктердің, мамандардың пікірінше, тек жартысына жуығы ғана анықталған және ол 50 мыңдай насекомдар, өрмекшілер, кенелер, моллюскалар, құрттар түрлерінен және т. б. түрлерден тұрады.

Қазақстанда Қызыл кітап Үкімет шешімімен 1978 жылдың қаңтар айында бекітіліп, сол жылдың аяғында оның омыртқалы жануарларға арналған бірінші бөлімі жарық көрді. Оған 87, оның ішінде: балықтардың – 4, қосмекенділердің – 1, бауырымен жорғалаушылардың – 8, құстардың – 43, сүтқоректілердің 31 түрі мен түршелері енгізілді; олардың барлығы сирек және жойылып бара жатқан деп екі санатқа (категория) бөлінді. Бұл кітап бұрынғы Кеңестер Одағы бойынша бірінші басылым (Совет Одағының Қызыл кітабы мен Молдавия Қызыл кітабы қазақстандық кітаппен бір мезгілде жарық көрді) болғандықтан тек түрдің аты және түрге байланысты міндетті мақала ғана емес, сонымен бірге қосымша мәліметтер – жануардың сыртқы пішінінің сипаттамасы мен оның жыныстық белгілері де берілді. Басылымның жеделдігіне байланысты көптеген түрлердің таралуы мен саны жайында бұдан 10-20 жыл бұрынғы мәліметтер пайдаланылды.

Осыған байланысты, Қызыл кітап жарық көрген соң, Ғылым Академиясының Зоология институты сирек кездесетін жануарлар популяциясының қазіргі жағдайын білу мақсатында атқарылатын жұмыстарды жеделдету жайында шешім қабылдады. Бұл үшін арнайы жануарларды қорғау лабораториясы құрылып, ол Қызыл кітапқа тіркелген жануарлар жайында жоспарлы түрде мәліметтер жинауға кірісті. Бұл жұмысқа Орта Азияда обаға қарсы күрес жүргізетін институттың, қорықтар мен Қазақстанның көптеген жоғары оқу орындарының мамандары тартылды, ал балықтарға арналған бөлімді мәліметтермен толығымен Қазақтың мемлекеттік университетінің балықтарды зерттейтін ғалымдары – ихтиологтары қамтамасыз етті.

1985 жылдың қаңтарынан бастап Ғылым Академиясы төралқасының жанынан зоологияның әртүрлі саласында тек ғылыми зерттеу институттары мен жоғарғы оқу орындарынан ғана емес, сол сияқты табиғат қорғау органдарында да (Жануарлар дүниесін қорғау Бас Басқармасы, Қазақтың табиғат қорғау қоғамы және т.б.) жұмыс істейтін құрамында 25 мамандар бар Қызыл кітап жайындағы комиссия жұмыс істей бастады. Бұл комиссия Қызыл кітаптың екінші басылымын дайындауды өзіне басшылыққа алды.

Одан кейінгі жылдары комиссияның мәртебесі жоғарылады, қазір де комиссия Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрілігінің Орман және аңшылық шаруашылығы комитетіне қарайды.

XX ғасырдың 80-ші жылдарына дейін саны азайып кеткен омыртқалы жануарлардың таралуы мен сандары жөніндегі материалдар Қазақстан Қызыл кітабының екінші басылымын дайындауға мүмкіндік берді. Ол 1991 жылы аз тиражбен (500 дана) ротاپринт әдісімен (жануарлардың суретсіз) жүзеге асты. Деседе, таяу уақытта «Шеврон» компаниясының қаржылық көмегі арқасында, 1991 жылға дейін жинақталған мәліметтерге сүйене отырып, Қазақстан Қызыл кітабының (1996 ж.)

үшінші басылымын шығаруға мүмкіндік туды. Онда жануарлардың және Қазақстанның негізгі ландшафтары туралы тамаша суреттері де берілді. Басылымының ерекшелігі сол, демеушінің талабы бойынша, шетел оқырмандарына көбірек арналған. Сондай-ақ дүние жүзі жұртшылығын, 1996 жылы Канадада өткен Бірінші Халықаралық табиғат қорғау конгресінің алдында, Қазақстанда саны азайып кеткен омыртқалылар түрлерімен таныстыру еді.

Кітапты шығару үшін 1991 жылғы басылым негіз болды. Бірақ та, төрт жылда жануарлар дүниесінде де және ол жайындағы біздің ақпаратымызда да елеулі өзгергені соншама, оларды есепке алмаса барып тұрған қиянат еді. Мысалы, Жайық өзенінің бойындағы өзен көмшатының популяциясы мөлшерден тыс көбейгендіктен, бұл түрдің зоологтар мен орман шаруашылығы мамандараның деректері бойынша Қызыл кітап бетінде болуы жөн емес. Осындай көзқарасты мамандар қара кірпі, ала жертесер, аққұйрық қызғыш, үлкен мықи, тұрымтай, жұмақ шыбыншы, әсем шымшық жайында да білдірді. Омыртқалы жануарлардың бұл түрлері Қызыл кітаптың үшінші басылымына енген жоқ. Бұған қоса санының елеулі кему және таралу аймағының шектелу қаупі төнген кейбір түрлерін – алакөз сүнгүір, қоңыр кептер, сұр тырна, Иконников жарқанаты, азияжалпаққұлақ жарқанаты және көптісті жертесерді Қызыл кітап тізіміне енгізу қажет болды. Әрине, бұлардың кейбіреулерін кітапқа енгізу істің алдын алу болып табылады, яғни популяцияның жағдайын барынша мұқият түрде зерттеуге бағытталған. Бұл айтылғандар Қызыл кітаптың түрді алдын-ала сақтауда үлкен роль атқаратын және тұрақты қызмет ететін документ екенін көрсетеді: анықтау және айқындау шамасына қарай бір түрлер (түршелер, популяциялар) оның бетінен шығарылады, екіншілері енгізіледі.

Қазақстан Республикасы Қызыл кітабының үшінші басылымына (I том. 1-бөлім. Омыртқалы жануарлар. 1996 ж.) омыртқалы жануарлардың 125 түрі мен түршесі (оның ішінде балықтар – 16, қосмекенділер – 3, бауырымен жорғалаушылар – 10, құстар – 56, сүтқоректілер – 40) енген. Олардың ішінен бірінші категорияға сүтқоректілердің 10 түрі мен түршесі (қызыл қасқыр, қара күзен, қабылан, тау арқарларының – қызылқұм, алтай және қаратау түршелері, итаю, қарақұлақ, түркімен құланы, тоғай бұғысы), алғашқы төртеуі Қазақстан аумағынан жоғалып кетуі де мүмкін, құстардың 15 түрі (ақ ләйлік, қызғылт бірқазан, қутұмсық, мәрмөр шүрегей, ақбас үйрек, безгелдек, дуадақ, тарғақ, кіші шалшықшы, мойнақ шағала, балықшы тұйғын, кезқұйрық бүркіт, ителгі, лашын, бидайық) жатқызылған, алғашқы екеуі мен соңғы үшеуі қауіпті жағдайға жақын тұрса, ал мәрмөр шүрегей жайында Қазақстан территориясынан 20 жылға жуық ешқандай дерек жоқ.

Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес Қызыл кітаптың басылымы 10 жылда бір рет жаңартылып отыруға тиіс. Осының негізінде 2006 жылдың желтоқсан айында Зоология институты «Қазақстан Республикасының Қызыл кітабын» (I том. Жануарлар. 1-бөлім. Омыртқалылар) қайта шығару туралы өз жобасын тиісті ұйымдарға жіберген болатын. Нәтижесінде 2008 жылдың көктемінде ҚР Ауыл шаруашылық министрлігінің Орман және аңшылық шаруашылық комитеті ҚР Білім және ғылым министрлігінің Зоология институтына бұл жобаны мынадай шарттармен орындауды тапсырды: кітаптың электрондық варианты мен он жылда бір рет шығарылып отыратын ресми құжат ретінде полиграфиялық жолмен үш данасын дайындау. Бұл жобаның қорытындысы – мемлекеттік және орыс тілдерінде жарық көріп отырған осы кітап. Оны дайындауға Зоология институтының мамандарымен бірге Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің және балық шаруашылығы ғылыми зерттеу институтының маман-ихтиологтары қатысты (олардың аты-жөні кітаптың әр тарауында көрсетілген).

Қазақстанның бұл кітабына енген жануарлардың тізімі Қазақстан Үкіметі қаулысымен (Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы № 1034, 31 қазан 2006 ж.) бекітілген. Оған дөңгелек ауыздылар мен балықтардың 18 түрі мен түршесі (оның ішінде кейбір түрлер жеке популяциялар түрінде қарастырылған), қосмекенділердің 3 түрі, бауырымен жорғалаушылардың 10 түрі, құстардың 57 түрі және сүтқоректілердің 40 түрі мен түршелері, барлығы омыртқалы жануарлардың 128 түрі (түршесі) енген. Бұрынғы басылымға қарағанда мұнда жаңадан балықтың екі түрі және құстың бір түрі енгізілген.

Бұл кітапта түр жайындағы мақаланың құрылымы өткен басылымдағыдай. Қабылданған 5 санат (категория) бұрынғы басылымда келтірілген санатқа сәйкес келеді.

Кітаптың басында Қазақстанның ландшафттылық картасы берілген. Ол Қазақстанның географиясымен таныс емес адамдарға оның территориясында кез-келген түрдің таралуын түсінуге мүмкіндік береді. Текстте негізінен жалпы қабылданған қысқартулар пайдаланылған, тек кейбір жағдайда ғана пайдаланған жаңа қысқартулар келтірілген.

Қорыта келгенде, бүгінде саны сирек омыртқалы жануарлардың таралуы мен саны жөніндегі деректер бұрынғыдай өте аз және кейбір жағдайда оларды сақтау шараларын шешудің мардымсыздығын атап өткен жөн (мұнда олардың Қызыл кітапқа енуі қажеттілігі немесе мәртебесін анықтау мәселелері). Оның түрлі себептері бар. 1995 жылы арнаулы жабайы жануарларды қорғау зертханасын жапқаннан кейін саны азайып кеткен хайуанаттарды зерттеу тақырыбы зоология ғылымының жалпы мәселесімен ауыстырылды. Соның нәтижесінде, саны сирек жануарлар туралы мәліметтер басқа зоологиялық зерттеулер кезінде ғана жиналатын болды. Жойылып кету қаупі бар жануарлар жөніндегі мұндай аз материалдар зерттеу нәтижелерін қорытуға қиындық тудырады. Мамандардың аз уақытта (бірнеше ай) жинаған жаңа мәліметтері толық талдау жасауға мүмкіндік бермейді.

Сондықтан да бұл жұмыста саны сирек омыртқалы жануарлар туралы жаңа деректермен қатар бұдан 10 жыл бұрынғы мәліметтер де пайдаланылды. Соған сәйкес, Қызыл кітаптың келесі басылымы жарық көргенше, маман-зоологтарға осы жануарлар туралы жаңа мәліметтер жинауға мүмкіндік тудыру қажет. Сондай-ақ саны азайған түрлердің санат статусын Халықаралық табиғат қорғау одағының жаңа шкаласына сәйкестендіру керек. Өзбекстан Қызыл кітабында (2003 ж.) санат статусы соған сәйкес келтірілген. Бұл жұмыс көлемді және орындау үшін бір жылдай уақытты қажет етеді.

Кітаптың авторлары ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің Орман және аңшылық шаруашылығы комитетіне осы кітаптың басылып шығуын басқарып, ұйымдастырғаны үшін өз алғысын білдіреді. Сондай-ақ, бұл бастамаға үн қосқан және қаржылай көмек көрсеткен «Аджип ҚКО» компаниясына, әсіресе Денсаулық, еңбек және қоршаған ортаны қорғау департаментінің басшылары Вальтер Рицци, Гүлсім Мутышева және Чарльз Уокерге осы кітаптың басылып шығуына тікелей атсалысқандығы үшін өз ризашылығымызды білдіреміз.

ҚР-сы Білім және ғылым министрлігінің
Зоология институтының директоры,
ҚР Ұлттық ғылым академиясының академигі
А. М. Мелдебеков

ВВЕДЕНИЕ

Проблема сохранения биологического разнообразия уже более полувека как перестала быть уделом специалистов и отдельных одиночек-энтузиастов охраны природы, поскольку человечество осознало, что потеря каждого биологического вида, кроме этических и общетеоретических соображений наносит ущерб и экономическим интересам общества. Это подтверждается принятием в 1992 году, на конференции в Рио-де-Жанейро, Конвенции о сохранении биологического разнообразия, которую подписали большинство цивилизованных стран мира, в том числе и Казахстан.

Обширность территории Казахстана и уникальность его географического положения в самом центре Евразии, между таежной Сибирью, среднеазиатскими пустынями и центрально-азиатскими высокогорьями (все эти элементы имеются и в самом Казахстане) привели к большому разнообразию природных условий и соответственно – растительного покрова и животного мира. По данным Книги генетического фонда фауны Казахстана (1989), одних только позвоночных животных – рыб, земноводных, пресмыкающихся, птиц и млекопитающих – здесь насчитывается 835 видов. Фауна беспозвоночных, как считают специалисты, выяснена едва ли наполовину и состоит не менее чем из 50 тысяч видов насекомых, пауков, клещей, моллюсков, червей и др.

В Казахстане Красная книга учреждена решением Правительства в январе 1978 года, а к концу того же года опубликована первая часть, посвященная позвоночным животным. В нее занесено 87 видов и подвидов, в том числе: рыб – 4, земноводных – 1, пресмыкающихся – 8, птиц – 43, млекопитающих – 31; все они были разделены на две категории: редкие и исчезающие. Поскольку это было первое издание такого рода в бывшем СССР (Красная книга СССР и Красная книга Молдавии вышли практически одновременно с казахстанской, т.е. аналогов не было), то помимо обязательных рубрик видовые очерки содержали дополнительные – описание внешнего вида животного и его половые признаки. Сведения о распространении и численности многих видов, ввиду срочности этого самого первого издания, были использованы 10-20 летней давности.

Поэтому вскоре после выхода Красной книги Институт зоологии Академии наук принял решение об активизации работ по выяснению современного состояния популяций редких видов животных, для чего была создана специальная лаборатория охраны диких животных, приступившая к планомерному сбору сведений о животных, занесенных в Красную книгу. К этой работе были привлечены специалисты Среднеазиатского противочумного института, заповедников и многих высших научных учреждений Казахстана, а раздел, посвященный рыбам, полностью обеспечили ихтиологи Казахского государственного университета.

С января 1985 г. при Президиуме Академии наук стала функционировать Зоологическая комиссия по Красной книге в составе 25 специалистов, работавших в различных областях зоологии и представлявших не только научно-исследовательские институты и ВУЗы, но и природоохранные органы (Главное управление животного мира, Казахское общество охраны природы и др.). Эта комиссия взяла на себя руководство по подготовке второго издания Красной книги. Впоследствии статус этой комиссии был повышен, и в настоящее время она работает при Комитете лесного и охотничьего хозяйства Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан.

Накопившиеся за 80-е гг. сведения о состоянии численности и распространения редких видов позвоночных животных позволили приступить к подготовке второго издания Красной книги Казахстана, которое было осуществлено в 1991 г. малым тиражом (всего 500 экз.) ротاپринтным способом без рисунков животных. Вскоре, с появлением спонсорских средств компании «Шеврон», удалось выпустить третье издание (1996), которое базировалось практически на тех же данных, что и 1991 г., но было снабжено иллюстрациями как самих животных, так и основных ландшафтов. Особенностью этого издания явилась явная ориентация на зарубежного потребителя, что было не только требованием спонсора, но и диктовалось заинтересованностью нашей страны сделать информацию о редких

видах доступной мировой общественности, особенно перед первым Международным конгрессом охраны природы, который состоялся в Канаде в конце 1996 г.

Несмотря на то, что при выпуске третьего издания за основу было взято издание 1991 г., все же некоторые изменения в него были внесены, поскольку даже за четыре года и в животном мире, и в состоянии нашей информации о нем произошли столь заметные изменения. Так, состояние чрезмерно размножившейся в долине р. Урал популяции речных бобров, по свидетельству специалистов-зоологов и работников лесного хозяйства показало, что дальнейшее пребывание этого вида в Красной книге нецелесообразно. К аналогичному мнению пришли специалисты и в отношении длинноиглого ежа, пегого путорака, белохвостой пигалицы, европейского тювика, дербника, райской мухоловки и расписной синички. Все эти виды были исключены из Красной книги и в третье издание уже не вошли. В то же время заметное снижение численности или угрожающе ограниченная область распространения побудили к включению в списки Красной книги таких видов, как белоглазый нырок, бурый голубь, серый журавль, ночница Иконникова, азиатская широкоушка и белозубка-малютка. Конечно, включение некоторых из них носило явно превентивный характер – до более тщательного исследования состояния популяций этих видов. В этом заключается большая профилактическая роль Красной книги как документа перманентного действия: по мере уточнения и выяснения обстоятельства одни виды (подвиды, популяции) исключаются из нее, другие вносятся.

В третье издание Красной книги Республики Казахстан (том 1, часть 1. Позвоночные животные, 1996), вошли представители 125 видов и подвидов позвоночных животных, в т.ч. рыб – 16, земноводных – 3, пресмыкающихся – 10, птиц – 56, млекопитающих – 40. Из них к первой категории отнесены 10 видов и подвидов млекопитающих (красный волк, европейская норка, гепард, кызылкумский, алтайский и каратауский подвиды горных баранов, медоед, каракал, туркменский кулан, тугайный олень), причем четыре первых уже, возможно, исчезли с территории Казахстана; и 15 видов птиц (белый аист, розовый пеликан, сухонос, мраморный чирок, савка, стерх, дрофа, кречетка, тонкоклювый кроншнеп, реликтовая чайка, скопа, орлан-долгохвост, балобан, сапсан, шахин), из которых в наиболее угрожаемом положении находились два первых и три последних вида, а достоверной информации о мраморном чирке с территории Казахстана не было уже более 20 лет.

Согласно законодательству Республики Казахстан, тираж Красной книги должен обновляться не реже одного раза в 10 лет. Поэтому в декабре 2006 г. Институт зоологии проявил инициативу и подал в надлежащие инстанции заявку на проект «Переиздание Красной книги Республики Казахстан. Том 1. Животные. Часть 1. Позвоночные». В итоге весной 2008 г. Комитет лесного и охотничьего хозяйства Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан поручил выполнение этого проекта Институту зоологии с условием: подготовить электронный вариант и три экземпляра книги в полиграфическом исполнении – как официальный документ, который в дальнейшем можно будет тиражировать раз в 10 лет. Итогом данного проекта, к выполнению которого Институт зоологии, помимо своих научных сотрудников, привлек также специалистов-ихтиологов КазГУ им. Аль-Фараби и НППЦ рыбного хозяйства (авторы очерков и редакторы разделов указаны непосредственно в тексте), является настоящая книга, написанная на государственном и русском языках.

Список включенных в нее видов животных утвержден Правительством Казахстана (Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2006 года № 1034) и содержит: 18 видов и подвидов рыб и рыбообразных (из них ряд видов представлены отдельными популяциями); 3 вида земноводных; 10 видов пресмыкающихся; 57 видов птиц и 40 видов и подвидов млекопитающих – всего 128 видов (подвидов) позвоночных животных. По сравнению с предыдущим изданием добавились два вида рыб (сибирский осетр и чаткальский подкаменщик), один вид ящериц (зайсанская круглоловка) и один вид птиц (гусь-пискулька).

Структура видového очерка соответствует предыдущему изданию. Принятые 5 категорий статуса соответствуют принятым в предыдущем издании.

В начале книги дана более подробная ландшафтная карта Казахстана, она поможет людям, не знакомым с его географией, лучше представить себе распространение того или иного вида на его территории. В тексте использованы в основном общепринятые сокращения и лишь в некоторых случаях введены новые, которые мы здесь приводим. В заключение считаем необходимым обратить внимание на то обстоятельство, что сведения о численности и распространении многих редких видов позвоночных животных по-прежнему очень скудны и в ряде случаев совершенно недостаточны для решения практических вопросов их сохранения (нередко – даже решения вопроса о статусе или целесообразности пребывания данного вида в Красной книге). Причин этого, помимо трудности самой работы с редкими видами, несколько. После фактической ликвидации в 1995 г. специализированной лаборатории охраны диких животных конкретная тематика по редким видам уступила место общим вопросам зоологической науки. В результате сведения по этим видам снова стали собираться попутно – при выполнении других зоологических исследований. Такая рассеянность (в литературе и в отчетах) конкретных сведений по численности и распространению редких видов затрудняет их обработку и анализ, на что требуется гораздо больше времени, чем при специальном исследовании, не говоря уже о неполноте таких данных. Поставленный перед исполнителями срок (несколько месяцев) не дал возможности достаточно полно использовать новые сведения.

Поэтому в настоящей работе учтены новейшие сведения далеко не по всем видам животных, а по многим фактически повторены данные десятилетней давности. До того, как будет предпринято новое тиражирование Красной книги, необходимо дать возможность авторскому коллективу дополнить данные по отдельным видам, включая и сбор этих данных в полевых условиях. Второе пожелание – сделать попытку перевести категории статуса редких видов на новую шкалу, предложенную Международным союзом охраны природы, что уже сделано в новом издании Красной книги Узбекистана (2003 г.). Такая работа достаточно объемная и потребует не менее года времени.

Авторы выражают благодарность Комитету лесного и охотничьего хозяйства Министерства сельского хозяйства РК за оказанное руководство и организационную поддержку в публикации данной книги. Также хотим выразить искреннюю признательность и благодарность за проявленную инициативу и финансовую поддержку компании «Аджип ККО», в частности руководителям департамента ОЗТОС Вальтеру Рицци, Гульсим Мутышевой и Чарльзу Уокеру, при чьей непосредственной поддержке данная книга вышла в свет.

А. М. Мелдебеков
директор Института зоологии
Министерства образования и науки РК,
академик Национальной Академии наук РК

Бұрынғыдағыдай, категория бесеу

Условные обозначения категорий статусов

I категория

жойылып бара жатқандар (жойылып кету қаупі бар түрлер мен түршелер, соның ішінде жойылып кеткендер де болуы мүмкін, себебі олар туралы бірнеше жылдар – 50 жылдан астам уақыт – бойына ешқандай деректер жоқ);

исчезающие (виды или подвиды, находящиеся под угрозой исчезновения, в том числе и возможно уже исчезнувшие, так как информации по ним нет уже несколько лет, но не более 50);

II категория

саны азайып бара жатқандар (саны әлі де болса салыстырмалы түрде жоғары, бірақ өте күрт төмендеп, жақын арада жойылып кетушілер категориясына қосылатын түрлер);

сокращающиеся (виды, численность которых еще относительно высока, но сокращается катастрофически быстро, что в недалеком будущем может привести эти виды в категорию исчезающих);

III категория

сирек (қазіргі кезде жойылып кету қаупі жоқ, бірақ өте аз кездесетін немесе территориялары шектеліп, табиғи және адам қызметінің әсерінен тіршілік ортасының қолайсыз өзгеру нәтижесінде тез жойылып кететін түрлер);

редкие (виды, которым в настоящее время еще не грозит исчезновение, но встречаются они в таком небольшом количестве или на таких ограниченных территориях, что могут легко исчезнуть при неблагоприятном изменении среды обитания под воздействием природных или антропогенных факторов);

IV категория

белгісіздер (тіршілігі толық зерттелмеген, ал саны мен популяция жағдайы алаңдатушылық тудыратын, бірақ мәліметтердің жетіспейтіндігінен оларды жоғарыда айтылған категорияларға жатқызуға болмайтын түрлер);

неопределенные (виды, образ жизни которых изучен недостаточно, а численность и состояние популяций вызывает тревогу, однако недостаток сведений не позволяет отнести их ни к одной из перечисленных категорий);

V категория

қалпына келгендер (қорғау жұмыстарын қолға алу нәтижесінде енді қауіп туғызбайтын, бірақ оларды кәсіптік пайдалануға болмайтын және популяциялары тұрақты бақылауды қажет ететін түрлер);

восстановленные (виды, состояние которых, благодаря принятым мерам охраны, не вызывает более опасений, но они подлежат еще промысловому использованию и за их популяциями необходим еще постоянный контроль).

Картасызбаларының шартты белгілері

Условные обозначения к картосхемам

 түрдің қазіргі таралу аймағы
область современного распространения вида

 түр кездеспей қалған учаскелер
участки, где вид перестал встречаться

 таралу аймағының жобамен көрсетілген шекарасы
предполагаемая граница ареала

 жазда кездесетін жерлер
места встреч летом

 қыста кездесетін жерлер
места встреч зимой

 тұрақсыз ұялау
места непостоянного гнездования
көктем мен күзде қоныс аударуы (құстар үшін)
миграции весной и осенью (для птиц)

 кездейсоқ кездесуі (құстардың кездейсоқ ұшып келуі)
случайное нахождение (залет у птиц)

 жерсіндірілген жерлер
места акклиматизации

 мәліметтер анықтауды қажет етеді
данные требуют уточнения

**ДӨҢГЕЛЕКАУЫЗДЫЛАР
мен БАЛЫҚТАР**

КРУГЛОРОТЫЕ и РЫБЫ

CYSLOSTOMATA et PISCES

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЫ – НАУЧНЫЙ РЕДАКТОР

биология ғылымдарының кандидаты – кандидат биологических наук

ДУКРАВЕЦ Г. М.

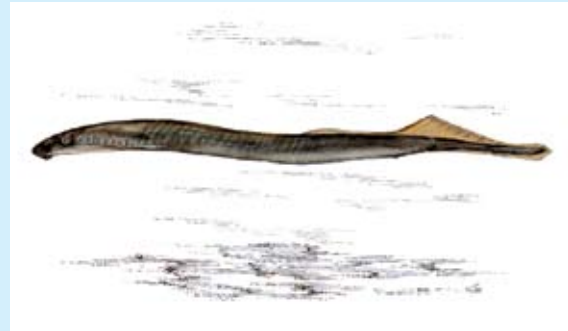
ҚҰРАСТЫРУШЫЛАР-СОСТАВИТЕЛИ:

Баимбетов А. А.
Дукравец Г. М.
Ерещенко В. И.
Куликов Е. В.
Куликова Е. В.
Мельников В. А.
Митрофанов В. П.
Тимирханов С. Р.

КАСПИЙ ТІЛТІСІ КАСПИЙСКАЯ МИНОГА

Caspiomyzon wagneri
(Kessler, 1870)

**Миногатәрізділер отряды –
Отряд Миногообразные – Petromyzontiformes**
**Миногалар тұқымдасы –
Семейство Миноговые – Petromyzontidae**

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупінде тұрған түр. Қазақстанда ол туралы мәлімет 12 жылдай болған жоқ.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың жалғыз өкілі.

Таралуы. Каспий теңізі бассейні. Теңіздің барлық жағалауында Әзербайжаннан Солтүстік Каспийге дейін кездеседі. Оған құятын өзендерде, оның ішінде Жайық өзенінде бұрын Орынбор қаласына дейін көтерілетін [1, 2].

Мекендейтін жерлері. Дернәзілдік кезеңінде (4-5 жыл) өзендердің баяу ағатын учаскелерінде батпақтау жерінде өмір сүреді, ал осы стадиядан өткен соң теңізге шығады (2-3 жыл). Онда барлық жағалауларға таралып, онша терең емес жерлерде тіршілік етеді.

Саны. Өткен дәуірде минога кәсіптік жолмен ауланатын объектілердің бірі еді. Алғашқы кезде кептірілген күйінде шам түрінде пайдаланған. Кейіннен оны ысталған күйіндегі өнім есебінде пайдалану кәсібі қолға алынды. 1936-1941 жж. 10-нан 530 тоннаға дейін, орташа жылына 350 т каспий миногасы ауланып тұрды [3]. XX ғасырдың аяғында оны аулау оның барлық таралу аймағында ерекше төмендеп кетті. Соңғы жылдары Қазақстанда миноганы ұстағаны туралы мәлімет жоқ. Жайық өзенінен осындай мәлімет жоқ [4].

Негізгі шектеуші факторлар. Өніп-өсуін тежейтін өзендер бойында су құрылыстарын салу. Өзендер бойында шаруашылық жұмыстардың дамуы.

Биологиялық ерекшеліктері. Өсу жылдамдығы жағынан айырылатын екі форма түзеді [2]. Мүмкін, өмірінде бір рет көбюге қатысады: ол өзендердің малта тасты учаскелеріне мамыр-маусым айларында судың температурасы 16-20 °C болғанда өтеді. Ұяға 38 мыңдай уылдырық салады. Одан 7-9 күннен кейін дернәсілдер (күмқазғыштар) шығып, ағыспен

Статус. I категория. Вид, находящийся, по-видимому, под угрозой исчезновения. В Казахстане информации о нём нет более 12 лет.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода.

Распространение. Бассейн Каспийского моря. Встречается по всему побережью от Азербайджана до Северного Каспия, входит в большинство впадающих рек, в том числе р. Урал, по которой поднималась до г. Оренбург [1, 2].

Места обитания. В личиночный период (до 4-5 лет) – на заиленных участках рек с замедленным течением, после метаморфоза – в море (2-3 года), где распространяется вдоль всего побережья на небольших глубинах.

Численность. В прошлом минога была обычным объектом промысла и поначалу использовалась в высушенном виде вместо свечей. Затем было налажено производство деликатесного копчёного продукта. В 1936-1941 гг. уловы каспийской миноги колебались от 10 до 530 т, а средний годовой улов составлял 350 т [3]. К концу 20 века произошло резкое снижение уловов по всему ареалу. В последние годы сведений о встречаемости в Казахстане нет. Данные по р. Урал отсутствуют [4].

Основные лимитирующие факторы. Гидростроительство на реках, ведущее к ограничению возможностей воспроизводства. Интенсификация хозяйственной деятельности в бассейне.

Особенности биологии. Образует две формы, различающиеся скоростью роста [2]. Размножается, по-видимому, один раз в жизни в реках на каменистых участках в мае-июне при температуре 16-20 °C. Икра откладывается в гнёзда в количестве до 38 тыс. икринок. Выклев личинок (пескороек) происходит через 7-9 дней, после чего они скатываются по течению в низовья рек и закапываются в

өзендердің төменгі жағына қарай жылжиды және онда лайға көміледі. Дернәсілдік дамуы кемінде 4 жылға созылады. Құмқазғыштар детриттермен, балдырлармен қоректеніп, ұзындықтары 12 см-ге жетеді. Метаморфоз күз-қыс айларында аяқталады және ересек особтар теңізге шығады. 2-3 жылдың ішінде минога 40 см-ге (ең ірісі – 55 см) дейін өседі. Уылдырық шашу мерзімі күзде басталып, көктемде аяқталады. Өзендерде қоректенбейді [5-7].

Қолда өсіру. Қолда өсіру мәселесі зерттелген [4].

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тыйым салынған. Қазақстанның [8], Түркменияның [9] және Ресейдің [10] Қызыл кітаптарына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Арнаулы аулауды тоқтату керек; балық заводтарында жасанды жолмен өсіруді қолға алған жөн.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Санын, өзендерде дернәсілдерінің шоғырланған жерлерін анықтау және теңізде тіршілік еткен кездегі биологиясын зерттеу керек.

ил. Личиночное развитие продолжается не менее 4 лет. Пескоройки питаются детритом, водорослями и вырастают до 12 см. Метаморфоз завершается в осенне-зимние месяцы, и взрослые особи скатываются в море. В течение 2-3 лет минога вырастает до 40 см и более, максимум до 55 см. Нерестовый ход начинается осенью и заканчивается к весне. В реках не питается [5-7].

Разведение. Исследования по искусственному воспроизводству проводились [4].

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. Занесена в Красные книги Казахстана [8], Туркмении [9] и России [10].

Необходимые меры охраны. Запрещение специализированного вылова, организация искусственного разведения на рыбободных заводах.

Предложения по исследованию. Уточнение численности, мест концентрации личинок в реках, выяснение биологии в морской период жизни.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Навозов, 1912; 2. Берг, 1931; 3. Никольский, 1971; 4. Полторыхина, 1986; 5. Агамалиев, 1971; 6. Гинзбург, 1970; 7. Берг, 1948. 8. Красная книга Казахстана, 1996; 9. Красная книга Туркменистана, 1999; 10. Красная книга Российской Федерации (животные), 2001.

Құрастырушы-Составитель: В. П. Митрофанов.

СІБІР БЕКІРЕСІ СИБИРСКИЙ ОСЁТР

Acipenser baerii
Brandt, 1869

**Бекіретәрізділер отряды –
Отряд Осетрообразные – Acipenseriformes**
**Бекірелер тұқымдасы –
Семейство Осетровые – Acipenseridae**

Статусы. II санат. Қазақстанда саны тез азайған және азайып бара жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Ертіс өзені бассейніндегі бекіре балықтарының ең ірі өкілі.

Таралуы. Сібір өзендерінде Обь өзенінен Колымға дейін мекендейді. [1-3]. Қазақстанда – Ертіс өзені бассейнінде Ресей шекарасынан Қытай шекарасына дейін кездесетін, Зайсан көлі мен Қара Ертіс өзенін қоса. Жоғарғы Ертісте су электр станциясын салғаннан кейін тек өзеннің Семей қаласынан төменгі жағында ғана мекендейді.

Мекендейтін жерлері. Негізінен ірі жазық далалы өзендер. Көлдер мен су қоймаларында да кездеседі.

Саны. 1936-1939 жж. Ертіс бассейнінен 400-500 т сібір бекіресі ауланды. Сондай-ақ ол Зайсан көлінде өзінің кәсіптік маңызын 1940-шы жылдары жылына 0,7 т аулау кезінде жоғалтқан [4]. Қазірде саны аз. Бұқтырма су қоймасында жойылып кеткен.

Негізгі шектеуші факторлар. ГЭС плотиналар салу арқылы оның қоныс аудару жолын бөгеу. Жетілмеген особтарын қармақпен браконьерлік жолмен аулау.

Биологиялық ерекшеліктері. Жоғарғы Ертісте бекіренің екі формасы мекендеген: өрістейтін немесе «төменгі» және жергілікті. Жергілікті формасы екі топтан тұрады: Зайсандық және өзендік, ертістік. Ертіс өзенінде үш плотина (1953, 1960, 1989 жж.) салған соң өрістегіш балықтар өздерінің уылдырық шашатын жерінен айырылды. Бекіренің ең ірісінің дене мөлшері 3 м-ге дейін, салмағы 200 кг. Өрістегіш балықтың орташа кәсіптік салмағы 10-13 кг. Баяу өседі. Обь өзенінде 5 жастағы балықтың дене мөлшері – 64 см, жеті жаста – 97 см, 18 жаста – 122 см. Онда еркектері жыныстық жағынан 11-13 жаста, ал ұрғашылары 17-18 жаста жетіледі [2]. Ертісте соған сәйкес 14 және 16 жасында жетіледі. Ертіс бассейнінде орташа өсімталдығы – 290 мың уылдырық. Уылдырықтарын жыл сай-

Статус. II категория. Вид, численность которого резко сократилась и продолжает уменьшаться в Казахстане.

Значение таксона для сохранения генофонда. Самый крупный представитель осетровых рыб в бассейне р. Иртыш.

Распространение. Населяет реки Сибири от Оби до Колымы [1-3]. В Казахстане – только в бассейне р. Иртыш, где встречался на всём протяжении реки от границы с Россией до границы с КНР, включая оз. Зайсан и р. Чёрный Иртыш. После строительства каскада ГЭС в Верхнем Иртыше обитает в реке ниже г. Семей.

Места обитания. Преимущественно крупные равнинные реки. Встречается в озёрах и водохранилищах.

Численность. В бассейне Иртыша в 1936-1939 гг. вылавливалось 400-500 т осетра. В то же время на оз. Зайсан он утратил промысловое значение ещё в 1940-х годах при среднем вылове 0,7 т в год [4]. В настоящее время стал малочислен. В Бухтарминском водохранилище практически исчез.

Основные лимитирующие факторы. Перекрытие миграционных путей плотинами ГЭС. Браконьерский вылов неполовозрелых особей самоловной крючковой снастью.

Особенности биологии. В Верхнем Иртыше обитало две формы осетра – проходной или «низовой» и жилой, туводный. Туводный состоял из двух локальных стад: зайсанского и речного, иртышского. После постройки на р. Иртыш трёх плотин (1953, 1960, 1989) проходной осётр оказался изолированным от своих нерестилищ. Максимальная длина тела осетра до 3 м, масса около 200 кг. Средняя промысловая масса проходного 10-13 кг. Растёт медленно. В р. Обь длина тела в возрасте 5 лет – 64 см, в 7 лет – 97 см, в 18 лет – 122 см. Половозрелыми в Оби самцы становятся в 11-13 лет, самки в 17-18 лет [2]. В Иртыше соответственно в 14 и 16 лет. Средняя

ын шашпайды. Уылдырықтарын шашып болған соң өрістегіш ұрғашылары ағыспен төмен қарай жылжиды, ал еркектері өзенде қалады. Шабақтары уылдырықтан шыққан соң 6 жасқа дейін тұщы суда да, сонан соң Обь кірмесіне қарай жылжиды, онда жыныстық жағынан жетілгенше өмір сүреді. Бекіре шаянтәрізділермен, насекомдардың (ручейниктер, хириноидтер) дернәсілдерімен, ұлулармен, балықпен, кейде өсімдіктермен, детриттермен қоректенеді [1-4]. 2004-2005 жылдары Ертіс өзенінде жүргізілген зерттеулер онда тек бекіренің шабақтары бар екендігін көрсетті. 2004 жылғы аулауда дене ұзындығы 32-48 см, салмағы 970 г-ға дейінгі 2-4 жастағы шабақтары ғана ұсталды. Ал, 2005 ж. аулауда шабақтары ұсақ болды: дене мөлшері 23-26 см, салмағы 115-140 г, бір жас шамасында шабақтары біркелкі өседі, жылына 6 см-дей (соңғы мәлімет).

Қолда өсіру. Күршім өзенінің сағасында Бұқтырма балық өсіру шаруашылығында сібір бекірелерінің шабақтарын өсіретін бірнеше тоғандар бар, бірақ олар өз мақсаттары үшін пайдаланған емес. Сібір бекіресін қола өсіру әдісі белгілі. Қазақстанда бұл әдісті әлі қолдана қойған жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Балық аулау ережелеріне сәйкес аулауға тиым салынған. Қазақстан Үкіметінің қаулысымен (№521, 21.06.2007 ж.) қоршаған ортаны қорғау объектілеріне енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Ертіс өзенінен оны бұрын тіршілік еткен Зайсан көліне және Қара Ертіске қайта жерсіндіру керек. Браконьерлермен күресті күшейту қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қара Ертістегі бұрын уылдырық шашқан жерлерді тексеру керек. Қолда өсіру әдісін жасау қажет.

плодовитость в бассейне Иртыша – 290 тыс. икринок. Икрометание не ежегодное. После нереста проходные самки скатываются вниз по течению, а самцы задерживаются в реке. Молодь после выхода из икры до 6 лет держится в пресной воде, потом скатывается в Обскую губу, где живёт до половозрелости. Питается осётр ракообразными, личинками насекомых (ручейники, хириноиды), моллюсками, рыбой, может потреблять растительность и детрит [1-4]. Исследованиями 2004-2005 гг. отмечено наличие в р. Иртыш исключительно молоди осетра. В 2004 г. она была представлена в уловах особями длиной 32-48 см, массой до 970 г в возрасте 2-4 года. В 2005 г. молодь в уловах была мелче: длина 23-26 см, масса 115-140 г, возраст 1+. Растёт молодь равномерно, до 6 см в год (оригинальные данные).

Разведение. В Бухтарминском нерестово-выростном хозяйстве в устье р. Курчум есть несколько прудов, построенных для подращивания молоди сибирского осетра, но они никогда не использовались по назначению. Методика разведения сибирского осетра хорошо известна. В Казахстане она не отработана.

Принятые меры охраны. Вылов запрещён Правилами рыболовства. Постановлением правительства РК от 21.06.2007 г. №521 включен в Перечень объектов охраны окружающей среды.

Необходимые меры охраны. Реаклиматизация сибирского осетра из р. Иртыш в оз. Зайсан и р. Чёрный Иртыш, где ранее обитала его жилая форма. Усиление борьбы с браконьерством.

Предложения по исследованию. Ревизия имевшихся ранее нерестилищ осетра в р. Чёрный Иртыш. Отработка методики искусственного разведения.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Берг, 1948; 2. Никольский, 1956; 3. Правдин, 1949;
4. Прокопов и др., 2006.

Құрастырушы-Составитель: Е. В. Куликов.

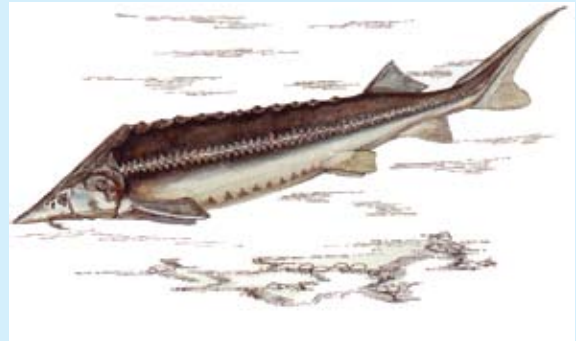

ПІЛМАЙ (АРАЛ ЖӘНЕ ІЛЕ ПОПУЛЯЦИЯСЫ) ШИП (АРАЛЬСКАЯ И ИЛИЙСКАЯ ПОПУЛЯЦИИ)

Acipenser nudiventris
Lovetsky, 1828

Бекіретәрізділер отряды –
Отряд Осетрообразные – *Acipenseriformes*

Бекірелер тұқымдасы –
Семейство Осетровые – *Acipenseridae*

Статусы. I санат. Популяциялар жойылып кету қаупінде тұр. Оны «Пілмай» деп атау дұрыс емес, ол оның түрікменше аты.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Республикамыздағы түрдің үш популяциясының екеуі. Үшіншісі Жайық-Каспий бассейнінде тіршілік етеді.

Таралуы. Бұрын Арал теңізі мен оған құятын өзендердің барлығында кездесетін еді. Сырдарья өзенінде оның сағасынан 2600 км жоғары көтеріліп, Чиназ қаласына дейін мекендейтін. Қазірде өзеннің қазақстандық бөлігінде кездеспейді. Бекіренің арал популяциясы 1933-1934 жж. Балқаш көліне жерсіндірілген. Бүгінде осы көлде, Іле өзені мен Қапшағай суқоймасында таралған, аздап Қаратал өзенінде кездеседі. Іле өзені суын реттегенге дейін бекіре мемлекеттік шекараға дейін көтерілетін [1-3].

Мекендейтін жерлері. Семіру кезінде Арал теңізіне (бұрын), Балқаш көліне, Қапшағай суқоймасына шығады. Қоныс аудару, шабақтарының өрлеуі және қыстауы өзендерде өтеді.

Саны. 30-шы жылдары бекіренің арал популяциясынан жылына 620 т балық ауланып тұрды. Кейінірек (1963-1968 жж.) аулау 6-9 тоннаға дейін қысқарды. Бекіренің қоры 1936-1937 жылдары болған эпизоотия салдарынан көп қырылуынан тым азайып кетті [4]. Сондай-ақ Сырдария суын шаруашылық мақсат үшін реттеу әсер етті. Іле популяциясының саны оны кәсіптік жолмен аулауға жеткен жоқ. 1955-1982 жж. мұнда жылына 6-32 т көлемінде ауланғаны белгілі болды.

Негізгі шектеуші факторлар. Іле және Сырдария өзендерінің суларын реттеу. Арал теңізінің суалуы және тұздануы.

Биологиялық ерекшеліктері. Көшпелі балық. Жыныстық жағынан 12-14 жасында жетіледі. 2-3 жылда бір рет уылдырық шашады. Сырдария суын реттегенге дейін Арал популяциясы Чиназ қаласы маңында, ал Іле популяциясы – Қапшағай сайында, Дубуниде, кейде Қытайда кездесетін. Сырдарияға ересек балықтардың қоныс аударуы жаздың екінші жартысында басталатын, ал Іледе

Статус. I категория. Популяциялар находятся под угрозой исчезновения.

Значение таксона для сохранения генофонда. Две из трёх популяций вида в республике. Третья населяет Урало-Каспийский бассейн.

Распространение. В Аральском море и впадающих в него реках обитал повсеместно. По Сырдарье поднимался выше г. Чиназ, на расстояние до 2600 км от устья. Сейчас в казахстанской части бассейна не встречается. Шип аральской популяции, вселённый в 1933-1934 гг. в бассейн Балхаша, населяет озеро, р. Или и Капшагайское водохранилище, редок в р. Каратал. По р. Или до её зарегулирования поднимался выше госграницы [1-3].

Места обитания. В период нагула – в Аральском море (прежде), в оз. Балхаш, в Капшагайском водохранилище. Во время миграций, ската молоди и зимовки – в реках.

Численность. В 30-е годы шипы аральской популяции добывались в количестве до 620 т в год. Позднее (1963-1968 гг.) уловы сократились до 6-9 т. Запасы шипа были подорваны эпизоотией, вызвавшей его массовую гибель в 1936-1937 гг. [4] и зарегулированием стока Сырдарьи. Илийская популяция не достигла промысловой численности. В 1955-1982 гг. шип регистрировался здесь в качестве прилова в объёме 6-32 т в год [3].

Основные лимитирующие факторы. Зарегулирование и сокращение стока рек Или и Сырдарья. Осолонение и усыхание Аральского моря.

Особенности биологии. Проходная рыба, достигающая половозрелости в 12-14 лет. Нерестится один раз в 2-3 года. Аральская популяция до зарегулирования Сырдарьи нерестилась возле г. Чиназ, илийская – в районах Капшагайского ущелья, Дубуни и, частично, в КНР. Миграции производителей в р. Сырдарья начинались во второй половине лета, в р. Или – с середины апреля до ноября. Во время хода половые продукты созревают в реке. Зимует шип в реках на ямах. Нерест аральской популяции проходил с конца марта по июнь на галечниковом или крупнопесчаном грунте при температуре воды

сәуірдің ортасынан қарашаға дейін өтетін. Сол кезде жыныстық жағынан толық өзендерде жетіледі. Бекіре шұңқырларда қыстап шығады. Арал популяциясы уылдырықтарын наурыз айының аяғында – маусымда су температурасы 10-15 °C болғанда тасты немесе қиыршық топырақты жерлерге шашады. Іле популяциясы уылдырықтарын су температурасы 10-12 °C болғанда шашады. Арал бассейнінде бекіренің өсімталдығы – 200-1290 мың уылдырық, ал Балқашта зерттелген жоқ. 5 күнде уылдырықтардан майда шабақтар шығады. Уылдырықтардың диаметрі 1,5-3 мм. Уылдырық шашып болған соң олардың кейбіреулері Сырдариядан теңізге жететін, ал Іле өзенінен Қапшағай суқоймасына және Балқаш көліне сапар шегетін. Шабақтарының бір бөлігі өзендерде жылдан аса қалып қояды. Сырдарияда шабақтарының мөлшері – 3,3-25 см, ал Іле өзенінде – 9,2-14,3 см. Бекіренің арал популяциясы теңізде тіршілік еткенде моллюскалармен, балықтарымен қоректенеді. Іле популяциясы да көлде және суқоймасында семіру кезінде сондай азықтармен тамақтанады. Бекіренің өсу қарқыны Арал теңізінде, Балқаш көліндегіге қарағанда, нашар: соған сәйкес 7 жасында – 4-5 және 7-9 кг, ал 17 жасында – 14-16 және 18-20 кг. Ең ірілерінің мөлшері Арал бассейнінде: ұзындығы 2 м-ден аса, салмағы – 50-60 кг, жасы – 30-да; Балқаш бассейнінде соған сәйкес – 1,7 м, 35 кг және 25 жас [1-6].

Қолда өсіру. Қолға алынған жоқ. Мүмкін, қолда өсіру әдісі барлық бекіреге тән болуы керек.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған. Қазақстанның [7], Түркияның [8] және Өзбекстанның [9] Қызыл кітаптарына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Генофондысын сақтау үшін криобанкасын даярлау, қолда өсіру жұмыстарын ұйымдастыру, балықтарды қорғайтын құрылыстарды жетілдіру қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Елімізден тыс жерлердегі таралуы мен санын анықтау, қолда өсіру генофондысын сақтау жолдарын зерттеу керек.

10-15 °C. Нерест илийской популяции начинался при температуре воды 10-12 °C. Плодовитость шипа в Аральском бассейне – 200-1290 тыс. икринок, а в Балхашском не изучена. Инкубационный период длится 5 суток. Диаметр икринок 1,5-3 мм. После нереста производители из р. Сырдарья скатывались в море, а из р. Или – в Капшагайское водохранилище и в оз. Балхаш. Часть молоди задерживается в реках более года. Размеры молоди в Сырдарье – 3,3-25 см, в р. Или – 9,2-14,3 см. Шипы аральской популяции, нагуливаясь в открытом море, питались моллюсками и рыбой. Шипы илийской популяции нагуливаются в озере и в водохранилище, потребляя те же корма. Темп роста шипа в Арале был хуже, чем в Балхаше: соответственно – в 7 лет – 4-5 и 7-9 кг, в 17 лет – 14-16 и 18-20 кг. Максимальные известные размеры в Аральском бассейне: длина более 2 м, масса 50-60 кг, возраст 30 лет; в бассейне Балхаша соответственно – 1,7 м, 35 кг и 25 лет [1-6].

Разведение. Не проводилось. Методы разведения, видимо, те же, что для всех осетровых.

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. Внесён в Красные книги Казахстана [7], Туркмении [8] и Узбекистана [9].

Необходимые меры охраны. Создание криобанка половых продуктов, организация искусственного разведения, совершенствование рыбозащитных устройств.

Предложения по исследованию. Уточнение численности и ареала за пределами страны. Разработка биотехники искусственного разведения и криогенного сохранения генофонда.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Жарковский, 1950; 2. Цикуленко, 1935; 3. Песериди, Мельников, 1986; 4. Никольский, 1940; 5. Маркова, 1969; 6. Тимирханов, Карпов, 2000; 7. Красная книга Казахстана, 1996; 8. Красная книга Туркменистана, 1999; 9. Красная книга Республики Узбекистан, 2003.

Құрастырушы-Составитель: В. А. Мельников.

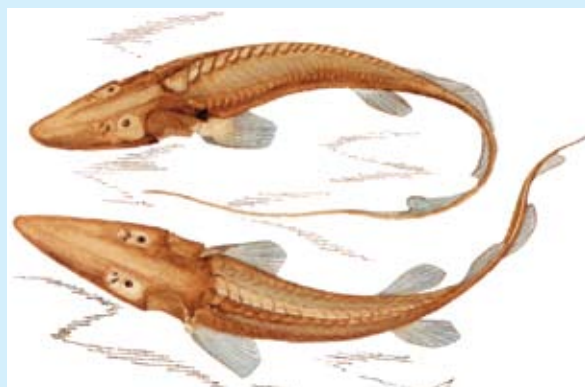

СЫРДАРИЯ ТАСБЕКІРЕСІ СЫРДАРЬИНСКИЙ ЛЖЕЛОПАТОНОС

Pseudoscaphirhynchus fedtschenkoi
(Kessler, 1872)

Бекіретәрізділер отряды –
Отряд Осетрообразные – Acipenseriformes

Бекірелер тұқымдасы –
Семейство Осетровые – Acipenseridae

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупінде тұрған өте сирек кездесетін эндемикті реликті түр. Халықаралық табиғат қорғау қоғамының Қызыл тізіміне енгізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Сырдария өзеніндегі туыстың жалғыз түрі. Туыстың барлық өкілдері жойылып кету қаупінде.

Таралуы. Сырдария бассейнінде: бұрын – Қарадариядан бастап өзеннің төменгі ағысына дейін таралған [1-5], ал қазірде бірен-сараны өте сирек тек Шардара суқоймасының жоғарғы жағында кездеседі [6, 7].

Мекендейтін жерлері. Өзендер мен суару каналдары. Ағысы күшті және құмды-тасты немесе сазды топырақты участкелерді мекендейді.

Саны. Қазақстанда барлық кезде саны аз болатын. Республикамызда оны соңғы кездестіруі 1953 жылы [5]. 1969 ж. Шардара су қоймасының жоғары жағынан кездесті [3]. 1968 жылға дейін Қарадарияда Андижан қаласынан Балықшы поселкесіне дейін аздап ауланып тұрды [4]. Кейбір сұралған мәліметтерге қарағанда, 1980-шы жылдардың ортасына дейін Шардара су қоймасының жоғары жағындағы өзендерден бірен-саран тасбекіресі ұсталғаны байқалады. 1988-1989 жылдары бұл түр Келес өзенінде кездесті деген мәлімет 1992 ж. пайда болды [6]. 1994-1996 жж. Шардара су қоймасының тұрып қалған суды ағызатын коллекторлық системасында (каналында) мекендейтіні анықталған. Сұрау бойынша, Арыс өзенінің Сырдарияға құя берісінде де кездескен [7]. Соңғы мәліметтер, анық дәлел болмағандықтан, тексеруді керек етеді.

Негізгі шектеуші факторлар. Сырдария суын реттеу, суландыру жүйесінің өсуі, су құрылыстарының салынуы, судың ластануы және браконьерлік.

Биологиялық ерекшеліктері. Дене пішіні 27 см (құйрық жібісіз) өзен балығы. Тұмсығының

Статус. I категория. Очень редкий эндемичный реликтовый вид, находящийся на грани исчезновения. Внесен в Красный список МСОП (CR).

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный в бассейне р. Сырдарья вид рода, все представители которого находятся под угрозой исчезновения.

Распространение. Бассейн Сырдарья: в прошлом – от Карадарья до низовьев [1-5], в настоящее время встречается единично и очень редко только выше Шардаринского водохранилища [6, 7].

Места обитания. Реки и оросительные каналы, преимущественно на участках с быстрым течением и песчано-галечниковыми или глинистыми грунтами.

Численность. В Казахстане всегда был редок. Последние достоверные случаи поимки его в республике долгое время относились к 1953 г. [5]. В 1969 г. ещё встречался в верховье Шардаринского водохранилища [3]. В Карадарье от г. Андижан до пос. Балыкчи изредка ловился до 1968 г. [4]. По опросным данным, единичные случаи поимки лжелопатоноса в реке выше Шардаринского водохранилища отмечались до середины 1980-х годов. В 1992 г. появилось свидетельство о том, что в 1988-1989 гг. этот вид встречался в р. Келес [6]. В 1994-1996 гг. было отмечено обитание лжелопатоноса в сбросной коллекторной системе Шардаринского водохранилища и, опросно, в районе впадения р. Арысь в Сырдарью [7]. Последние свидетельства требуют уточнения, поскольку не подтверждены конкретными данными о рыбах.

Основные лимитирующие факторы. Зарегулирование стока Сырдарья и увеличение безвозвратного забора воды на орошение в результате ирригационного гидростроительства, загрязнение водоёмов и браконьерство.

ұзындығы (15-30 % дене ұзындығының) және құйрық жібінің ұзындығы (дене ұзындығының 33 %) өте өзгергіш келеді. Жыныстық жағынан 5-6 жасында жетіледі [9]. 850—3800-дей уылдырық (диаметрі 1,0-1,8 мм) шашады. Уылдырықтарын, бекіре балығымен біруақытта, көктемде сәуір айының екінші жартысында шашады [2, 4, 9]. Насекомдардың дернәсілдерімен, кейде балықтардың (торта, табан балықтар) уылдырықтарымен қоректенеді. Жас бекіреден (шип) қосқомақты ернімен, шашқыштығының жоқтығымен және шашақталмаған мұртымен айырылады.

Қолда өсіру. Қолда өсірілген жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тыйым салынған. Қазақстанның [10], Тәжікстанның [11] және Өзбекстанның [12] Қызыл кітаптарына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Бұл түр сақталып қалған мекендерде қорықтар ұйымдастыру керек. Терең мұздату (тоназыту) әдісімен генасын консервация (сақтау) жасау [13]. Қолда өсіру. Суару системаларында балықтардың өлім-жітімін болдырмау үшін суару каналдарында балықтарды қорғау шараларын жетілдіру қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Таралуы мен санын анықтау. Қолда өсірудің биотехникалық әдісін жетілдіру.

Особенности биологии. Речная рыба длиной до 27 см (без хвостовой нити), очень изменчивая по длине рыла (15-30 % длины тела) и хвостовой нити, которая может достигать 33 % длины тела [1, 8]. Половозрелости достигает в возрасте 5-6 лет [9]. Плодовитость – 850-3800 икринок диаметром 1,0-1,8 мм. Нерестится весной, обычно во второй половине апреля [2, 4, 9], т.е. одновременно с шипом. Питается водными личинками насекомых, может поедать икру рыб (плотвы, леща). От молоди шипа отличается двухлопастными губами, отсутствием брызгальца и небактерчатными усиками.

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. В Красной книге Казахстана с 1978 г. [10]. Внесён в Красные книги Таджикистана [11] и Узбекистана [12].

Необходимые меры охраны. Организация заповедников в местах, где этот вид еще сохранился. Консервация генома методом глубокого замораживания [13]. Искусственное воспроизводство. Усовершенствование рыбозащитных устройств на ирригационных сооружениях для предотвращения гибели рыб в оросительной системе.

Предложения по исследованию. Уточнение численности и ареала. Разработка биотехники искусственного воспроизводства.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Берг, 1905; 2. Никольский, 1971; 3. Камилов, 1973; 4. Балтабаев, 1972; 5. Даирбаев, 1959; 6. Камилов, Кулдашев, 1992; 7. Климов, 2002; 8. Берг, 1948; 9. Муратов, 1959; 10. Красная книга Казахстана, 1996; 11. Красная книга Таджикской ССР, 1988; 12. Красная Книга Республики Узбекистан, 2003; 13. Соколов, Сагитов, 1984.

Құрастырушы-Составитель: Г. М. Дукравец.

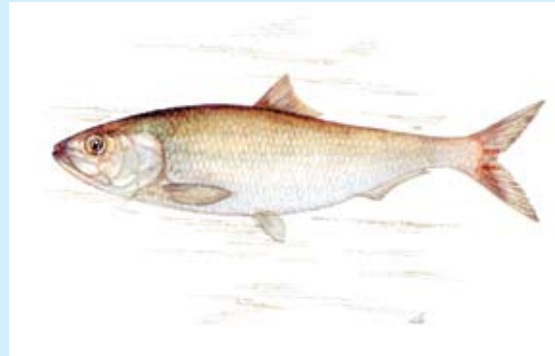

ВОЛГА КӨП АТАЛЫҚТЫ МАЙШАБАҒЫ ВОЛЖСКАЯ МНОГОТЫЧИНКОВАЯ СЕЛЬДЬ

Alosa kessleri volgensis
(Berg, 1913)

Майшабақтәрізділер отряды –
Отряд Сельдеобразные – Clupeiformes

Майшабақтар тұқымдасы –
Семейство Сельдевые – Clupeidae

Статусы. II санат. Саны өте тез қысқарып бара жатқан түрше.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Бағалы кәсіптік маңызы бар балық. Политиптік түрдің өкілі. Қазақстанда кездесетін екі түршенің бірі.

Таралуы. Каспий теңізінде және оған құятын Еділ, Жайық, Терек өзендерінде тараған. Жайық өзенінің сағасынан жоғары қарай 300 км-ге дейін көтеріледі [1-3].

Мекендейтін жерлері. Теңіз (семіру және қыстау кезінде) және өзендер (уылдырық шашу және қоныс аудару кезінде).

Саны. 1930 жж. Каспий теңізінен жылына 70 мың тоннадай майшабақтар ауланып тұрды. Одан кейін оларды аулау шапшаң төмендей берді және 70-шы жылдары жылына 10 тоннадан аспады [3]. Жайық өзенінде бұрында да және қазірде де аз.

Негізгі шектеуші факторлар. Өніп-өсудің бұзылуы, тиімсіз аулау.

Биологиялық ерекшеліктері. Көшпелі балық. Дене мөлшері 40 см, салмағы 600 г. 3-4 жасында жыныстық жағынан жетіледі. Кемінде 4 рет көбеюге қатысады, бірақ қайта уылдырық шашатындар уылдырық шашатындар тобының 25%-інен аспайды. Жайық суларында сәуірдің аяғында көрінеді де, өзенге жаппай өтуі-мамырдың ортасы. Уылдырық шашу судың температурасы 13 °C болғанда басталады да, оның нағыз қызған кезі судың температурасы 15-19 °C жеткенде мамыр айының екінші жартысында өтеді. Майшабақтардың басым көпшілігі уылдырықтарын Жайық өзенінің төменгі жағындағы ағысына немесе қойнауына шашады. Балықтың бір бөлігі уылдырықтарын өзен атырауындағы тұщы суларға шашады. Арасына 7-10 күн салып, порция-порция етіп уылдырықтарын шашады. Өсімталдығы – 100-281 мың уылдырық. Уылдырықтар судың түбінде жылжу арқылы дамиды. Инкубациондық кезең судың температурасы

Статус. II категория. Подвид, катастрофически быстро сокращающий свою численность.

Значение таксона для сохранения генофонда. Ценная промысловая рыба. Представитель политипического вида. Один из двух подвидов, встречающихся в Казахстане.

Распространение. Каспийское море и впадающие в него реки Волга, Урал, Терек. В р. Урал поднималась до 300 км от устья [1-3].

Места обитания. Море (в период нагула и зимовки) и реки (во время нерестовых и покатных миграций).

Численность. В 1930-е гг. составляла основу сельдяного промысла на Каспии (до 70 тыс. т в год). В последующем уловы сильно сократились и в 70-е гг. уже не превышали 10 т в год [3]. В р. Урал была малочисленна и ранее, сейчас редка.

Основные лимитирующие факторы. Нарушение условий воспроизводства, нерациональный промысел.

Особенности биологии. Проходная рыба, достигающая длины 40 см, массы 600 г. Половая зрелость наступает в 3-4 года. Размножается до 4 раз в жизни, но повторно нерестующих не более 25% нерестового стада. В приуральских водах появляется в конце апреля, массовый ход в реку в середине мая. Начало нереста при температуре 13 °C, разгар его при 15-19 °C во второй половине мая. Большая часть сельди мечет икру в низовьях р. Урал, на течении или в заводях. Часть рыб нерестится в опреснённых придельтовых участках моря. Икротетание порционное, с интервалом 7-10 дней. Плодовитость – 100-281 тыс. икринок. Икра развивается скатываясь в придонных слоях воды. Инкубационный период до 44 часов при температуре 19-21 °C. Часть производителей после нереста погибает. Оставшиеся и молодь скатываются в море, где нагуливаются, не образуя больших скоплений, питаются ракообразными и рыбой (атерина, тюлька, бычки). Отнерестив-

19-21 °С кезінде 44 сағатқа созылады. Уылдырық шашқаннан кейін ересектерінің біразы өліп қалады. Қалғандары және шабақтары теңізге қарай жылжиды. Сонда үлкен топ құрмай, шаянтәрізділермен, балықтармен (атерина, танабалықтар, т्योंкилар) қоректенеді.

Уылдырық шашқаннан кейін ересектері тоқтаусыз теңіздің оңтүстігіне қарай жылжыды, ал жас шабақтары қыркүйекке дейін Солтүстік Каспийде қалады.

Уылдырық шашу үшін өзендерге қоныс аудару кезінде азықтануын тоқтатпайды. Жаман өспейді: бір жастағысының орташа ұзындығы – 10,6 см, екі жастағысының – 18,6, үш жастағысының – 24,2, бес жастағысының – 30,5 см. Өмірінің ұзақтығы – 7 жылдай [1-5]. Оның қаражон майшабақ түршесінен (*Alosa kessleri kessleri*) айырмашылығы – арқасының түсі-ақшылдау (сарғыш-жасылдау), бүйірінде қарақоңыр дақтар жоқ, тістері өте майда, денесі оңай түсетін қабыршақтар жауып тұрады [1-3].

Қолда өсіру. Қолда өсіру әдістемесі жасалмаған.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған. Қазақстанның [6], Түркменстанның [7], Ресейдің [8] Қызыл кітаптарына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Өзендерге уылдырық шашатын тобын жіберу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Таралуы мен санын анықтау. Өніп-өсу потенциалын зерттеу.

шиеса производители мигрируют на юг моря без задержки, а молодь держится в Северном Каспии до сентября. Во время нерестовой миграции в реке сельдь питания не прекращает. Растёт неплохо: средняя длина годовиков – 10,6 см, двухгодовалых – 18,6, трёхгодовалых – 24,2, пятилеток – 30,5 см. Продолжительность жизни – до 7 лет [1-5].

От черноспинки отличается более светлой (оливково-зелёной) окраской спины, отсутствием тёмных пятен на боках, а также слабо развитыми, почти незаметными на ощупь зубами, длинными и тонкими жаберными тычинками и менее плотно сидящей чешуёй [1-3].

Разведение. Методика не разработана.

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. Внесена в Красные книги Казахстана [6], Туркменистана [7] и России [8].

Необходимые меры охраны. Пропуск к реке нерестовых косяков.

Предложения по исследованию. Уточнение численности и ареала. Изучение воспроизводственного потенциала.

Әдебиеттер- Источники информации:

1. Берг, 1948; 2. Световидов, 1952; 3. Казанчеев, 1981; 4. Танасийчук В., 1948; 5. Танасийчук Н., 1948; 6. Красная книга Казахстана, 1996; 7. Красная книга Туркменистана, 1999; 8. Красная книга Российской Федерации (животные), 2001.

Құрастырушы-Составители: Г. М. Дукравец, В. А. Мельников.

КАСПИЙ АЛЫРТЫ КАСПИЙСКИЙ ЛОСОСЬ (КУМЖА)

Salmo trutta caspius
Kessler, 1877

Албырттәрізділер отряды –
Отряд Лососеобразные – Salmoniformes

Албырттекестер тұқымдасы –
Семейство Лососевые – Salmonidae

Статусы. I санат. Қазақстанда кездеспегеніне 20 жылдан асты, мүмкін, жойылып та кеткен болуы керек.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Кумжа балығы түрінің бір түршесі, ал оның басқа түршелері Балтық, Ақ, Қара, Азов и Арал теңіздерін мекендейді.

Таралуы. Каспий теңізі (әсіресе, оның оңтүстік-батыс жағы) және оған құятын Кавказ тауынан ағатын өзендер. Бұрын Еділ мен Жайық өзендеріне енетін, бірақ көп жылдар болды, олар да кездеспейді [1-4].

Мекендейтін жерлері. Теңізде 50-метрлік изобатка дейін (негізінен, семіру және жыныстық жағынан жетілу кезінде) және өзендерде (уылдырық шашуға қоныс аудару мен шабақтарының жылжыған кезінде). Кавказ өзендерінде пісіп жетілетін ергежейлі еркектері бар, олар теңізге шықпайды [3].

Саны. 1936-1939 жылдары Совет Одағы территориясына қарасты Каспий теңізінен 410-620 тонна албырт жыл сайын ауланып тұрған [2]. Одан кейінгі жылдары бұл көрсеткіш тым қысқарып кетті де, 1970-шы жылдары 5 тоннадан аспады. Албырттың негізгі тобы Каспийдің оңтүстік-батыс жағында. Солтүстік Каспийде қазірде өте мардымсыз ғана, ал қазақстандық бөлігінде өте сирек.

Негізгі шектеуші факторлар. Өзендер суын реттеуге байланысты табиғи өсу процесінің бұзылуы. Тиімсіз аулау.

Биологиялық ерекшеліктері. Көшпелі балық. Өртүрлі өзендерде кездестін балықтар өздерінің мөлшерімен және биологиялық қасиеттерімен айырылады. Кура өзені тобындағы балықтардың бұрын салмағы 50 кг-ға жететін де, 10 жасқа дейін жасайтын. 1970-1980-шы жылдары олар 25 кг (орташа 10 кг) және 7 жастан аспады. Өмірінде бірақ рет 3-5 жасында уылдырық шашады. Кішкене өзендерде тіршілік етуге бейімделген кумжа үйірлеріндегі балықтардың мөлшері ұсақ (3 кг-ға

Статус. I категория. Более 20 лет не встречающаяся в Казахстане форма проходной кумжи, возможно уже исчезнувшая.

Значение таксона для сохранения генофонда. Представитель политипического вида, другие подвиды которого населяют бассейны Балтийского, Белого, Чёрного, Азовского и Аральского морей.

Распространение. Каспийское море (преимущественно его юго-западная часть) и впадающие в него реки, главным образом, стекающие с Кавказского хребта. Прежде заходила в Волгу и Урал, где уже много лет не встречается [1-4].

Места обитания. Море до 50-метровой изобаты (в основном, в период нагула и созревания) и реки (во время нерестовой миграции и ската молоди). Есть карликовые самцы, созревающие в кавказских реках и не выходящие в море [3].

Численность. В 1936-1939 гг. уловы этой рыбы в пределах бывшего СССР составляли 410-620 т в год [2]. В последующем они сильно сократились и в 1970 г. уже не превышали 5 т [3]. Основная масса кумжи сосредоточивается в юго-западной части бассейна. В Северном Каспии она в настоящее время очень малочисленна, а в казахстанской части моря крайне редка.

Основные лимитирующие факторы. Нарушение естественного воспроизводства в связи с зарегулированием стока рек. Нерациональный промысел.

Особенности биологии. Проходная рыба, популяции которой, связанные с разными реками, различаются размерами и биологическими свойствами. Рыбы куринастада прежде достигали массы 50 кг и возраста 10 лет. В 1970-1980-е гг. они не превышали 25 кг (в среднем около 10 кг) и 7 лет. Нерестятся один раз в жизни, в возрасте 3-5 лет. Кумжа из стада, приуроченных к небольшим речкам, обычно мельче (до 3 кг), созревает раньше (на третьем году) и нерестится до 6 раз. Нерест проходит в

дейін), ерте пісіп жетіледі (3-ші жылында) және 6 рет уылдырық шашады. Уылдырық шашу қазан-қаңтар айларында өтеді. Өсімталдығы – 45 мың, жиірек 10-20 мың, диаметрі 5-6,5 мм уылдырық. Уылдырық клейсіз, малта тастармен жабылады; 26-90 тәулікте дамиды. Шабактарының бір бөлігі (10-20 %) бір жасында теңізге шықса, негізгі бөлігі екі жасында теңізге қарай жылжиды. Жақсы өседі: 4 жаста орташа мөлшері – 82 см, салмағы – 6,9 кг, 6 жасында – 92 см, 10 кг. Шабактары насекомдардың дөрнәсілдерімен, жамбас жүзгіштермен қоректенеді; ересектері – ұсақ балықтарды, мизиданы, креветканы азық етеді, өзендерде қоректенбейді [1-3, 5, 6]. Албырттың биологиясы туралы қазақстандық бөліктен мәлімет жоқ. Басқа Каспийдің албырттектес балықтарынан, негізінен, денесінің бүйірінде көптеген қоңыр дақтарының болуымен айырылады.

Қолда өсіру. Қолға өсіру Кавказдың балық заводтарында қолға алынған. Оның ішінде Кура өзенінде каспий кумжасының тұщы сулық формасы – өзен форельдерін (бахтах) пайдаланған [3, 6, 7]. Қазіргі жағдайы белгісіз.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға республикамызда тийім салынған. Қазақстанның [8], Түркменстанның [9] және Ресейдің [10] Қызыл кітаптарына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Қолда өсіру шараларын ұйымдастыру керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанда оның таралуы мен биологиясын зерттеу қажет.

октябре-январе. Плодовитость до 45 тыс., чаще 10-20 тыс. икринок диаметром 5-6,5 мм. Икра неклеякая, зарывается в гальку, развивается от 26 до 90 суток. Часть молоди (10-20 %) достигает покатной стадии уже на первом году жизни, основная масса её скатывается в море в двухлетнем возрасте. Растёт хорошо: средняя длина четырёхлеток – 82 см, масса – 6,9 кг, а шестилеток – 92 см и 10 кг. Молодь питается личинками насекомых, бокоплавами; взрослые – мелкой рыбой, мизидами, креветками, в реке не питаются [1-3, 5, 6]. Сведений о биологии кумжи из казахстанской части ареала нет. От других лососевых рыб Каспия внешне отличается, в основном, многочисленными тёмными пятнышками на боках тела.

Разведение. Искусственное разведение практиковалось на рыбоводных заводах на Кавказе, в том числе на р. Кура с использованием ручьевого форели – пресноводной формы каспийской кумжи [3, 6, 7]. Современное состояние не известно.

Принятые меры охраны. Вылов в республике запрещён. Включена в Красные книги Казахстана с 1978 г. [8], Туркменистана [9] и России [10].

Необходимые меры охраны. Искусственное воспроизводство с подращиванием молоди до покатной стадии.

Предложения по исследованию. Изучение распространения и биологии в казахстанской части ареала.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Державин, 1941; 2. Берг, 1948; 3. Казанчев, 1981; 4. Коблицкая, 1981; 5. Никольский, 1971; 6. Кязимов, 1989; 7. Савваитова, Медников, 1983; 8. Красная книга Казахстана, 1996; 9. Красная книга Туркменистана, 1999; 10. Красная книга Российской Федерации (животные), 2001.

Құрастырушы-Составитель: Г. М. Дукравец.

АРАЛ АЛБЫРТЫ АРАЛЬСКИЙ ЛОСОСЬ (КУМЖА)

Salmo trutta aralensis
Berg, 1908

Албырттәрізділер отряды –
Отряд Лососеобразные – Salmoniformes

Албырттектер тұқымдасы –
Семейство Лососевые – Salmonidae

Статусы. I санат. Өрістегіш албырттың (кумжа) ең шығыс формасы, мүмкін, жойылып та кеткен шығар.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Политиптік түрдің өкілі. Түрдің басқа түршелері Балтық, Ақ, Қара, Азов және Каспий теңіздерін мекендейді.

Таралуы. Ара-тұра Арал теңізінде [1] және Амудария өзенінде кездесетін. Бұрын ол өзен бойымен Төрткөл поселкасына дейін көтеріледі деп санаған [1, 2]. Қазірде бірен-саран кумжа уылдырық шашу үшін Амударияның жоғарғы жағына және оның салалары – Кафирниган мен Вахшқа енеді деген мәлімет бар [3]. Сырдария өзенінде кездескен жоқ.

Мекендейтін жерлері. Теңіз (өсу, семіру кезінде) және өзен (уылдырық шашу кезіндегі қоныс аудару және шабақтарының жылжуы кезінде).

Саны. Барлық уақытта саны өте аз болатын, тіпті көне дәуірде де. XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында теңізден өзен сағысына таяу жерден бірен-сараңы ғана ауланатын. 1935-1937 жж. Арал теңізінен жылына бар болғаны 7-13 ғана албырт ұсталатын [1, 4, 5]. Одан кейінгі уақытта оны ұстаған туралы мәлімет жоқ. Қазақстанда арнаулы іздеу болған емес. Тек 1961 жылға дейін Амудария өзенінің жоғарғы ағысынан өрістегіш кумжаның (салмағы 6,5-10 кг) бірен-сараңы ауланды [3].

Негізгі шектеуші факторлар. Амудария өзенінің суын реттеуі және Арал теңізі денгейінің төмендеуі және тұздануы.

Биологиялық ерекшеліктері. Өрістегіш балық; дене мөлшері 100 см, салмағы 13,5 кг. Бассейннің басқа балықтарынан айырмашылығы-бауырында май қанаты орналасқан және бүйірінде көптеген Х-тәрізді қара дақтары болады. Төменгі жақтары имек тәрізді иілген ересек еркектері белгілі. Уылдырықтарын шашу қараша-желтоқсан айларында өтуі мүмкін. Шабақтары теңізге шыққанға дейін өзенде 2 жылдай өмір сүреді. Ересектері ұсақ

Статус. I категория. Самая восточная форма проходной кумжи, по-видимому, исчезнувшая.

Значение таксона для сохранения генофонда. Представитель политипического вида, другие подвиды которого населяют бассейны Балтийского, Белого, Черного, Азовского и Каспийского морей.

Распространение. Населяла Аральское море, встречаясь повсеместно единичными экземплярами [1], и р. Амударья. Ранее считали, что выше пос. Турткуль она по реке не поднималась [1, 2]. Сейчас известны факты, позволяющие предполагать, что отдельные особи поднимались на нерест в верховья Амударьи и заходили в её притоки – Кафирниган и Вахш [3]. В р. Сырдарья кумжа не была отмечена.

Места обитания. Море (в период нагула) и река (во время нерестовой миграции и ската).

Численность. Всегда была крайне низкой, даже по палеоихтиологическим данным. В конце 19-го – начале 20-го века в море близ устьев рек ловилась единично. В 1935-1937 гг. ежегодно в Арале вылавливалось всего по 7-13 экз. [1, 4, 5]. В последующем случаи поимки здесь кумжи не отмечались. Специальный поиск в Казахстане не проводился. В верховьях Амударьи до 1961 г. ловились отдельные экземпляры предположительно проходной кумжи, массой 6,5-10 кг [3].

Основные лимитирующие факторы. Зарегулирование и сокращение стока Амударьи. Падение уровня и осолонение Аральского моря.

Особенности биологии. Проходная рыба, достигающая длины 100 см, массы 13,5 кг и отличающаяся от других рыб бассейна наличием жирового плавника на хвостовом стебле и многочисленных Х-образных чёрных пятен на боках тела. Известны взрослые самцы с крючкообразно загнутой нижней челюстью. Нерестится, по-видимому, в ноябре-декабре. Молодь до выхода в море живёт в реке около 2-х лет. Взрослые питаются мелкой рыбой и крупными ракообразными [1, 2, 3].

балықтар және ірі шаянтөрізділермен қоректенеді. [1, 2, 3]. Кумжаның Амудария өзенінің жоғары жағына өрістеуі оның тұщы сулық формасы-амудария форелінің өрістеуімен сәйкес келеді. Сондықтан да олар бірігіп өзара көбеюге қатысуыда мүмкін. Сол арқылы өзенде кумжаның жаңа нәсілі (расасы) – бахта қалыптасады [7]. Міне осы амудария форелі өрістегіш арал кумжасы популяциясын қалпына келтірудің резерваты болуы мүмкін, одан, негізінен, тек омыртқа санымен және желбезек аталықтарымен айырылады.

Қолда өсіру. Жүргізілген жоқ. Осы түрдің басқа өрістегіш формаларына (мысалы, каспий кумжасы үшін) жасалған әдістер осы арал кумжасына да жаруы мүмкін.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған. 1978 жылдан бері Қазақстанның Қызыл кітабында [8]. Амудария форелімен бірге Өзбекстанның [9] Қызыл кітабына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Қолда өсіруді ұйымдастыру керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Су мен оның гидрохимиялық режимдерінің экстремальдық өзгеру жағдайында амудария форелінің тіршілігі мен шабақтарының дамуын зерттеу керек.

Нерестилища кумжи в верховьях Амударьи, очевидно, частично совпадали с нерестилищами его пресноводной жилой формы – амударьинской форели [3, 6], что не исключало возможности их репродуктивного контакта. В связи с этим, а также учитывая тот факт, что проходные и жилые формы кумжи в определённых условиях переходят друг в друга [7], амударьинская форель может служить резерватом для восстановления популяции проходной аральской кумжи, от которой отличается, в основном, числом позвонков и жаберных тычинок.

Разведение. Не проводилось. Методы его, видимо, не отличаются от разработанных для других проходных форм этого вида, в частности, для каспийской кумжи.

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. С 1978 г. – в Красной книге Казахстана [8]. Внесена вместе с амударьинской форелью в Красную книгу Республики Узбекистан [9].

Необходимые меры охраны. Организация искусственного разведения.

Предложения по исследованию. Изучение возможности выживания и развития молоди амударьинской форели в условиях экстремальных изменений гидрологического и гидрохимического режимов водоёмов.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Никольский, 1940; 2. Берг, 1948; 3. Максун, 1968; 4. Цепкин, 1987; 5. Берг, 1961; 6. Шапошникова, 1951; 7. Савваитова, Медников, 1983; 8. Красная книга Казахстана, 1996; 9. Красная книга Республики Узбекистан, 2003.

Құрастырушы-Составители: Г. М. Дукравец, В. П. Митрофанов.

ТАЙМЕН ТАЙМЕНЬ

Hucho taimen
Pallas, 1773

Албырттәрізділер отряды –
Отряд Лососеобразные – Salmoniformes

Албырттектер тұқымдасы –
Семейство Лососевые – Salmonidae

Статусы. II санат. Қазақстанда саны азайып бара жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанда туыстың жалғыз өкілі. Ертіс өзені бассейнінде албырттектер балықтардың ішіндегі ең ірісі.

Таралуы. Солтүстік суларда батыста Еділ мен Печора өзендерінің жоғары ағысынан Амур өзінің дейін мекендейді. Қазақстанда Ертіс бассейнінде, оның оңжағалауындағы салалары – Күршім, Бұқтырма, Нарым, Ұмба, Ұба өзендерінде, сондай-ақ Қара Ертісте, оған құятын Қалжыр өзенінде қоныстанған. Соңғы онжылдар ішінде республикамызда оның таралу аймағы тарылып келеді. Әсіресе, Ертіс өзенінің сол жақ салаларында, оң жағындағы ұсақ салалары мен су қоймаларында.

Мекендейтін жерлері. Негізінен таулы өзендерде мекендейтін балық, сирегірек суы салқын көлдер мен суқоймалары [1, 3].

Саны. 1930-1940 жж. Жоғарғы Ертіс бассейнінде барлық суларда кездесті. Жергілікті тұрғындар аулап жүрді. Соңғы уақытта тайменнің саны тез қысқарып келеді. Браконьерлік жолмен аулағанда бірең-сараңы ғана қолға түседі.

Негізгі шектеуші факторлар. Өзендерде су құрылыстарының салынуы олардың өсіп-өну жағдайын бұзады. Таймень мекендейтін өзендердегі табиғи комплекске антропогендік әсерлер. Браконьерлік жолмен аулау.

Биологиялық ерекшеліктері. Көбеюі көктемде мұз ерісімен басталады. Тау өзендерінің жоғарғы бөлігіне уылдырық шашу үшін ірі тасты жер іздеп өрістейді. Уылдырық шашқан соң бүкіл жаз бойы сонда қалады (өзен иірімдерінде, шұңқырларда, су қалтарыстарында қоректенеді). Күзге қарай Ертістегі және оның ірі салаларындағы қыстап шығатын жерлеріне қарай сапар шегеді. Таймень – жыртқыш балық. Жеке-жеке өмір сүреді. Бүкіл жыл бойы қоректенеді. Тек уылдырық шашу кезінде аз-

Статус. II категория. Вид, быстро сокращающий свою численность в Казахстане.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в Казахстане. Самый крупный среди лососевых рыб бассейна р. Иртыш.

Распространение. Населяет водоёмы севера от верховьев Волги и Печоры на западе до бассейна Амура на востоке [1-3]. В Казахстане – только в бассейне Иртыша, где встречается как в русловой части, так и в большинстве правобережных притоков (Курчум, Бухтарма, Нарым, Умба, Уба), а также в р. Чёрный Иртыш и впадающей в неё р. Калжыр. В последние десятилетия ареал в пределах республики сократился за счёт левых притоков Иртыша, мелких правых притоков и водохранилищ с их придаточной системой.

Места обитания. Преимущественно горные и таёжные реки, реже – холодноводные озёра и водохранилища [1, 3].

Численность. В бассейне Верхнего Иртыша в 1930-1940 гг. встречался повсеместно. Однако промыслом осваивался лишь в качестве прилова и статистикой почти не учитывался. Отлавливался местным населением для личного потребления. В последнее время численность тайменя быстро сокращается. В браконьерских уловах он представлен единичными экземплярами.

Основные лимитирующие факторы. Нарушение условий воспроизводства в связи с гидростроительством на реках. Антропогенное воздействие на речные природные комплексы, где обитает таймень, в результате горнорудных работ. Браконьерский вылов.

Особенности биологии. Размножается весной, вскоре после стаивания льда. Для нереста заходит в горные реки высоко по течению в места с крупным галечниковым грунтом. После нереста задерживается в верховьях (в бочагах, ямах, излучинах, где кормится) почти на всё лето. К осени скатывается к

дап үзіліс болады. Негізгі қорегі-балықтарды дене мөлшері 10-15 см-ге жеткеннен кейін ұстай бастайды. Тез өседі: Қазақстанда бір жастағы балықтың орташа ұзындығы – 16,6 см, үш жаста – 44 см, 5 жаста – 73,5 см. Ересектерінің салмағы 5-10 кг, сирек – 30 кг. Жыныстық жағынан 4-5 жасында жетіледі. Уылдырықтары ірі. Күршім өзенінен ұсталған дене мөлшері 75-82 см, салмағы 7-8 кг балықтың өсімталдығы – 13,3-15,3 мың уылдырық [4, 5]. 2003 жылдағы зерттеуде Бұқтарма өзенінен ұсталған таймендердің дене мөлшері 38-83 см, салмағы 0,6-6,5 кг болды. Осы региондағы албырт-тектес балықтардан денесінің бүйірінде Х-тәрізді және жартылай пішіндес дақтардың болуымен айырылады.

Қолда өсіру. Болған жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанның [5] және Қытайдың [6] Қызыл кітабына енгізуге байланысты аулауға тиым салынған. Тайменнің таралу аймағының бір бөлігі Қатонқарағай және Марқакөл қорықтары территориясына енеді.

Қажетті қорғау шаралары. Браконьерлермен күресті күшейту керек. Бұл түрді ПРООН-ның «Алтай-Саян экорегионының қазақстандық бөлігінің биоәртүрлілігін сақтау және тұрақты пайдалану» проектісіне кіргізу қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қолда өсірудің биотехнологиялық әдісін жасау қажет.

местам зимовки в Иртыш и устья крупных притоков. Таймень – типичный хищник, ведущий одиночный образ жизни. Кормится весь год с небольшим перерывом на нерест. В составе пищи, главным образом, рыба, которую он начинает потреблять по достижении длины 10-15 см. Растёт быстро: средняя длина годовалых рыб в Казахстане -16,6 см, трёхгодовалых – 44 см, пятигодовалых – 73,5 см. Масса тела взрослых особей 5-10 кг, редко – до 30 кг. Половой зрелости достигает в возрасте 4-5 лет. Икра крупная. Плодовитость у рыб из р. Курчум длиной тела 75-82 см и массой 7-8 кг составляет 13,3-15,3 тыс. икринок [4, 5]. По исследованиям 2003 г. размерно-весовые показатели тайменя в р. Бухтарма составили: длина 38-83 см, масса 0,6-6,5 кг. От других лососеобразных в регионе внешне отличается наличием мелких Х-образных и полулунных тёмных пятнышек на боках тела.

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Вылов запрещён в связи с занесением в Красные книги Казахстана [5] и Китая [6]. Часть ареала тайменя входит в охраняемые зоны Катон-Карагайского национального парка и Маркакольского государственного заповедника.

Необходимые меры охраны. Ужесточение борьбы с браконьерством. Включение вида в число приоритетных в реализации проекта ПРООН «Сохранение и устойчивое использование биоразнообразия казахстанской части Алтай-Саянского экорегиона».

Предложения по исследованию. Разработка биотехники искусственного разведения.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Берг, 1948; 2. Никольский, 1956; 3. Правдин, 1949; 4. Прокопов и др., 2006; 5. Красная книга Казахстана, 1996. 6. China Red Data Book of Endangered Animals. Pisces, 1998.

Құрастырушы-Составители: В. И. Ерещенко, Е. В. Куликова.

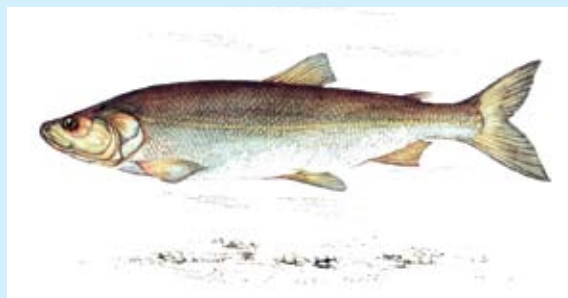

СЫЛАН НЕЛЬМА

Stenodus leucichthys nelma
Pallas, 1773

Албырттәрізділер отряды –
Отряд Лососеобразные – Salmoniformes

Аксаха тұқымдасы –
Семейство Сиговые – Coregonidae

Статусы. I санат. Жойылған немесе оған тақау тұрған популяция. Соңғы 15 жыл ішінде оны кездестірдік деген анық дерек жоқ. Кейде оны «Сылан» деп те атайды.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Ақбалық түрінің бір түршесі. Нельма балығының ерекше формасы [1-4].

Таралуы. Бұқтырма су қоймасы, Қара Ертіс өзені [4].

Мекендейтін жерлері. Негізінен су қоймасының көл жағындағы бөлігінде, Қара Ертіс атырауында мекендейді. Маусымдық және уылдырық шашу кезіндегі қоныс аудару кезінде өзен бойымен республикадан тыс жерлерге дейін көтеріледі.

Саны. 1934-1940 жылдары Зайсан көлінен жылына орташа 17,6 т нельма ауланып тұрды. 1950-1954 жж. орташа жылдық аулауы екі еседей өсті (31,2 т), бірақ одан кейін тез-ақ төмендеп, 2 тоннадай ғана болды. Кейіннен тіпті өте сирек ауланатын болды [3-6]. 1980-шы жылдардың ортасына дейін Қара Ертістің сағасына таяу жерден мұз астынан сүзекімен балық аулағанда нельманың бірең-сараны ғана ауға түсті. Қазірде тіпті кездеспейді.

Негізгі шектеуші факторлар. Тиімсіз аулау. 1938 жылдан бастап оны аулау Зайсан көлінен қоныс аударатын жолдарына қарай көшірілді. Бұл балықтың жыныстық жағынан жетілген бөлігін тым көп ұстауға мүмкіндік берді. Соған сәйкес оның өніп-өсу қабылеті бұзылды және қорын азайтып жіберді. 1990-шы жылдарға дейін созылған республикамыздан тыс жерлерде аулауда зор әсер етті.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыныстық жағынан 5-6 жылда дене мөлшері 56-65 см, салмағы 2,5-3 кг болғанда жетіледі. Өсімталдығы – 92-116, орташа 99 мың уылдырық. Қазан-қараша айының басында судың температурасы 4-6 °С жеткенде уылдырығын Қара Ертіс өзенінің ірілі-уақты тасты жерлеріне шашады (Боран поселкасынан жоғары). Уылдырықтан шыққан шабақтары су қоймасына қарай жылжи-

Статус. I категория. Исчезающая или уже исчезающая популяция. Достоверных сведений о её встречаемости нет более 15 лет.

Значение таксона для сохранения генофонда. Уникальная живая форма нельмы [1-4].

Распространение. Бухтарминское водохранилище, р. Чёрный Иртыш [4].

Места обитания. Преимущественно озёрная часть водохранилища, преддельта и дельта Чёрного Иртыша. Во время сезонных и нерестовых миграций по реке поднималась за пределы республики.

Численность. В предвоенные годы (1934-1940) в оз. Зайсан добывалось в среднем 17,6 т нельмы в год. В 1950-1954 гг. её среднегодовые уловы возросли почти вдвое (31,2 т), но затем резко упали до 2 т. В последующем ловилась крайне редко [3-6]. До середины 1980-х годов единично попадалась при подлёдном неводном лове вблизи устья Чёрного Иртыша. В настоящее время практически не встречается.

Основные лимитирующие факторы. Нерациональный промысел, перенесённый с 1938 г. из озера Зайсан на миграционные пути нельмы с применением соответствующих орудий лова. Это привело к чрезмерному изъятию половозрелой части стада и, как следствие, к сокращению его воспроизводительной способности и подрыву запасов. Продолжавшийся до 1990-х гг. почти тотальный вылов покатной нельмы за пределами республики [6].

Особенности биологии. Половозрелости достигает в 5-6 лет, при длине тела 56-65 см, массе 2,5-3 кг. Плодовитость 92-116, в среднем 99 тыс. икринок. Нерестится в реке на галечниковых перекатах в октябре-начале ноября при температуре воды 4-6 °С. Нерестилища расположены в р. Чёрный Иртыш выше пос. Буран. Молодь по выходе из икры скатывается в водохранилище, где нагуливается до половозрелости. Производители после нереста скатываются пассивно и легко задерживаются различными орудиями лова. Нельма – хищник,

ды, онда жыныстық жағынан жетілгенше тіршілік етеді. Уылдырықтарын шашқан ересектері өте баяу жылжыды. Нельма – жыртқыш, ұсақ балықтармен қоректенеді. Жақсы өседі: 3 жаста орташа ұзындығы – 36-42 см, 5 жаста – 51-55 см, 7 жаста – 66-70 см; әртүрлі жастағы балықтардың орташа жылдық салмағының өсуі 455 грамнан 1375 грамға дейін жетеді. Аулаған кезде әдеттегі салмағы 3-5 кг, сирек – 10-ға дейін [3-7]. Региондағы басқа албырттәрізділерден дақтары жоқ ақшыл-күміс түсімен айырылады.

Қолда өсіру. Қазақстанда нельманы қолда өсіру әдісін жолға қою керек. Бүгінде бұл әдіс Ресейде қолданылады.

Қолға алынған қорғау шаралары. 1957 жылдан республикамызда оны аулауға тиым салынған. Қазақстанның [10] және Қытайдың [11] Қызыл кітаптарына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Қолда өсіру әдісін қолға алу керек; ол Бұқтырма су қоймасының балық байлығын игеру жобаларында көрсетілген. Қара Ертіс өзеніне қайта жерсіндіру керек. Браконьерлермен күрес жүргізу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қолда өсіру үшін материал алу мақсатымен оның таралған қоныстарынан іздеу керек.

питаются мелкой рыбой. Хорошо растёт: средняя длина трёхгодовалых рыб – 36-42 см, пятигодовалых – 51-55 см, семигодовалых – 66-70 см; средний годовой прирост массы тела у разных возрастных групп от 455 до 1375 г. Обычная масса тела в уловах была 3-5 кг, редко до 10 кг [3-7]. От других лососеобразных в регионе отличается внешне светлосеребристой без пятен окраской тела.

Разведение. Методика искусственного воспроизводства нельмы в России детально отработана и практикуется [8, 9]. В Казахстане пока не применяется.

Принятые меры охраны. Вылов в республике запрещён с 1957 г. Внесена в Красные книги Казахстана [10] и Китая [11].

Необходимые меры охраны. Отработка методики и организация искусственного разведения, как это предусматривалось проектными проработками по рыбохозяйственному освоению Бухтарминского водохранилища. Реаклиматизация в р. Чёрный Иртыш. Борьба с браконьерством.

Предложения по исследованию. Поиск в ареале с целью получения материала для искусственного разведения.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Берг, 1948; 2. Дрягин, 1949; 3. Ерещенко, 1966; 4. Смирнова, 1945; 5. Ерещенко, 1969; 6. Ерещенко, 1970; 7. Ерещенко, 1986; 8. Никонов, 1963; 9. Злоказов, 1972; 10. Красная книга Казахстана, 1996; 11. China Red Data Book of Endangered Animals. Pisces, 1998.

Құрастырушы-Составитель: В. И. Ерещенко, толықтырған-дополнил – Е. В. Куликов.

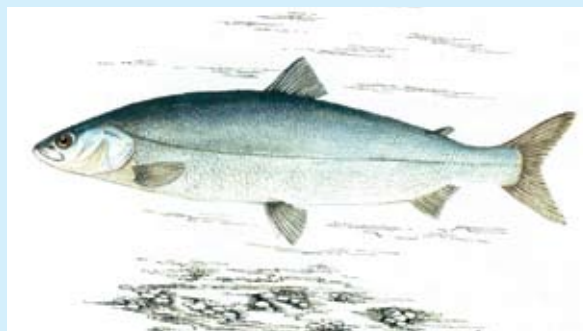

АҚБАЛЫҚ БЕЛОРЫБИЦА

Stenodus leucichthys leucichthys
Guldenstadt, 1772

Албырттәрізділер отряды –
Отряд Лососеобразные – Salmoniformes

Ақсаха тұқымдасы –
Семейство Сиговые – Coregonidae

Статусы. IV санат. Қазақстанда жеткілікті мәліметтер болмағандықтан популяцияның саны мен жағдайы аландату тудырады.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Нельманың екі түршесінің бірі. Каспий теңізінің эндемигі.

Таралуы. Тек Каспий теңізінде, әсіресе, оның Солтүстік және Орталық бөлігінде, Еділ өзенін қоса, тіршілік етеді. Қазақстанда теңіздің Маңғышлақ түбегінен солтүстікке қарай және Жайық өзенінде таралған [1-4].

Мекендейтін жерлері. Шабақтары жыныстық жағынан жетілгенше және уылдырық шашу үшін қоныс аудару аралығында теңізде 50 м тереңдікте өмір сүреді. Күз бен қыста Солтүстік Каспийдің тайыздау жерлерінде тіршілік етеді. Уылдырық шашу және жылжитын уақыттағы қоныс аудару кезінде өзендерде өмір сүреді [1-5].

Саны. Қазақстанда саны туралы деректер көп уақыттан бері жоқ. Тек сирек оны теңіз бен Жайық өзенінен бірен-саран ұстапты деген жекеленген хабарлар түсіп жатады. Мысалы, 2006 ж. мамыр айында өзеннің төменгі ағысынан ауға 2 экземпляр түсіпті. 1930-шы жылдары Солтүстік Каспийден ауланған ақбалық жылына 1460 тоннаға жетті [1]. Жайық өзені суын реттеуге байланысты оны аулау тез төмендеп кетті және 1959 ж. 0,4 т ғана ақбалық ауланды [6]. 1960-шы жылдары оның жалпы қоры 2 мыңдай деп саналды [7]. Одан кейінгі жылдары қолда өсірудің нәтижесінде ақбалықтың қоры біраз қалпына келді. 1980 жылға дейін балық заводтары 72,4 млн. экз. шабақ өсіріп, оларды Еділ өзенінің атырауына жіберді. Сондай-ақ Еділдің төменгі жағында 80 мың экз. ересек балықтар есепке алынды [6-8]. Бұл оның таралуының жайық бөлігінде қалпына келуіне көмектеседі деп ойлаймыз. Бірақ, 1990-шы жылдары бұл жұмыс тоқтап қалды.

Статус. IV категория. Численность и состояние популяции в Казахстане вызывают тревогу из-за недостатка достоверных сведений.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из двух подвидов нельмы, имеющий узкий ареал. Эндемик бассейна Каспия.

Распространение. Преимущественно бассейн Северного и Среднего Каспия, включая р. Волга. В Казахстане – в море севернее полуострова Мангышлак и в р. Урал [1-4].

Места обитания. От малькового состояния до половозрелости и между нерестовыми миграциями живёт в море на глубинах до 50 м. Осенью и зимой чаще в мелководном Северном Каспии. Во время нерестовых и покатных миграций обитает в реках [1-5].

Численность. Данные о численности в Казахстане давно отсутствуют. Поступают лишь редкие разрозненные сведения о единичных поимках в море и в р. Урал. Так, в мае 2006 г. в низовье реки в неводных уловах было 2 экз. В 1930-е годы уловы белорыбицы в Северном Каспии достигали 1460 т в год [1]. С зарегулированием стока Волги уловы резко упали и в 1959 г. составили 0,4 т [6]. В 1960-е годы общее количество её оценивалось не более чем в 2 тыс. экземпляров [7]. В последующем за счёт искусственного воспроизводства запасы белорыбицы были частично восстановлены. К 1980 г. рыбозаводы вырастили и выпустили в дельте Волги 72,4 млн экз. покатной молоди. В то же время на Нижней Волге учтено более 80 тыс. экз. ходовых производителей [6-8], что позволяло надеяться на восстановление уральской части ареала. К сожалению, в 1990-е годы эта работа была почти свернута.

Основные лимитирующие факторы. Нарушение условий воспроизводства в связи с гидростроительством.

Особенности биологии. Проходная рыба, достигающая длины 1,5 м, массы до 30 кг [1,2]. Половозрелость наступает в 5 лет. Размножается 1-3 раза

Негізгі шектеуші факторлар. Су құрылыстарын салуға байланысты өніп-өсу жағдайының бұзылуы.

Биологиялық ерекшеліктері. Өрістегіш балық, дене мөлшері 1,5 м, салмағы 30 кг-ға дейін [1, 2]. Жыныстық жағынан 5 жаста жетіледі. Өмірінде, арасына 2 жыл салып, 1-3 рет көбейеді. Бұрын негізгі уылдырық шашу ауданы Кама өзенінің бассейні болатын. Сонда өзендердің ұсақ тасты жерлеріне судың температурасы 0,2-6 °С болғанда қазан-қараша айларында 1,5-2 м тереңдікте уылдырықтарын шашатын. Қазірде ересектерінің бір бөлігі Волгоград қаласынан төмен уылдырық шашады, бірақ одан тиімділік өте аз. Өсімталдық бұрын 160 мыңнан 400 мың уылдырық болатын; бүгінде бұл көрсеткіш төмендеп, орташа 100 мыңға дейін ғана болды. Уылдырық шашу бір уақытта өтеді. Судың температурасы 1 °С шамасында болғанда уылдырықтың дамуы 6 айға созылады. Ақбалық нельмаға қарағанда тез өседі. 4 жасында дене мөлшері 80 см, салмағы 4-5 кг-ға жетеді. 10 жылдай жасайды. Ұсақ балықтармен қоректенеді [1-3, 5, 8].

Қолда өсіру. Қолда өсірудің биотехникасы 1910 жыл-ақ белгілі. Бұл әдіс Еділ өзенінің суын реттеу жағдайына бейімделген және балық заводтарында кең қолданылады.

Қолға алынған қорғау шаралары. Тиімді қолда өсіру жолға қойылған. Аулауға тиым салынған. Қазақстанның [10], Түркіменияның [11] және Ресейдің [12] Қызыл кітаптарына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Уылдырық шашатын жерлерінде оның өніп-өсуіне қолайлы жағдай жасау. Қолда өсіру аймағын кеңейту керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанда қазіргі таралуын, санын және биологиясын зерттеу қажет.

в жизни с интервалом в 2 года. Прежде основные нерестилища находились в бассейне р. Кама. Там на речных перекатах с галечниковым грунтом на глубине 1,5-2 м при температуре воды 0,2-6 °С в октябре-ноябре происходил нерест. Сейчас часть производителей нерестится ниже Волгограда, однако эффективность этого мала. Плодовитость колебалась прежде от 160 до 400 тыс. икринок, теперь она снизилась в среднем до 100 тыс. икринок. Икрометание единовременное. Икра развивается более 6 мес. при температуре воды около 1 °С. Растёт белорыбца быстрее нельмы, достигая к четырём годам длины тела 80 см и массы 4-5 кг. Максимальный возраст производителей 10 лет. Питается мелкой рыбой [1-3, 5, 8].

Разведение. Биотехника известна с 1910 г. Детально разработана для условий зарегулированного стока Волги [9] и широко используется в рыбоводных хозяйствах.

Принятые меры охраны. Организовано достаточно эффективное искусственное воспроизводство. Вылов запрещён. Занесена в Красные книги Казахстана [10], Туркмении [11] и России [12].

Необходимые меры охраны. Улучшение условий естественного воспроизводства в сохранившемся нерестовом ареале. Увеличение масштаба искусственного разведения.

Предложения по исследованию. Изучение современного распространения, численности и биологии в Казахстане.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Подлесный, 1947; 2. Берг, 1948; 3. Никольский, 1971; 4. Тихий, 1938; 5. Казанчев, 1981; 6. Летичевский, 1975; 7. Павлов и др., 1985; 8. Летичевский, 1981; 9. Летичевский, 1963; 10. Красная книга Казахстана, 1996; 11. Красная книга Туркменистана, 1999; 12. Красная книга Российской Федерации (животные), 2001.

Құрастырушы-Составитель: Г. М. Дукравец.

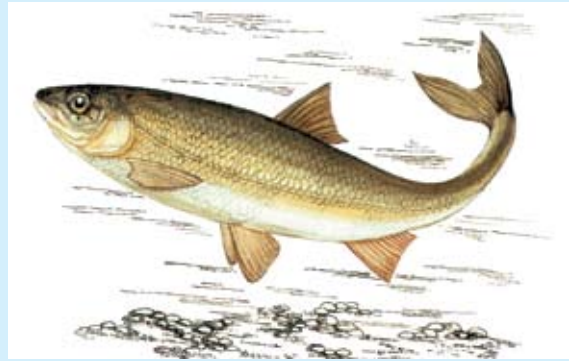

КҮТІМ КУТУМ

Rutilus frisii kutum
(Kamensky, 1901)

Тұқытәрізділер отряды –
Отряд Карпообразные – Cypriniformes

Тұқытекестер тұқымдасы –
Семейство Карповые – Cyprinidae

Статусы. III санат. Қазақстанда өте сирек кездеседі.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Барлық жерде саны қысқарып бара жатқан түр. Қазақстанда таралған аймағы шағын оның түршесі тіршілік етеді.

Таралуы. Каспий теңізінде, әсіресе, оның оңтүстік-батыс және орталық бөлігінде (Терек өзеніне дейін) мекендейді. Солтүстік Каспийде аз. Кейбір жекеленген күтім кейде Еділ мен Жайық өзендеріне енеді. Теңіздің солтүстік-шығыс жағында кездеспейді [1-3]. 1969 ж. ұзындығы 6-8 см шабағы Жем өзенінің жоғарғы жағынан ұсталған [4].

Мекендейтін жерлері. Семіріп жетілуі және қыстап шығуы теңізде 20 м тереңдікте болады да, уылдырық шашу және қоныс аудару үшін жылжуы өзендерде өтеді.

Саны. Теңіздің оңтүстігінде күтім кәсіптік маңызы бар, бірақ оны аулау онша көп емес, тез қысқарып келеді. Мысалы, 1970-шы жылдары Иран суларынан ортажылдық аулауы 1000 т, СССР суларынан – 80 т ауланды. Одан кейін аулау одан да төмендей берді [3, 5]. Тек, соңғы жылдары Орта Каспийдің батыс бөлігінде күтімнің саны өскені байқалады [6]. Теңіздің қазақстандық бөлігінде ол бұрыннан да аз болатын. 1980-1990-шы жылдары тіпті кездескен жоқ. Бұрын Жайық өзенінің сағасынан біреңсараңы ұсталатын. Соңғы жылдары Орта Каспийдің шығыс бөлігінен эксперименталдық құрған ауға түсетін болды. Маңғышлақ түбегінде кейде саны жөнінен 2%-не (10-12 экз.) дейін кездесті. 2006-2007 жж. балық шаруашылығы ғылым-өндірістік Орталықтың қызметкерлерінің мәліметтеріне қарағанда, Жайық өзенінің төменгі жағынан кәсіптік аулауда 4-5 экз. күтім ауға түсетін болды.

Негізгі шектеуші факторлар. Су режимінің бұзылуына байланысты өніп-өсу жағдайының нашарлауы және тиімсіз аулау.

Статус. III категория. В Казахстане очень редок.

Значение таксона для сохранения генофонда. Вид, повсеместно сокращающий свою численность. В Казахстане представлен подвидом, имеющим ограниченный ареал.

Распространение. Бассейн Каспийского моря, преимущественно его юго-западная и средняя часть (до р. Терек). В Северном Каспии редок. Отдельные особи иногда заходят в реки Волга и Урал. В северо-восточной части моря не встречается [1-3]. В 1969 г. молодь длиной 6-8 см была обнаружена в верховье р. Эмба [4].

Места обитания. В период нагула и зимовки держится в море до глубины около 20 м, а во время нерестовых и покатных миграций – в реках.

Численность. На юге моря кутум имеет промысловое значение, но уловы его невелики и быстро сокращаются. Так, в 1970-е годы в водах Ирана среднегодовые уловы не превышали 1000 т, в водах СССР – 80 т, в последующем стали ещё меньше [3, 5]. Правда, в последние годы в западной части Среднего Каспия численность кутума возросла [6]. В казахстанском секторе моря он был издавна редок, в 1980-1990-е годы почти не встречался. Прежде единично попадался вблизи устья р. Урал. В последние годы стал появляться в экспериментальных сетных уловах в восточной части Среднего Каспия, у полуострова Мангышлак, иной раз составляя по численности до 2 % (10-12 экз.). В 2006-2007 гг., по словам сотрудников НПЦ рыбного хозяйства, единично (4-5 экз.) попадал в промысловые уловы в низовье р. Урал.

Основные лимитирующие факторы. Нарушение условий воспроизводства в связи с ухудшением гидрологического режима и нерациональным промыслом.

Особенности биологии. Полупроходная рыба, достигающая длины тела 65 см и возраста 10 лет. От плотвы и воблы отличается более мелкой чешуёй.

Биологиялық ерекшеліктері. Жартылай өтпелі балық. Дене мөлшері 65 см-ге жетеді де, 10 жыл жасайды. Торта және қаракөз балықтарынан қабыршақтарының ұсақ болуымен айырылады. Жыныстық жағынан 3-5 жасында жетіліп, уылдырық шашу үшін өзендерге қоныс аударады, бірақ онша жоғары көтерілмейді. Бір уақытта наурыз-сәуір айларында өзендер мен көлдерде судың температурасы 8-15 °С болғанда уылдырықтарын салады. Уылдырықтары өсімдіктерге клейленеді немесе кейде тасты жерлерге түседі. Күтімнің әртүрлі биологиялық группаларына өсімталдығы – 16 мыңнан 280 мыңға дейін уылдырық. Уылдырықтың дамуы 5-20 күнге (15 °С – 8 күн) созылады. Оның шабақтары қаракөз балықтың шабақтарына ұқсайды. Уылдырық шашқан ересектері мен шабақтары теңізге қарай жылжиды. Күтім шапшаң өседі: туған шабақтарының орташа ұзындығы – 6,8 см, бір жастағынікі – 9,3 см, екі жаста – 19 см, үш жаста – 29 см, төрт жаста – 40 см шамасында. Теңізде, негізінен, моллюскалармен қоректенеді, ал теңіздің батыс жағалауында шаяндарды да азық етеді [1-3, 7, 8].

Қолда өсіру. Республикамызда қолға алынбаған. Кавказ өзендерінде өсіруді қолға алған. 1982 жылдан Иранда қолда өсіріледі.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған. Қазақстанның [10] және Ресейдің [11] Қызыл кітаптарына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Қолда өсіруді ұйымдастыру қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанда таралу шекарасын және санын зерттеу керек.

Достигнув на 3-5 году жизни половой зрелости, начинает совершать нерестовые миграции в реки, по которым высоко не поднимается. Нерестится одновременно в марте-апреле на разливах рек и в озёрах при температуре воды 8-15 °С. Икра приклеивается к растениям, но иногда откладывается и на гальку. Плодовитость разных биологических групп кутума колеблется от 16 до 280 тыс. икринок. Икра развивается 5-20 суток (при 15 °С – 8 дней). Мальки похожи на мальков воблы. Отнерестившиеся производители и молодь скатываются в море. Растёт кутум интенсивно: средняя длина сеголетков – 6,8 см, годовиков – 9,3 см, двухгодовалых – 19 см, трёхгодовалых – 29 см, четырёхгодовалых – около 40 см. Питается в море, главным образом, моллюсками, у западного побережья потребляет краба [1-3, 7, 8].

Разведение. В республике не проводилось. Практиковалось на кавказских реках. С 1982 г. разводится в Иране [5,6,9].

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. Внесён в Красные книги Казахстана [10] и Российской Федерации [11].

Необходимые меры охраны. Организация искусственного воспроизводства.

Предложения по исследованию. Изучение численности и границ ареала в Казахстане.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Берг, 1949; 2. Рзаев, 1966; 3. Казанчеев, 1981; 4. Дукравец, 1987; 5. Разави Саняд, Бахрам Али, 1997; 6. Устарбеков, Гусейнов, 2006; 7. Монастырский, 1949; 8. Коблицкая, 1981; 9. Jalali, Molnar, 1990; 10. Красная книга Казахстана, 1996; 11. Красная книга Российской Федерации (животные), 2001.

Құрастырушы-Составители: Г. М. Дукравец, В. П. Митрофанов.

ШОРТАН ТЕКТЕС АҚМАРҚА ЩУКОВИДНЫЙ ЖЕРЕХ (ЛЫСАЧ)

Aspiolucius esocinus
(Kessler, 1874)

Тұқытәрізділер отряды –
Отряд Карпообразные – Cypriniformes
Тұқытекестер тұқымдасы –
Семейство Карповые – Cyprinidae

Статусы. I санат. Қазақстанда, мүмкін, жойылып кету қаупінде тұр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Эндемикалық көне түр. Таралу аймағы бөлінген туыстың екі түрінің бірі. Екінші түр Вьетнам өзендерінде тіршілік етеді.

Таралуы. Орта Азия сулары. Амудария және Сырдария өзендері бассейндегі су қоймалары, суару каналдары және өзендердің жазықтағы учаскелері, бірақ өзендердің төменгі жағына түспейді [1, 2]. Сырдария өзенінде Қызылорда қаласына дейін кездескен. Соңғы жылдары таралу аймағы қазақстандық бөлігі арқылы қысқарды. Сонымен бірге Өзбекстанда таралу аймағы Зарафшан өзенінің төменгі жағына енуімен оның таралу аймағы кеңейді [3].

Мекендейтін жерлері. Негізінен, өзендер мен каналдардың суы лайланған учаскелері, ағынды сулар. Жарық түсетін және ақпайтын суларда мекендемейді. Сондықтанда көлдерде және әлсіз ағынсыз су қоймаларында сирек, соңғыларын сумен молайтқанда өзендерге кетеді [4, 5].

Саны. Барлық жерде онша емес. Бірең-сараңы ғана ауланады. Бірінші жылдары су қоймаларын толтырғанда ақмарқаның саны өсуі байқалады. Бұл жағдайда ол ауға түсуі мүмкін, әсіресе, уылдырық шашу кезеңінің алдында [6]. Қазақстанда оны ұстау 1953 жылы болса, сол жылы Сырдарияда Шиелі поселкасының маңында оның бірнешеуі ауға түскен еді [7], одан кейін ол туралы сенімді дерек болған жоқ. Тек 1993 ж. бір ғана шортантәрізді ақмарқаны Шардара су қоймасына Қазақтың балықты ғылым-зерттеу институтының экспедициясы ұстаған. Бұл түрдің саны Өзбекстанда да азайып келеді [3].

Негізгі шектеуші факторлар. Суландыру жүйесі мен су құрылыстары, суландыру жүйесінің өсуі. Сулардың ыластануы. Жерсіндірілген балықтар түрлерінің ығыстыруы.

Статус. I категория. В Казахстане, по-видимому, находится на грани исчезновения.

Значение таксона для сохранения генофонда. Эндемичный реликтовый вид. Один из двух видов рода с разорванным ареалом. Другой вид живёт в реках Вьетнама.

Распространение. Водоёмы Средней Азии. Населяет равнинные участки рек и оросительных каналов, водохранилища бассейнов рек Амударья и Сырдарья, но в низовья последних не спускается [1, 2]. В Сырдарье встречался, вероятно, до г. Кызылорда. В последние годы ареал сократился преимущественно за счёт казахстанской части. В то же время в Узбекистане ареал расширился за счёт проникновения в низовья р. Зарафшан [3].

Места обитания. В основном, мутноводные участки рек и каналов, водоёмы с течением. Осветлённой и застойной воды избегает. Поэтому в озёрах и слабопроточных водохранилищах редок, по мере наполнения последних уходит в реки [4,5].

Численность. Повсеместно невелика. Ловится единичными экземплярами. В водохранилищах в первые годы их наполнения численность лясача может возрастать, и в этом случае он даже добывается, как прилов, особенно в преднерестовый период [6]. В Казахстане после 1953 г., когда в Сырдарье возле г. Чиили было поймано несколько особей [7], достоверных сведений о лясаче долго не было. Лишь в 1993 г. 1 экз. был выловлен в Шардаринском водохранилище экспедицией КазНИИ РХ. Сокращается численность этого вида и в Узбекистане [3].

Основные лимитирующие факторы. Ирригационное и гидротехническое строительство, увеличение безвозвратного забора воды на орошение. Загрязнение водоёмов. Вытеснение акклиматизированными видами рыб.

Особенности биологии. Половозрелости достигает в 5-6 лет при длине тела 45-50 см [4]. Нерестится в реке в местах с быстрым течением в февралемарте при температуре воды 5-10 °С, не ежегодно.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыныстық жағынан 5-6 жылда дене мөлшері 45-50 см болғанда жетіледі [4]. Уылдырықтарын өзендердің ағысы жылдам жерлеріне ақпан-наурыз айларында судың температурасы 5-10 °С болғанда шашады. Бірақ жыл сайын емес. Жыртқыш балық, балықтармен (сүйірқанатпен, қылышбалықпен, тарақбалықпен, талма балықтармен және т.б.) қоректенеді. Жақсы өседі, алты жасында салмағы 3 кг жетеді. Токтағұл су қоймасында (Қырғызстан) бір жастағы балықтың орташа ұзындығы 18,5 см, үш жастағыныкі – 35,4 см, бес жаста – 48,3 см болды [5, 6]. 1953 жылы Қазақстанда зерттелген жыныстық жағынан жетілмеген шортантәрізді ақмарқалардың дене мөлшері 3,5-16 см болды [7]. 1993 ж. Шардара су қоймасынан ұсталған осы балықтың ұзындығы 79 см (күйрық қанатынсыз), салмағы 14,4 кг болды. Ауға түссе тез өліп қалады. Ақмарқа балығынан (жерех) басының жалпақтығымен, көзінің кішілігімен, қабыршақтарының ұсақтығымен және т.б. белгілерімен айырады.

Қолда өсіру. Қолға алынған жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған. Мекендейтін аралдарында барлық республикалардың, оның ішінде Қазақстан да бар, Қызыл кітаптарына енгізілген [8-11].

Қажетті қорғау шаралары. Суландыру жүйелерінде бұл балықтың өлімін болдырмау үшін балықтарды қорғау құрылыстарын жетілдіру қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Таралу аймағын анықтау керек. Экологиясын, көбеюін, қыстап шығу жағдайын және қоныс аударуын зерттеу керек. Қолда өсіру биотехнологиясын жетілдіру қажет.

Хищник, питается рыбой (остролучкой, чехонью, ельцом, гольцом и др.). Хорошо растёт, к шести годам достигая массы 3 кг. В Токтогульском водохранилище (Кыргызстан) средняя длина годовалых рыб составляла 18,5 см, трёхгодовалых – 35,4 см, пятигодовалых – 48,3 см [5,6]. Исследованные в Казахстане в 1953 г. особи были неполовозрелы и имели длину тела 3,5-16 см [7]. Добытый в 1993 г. в Шардаринском водохранилище лисач был длиной 79 см (без хвостового плавника) и массой 12,4 кг. В орудиях лова быстро погибает. От жереха отличается уплощённой головой, маленькими глазами, округлым брюхом, усечённым спинным плавником, более мелкой чешуёй и меньшим числом лучей в анальном плавнике.

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. Внесён в Красные книги всех республик, где отмечен его ареал, в том числе в Красную книгу Казахстана с 1978 г. [8-11].

Необходимые меры охраны. Усовершенствование рыбозащитных устройств на ирригационных сооружениях для предотвращения гибели лисача в оросительной системе.

Предложения по исследованию. Уточнение ареала. Изучение экологии размножения, условий зимовки и характера миграций. Разработка биотехники искусственного разведения.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Берг, 1949; 2. Никольский, 1971; 3. Сайфуллаев, 1995; 4. Максун, 1968; 5. Турдаков, 1963; 6. Садыков, 1981; 7. Даирбаев, 1959; 8. Красная книга Казахстана, 1996; 9. Красная книга Таджикской ССР, 1988; 10. Красная книга Туркменистана, 1999; 11. Красная книга Республики Узбекистан, 2003.

Құрастырушы-Составители: Г. М. Дукравец, В. П. Митрофанов.

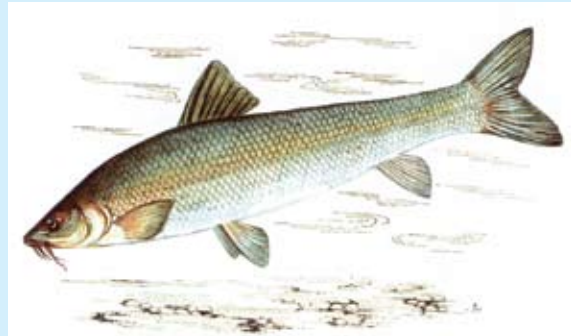

АРАЛ ҚАЗЫ АРАЛЬСКИЙ УСАЧ

Barbus brachycephalus brachycephalus
Kessler, 1872

Тұқытәрізділер отряды –
Отряд Карпообразные – Cypriniformes

Тұқытекестер тұқымдасы –
Семейство Карповые – Cyprinidae

Статусы. II санат. Нағыз өткінші формасы, мүмкін, жойылып кеткен де шығар, ал жергілікті формасының саны азайып келеді.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстандағы екі түрдің бірінің нақтылы түршесі.

Таралуы. Түршенің табиғи таралуы – Арал теңізі бассейні. Сырдарияда су құрылыстарын салғанша оның өтпелі формасы Нарын өзенінің төменгі жағына дейін көтерілді. 1930-1931 жылдары Балқаш-Іле алқабына жерсіндірілді. Шу өзенінде өмір сүретін, бірақ соңғы жылдары онда кездеспейтін болды [1-4]. Қазірде жергілікті формасы Сырдария өзенінде, төменгі салаларында, сол мандағы көлдер мен су жүйелерінде және бұл өзеннің қазақстандық бөлігіндегі су қоймаларында тіршілік етеді [5-7].

Мекендейтін жерлері. Аралда уылдырық шашу кезінде барлық мекендерде кездесті. Өзендер мен су қоймаларында – тек уылдырық шашу мен қоныс аудару кезінде (өрістегіш формасы) немесе тұрақты (жерілікті формасы) мекендейді. Су түбінің топырағы қатты жерлерде өмір сүреді [1-4].

Саны. Бұрын табиғи таралу аймағында жылсайын 1743 т бұл балық ауланып тұрған екен, негізінен, өтпелі формасы есебінен. 70-шы жылдардың басында бұл көрсеткіш 360 тоннадан асқан жоқ. 1978 жылдан қаязды Арал теңізі алқабынан аулау тоқтатылды. Балқаш-Іле популяциясының саны әуақытта аз болды және ауланған жоқ. 1980-1982 жж. Іле өзенінің төменгі ағысында уылдырық шашатын тобы 3 мыңнан аспады [4, 8]. 1990-шы жылдары Шардара су қоймасынан бірін-сараны ғана ауланды, ал Арыс өзенінің төменгі ағысында ересектерінің саны 200-дей болды [5, 6]. Шу өзенінен қаязды іздеу 1980-шы жылдары іске асты. 1990-1993 жж. осы өзеннің жазық жерлер арқылы ағатын бөлігінен іздеу нәтиже бермеді. Іле өзені бассейнінде сол жылдары жиналған материалдар ішінен бірін-саран қайта дамыған уылдырықтар мен олардың дами бастаған түрлері ұшырасты [9]. Қазірде Іле өзенінен жылына 1-2 ересек балық

Статус. II категория. Типичная проходная форма, по-видимому, исчезла, а туводная (жилая) форма повсеместно сокращает свою численность.

Значение таксона для сохранения генофонда. Номинативный подвид одного из двух видов рода в Казахстане.

Распространение. Естественный ареал подвида – бассейн Аральского моря. По Сырдарье до её зарегулирования проходной усач поднимался до р. Нарын. В 1930-1931 гг. вселён в Балхашский бассейн, где акклиматизировался. Водился в равнинном течении р. Шу, но в последние годы здесь не встречается [1-4]. В настоящее время туводная форма водится в Сырдарье и низовьях её притоков, в озёрах, ирригационных сетях и водохранилищах казахстанской части бассейна [5-7].

Места обитания. В Арале во время нагула встречался повсеместно. В реках и водохранилищах – только во время нерестовых и покатных миграций (проходная форма) или постоянно (туводная форма), обычно в биотопах с плотным грунтом [1-4].

Численность. Промысловые уловы в естественном ареале достигали в прошлом 1743 т в год, в основном, за счёт проходной формы. В начале 70-х гг. они уже не превышали 360 т. С 1978 г. добыча усача в бассейне Арала была вовсе прекращена. Балхаш-Илийская популяция всегда была малочисленна. В 1980-1982 гг. нерестовое стадо в низовье р. Или не превышало 3 тыс. экз. [4, 8]. В последние годы везде в ареале численность усача сокращается. В 1990-е годы в Шардаринском водохранилище ловились лишь единичные особи, а в низовье р. Арысь расчётная численность производителей составляла 200 экз. [5, 6]. В р. Шу последние поимки усача отмечались в 1980-х годах. В бассейне р. Или в 1990-е годы он был представлен в сборах единичными покатными развивающимися икринками и предличинками [9]. В настоящее время в р. Или ловится 1-2 экз. взрослых особей в год, в скате молоди в верховье реки усач отсутствует.

Основные лимитирующие факторы. Нарушение естественного воспроизводства в связи с зарегулированием стока рек и гидростроительством.

ауланады. Шабақтары өзеннің жоғары жағына жылжығанда ересек қаяз кездеспейді.

Негізгі шектеуші факторлар. Өзендер бойында су құрылыстары мен суару жүйелерін салуға байланысты балықтың табиғи өніп-өсуінің бұзылуы.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыныстық жағынан 5-8 жасында жетіледі. Уылдырықтарын өзендердің топырағы қатты учаскелеріне судың температурасы 17-23 °С болғанда сәуір айының аяғынан тамыз айына дейін салады. Орташа өсімталдығы 120-280 мың уылдырық. Уылдырық 3-5 тәулікте дамиды. Өзенде қалатын шабақтар келешекте балықтың жергілікті формасын қалыптастырады. Олар баяу өседі және қондылығы төмен болады. Ал, теңізге шығатын шабақтар балықтың өтпелі формасын құрайды, тез өседі, қондылығы жоғары болады және жыныстық жағынан тез жетіледі. Қаяз, негізінен, бентостармен қоректенсе, шабақтары – эврифаг (қорек талғамайтындар). Дене мөлшері – 1 м, салмағы 22 кг-ға жетеді [10-14]. Түркістан қаязынан күмістей түсімен және ұсақ қабыршақтарымен айырылады [2-4].

Қолда өсіру. Қолда өсіру тәжірибесінен үміт күтуге болады [15, 16], бірақ тиімді биотехника жасалған жоқ. Соңғы жылдары шабақтарын тоғандарда өсіру техникасы қолға алынған [17].

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған. Қазақстанның [18], Тәжікстанның [19] және Өзбекстанның [20] Қызыл кітаптарына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Қолда өсіру. Балықтарды қорғау құрылыстарын жетілдіру. Режимі тұрақты суларға қайта жерсіндіру керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. *Varbus* туысының систематикасын қайта қарау және қолда өсіру биотехнологиясын жасау қажет.

Особенности биологии. Половозрелым становится в 5-8 лет. Нерестится в реках на участках с плотным грунтом с конца апреля до августа при температуре воды 17-23 °С. Средняя плодовитость 120-280 тыс. икринок. Икра развивается 3-5 суток, скатываясь в толще воды. Молодь, остающаяся в реке, образует в дальнейшем жилую форму с замедленным ростом и низкой упитанностью. Молодь, скатывавшаяся в море, образовывала проходную форму, с быстрым ростом, высокой упитанностью и более ранним созреванием. Питается усач преимущественно бентосом, молодь – эврифаг. Достигает длины более 1 м и массы 22 кг [10-14]. От туркестанского усача отличается серебристой окраской и более мелкой чешуёй [2-4].

Разведение. Эксперименты по искусственному разведению обнадёживали [15, 16], но биотехника не разработана. В последние годы отработано подращивание сеголеток в прудах [17].

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. Внесён в Красные книги Казахстана [18], Таджикистана [19] и Узбекистана [20].

Необходимые меры охраны. Искусственное воспроизводство. Реакклиматизация в водотоки с устойчивым режимом.

Предложения по исследованию. Уточнение систематического положения в роде *Varbus*. Разработка биотехники искусственного разведения.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Никольский, 1940; 2. Берг, 1949; 3. Пивнев, 1985; 4. Дукравец и др., 1988; 5. Орлова и др., 2008; 6. Терещенко, 2005; 7. Балымбетов и др., 2003; 8. Башунов, Цой, 1983; 9. Дукравец, Мамилов, 1994; 10. Потехина, 1955; 11. Павловская, 1976; 12. Галактионова, 1961; 13. Маркова, 1961; 14. Яблонская, 1960; 15. Безденежных, 1956; 16. Галактионова, 1963; 17. Саржанов, 2003; 18. Красная книга Казахстана, 1996; 19. Красная книга Таджикской ССР, 1988; 20. Красная книга Республики Узбекистан, 2003.

Құрастырушы-Составители: Г. М. Дукравец, С. Р. Тимирханов.

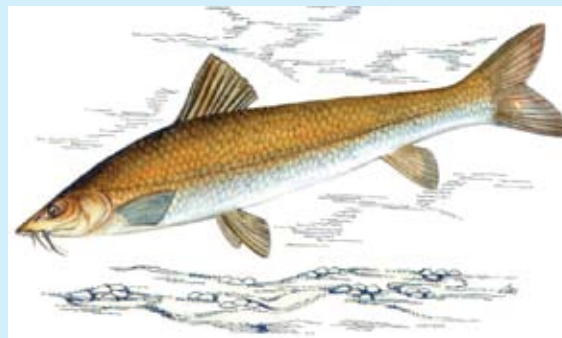

ТҮРКІСТАН ҚАЗЫ ТУРКЕСТАНСКИЙ УСАЧ

Barbus capito conocephalus
Kessler, 1872

Тұқытәрізділер отряды –
Отряд Карпообразные – Cypriniformes

Тұқытекестер тұқымдасы –
Семейство Карповые – Cyprinidae

Статусы. II санат. Республикамызда саны тез қысқарып бара жатқан түрше.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанда түрдің жалғыз өкілі. Бірақ ол *Barbus capito* туысының емес, *Barbus brachycephalus* туысының туынды формасы болуы керек.

Таралуы. Арал теңізі бассейні. Қазақстанда – Сырдария бассейнінің төменгі ағысына дейін, Шардара суқоймасы, сондай-ақ басын Қаратаудың оңтүстік-батыс беткейінен алатын өзендер (Арыс, Бөген және т.б.) және Шу бассейні [1]. Қазақстаннан тыс – Амудария, Зарафшан, Кафирниган, Қашқадария және т.б. [2, 3].

Мекендейтін жерлері. Теңіздің суы тұщы жағалауында көбірек кездеседі [3, 4]. Қазірде өзендердің жазық дала арқылы ағатын бөлігінде, су қоймаларында, өзендер бойындағы көлдерде, суару каналдарында мекендейді. Ағынды, түбі құм-тасты суларда мекендеуді ұнатады.

Саны. Арал теңізінде сирек болатын, қазірде кездеспейді. Қазақстанның басқа суларында саны аз. Тек Шардара су қоймасында аздап ауға түседі. Барлық суларда саны қысқаруда. Шу өзеніндегі Тасөткел су қоймасында 1988 жылға дейін біреңсараңы ауланып тұрды. Сонан соң, мүмкін, бұл өзеннің ихтиофаунасынан түсіп қалды, өйткені 1990-1993 жж. зерттеулерде кездескен жоқ [7].

Негізгі шектеуші факторлар. Бассейннің су режимінің нашарлауы. Шу өзенінде арал қазы және шармай балығымен будандасуы оны түгелдей жойып жіберді.

Биологиялық ерекшеліктері. Арал қазына қарағанда түркістан қазы тұщы суда тіршілік ететін балық; алысқа қоныс аудармайды, түсі-алтын түстес. Қазақстандағы түркістан балығының дене мөлшері – 70 см-ге, салмағы 5,3 кг-ға, жасы – 10 жасқа дейін. Дене мөлшері 20 см-ден асқанда 4-6 жасында жыныстық жағынан жетіледі. Уылдырықтарын бір мезгілде сәуірдің аяғынан шілде

Статус. II категория. Подвид, быстро сокращающий свою численность в республике.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель вида в Казахстане. Однако не исключено, что он является производной формой от *Barbus brachycephalus*, а не от *Barbus capito*.

Распространение. Бассейн Аральского моря. В Казахстане – бассейн р. Сырдарья до низовьев, в том числе Шардаринское водохранилище, а также бассейны рек, стекающих с юго-западных склонов хребта Каратау (Арысь, Бугунь и др.), и бассейн р. Шу [1]. Вне Казахстана – в бассейнах рек Амударья, Зарафшан, Кафирниган, Кашқадарья и др. [2, 3].

Места обитания. В море встречался преимущественно в прибрежных опреснённых районах [3, 4]. Сейчас населяет равнинные участки рек, водохранилища, пойменные озёра, магистральные и сбросные каналы ирригационных систем. Предпочитает песчано-галечниковое дно и проточную воду [1, 5, 6].

Численность. В Арале был редок, в настоящее время отсутствует. В других водоёмах Казахстана малочислен. Лишь в Шардаринском водохранилище пока добывается, как прилов. Везде численность быстро сокращается. В Ташуткольском водохранилище на р. Шу единично ловился до 1988 г., а затем, по-видимому, выпал из ихтиофауны этой реки, так как исследованиями в 1990-1993 гг. не обнаружен [7].

Основные лимитирующие факторы. Ухудшение гидрологического режима бассейна. Гибридизация с аральским усачём и маринкой в р. Шу, очевидно, до полного поглощения.

Особенности биологии. В отличие от аральского усача туркестанский – типично пресноводная жилая рыба, не совершающая далёких миграций, преимущественно золотисто окрашенная. Длина

айына дейін су температурасы 16-23 °С болғанда өзендердің ағысына, сондай-ақ су қоймаларының құмды-тасты жерлеріне шашады. Өсімталдығы мен уылдырықтарының мөлшері өзгергіш келеді (диаметрі 0,65-2,35 мм 11-195 мың уылдырық), сондай-ақ өсу темпі де әртүрлі: бір жасында балық ұзындығы – 6,4-12,9 см, екі жаста – 9,1-22 см, үш жаста – 14,7-31 см, 4 жаста – 18,2 см, бес жаста – 26,8-46 см. Жоғарғы сатыдағы өсімдіктермен, балдырлармен, омыртқасыз жәндіктермен (хириномид пен инеліктің дәрнәсілдері, ұлулар, шаянтәрізділер и т.б.), ұсақ балықтармен қоректенеді [1-8].

Қолда өсіру. Бұрын қолға алынған жоқ. Соңғы жылдары шабақтарын тоғандарда өсіру әдістемесі жасалған [9].

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған. Қазақстан [10] мен Өзбекстанның [11] Қызыл кітаптарына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Қолда өсіру. Суару жөніндегі құрылыстарда балықтарды қорғау шараларын жетілдіру қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Түрдің статусын анықтау. Табиғи өніп-өсу жағдайын және басқа түрлермен будандасу процесін зерттеу керек. Қолда өсіру әдістемесін жасау қажет.

тела в Казахстане до 70 см, масса – до 5,3 кг, возраст – до 10 лет. Созревает к 4-6 годам при длине тела не менее 20 см. Икрометание единовременное с конца апреля по июль при температуре воды 16-23 °С, обычно в реках на течении, но нередко и в водохранилищах, на песчано-каменистом грунте. Плодовитость и размеры икры сильно изменчивы (11-195 тыс. икринок диаметром 0,65-2,35 мм), также как и темп роста: длина рыб в возрасте одного года – 6,4-12,9 см, двух лет – 9,1-22 см, трёх – 14,7-31 см, четырёх – 18,2-39 см, пяти – 26,8-46 см. Питается преимущественно растениями, как высшими, так и водорослями, и беспозвоночными – личинками хириномид и стрекоз, ручейниками, моллюсками, мизидами, креветками. Поедает и мелких рыб [1-8].

Разведение. Прежде не проводилось. В последние годы отработана методика подращивания сеголеток в прудах [9].

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. Внесён в Красные книги Казахстана [10] и Узбекистана [11].

Необходимые меры охраны. Искусственное разведение. Совершенствование рыбозащитных устройств на водозаборах.

Предложения по исследованию. Уточнение видового статуса. Изучение условий естественного воспроизводства и масштаба гибридизации с другими видами. Разработка биотехники искусственного разведения.

Әдебиеттер-Источники информации:

- 1.Дукравец, 1988; 2.Никольский, 1938; 3.Берг, 1949;
- 4.Никольский, 1940; 5.Максунов, 1962; 6.Балымбетов и др., 2003; 7.Дукравец, Мамилов, 1994; 8.Пивнев, 1985; 9.Саржанов, 2003; 10.Красная книга Казахстана, 1996; 11.Красная книга Республики Узбекистан, 2003.

Құрастырушы-Составители: Г. М. Дукравец, В. П. Митрофанов.

ІЛЕ ҚАРАБАЛЫҒЫ (ІЛЕ ПОПУЛЯЦИЯСЫ) ИЛИЙСКАЯ МАРИНКА (ИЛИЙСКАЯ ПОПУЛЯЦИЯ)

Schizothorax argentatus pseudaksaiensis
Herzenstein, 1889

Тұқытәрізділер отряды –
Отряд Карпообразные – Cypriniformes

Тұқытекестер тұқымдасы –
Семейство Карповые – Cyprinidae

Статусы. I санат. Эндемикалық популяция, жойлып кету қаупінде тұруы мүмкін, жойылып та кеткен шығар.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Айырбауырлы тұқы балықтарының ішіндегі дене мөлшері үлкен Іле өзеніндегі балқаш қара балығының экотипі.

Таралуы. Балқаш көлі (батыс бөлігі), Іле өзені. Мұндай экотиптер Қаратал, Лепсі және басқа да ірі өзендер бассейндерінен белгілі [1-5].

Мекендейтін жерлері. Көбінесе өзендердің қойнаулары мен терең шұңқырлар.

Саны. Іле өзенінде кәсіптік аулауда барлық кезде онша көп болмайтын (3 %-ке дейін). Іле өзенінен бұл балықты Қапшағай су қоймасы маңынан ұстағаны туралы мәлімет 1977 жылғы әдебиеттерде көрсетілген [5]. Қазірде өте сирек және біренсараны Іле өзенінің сол жағалауындағы салаларында кездесіп қалады. Бірақ саны тұрақты емес.

Негізгі шектеуші факторлар. Іле өзені суын реттеу, браконьерлік және балықтардың жыртқыш түрлерін жерсіндіру (көксерке мен жайын).

Биологиялық ерекшеліктері. Көлдерге енетін ірі өзендердің экологиялық формасы. Дене мөлшері 100 см-ге, салмағы 12 кг-ға жететін балық. Ірі особтарында тығыз сауытты қабыршақтары тығыз сауыт тізеді, тепе-тең емес бастарының мөлшері үлкен, тұмсығы-доғал [1-5]. Жыныстық жағынан 3-5 жасында жетіледі. Уылдырықтарын балқаш қара балығымен біруақытта сәуір айының екінші жартысында – мамырда өзендердің арнасына тасты және ағысы қатты жерлерге шашады [2, 5]. Шабақтары балқаш қара балығының шабақтарымен қосылып, түбі аздап саздау судың баяу ағатын қойнауларына қарай жылжиды [5]. Су өсімдіктерімен (аздап), насекомдардың дернәсілдері және имагосымен, балықтармен қоректенеді. Балық-жемдерінің арасында талма балықтар (*Noemacheilus*) көбірек орын алады. Ересектері – жыртқыштар [2, 5]. Өмірінің

Статус. I категория. Эндемичная популяция, находящаяся на грани исчезновения или, возможно, уже исчезнувшая.

Значение таксона для сохранения генофонда. Экотип балхашской маринки из р. Или, достигавший максимальных размеров среди расщепобрюхих карповых рыб [1-5].

Распространение. Озеро Балхаш (западная часть), р. Или. Подобные экотипы известны и из других крупных рек бассейна: Каратал, Лепсы и др. [1-5].

Места обитания. Преимущественно участки с водами и глубокими ямами.

Численность. Всегда была немногочисленна (до 3 %) в промысловых уловах на р. Или. Последние литературные сведения о поимке относятся к району подпора Капшагайского водохранилища и датируются 1977 годом [5]. В настоящее время редко и единично встречается на отдельных участках нижнего течения левых притоков р. Или, где не имеет устойчивой численности.

Основные лимитирующие факторы. Зарегулирование стока р. Или, браконьерство и акклиматизация хищных видов рыб, прежде всего судака и сома.

Особенности биологии. Экологическая форма крупных рек, заходящая в озёра. Длина до 100 см, масса до 12 кг. У крупных особей чешуя образует плотную броню, голова отличается непропорционально большими размерами, рыло тупое [1-5]. Половозрелости достигает в возрасте 3-5 лет. Нерестится одновременно с балхашской маринкой во второй половине апреля-мае в русле реки на каменистом грунте и быстром течении [2,5]. Молодь держится вместе с молодью балхашской маринки за косами, на слегка заиленным грунте у входа в заводи, в местах с замедленным течением [5]. Питается водной растительностью (незначительно), личинками и имаго насекомых, рыбой. Среди рыб-жертв преобладают гольцы (*Noemacheilus*). Крупные особи –

бірінші жылында баяу өссе, жыртқыштық жолмен қоректенген соң күшті өседі. Өмірінің ұзақтығы – 17-19 жылға дейін [5]. Қазірде көкбастың бұл экотипі шағын суларға бейімделген ұсақ формасы болып табылады.

Қолда өсіру. Оны балқаш қара балығымен шағылыстыру тәжірибелері және қолда өсіру эксперименті жүргізілген, бірақ өсіру биотехникасы жасалмаған [3].

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған. Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген [6].

Қажетті қорғау шаралары. Экотиптің мекендейтін жерлерінде ереше қорғалатын табиғи аумақтар ұйымдастыру қажет. Қолда өсіру және сақталып қалған популяциядан су қоймаларына қайта жерсіндіру жұмыстарын жүргізген де жөн.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Саны тұрақты популяциясын іздеу керек. Қолда өсіру биотехнологиясын кәсіптік көлемде жасау да қажет.

типичные хищники [2, 5]. Темп роста, замедленный в первые годы жизни, с переходом на хищничество сильно увеличивается. Продолжительность жизни – до 17-19 лет [5]. В настоящее время этот экотип маринки представлен мелкой формой, типичной для небольших водоёмов.

Разведение. Проводились опыты по скрещиванию с балхашской маринкой и эксперименты по искусственному разведению, но биотехника не разработана [3].

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. Внесена в Красную книгу Казахстана [6].

Необходимые меры охраны. Создание особо охраняемых природных территорий (ООПР) в местах обитания экотипа. Искусственное воспроизводство и реакклиматизация в водохранилище из сохранившихся популяций.

Предложения по исследованию. Поиск популяций с устойчивой численностью. Отработка биотехники искусственного воспроизводства в промышленном масштабе.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Берг, 1949; 2. Никольский, 1971; 3. Баимбетов, 1973; 4. Митрофанов, 1973; 5. Баимбетов и др., 1988; 6. Красная книга Казахстана, 1996.

Құрастырушы-Составители: А. А. Баимбетов, В. П. Митрофанов, С. Р. Тимирханов.

ШУ СҮЙРІКҚАНАТЫ ЧУЙСКАЯ ОСТРОЛУЧКА

Capoetobrama kuschakewitschi orientalis
G. Nikolsky, 1934

Тұқытәрізділер отряды –
Отряд Карпообразные – Cypriniformes

Тұқытекестер тұқымдасы –
Семейство Карповые – Cyprinidae

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупінде тұрған немесе, мүмкін, жойылып та кеткен сирек кездесетін, аз зерттелген түрше.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Арал теңізі бассейнінде мекендейтін туыстың жалғыз түрінің эндемикалық түршесі.

Таралуы. Бұрын-Шу өзені бассейнінде Бішкек қаласынан Кіші Қамқалы көліне дейін кездесетін [1-3]. Қазіргі таралу аймағы белгісіз.

Мекендейтін жерлері. Түбі қатты топырақты өзендер мен суару каналдары. Тұнық суларда болмайды. Өзенмен жақсы байланысы бар бассейн бойында жаңадан салынған су қоймалары мен көлдерде мекендеуі мүмкін.

Саны. Бұрында саны аз болатын [1, 2, 4]. 1960 жылдан кейін ол туралы сенімді мәлімет жоқ. 1990-1993 жылдардың әртүрлі маусымында Шу өзені бойындағы (Токмақ қаласынан Ұланбел поселкасына дейін) Қазақ ұлттық университетінің мамандарының арнаулы зерттеулері еш нәтиже бермеді [5, 6]. Сүйрікқанаттыны балық шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының қызметкерлері де 2001-2005 жылдары зерттеу кезінде таба алмады.

Негізгі шектеуші факторлар. Белгісіз. Суландыру үшін суды көп мөлшерде алу және сулардың ядохимикаттармен ластануы болуы мүмкін. Жерсіндірілген балықтардың әсері де болуы ықтимал.

Биологиялық ерекшеліктері. Уылдырық шашу кезінде үлкен үйір құрады. Уылдырықтарын маусым-шілде айларында шашуы мүмкін. Уылдырықтарын ағыны баяу, сазды немесе тастау жерлерге салады [1, 4]. Басқа мәліметтер бойынша, ағыны жылдам құм және майда тасты жерлерге салады. Дене мөлшері (құйрық қанатынсыз) 10,5-13,5 см және салмағы 16-44 г, балықтардың өсімталдығы 2,44 мыңнан 8,77 мыңға дейін уылдырық, гонада массасы 1,7-9 г [7]. Өсуі туралы мәліметтер де әртүрлі: Біреуі бойынша [1, 4] – бір жастағы балықтың орта-

Статус. I категория. Редкий, малоизученный подвид, находящийся на грани исчезновения или, возможно, уже исчезнувший.

Значение таксона для сохранения генофонда. Эндемичный подвид единственного вида рода, обитающего только в бассейне Аральского моря.

Распространение. Ранее – бассейн р. Чу от района г. Бишкек до оз. Малые Камкалы в низовье [1-3]. Современный ареал не известен.

Места обитания. Реки и оросительные каналы с плотными грунтами. Избегает стоячей воды [1]. Возможно, есть во вновь созданных в бассейне водохранилищах и в озёрах, хорошо сообщающихся с руслом реки.

Численность. Была малочисленной и прежде [1, 2, 4]. После 1960 г. достоверных сведений о ней нет. Специальные поиски ихтиологами КазГУ в бассейне от г. Токмак до пос. Уланбель в низовье в разные сезоны 1990-1993 гг. во время маршрутных экспедиций дали отрицательный результат [5, 6]. Не обнаружена остролучка и сотрудниками НИИ рыбного хозяйства при исследованиях в 2001-2005 гг.

Основные лимитирующие факторы. Неизвестны. По-видимому, резкое возрастание безвозвратного забора воды на орошение и загрязнение водоёмов ядохимикатами. Пресс акклиматизированных видов рыб.

Особенности биологии. Наибольшие скопления образует в нерестовый период. Нерестится, вероятно, в июне-июле. Икру откладывает на тихом течении, как в затонах на заилке, так и на камнях [1, 4]. По другим сведениям, нерестится на быстринах с песчаным и мелкогалечниковым дном. Плодовитость у рыб длиной тела (без хвостового плавника) 10,5-13,5 см и массой 16-44 г колеблется от 2,44 до 8,77 тыс. икринок при массе гонад 1,7-9 г [7]. Имеющиеся данные о росте тоже противоречивы: по одним [1, 4] – средняя длина годовалых рыб составляет 4,2-5,3 см, двухгодовалых – 7,3-7,8, трёхго-

ша ұзындығы – 4,2-5,3 см, екі жаста – 7,3-7,8, үш жаста – 9,9-10,9 см; басқа дерек бойынша [7] – жасына сәйкес 7,9; 11,9; 14,0 см және төрт жаста – 15,7 см. Детриттармен, лаймен, сирегірек балдырлармен, хириноид пен қосқанаттылардың дернәсілдерімен қоректенеді [1-4]. Шу өзені бассейніндегі басқа балықтардан арқа жүзбе қанатында күшті тішелі тікенегі болуымен айырылады.

Қолда өсіру. Қолға алынған жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған. Қазақстанның [8] Қызыл кітабында.

Қажетті қорғау шаралары. Белгіленген (жасалған) жоқ.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Таралуы мен санын білу әрі табиғи өсу мүмкендігін қарастыру үшін оны іздеуді жалғастыру керек.

довалых – 9,9-10,9 см; по другим [7] – соответственно 7,9; 11,9; 14,0 см и четырёхгодовалых – 15,7 см. Питается преимущественно детритом и илом, реже нитчатými водорослями, личинками хириноид и двукрылых [1-4]. От других рыб в бассейне р. Чу отличается наличием в спинном плавнике мощной гладкой колючки, в которую превращён последний неветвистый луч.

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. Внесена в Красную книгу Казахстана [8].

Необходимые меры охраны. Не разработаны.

Предложения по исследованию. Продолжение поисков с целью определения ареала и численности, а также возможностей естественного воспроизводства.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Никольский, 1931; 2. Никольский, 1934; 3. Турдаков, 1963; 4. Дрягин, 1936; 5. Дукравец, Мамилов, 1994; 6. Дукравец и др., 2001; 7. Пивнев, 1985; 8. Красная книга Казахстана, 1996.

Құрастырушы-Составитель: Г. М. Дукравец.

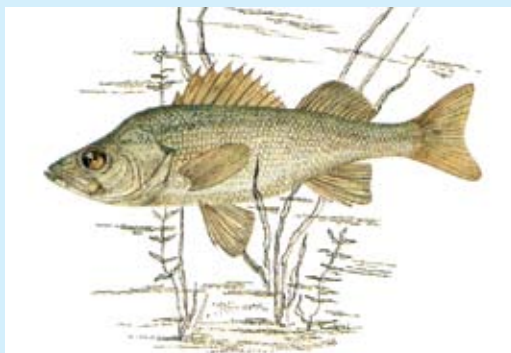

БАЛҚАШ АЛАБҰҒАСЫ (БАЛҚАШ-ІЛЕ ПОПУЛЯЦИЯСЫ) БАЛХАШСКИЙ ОКУНЬ (БАЛХАШ-ИЛИЙСКАЯ ПОПУЛЯЦИЯ)

Perca schrenki
Kessler, 1874

Алабұғатәрізділер отряды –
Отряд Окунеобразные – Perciformes

Алабұғалар тұқымдасы –
Семейство Окунёвые – Percidae

Статусы. II санат. Популяция саны өте қысқарып кетті.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Таралу аймағы тек Балқаш – Алакөл бассейндерімен шектелетін эндемикалық түрдің популяциясы.

Таралуы. Балқаш-Іле бассейнінің сулары: көлдер, өзендердің жазық жер арқылы ағуы, су қоймалары, тоғандар [1-3]. Солтүстік Қазақстан суларында да ұшырасады. Онда кәдімгі алабұғамен будандасуда немесе жойылады (элиминируется) [4, 5].

Мекендейтін жерлері. Ақпайтын және әлсіз ағатын суларда, барлық таралу акваторияларында, әртүрлі ортада тіршілік ете беретін түр болатын. Су өсімдіктері өскен учаскелерде жақсы өмір сүреді [1-3, 6].

Саны. 1961 жылға дейін Балқаш көлінде ауланған түрлердің ішінде екінші – үшінші орынды алатын (жылына 2300 тоннаға дейін). Көлдердің құйылысында саны жөнінен басқа түрлерге карағанда әдетте көп болатын. 1966 жыл қарсаңында көлде алабұғаны аулау 10 тоннаға дейін қысқарды, ол одан соң тіпті тоқталды. Қапшағай су қоймасын сумен толтырудың алғашқы жылдарында (1970-1972) онда алабұға көп болатын, ал одан кейінгі жылдары ол ондағы балықтар фаунасынан шығып қалды. Саны біртіндеп азая түсіп, одан әрі тіпті жойылып кетуге дейін, Күрті мен Сазталғар су қоймаларын қоса, Іле өзеніне құятын су системаларында байқалды [1-3, 6-8]. Қазірде оның жекеленген популяциялары Қапшағай су қоймасына құятын сол жағалауындағы өзендерде және Іле өзені атырауында сақталған [9], сондай-ақ Ақсу, Қаратал, Тоқырау, Басқан өзендерінде кездеседі. Соңғы жылдары Балқаш көлінен де кездесе бастады.

Негізгі шектеуші факторлар. Шабактарын жерсіндірілген жыртқыш балықтардың, бірінші кезекте көксеркенің жеуі. Жерсіндірілген балықтардың әсерінен өніп-өсу қарқынының бұзылуы және су режимінің қиындай түсуі.

Статус. II категория. Численность популяции резко сократилась.

Значение таксона для сохранения генофонда. Популяция эндемичного вида, имеющего ограниченный пределами Балхаш-Алакольского бассейна ареал.

Распространение. Водоёмы Балхаш-Илийского бассейна: озёра, равнинное течение рек, старицы, водохранилища, пруды [1-3]. Попал в водоёмы Северного Казахстана, где поглощается гибридизацией с обыкновенным окунем или элиминируется [4, 5].

Места обитания. В стоячих и слабопроточных водоёмах – по всей акватории, в эвтрофных и дистрофных был фоновым видом. В реках – на течении до 1,5 м/сек. Активно осваивает участки, заросшие водными растениями [1-3, 6].

Численность. В Балхаше до 1961 г. был вторым-третьим по уловам видом (до 2300 т в год). В притоках озера обычно преобладал по численности над другими видами. К 1966 г. вылов окуня в озере сократился до десятков тонн, а затем и прекратился. В Капшагайском водохранилище был многочислен в первые годы заполнения (1970-1972), в последующем выпал из ихтиофауны. Синхронно сократилась численность до поного исчезновения популяций из водоёмов придаточной системы р. Или, включая Куртинское и Сазталгарские водохранилища [1-3, 6-8]. В настоящее время ещё сохранились небольшие разрозненные локальные популяции в водоёмах среднего течения левобережных притоков Капшагайского водохранилища и в дельте р. Или [9], а также в бассейнах рек Ақсу, Аягоз, Қаратал, Токраун, Басқан. В последние годы стал снова встречаться в оз. Балхаш.

Основные лимитирующие факторы. Выедание молоди акклиматизированными хищными рыбами, в первую очередь судаком. Нарушение условий воспроизводства в результате пресса акклиматизантов и ухудшения гидрологического режима.

Биологиялық ерекшеліктері. Екі экологиялық форма түзеді-пелагикалық, тез өседі, жыртқыштық әсері молырақ және қамыстық, баяу өседі, бентоспен қоректенетін. Екі формаға да каннибализм тән. Біріншісінің дене мөлшері – 50 см-ге, салмағы – 1,5 кг-ға, жасы – 18 жасқа дейін; ал екіншісінің дене мөлшері әдетте 20 см-ден кем, салмағы – 250 грамға, жасы – 8-9 жасқа дейін. Екі формада да жыныстық жетілуі 2-4 жаста, жиірек 3 жаста болады. Уылдырықтарын ерте көктемде бірауақытта тұщы немесе тұздылау суларға қамыстың үстіне судың температурасы 6-8 °С болғанда 50 см тереңдікке салады. Пелагикалық формалардың өсімталдығы – 4 мың уылдырықтан 220 мың уылдырыққа дейін және қамыстық формасынікі – 100 мың уылдырыққа дейін болады. Жыныстық қатынасы өзгергіш: қамыстық балықтарда ол бірдей болуы мүмкін немесе еркектерінің 1,5-2 есе көбірек болуы да мүмкін, әдетте ұрғашылары 2-9 есе көбірек болады. Пелагикалық формаларда әдетте ұрғашылары басым келеді: 1:7-нен 1:24-ге дейін. Өсу қабылеті мынадай: бір жастағы балықтың ұзындығы – 4-9 см, екі жаста – 7,3-13 см, үш жаста – 10-17 см, 4 жаста – 12,8-19 см, 5 жаста – 15-22 см [1-12].

Қолда өсіру. Қолға алынған жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған. Қазақстанның Қызыл кітабына [13] енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Қорғалатын аумақтар құру. Атап айтқанда, Тоқырау өзенінде, Басқан өзенінің төменгі жағында, мүмкін, Іле өзені атырауында.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Таралуының бақылау бөлігінде санына мониторинг жасау керек.

Особенности биологии. Образует две экологические формы – пелагическую, быстро растущую, с большой долей хищничества, и тростниковую, медленно растущую, бентосоядную. Обеим формам свойствен каннибализм. У первой длина тела – до 50 см, масса – до 1,5 кг, возраст – до 18 лет; у второй длина обычно менее 20 см, масса до 250 г, возраст – до 8-9 лет. Половозрелость у обеих форм наступает в 2-4, чаще в 3 года. Нерест проходит одновременно ранней весной, обычно на прошлогодней растительности, на глубине до 50 см при температуре пресной или солоноватой воды 6-8 °С. Плодовитость от 4 тыс. икринок до 220 тыс. у пелагической формы и до 100 тыс. икринок у тростниковой. Соотношение полов изменчиво: у тростниковых рыб оно может быть равным или с преобладанием самцов в 1,5-2 раза, хотя чаще бывает больше самок в 2-9 раз; у пелагической формы обычно преобладают самки в соотношении от 1:7 до 1:24. Колебания роста таковы: длина годовалых рыб – 4-9 см, двухгодовалых – 7,3-13 см, трёхгодовалых – 10-17 см, четырёхгодовалых – 12,8-19 см, пятигодовалых – 15-22 см [1-12].

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Вылов запрещён. Занесен в Красную книгу Казахстана [13].

Необходимые меры охраны. Создание ООПТ, в частности, на р. Токраун [14] и (или) в низовье р. Басқан, возможно, в части дельты р. Или.

Предложения по исследованию. Мониторинг численности в контрольных частях ареала.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Никольский, Евтюхов, 1940; 2. Митрофанов, 1973; 3. Дукравец, 1998а; 4. Мина, 1974; 5. Дукравец, Бирюков, 1976; 6. Голодов, Митрофанов, 1968; 7. Дукравец и др., 1975; 8. Дукравец, Митрофанов, 1989; 9. Дукравец, 2005; 10. Некрашевич, 1946; 11. Цыба, 1965; 12. Дукравец, 1998б; 13. Красная книга Казахстана, 1996; 14. Искеков и др., 2006.

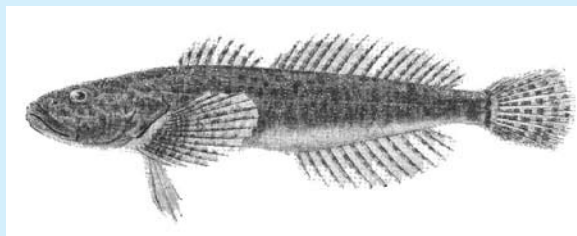
Құрастырушы-Составители: Г. М. Дукравец, В. П. Митрофанов.

ШАТҚАЛДЫҚ ТАС ТАСАЛАҒЫШЫ ЧАТКАЛЬСКИЙ ПОДКАМЕНЩИК

Cottus jaxartensis
Berg, 1916

Скорпентәрізділер отряды –
Отряд Скорпенообразные – Scorpaeniformes
Керчактар тұқымдасы –
Семейство Керчаковые (Рогатковые) – Cottidae

Статусы. IV санат. Аз зерттелгендіктен Қазақстандағы күйі мен саны жөнінде мәліметтер жоқ болғандықтан алаңдату тудырады.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанда және көрші елдерде сирек кездесетін таралу аймағы шағын, эндемикалық түр.

Таралуы. Сырдария бассейнінің төменгі оң жақ салалары: Арыс, Ангрэн, Бадам, Пскем, Шатқал, Шыршық өзендері, сондай-ақ Талас өзені бассейніндегі Теріс өзенінің жоғары жағы [1-6].

Мекендейтін жерлері. Әдетте өзендердің тау етектеріндегі учаскелеріндегі шектелген қоныстарды және бұлақтардан басталатын жылғалардың таза суық сулы, ұсақ тасты жерін мекен етеді. 1996 ж. Боралдай тау қыратының екі жағынан оның Талас Алатауымен қиысатын жеріндегі батысқа қарай ағатын сулардан, Арыс өзенінен, шығысқа қарай, Теріс өзенінен табылған [4-6].

Саны. Тастасалағыштың саны туралы айту қиын, өйткені ол туралы мәліметтер өте аз. Оны сипаттап жазу бұдан 100 жыл бұрын Өгем өзенінен ұсталған бір экземпляр арқылы жүзеге асқан [1]. 1950-шы жылдары оның 40 данасы Шыршық бассейнінен және Оңтүстік Қазақстан облысының оңтүстігіндегі өзендерден зерттелген [2, 3]. 1980-шы жылдардың аяғында бірнеше данасы Арыс өзенінің Ақсу-Жабағылы қорығына таяу жерден ұсталған. 1996 жылдың күзінде Шақпақ асуында Теріс өзеніне құятын бұлақтық жылғадан мөлшері әртүрлі 40 дана ұсталған. Батысқа қарай бірнеше шақырым жерден, Арыс өзенінің басталар жерінен, кішкене бұлақтық тоғаннан және Ащысу жылғасынан тағы да 40 тастасалағыш ауланған. Ол кезде бұл жылғаның төменгі ағысынан бұл балық ұсталған жоқ [5, 6].

Негізгі шектеуші факторлар. Белгісіз.

Биологиялық ерекшеліктері. Зерттелмеген. Аз қозғалатын, су түбінде тіршілік ететін балық. Жы-

Статус. IV категория. Численность и состояние в Казахстане вызывают тревогу в связи с почти полным отсутствием сведений и, как следствие, недостаточной изученностью.

Значение таксона для сохранения генофонда. Эндемичный, узкоареальный, редко встречающийся в республике и в сопредельных странах вид.

Распространение. Бассейны правых нижних притоков Сырдарьи: рек Арысь, Ангрэн, Бадам, Пскем, Чатқал, Чирчик, а также верховья р. Терс в бассейне р. Талас [1-6].

Места обитания. Обычно занимает ограниченные станции в предгорных участках рек и родниковых ручьёв с чистой холодной водой и каменисто-галечниковыми грунтами. В 1996 г. обнаружен по обе стороны хребта Боралдайтау на стыке его с Таласским Алатау в водоёмах, имеющих сток и на запад, в р. Арысь, и на восток, в р. Терс [4-6].

Численность. Судить о численности подкаменщика затруднительно, поскольку фактических данных об этом очень мало. Первоописание было сделано почти 100 лет назад по единственному экземпляру из р. Угам [1]. В 1950-е годы исследовано около 40 экз., преимущественно из бассейна р. Чирчик и рек на юге Чимкентской области [2, 3]. В конце 1980-х годов несколько экземпляров были пойманы в водоёмах бассейна Арыси возле Ақсу-Джабаглинского заповедника. Осенью 1996 г. у перевала Чокпак в родниковом ручье, впадающем затем в правый приток р. Терс, было отловлено около 70 экз. разноразмерных особей. В нескольких километрах западнее, в истоках р. Арысь, в небольшом родниковом пруду и в ручье Ащысу поймано ещё более 20 экз. Тогда же ниже по течению указанных ручьёв подкаменщик не был обнаружен [5, 6].

Основные лимитирующие факторы. Не установлены.

ныстық жағынан жетілген, 1950-шы жылдары зерттелген, ең үлкен ұзындығы 58-107 мм, орташа 93 мм [2]. 1996 ж. ауланған балықтардың мөлшері: ең ірісінің ұзындығы – 20-83 мм, салмағы – 0,1-9,9 г [6]. Көбеюі көктемнің аяғы жаздың басында өтуі мүмкін. Негізгі азықтары – насекомдардың имагосы мен дернәсілдері, ұсақ шаянтөрізділер [2, 3].

Қолда өсіру. Қолға алынған жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстан Үкіметінің қаулысымен (№ 521, 21.06.2007 ж.) қоршаған ортаны қорғау объектілеріне енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Анықталған жоқ. Мүмкін, Шақпақ асуындағы тастасалағыштың мекендейтін жерінің бір бөлігін Ақсу-Жабағылы қорығына қосу керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Морфологиясы мен биологиясын зерттеу керек. Ортаазиялық тастасалағыштардың таксономикалық орнын және таралуын, санында анықтау қажет.

Особенности биологии. Не изучены. Малоподвижная, донная рыба. Абсолютная длина половозрелых рыб, исследованных в 1950-е годы, составила 58-107 мм, в среднем 93 мм [2]. Размеры рыб, отловленных в 1996 г.: абс. длина – 20-83 мм, масса – 0,1-9,9 г [6]. Размножается, по-видимому, в конце весны – начале лета. Основу питания, судя по просмотренным пищевым комкам, составляют личинки мошек, поденок и ручейников, а также бокоплавов и имаго мелких насекомых [2,3].

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Постановлением правительства РК от 21.06.2007 г. № 521 включен в Перечень объектов охраны окружающей среды.

Необходимые меры охраны. Не определены. Возможно, следует часть ареала подкаменщика у перевала Чокпак включить в состав рядом расположенного Ақсу-Джабағлинского заповедника.

Предложения по исследованию. Изучение морфологии и биологии. Уточнение таксономического положения среди среднеазиатских подкаменщиков и ареала. Определение численности.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Берг, 1949; 2. Турдаков А., 1959; 3. Турдаков Ф., 1963; 4. Митрофанов, 1989; 5. Дукравец, 2000; 6. Дукравец и др., 2002.

Құрастырушы-Составитель: Г. М. Дукравец.

**ҚОСМЕКЕНДІЛЕР және
БАУЫРЫМЕН ЖОРҒАЛАУШЫЛАР**

**ЗЕМНОВОДНЫЕ и
ПРЕСМЫКАЮЩИЕСЯ**

AMPHIBIA et REPTILIA

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЫ – НАУЧНЫЙ РЕДАКТОР

биология ғылымдарының кандидаты – кандидат биологических наук

ДУЙСЕБАЕВА Т. Н.

ҚҰРАСТЫРУШЫЛАР-СОСТАВИТЕЛИ:

Брушко З. К.
Дуйсебаева Т. Н.
Зима Ю. А.
Кубыкин Р. А.
Чирикова М. А.

ЖЕТИСУ БАҚАТІСІ СЕМИРЕЧЕНСКИЙ ЛЯГУШКОЗУБ

Ranodon sibiricus

Kessler, 1866

Құйрықтылар отряды –
Отряд Хвостатые – Caudata

Бұрыштістілер отряды –
Семейство Углозубые – Hynobiidae

Статусы. II санат. Таралу аймағы тарылып және саны азайып бара жатқан түр. ХҚТО-ның Қызыл кітабына тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың бірден-бір өкілі. Әлемдік фаунадағы туыстың екі түрінің бірі. Аз жердің эндемигі.

Таралуы. Қазіргі кезде Қазақстан мен солтүстік-батыс Сынцзян территорияларында орналасқан Жоңғар Алатауынан белгілі. Ертеректе Қазақстанда Жоңғар Алатауының батыс, орталық және оңтүстік бөліктері мен оның сілемдері – Мыншұқыр, Тоқсанбай мен Қояндытау жоталарында кездескен [1, 2, 3, 4]. Қазіргі кезде мекендейтін қолайлы жерлерінің тарылуы нәтижесінде аяқтыбалық тек Жоңғар Алатауының батыс және оңтүстік-батыс бөліктерінде 160 шаршы шақырымнан аспайтын ауданда ғана сақталған [5].

Мекендейтін жерлері. Теңіз деңгейінен 1450-2800 м биіктіктегі тьянь-шань шыршасы мен арша өскен қылқан жапырақты ормандардағы кішірек тау өзектері мен бұлақтарында, тау шалғындықтарындағы саздарда тіршілік етеді [2, 6, 7].

Саны. Өткен ғасырдың 80-ші жылдары Борохудзир өзенінің жоғары ағысының алаптарындағы бақатістің мекендейтін қолайлы биотоптарында ересектер мен жастарының орналасу тығыздығы 100 м жағалық линияда 1,6 – 62 (орташа 11,6) басқа жетті [8]. 90-шы жылдардың аяғында осы жерлерде оның орналасуының орташа тығыздығы біршама азайды және жағаның сондай бөлігінде бар-жоғы 2-3 басты құрады [8]. Бұлақтарда мекендейтін популяцияның мөлшері 11-ден 171 дернәсіл және 35-345 ересектер арасында ауытқып тұрады [8, 10]. Қорыта айтқанда, бақатістің жалпы саны көп емес және таралу аймағының тарылуына байланысты біртіндеп азая береді.

Негізгі әсер ететін факторлар. Аймақтық климаттың қуаңшылықтануы және антропогендік пресстің күшеюі, соның ішінде мекендейтін жерлердің тозуы және бұзылуы (жайылымдық мал

Статус. II категория. Вид с сокращающимся ареалом и численностью. Включен в Красную книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в фауне Казахстана. Один из двух видов рода в мировой фауне. Узкий эндемик.

Распространение. В настоящее время известен из Джунгарского Алатау с территории Казахстана и северо-западного Сынцзяна. Ранее в Казахстане встречался в западной, центральной и южной частях хр. Джунгарский Алатау и его отрогов – хребтов Мынчакур, Токсанбай и Коянды-Тау [1, 2, 3, 4]. В настоящее время сохранился только в западной и юго-западной частях Джунгарского Алатау на площади не более 160 км² [5].

Места обитания. Живет на высотах 1450-2800 м н. ур. м. в верховьях небольших горных речек и ручьев в хвойных лесах с тьянь-шанской елью и арчевниками, в сазах на горных лугах [2, 6, 7].

Численность и ее тенденции. В 80-х гг. плотность населения лягушкозуба в верхнем течении р. Борохудзир достигала 1,6-62 (в среднем 11,6) особи на 100 м береговой линии [8]. В конце 90-х гг. в тех же местах обитания средняя плотность населения лягушкозуба составляла всего 2-3 особи для такого же отрезка берега [9]. Размер популяции, населяющей ручей, варьирует от 11 до 171 личинки и 35-345 взрослых [8, 10]. В целом, общая численность лягушкозуба невысока и постепенно снижается в связи с сокращением ареала.

Основные лимитирующие факторы. Аридизация регионального климата и усиление антропогенного пресса, в том числе деградация и разрушение мест обитания (преимущественно из-за развития пастбищного скотоводства), а также нелегальное изъятие животных из природы для научных, лечебных и коммерческих целей. На сохранность кладок и развитие личинок заметное влияние оказывают нестабильность гидрологического режима водоемов и мощные паводки и сели [11, 12].

шаруашылығының дамуынан) сол сияқты жануарларды ғылыми, емдік және сауда-саттық мақсатында табиғаттан рұқсатсыз жасырын аулау. Салынған уылдырықтарының сақталуына және личинкасының дамуына су қоймаларының гидрологиялық режимінің тұрақсыздығы, күшті су тасу және сел жүру үлкен әсер етеді [11, 12].

Биологиялық ерекшеліктері. Ымыртта және түнде, ал личинкалары күндіз де белсенді тіршілік етеді. Суыққа шыдамды: мекендейтін жерлеріндегі судың температурасы 5-20 °С. Жыл сайын бір жердегі өзектердің немесе шағын өзендердің бастауларында сәуірдің аяғынан қыркүйектің бірінші жартысына дейін көбейеді. 1-3, сирек 4-7 жұп ұяларын суасты үлкен тастардың астыңғы жағына бекітеді. Әрбір ұяда 18-ден 84-ке дейін жұмыртқа болады [6]. Қорегі – құрлық (64,1 %) және су (35,9 %) омыртқасыздары, әсіресе жауын құрттары, ызылдақ қоңыздар, қосқанаттылар мен жамбасжүзгіштер [3]. 4-5 жылда жыныстық жағынан жетіледі [2].

Қолда өсіру. Қазақ ұлттық университетінің биология факультетінде табиғаттан алынған уылдырықтан дернәсілдер шыққан, олар ересек күйге дейін өсірілген. Уылдырық шаштыруға қол жетпеген [8]. Шет елде қолда өсірілген дернәсілдерден 5-ші жылы ұрпақ алынған [13].

Қолға алынған қорғау шаралары. Жоғарғы Көксу мемлекеттік табиғи қорықшада кездеседі, ол жерде қорғалмайды деп айтуға болады.

Қажетті қорғау шаралары. Жануарлардың популяциясын сақтап қалу үшін қорғау режимі өте қатал қорықтық территория ұйымдастыру қажет, жергілікті тұрғындар арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Амфибия популяциясының қазіргі жағдайын бағалау қажет және антропогендік әсерлер деңгейін бағалау.

Особенности биологии. Ведет преимущественно сумеречный и ночной образ жизни, личинки активны и днем. Холодоустойчив: температура воды в местах обитания составляет 5-20 °С. Размножается ежегодно в одних и тех же истоках ручьев с конца апреля по первую половину сентября. Кладки по 1-3, реже – 4-7 пар прикрепляют к нижней части больших подводных камней. В одной кладке от 18 до 84 яиц [6]. Пища состоит из наземных (64.1 %) и водных (35,9 %) беспозвоночных – дождевых червей, жужелиц, двукрылых и бокоплавов [3]. Половозрелость наступает на 4-5 году жизни [2].

Разведение. На биологическом факультете в КазГУ личинки, выведенные из взятой в природе икры, выращены до размеров взрослых. Нерест не получен [8]. За рубежом от выращенных в неволе личинок на 5-ом году получен приплод [13].

Принятые меры охраны. Встречается в Верхне-Коксуйском государственном природном заказнике, где фактически не охраняется.

Необходимые меры охраны. Организация заповедной территории, а также разъяснительная работа среди местного населения.

Предложения по исследованию. Необходима оценка современного состояния популяций и уровня антропогенного воздействия на них.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Шнитников, 1913; 2. Банников, 1949; 3. Параскив, 1953; 4. Брушко и др., 1988; 5. Kuzmin et al., 1998; 6. Брушко, Нарбаева, 1988; 7. Кубыкин, 1986; 8. Нарбаева, Брушко, 1986; 9. Жатқанбаев, 2007; 10. Кузьмин, 1999; 11. Брушко, 1993; 12. Kubykin et al., 1995; 13. Thorn, 1994.

Құрастырушылар-Составители: З. К. Брушко, Т. Н. Дуйсебаева

ДАНАТА ҚҰРБАҚАСЫ ДНАТИНСКАЯ ЖАБА

Bufo danatensis

Pisanets, 1978

Құйрықсыздар отряды –
Отряд Бесхвостые – Anura

Құрбақалар тұқымдасы –
Семейство Жабы – Bufonidae

Статусы. IV санат. Қазақстанның Қызыл кітабында (1996) «зерттелмеген түр» есебінде тіркелген. Қазіргі кезде түрдің биологиясы мен морфологиясы, географиясы бойынша алынған деректер оның Қазақстанның Қызыл кітабынан шығару мәселесі қойылады.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанда қос жинақты хромосомды қосмекенділердің бірден-бір түрі. Соңғы таксономиялық тексеру бойынша түрді “Певцов құрбақасы” – *Bufo rewzowi* Bedriada, 1898 деп атау ұсынылған.

Таралуы. Тетраплоидты құрбақалардың *B. rewzowi* түрі Қазақстанның оңтүстігі, оңтүстік-шығысы мен шығыс аудандарында кең тараған [2, 3, 4, 5].

Мекендейтін жерлері. Теңіз деңгейінен 200 м-ден 3200 м-ге дейінгі биіктікте кең көлемде кездеседі және әртүрлі биотоптарда мекендейді, соның ішінде мекендеу жағдайы өте қиын (экстремальді) – таулар мен шөлдерде де кездеседі [6]. Қуаңқы құм массивтері мен қиыршық тасты шөлейттердегі аласа тауларда кішкентай бұлақтар мен жай ағатын өзеңдердің жағалауларында кездеседі. Тым биік жерлерде оның өзеңтерінің аңғарларында, биік таулардағы батпақтарда, су температурасы +5-7 °С-тан жоғары көтерілмейтін тау көлдері мен кішкентай мореналық көлдердің жағалауларында мекендейді. Антропогенді ландшафттарда әдеттегідей кездеседі [4, 7].

Саны. Қазақстанда саны әдеттегідей, ал кейбір аймақтарда көпсанды түр. Амфибияның ең белсенді кезеңі – көбею кезеңінде (сәуір-маусым) популяцияның мекендейтін жеріне қарай жануардың көп жинақталуы байқалады: 1 га-да ондаған жүздеген басқа жетеді [7, 8]. Көбею кезеңі аяқталған соң амфибия біршама тыныш және жасырын тіршілік етуге көшеді, су қоймаларында оның саны күрт азаяды.

Негізгі әсер ететін факторлар. Жол бойында, әсіресе маусымдық миграция кезінде, көбеюге байланысты су қоймаларына қоныс аударуда, жастарының қонысын аударуда және басқа жағдайларда,

Статус. Значилась в Красной книге Казахстана (1996) как «неизученный вид» (категория IV). К настоящему времени полученные данные по географии, морфологии и биологии вида позволяют говорить о нецелесообразности дальнейшего присутствия вида на страницах Красной книги Казахстана.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный в Казахстане вид земноводных с двойным набором хромосом. Согласно последним таксономическим ревизиям [1], валидным видовым названием считается “жаба Певцова” – *Bufo rewzowi* Bedriada, 1898.

Распространение. Тетраплоидные жабы вида *B. rewzowi* распространены во всех горных системах и аридных ландшафтах Южного, Юго-Восточного и Восточного Казахстана [2, 3, 4, 5].

Места обитания. Встречаются в широком диапазоне высот от 200 до 3200 м н. ур. м. и населяют разнообразные биотопы [6]. В аридных песчаных массивах и щебнистых полупустынях встречаются на мелких ручьях, по берегам медленно текущих речек и других мелких водоемах. На больших высотах живут в разных водоемах, где температура воды поднимается не выше +5-7 °С. Обычна в антропогенных ландшафтах [4, 7].

Численность и ее тенденции. В Казахстане является обычным, а местами массовым видом земноводных. В период размножения скопления животного достигают десятков-сотен особей на 1 га [7, 8]. В последующем амфибия переходит к более скрытному образу жизни и ее численность резко снижается.

Основные лимитирующие факторы. Гибель жаб на дорогах, особенно в период сезонных миграций к местам размножения и во время переселения молодняка, а также осушение водоемов. Сокращение численности популяций в некоторых районах Южного Прибалхашья определенным образом связано с увеличением здесь численности озерной лягушки [9].

жиі өлім-жітімге ұшырау. Балқаш-Іле алабының және Жоңғар Алатауының тау беткейлеріндегі зоналардың кейбір аудандарында сан мөлшерінің қысқаруы бұл жерлерде көл бақалар санының артуына байланысты болуы керек [9].

Биологиялық ерекшеліктері. Шөл аймақта көбею маусымынан тыс кезде ымыртта және түнде белсенді, аса биік жерлерде, сол сияқты қызу көбею кезінде құрбақа тауда да, шөлде де күндіз белсенді [7, 10]. Шөлді биотоптарда көбею шыңы сәуірдің аяғы – мамырдың ортасына тура келеді. Маусымдық белсенділігі наурыз-сәуірден қыркүйек-қазанға дейін созылады. Орташа және биік тауларда ұйқыдан ояну және көбею кезеңінің басталуы кешігеді, ол сәуірдің аяғы – маусымнан тамыз – қыркүйекке сәйкес келеді [11, 12]. Өсімталдығы – 2000-6000 уылдырық. Эмбриогенез және дернәсілдің дамуы 2 не одан да көп айға созылады [13]. Негізінен құрлық насекомдары және олардың личинкаларымен, әсіресе қоңыздардың, қоректенеді.

Қолда өсіру. Қазақтың ұлттық университетінің биология факультетінде табиғаттан алынған уылдырықтан шыққан дернәсілдер метаморфозды бақашабак жасына дейін өсірілген [13].

Қолға алынған қорғау шаралары. Көптеген ерекше қорғалатын табиғи территорияларда кездеседі, десе де арнайы қорғау жұмыстары еш жерде жүргізілмеген.

Қажетті қорғау шаралары. Түр популяциясының жағдайы қорғауды қажет етпейді.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Түрдің таралу аймағының шекарасын анықтау.

Особенности биологии. Вне сезона размножения в пустынной зоне сумеречное и ночное животное; на больших высотах, а также в сезон размножения жабы активны днем [7, 10]. В аридных биотопах пик размножения приходится на вторую половину апреля – середину мая, сезонная активность длится с марта-апреля по сентябрь-октябрь. В среднегорье и высокогорье выход из спячки и начало периода размножения заметно запаздывают [11, 12]. Плодовитость 2000-6000 икринок. Эмбриогенез и развитие личинок занимают 2 или более месяцев. [13]. Питаются в основном наземными насекомыми и их личинками, из которых наибольший процент принадлежит жукам.

Разведение. На биологическом факультете в КазГУ личинки, выведенные из взятой в природе икры, выращены до возраста метаморфозных лягушат [13].

Принятые меры охраны. Встречается на многих особо охраняемых природных территориях, однако специальной охране никогда не подлежала.

Необходимые меры охраны. Состояние популяций вида охраны не требует.

Предложения по исследованию. Уточнение границ видового ареала.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Stöck et al., 2001; 2. Borkin et al., 1986; 3. Borkin et al., 2001; 4. Dujsebajeva et al., 1997; 5. Dujsebajeva et al., 2003; 6. Дуйсебаева, Басалаева, 1999; 7. Кузьмин, 1999; 8. наши данные, 1995-2005; 9. Дуйсебаева и др., 2005; 10. Kubykin, 1997; 11. Bassalayeva et al., 1998; 12. Castellano et al., 1998; 13. Dujsebajeva et al., 2004.

Құрастырушы-Составитель: Т. Н. Дуйсебаева

ҚЫЗЫЛАЯҚ БАҚА СИБИРСКАЯ ЛЯГУШКА

Rana amurensis
Boulenger, 1886

Құйрықсыздар отряды –
Отряд Бесхвостые – Anura

Бақалар тұқымдасы –
Семейство Лягушки – Ranidae

Статусы. II санат. Таралу аймағы тарылып, саны азайып келе жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың төрт түрінің бірі. Соңғы кезге дейін бұл бақаның таксономиялық жағдайы белгісіз болып келді. Ұзақ уақыт әдебиетте әртүрлі атаулармен, соның ішінде *Rana chensinensis*, *R. Amurensis* деп аталып келді. Бірақ та соңғысынан географиялық оқшауланған: түрлердің таралу аймағы 800 км-ге жуық алшақ орналасқан [1].

Таралуы. Қытайда (Синьцзян және Ганьсу), Қырғызстан және Оңтүстік-шығыс Қазақстанда мекендейді. XX-шы ғасырдың ортасында бақа Балқаш-Іле алабында, Қара өзен аңғарында, солтүстік Тянь-Шаньның бөктерлерінде және Орталық Тянь-Шаньда тіршілік еткен [2, 3, 4]. Қазір тек Орталық Тянь-Шаньда ғана сақталуы мүмкін [3, 5]. Түрдің Іле өзенінің орта ағысындағы жайылмада және Алматы қаласының төңірегінде кездесуі туралы бұрынғы хабарлар қазір анық-қанығына көз жеткізуді талап етеді.

Мекендейтін жерлері. Жазық және тау өзекетерінің, ескі арналардың жайылмалары, жағалауын қалың шөп басқан, жиі батпақты, бұлақтар, кішірек тоғандар мен қоңырбас өскен шалшықтар. Теңіз деңгейінен 300 – 2600 м биіктікке дейін көтеріледі [2, 3, 5].

Саны. XX-шы ғасырдың ортасында Лепсі өзенінде бақаның саны өте жоғары – 1 га-да 500-600 бас – болғаны белгілі [2], ал Іле өзенінің орта ағысында саны шамалы болды [6]. 80-ші жылдары Шарын шетен тоғайында бақаның мекендеу тығыздығы 1 га-да – 140 басқа жетсе, Қара өзенде орта есеппен 30,6 бас болды [3]. Қазіргі кезде Кеген мен Қарқара өзенінің жайылмаларында мекендеу тығыздығы жоғары. 1000 м жағалау линиясында бірнеше ондықтан бірнеше жүз ересектері мен жастары есепке алынған; Орталық Тянь-Шаньның басқа аудандарында біршама төмен [5]. Түрдің саны бірте-бірте кемуде.

Статус. II категория. Вид с сокращающимся ареалом и численностью.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из четырех видов рода в фауне Казахстана. До последнего времени таксономическое положение этой лягушки оставалось неясным. Долгое время упоминалась в литературе под разными видовыми названиями, в том числе «сибирская лягушка» (*Rana chensinensis*, *R. amurensis*). Однако от последней изолирована географически: ареалы видов разделяют около 800 км [1].

Распространение. Обитает в Китае (Синьцзян и Ганьсу), Киргизии и Юго-Восточном Казахстане. В середине XX столетия лягушка обитала в Балхаш-Илийском бассейне, в долине р. Черная Речка, в предгорьях Северного и Центрального Тянь-Шаня [2, 3, 4]. Ныне сохранилась, по-видимому, только в Центральном Тянь-Шане [3, 5]. Ранние сообщения о встречах вида в пойме среднего течения р. Или и в окрестностях г. Алматы нуждаются в подтверждении.

Места обитания. Поймы равнинных и горных речек с тихим течением, старицы, ключи с заросшими травянистой растительностью берегами, часто заболоченные, небольшие пруды и лужи с осокой в диапазоне высот 300-2600 м н. ур. м. [2, 3, 5].

Численность. В середине XX столетия высокая численность лягушки была отмечена на р. Лепса – 500-600 экз./га [2], незначительной она была в среднем течении р. Или [6]. В 80-е гг., в Чарынской ясеневой роще плотность населения лягушки достигала 140 экз./га, на Черной Речке – в среднем 30,6 экз./га [3]. В настоящее время высокая плотность зафиксирована в пойме рек Кегень и Каракара – от нескольких десятков до нескольких сотен особей на 1000 м береговой линии; в других районах Центрального Тянь-Шаня она заметно ниже [5]. Численность вида снижается.

Основные лимитирующие факторы. Исчезновению лягушки из Балхаш-Илийского бассейна способствуют аридизация регионального климата и

Негізгі әсер ететін факторлар. Балқаш-Іле алабынан бақаның жоғалып кетуіне, ең бастысы аймақтық климаттың құрғақшылықтануы себебін тигізуі мүмкін. Көлбақаның бақталас түрдің жан-жақты таралуы да маңызды роль атқарады. Орталық Тянь-Шаньда түрдің санының азаюы негізінен антропогенді факторларға байланысты [5].

Биологиялық ерекшеліктері. Тіршілігінің көп мерзімін құрлықта өткізеді. Күндіз де, кеште де белсенді. Суыққа шыдамды. Уылдырығын сәуірде терең емес, батпағы аз, ағысы баяу және түбі лайлы суқоймаларына салады. Ұяда 600-1200 уылдырық болады. Дернасілдер 10-12 күннен кейін шығады және бұл мерзім температура жағдайына күшті тәуелді. Насекомдар – қабыршақ қанаттылар, тура қанаттылар, қатты қанаттылармен қоректенеді. Жыныстық жағынан үшінші жылда жетіледі [1, 2, 7].

Қолда өсіру. Қолға алынбаған.

Қолға алынған қорғау шаралары. Тек Шарын мемлекеттік ұлттық табиғат паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Орталық Тянь-Шаньда бұл бақаның популяциясын қорғау үшін аулауға қатал тиым салу қажет және тұрғындар арасында үгіт-насихат жұмысын жүргізу керек. Қорғау режимі қатал қорықтық территория ұйымдастыруды ойластырған орынды.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Балқаш-Іле қазаншұңқырында бақаның таралуы жағдайы мен санын анықтау өзекті мәселе ретінде қалуы керек, түрдің биологиясын зерттеу.

расселение конкурентного вида – озерной лягушки. Снижение численности вида в Центральном Тянь-Шане обусловлено в основном антропогенными факторами [5].

Особенности биологии. Большую часть жизни проводит на суше. Активна как в дневные, так и в вечерние часы. Холодоустойчива. Икру откладывает в апреле в неглубокие, слабо заболоченные водоемы. В кладке 600-1200 икринок. Выход личинок совершается через 10-12 дней. Питается насекомыми – чешуекрылыми, прямокрылыми, жесткокрылыми. Половозрелость наступает на третьем году жизни [1, 2, 7].

Разведение. Не предпринималось.

Принятые меры охраны. Охраняется только на территории Чарынского государственного национального природного парка.

Необходимые меры охраны. В Центральном Тянь-Шане необходимо соблюдение строгого запрета на отлов и проведение разъяснительной работы среди населения. Желательна организация заповедной территории со строгим режимом охраны.

Предложения по исследованию. Необходимо выяснение распространения и численности лягушки в Балхаш-Илийской котловине, изучение биологии.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Кузьмин, 1999; 2. Исакова, 1959; 3. Брушко, Кубыкин, 1989; 4. Голубев, 1990; 5. Dujsebajeva et al., 2002; 6. Корелов, 1948; 7. Банников и др., 1977.

Құрастырушылар-Составители: Р. А. Кубыкин, Т. Н. Дуйсебаева

ШҰБАР БАТБАТ КЕСІРТКЕ ПЕСТРАЯ КРУГЛОГОЛОВКА

Phrynocephalus versicolor
Strauch, 1876

Кесірткелер отряды –
Отряд Ящерицы – Sauria

Ешкемерлер тұқымдасы –
Семейство Агамовые – Agamidae

Статусы. III санат. Шектеулі территорияда кездесетін түр (Альфераки түршесі). Қазіргі кезде Қазақстан фаунасында «versicolor» комплексіне жататын түрлер кездеспейді деп саналады [1, 2, 3]. Іле өзенінің орта ағысының аңғарында мекендейтін кесіртке ертеде «шұбар батбат» – *Phrynocephalus versicolor ssp. paraskivi* деген атпен болған [4] және ол «guttatus» (бұлаңқұйрық батбаттар) комплексіне жатқызылады. Бұл қазір Альфераки батбаты (*Ph. guttatus ssp. alpherakii*) ретінде қарастырылады [5, 6].

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың 6 түрінің бірі.

Таралуы. Эндемик түр: тек Іле аңғарында Оңтүстік-шығыс Қазақстан мен Солтүстік-батыс Қытайда ғана кездеседі. Қазақстанда, Іле өзенінің орта ағысының аңғарында Қапшағай су қоймасының шығыс жағынан Қытай шекарасына дейін мекендейді.

Мекендейтін жерлері. Тасбұйырғын, жусан және теріскенді қиыршық тасты жазықтарда, сексеуіл, жүзгін, қоянсүйек пен жусандары өскен сусымалы және бекінген құмдарда теңіз деңгейінен 400-900 м биіктікте мекендейді; кейде сазды жерлерде де кездеседі [7, 8]. Мекендейтін жеріне байланысты денесінің арқа жағының түсі өзгеріп тұрады [9].

Саны. 1977 – 1979 жылдары Аяқалқан мекеніндегі қиыршық тасты жазықтарда батбаттың мекендеу тығыздығы мамырда 1 га-да 9,1-26 бас, шілдеде 20-70 бас және қыркүйекте 7-39 басты құраған [8]. Соңғы жылдары жүргізілген санақ жұмыстары кесіртке санының мөлшері өткен онжылдықтарда өзгермегенін көрсетті [10].

Негізгі әсер ететін факторлар. Шұбар батбаттың мекендейтін орындарына антропогенді әсерлер әлсіз ықпал етеді. Кесірткенің жұмыртқалары Іле өзенінің деңгейінің ауытқуы салдарынан

Статус. III категория. Вид, встречающийся на ограниченной территории.

Таксономические замечания. В настоящее время считается признанным отсутствие в фауне Казахстана видов комплекса “versicolor” [1, 2, 3]. Установлено, что ящерица, населяющая долину среднего течения р. Или и ранее известная как «пестрая круглоголовка» *Phrynocephalus versicolor ssp. paraskivi* [4], относится к комплексу “guttatus” (круглоголовки-вертихвостки). Она рассматривается ныне как круглоголовка Альфераки (*Ph. guttatus ssp. alpherakii*), однако исследователи не исключают видовой самостоятельности этой формы [5, 6].

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из шести видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Эндемичный вид: встречается только в Илийской долине на территории Юго-Восточного Казахстана и Северо-Западного Китая. В Казахстане обитает в долине среднего течения р. Или от восточной части Капчагайского водохранилища до китайской границы.

Места обитания. Населяет щебнисто-глинистые равнины и закрепленные пески с редкой кустарниковой растительностью в диапазоне высот 400-900 м н. ур. м. [7, 8]. Чрезвычайно экологически пластичный вид. В зависимости от места обитания различают щебнистую и песчаную эколого-субстратные расы, которые заметно отличаются друг от друга окраской и рисунком верхней стороны тела [9].

Численность. В 1977-1979 гг. на щебнистых равнинах ур. Аяқалқан плотность круглоголовки составляла 9,1-26 экз./га в мае, 20-70 экз./га в июле и 7-39 экз./га в сентябре [8]. Учеты ящерицы, проведенные в последние годы, показали, что резких изменений численности вида за прошедшие десятилетия не произошло [10].

судың тасуынан және екінші қайтара жағалық аймақтың сорлануынан өлім-жітімге ұшырайды. Жұмыртқалардың, сонымен қатар жануарлардың өздерінің де өлім-жітімге ұшырауының басқа себебі ерт болып табылады [8].

Биологиялық ерекшеліктері. Күндіз белсенді. Қыстаудан наурыздың аяғында шығады; соңғы кесірткелер қыркүйектің аяғына дейін кездеседі. Көктем мен жазда күні бойы белсенді, десе де температура 39 °С-қа жеткенде баспанаға жасырынады. Жұмыртқа салушы түр. Маусымда, әдетте бір рет ұя салады, 2-4 жұмыртқа туады, қайталап ұялауы да мүмкін. Жастары шілденің басында пайда болады. Негізінен құмырсқалармен қоректенеді, қоңыздардың, сол сияқты топырақ насекомдарының маңызы шамалы. Әдетте өз жатақтарының маңында қоректенеді [7, 8, 11].

Қолда өсіру. Қолға алынбаған. Алматы хайуанаттар паркінде өсіріледі.

Қолға алынған қорғау шаралары. «Алтынемел» және «Шарын» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінің территорияларында тараған.

Қажетті қорғау шаралары. Популяция жағдайы арнайы қорғау шараларын қажет етпейді.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Молекулярлы-генетикалық талдау әдістерін пайдаланып таксономиялық статусын анықтау.

Основные лимитирующие факторы. Места обитания слабо подвержены антропогенному воздействию. Кладки гибнут при затоплении и вторичном засолении прибрежной зоны вследствие колебания уровня воды р. Или. Другой причиной гибели кладок и самих животных, являются пожары [8].

Особенности биологии. Дневная ящерица. Выходит из зимовочных укрытий в конце марта; последние ящерицы встречаются до конца сентября. Активна в течение всего светового дня, однако при температуре выше 39 °С скрывается в убежищах. Яйцекладущий вид. Делает одну кладку в сезон по 2-4 яйца, хотя возможны случаи повторных кладок. Полигамна. Первые молодые появляются в начале июля. Питается преимущественно муравьями; меньшее значение имеют жуки и почвенные насекомые. Обычно кормится возле своих убежищ [7, 8, 11].

Разведение. Не предпринималось, хотя животные успешно содержатся в Алматинском зоопарке.

Принятые меры охраны. Распространена на территории государственных национальных природных парков «Алтын-Эмель» и «Чарынский».

Необходимые меры охраны. Состояние популяций специальных мер охраны не требует.

Предложения по исследованию. Уточнение таксономического статуса.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Лихнова, Милишников, 1988; 2. Голубев, 1989; 3. Ананьева и др., 2004; 4. Семенов и др., 1987; 5. Голубев, 1992; 6. Varabanov, Ananjeva, 2007; 7. Мазунин, 1966; 8. Кубыкин, Брушко, 1990; 9. Дунаев, 1996; 10. Наши данные, 2006-2007; 11. Брушко, Кубыкин, 1983.

Құрастырушы-Составитель: Т. Н. Дуйсебаева

ЗАЙСАН БАТБАТЫ

ЗАЙСАНСКАЯ КРУГЛОГОЛОВКА

Phrynocephalus melanurus
Eichwald, 1831

Кесірткелер отряды –
Отряд Ящерицы – *Sauria*

Ешкемерлер тұқымдасы –
Семейство Агамовые – *Agamidae*

Статусы. III санат. Шектеулі территорияда кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың 6 түрінің бірі эндемик. Қазіргі көзқарасқа қарағанда бұл түрге Алакөл ойпатында (Жоңғар қакпасы) мекендейтін жұмыртас кесіртке жақын.

Таралуы. Тек Шығыс Қазақстанда Зайсан қазаншұңқырларының территориясында және Алакөл қазаншұңқырында ғана кездеседі.

Мекендейтін жерлері. Жартылай бекінген аласа жоталы құмдар; өсімдігі жоқ ірі жоталы құмдардың учаскелері; ірі шағыл құмдардың арасындағы жазықтар; құмды даланың жусанды-дөңді дақылдар өскен учаскелері, бұл жерлерде құмды-шөлді және далалы учаскелердің өсімдіктер тобының элементтері араласады [1, 2, 3]. Мал жайылған құмдарда жиі кездеседі. Жоңғар қакпасында тасты жазықтарда мекендейді.

Саны. Қара Ертіс өзенінің сол жақ жағалауында 1985 жылы маусымда, белсенділігі өте жоғары болған сағаттарда 1 км маршрутта 23 кесіртке кездескен [3]. 1985-1987 жылдардағы санақ жұмыстары бойынша [5] ең жоғарғы көрсеткіш Күршім ауылына оңтүстікке қарай 35-40 км-де жатқан құмдарда (1 га-да 230 бас) және Казнаковка ауылынан шығысқа қарай 4 км жердегі құмдарда (1 га-да 120 бас) байқалды. Ақ мектеп және Боран ауылдарының мандарында біршама төмен – 1 га-да тиісінше 88 және 68 бас болды. 1997 ж. Айғырқұмның солтүстік шетінде ең белсенді сағаттарда 1 км маршрутта 42 кесірткеге дейін есепке алынды [1].

Негізгі әсер ететін факторлар. Зайсан батбатының мекендейтін жерлері кейде жайылым үшін пайдаланылады [2], десе де антропогенді әсерлер күшті емес. Тығыздығы жоғары жерлерде автокөліктерден көп шығынға ұшырайды [3, 8].

Биологиялық ерекшеліктері. Күндіз белсенді тіршілік етеді. Ашық құмдарда немесе бұталардың

Статус. III категория. Вид, встречающийся на ограниченной территории.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из шести видов рода в фауне Казахстана. Узкий эндемик. Согласно последним воззрениям, близки к этому виду круглоголовки из Джунгарских ворот Алакольской котловины [1].

Распространение. Встречается в Восточном Казахстане на территории Зайсанской и Алакольской котловин.

Места обитания. В Зайсанской котловине населяет ползакрепленные мелкобугристые пески; лишённые растительности участки крупнобугристых песков; межбарханные равнины у основания высоких барханов, участки полынно-злаковой песчаной степи, где происходит смешение песчано-пустынных растительных группировок и степных элементов [2, 3, 4]. Часто встречается на песках, выбитых скотом. В Джунгарских воротах обитает на щебнистых равнинах.

Численность. На левобережье р. Черный Иртыш в июне 1985 г. в час максимальной активности встречалось 23 ящерицы на километре маршрута [3]. Наиболее высокая численность, по учётам 1985-1987 гг. [5], была отмечена на песках в 35-40 км южнее пос. Курчум (230 экз./га) и в 4 км восточнее пос. Казнаковка (120 экз./га). В окрестностях поселков Беляя школа и Буран плотность поселений ящерицы была заметно ниже – 88 и 68 экз./га соответственно. В 1997 г. на южной кромке песков Айгыркумы в часы максимальной активности насчитывали до 42 ящериц на 1 км маршрута [1].

Основные лимитирующие факторы. Места обитания зайсанской круглоголовки иногда используются человеком в качестве пастбищных угодий, но, в целом, антропогенное влияние невелико. В местах с высокой плотностью отмечена массовая гибель круглоголовки на автотрассах [3, 8].

астында 45° көлбеулікпен өз індерін қазады, олардың шығар аузы сопақша пішінде және ұзындығы орташа 280 мм-ге жетеді [2, 6]. Кейде майда сүтқоректілердің інін пайдаланады. Орташа мөлшері 7,5x12,5 мм болатын 1-4 жұмыртқаны 2 мәрте салады. Қорегінің негізін құмырсқалар құрайды (83,5 %), басқа мердан қоңыздар (92 %) көбірек кездеседі [8].

Қолда өсіру. Қолға алынбаған.

Қолға алынған қорғау шаралары. Құлынды мемлекеттік табиғи қорықшаның территориясында таралған.

Қажетті қорғау шаралары. Түр жағдайы арнайы қорғау шараларын қажет етпейді.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Табиғи жағдайда биологиясын зерттеу керек.

Особенности биологии. Ведет дневной образ жизни. Роет собственные норы на открытом песке или под кустиками растений под углом 45°, вход которых имеет овальную форму и длину до 280 мм в среднем [3, 6]. Иногда использует норы мелких млекопитающих и ящурок. Самка откладывает по 1-4 яйца средними размерами 7,5x12,5 мм дважды за сезон. В одних биотопах основу питания составляют муравьи (83,5 %), в других преобладают жуки (92 %) [8].

Разведение. Не предпринималось.

Принятые меры охраны. Распространена на территории Кулунджунского государственного природного заказника.

Необходимые меры охраны. Состояние вида специальных мер охраны не требует.

Предложения по исследованию. Необходимы стационарные исследования биологии в естественных условиях.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Наши данные, 2006-2007;
2. Семенов и др., 1987;
3. Дунаев, 1989;
4. Прокопов, 2002;
5. Красная книга Казахстана, 1996;
6. Бердибаева, 1986;
7. Параскив, 1956;
8. Брушко, 1995.

Құрастырушылар-Составители: Р. А. Кубыкин, Т. Н. Дуйсебаева

КЕСЕЛ, АЛАБАЖАҚ КЕСІРТКЕ СЕРЫЙ ВАРАН

Varanus griseus
(Daudin, 1803)

Кесірткелер отряды –
Отряд Ящерицы – *Sauria*

Кеселдер тұқымдасы –
Семейство Варановые – *Varanidae*

Статусы. II санат. Таралу аймағы тарылып, саны азайып келе жатқан түр. СИТЕС Конвенциясының I Қосымшасы мен ХТҚО-ның Қызыл кітабына тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасында тұқымдастың бірден-бір өкілі.

Таралуы. Солтүстік Африка, оңтүстік-батыс Азиядан Пәкістанға дейін, Орта Азия. Таралу аймағы солтүстік Үстірттің тік жарлары мен Арал теңізінің оңтүстік жағалауларына дейін, шығыста – Сырдария өзені мен Тянь-Шань және Памир-Алтай жүйелеріне дейін, батыста Каспий теңізінің шығыс жағалауларымен шектеседі. Қазақстанда тек Қызылқұмда мекендейді, ол солтүстікте шамамен Жаңақорған ендігіне дейін жетеді [1, 2, 3].

Мекендейтін жерлері. Бекіген және шамалы бекіген құмдар, сазды шөлдер, тау бөктерлері, өзен аңғарлары. Мекендейтін жерлері, әдетте үлкен құмтышқандарының шоғырларымен байланысты. Егістіктерге, елді мекендердің маңындағы ағаш отырғызылған жерлерге өте сирек келеді. Ең көп сақталған мекендейтін жерлері – құмды шөлдер [2, 4].

Саны. 1987-1988 жылдары оңтүстік-шығыс Қызылқұмда жеке құмдарда мекендеу тығыздығы 1 га-да 0,1-0,4 (орташа 0,2) бас, Жусалы мен Телуберген ақпасу құдықтарының арасындағы нағыз Қызылқұм құмдарында 0,4-1,2 бас болды [2].

Негізгі әсер ететін факторлар. Кеселдің сан мөлшеріне биотоптардың бұзылуы (жер жырту, мал жаю) теріс әсерін тигізеді және бар жерде адамдар өлтіреді [2, 5, 6]. Оңтүстік Қызылқұмда кеселдерді 1937 жылы жаппай дайындаудан кейін, олардың саны тек 1956 жылы ғана бұрынғы қалпына келе бастады [1].

Биологиялық ерекшеліктері. Күндіз белсенді тіршілік етеді. Қыстаудан наурыз-сәуірде, әдетте басқа кесірткелерден кейін шығады. Кемір-

Статус. II категория. Вид с сокращающимся ареалом и численностью. Включен в Приложение I Конвенции СИТЕС и Красную книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель семейства в фауне Казахстана.

Распространение. Северная Африка, юго-западная Азия до Пакистана, Средняя Азия и Южный Казахстан. На севере ареал достигает южных чинков Устюрта и южного побережья Аральского моря, на востоке – р. Сырдарья и горных систем Тянь-Шаня и Памиро-Алтая, на западе ограничен восточным побережьем Каспийского моря. В Казахстане населяет только пустыню Кызылқум, достигая на севере примерно широты г. Жанакорган (Яны-Курган) [1, 2, 3].

Места обитания. Населяет закрепленные и полукрепленные пески, глинистую пустыню, предгорья, долины рек. Места обитания, как правило связаны с колониями большой песчанки. Изредка заходит на посевы, посадки и окраины населенных пунктов. Наиболее сохранившиеся места обитания – песчаные пустыни [2, 4].

Численность. В 1987-1988 гг. в Юго-Восточных Кызылқумах на островных песках плотность населения варана составляла 0,1-0,4 экз./га (в среднем 0,2 экз./га), в коренных песках Кызылқум между скважинами Жусалы и Телуберген – 0,4-1,2 экз./га [2].

Основные лимитирующие факторы. На численность варана отрицательно влияют разрушение биотопов (распашка земель, выпас скота) и повсеместное уничтожение человеком [2, 5, 6]. После массовой заготовки варана в 1937 году в Южном Кызылқуме восстановление численности ящерицы стало наблюдаться только к 1956 году [1].

Особенности биологии. Ведет дневной образ жизни. Из зимовки выходит в марте-апреле, обычно позже других ящериц. Кормится грызунами, ящерица-

гіштермен, кесірткелермен, тасбақалармен, сол сияқты омыртқасыздармен қоректенеді. Құмтышқандарының індерінде тұрады, олардан 500-900 м қашықтыққа кетеді. Жылдам жүгіреді, аласа ағаштарға өрмелеп шыға алады. Жұмыртқа салушы түр. Ұясында 20 және одан да көп жұмыртқа болады, оларды 50 күндей салады. Жастары жұмыртқадан үш айдан соң және жер бетіне тек келесі жылдың көктемінде ғана шығады. Жыныстық жағынан үшінші (аталықтары) – бесінші (аналықтары) жылы жетіледі [1, 2, 6].

Қолда өсіру. Алматы, Шымкент хайуанаттар паркінде ұсталады, ҚазҰУ зоология кафедрасының террариумында ұсталған. Қолдан өсіру жүзеге аспады.

Қолға алынған қорғау шаралары. Сұр кеселдің таралу аймағы Арыс-Қайрақтау мемлекеттік табиғи қорық зонасының шегіне енеді.

Қажетті қорғау шаралары. Қорғау жайында кең көлемді үгіт-насихат және аулауға тиым салуды сақтау қажет. Оның мекендейтін жерлерін жоспарланып отырған Сырдария және Қызылқұм қорықтар территориясына енгізу қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Солтүстік және Оңтүстік-шығыс Қызылқұмдарда рептилияның қазіргі таралуын анықтау, санын бағалау және биологиясын зерттеу. Қолда өсіру тәсілдерін дайындау қажет.

ми, черепахами, птицами, а также беспозвоночными. В Южном Казахстане главным кормом служат черепахи, их яйца и большие песчанки. Известны случаи каннибализма и охота на змей [6]. Живет в норах песчанок, от которых уходит на расстояние до 500-900 м. Бегаёт быстро, может взбираться на невысокие деревья. Яйцекладущий вид. Кладка состоит из 20 и более яиц. Инкубация длится около 50 дней. Молодые выходят из яиц через три месяца и появляются на поверхности только весной следующего года. Половозрелости достигает на третьем (самцы) – пятом (самки) году жизни [1, 2, 6].

Разведение. Содержится в Алма-Атинском, Чимкентском зоопарках, ранее содержался в террариуме кафедры зоологии КазГУ. Разведение не получено.

Принятые меры охраны. Ареал серого варана входит в пределы Арыско-Карактауской государственной природной заповедной зоны.

Необходимые меры охраны. Необходима широкая пропаганда охраны и контроль за соблюдением запрета отлова. Желательно включение ареала вида в пределы планируемых Сыр-Дарьинского и Кызылқумского заповедников.

Предложения по исследованию. Уточнить современное распространение рептилии в Северных и Юго-Восточных Кызылқумах, оценить численность и изучить биологию. Необходима разработка методов разведения

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Параскив, 1956; 2. Брушко, 1995; 3. Ананьева и др., 2004; 4. Красная книга Казахстана, 1996; 5. Брушко, 1993; 6. Брушко, 2007.

Құрастырушылар-Составители: Брушко З. К., Чирикова М. А.

САРЫ БАУЫР КЕСІРТКЕ ЖЕЛТОПУЗИК

Pseudopus apodus
Pallas, 1775

Кесірткелер отряды –

Отряд Ящерицы – *Sauria*

Ұршықсаптар тұқымдасы –

Семейство Веретеницевые – *Anguidae*

Статусы. III санат. Сирек, шектеулі территорияда кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан мен бүкіл Орта Азия фаунасындағы туыстың бірден-бір түрі. Соңғы кезге дейін туыстың жалғыз түрін кең тараған жақын туысқа *Orphisaurus* Daudin, 1803 біріктіріп қарастырған [1].

Таралуы. Батыста Балкан түбегі мен Кіші Азиядан бастап шығыста Ирак пен Иранға, Орта Азия республикаларында және Оңтүстік Қазақстанда кең тараған [1]. Қазақстанда Қаратаудан, Талас Алатауынан, Боралдай жотасынан, Қырғыз жотасының батыс бөлігінен, Шу-Іле Алатауларының оңтүстігінен табылған. Таралу аймағының шығыс шекарасы «Красная горка» ауылы мен Қара өзен маңынан [2, 3, 4] және Сырдарияның сол жағалауындағы Байыркүм ауылының тұсынан өтеді [5, 6]. Балқаш көлінің оңтүстік-батысынан табылғандығы жайындағы деректер анықталмады.

Мекендейтін жерлері. Өзен аңғарлары мен суқоймаларының жағалауларында өскен мезофильді өсімдіктер арасында, солтүстік беткейдегі өсімдіктер арасында, мекенді жерлерде кездеседі. Тауға теңіз деңгейінен 2000 м биіктікке дейін көтеріледі [3, 7], Ақсу-Жабағылы қорығында тек 1200 м биіктікке дейін кездеседі [8].

Саны. Боралдай тауларында 1982-1983 жылдары мекендеу тығыздығы 1 га-да 1,3-3,9 басты құрады. Көктемде қыстайтын жерлерінде орта есеппен 1 га-да 39-ға дейін жетеді. Популяция негізінен ересек кесірткелерден тұрады, оның ішінде аталықтары аналықтарынан екі есе басым болады [9].

Негізгі әсер ететін факторлар. Сан мөлшеріне шөп шабу, мал жаю, жол салу және суландыру жүйелерін құру кері әсерін тигізеді. Кесіртке жол бойында өлім-жітімге ұшырайды, жергілікті тұрғындар оны жылан деп ойлап өлтіреді. Паразитофауаның көпшілігі (12 түр), инвазиялық қарқындылығы мен екпінділігі бауырымен жорғалаушылардың ең жоғары жұқпалы болатындығын көрсетеді [10].

Статус. III категория. Редкий вид, встречающийся на ограниченной территории.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в фауне Казахстана и всей Средней Азии. До недавнего времени единственного представителя рода объединяли с широко распространенным близким родом *Orphisaurus* Daudin, 1803 [1].

Распространение. Широко распространен от Балканского п-ова и Малой Азии на западе до Ирака и Ирана на востоке, в республиках Средней Азии и южном Казахстане [1]. В Казахстане находки известны из Каратау, Таласского Алатау, хр. Боралдай, западной части Киргизского хр., с юга Чу-Илийский гор. Восточная граница ареала проходит у пос. Красная горка и Черная речка [2, 3, 4] и левобережья р. Сырдарья у пос. Байркүм [5, 6]. Найдены в юго-западной части оз. Балхаш не подтверждаются .

Места обитания. Живет среди мезофильной растительности по долинам рек, берегам водоемов, на травянистых склонах, преимущественно северных, не избегает близости человека. В горы поднимается до 2000 м н. ур. м. [3, 7], в заповеднике Ақсу-Джабағылы до 1200 м [8].

Численность. В горах Боралдай плотность населения в 1982-1983 гг. составляла 1,3-3,9 экз./га. Весной у мест зимовок скапливается в среднем до 39 особей на гектар. Популяция состоит в основном из взрослых ящериц, причем самцов в два раза больше, чем самок [9].

Основные лимитирующие факторы. На численность отрицательно сказываются сенокосение, выпас скота, прокладка дорог и сооружение оросительных систем. Ящерица гибнет на дорогах и от преследования местным населением. По богатству паразитофауны (12 видов), интенсивности и эктенсивности инвазий является одним из наиболее зараженных пресмыкающихся [10].

Биологиялық ерекшеліктері. Күндіз тіршілік ететін кесіртке. Наурыздың аяғы – сәуірдің басында пайда болады. Белсенділігі жаздың ортасында күрт төмендейді. Ыстық түсісімен жазғы ұйқыға кетеді, кейде ол қысқы ұйқыға жалғасады. Негізінен насекомдармен қоректенеді. Боралдай тауларында [4] мамырда қорегінде қоңыздар басым, Ақсу-Жабағылы қорығында азық құрамында аздап та болса майда омыртқалылар кездеседі [8]. Тышқантөкес кеміргіштердің індерінде, тастар мен ағаш тамырларының арасындағы қуыстарда мекендейді. Көшпелі тіршілік етеді. Жұмыртқа салушы түр. Жылына бір рет – маусымның аяғы – шілденің басында 8-10 жұмыртқа салады. Жастары тамыздың екінші жартысында пайда болады, десе де Ақсу-Жабағылы қорығында олардың келесі жылдың көктемінде шығатыны байқалған. Жыныстық жағынан 4 жылда жетіледі [3, 8, 9].

Қолда өсіру. Қазақ ұлттық университетінің зоология факультетінің террариумында жұмыртқа салу және одан жастарының шыққаны белгілі. Жұмыртқаларды инкубациялау ұзақтығы 20-22 °С-та ылғалдығы 80 % болғанда 25-31 тәулікке созылады [10].

Қолға алынған қорғау шаралары. Ақсу-Жабағылы және Қаратау мемлекеттік табиғи қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Барлық ақпарат құралдары арқылы кесірткенің пайдасы жайында кең үгіт-насихат жүргізу. Ұстағаны және өлтіргені үшін жазалау.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Түрдің Қазақстанда қазіргі таралу шекарасы мен санын анықтау, көбею биологиясының ерекшеліктерін зерттеу.

Особенности биологии. Дневная ящерица. Появляется в конце марта – начале апреля. С наступлением жары впадает в летнюю спячку, которая иногда переходит в зимнюю. Питается в основном насекомыми, в горах Боралдай – преимущественно жуками, в заповеднике Ақсу-Джабағылы редко в рацион попадают мелкие позвоночные [4, 8]. Живет в норах грызунов, в пустотах между камнями и корнями деревьев. Яйцекладущий вид. В конце июня – начале июля откладывает 8-10 яиц. Молодые появляются во второй половине августа, хотя в заповеднике Ақсу-Джабағылы отмечались только весной следующего года. Половозрелыми становятся в возрасте 4-х лет [3, 8, 9].

Разведение. Известны случаи откладки яиц и вылупления молодых в террариуме кафедры зоологии КазГУ. Продолжительность инкубации яиц при температуре 20-22 °С, влажности 80 % составляет 25-31 сутки [11].

Принятые меры охраны. Охраняется в государственных природных заповедниках Ақсу-Джабағылы и Каратауском.

Необходимые меры охраны. Широкая пропаганда полезности этой ящерицы всеми средствами массовой информации. Наказание за отлов и уничтожение.

Предложения по исследованию. Определение границ современного распространения и численности вида в Казахстане, изучение особенностей размножения.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Ананьева и др., 2004; 2. Богданов, 1965; 3. Брушко, 1986а; 4. Колбинцев, 1986; 5. Красная книга Казахстана, 1996; 6. Губин лич.сообщ.; 7. Параскив, 1956; 8. Колбинцев, 2006; 9. Брушко, 1986б; 10. Ваккер и др., 1985; 11. Мурова, 1985

Құрастырушылар-Составители: Брушко З. К., Чирикова М. А.

ҮЛКЕН КӨЗ КЕСІРТКЕ ГЛАЗЧАТАЯ ЯЩУРКА

Eremias multiocellata
Günther, 1872

Кесірткелер отряды –
Отряд Ящерицы – *Sauria*

Нағыз кесірткелер тұқымдасы –
Семейство Настоящие ящерицы – *Lacertidae*

Статусы. III санат. Шектеулі территорияда кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың сегіз түрінің бірі.

Таралуы. Тянь-Шань, Памир-Алтай таулары, Зайсан қазаншұңқыры, Тува, солтүстік Қытай мен Моңғолияда мекендейді [1]. Қазақстан территориясына дәукез кесірткенің таралу аймағының тек екі кішкентай учаскесі ғана енеді. Біреуі Зайсан қазаншұңқырында, әсіресе Айғыркүм мен Қара Ертіс өзенінің маңындағы құмдарда орналасқан. Екіншісі Кетмен жоталары мен Теріскей Алатауының арасындағы таулы қазаншұңқырда жатыр және Кіші Көкпек, Нарынқол, Кеген мен Текес өзендерінің аңғарларындағы учаскелерді біріктіреді [2, 3].

Мекендейтін жерлері. Зайсан қазаншұңқырында шөптесін-бұталы өсімдіктермен бекіген сазды беткейлерде аласа жоталы құмдарда, биіктігі 5-6 м ірі жоталы-адырлы шағыл құмдар арасындағы құмды жазықтарда мекендейді [4, 5]. Кеген мен Текес өзендерінің аңғарларында аласа бекінген құмдарда, астық тұқымдастары мен бидайық қалың өскен құмдарда, сол сияқты тік жарлары мен түбінде ши мен бетеге қалың өскен терең емес сайларда және сирек өскен жусанды, қиыршық тасты жерлерде кездеседі. Теңіз деңгейінен, 1850-1950 м биіктікке дейін көтеріледі.

Саны. Таралу аймағының әртүрлі учаскелерінде кесірткенің саны біршама өзгермелі, бірақ тұтастай алғанда аз деп бағаланады. Зайсан қазаншұңқырында Айғыркүм құмында 1976 жылы 2 күнде екі есепші 7 басын ғана байқаған [4], Ашутас тауының маңында 10 сағатта 5-6 бас, Дала құмында 5 сағатта 5 бас есепке алынған [6]. 1997 ж. Айғыркүмның оңтүстік шетіндегі құмдарда осы кесірткеге есеп жүргізгенде Қаратал ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 10 км жерде 2,5 км-де 10 бас кездескен [7]. Кеген мен Текес өзендерінің аңғарларында кесірткелер оқшауланған топ болып кездеседі. Кеген ауылының

Статус. III категория. Вид, встречающийся на ограниченной территории.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из восьми видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Населяет горы Тянь-Шаня, Памиро-Алтая, Зайсанскую котловину, Туву, северный Китай и Монголию [1]. На территорию Казахстана заходят лишь два небольших участка ареала. Один расположен в Зайсанской котловине в песках Айгыркум и у р. Черный Иртыш. Второй лежит в горной котловине между хребтами Кетмень и Терской Алатау и включает участки долин рек Малый Какпак, Нарынкол, Кегень и Текес [2, 3].

Места обитания. В Зайсанской котловине обитает на глинистых склонах, закрепленных травянисто-кустарниковой растительностью, на мелкобугристых песках, песчаной равнине между высокими бугристо-грядовыми барханами высотой 5-6 м [4, 5]. В долинах р. Кегень и Текес встречается на невысоких закрепленных барханах с межбарханными понижениями, заросшими злаками и пыреем, в глинистых неглубоких оврагах, заросших овсяницей овечьей и чиём, и на щебнисто-каменистом грунте, с редкими кустиками полыни, поднимаясь до 1850-1950 м н. ур. м.

Численность. В разных участках ареала численность ящерицы заметно варьирует, но в целом, оценивается как низкая. В Зайсанской котловине в песках Айгыркум в 1976 за 2 дня двумя учетчиками отмечено 7 особей [4], в окрестностях горы Ашутас – 5-6 особей за 10 ч/ч [6]. В 1997 г. на южной кромке песков Айгыркум, в 10 км северо-восточнее с. Каратал, учтено 20 особей на 2,5 км [7]. В долинах р. Кегень и Текес ящурка встречается изолированными группами. У пос. Кегень на участке около 6400 м² в 2007 г. насчитано 12 особей [8].

Основные лимитирующие факторы. Слабо изучены. Наибольшие колебания численности вызывают резкие перемены погоды: из-за весенних снегопа-

маңында 2007 жылы 6400 м² учаскеде 12 бас есепке алынған [8].

Негізгі әсер ететін факторлар. Аз зерттелген. Сан мөлшерінің ауытқуы – ауа-райының күрт бұзылуына байланысты. Көктемгі қар жаудан және жаздағы салқын түсуден кесірткелер көптеп өлім-жітімге ұшырайды [9]. Жерді жырту да кері әсерін тигізуі мүмкін.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстан территориясы жағдайында түрдің биологиясы жайында деректер шамалы. Орталық Тянь-Шаньда (Қырғызстан) түр сәуір-мамырдан қыркүйек-қазанға дейін белсенді. Тірі жұмыртқа туатын түр. Шағылысу мамыр-маусымда жүреді. 1-5 баласы шілденің аяғы – тамызда пайда болады. Екінші жылы жыныстық жағынан жетіледі [10, 11]. Қорегінің негізін – қоңыздар, құмырсқалар, басқа насекомдар және өрмекшілер, кейде өсімдіктердің бөлімдері (жемістер мен қылша тұқымдары) құрайды [9, 12]. Баспана ретінде тас астындағы қуыстарды, кеміргіштердің індерін пайдаланады, бұталар астынан өздері де ін қазады [9].

Қолда өсіру. Жүргізілмеген.

Қолға алынған қорғау шаралары. Таралу аймағының аз бөлігі құлынды қорықшасына енеді.

Қажетті қорғау шаралары. Айғыркүм құмдарында қосымша ерекше қорғалатын территория ұйымдастырса құпта-құп.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанның оңтүстік-шығысы мен Зайсан қазаншұңқырында кесірткенің таралу шекарасын анықтау және оның биологиясын зерттеу. Орталық Тянь-Шаньның қазақстандық бөлімінде мекендейтін кесірткелердің таксономиялық статусын анықтау керек, өйткені соңғы деректер бойынша [3, 12] бұлар «*Eremias multiocellata*» комплексінің жеке түрі, ең болмағанда Тянь-Шань кесірткесінің *E. stummeri* түршесі болып табылады.

дов и летних заморозков гибнут многие ящурки [9]. Негативно сказывается распашка земель.

Особенности биологии. Сведения по биологии вида с казахстанской территории скудны. В Центральном Тянь-Шане (Кыргызстан) вид активен с апреля-мая по сентябрь-октябрь. Яйцеживородящий вид. Спаривание происходит в мае-июне. 1-5 детенышей в появляются в конце июля-августе. Половозрелыми ящерицы становятся к 2-м годам [10, 11]. Основу питания составляют жуки, муравьи, другие насекомые и пауки, иногда части растений (плоды и семена эфедры) [9, 12]. В качестве убежищ используют пространства под камнями, норы грызунов, собственные норы [9].

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Небольшая часть ареала глазчатой ящурки входит в пределы Кулунджунского государственного природного заказника.

Необходимые меры охраны. Желательна организация дополнительной особо охраняемой территории в песках Айгыркүм.

Предложения по исследованию. Уточнить границы распространения ящурки на юго-востоке Казахстана и в Зайсанской котловине и изучить ее биологию. Необходимо определение таксономического статуса ящурок из казахстанской части Центрального Тянь-Шаня, которые, согласно последним данным [3, 12], представляют собой самостоятельный вид комплекса «*Eremias multiocellata*», или, по крайней мере, подвид тянь-шаньской ящурки *E. stummeri*.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Ананьева и др., 2004; 2. Параскив, 1956; 3. Чирикова и др., 2007; 4. Брушко, 1995; 5. Красная книга Казахстана, 1996; 6. Прокопов, 2002; 7. наши данные, 1997; 8. наши данные, 2007; 9. Щербак, 1974; 10. Шнитников, 1928; 11. Яковлева, 1964; 12. Еремченко и др., 1992

Құрастырушылар-Составители: Брушко З. К., Чирикова М. А.

ШҰБАР КЕСІРТКЕ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКАЯ ЯЩУРКА

Eremias vermiculata
Blandford, 1875

Кесірткелер отряды –
Отряд Ящерицы – *Sauria*

Нағыз кесірткелер тұқымдасы –
Семейство Настоящие ящерицы – *Lacertidae*

Статусы. IV санат. Аз зерттелген, шектеулі территорияда кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың 8 түрінің бірі.

Таралуы. Таралу аймағы Монғолия мен Солтүстік Батыс Қытай шегінде жатыр [1]. Қазақстанда Айғыркүм құмдарында басқа таралу аймағынан оқшауланған ең солтүстік-батыстағы популяциясы мекендейді. Қазіргі кезде кесіртке Зайсан қаласынан солтүстік-шығысқа қарай 25-40 км жерде және Қаратал ауылының маңынан бар-жоғы бірнеше нүктелерден табылған [2, РҒА Зоология институты мен ҚР Зоология институтының жиынтығы].

Мекендейтін жерлері. Айғыркүмда жүзгін, қылша және басқа сирек шөптесін өсімдіктер өскен жартылай бекінген аласа жоталы құмдарда мекендейді [2]. Моңғолияда Гоби төлінде сәксәуіл, жүзгін, жыңғыл өскен құмдар. Сирек сазды топырақты жерлерде де мекендейді [3].

Саны. 80-ші жылдары Айғыркүмда бірінші-саран басы кездескен. 1997 жылы Қаратал ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 10 км жерде 2,5 км-де 11 бас *E. vermiculata* есепке алынған [3]. Алтай-сырты Гобиде жекеленген биотоптарда мекендеу тығыздығы 1 га-да 50 басты құрайды, ал Қобдос аймағында бұл көрсеткіш 1 га-да 6,6-дан 128 басқа жетіп, құмды жоталардағы ең жоғарғы нәтижеге ие болды [3, 5].

Негізгі әсер ететін факторлар. Анықталмаған.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстанда шұбар кесірткінің биологиясы зерттелмеген. Жақын жатқан Монғолия популяциясында кесіртке наурыздың басынан қыркүйекке дейін белсенді. Күндізгі түр. Жыныстық құрамы бойынша қатынасы: аталықтары – 65,2%, аналықтары – 34,8%. Кесірткелер бар-жоғы 1-2 (жиі 2) жұмыртқа салады. Жастары тамызда пайда болады. Қорегінің негізін насекомдар, солардың ішінде бірінші орынды жарғақ қанаттылар, әсіресе құмырсқалар мен қоңыздар алады [6]. Шапшаң

Статус. IV категория. Малоизученный вид, встречающийся на ограниченной территории.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из восьми видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Основной ареал лежит в пределах Монголии и Северо-Западного Китая, в Казахстане в песках Айгыркүм обитает самая северо-западная изолированная популяция вида [1]. В настоящее время ящурка известна всего из нескольких точек, расположенных в 25-40 км северо-восточнее г. Зайсан и из окрестностей пос. Каратал [2, коллекции Зоологического института РАН и Института зоологии Республики Казахстан].

Места обитания. В Айгыркумах обитает в полукрепленных джунгуном, эфедрой и редко травянистой растительностью мелкобугристых песках [2]. В Монголии в пустыне Гоби излюбленные биотопы – закрепленные и лессовые бугры и гряды с саксаулом, тамариксом, кандымом и селитрянкой. Изредка селится на солончаковых почвах [3].

Численность. В 80-х гг. в Айгыркумах были встречены единичные особи. В 1997 г. в 10 км северо-восточнее с. Каратал было учтено 11 особей *E. vermiculata* на 2,5 км [4]. В Заалтайской Гоби в отдельных биотопах плотность населения составляет 50 экз./га, в Кобдосском аймаке – от 6,6 до 128 экз./га, достигая наибольших значений в песчаных буграх [3, 5].

Основные лимитирующие факторы. Не выявлены.

Особенности биологии. В Казахстане биология ящурки не изучена. В близлежащих популяциях Монголии ящерица активна с начала марта по сентябрь. Теплолюбивый вид. Ведет дневной образ жизни. Соотношение полов: самцов – 65,2%, самок – 34,8%. Ящурки откладывают всего 1-2 (чаще 2) яйца. Сеголетки появляются в августе. Основу питания составляют насекомые, среди которых первое место занимают перепончатокрылые, преимущественно муравьи, а также жуки [6]. Отличается

қымылдайды. Жемдерін ашық жерлерден аулайды. Бұтақтарға шығады.

Қолда өсіру. Жүргізілмеген.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қолға алынбаған.

Қажетті қорғау шаралары. Зайсан ойпатының оңтүстігіндегі Айғыркүм Құмында (Шығыс Қазақстан облысы) Қосымша ерекше қорғалатын территория ұйымдастыру керек. Онда қорық ұйымдастыру XX ғасырдың 70-шы жылдары жоспарланған болатын [7].

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Таралуын анықтау және биологиясын зерттеу. Зайсанда, Сауыр мен Тарбағатай тауларында мекендейтін жерлерін анықтау қажет.

быстротой движения. Обычно охотится на открытом месте, схватывая добычу на лету. Взбирается на кусты.

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Не принимались.

Необходимые меры охраны. Желательна организация дополнительной особо охраняемой территории в песках Айгыркүм на юге Зайсанской котловины (Восточно-Казахстанская область), где создание заповедника планировалось еще в 70-х гг. XX столетия [7].

Предложения по исследованию. Выяснить распространение центральноазиатской ящурки в других пунктах Зайсанской котловины, включая песчаные участки, прилегающие к долине Иртыша и предгориям Саура и Тарбағатая. Изучить биологию вида.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Ананьева и др., 2004; 2. Кубыкин, 1984; 3. Боркин, 1986; 4. Наши данные, 1997; 5. Орлова, Тербиш, 1997; 6. Щербак, 1974; 7. Заповедное дело в Казахстане, 1982.

Құрастырушы-Составитель: Чирикова М. А.

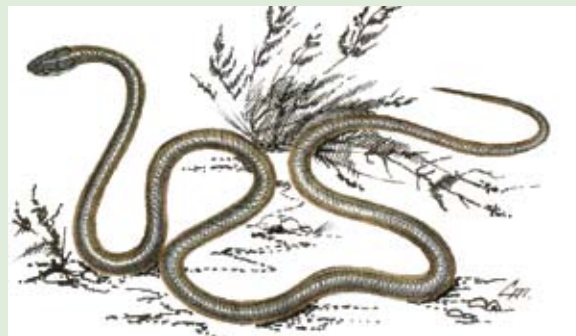

ЖОЛАҚТЫ АБЖЫЛАН ПОЛОСАТЫЙ ПОЛОЗ

Coluber spinalis
Peters, 1866

Жыландар отряды –
Отряд Змеи – Serpentes

Сарбас жыландар тұқымдасы –
Семейство Ужовые – Colubridae

Статусы. III санат. Сирек, аз зерттелген, шектеулі территорияда кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың алты түрінің бірі. Соңғы систематикалық тексеру бойынша Hierophis spinalis Peters, 1866 деп аталады [1].

Таралуы. Таралу аймағының негізгі бөлігі Монғолияның оңтүстігі, Қытайдың шығыс бөлігі мен Кореяда жатыр [1]. Ресейде Қиыр Шығыста табылған [2]. Қазақстан территориясында Зайсан қазаншұңқырында (Зайсан көлінің солтүстік жағалауы, Қызылтас тауы), Оңтүстік (Күршім, Нарым, Азутау жоталарының оңтүстік сілемдері, Маңырақ жотасы) және Батыс (Үлбі жотасының оңтүстік батыс сілемдері) Алтайда, сонымен қатар Тарбағатай жотасының тау беткейлерінде тараған [3, 4].

Мекендейтін жерлері. Жусанды – қиыршықтасты шөл, құрғақ тау беткейлері, жусан, астық тұқымдастары, тобылғы өскен тасты және сазды беткейлер мен шатқалдар, сол сияқты қайың, терек және бұталы өзен жайылмалары, жағалаудағы қарағай мен бұталар өскен тасты жарлар. Оңтүстік және оңтүстік-шығыс беткейлерде көптеп кездеседі [4, 6, 7, 8]. Көбіне 400-700 м биіктікте, ең жоғары биіктік – 1370 м (Мраморный өткелі, Оңтүстік Алтай).

Саны. Сирек.

Негізгі әсер ететін факторлар. Анықталмаған.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстанда зерттелмеген. Маусым-тамызда белсенді [9]. Қытай жағдайында мөлшері 11x38 мм болатын 4-9 жұмыртқаны шілденің басында салады. Қорегінің негізін, ең алдымен, кесірткелер құрайды [8, 10]. Жылдам қозғалатын жылан, көбіне күзді тіршілік етеді. Жемдерін жер бетінде немесе кеміргіштердің індерінде ұстайды.

Қолда өсіру. Жүргізілмеген.

Статус: III категория. Редкий малоизученный вид, встречающийся на ограниченной территории.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из шести видов рода в фауне Казахстана. Согласно последним систематическим ревизиям, переименован в Hierophis spinalis Peters, 1866 [1].

Распространение. Основная часть ареала находится на юге Монголии, в северо-восточной части Китая и Кореи [1]. В России известен по находкам на Дальнем Востоке [2]. На территории Казахстана, согласно последним данным [3, 4], распространен более широко, чем представлялось ранее: обитает в Зайсанской котловине (северный берег оз. Зайсан, горы Кызылтас), в предгорьях Южного (южные отроги Курчумского и Нарымского хребтов и хр. Азутау, хр. Манрак) и Западного Алтая (юго-западные отроги Ульбинского хребта), а также в предгорьях хребта Тарбағатай.

Места обитания. В Казахстане населяет щебнисто-песчаную пустыню, сухие предгорья, каменистые и глинистые склоны и ущелья, поросшие полынью, злаками, таволгой и спиреей, а также поймы рек с березой, осинкой и кустарниками, прибрежные скалы с соснами и кустарником. Встречается преимущественно в диапазоне высот 400-700 м н. ур. м., максимальная зарегистрированная высота – 1370 м (пер. Мраморный, Южный Алтай). Предпочитает склоны южной и юго-восточной экспозиции [4, 5, 6, 7, 8].

Численность. Редок.

Основные лимитирующие факторы. Не выявлены.

Особенности биологии. В Казахстане практически не изучены. По отрывочным данным [9], наиболее активны в июле-августе. В Китае откладывает 4-9 яиц размером 11x38 мм в начале июля. Быстрая подвижная змея, активная исключительно днем. Добычу ловит как на поверхности, так и в норах

Қолға алынған қорғау шаралары. Таралу аймағының бір бөлімі жобадағы Тарбағатай мемлекеттік табиғи резерватының территориясына енеді.

Қажетті қорғау шаралары. Түрдің нашар зерттелуіне байланысты дайындалмаған.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Шығыс Қазақстанда таралу шекарасын анықтау, санын бағалау және биологиясының ерекшеліктерін зерттеу.

грызунов и пустотах почвы. Основу питания, главным образом, составляют ящерицы [8, 10].

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Часть ареала войдет в пределы проектируемого Тарбағатайского государственного природного резервата.

Необходимые меры охраны. Не разработаны по причине слабой изученности вида.

Предложения по исследованию. Уточнить границы распространения в Восточном Казахстане, оценить численность и изучить особенности биологии

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Nagy et al., 2004; 2. Боркин, Маймин, 1985; 3. Березовиков, 2006; 4. Прокопов и др., 2006; 5. Параскив, 1956; 6. Орлова, Баранов, 1977; 7. Бердибаева и др., 1981; 8. Банников и др., 1977; 9. Шмыгалев И. С., личн. сообщ. 2007; 10. Ананьева и др., 1997.

Құрастырушылар-Составители: Кубыкин Р. А., Зима Ю. А.

ҚЫЗЫЛЖОЛАҚ АБЖЫЛАН КРАСНОПОЛОСЫЙ ПОЛОЗ

Coluber rhodorhachis
Jan, 1865

Жыландар отряды –
Отряд Змеи – Serpentes

Сарбас жыландар тұқымдасы –
Семейство Ужовые – Colubridae

Статусы. III санат. Сирек, аз зерттелген, шектеулі территорияда кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың алты түрінің бірі. Соңғы таксономиялық тексеру бойынша *Platyseps rhodorhachis* Jan, 1865 деп аталады [1].

Таралуы. Төменгі Мысырдан (Египет) Аравия түбегі бойымен Ирак, Иран арқылы Оңтүстік Қазақстанға дейін кездеседі, соңғысында таралу аймағының солтүстік-шығыс шекарасы өтеді. Қазақстанда абжылан Талас Алатауында, Қаратау мен Боралдай тауларында табылған [2, 3]. Ақсу-Жабағылы қорығында Ақсу өзені табанының оңтүстік беткейінде, Жабағылытаудың құрғақ беткейлерінде және қорықтың Қарабастау учаскесінде (Сырдария Қаратауы жотасы) мекендейді [4]. Солтүстік Арал өңірінен бір жылан ұсталған [5], бірақ оның рас-өтірігін анықтау керек.

Мекендейтін жерлері. Ақсу-Жабағылы қорығында теңіз деңгейінен 1300-1600 м биіктіктегі таулар мен бөктерлерде мекендейді. Гиссар қыратында 2300 м биіктіке табылған. Қорымтастары бар жартастар арасында, үйілген тастар арасында, өзен жайылмаларын шектеп жатқан жыралар мен жағалауларда, жайдақ беткейлермен қиыршықтасты учаскелердегі бұталы жыкпылдарда кездеседі. Оңтүстік және оңтүстік-шығыс беткейлерді ұнатады [4].

Саны. Барлық жерлерде сирек.

Негізгі әсер ететін факторлар. Анықталмаған.

Биологиялық ерекшеліктері. Ақсу-Жабағылы қорығында белсенді жыландарды мамырдан қазанға дейін кедестіруге болады [4]. Қысқы ұйқы, әсіресе жастарында терең емес. Ұйқыдан кесірткелерден және басқа жыландардан кейін оянады. Күндіз белсенді түр [6]. Аталықтары аналықтарына қарағанда көп. Жыныстық жағына үш қыстаған соң жетіледі. Маусым-шілдеде 4-9 жұмыртқа салады.

Статус. III категория. Редкий малоизученный вид, встречающийся на ограниченной территории.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из шести видов рода в фауне Казахстана. Согласно последним систематическим ревизиям, переименован в *Platyseps rhodorhachis* (Jan, 1865) [1].

Распространение. От нижнего Египта через Аравийский полуостров, Ирак, Иран, до Южного Казахстана, где проходит северо-восточная граница ареала. В Казахстане полоз найден в Таласском Алатау, Каратау и в горах Боралдай [2, 3]. В заповеднике Ақсу-Джабағылы обитает на южном склоне каньона р. Ақсу, на сухих склонах Джабағылытау и на Карабастауском участке заповедника (хр. Сырдарьинский Каратау) [4]. Одна находка известна из Северного Приаралья [5], однако она нуждается в подтверждении.

Места обитания. В заповеднике Ақсу-Джабағылы живет в горах и предгорьях на высоте 1300-1600 м н. ур. м. В Гиссарском хребте найден на высоте около 2300 м [6]. Обычен среди скал с осыпями, в нагромождениях камней, по оврагам, обрывам, окаймляющим поймы рек, в зарослях кустарников на пологих склонах и на щебнистых участках. Предпочитает склоны южной и юго-восточной экспозиции [4].

Численность. Повсеместно редок.

Основные лимитирующие факторы. Не выявлены.

Особенности биологии. В заповеднике Ақсу-Джабағылы активных змей можно встретить с мая по октябрь [4]. Зимнее оцепенение неглубокое, особенно у молодых. Из спячки выходят позже ящериц и других видов змей. Вид с дневной активностью [6]. Самцы по численности преобладают над самками. Половозрелость наступает после третьей зимовки. В июне-июле откладывает 4-9 яиц. Молодые вылу-

Жастары тамыз-қыркүйекте, сирек қазанда жұмыртқадан шығады [2]. Боралдай тауларында қорегінің негізін шөл жалаңкөздері, сирек те болса майда кеміргіштер құрайды [3]. Жемтігін аулау алдында күн көзіне ұзақ қыздырынады. Бірнеше күн бойы бір территорияда мекендейді. Қорқақ: мазалаған кезде үлкен жылдамдықпен беткеймен төмен қарай түседі, немесе үйілген тастар арасында, әртүрлі қуыстар мен індерге жасырынады.

Қолда өсіру. Жүргізілмеген.

Қолға алынған қорғау шаралары. Таралу аймағының бір бөлімі Ақсу-Жабағылы және Қаратау қорықтарында жатыр.

Қажетті қорғау шаралары. Түрдің нашар зерттелуіне байланысты дайындалмаған.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Таралуын, санын және экологиясын зерттеу.

паяются в августе-сентябре, реже в октябре и отличаются по окраске от взрослых [2]. В горах Боралдай основной корм – пустынные гологлазы, реже мелкие грызуны [3]. В Туркмении в рационе полоза отмечены также змеи [6]. Перед охотой долго прогревается на солнце. В течении нескольких дней придерживается одной территории. Пуглив: будучи потревоженным, с большой скоростью устремляется вниз по склону, либо скрывается в нагромождении камней, в различных пустотах и норах, оставаясь в убежищах подолгу.

Разведение. Не проводилось.

Принятые меры охраны. Часть ареала находится на территории Ақсу-Джабағлинского и Қаратауского заповедников.

Необходимые меры охраны. Не разработаны по причине слабой изученности вида.

Предложения по исследованию. Изучить распространение, численность и экологию.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Nagy et al., 2004; 2. Параскив, 1956; 3. Колбинцев, Брушко, 1986; 4. Колбинцев, 2006; 5. Лобачев и др., 1973; 6. Атаев, 1985.

Құрастырушылар-Составители: Брушко З. К., Зима Ю. А.

САРЫҚҰРСАҚ АБЖЫЛАН ЖЕЛТОБРЮХИЙ ПОЛОЗ

Coluber caspius
Gmelin, 1779

Жыландар отряды –
Отряд Змеи – Serpentes

Сарбас жыландар тұқымдасы –
Семейство Ужовые – Colubridae

Статусы. IV санат. Зерттелмеген түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың алты түрінің бірі. Соңғы таксономиялық тексеру бойынша *Nierophis caspius* Gmelin, 1779 деп аталады [1,2].

Таралуы. Шығыс Европа елдері – Венгрия, Румыния, Югославия, Болгария, Молдавия, Украинаның оңтүстік бөлігі, Греция (Эгей теңізінің аралдарынсыз), Албания; Азияда – Солтүстік Ирак, Солтүстік-шығыс Ираннан Оңтүстік-батыс Туркменстанға дейін тараған. Қазақстанда тек бір жерден – Еділ-Жайық өзен айрығындағы Бесшоқы реликті даласынан ғана белгілі [3].

Мекендейтін жерлері. Таралу аймағының негізгі бөлімінде беткейлердің тасты және сазды учаскелерінде, далалы және шөлейтті жерлердегі өзендердің тік жағалауларында, бекіген құмдарда, су қоймаларының жағалауларында мекендейді. Таулы жерлерде теңіз деңгейінен 2000 м биіктікке дейін көтеріледі. Бесшоқы даласында ебелек-жусанды, сирек бұталы жерлерде кездеседі [3].

Саны. Қазақстан жағдайында белгісіз. Сирек кездесетін түр. Каспий теңізінде Шеген аралында – көдімгі жылан: 1 км-де 3-4 бас саналған [4].

Негізгі әсер ететін факторлар. Анықталмаған. Таралу аймағының европалық бөлімінде жергілікті тұрғындар өлім-жітімге ұшыратады, өйткені оны қауіпті әрі улы жылан ретінде есептейді. Жол бойында өлім-жітімге ұшырайтыны белгілі.

Биологиялық ерекшеліктері. Түрдің биологиясы Қазақстанмен шектесетін таралу аймағында зерттелген. Абжылан күндіз белсенді тіршілік етеді. Наурыздан қазанға дейін белсенді. Кеміргіштердің індері мен басқа жердегі баспаналарда қыстайды. Еділ-Жайық су айрығында қорегінің негізін түрлі-түсті кесірт, майда сүрқоректілер, құстар, сирек космекенділер, жыландар (соның ішінде улылары) және насекомдар құрайды. Зиянды кеміргіштермен қоректеніп пайда келтіреді. Жердің бетінен де,

Статус. IV категория. Неизученный вид.

Значение таксона для сохранения генофонда.

Один из шести видов рода в фауне Казахстана. Согласно последним систематическим ревизиям, переименован в *Nierophis caspius* (Gmelin, 1779) [1, 2].

Распространение. Страны Восточной Европы – Венгрия, Румыния, Югославия, Болгария, Молдавия, южная часть Украины, Греция (без островов Эгейского моря), Албания; в Азии – от Северного Ирака, Северо-Восточного Ирана до Юго-Западной Туркмении. В Казахстане известно единственное местонахождение – в реликтовой степи Бес-Чохо Волго-Уральского междуречья [3].

Места обитания. На основной части ареала населяет каменистые и глинистые участки по склонам, обрывы рек и балок среди степей и полупустынь, задернованные пески, берега водоемов. В горы поднимается до высоты 2000 м н. ур. м. В степи Бес-Чохо встречен в эбелеково-полынной степи с редким кустарником [3].

Численность. В Казахстане не известна. В Каспийском море, на о. Чегень (Дагестан) – обычная змея: на 1 км маршрута насчитывали 3-4 особи [4].

Основные лимитирующие факторы. Не выявлены. В европейской части ареала местами подвергается уничтожению местным населением, ошибочно принимающим его за опасную и ядовитую змею. Отмечены случаи гибели на дорогах.

Особенности биологии. Биология вида изучена на сопредельной с Казахстаном части ареала. Полоз ведет дневной образ жизни. Активен с марта по октябрь. Зимуют в норах грызунов и других укрытиях в земле. В Волго-Уральском междуречье основу питания составляет разноцветная ящурка, мелкие млекопитающие, птицы, реже земноводные, змеи (в том числе и ядовитые) и насекомые. Истребляя вредных грызунов приносит большую пользу. Успешно охотится над и под землей. Добычу заглатывает живьем или предварительно давит. Сезон

топырақ арасынан да қорегін ұстайды. Жемтігін тірідей не алдын-ала тұншықтырып жұтады. Сәуірдің ортасынан мамырдың ортасына дейін шағылысады. Маусымда 7-11 жұмыртқа салады [4, 5]. Жастары қыркүйектің ортасында шығады [6]. Баспана ретінде кеміргіштердің індерін, топырақ арасындағы қуыстарды, үйілген тастар мен ескі құрылыстың бұзылған орындарын пайдаланады. Тез қозғалады, ағаш бойымен өрмелейді және жарлардан секіре алады. Өте ызақор (агрессивті). Тістеген жері ауыртады, бірақ қауіпті емес.

Қолда өсіру. ҚазҰУ-нің зоология кафедрасында, террариумда, ойдағыдай қолда ұсталды. Жақсы күтім болған жағдайда бірнеше жыл тіршілік еткен [8]. Көбеюі белгісіз.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қолданылмаған.

Қажетті қорғау шаралары. Түрдің зерттелмеуіне байланысты дайындалмаған.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанда таралу шекарасы мен санын анықтау, биологиясын зерттеу қажет.

спаривания длится с середины апреля по середину мая. В июне – июле откладывает 7-11 яиц длиной до 50 мм [5, 6, 7]. Молодые появляются в первой половине сентября. Убежищами служат норы грызунов, трещины в почве, нагромождения камней и развалины старых построек. Передвигается быстро, может лазать по деревьям и прыгать с обрывов. Черезвычайно агрессивен, способен делать прыжки до 1 м. Укус болезненный, но не опасный.

Разведение. Успешно содержался в террариуме кафедры зоологии КазГУ. При хорошем уходе в неволе живет несколько лет [8]. Случаи размножения не известны.

Принятые меры охраны. Не принимались.

Необходимые меры охраны. Не разработаны по причине неизученности вида.

Предложения по исследованию. Необходимо определить границы распространения и численность в Казахстане, изучить биологию.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Ананьева и др., 2004; 2. Nagy et al., 2004; 3. Ралль, 1935; 4. Мазанаева, 2001; 5. Чернов, 1954; 6. Параскив, 1956; 7. Дунаев, Орлова, 2003; 8. Озаровский, 1968.

Құрастырушылар-Составители: Брушко З. К., Зима Ю. А.

ТӨРТЖОЛАҚТЫ АБЖЫЛАН ЧЕТЫРЕХПОЛОСЫЙ ПОЛОЗ

Elaphe quatuorlineata
Lacepede, 1789

Жыландар отряды –
Отряд Змеи – Serpentes

Сарбас жыландар тұқымдасы –
Семейство Colubridae – Ужовые

Статусы. III санат. Аз зерттелген түр. Шектеулі территорияда кездеседі.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы туыстың екі түрінің бірі. Соңғы таксономиялық тексеру бойынша Қазақстан территориясында мекендейтін шығыс түршесі *E. q. sauomates* жеке түрге *E. sauomates* (Pallas, [1814]) жатқызылды [1, 2].

Таралуы. Таралу аймағы Евразияның европалық бөлігіндегі Болгария мен Румыния (Дунай мен Прут өзендерінен шығысқа қарай), Молдавия, оңтүстік Украина, Ресейдің оңтүстік бөлігі мен Алдыңғы Кавказ территорияларында; Азияда – Кавказ, Түркияның шығыс бөлігі, Иранның солтүстік-батыс бөлігінде, Түркіменстанның солтүстік-батысы мен Батыс Қазақстанның оңтүстігінен Арал теңізіне дейін (Маңғыстау, Үстірт, Солтүстік Арал өңірі) тараған [2, 3, 4]. Бұл аудандардан өте алыс Қызылорда қаласынан оңтүстікке қарай Сұлутөбе ауылының маңынан табылған [5], осыны және Еділ-Жайық су айрығында кездесуі [6] әлі де нақтылауды талап етеді.

Мекендейтін жерлері. Бекіген және шала бекіген құмдар, жартастары бар сазды, қиыршықтасты және тасты шөлдер, сортаңдар, қамыс өскен ащылау өзендердің аңғарлары, сексеуіл мен жынғылды құрғақ арналар мен құрғап қалған бұғаздар. Маңғыстау мен Үстіртте ақтас тақтайшалары сынықтарының арасында [4, 7], адамдар салған құрылыстардан да кездестіруге болады.

Саны. Үлкен Борсық құмдарында үлкен және қызылқұйрық құмтышқандардың шоғырларында 2-3 ересектері кездеседі [8]. Желтау тауларында саны 1 га-да 0,7 басқа жетеді [9]. Арал өңірі Қарақұмдарында (Сарықамыс ауылы) мекендеу тығыздығы 1 га-да 1,8 басқа, солтүстік-батыс Үстіртте (Орта Шоғырлы мекені) ол 2 басқа жетеді [10].

Статус. III категория. Малоизученный вид, встречающийся на ограниченной территории.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из двух видов рода в фауне Казахстана. Согласно последним систематическим ревизиям, восточный подвид *E. q. sauomates*, обитающий на территории Казахстана, выделен в самостоятельный вид *E. sauomates* (Pallas, [1814]) [1, 2].

Распространение. Ареал включает в европейской части Евразии территорию Болгарии и Румынии (восточнее рек Дунай и Прут), Молдавию, южную Украину, степи южной части России и Предкавказье; в Азии – Кавказ, восточную часть Турции, северо-западную часть Ирана, крайний северо-запад Туркестана и юг Западного Казахстана до Аральского моря (Мангышлак, Устюрт, Северное Приаралье) [2, 3, 4]. От этих районов далеко отстоит находка южнее г. Кызыл-Орда, возле с. Сулутөбе [5], требующая подтверждения, и встреча полоза в Волго-Уральском междуречье [6].

Места обитания. Плотные закрепленные и полужакрепленные пески, глинистая, щебенистая и каменная пустыни с выходами скал, солончаки, долины засоленных рек с тростником, сухие русла и высохшие заливы с зарослями саксаула и тамариска. На Мангышлаке и Устюрте в над и подчинковых зонах среди обломков плит известняка [4, 7]. Заползает в постройки человека.

Численность. В песках Большие Барсуки на колониях большой и краснохвостой песчанок встречается по 2-3 взрослые особи [8]. В горах Желтау численность достигает 0,7 экз./га [9]. В Приаральских Каракумах (пос. Сарыкамыс) плотность населения этого полоза достигает 1,8 экз./га, на Северо-Западном Устюрте (ур. Орта-Чагорлы) составляет 2 экз./га [10].

Основные лимитирующие факторы. Трансформация мест обитания, истребление человеком, отлов для содержания в неволе.

Негізгі әсер ететін факторлар. Мекендеу ортасының өзгеруі, адамдардың өлтіруі, қолда ұстау үшін аулау.

Биологиялық ерекшеліктері. Экологиялық икемделуші түр. Күндіз және ымыртта тіршілік етеді. Баспана ретінде кеміргіштердің індерін, жарықшақтарды, үйілген тастарды пайдаланады. Кеміргіштермен, әсіресе құмтышқандарымен, құстар және олардың жұмыртқаларымен, сирек кесірткелермен қоректенеді. Ағаш және бұталар бойымен жеңіл қозғалады. Сәуірден қазанға дейін белсенді. Маусымда 6-16 жұмыртқа салады. Жастары қыркүйекте – қазанның басында шығады. Ұрпағына қамқорлық жасайды – жұмыртқаларын денесімен қоршап алып, оларды жауларынан қорғайды.

Қолда өсіру. ҚазҰУ зоология факультетінің террариумында 4 жыл бойы қолда ойдағыдай ұсталды [11]. Қолда ұрықтанған абжыландардың жұмыртқалары ойдағыдай инкубацияны өткізіп, одан алынған ұрпақтар бір жасқа дейін өсірілді [12].

Қолға алынған қорғау шаралары. Таралу аймағының бір бөлігі Үстірт қорығы мен Кендірлі-Қаясан табиғи қорықтық аймақта жатыр.

Қажетті қорғау шаралары. Кеміргіштерді жоюда жыланның пайдалылығы туралы үгіт-насихат. Кезкелген мақсатта аулауға тиым салу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Биологиясын зерттеу және қазіргі санын анықтау.

Особенности биологии. Экологически пластичный вид. Ведет дневной и сумеречный образ жизни. В качестве убежищ использует норы грызунов, трещины, груды камней. Кормится грызунами, преимущественно песчанками, птицами и их яйцами, изредка ящерицами. Легко передвигается по деревьям и кустам. Сезон активности с апреля по октябрь. Самки откладывают в июне 6-16 яиц. Молодые появляются в сентябре – начале октября. Проявляет заботу о потомстве – охватывает кладку кольцами тела и защищает ее от врагов.

Разведение. В террариуме кафедры зоологии КазГУ успешно содержался в неволе в течении 4 лет [11]. Яйца, полученные от спарившихся в неволе особей, успешно инкубированы и потомство выращено до годовалого возраста [12].

Принятые меры охраны. Часть ареала находится в пределах Устьюртского заповедника и Кендерли-Каясанской природной заповедной зоны.

Необходимые меры охраны. Пропаганда полезности змеи в истреблении грызунов. Запрет отлова для любых целей.

Предложения по исследованию. Изучить детали биологии и определить современную численность.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Lenk et al., 2001; 2. Ананьева и др., 2004; 3. Параскив, 1956; 4. Кубыкин, 1994; 5. Крень, 1955; 6. Неручев и др., 1989; 7. Сабилаев, 1962; 8. Ерофеев, 1986; 9. Киреев, 1981; 10. Панкратов, 1989; 11. Нарбаева, 1985; 12. Сидоренко, 1989.

Құрастырушылар-Составители: Брушко З. К.,
Зима Ю. А.

ҚҰСТАР

ПТИЦЫ

AVES

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЫ – НАУЧНЫЙ РЕДАКТОР

биология ғылымдары докторы, профессор –
доктор биологических наук, профессор

КОВШАРЬ А. Ф.

ҚҰРАСТЫРУШЫЛАР-СОСТАВИТЕЛИ:

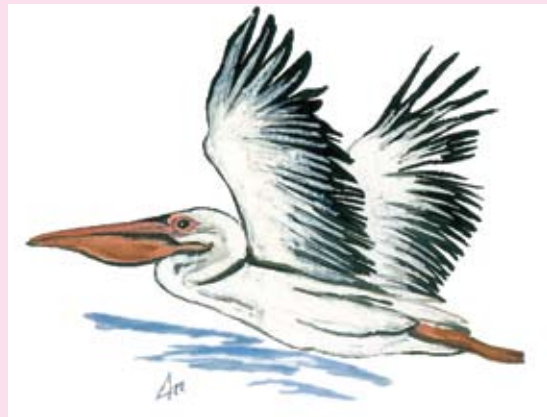
Ауэзов Э. М.
Березовиков Н. Н.
Гисцов А. П.
Губин Б. М.
Ерохов С. Н.
Жатқанбаев А. Ж.
Ковшарь А. Ф.
Левин А. С.
Придатко В. И.
Пфеффер Р. Г.
Склярченко С. Л.
Хроков В. В.

ҚЫЗҒЫЛТ БІРҚАЗАН РОЗОВЫЙ ПЕЛИКАН

Pelecanus onocrotalus
Linnaeus, 1758

Ескекаяқтылар отряды –
Отряд Веслоногие – *Pelecaniformes*

Бірқазандар тұқымдасы –
Семейство Пеликановые – *Pelecanidae*

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупі бар түр. ССРО Қызыл кітабына тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. ТМД фаунасындағы туыстың 2 түрінің бірі.

Таралуы. Экваториальді Африка, Жерорта теңізі, Дунай атырабы, Парсы шығанағы: Таяу Шығыс елдері – Индияға дейін. Қазақстанда соңғы 25 жылда Сырдария өзенінің төменгі ағысы мен Арал теңізінде ұялауын тоқтатып, Торғай ойысындағы бұрынғы таралу аймағына қоныстана бастады. Қазіргі кезде Каспийдің солтүстік-шығыс жағалауында, Сырдария өзенінің орта ағысында, Балқаш көлінде, Іле және Тентек өзендерінің атыраптарында, Сасыккөл мен Қара Ертіс өзенінің аңғарында ұялайды [1-10].

Мекендейтін жерлері. Ну камыс өскен үлкен су қоймалары.

Саны. Қазақстанда 4 мыңдай жұбы, оның ішінде Каспий жағалауында, Жем өзенінің бастауында, 400-ден аса жұп (1990 ж.), Торғай ойысында – 500-1000 жұп (1985-1988 жж.), Наурызым көлдерінде 150-дей жұп [4, 9, 11], Іле өзенінің атырабында және Балқаш көлінің аралдарында 1984-1989 жылдары – 12,5-2 мың жұп [6, 7, 12], Алакөл ойпатындағы көлдерде – 150-200 жұп [8], Қара Ертіс өзенінің атырабында 1985 жылы 300-дей жұбы [10], ал 1990 ж. – бар-жоғы бірнеше ондаған жұп ұялады.

Негізгі әсер ететін факторлар. Өзендердегі су ағынын реттеуге байланысты мекендейтін жерлерінің тозуы, су қоймаларының гидрологиялық режимінің өзгеруі және химиялық ластануы: балықтар қорының азаюы, камыстарды шабу және өртеу; қаскерлік (браконьерство) және шоғырларында мазалау факторы.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстанда – жыл құсы. Ұялау шоғырлары (колониалар) – жүз не мың жұп болса да бұйра бірқазан және үлкен суқұзғынымен жиі бірге болады. Ұялары – құлаған камыс үстінде, сирек – жерде (аралдарда). 1-3

Статус. I категория. Вид, находящийся под угрозой исчезновения. Занесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 2 видов рода в фауне СНГ.

Распространение. Экваториальная Африка, Средиземноморье, дельта Дуная, Персидский залив: страны Ближнего Востока – до Индии. В Казахстане за последние 50 лет исчез на гнездовании в низовьях р. Сырдарья и Аральском море, заняв бывший ареал в Тургайской ложбине. В настоящее время гнездится на северо-восточном побережье Каспия, в среднем течении Сырдарья, на оз. Балхаш, в дельтах рек Или и Тентек, на оз. Сасыкколь и по долине р. Черный Иртыш [1-10].

Места обитания. Крупные водоемы с хорошими тростниковыми зарослями.

Численность. В Казахстане гнездится около 4 тыс. пар, в том числе на побережье Каспия, у устья р. Эмба – более 400 пар (1990 г.), в Тургайской ложбине – 500-1000 пар (1985-1988 гг.), на Наурузумских озерах – до 150 пар [4, 9, 11]; в дельте Или и на островах оз. Балхаш в 1984-1989 гг. – 1,5-2 тыс пар [6, 7, 12], на озерах Алакольской впадины – 150-200 пар [8], в дельте р. Черный Иртыш в 1985 г. – до 300 пар [10], а в 1990 г. – всего несколько десятков пар.

Основные лимитирующие факторы. Деградация мест обитания в связи с зарегулированием стока рек, изменением гидрологического режима и химическим загрязнением водоемов: сокращение запасов рыбы; выкашивание и выжигание тростника; браконьерство и фактор беспокойства на колониях.

Особенности биологии. В Казахстане – перелетная птица. Гнездовые колонии – из сотен и даже тысяч пар, нередко вместе с кудрявым пеликаном и большим бакланом. Гнезда – на заламах тростника, реже – на грунте (на островах). Самки откладывают по 1-3 яйца, насиживают их оба родителя, птенцы вылупляются через 33-39 дней. До подъема на кры-

жұмыртқа салады, екеуі бірге шайқайды, балапандары 33-39 күннен соң жұмыртқадан шығады. Қанатына қонғанға дейін ұяда бір ғана балапан тірі қалады [13]. Балықпен қоректенеді.

Қолда өсіру. Қазақстанда қолға алынбаған.

Қолға алынған қорғау шаралары. Науырызым және Алакөл қорықтарында, сол сияқты кейбір қорықшаларда қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Іле, Қара Ертіс өзендерінің атыраптарында, Торғай мен Ырғыз өзендерінің аңғарларындағы көлдерде қорықтар ұйымдастыру. Құсмұрын және Сарыкопа көлдеріне халықаралық маңызы бар жерлер статусын беру, олардың гидрологиялық режимдерін жеткілікті түрде бақылау. Торғай мен Сарыкопа қорықшаларында ұялау кезеңінде шоғырларды аралау және қамыс дайындауға тиым салу, бұл жерлерде және Құсмұрын көлінде негізгі балық аулауды қысқы мерзімге ауыстыру [4].

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Бірқазандардың мекендейтін жерлерінің жағдайына, орналасуына және санына мониторинг жүргізу.

ло выживает не более одного птенца на гнездо [13]. Питается рыбой.

Разведение. В Казахстане не проводилось.

Принятые меры охраны. Охраняется в Наурузумском и Алакольском заповедниках, а также в некоторых заказниках.

Необходимые меры охраны. Создание заповедников в дельтах рек Или, Черный Иртыш, на озерах по долинам рек Тургай и Иргиз. Придать статус угодий международного значения озерам Кушмурун и Сарыкопа, с достаточным контролем за их гидрологическим режимом. Запретить посещение колоний и заготовку тростника в гнездовой период в Тургайском и Сарыкопинском заказниках, а основной промысел рыбы здесь и на оз. Кушмурун проводить в зимний период [4].

Предложения по исследованию. Проведение мониторинга за состоянием мест обитания, размещением и численностью пеликанов.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1960;
2. Шнитников, 1949;
3. Шевченко, Дебело и др., 1993;
4. Виноградов, Ауэзов, 1991;
5. Залетаев, 1987;
6. Жатқанбаев, 1986;
7. Жатқанбаев, 1991;
8. Анненков, 1991;
9. Гисцов, Ауэзов, 1991;
10. Н. Н. Березовиков, личн. сообщ.;
11. Лопатин и др., 1991;
12. Ауэзов, 1986а;
13. Жатқанбаев, Гаврилов, 1990.

Құрастырушы-Составитель: А. П. Гисцов

БҰЙРА БІРҚАЗАН КУДРЯВЫЙ ПЕЛИКАН

Pelecanus crispus
Bruch, 1832

Ескекаяқтылар отряды –
Отряд Веслоногие – *Pelecaniformes*

Бірқазандар тұқымдасы –
Семейство Пеликановые – *Pelecanidae*

Статусы. II санат. Саны азайып бара жатқан және мекендейтін жерлері шашырап орналасқан түр. ХТҚО Қызыл кітабына тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. ТМД фаунасындағы туыстың 2 түрінің бірі.

Таралуы. Оңтүстік Европа жағалаулары, Батыс Сібір су қоймалары, Кіші Азия, Моңғолия мен Синьцзянның кейбір көлдері. Қазақстанда Орал (Батыс Қазақстан) облысының су қоймаларында (Көшім, Қамыс-Самар көлдері), Каспийдің солтүстік және солтүстік-шығыс жағалауларында, Торғай ойысында, Науырызым қорығында, Теңіз-Қорғалжын ойпатында, Шошқакөл көлдер жүйесінде (Сырдарияның орта ағысы), Балқаш көлінде, Іле, Тентек және Қара Ертіс өзендерінің атыраптарында ұялайды [1-10, 12].

Мекендейтін жерлері. Аралдары, жайылмалары және кішірек көлдер жүйесі бар жасанды әрі табиғи су қоймалары, өзендердің қалың қамыс, шөп, бұта өскен жалпақ атыраптар. Ашық типтегі ландшафтарда, әсіресе тасты аралдарда сирек қоныстанады.

Саны. Қазақстанда 2 мыңға жуық жұп ұялайды. Қазақстан шегіндегі таралу аймағында ең саны көп (1000 жұптан аса) жер Балқаш көлі мен Іле өзенінің атырабында сақталған [4, 5], сол сияқты Қара Ертіс өзенінің атырабы мен Бұқтырма су қоймасында – 220-дей жұбы бар [8]. Көшім, Қамыс-Самар көлдерінде 100-ге жуық жұп, Забурунья және Жилая Коса аудандарында (Каспий жағалауы) – 150-ге дейін жұп, Сарыкопа көлінде, Ырғыз бен Торғай өзендерінің төменгі ағысында (Торғай ойысының оңтүстігі) – 200-дей жұп, Қорғалжын қорығында – 100-дей, Науырызымда 20-дай жұп мекендейді.

Негізгі әсер ететін факторлар. Өзен ағындарын реттеуге байланысты мекендейтін жерлерінің тозуы, су қоймаларының гидрорежимінің өзгеруі және оларды шаруашылыққа пайдалану. Судың және топырақтың химиялық заттармен ластануы,

Статус. II категория. Сокращающийся в численности вид с локальными местообитаниями. Занесен в Красную книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 2 видов рода в фауне СНГ.

Распространение. Побережья Южной Европы, водоемы Западной Сибири, Малой Азии, некоторые озера Монголии и Синьцзяна. В Казахстане гнездится на водоемах Уральской области (Кушум, Камыш-Самарские озера), на северном и северо-восточном побережье Каспия, в Тургайской ложбине, Наурзумском заповеднике, Тенгиз-Кургальджинской впадине, на озерах Чушкакольской системы (среднее течение Сырдарьи), оз. Балхаш, в дельтах рек Или, Тентек и Черный Иртыш [1-10, 12].

Места обитания. Естественные и искусственные водоемы с островами, разливы и системы небольших озер, обширные дельты рек с зарослями тростника, высокотравья, кустарников. Реже поселяется в ландшафтах открытого типа, преимущественно на каменистых островах.

Численность. В Казахстане гнездится около 2 тыс. пар. Наиболее высокая численность в пределах ареала в Казахстане (более 1000 пар) сохранилась на оз. Балхаш и в дельте р. Или [4, 5], а также в дельте р. Черный Иртыш и на Бухтарминском водохранилище – до 220 пар [8]. На водоемах Кушума, Камыш-Самарских озерах обитает около 100 пар, в районе Забурунья и Жилой Косы (побережье Каспия) – до 150 пар, на оз. Сарыкопа, низовьях рек Иргиз и Тургай (юг Тургайской ложбины) – до 200 пар, в Кургальджинском заповеднике – до 100 пар, в Наурзумском – до 20 пар.

Основные лимитирующие факторы. Деградация мест обитания в связи с зарегулированием стока рек, изменением гидрологического режима водоемов и их хозяйственным использованием. Загрязнение воды и почвы химическими веществами, выкашивание и выжигание тростника; беспокойство в гнездовой период, сокращение запасов рыбы, браконьерство.

камыс шабу және өртеу; ұялау кезінде мазалау, балық қорының азаюы, қаскерлік (браконьерство).

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Қызғылт бірқазан және үлкен суқұзғынымен аралас шоғырларда, сол сияқты жеке шоғырлар құрып, әрі жұп болып ұялай береді. Ұяларын құлаған қамыстар мен қопаларға, сирек аралдардағы ашық топырақ үстіне салады, ұя салу үшін қамыс және басқа өсімдіктерді пайдаланады. Ұяда 2-5 жұмыртқа болады. Жұмыртқалау кезеңінің басталуы наурыздың аяғы – сәуірдің басы, жұмыртқасы бар ұя маусымның ортасына дейін кездесе береді. 40 тәулікке дейін шайқайды. Ұядан орта есеппен алғанда 1,5-2 балапан өрбиді [11]. Балықпен қоректенеді, қызғылт бірқазан және үлкен суқұзғынымен бәсекелеседі. Негізгі жаулары – боз шағала, қара қарға, бұлар ұяларын бұзады.

Қолда өсіру. Қазақстанда қолға алынбаған.

Қолға алынған қорғау шаралары. Алакөл, Қорғалжын, Науырызым қорықтарының, Сарықопа мен Торғай қорықшаларының су қоймаларында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Іле, Қара Ертіс өзендерінің атыраптарында қорықтар ұйымдастыру; Торғай қорықшасын қорыққа айналдыру. Құсмұрын және Сарықопа көлдеріне халықаралық маңызы бар жерлер статусын беру, олардың гидрологиялық режимдерін жеткілікті түрде бақылау; ұялау кезінде су қоймаларын аралауды шектеу, ал балық аулауды тек қысқы мерзімде жүргізу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Бірқазандардың негізгі мекендейтін жерлерінің жағдайына, орналасуына және санына мониторинг жүргізу.

Особенности биологии. Перелетная птица. Гнездится как в смешанных колониях с розовым пеликаном и большим бакланом, так и самостоятельными колониями и отдельными парами. Гнезда устраивает на заламах и сплавинах тростника, реже – на открытом грунте на островах, для строительства использует тростник и другие растения. Кладка из 2-5 яиц. Период откладки яиц начинается в конце марта – начале апреля, свежие кладки встречаются до середины июня. Инкубация – до 40 суток. На крыло поднимается в среднем 1,5-2 птенца на гнездо [11]. Питается рыбой, конкурируя с розовым пеликаном и большим бакланом. Основные враги – серебристая чайка и черная ворона, разоряющие кладки.

Разведение. В Казахстане не проводилось.

Принятые меры охраны. Охраняется на водоемах Алакольского, Кургальджинского, Наурузумского заповедников; Сарыкопинского и Тургайского заказников.

Необходимые меры охраны. Организация заповедников в дельтах рек Или, Черный Иртыш; преобразование Тургайского заказника в заповедник. Необходимо придать статус угодий международного значения озерам Кушмурун и Сарыкопа, с регулярным контролем гидрологического режима; ограничить посещение водоемов в гнездовой период, а отлов рыбы производить только в зимний период.

Предложения по исследованию. Проведение мониторинга состояния основных мест обитания, изучение размещения и численности пеликанов.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1960; 2. Шнитников, 1949; 3. Ауэзов, 1986а; 4. Жатқанбаев, 1986; 5. Жатқанбаев, 1991; 6. Гисцов, Ауэзов, 1991; 7. Анненков, 1991; 8. Н. Н. Березовиков, С.В. Стариков, личн. сообщ.; 9. Гордиенко, 1991б; 10. Лопатин и др., 1991; 11. Красная книга СССР, 1984; 12. Виноградов, Ауэзов, 1991.

Құрастырушы-Составитель: А. П. Гисцов

САРЫҚҰТАН ЖЕЛТАЯ ЦАПЛЯ

Ardeola ralloides
Scopoli, 1769

Ләйлектәрізділер (не Дегелектәрізділер) отряды –
Отряд Аистообразные – Ciconiiformes

Құтандар тұқымдасы –
Семейство Цаплевые – Ardeidae

Статусы. II санат. Таралу аймағының шекарасында саны азайып келе жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы жалбағай құтандар туысының екі түрінің бірі.

Таралуы. Жерорта теңізі жағалауы елдері, Украинаның оңтүстігі, Кавказ, Кіші, Алдыңғы және Орта Азия. Африкада қыстайды. Қазақстанда Еділ өзенінің атырабында және Жайық өзенінің орта ағысында ұялайды [1, 2]. Аздаған құстар Сырдария өзенінің төменгі ағысында, бірақ жыл сайын емес, мекендеуі мүмкін [1].

Мекендейтін жерлері. Жағасында қамыс қалың өскен көлдер, ағаштары бар өзен жайылмалары мен өзеңдер.

Саны. Еділ өзені атырабының қазақстандық бөлігінде және Жайық өзенінің төменгі ағысында өткен ғасырдың 60-80-ші жылдарында әдеттегідей болған [1, 2]. Атырау (Гурьев) қаласынан солтүстікке қарай орналасқан шоғырларында 1975 жылы 200-250 жұп ұялаған [2]. 1972-1974-ші жылдары Қуаңқы шоғырында 10 ұя, «Старо-Иголкин» шоғырында (Атырау облысы Денгиз ауданы) 300 ұя есепке алынған [3]. Еділ өзені атырабының қазақстандық бөлігінде 1985 жылы 800-ден аса құс тіркелген [4]. Жайық өзенінің атырабында 1992 жылы бар-жоғы 3-4 жұп ұялаған, 1993 жылы олар мұнда ұшып келмеген [6]. 1994-1998-ші жылдары сары құтан бірде-бір рет кездеспеген, ал 2002-2005 жылдары бірнәрсандары есепке алынған [7].

Негізгі әсер ететін факторлар. Өзен ағындарын реттеуге байланысты қоректену биотоптарының ауданы тарылды және мекендейтін орындары тозды; қорек қоры азайды; қаскерлік (браконьерство);

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Ұшып келуі 30-шы наурызда, шоғырлануы 29-шы сәуірден бастап байқалады [5]. Басқа құтандар, қалбағайлар және қарабайлармен бірге аралас

Статус. II категория. Вид, сокращающий свою численность на границе ареала.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из двух видов рода косматая цапля в фауне Казахстана.

Распространение. Страны средиземноморья, юг Украины, Кавказ, Малая, Передняя и Средняя Азия. Зимует в Африке. В Казахстане гнездится в дельте Волги и в нижнем течении р. Урал [1, 2]. В небольшом числе обитает в низовьях р. Сырдарья, но, по-видимому, не каждый год [1].

Места обитания. Обширные тростниковые заросли озер, проток, пойм рек с наличием деревьев.

Численность. В казахстанской части дельты р. Волги и в нижнем течении р. Урал в 60-80-х гг. была обычна [1, 2]. В колонии севернее Атырау (Гурьев) в 1975 г. гнездилось 200-250 пар [2]. В Куванкинской колонии в 1972-1974 гг. отмечено 10 жилых гнезд, в Старо-Иголкинской (Денгизский район Атырауской области) – 300 [3]. В казахстанской части дельты Волги в 1985 г. зарегистрировано более 800 птиц [4]. В дельте Урала в 1992 г. гнездилось всего 3-4 пары, в 1993 г. и они исчезли [6]. В 1994-1998 гг. желтая цапля не встречена здесь ни разу, а в 2002-2005 гг. отмечалась единично [7].

Основные лимитирующие факторы. Деградация мест обитания и сокращение площади кормовых биотопов в связи с зарегулированием стока рек и забором воды на орошение; снижение запасов кормов; браконьерство.

Особенности биологии. Перелетная птица. Пролет отмечен 30 марта, формирование колонии – с 29 апреля [5]. Гнездится на деревьях в смешанных колониях, с другими цаплями, колпицами и каравайками. Во второй декаде мая откладывает 4-6 яиц. Насиживает 20-21 день, птенцы появляются в июне, вылетают из гнезд 10-20 июля [1, 5]. Молодые в гнезде находятся 17-20 дней, но, потревоженные, покидают его в возрасте 9-10 дней. Вскоре после

шоғырланып ағаштарда ұялайды. Мамырдың екінші онкүндігінде 4-6 жұмыртқа салады. 20-21 күн шайқайды, балапандары маусымда шығады, ұяны 10-20-шы шілдеде тастайды [1, 5]. Жастары ұяда 17-20 күндей болады, бірақ шошынған құстар оны 9-10 күнде тастайды. Балапандары қанатына қонған соң ересек құстар да ұялаған жерлерінен басқа жаққа ұшып кетеді [4]. Ұя салу, жұмыртқа салу және оны шайқау кезінде колонияға (шоғырға) адамдар барса, сары құтан ұясын тастайды және ұялайтын жерлерінен басқа жаққа кетеді [2]. Майда балықтармен, су насекомдарымен және олардың дернәсілдерімен, бақалар және бақашабақтарды саяз сулардан ұстап, қоректенеді.

Қолда өсіру. Қазақстанда қолға алынбаған.

Қолға алынған қорғау шаралары. Республикада қорғауға алынбаған.

Қажетті қорғау шаралары. Өзен жайылмаларында шоғырлары орналасқан жерлерде ағаш кесуге тиым салу, Жайық өзенінің жайылмасында және Еділ өзенінің атырабында көктем-жаз мезгілдерінде кез келген шаруашылық жұмыстары жүргізілмейтін маусымдық қорықшалар ұйымдастыру.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Болашақ мониторинг жұмыстарының негізі болатын ұялайтын жерлерінің кадастрын жасау. Көбею биологиясы мен шектеуші факторларын зерттеу.

вылета птенцов семьи покидают места гнездования [4]. При посещении колонии человеком в период строительства гнезд, откладки и насиживания яиц желтая цапля бросает гнездо и исчезает с места гнездования [2]. Питается мелкой рыбой, водными насекомыми и их личинками, головастиками и лягушками, добывая их на мелководье.

Разведение. В Казахстане не проводилось.

Принятые меры охраны. В республике не охраняется.

Необходимые меры охраны. Запретить рубку леса в местах расположения колоний в пойме р. Урал и в дельте Волги, организовать здесь сезонные заказники, исключающие всякую хозяйственную деятельность в весенне-летний период.

Предложения по исследованию. Составить кадастр гнездовый как основу будущего мониторинга. Изучить биологию размножения данного вида и лимитирующие факторы.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1960; 2. Красная книга Казахской ССР, 1978; 3. Бондарев, 1979; 4. Наши данные; 5. Левин, Губин, 1978; 6. Березовиков, Гисцов, 2001; 7. Гисцов, 2007.

Құрастырушы-Составитель: А. П. Гисцов.

КІШКЕНЕ АҚҚҰТАН МАЛАЯ БЕЛАЯ ЦАПЛЯ

Egretta garzetta

Linnaeus, 1766

Ләйлектәрізділер немесе Дегелектәрізділер отряды –
Отряд Аистообразные – Ciconiiformes

Құтандар тұқымдасы –
Семейство Цаплевые – Ardeidae

Статусы. III санат. Таралу аймағының шекарасында сирек кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы ақ құтандардың екі түрінің бірі.

Таралуы. Европаның оңтүстік бөлігі, Солтүстік Кавказ, Еділ өзенінің төменгі сағасы, Азияның оңтүстігі, Жерорта теңізінде қыстайды [1]. Қазақстанда тек Каспий теңізінің солтүстік жағалауында, Еділ мен Жайық өзендерінің айрықтарында мекендейді. Аса алыс емес өткен жылдарда Қызылорда қаласының маңында Сырдария өзенінде және Арал теңізінде мекендеген [1].

Мекендейтін жерлері. Қамыс-талдар қалың өскен көлдер, өзен сағалары, теңіз жағалары.

Саны. Өткен жылдары әдеттегідей болған [1], қазіргі кезде саны кәдімгідей азайды. Еділ өзені атырабының қазақстандық бөлігінде (Атырау облысы Денгиз ауданы) 1972-1974 жылдары Қуаңқы шоғырында, өзі аттас аумағы 3 га аралда, 792 ұясы есепке алынған; Старо-Иголкин, аумағы 10 га-ға жуық, шоғырында 400 ұя тіркелген [2]. 1985 жылы Қуаңқы шоғырында барлығы 60 жұп құс ұялаған [3]. Атырау қаласынан солтүстікке қарай 60 км Жайық өзенінде 1975 жылы 20-25 жұп мекендеген [4]. Еділ өзені атырабының қазақстандық бөлігінде 1985 жылы 13-15 қыркүйекте Ганюшкин, Шаронов және Қамысты каналдарында 200-ге жуық құс байқалған [5]. Солтүстік Каспий өңірінде шамамен 500-дей бас мекендейді.

Негізгі әсер ететін факторлар. Өзен ағындарын реттеуге және суды суландыруға алуға байланысты қоректену биотоптарының ауданы тарылды және мекендейтін орындары тозды; ластануға

Статус. III категория. Редкий вид на границе ареала.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из двух видов белых цапель в фауне Казахстана.

Распространение. Южная часть Европы, Северный Кавказ, низовье р. Волга, юг Азии. Зимует на Средиземном море [1]. В Казахстане населяет только северное побережье Каспийского моря, между реками Урал и Волга. В недалеком прошлом обитала на р. Сырдарья в районе г. Кызыл-Орда и на Аральском море [1].

Места обитания. Обширные тростниково-ивовые заросли по озерам, протокам, взморью.

Численность. В недалеком прошлом была достаточно обычна [1], в настоящее время численность заметно сократилась. В казахстанской части дельты Волги (Денгизский район Атырауской области) в 1972-1974 гг. в Куванкинской колонии, расположенной на одноименном островке площадью 3 га, регистрировалось 792 жилых гнезда; в Старо-Иголкинской, площадью около 10 га – 400 [2]. В 1985 г. в Куванкинской колонии гнездились всего 60 пар [3]. На р. Урал в 60 км севернее г. Атырау в 1975 г. обитало 20-25 пар [4]. В казахстанской части дельты Волги с 13 по 15 сентября 1985 г. на Ганюшкинском, Шароновском и Камышинском каналах отмечено около 200 птиц [5]. Ориентировочно в Северном Прикаспии обитает не более 500 особей.

Основные лимитирующие факторы. Деградация мест обитания и сокращение площади кормовых биотопов в связи с зарегулированием стока рек и забором воды на орошение; снижение плодовитости

байланысты құстың өнімталдығы төмендеді және өлім-жітімге ұшырауы артты; ұялау кезінде мазау факторы; қаскерлік (браконьерство).

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Түркістан қаласының маңындағы Шошқакөлде 1988 жылы 27 наурызда үлкен ақ құтандар тобының арасынан жалғыз кіші ақ құтан байқалған. Басқа құтандар, қалбағайдар және қарабайлармен бірге аралас шоғырланып ағаштарда ұялайды. Мамырдың екінші онкүндігінде 4-6 жұмыртқа салады. Балапандары маусымның басында шығады, шілденің басында ұясын тастайды. Осы кезден бастап құстардың негізгі тобы ұялаған жерлерінен кетеді [4, 6]. Майда балықтармен қоректенеді, аздап та болса қорегінде қосмекенділер, моллюскалар, су насекомдары мен майда кеміргіштер болады. Жаулары – саз құладыны және ала қарға, бұлар ұяларын бұзады.

Қолда өсіру. Деректер жоқ. Алматы хайуанаттар паркінде 2 құс бар.

Қолға алынған қорғау шаралары. Территориялық жағынан қорғау қамтамасыз етілмеген.

Қажетті қорғау шаралары. Еділ өзенінің атырабындағы шоғырлары бар ауданда маусымдық қорықша ұйымдастыру керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазіргі орналасуы мен санын анықтау, көбею биологиясы мен шектеуші факторларын зерттеу.

и гибель птиц в связи с загрязнением; фактор беспокойства в гнездовой период; браконьерство.

Особенности биологии. Перелетная птица. На оз. Чушкаколь в районе г. Туркестан 27 марта 1988 наблюдали одиночку в группе больших белых цапель. Гнездится на деревьях в смешанных колониях, с другими цаплями, колпицами и каравайками. Во второй декаде мая откладывает 4-6 яиц. Птенцы появляются в начале июня, покидают гнезда в начале июля. С этого времени основная масса птиц откочевывает из района колонии [4, 6]. Питается мелкой рыбой, в меньшей мере – земноводными, моллюсками, водными насекомыми и мелкими грызунами. Враги – камышовый лунь и серая ворона, разоряющая кладки.

Разведение. Данных нет. В Алматинском зоопарке содержится 2 птицы.

Принятые меры охраны. Территориальной охраной не обеспечена.

Необходимые меры охраны. Организация сезонных заказников в районе колоний в дельте Волги.

Предложения по исследованию. Выяснить современное размещение и численность, изучить биологию размножения и лимитирующие факторы.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1960; 2. Бондарев, 1979; 3. Г.А. Кривоносов, личн. сообщ.; 4. Красная книга Казахской ССР, 1978; 5. Наши данные; 6. Левин, Губин, 1978.

Құрастырушы-Составитель: А. П. Гисцов.

ЖАЛБАҒАЙ, ҚАЛБАҒАЙ КОЛПИЦА

Platalea leucorodia
Linnaeus, 1758

Дегелектәрізділер (не Ләйлектәрізділер)) отряды –
Отряд Аистообразные – Ciconiiformes

Тырнақұтандар тұқымдасы –
Семейство Ибисовые – Threskiornithidae

Статусы. II санат. Саны тез қысқарып бара жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың бес түрінің Қазақстан фаунасындағы жалғыз түрі.

Таралуы. Евразия мен Солтүстік-шығыс Африканың су қоймалары. XX ғасырдың ортасында Қазақстанның көптеген су қоймалары мен жазықтық өзендерінің атыраптарында мекендеген [1, 2]. 80-90-шы жылдары қалбағай тек Еділ-Жайық су айырығының, Орталық, Оңтүстік және Шығыс Қазақстанның жекелеген су қоймаларында ғана сақталып қалды [1-9].

Мекендейтін жерлері. Қалың қамыс өскен және ашық саяз сулары бар көлдер, өзендердің атыраптары.

Саны. Қазақстанда 400-650 жұбы есепке алынған, оның ішінде 150-ге жуығы – Торғай ойысының көлдерінде [3], осындай Оңтүстік Қазақстан облысындағы Шошқакөл жүйелерінде [6], 100 жұпқа жуығы – Іле өзенінің атырабында, 60-70 жұбы – Қапшағай су қоймасында [7], 10 жұптайы Науырызым және Қорғалжын қорықтарында [4, 5], Тентек өзенінің атырабында [8], Қара Ертіс өзенінің атырабында – 40-тай жұбы [9] ұялайды. Жайық өзенінің атырабында 1993 жылы 200 басы есепке алынған [10].

Негізгі әсер ететін факторлар. Гидрологиялық режимнің нашарлауының нәтижесінде мекендейтін жерлерінің тозуы және олардың ауданының қысқаруы: қамыстарды өртеу және шабу. Қаскерлік (браконьерство) және ұялау кезінде мазалау факторы, қоректік қорының нашарлауы және қорегін табу орындары – саяз сулар ауданының қысқаруы.

Статус. II категория. Вид, быстро сокращающий свою численность.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный в Казахстане вид из пяти видов рода.

Распространение. Водоемы Евразии и Северо-Восточной Африки. В середине XX в. обитала на многих водоемах и в дельтах рек равнинного Казахстана [1, 2]. В 80-90-х гг. гнездовья колпицы сохранились лишь на отдельных водоемах Волго-Уральского междуречья, Центрального, Южного и Восточного Казахстана [1-9].

Места обитания. Озера и дельты рек с обширными тростниковыми массивами и открытыми мелководьями.

Численность. В Казахстане гнездится 400-650 пар, из них около 150 – на озерах Торгайской депрессии [3], столько же – на Шошқакөлских озерах в Южно-Казахстанской обл. [6], около 100 пар – в дельте р. Или и 60-70 пар – у Капшагайского вдхр. [7]; не более 10 пар отмечено в Наурзымском и Коргалжынском заповедниках [4, 5], в дельте р. Тентек [8], а в дельте р. Черный Иртыш – до 40 пар [9]. В дельте Урала в 1993 г. – 200 особей [10].

Основные лимитирующие факторы. Деграляция мест обитания и сокращение их площадей в результате ухудшения гидрологического режима: пожаров и выкашивания тростников. Браконьерство и фактор беспокойства в гнездовой период, ухудшение кормовой базы и сокращение мелководных площадей – мест добывания корма.

Особенности биологии. Перелетная птица. Гнездится колониально, зачастую с цаплями, каравай-

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Шоғыр құрып, көбіне құтандар, қарабайлар және үлкен суқұзғындарымен бірге ұялайды. Ұясы – қамыста (күлаған қамыс, қопалар), кейде бұталар мен ағаштарда. Ұяда 3-4 жұмыртқа болады. Сәуір – мамырдың ортасынан шайқау басталады және 21-25 тәулікке созылады. Ұясының бұзылуы және балапандарының өлім-жітімге ұшырауы 50-60 %. Су омыртқасыздары, балықтардың шабақтары және майда бақалармен қоректенеді. Қорегі және ұялайтын орны үшін бәсекелестер құтандар мен қарабайлар болып табылады. Негізгі жаулары – қара және ала қарғалар, саз құладыны және боз шағала.

Қолда өсіру. Қазақстанның хайуанаттар парктөрінде көбеймеген.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда Алакөл, Науырыз, Қорғалжын қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Іле өзенінің атырабында, сол сияқты Қара Ертіс өзенінің атырабында қорықтар ұйымдастыру. Ұялайтын жерлерінде гидротехникалық құрылыстарды пайдалану кестесін бақылау; қаскерлер және өрттермен күресу. Шоғырлары орналасқан жерлерге тікелей жақын мандарда шаруашылық жұмыстарын (қамысты шабу, суқоймаларын күрт толтыру және құрғату) шектеу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Белгілі ұялау шоғырларына мониторинг жүргізу және жаңа шоғырларын іздеу.

кой и большим бакланом. Гнезда – на тростнике (заломмах, сплавинах), иногда на кустарнике и деревьях. В кладке 3-4 яйца. Инкубация начинается с середины апреля – середины мая и длится 21-25 суток. Гибель кладок и смертность птенцов 50-60 %. Кормится водными беспозвоночными, мальками рыб и небольшими лягушками. Конкурентами в питании и за места для гнезд могут быть цапли и каравайка. Основные враги – черная и серая вороны и хохотунья.

Разведение. В зоопарках Казахстана не размножалась.

Принятые меры охраны. В Казахстане охраняется в Наурзымском, Коргалжинском и Алакольском заповедниках.

Необходимые меры охраны. Организация заповедника в дельте реки Или, а также заказника – в дельте р. Черный Иртыш. Контроль за графиком эксплуатации гидротехнических сооружений в местах гнездования; борьба с браконьерством и пожарами. Ограничение хозяйственной деятельности в непосредственной близости от мест расположения колоний (выкашивание тростников, осушение и резкое наполнение водоемов).

Предложения по исследованию. Мониторинг известных гнездовых колоний и поиски новых.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Спангенберг, 1951а; 2. Долгушин, 1960; 3. Ауэзов, 1986в; 4. Н. С. Гордиенко, личн. сообщ.; 5. Н. Н. Андрусенко, личн. сообщ.; 6. В. В. Сибгатуллин, М. Е. Букетов, личн. сообщ.; 7. В. В. Хроков, Э. И. Гаврилов, личн. сообщ.; 8. Б. П. Анненков, личн. сообщ.; 9. Березовиков, Самусев, 2003; 10. Березовиков, Гисцов, 2001.

Құрастырушы-Составитель: А. Ж. Жатқанбаев.

ҚАРАБАЙ КАРАВАЙКА

Plegadis falcinellus
Linnaeus, 1766

Дегелектәрізділер немесе Ләйлектәрізділер отряды –
Отряд Аистообразные – Ciconiiformes

Тырнақұтандар тұқымдасы –
Семейство Ибисовые – Threskiornithidae

Статусы. II санат. Саны тез қысқарып бара жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Екі түрден тұратын туыстың Қазақстандағы бірден-бір өкілі.

Таралуы. Барлық материктерде шашырап кездеседі. Қазақстанда 40-50-ші жылдары Каспий теңізінің солтүстік жағалауында, Жайық өзенінің төменгі сағасында Антоновка ауылына дейін, Ырғыз бен Торғай өзендерінің төменгі сағаларында, Балқаш көлінің жағалауында оңтүстік шетінен Іле өзенінің атыраптарына дейін ұялаған [1, 2]. 70-ші жылдары тек Еділ өзенінің атырабында ғана ұялағаны белгілі [3]. 80-ші жылдардан бері Жайық өзенінің атырабында ұялайды [4, 5].

Мекендейтін жерлері. Теңіз, көл, өзен, өзектер жағалауларындағы қалың қамыстар. Шөл және шөлейттегі өзен бойындағы тоғайлар.

Саны. Еділ өзенінің қазақстан бөлігіндегі атырабында Қуанқы аралында орналасқан құтандар мен тырнақұтандардың аралас шоғырында 70-ші жылдары 173-ке дейін қарабай ұясы есепке алынған [3]. 80-90-шы жылдары Солтүстік Каспий өңірінде қарабайдың саны өсіп, жан-жаққа таралуға алып келді. Жайық өзенінің атырабында 1986-1988 жылдары 150-300 жұбы [4], 1992-1993 жылдары – 250-300 жұбы [5] ұялады.

Негізгі әсер ететін факторлар. Су қоймаларының гидрологиялық режимінің нашарлауы нәтижесінде мекендейтін жерлерінің ауданының қысқаруы және тозуы ұялайтын жерлердегі су деңгейінің күрт өзгеруіне алып келді. Өрттер және қамыстарды шабу, қаскерлік, шоғырлардағы мазалау факторы, саяз су аудандарының тарылуы және қорек базасының нашарлауы.

Статус. II категория. Вид с резко сокращающейся численностью.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный в Казахстане представитель рода, состоящего из двух видов.

Распространение. Все материки, но спорадично. В Казахстане в 40-50-х гг. гнездилась по северному побережью Каспийского моря, в низовьях р. Урал к северу до пос. Антоново, в низовьях рек Ырғыз и Торғай, на Аральском море и р. Сырдарья, а также в низовьях рек Сарысу, Шу, Или, по побережью оз. Балхаш от южной оконечности до дельты р. Или [1, 2]. В 70-х гг. достоверно гнездилась только в дельте р. Волга [3]. С 80-х гг. отмечается гнездование в дельте Урала [4, 5].

Места обитания. Заросли тростника на морях, озерах, реках, протоках. Тугай пойм и дельт рек в пустыне и полупустыне.

Численность. В казахстанской части дельты р. Волга на острове Куванкин в смешанной колонии цапель и ибисовых в 70-х гг. насчитывалось до 173 жилых гнезд каравайки [3]. В 80-90 гг. рост численности каравайки в Северном Прикаспии привел к ее расселению. В дельте Урала в 1986-1988 гг. гнездилось 150-300 пар [4], в 1992-1993 гг. – 250-300 пар караваек [5].

Основные лимитирующие факторы. Деградация и сокращение площадей мест обитания в результате ухудшения гидрологического режима водоемов, приведшего к резким изменением уровня воды в местах гнездования. Пожары и выкашивание тростников, браконьерство, фактор беспокойства на колониях, сокращение площадей мелководий и ухудшение кормовой базы.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Индияда қыстайды. Жүздеп, тіпті мыңдап шоғыр құрып, жиі құтандар, сүкүзғындары, ақтұмсық қарғалармен бірге ұялайды. Ұяларын ағашқа және қамысқа салады. Мамырдың бірінші жартысында 3-4 жұмыртқа туады. Екеуі бірге 21 тәулік шайқайды. 30 күндік балапандары өз беттерінше қоректене бастайды. Су және құрылық насекомдарымен қоректенеді, сирек те болса өрмекшілер, моллюскалар, бақашабақтар, майда бақалар мен балықтардың шабақтарын ұстайды.

Қолда өсіру. Деректер жоқ. Алматы хайуанаттар паркінде әдетте бір ғана құс ұсталады.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда территориялық қорғау қамтамасыз етілмеген.

Қажетті қорғау шаралары. Ұялайтын жерлеріндегі су қоймаларының гидрологиялық режиміне әсер ететін гидротехникалық құрылыстарды пайдаланудың экологиялық тәртібін реттеу. Қарабай мекендеуге мүмкін болатын ұзын сирақты құстардың шоғырларының маңында шаруашылық жұмыстарды (негізінен қамыс шабу, суқоймаларын күрт суға толтыру, не құрғату) жүргізуді шектеу. Қаскерлікке және өртке қарсы күресу, ұялайтын кезеңде мазалау факторларына жол бермеу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Биологиялық ерекшеліктерін және шектеуші факторлардың әсерін зерттеу.

Особенности биологии. Перелетная птица. Зимовки в Индии. Гнездится колониями до нескольких сотен и даже тысяч пар, чаще всего с цаплями, бакланами, грачом. Гнезда – на деревьях и в тростнике. В первой половине мая откладывает 3-4 яйца. Насиживают обе птицы 21 сутки. В 30-дневном возрасте молодые начинают кормиться самостоятельно. Питаются водными и наземными насекомыми, реже – пауками, моллюсками, головастиками, мелкими лягушками и мальками рыб.

Разведение. Данных нет. Содержится в Алматинском зоопарке.

Принятые меры охраны. В Казахстане территориальной охраной не обеспечена.

Необходимые меры охраны. Установить экологический график эксплуатации гидротехнических сооружений, влияющих на гидрологический режим водоемов в местах гнездования. Ограничить хозяйственную деятельность вблизи колоний голенастых птиц, на которых может гнездиться каравайка (в основном выкашивание тростника, осушение и резкое наполнение водоемов). Борьба с браконьерством и пожарами, предотвращение фактора беспокойства в гнездовой период.

Предложения по исследованию. Изучение особенностей биологии и влияния лимитирующих факторов.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Спангенберг, 1951а; 2. Долгушин, 1960; 3. Бондарев, 1979; 4. Русанов, 1992; 5. Березовиков, Гисцов, 2001.

Құрастырушы-Составитель: А.Ж. Жатқанбаев.

ТҮРКІСТАН АҚ ДЕГЕЛЕГІ ТУРКЕСТАНСКИЙ БЕЛЫЙ АИСТ

Ciconia ciconia asiatica
Severtzov, 1872

Дегелектәрізділер, немесе Ләйлектәрізділер отряды –
Отряд Аистообразные – Ciconiiformes

Дегелектер тұқымдасы –
Семейство Аистовые – Ciconiidae

Статусы. I санат. Қазақстанда түрше жойылып кету қаупінде, таралу аймағының басқа бөлімдерінде, Өзбекстаннан басқа, саны көп емес.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Кең тараған түрдің екі түршесінің бірі.

Таралуы. Орта Азия, Қашғария [1]. Қазақстанда Оңтүстік Қазақстан мен Жамбыл облыстарының оңтүстік аудандары, негізінен Боролдай, Арыс, Келес, Талас өзендерінің алаптары. Шығысқа қарай Тәті стансасына дейін (Луговая ст. солтүстік-шығысқа қарай 60 км), Жамбыл облысында солтүстікке қарай – Ұйық және Үшарал ауылдарына дейін, Оңтүстік Қазақстан облысында – Шәуілдір қаласына дейін тараған [2]. 30-шы жылдарға дейін Алматы облысының оңтүстігінде [3], 70-ші жылдың басына дейін Шу өзенінің аңғарында кездескен, яғни таралу аймағы солтүстіктен және шығыстан тарылған.

Мекендейтін жерлері. Мәдени ландшафтардағы егістігі, шалғындығы, су қоймалары және үлкен ағаштары бар өзен аңғарларының жазық учаскелері. Белгілі ұяларының көпшілігі жақсы көгалдандырылған елді мекендерінде орналасқан. Негізгі қоректену стациялары – саяз сулар, жайылмалар, ылғалды шалғындар, күріштіктер.

Саны. Қазақстанда, соңғы деректер бойынша, 15-30 жұптай, олардың 2/3 – Оңтүстік Қазақстан облысында мекендейді. Толық емес мәліметтер бойынша соңғы 50 жылда ләйлектер Оңтүстік Қазақстан облысының 26 пунктінде кездеспейді. Санының азаюы әлі де сақталуда. Түршенің жалпы саны 1-2 мың бастан аспайды [4, 5].

Негізгі әсер ететін факторлар. Өзендердегі су деңгейінің төмендеуіне байланысты мекендейтін жерлерінің тозуы; кейбір аудандарда және Өзбекстанда [4] – үлкен аймақта күріш орнына мақта өсіру. Қоректенетін аймақтарының тарылуы; улы

Статус. I категория. В Казахстане подвид находится под угрозой исчезновения, в других частях ареала, кроме Узбекистана, численность невелика.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из двух подвидов широко распространенного вида.

Распространение. Средняя Азия, Кашгария [1]. В Казахстане южные районы Южно-Казахстанской и Джамбулской обл., в основном бассейны рек Боролдай, Арысь, Келес, Талас. К востоку доходит до ст. Тагты (60 км северо-восточнее ст. Луговая), к северу в Джамбулской области – до сел Уюк и Ушарал, в Южно-Казахстанской обл. – до г. Шаульдер [2]. До 30-х гг. встречался по югу Алматинской обл. [3], до начала 70-х гг. – в долине р. Чу, т.е. ареал сократился с севера и востока.

Места обитания. Равнинные участки речных долин в культурном ландшафте с пашнями, лугами, водоемами и крупными деревьями. Большая часть известных гнезд находится в хорошо озелененных селах. Основные кормовые станции – мелководья, разливы, заливные луга, рисовые чеки.

Численность. В Казахстане, по сведениям последних лет, обитает около 15-30 пар, из них 2/3 – в Южно-Казахстанской обл. По неполным данным, за последние 50 лет аисты исчезли из 26 пунктов Южно-Казахстанской обл. Тенденция к снижению численности сохраняется. Общая численность подвита не превышает 1-2 тыс. взрослых птиц [4, 5].

Основные лимитирующие факторы. Деграляция мест обитания из-за падения уровня воды в реках; в ряде районов и в Узбекистане [4] – из-за замены на больших площадях риса хлопком. Сокращение кормовых угодий; подрыв кормовой базы из-за широкого применения ядохимикатов. Гибель птиц на столбах ЛЭП из-за замыкания ими проводов; уничтожение гнезд осенью и зимой электротоками; по-

химикаттарды кең пайдалану нәтижесінде қоректік қордың азаюы. ЭТЖ-ң бағаналарында сымдардың түйісу салдарынан құстардың өлім-жітімге ұшырауы; күз бен қыста электриктердің ұяларын бұзуы; ұясын салу үшін қолайлы жерлердің жетіспеуі. Кейде құстарды мазалау және қудалау ұяларының өлім-жітімге ұшырауына алып келеді [4, 6, 7].

Биологиялық ерекшеліктері. Үнді-Қытайда қыстайды. Ұялайтын жерлеріне наурыздың басында ұшып келеді. Ұясын үйлердің, мешіттердің, су айдайтын мұнаралардың үстіне, ағаштарға, бағаналарға және ЭТЖ тіректеріне салады. 2-5 жұмыртқадан тұратын ұясын екеуі бірігіп 32-34 күн шайқайды, балапандары ұяда 70-72 күнге дейін болады [6]. Шілденің басында ұясын тастайды. Оңтүстік Қазақстан облысында 1984-1987 жылдары ұядағы балапандарының саны 1-ден 5-ке дейін, көбіне 4, орташа 3,5 болды. Ұядағы балапандарының өлім-жітімге ұшырауының ең жоғарғы көрсеткіші 1968-1970 жылдары Өзбекстанда 40,5 %-ды құрады [6]. Қыстауға тамыз-қыркүйекте ұшып кетеді [2]. Амфибияларды, шала-жансар майда балықтарды, насекомдарды (қоныздар, тікқанаттылар және т.т.), кеміргіштерді, кесірткелерді, жыландарды, сарыбүйірлерді жейді [6, 8].

Қолда өсіру. Қазақстанда өсірілмейді. Европаның хайуанаттар парктерінде номинативті түршесі (*C. Ciconia ciconia L.*) ойдағыдай көбеюде.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда қорғалмайды.

Қажетті қорғау шаралары. Жеке ұяларды қорғау, Оңтүстік Қазақстан және Жамбыл облыстарында түрді қорғау жайында кең үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Мониторинг жүргізу үшін ұяларының кадастрын жасау және қорғау. Ұяларын орналастыратын жасанды қондырғыларды салу арқылы санын көбейту мүмкіндігін қарастыру.

видимому, недостаток удобных мест для устройства гнезд. Иногда гнезда гибнут из-за беспокойства и преследования птиц человеком [4, 6, 7].

Особенности биологии. Зимовки в Индокитае. На местах гнездования появляется в начале марта. Гнезда устраивает на крышах домов, мечетей, водонапорных башнях, деревьях, столбах и опорах ЛЭП. Кладку из 2-5 яиц насиживают обе птицы 32-34 дня, птенцы находятся в гнезде до 70-72 дней [6]. Молодые вылетают в начале июля. Количество птенцов в выводках в Южно-Казахстанской обл. в 1984-1987 гг. было от 1 до 5, чаще 4, в среднем 3,55. Высока смертность птенцов в гнездах; в Узбекистане [6] в 1968-1970 гг. она составила 40,5 %. На зимовки отлетает в августе-сентябре [2]. Поедает амфибий, мелкую сную рыбу, насекомых (жуков, прямокрылых и др.), грызунов, ящериц, змей, фаланг [6, 8].

Разведение. В Казахстане не разводится. Номинативный подвид (*C. ciconia ciconia L.*) успешно размножается в ряде зоопарков Европы [9, 10].

Принятые меры охраны. В Казахстане не охраняется.

Необходимые меры охраны. Поштучная охрана жилых гнезд, широкая пропаганда охраны вида в Южно-Казахстанской и Джамбулской обл.

Предложения по исследованию. Составить кадастр гнезд для мониторинга и установления охраны. Изучить возможность увеличения численности путем установки искусственных оснований для гнезд.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Степанян, 1975; 2. Складенко, Ковшарь, 1989; 3. Долгушин, 1960; 4. Красная книга Узбекской ССР, 1983; 5. Лебедева, 1986; 6. Сагитов, Гулмурадов, 1972; 7. Сагитов, 1984; 8. Салихбаев, Богданов, 1961; 9. Gangloff, Gangloff, 1986; 10. Schropel, 1984.

Құрастырушы-Составитель: С. Л. Складенко.

ҚАРА ДЕГЕЛЕК ЧЕРНЫЙ АИСТ

Ciconia nigra
Linnaeus, 1758

Дегелектәрізділер немесе ләйлектәрізділер отряды –
Отряд Аистообразные – Ciconiiformes

Ләйлектер (дегелектер) тұқымдасы –
Семейство Аистовые – Ciconiidae

Статусы. III санат. Сирек кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Әлемдік фаунадағы туыстың бес түрінің және Қазақстан фаунасындағы екі түрдің біреуі.

Таралуы. Еуразияның орманды зонасы (аймақтан тыс таулы ормандарды қоса), Оңтүстік Африкада – шашырап орналасқан. Қазақстанда – Мұғалжар, Кент, Ұлытау, Батыс және Солтүстік Тянь-Шань, Жоңғар (Жетісу) Алатауы, Алтайда мекендейді [1-8]. Маусымдық миграция кезінде Қазақстанның шөлді және шөлейтті аудандарында кең кездеседі.

Мекендейтін жерлері. Жартасты тау шатқалдары, оңтүстіктегі ксерофитті шағын ормандардан Алтайдағы қылқан жапырақты тайғаға дейінгі жазық және тау ормандары.

Саны. Көп емес. Біздің және әдебиет көздері бойынша Қазақстанда 150 жұптан артық емес [1], оның ішінде Батыс Тянь-Шаньда 20 жұптай, Солтүстік Тянь-Шаньмен Жоңғар (Жетісу) Алатауында – 10, Алтайда – 100-ге жуық, Орталық Қазақстанда 5-10 жұп. Көрсетілген аудандарда 40-қа жуық ұя белгілі. Алтайда қара ләйлектің саны соңғы жылдары көбеюде [2], толықтай алғанда Қазақстан бойынша біршама тұрақты.

XX ғасырдың 90-шы жылдарының ортасында күзгі миграцияалды және миграциялық топталу Қазақстанның шөлді аймақтарында байқалады, радиобелгілеу бұл аймақ арқылы Сібірде ұялайтын дегелектердің біршамасы ұшып өтетіні бақыланған. Мысалы, 1995 жылы 29-31 тамызда Жамбыл облысының оңтүстігінде 34 және 21 бастан тұратын қара ләйлектердің жиыны бақыланса [2], ал 2004 жылы 5-7 қазанда Қызылорда облысы Солтүстік Қызылқұмдағы Қуандария өзенінің аңғарындағы бірнеше жүз дегелектердің жиналғаны белгілі [3].

Статус. III категория. Редкий вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из пяти видов рода в мировой фауне и один из двух в фауне Казахстана.

Распространение. Лесная зона Евразии (включая горные леса за пределами зоны), локально – Южная Африка. В Казахстане – горы Мугоджары, Кент, Ұлытау, Западный и Северный Тянь-Шань, Джунгарский Алатау, Алтай [1-8]. Во время сезонных миграций широко встречается в пустынях и полупустынях Казахстана.

Места обитания. Скалистые горные ущелья, равнинные и горные леса от ксерофитных редколесий на юге до темнохвойной тайги на Алтае.

Численность. Невысокая. По нашим и литературным данным, в Казахстане обитает не менее 150 пар [1], в т.ч.: Западный Тянь-Шань – более 20 пар, Северный Тянь-Шань и Джунгарский Алатау – 10, Алтай – около 100, Центральный Казахстан – 5-10. В перечисленных районах известно около 40 жилых гнезд. На Алтае численности численность черного аиста в последние годы растет [2], а в целом по Казахстану довольно стабильна.

С середины 90-х гг. XX ст. наблюдаются осенние предмиграционные и миграционные скопления черных аистов в пустынной зоне Казахстана, где, как выяснилось благодаря радиомечению, пролетает значительное количество аистов, гнездящихся в Сибири. Так, 29-31 августа 1995 г. наблюдали скопления из 34 и 21 черных аистов на юге Джамбулской области [2], а 5-7 октября 2004 г. – несколько сотен аистов в долине р. Кувандарья в Северных Кызылкумах, в Кызыл-Ординской области [3].

Основные лимитирующие факторы. Не изучены. По-видимому, интенсивное хозяйственное освоение горных ущелий в некоторых районах, беспокойство

Негізгі әсер ететін факторлар. Зерттелмеген. Кейбір аудандардағы шатқалдардың қарқынды шаруашылық жағынан игерілуі, ұясының маңында мазалау және бұзу, батпақты жерлерді құрғату.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы, Индияда қыстайды [4]. Наурыз-сәуірде ұшып келеді. Саз және шөппен байланыстырып бұтақтардан жасаған ұясын жартасқа және ағашқа салады. 2-6 жұмыртқадан тұратын ұяны 32-38 күн басады, балапандары ұяда 60 күндей болады [4]. Ұяда, әдетте 3-5 (орташа 3,7) балапан өседі. Олар ұяны маусым-тамыздың басында тастайды. Күзгі ұшып кету қыркүйек-қазанның басында тоқтайды. Қорегінде майда балықтар, амфибиялар (ересектері мен бақашабақтары), кесірткелер, ірі насекомдар басым; сирек – жыландар, кеміргіштер, майда құстардың балапандары [5, 6]. Өте ұнататын қоректік учаскелері болады, онда 10-12 ләйлек жинала алады.

Қолда өсіру. Еуропаның көптеген хайуанаттар парктерінде көбейеді. Қазақстанда хайуанаттар парктерінде көбейгені жайында деректер тіркелмеген.

Қолға алынған қорғау шаралары. Марқакөл, Батыс Алтай, Ақсу-Жабағылы қорықтарында, Алтынемел, Іле-Алатау, Катон-Қарағай және Шарын ұлттық парктерінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Ұя маңында радиусы 0,5-1 км тыныштық аймағын құру. Ұнататын қоректік учаскелерін сақтау.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Көпжылдық мониторингті жүзеге асыру үшін қара ләйлектің ұяларының кадастрын жасау.

у гнезд и разорение их людьми, осушение болотистых участков.

Особенности биологии. Перелетная птица, зимует в Индии [4]. Прилетает в марте-апреле. Гнезда из веток, скрепленных глиной и травой, устраивает на скалах и на деревьях. Кладку из 2-6 яиц насиживает 32-38 дней, птенцы проводят в гнезде около 60 дней [4]. В гнезде обычно 3-5 птенцов (в среднем 3,73). Молодые покидают гнезда в июле-начале августа. Осенний пролет заканчивается в сентябре – начале октября. В питании преобладают мелкая рыба, амфибии (взрослые и головастики), ящерицы, крупные насекомые; изредка поедают змей, грызунов, птенцов мелких птиц [5-6]. Выделяются излюбленные кормовые участки, на которых могут собираться 10-12 аистов.

Разведение. Размножается во многих зоопарках Европы. В Казахстане случаев размножения в зоопарках не наблюдалось.

Принятые меры охраны. Охраняется в заповедниках Маркакольском, Западно-Алтайском и Аксу-Джабагылы; в национальных парках: Алтын-Эмельском, Иле-Алатауском, Катон-Карагайском и Чарынский каньон.

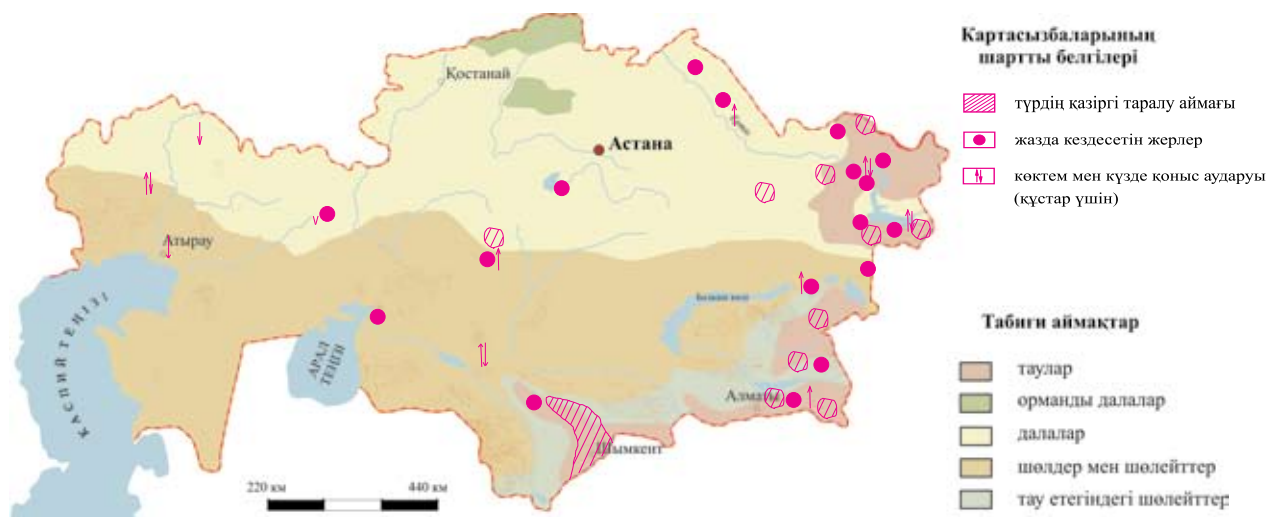
Необходимые меры охраны. Создание у гнезд зон покоя радиусом 0,5-1 км. Сохранение излюбленных кормовых участков.

Предложения по исследованию. Составить кадастр гнезд черного аиста для осуществления многолетнего мониторинга.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Ковшарь, Скляренко, 1990;
2. Березовиков, Гисцов, 1998/99;
3. Ковшарь, Бобек, Пешке, 2004;
4. Долгушин, 1960;
5. Р. Ж. Байдавлетов, В. П. Мищенко, личн. со-общ.;
6. Крапивный, 1958;
7. Варшавский и др., 1977;
8. Коржев, Паженков, 2007.

Құрастырушы-Составитель: А. Ф. Ковшарь.

ҚОҢИҚАЗ ФЛАМИНГО

Phoenicopterus roseus
Pallas, 1811

Қоқиқазтәрізділер отряды –
Отряд Фламингообразные – Phoenicopteriformes

Қоқиқаздар тұқымдасы –
Семейство Фламинговые – Phoenicopteridae

Статусы. II санат. Саны азайып шашырап ұялайтын түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасында туыстың бірден – бір өкілі.

Таралуы. Орталық Америка, Африка және Евразияның оңтүстігі. Қазақстанда бар-жоғы үш жерде: Ақмола облысындағы Теңіз көлі, Шалқар–Теңіз (Торғай ойысы) және Каспий теңізінің солтүстік – шығыс жағалауы, мұнда XX ғасырдың 50-ші жылдарының аяғына дейін ұялаған және 70-ші жылдардың соңында қайта пайда болды, ұялайды [1-4].

Торғай ойысының оңтүстігінде мезгіл-мезгіл 1958-жылға дейін ұялаған [4]. Теңіз және Шалқар-Теңіз көлдерінде жылма-жыл көбеймейді [5-7]. Ленкоранда, Красноводск бұғазында, Иранда, Иракта, Ауғанстанда, Пәкістанда, Египетте қыстайды [4, 8].

Мекендейтін жерлері. Жағалауы батпақ адам аяғы қиын басатын жайдақ аралдары бар таяз тұзды су қоймалары. Ұялайтын шоғырларының орны су деңгейінің ауытқуы және оның тұздылығының өзгеруіне байланысты [1, 4].

Саны. Біршама ауытқиды. 1958 ж. Теңіз көлінде 50 мыңнан аса, ал 1972-1976 жылдары бар-жоғы 5-9 мың, 1977 ж. – 13,5 мың, 1978 ж. – 35-36 мың, 1979 ж. – 54,6 мың ересек құстар мекендеген [2, 4, 5]; бұлардың 1969-1979 жылдары 2 мыңнан 14 мыңға дейін ұялады [5, 9]. Каспийдің солтүстік – шығысында 1976-1982 жылдары 1,5 мыңнан 15 мыңға дейін құс бақылған [3].

Негізгі әсер ететін факторлар. Су жіберілмейтін тұйық бөгеттер салуға байланысты ұялауға жарайтын жерлердің азаюы. Көбею кезеңінде мазаулау, қаскерлік, күшті жел әсерінен ұясын су басу;

Статус. II категория. Локально гнездящийся вид с сокращающейся численностью.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в фауне Казахстана.

Распространение. Центральная Америка, Африка и юг Евразии. В Казахстане гнездится всего в трех местах: оз. Тенгиз в Акмолинской обл., оз. Челкар-тенгиз (Тургайская депрессия) и северо-восточное побережье Каспийского моря, где гнездились до конца 50-х гг. и вновь появились в конце 70-х гг. XX ст. [1-4].

На юге Тургайской депрессии периодически гнездились до 1958 г. [4]. На озерах Тенгиз и Челкар-тенгиз размножаются не ежегодно [5-7]. Зимуют в Ленкорани, Красноводском заливе, Иране, Ираке, Афганистане, Пакистане, Египте [4, 8].

Места обитания. Обширные мелководные соленые водоемы с топкими берегами и труднодоступными пологими островками. Места гнездовых колоний зависят от колебания уровня воды и изменения ее солености [1, 4].

Численность. Подвержена значительным колебаниям. В 1958 г. на оз. Тенгиз обитало более 50 тыс., а в 1972-1976 гг. – всего 5-9 тыс. птиц, в 1977 г. – 13,5 тыс., в 1978 г. – 35-36 тыс., в 1979 г. – 54,6 тыс. взрослых птиц [2, 4, 5]; из них в 1969-1979 гг. гнездились от 2 до 14 тыс. [5, 9]. На северо-востоке Каспия в 1976-1982 гг. наблюдали от 1,5 до 15 тыс. птиц [3].

Основные лимитирующие факторы. Сокращение гнездопригодных мест в связи со строительством глухих плотин без водосбросов. Беспокорство в период размножения; браконьерство; затопление кладок при сильных нагонных ветрах; гибель птиц на зимовках при похолоданиях и от хищников [1, 2, 4, 10].

суықтан қыстау кезінде және жыртқыштардан құстардың өлім-жітімге ұшырауы. [1, 2, 4, 10]

Биологиялық ерекшеліктері. Ұялайтын жерлеріне наурыздың аяғында – сәуірдің басында келеді, қыркүйек-қазанда ұшып кетеді [2, 3, 7]. Популяцияның 50 % көбеюге қатыспайды. Ірі шоғыр құрып 100 жұптан 18 мың жұпқа дейін жиналып ұялайды. Ұясы топырақтан кесілген конус пішінді, бірақ 1959 және 1977 жылдары Теңіз көлінде құстар жұмыртқаларын бірден құмға салған. Ұяда 1-3 жұмыртқа болады. Көбею кезеңі – сәуірдің аяғынан (жұмыртқа туу) қазанға дейін (соңғы балапанның қанатына қонуы). Инкубация 30-33 күнге созылады. Екі құс бірге шайқайды. Негізгі қорегі – майда шаянтөрізділер және моллюскалар, қосқанаттылардың дернәсілдері, су өсімдіктерінің тұқымдары [2, 4, 7, 9, 11].

Қолда өсіру. Қазақстанда жүргізілмеген. Ұлыбритания, АҚШ, Швеция және басқа елдердің хайуанаттар паркінде ойдағыдай көбейеді [12].

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға барлық жерде тиым салынған. Ұялау кезінде Қорғалжын қорығында, қыстауда – Красноводск және Қызылағаш қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Торғай қорықшасына Шалқар – Теңіз және Жаман ақкөл көлдерін қосып қорыққа айналдыру. Каспийдің солтүстік – шығыс жағалауында қорықшалар құру. Қорғалжын қорығының құрамына Қыпшақ, Керей, және Тұзащы көлдерін қосу. Қорықтағы көлдерге су әкелетін өзендерде тұйық бөгеттер салуға тиым салу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Ұялайтын аудандарын анықтау. Қоқиқаздарды қолда өсірудің шет елдік тәжірибелерін үйрену.

Особенности биологии. На местах гнездовой появляется в конце марта – начале апреля, отлетает в сентябре-октябре [2, 3, 7]. До 50 % популяции не принимает участия в размножении. Гнездится крупными колониями от 100 пар до 18 тыс. пар. Гнезда в форме усеченного конуса из грунта, но в 1959 и 1977 гг. на оз. Тенгиз птицы откладывали яйца прямо на песок. В полной кладке 1-3 яйца. Период размножения – с конца апреля (откладка яиц) до октября (подъем на крыло последних птенцов). Инкубация длится 30-33 дня. Насиживают обе птицы. Основной корм – мелкие ракообразные и моллюски, личинки двукрылых, семена водных растений [2, 4, 7, 9, 11].

Разведение. В Казахстане не проводилось. Успешно размножается в зоопарках Великобритании, США, Швейцарии и др. [12].

Принятые меры охраны. Добыча повсеместно запрещена. На гнездовании охраняется в Кургальджинском заповеднике, на зимовках – в Красноводском и Кызылагачском заповедниках.

Необходимые меры охраны. Преобразование Тургайского заказника в заповедник с включением в него озер Челкартениз и Жаманакколь. Создание заказников на северо-восточном побережье Каспия. Включение в состав Кургальджинского заповедника озер Кипшақ, Керей и Тузащы. Запрещение строительства глухих плотин на реках, питающих заповедные озера.

Предложения по исследованию. Уточнить районы гнездования. Заимствовать зарубежный опыт разведения фламинго.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Красная книга Казахской ССР, 1978; 2. Андрусенко, 1980; 3. Ланкин, 1983; 4. Долгушин, 1960; 5. Волков, 1977а; 6. Волков, 1977б; 7. Кривицкий и др., 1985; 8. Волков, 1979; 9. Андрусенко, 1981; 10. Елкин, Волков, 1973; 11. Чекменев, 1964; 12. Красная книга СССР, 1984.

Құрастырушы-Составитель: В. В. Хроков.

ШИҚЫЛДАҚ ҚАЗ ГУСЬ ПИСКУЛЬКА

Anser erythropus
Linnaeus, 1758

Қазтәрізділер отряды –
Отряд Гусеобразные – Anseriformes

Үйректер тұқымдасы –
Семейство Утиные – Anatidae

Статусы. II санат. Мекендейтін орны шашырап орналасқан саны азайып бара жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Монотипті түр, 2 популяциясы бар: “батыс”, территориялық жағынан Қазақстанмен байланысты және “шығыс”.

Таралуы. Солтүстік Евразия, жекеленген ұялау территориясы Норвегиядан бастап шығыста Чукоткаға дейін, теңіз жағалауынан оңтүстікте орманды зонаға дейін созылып жатыр [1]. Қазақстанда ұшып келу-кету, әсіресе күзде, кезінде кездеседі. Бұл кезде жазықтық су қоймаларында Еділ-Жайық су айрығынан Семей, Қарағанды, және Түркістанға дейін кездеседі [2]. Тоқтайтын негізгі орындары – Қостанай облысы және Солтүстік Қазақстан облысының батыс бөлігі [3].

Мекендейтін жерлері. Жазғы мекендейтін жерлері – тау шатқалдары кезектесіп орналасқан шалғындық жазықтардың жайылмалары мен қоса тундра мен орманды тундра, өзендер арналары немесе көл жағалаулары [4]. Ұшып келу-кетуде – түңшы және кермек саяз сулы суүсті өсімдіктері, маңында астық дақылдары өскен егістіктер бар көлдер.

Саны. Түрдің қазіргі саны таралу аймағында 29 мыңдай, батыс популяциясының мөлшері 12 мыңға бағаланады [5]. Оның негізгі саны – 10 мыңдайы, күзде Солтүстік – батыс және Батыс Қазақстан, әсіресе Қостанай облысы арқылы ұшып өтеді [3].

Негізгі әсер ететін факторлар. Ұялайтын және жазғы түлейтін жерлерінде – шаруашылық меңгеруге (мұнай – газ іздеу және өндіру, бұғыларды шектен тыс жою) байланысты территорияның тозуы, ұшып келу-кету кезінде тоқтайтын жерлерінде – су қоймаларының гидрорежимінің тұрақты болмауы, дөңді дақылдар егістіктерінің аудандарының қысқаруы, қаскерлік жолмен аулау.

Статус. II категория. Сокращающийся в численности вид с локальными местообитаниями. Занесен в Красную Книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Монотипичный вид, представленный 2-мя популяциями: «западной», территориально связанной с Казахстаном, и «восточной».

Распространение. Северная Евразия, отдельные гнездовые территории от Норвегии к востоку до Чукотки, от морского побережья на юг до границ лесной зоны [1]. В Казахстане бывает в период пролета, преимущественно осеннего. В это время встречается на равнинных водоемах от Волжско-Уральского междуречья до Семипалатинска, Караганды и Туркестана [2]. Основные места остановок – в Кустанайской и в западной части Северо-Казахстанской области [3].

Места обитания. На местах летнего обитания – ландшафты тундры и лесотундры, включающие пойменные луговые равнины, чередующиеся с небольшими горными ущельями, русла рек или побережья озер [4]. В период пролета в Казахстане – преимущественно пресные или солоноватые мелководные озера, частично поросшие надводной растительностью, вблизи которых имеются возделываемые зерновые поля.

Численность. Современная численность вида в ареале – в пределах 29 тыс, величина западной популяции оценивается в 12 тыс. [5]. Основное её количество – до 10 тыс., в осенний период мигрирует через Северо-западный и Западный Казахстан, преимущественно через Костанайскую обл.[3].

Основные лимитирующие факторы. На местах гнездования и летней линьки – деградация территорий в связи с хозяйственным освоением (нефтегазоразведка и добыча, перевыпас оленей), в местах остановок в период пролета – нестабильный гидро режим водоемов, сокращение площадей посевов зерновых, браконьерская охота.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Терен су қоймаларының жағалауларында жеке жұптармен, жиі өзендер маңындағы шатқалдардың жартастарында, лашын не ақсұңқардың ұяларына жақын ұялайды. 3 жаста жыныстық жағынан жетіледі. Ұяда 4-8 жұмыртқа болады, оларды маусымның екінші жартысы – шілденің бірінші жартысында салады, 28 күн шайқайды. Балапандары 35-40 күнде қанатына қонады [7]. Популяцияның көбеймейтін бөлігі жазғы жиынтық құрайды. Басқа қаздармен бірге үлкен жиынтық Қазақстанда ұшып келу-кетуде түзіледі. Жазда түрлі қырықбұындар, қоңырбастармен қоректенсе, ұшып келу-кетуде және қыстауда негізінен мәдени дақылдардың вегетативтік бөлімдері және тұқымдарын жейді. Негізгі жаулары: жазда - ақтүлкі мен поляр қасқыры, ұшып келу-кетуде және қыста – түлкі, аққұйрық субүркіті.

Қолда өсіру. Швеция мен Финляндияда табиғи ортаға жерсіндіру мақсатында қолда өсіреді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Наурызым және Қорғалжын қорықтарында, Тоунсор және Сары копа қорықшаларында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қаскерлікке жол бермеу, үгіт-насихат жұмыстары, ең алдымен аңшылар мен балықшылар арасында жүргізу. Қостанай облысындағы Қулықөл, Қойбағар және Түнтүгір көлдеріне қорғаушылық статусын беру.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қостанай облысында миграция кезіндегі саны мен орналасуына мониторинг жүргізу, Солтүстік – батыс және Батыс Қазақстанда ұшып келу-кету кезінде көптен жиналатын басқа жерлерді іздеу және зерттеу.

Особенности биологии. Перелетная птица. Гнездится отдельными парами по берегам глубоководных водоемов, часто на скалах приречных каньонов, вблизи гнезд сапсана или кречета. Половозрелость в 3-летнем возрасте. В кладке 4-8 яиц, период откладки – 2-я половина июня – 1-я июля, насиживание – 28 дней. Птенцы поднимаются на крыло в возрасте 35-40 дней. [7]. Неразмножающаяся часть популяции образует летние скопления. Большие скопления, совместные с другими гусями, образует в период пролета в Казахстане. Летом питается различными хвощами, осоками, на пролете и зимовке – в основном вегетативными частями и семенами культурных злаков. Основные враги: летом - песец и полярный волк; на пролете и зимой – лиса, орлан-белохвост.

Разведение. В Швеции и Финляндии разводят в неволе с целью интродуцирования в естественную среду.

Принятые меры охраны. Охраняется на территории Наузумского и Коргалжынского заповедников, Тоунсорского и Сары-Копинского заказников.

Необходимые меры охраны. Предотвращение браконьерства, разъяснительная работа, прежде всего среди охотников и рыбаков. Придание охранного статуса озерам Кулықөл, Койбағар и Түнтүгур в Костанайской области.

Предложение по исследованию. Мониторинг численности и размещения в период миграции в Костанайской области, поиск и исследование других мест концентрации в период пролета в Северо-Западном и Западном Казахстане.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Степанян, 1975;
2. Гаврилов, 1999;
3. Ерохов и др., 2000;
4. Морозов, Калякин, 1997;
5. Морозов и Сыроечковский-младший, 2002;
6. Исаков, 1952;
7. Кремп – Симмонс, 1977.

Құрастырушы-Составитель: С. Н. Ерохов

ҚЫЗЫЛЖЕМСАУЛЫ ҚАРАШАҚАЗ КРАСНОЗОБАЯ КАЗАРКА

Rufibrenta ruficollis
Pallas, 1769

Қазтәрізділер отряды –
Отряд Гусеобразные – Anseriformes

Үйректер тұқымдасы –
Семейство Утиные – Anatidae

Статусы. II санат. Сирек, таралу аймағы тар, азайып келе жатқан түр. IUCN халықаралық Қызыл кітабына тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Өте маңызы зор. Монотиптік туыстың монотиптік түрі, Батыс Сібір тундрасының эндемигі.

Таралуы. Тек Таймыр, Гыдан және Ямала тундраларында ғана ұялайды, соңғы он жылдықтарда бұлардан батыста және шығыста жатқан аудандарда ұялауы есепке алынған [1, 2, 3]. Қазақстанда ұшып келуі негізінен батыс бөлігінде, ал шығыста өте сирек кездеседі [4, 5]. Миграция кезінде тоқтайтын маңызды орындар, әсіресе күзде – Қостанай облысындағы Құлыкөл, Қойбағар және Түнтүгір көлдері [6]. Қыстайтын жерлері – Каспийдің шығыс жағалауынан батыста Грециядағы Эврос өзенінің атырабына дейін жетеді, бірақ көпшілігі Болгария мен Румынияда, кейбір жылдары Украина мен Әзірбайжанда қыстайды [2].

Мекендейтін жерлері. Жазда – көлдер мен өзендерге жақын тундраның биік құрғақ учаскелері. Ұшып келу-кетуде үлкен өзендер алаптарында, көлдер жүйелері мен теңіз жағалауларына жақын болады. Су үсті өсімдіктері бар, астық дақылдары егістіктеріне жақын орналасқан тұщы және кермек сулы көлдерге тоқтайды [6].

Саны. XX ғасырдың 70-ші жылдарындағы ең ұзақ депрессиядан соң 20 мыңнан кем, 1997 жылы саны көтерілген кезде бұл көрсеткіш 80 мыңдай болды, қазір – 360 мыңдай. Қостанай облысының су қоймаларында күз мезгілінде құстардың 80% жиналады [6].

Негізгі әсер ететін факторлар. Ұялайтын жерлерінде – ұяларын бұғылардың таптауы, ауа-райы және климат (салқын жазда 10-20% ғана көбеюге қатысады), ұшып келу-кету кезінде тоқтайтын жерлерде қаскерлік жолмен аулау, қорғалмайтын су қоймаларында қыстау. Қазақстанда – қаскерлік жолмен аулау және күзгі жиналатын жерлердің

Статус. II категория. Редкий, узкоареальный вид с сокращающейся численностью. Занесена в Красную Книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Очень важное. Монотипичный вид монотипичного рода, эндемик тундр Западной Сибири.

Распространение. Гнездится только в тундрах Таймыра, Гыдана и Ямала, в последние десятилетия отмечена на гнездовье в более западных и восточных районах [1, 2, 3]. В Казахстане пролетает в основном по западной половине территории, в восточной бывает редко [4, 5]. Ключевые места остановок в период миграций, особенно осенних – озера Кулыколь, Койбагар и Тюнтюгур, Костанайская обл. [6]. Места зимовок – от восточного побережья Каспия на запад до дельты Эвроса в Греции, но большинство зимует в Болгарии и Румынии, в отдельные годы – в Украине и Азербайджане [2].

Места обитания. В летний период – возвышенные сухие участки тундры вблизи озер и рек. На пролете придерживается бассейнов крупных рек, систем озер или морских побережий. Останавливается на пресных или солоноватых озерах с надводной растительностью, вблизи возделываемых зерновых полей [6].

Численность. После глубокой депрессии 70-х гг. XX ст. – менее 20 тыс., в период максимального подъема в 1997 г. численность составляла порядка 80 тыс., в настоящее время – в пределах 30 тыс. На водоемах Костанайской области в осенний период не менее 80% всей численности вида [6].

Основные лимитирующие факторы. В местах гнездования – вытаптывание гнезд оленями, погода и климат (в холодное лето размножается не более 10-20% половозрелых), браконьерская охота в местах остановок на пролете, зимовка на неохраняемых водоемах. В Казахстане – браконьерская охота и сокращение посевов зерновых вблизи мест осенней концентрации [6].

маңында астық дақылдары егістіктерінің қысқаруы [6].

Биологиялық ерекшеліктері. Шоғыр құрып – 3-8 жұптан 30 жұпқа дейін ұялайды. Ұяда 4-7, кейде 10-12 жұмыртқа болады. Түрдің ерекшелігі: жыл сайын көбеюге аз пайызының қатысуы. Күзгі ұшып кету кезінде тоқтайтын орындардағы су қоймаларынан қоректену үшін егістікке жиі ұшып барады, дәл осылай қыстайтын жерлерінде де мінез-құлық көрсетеді. Көктемгі қорек пен суат бар ылғалды шалғындықтарда тоқтайды.

Қолда өсіру. Ресей мен Батыс Еуропаның хайуанаттар парктерінде тұрақты көбеймейді [7]. Қазақстанның хайуанаттар парктерінде қолда ұстаймайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда Наурызым мен Қорғалжын қорықтарында, Сарыкопа және Тоунсор қорықшаларында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қазақстанда ұшып келу-кету жолдарында қорықшалар жүйесін құру, аңшылар арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Миграция жолында күзгі жиналатын жаңа орындарды анықтау, суқоймаларының гидрорежиміне байланысты орналасу ерекшеліктеріне зерттеу.

Особенности биологии. Гнездится колониально – от 3-8 до 30 пар. В кладке 4-7, иногда 10-12 яиц. Особенностью вида является ежегодный малый процент размножающихся птиц. В местах остановок на осеннем пролете совершает регулярные вылеты с водоемов на зерновые поля для кормежки, так же ведет себя и на зимовке. Весной придерживается увлажненных лугов, где есть корм и водопой.

Разведение. Нерегулярно размножается в зоопарках России и Западной Европы [7]. В зоопарках Казахстана не содержится.

Принятые меры охраны. В Казахстане охраняется в Наурузумском и Коргалжынском заповедниках, Сары-Копинском и Тоунсорском заказниках.

Необходимые меры охраны. Создать систему заказников на путях пролета в Казахстане, проводить разъяснительную работу среди охотников.

Предложения по исследованию. Выявить новые места осенней концентрации на миграционном пути, изучить особенности размещения в зависимости от гидрорежима водоемов.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Минеев, 2003; 2. Сыроечковский-младший, 1995; 3. Сыроечковский-младший, 1999; 4. Долгушин, 1960; 5. Гаврилов, 1999; 6. Ерохов и др. 2000; 7. Кривенко, Винокуров, 1984.

Құрастырушылар-Составитель: С. Н. Ерохов

ҚУТҰМСЫҚ ҚАЗ ГУСЬ-СУХОНОС

Cygnopsis cygnoides
Linnaeus, 1758

Қазтәрізділер отряды –
Отряд Гусеобразные – Anseriformes

Үйректер тұқымдасы –
Семейство Утиные – Anatidae

Статусы. I санат. Сирек, жойылып кету қаупінде тұрған түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Монотипті туыстың өкілі.

Таралуы. Сахалин мен Оңтүстік Приморьеден Алтай мен Зайсан қазаншұңқырына дейін. Қытай, Корея мен Жапонияда қыстайды. XX ғасырдың басында Қазақстанмен шекаралас Укөк дөңінде, Қара Ертіс өзенінің атырабында, Ертіс бойымен Зайсан көлінен төмен және Семейден 25 км.жоғары, сол сияқты Оңтүстік Алтайда Марқакөлде ұялаған [1-5]. XX ғасырдың ортасында, Сырдария мен Әмудария өзен айрықтарында жиі кездесті, бұл жерлерде соңғы рет кездесуі 1962 жылы қазан айында байқалды [1-6].

Мекендейтін жерлері. Алтайда жағалауларында тал өскен батпақты өзендердің жайылмалары бар жалпақ тау аңғарлары мен дөңдері. Тау көлдерінің шұңқырларында шырша мен қоңыр бас өскен бұдырлы жерлерде кездеседі. Жазықтағы өзендерде қалың қамыс өскен атыраптары мен жайылмаларда ұялайды [1, 2].

Саны. XX ғасырдың 20-30-шы жылдарына дейін әдеттегідей болған [1-3], бірақ 1949 – 1950 жылдары жекелеген жұптары Қара Ертістің атырабында ғана сақталып қалды [5, 7]. 1960-шы жылдары Бұқтырма су қоймасын салғаннан кейін және Қара Ертіс атырабындағы бұрынғы станциялар су астында қалған соң, оның саны өте қатты төмендеді. Қалған қутұмсық қаздар Зайсан қазаншұңқырының солтүстік-батыс бөлігіндегі далалық көлдерге қоныстарын ауыстырды [5], бірақ 90-шы жылдары бұл жерлерді де тастап кетті. 2000-шы жылға дейін Торанғы бұғазында кездесті, бірақ аңшылар оларды жойды [8]. 2006-шы жылы маусымда Қара Ертіс атырабын зерттегенде онда табылмады, десе де аңшылар оларды көктем кезінде кездестірген [9].

Статус. I категория. Редкий вид, находящийся на грани исчезновения.

Значение таксона для сохранения вида. Представитель монотипичного рода.

Распространение. От Сахалина и Южного Приморья до Алтая и Зайсанской котловины. Зимует в Китае, Корее и Японии. В начале XX ст. гнезился на плато Укок у границ Казахстана, в дельте Черного Иртыша, по Иртышу ниже оз. Зайсан и в 25 км выше Семипалатинска, а также, по-видимому, на оз. Маркаколь в Южном Алтае [1-5]. До середины XX ст. на миграциях и даже зимой нередко появлялся в Илийской долине, в междуречье Сырдарьи и Амударьи; последняя встреча здесь – в октябре 1962 г. [1, 6].

Места обитания. На Алтае населяет широкие горные долины и плато с заболоченными поймами рек, поросшими ивняком. В котловинах горных озер встречается по кочковатым осоковым берегам с ельниками. На равнинных реках гнездится в дельтах и заливах с обширными зарослями тростников [1, 2].

Численность. Сравнительно обычен был до 20-30-х гг. XX ст. [1-3], однако в 1949-1950 гг. сохранился лишь отдельными парами в дельте Черного Иртыша [5, 7]. После создания в 1960-х гг. Бухтарминского вдхр. и затопления прежних стаций в дельте Черного Иртыша численность его сократилась до критического уровня. Оставшиеся сухоносы переместились на степные озера северо-западной части Зайсанской котловины [5], однако в 90-х гг. они исчезли и здесь. До 2000 г. встречались в заливе Туранга, но были истреблены охотниками [8]. При обследовании дельты Черного Иртыша в июне 2006 г. не обнаружены, однако охотники встречали их в весенний период [9].

Негізгі әсер ететін факторлар. Ұялайтын және қыстайтын жерлерде аңшылардың аулауы, қолда өсіру үшін балапандарын ұядан алу. Су қоймаларын шаруашылық мақсатта игеру, қарқынды балық аулау, көбейетін жерлерде мазалау факторы, өрт, суқоймаларында су деңгейінің жиі – жиі өзгеруі.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Наурыздың аяғында – сәуірдің басында ұшып келеді. Аралдарда және су қоймаларының жағалауларында жеке жүп құрып ұялайды. Ұяда 3-9 жұмыртқа болады, шайқауы 30 тәулікке созылады [1]. Балапандары мамырдың аяғы мен маусымның басында пайда болады, шілденің екінші жартысында қанатына қонады. Қыркүйек-қазанда ұшып кетеді.

Қолда өсіру. Қазақстанның хайуанаттар парктөрінде ұсталмайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстан және көршілес елдердің Қызыл кітаптарына тіркелген. ХТҚО-ң Қызыл кітабына, Қауіп төнуші құстар тізіміне, СИТЕС Конвенциясының I Қосымшасына енгізілген

Қажетті қорғау шаралары. Түрдің ұялайтын жерлері ретінде Қара Ертіс өзенінің барлық атыраптарын қосып Зайсан қорығын ұйымдастыру.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қутұмсық қаздың сақталып қалған ұялайтын жерлерін анықтау және оларды қорғауға алу.

Основные лимитирующие факторы. Истребление охотниками в местах гнездования и зимовок, изъятие птенцов из выводков для полувольного содержания. Хозяйственное освоение водоемов, интенсивный рыбный промысел, повышенный фактор беспокойства в местах размножения, пожары, периодические колебания уровня воды на водоемах.

Особенности биологии. Перелетная птица. Прилетает в конце марта – начале апреля. Гнездятся отдельными парами на островах и по берегам водоемов. В кладке 3-9 яиц, насиживание длится около 30 суток [1]. Птенцы появляются в конце мая – начале июня, поднимаются на крыло во второй половине июля. Отлет в сентябре-октябре.

Разведение. В зоопарках Казахстана не содержится.

Принятые меры охраны. Занесен в Красные книги Казахстана и сопредельных государств. Занесен в Красную книгу МСОП, Список угрожаемых видов птиц, Приложение I к Конвенции СИТЕС.

Необходимые меры охраны. Создание Зайсанского заповедника с включением в его состав всей дельты Черного Иртыша как наиболее вероятного места гнездования вида.

Предложения по исследованию. Необходимо выявить уцелевшие гнездовья сухоносов и взять их под охрану.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1960; 2. Сушкин, 1938; 3. Поляков, 1914; 4. Хахлов, Селевин, 1928; 5. Березовиков, Самусев, 1999; 6. Кашкаров, 1987. 7. Самусев, 1958; 8. Стариков, 2002; 9. Стариков, 2007.

Құрастырушы-Составитель: Н. Н. Березовиков.

СҰҢҚЫЛДАҚ АҚҚУ ЛЕБЕДЬ-КЛИКУН

Cygnus cygnus
Linnaeus, 1758

Қазтәрізділер отряды –
Отряд Гусеобразные – Anseriformes

Үйректер тұқымдасы –
Семейство Утиные – Anatidae

Статусы. II санат. Саны қысқарып келе жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Палеарктикадағы туыстың 5 түрінің бірі.

Таралуы. Қазақстанда барлық географиялық зоналарда, биік тауларда, биік тауларды қоса, үлкен тұщы және кермек сулы су қоймаларында мекендейді, ұялауы барлық жерде сирек [1-5]. Жаз айларында түлеу үшін көптеп және тұрақты түрде Орталық пен Солтүстік Қазақстанның көлдерінде жиналады, республиканың шығысы мен оңтүстік – шығысында біршама сирек және аз [2, 3, 5-7]. Күзгі ұшып кетуде де жаздағыдай біршама үлкен су жүйелерінде жиналады [8]. Қазақстанда мекендейтін популяциясының негізгі қыстайтын жерлері – Каспий және Қара теңіз алаптары [9], аздап Ыстықкөлде қыстайды [10]. Қазақстанда тұрақты түрде Каспийдің шығыс жағалауында, Ақтау қаласының маңындағы Қаракөл көлін қоса, қыстайды [11] және Алматының жанындағы Сорбұлақ тоспа көлінде де кездеседі [8, 12]. Соңғы онжылдықта қыста Алакөл ойпатының су қоймаларында байқалған [13].

Мекендейтін жерлері. Суүсті өсімдіктеріне бай үлкен әрі тұйық көлдер. Елді мекендерге жақын жерлерде сирек кездеседі.

Саны. Ұялайтындар үшін анықталмаған, бірақ 1 мың жұптан аспауы мүмкін. Қазақстан арқылы миграция жасайтын каспий–орталықазиялық популяциясының саны 20 мың деп бағаланады және саны азаюда [14]. Қорғалжын және Наурызым көлдеріндегі жазғы жиналуда 2 және одан да көп құстар есепке алынған. Күзгі миграция кезіндегі саны да осындай не одан да көп [2, 3, 8]. Қыстайтындар саны – 100-200-дей [15].

Негізгі әсер ететін факторлар. Мекендейтін орындарының антропогендік өзгеруі, қаскерлік, мазалау.

Статус. II категория. Вид с сокращающейся численностью.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 4 видов рода в Палеарктике.

Распространение. В Казахстане населяет крупные пресные или солоноватые водоемы всех географических зон, включая высокогорье, на гнездовье везде редок [1-5]. Для летнего периода характерны скопления на линьку, которые более многочисленны и регулярны на озерах Центрального и Северного Казахстана, значительно реже и меньшие по численности бывают на востоке и юго-востоке республики [2, 3, 5-7]. На осеннем пролете также придерживается наиболее крупных водных систем, где образует скопления, подобные летним [8]. Основные места зимовки обитающих в Казахстане популяций – в Каспийском и Черноморском бассейнах [9], в небольшом числе зимует на Иссык-Куле [10]. В Казахстане регулярно зимует у восточного побережья Каспия, включая оз. Караколь у г. Ақтау [11] и на сточном озере Сорбұлақ вблизи Алматы [8, 12]. В последнем десятилетии отмечен зимой на водоемах Алакольской впадины [14].

Места обитания. Крупные и глухие озера с хорошо развитой надводной растительностью. Вблизи жилья селится редко.

Численность. Для гнездящихся не выяснена, но, видимо, не превышает 1 тыс. пар. Численность мигрирующей через Казахстан каспийско-центрально-азиатской популяции оценивается в 20 тыс. и имеет тенденцию к снижению [14]. В летних скопления на Коргалжынских и Наурузумских озерах насчитывают 2 и более тысяч. Близка к этой или превышает её численность в период осенней миграции [2, 3, 8]. Количество зимующих – в пределах 100-200 особей [15].

Қазақстанда қыстау – қорегі аз, қалалардың қалдық сулары мен жылынатын су қоймалары. Бұдан басқа қуаңшылық аймақта аққулардың жалпы санының азаюы климаттық өзгеруі деп саналады [9].

Биологиялық ерекшеліктері. Жасырын құс, ұялау кезінде адамдар баратын жерлерден қашады. Ұяда отырғанда үркітсе, оны тастап кетуі мүмкін. Жыныстық жетілуі төртінші жылда жүзеге асады, ұяда 4-7 жұмыртқа, 35-40 күндей шайқайды. Адамнан басқа жаулары жоқ: түлкілер, қасқырлар мен жыртқыш құстардан қорғануға қабілетті. Саяз суларда су өсімдіктерінің өркендері және тамыр түйнектерімен, сол сияқты су омыртқасыздарымен қоректенеді. Ұшып келу-кету кезінде астық дақылдары егілген егістіктерде қоректенеді, олардың дәні мен жасыл бөлімдерін жейді. Қолға оңай үйренеді.

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркінде көбееді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Наурызым, Қорғалжын және Алакөл қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Дайындалмаған.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Республикада ұялайтын аудандарын анықтау. Қыстайтын жерлеріндегі қорек қорының жағдайын және ондағы құстардың санын анықтау.

Основные лимитирующие факторы. Антропогенная трансформация мест обитания, браконьерство, беспокойство; в Казахстане также зимовка на малокормных водоемах, подогреваемых сточными водами городов. Кроме того, причиной общего снижения численности лебедей в аридной зоне считают изменение климата [9].

Особенности биологии. Скрытная птица, во время гнездования избегает мест, посещаемых человеком. При спугивании с гнезда может оставить кладку. Половая зрелость наступает на четвертом году жизни, в кладке 4-7 яиц, насиживание – 35-40 дней. Врагов, кроме человека, практически не имеет: от лис, волков и пернатых хищников способен уберечься. Питается на мелководьях молодыми побегами и корневищами водных растений, а также водными беспозвоночными. На пролете регулярно кормится на хлебных полях, где поедает зерно и зеленые части злаков. Легко приручается.

Разведение. Размножается в Алматинском зоопарке.

Принятые меры охраны. Охраняется в Наурзумском, Кургальджинском и Алакольском заповедниках.

Необходимые меры охраны. Не разработаны.

Предложения по исследованию. Уточнить районы гнездования в республике. Изучить состояние кормовой базы в местах зимовок и численность птиц на них.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1960, 2. Брагин, Брагина, 2002. 3. Кошкин, 2007; 4. Дробовцев, 1983, 5. Березовиков, Самусев, 1998; 6. Березовиков, Белялов, 1999. 7. Березовиков, 2007; 8. наши данные; 9. Gilissen et al., 2002; 10. Белялов, Березовиков, перс. сообщ. 2006. 11. Ерохов, Белялов, 2006. 12. Ерохов, 1981. 13. Белялов, Карпов, 2004; 14. Березовиков и др., 2004; 14. Delany, Scott, 2002; 15. наши данные; 16. Кривенко, 1988.

Құрастырушы-Составитель: С. Н. Ерохов

КІШІ АҚҚУ МАЛЫЙ ЛЕБЕДЬ

Cygnus bewickii
Jarrel, 1830

Қазтәрізділер отряды –
Отряд Гусеобразные – Anseriformes

Үйректер тұқымдасы –
Семейство Утиные – Anatidae

Статусы. V санат. Ұялайтын жерлерде саны қалпына келе жатқан түр. Ресейдің Қызыл кітабына енгізілген (V санат).

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Палеарктика фаунасындағы туыстың төрт түрінің бірі.

Таралуы. Еуразияның тундрасында ұялайды. Қазақстанда ұшып келу-кету кезінде кездеседі, оңтүстік облыстарда қыстауы мүмкін [1]. Негізгі келу-кету жолы – Қостанай облысының шығыс және оңтүстік аудандарындағы Торғай ойысының су қоймалары [2, 3]. Есіл және Нұра су алаптарының көлдерінде сирек кездеседі [4]. Жеке, ертеректе біршама қозғалыста болған, миграциялық жол Ертіс аңғарымен өтеді [5]. Соңғы жылдары екі рет Алакөл көлдерінде [6], бір рет – 2007/2008 жылы қыстың басында Алматы маңындағы Сорбұлақ көлінен кездескен.

Мекендейтін жерлері. Солтүстік мұзды мұхиттың теңіздеріне құйылатын өзендерінің аңғарлары мен атыраптары, оларға жақын жатқан өзендері мен көлдері бар батпақты тундра. Миграция кезінде Қазақстан территориясында үлкен сәл тұздылау саяз сулы көлдерде тоқтайды, бірақ өтетін құстарды республиканың кез – келген жерінен, әсіресе сулы территориялардан, кездестіруге болады.

Саны. Сібірдің тундрасында барлығы 20 мыңнан аса кіші аққу мекендейді, олардың ішінде Қазақстан арқылы 1 мыңдай құс ұшып өтеді. 1986 ж. көктемде Торғай өзенінің төменгі сағасында 120, күзде 105 ересек және 77 жас аққулар есепке алынған. Қазірде бұл жерде ұшып келу-кетуде ондаған құстарды кездестіруге болады [2, 7].

Негізгі әсер ететін факторлар. Тундраны шаруашылық мақсатта қарқынды игеру, ұялау кезінде мазалау, миграция кезінде және қыстайтын жерлерінде қаскерлік жолмен аулау.

Статус. V категория. Вид, численность которого на местах гнездовой восстанавливается. Включен в Красную книгу России (V категория).

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из четырех видов рода в фауне Палеарктики.

Распространение. Гнездится в тундрах Евразии. В Казахстане встречается на пролете и, возможно, зимует в южных областях [1]. Основной пролетный путь – через водоемы Тургайской депрессии в восточных и южных районах Костанайской области [2, 3]. На озерах Ишимского и Нуринаского бассейнов встречается реже [4]. Отдельный, в прошлом весьма оживленный, миграционный путь пролегает долиной Иртыша [5]. В последние годы дважды встречен на Алакольских озерах [6], и один раз – в начале зимы 2007/2008 гг. на оз. Сорбулак вблизи Алматы.

Места обитания. Долины и дельты рек, впадающих в моря Северного Ледовитого океана, прилегающая к ним заболоченная тундра с протоками и озерами. В период миграций на территории Казахстана придерживается крупных слабоминерализованных мелководных озер, но транзитно летящие группы можно встретить почти в любом месте республики, особенно на обводненных территориях.

Численность. Всего в тундрах Сибири обитает более 20 тыс. малых лебедей, из них через Казахстан пролетает около 1 тыс. особей. В низовьях р. Тургай в 1986 г. весной отмечено 120, а осенью 105 взрослых и 77 молодых лебедей. Десятками особей встречаются здесь на пролете малые лебеди и в настоящее время [2, 7].

Основные лимитирующие факторы. Усиливающееся хозяйственное освоение тундры, беспокойство в период гнездования, браконьерство в период миграции и в местах зимовок.

Особенности биологии. Пары образуются в возрасте 2-4 лет, начало размножения в 4-6 лет. Гнезда с кладкой из 2-5 яиц устраиваются на возвышенностях или кочках у берега водоема; гнездовым мате-

Биологиялық ерекшеліктері. 2-4 жаста жұп құрайды, көбеюге 4-6 жылда кіріседі. 2-5 жұмыртқа болатын ұяны су қоймаларының жағалауларындағы биіктеу жерлері мен қопаларға салады; ұя салуға материал ретінде мүк, қоңырбастың және басқа өсімдіктердің құрғақ сабақтары. 29-30 күн шайқайды. Балапандарының орташа саны 2,1-3,6. Су және құрлық өсімдіктерімен қоректенеді [8, 9]. Қазақстанда жекеленген құстар мен аздаған топтары көктемде (сәуір) және күзде (қазан) сирек кездеседі.

Қолда өсіру. Хайуанаттар паркінде көбееді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда ұшып келу-кету кезінде Наурызым мен Қорғалжын қорықтарында, Сарыкопа мен Торғай қорықшаларында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Торғай өзенінің төменгі сағасында қорық және Арал теңізінің шығыс жағалауы мен Қостанай облысындағы Құсмұрын көлінде қорықшалар ашу. Аңшылар арасында аққуларды қорғау үшін су құстарын далалық жағдайда анықтауға болатын анықтауыштар тарату арқылы үгіт-насихат жүргізу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қорғалатын аймақтарды білу үшін Қазақстанда миграция және қыстау кезеңінде шоғырланатын жерлері мен санын анықтау.

риалам служат мох, сухие стебли осоки и других растений. Время насиживания – 29-30 дней. Средний размер выводка – 2,1-3,6 птенца. Питается водной и наземной растительностью [8, 9]. В Казахстане встречается редкими одиночками и небольшими группами весной (в апреле) и осенью (в октябре).

Разведение. В зоопарках размножается.

Принятые меры охраны. В Казахстане охраняется на пролете в Наурузумском и Кургальджинском заповедниках, в Сарыкопинском и Тургайском заказниках.

Необходимые меры охраны. Создать заповедник в низовьях р. Тургай и заказники на восточном побережье Аральского моря и оз. Кушмурун в Кустанайской области. Пропагандировать среди охотников охрану лебедей путем распространения общедоступных полевых определителей водоплавающих птиц.

Предложения по исследованию. Выяснить места концентрации и численность в период миграций и на зимовке в Казахстане для установления охраняемых зон.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Красная Книга СССР, 1984; 2. Брагин, Брагина, 2002.
3. наши данные, 2005; 4. Кошкин, 2007; 5. Березовиков, Самусев, 1998; 6. Березовиков, 2002. Белялов, Карпов, личн. сообщ., 2007; 7. Кривоновосов Г. А., личн. сообщ.; 8. Минаев, 1987; 9. Evans, 1979.

Құрастырушы-Составитель: С. Н. Ерохов.

МӘРМӘР ШҮРЕГЕЙ МРАМОРНЫЙ ЧИРОК

Anas angustirostris
Menetries, 1832

Қазтәрізділер отряды –
Отряд Гусеобразные – Anseriformes
Үйректер тұқымдасы –
Семейство Утиные – Anatidae

Статусы. I санат. Жойылып бара жатқан түр, ССРО Қызыл кітабына (1984 ж.) тіркелген. Қазақстанда 1963 жылдан 1999 жылға дейін кездеспеген. 2000-2003 жылдары бұл түрдің бірнеше рет кездесуі оның Қазақстанның оңтүстік облыстарының жеке суқоймаларында ұялауының қайтадан қалпына келгендігін айтуға негіз болады [1, 2].

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Монотиптік түр, Қазақстанда таралу аймағының солтүстік-шығыс шекарасы өтеді.

Таралуы. Таралу аймағы тар шөлді аймақтан шықпайтын Жерортатеңіздік түр. Жерорта, Каспий және Қара теңіздерге құятын өзендерде қыстайды [3]. Қазақстанда XX ғасырдың бірінші жартысында ұялауы Сырдария мен Жайық өзендерінің алаптарында [4], екінші жартысында тек бір рет қана есепке алынған [5]. Ұзақ үзілістен соң – 2000 жылы (жалғыз) және 2003 жылы (жұп) Оңтүстік Қазақстанда Қызылкөл көлінде табылған [1, 2]. Оның бұл жерде пайда болуы мәрмәр шүрегейдің өзбекстандық популяциясының санының артуына және оның солтүстікке қарай қоныс аударуына байланысты болып табылады [6, 7].

Мекендейтін жерлері. Түбі лай және қалың қамыс өскен тұщы және аздап кермек сулы суқоймалары; ұясын жағаға не аралдарға салады, қопақтарға жоламайды [6, 7]. Қазақстанда тұщы, жиі жағалауларында бұталар және суүсті өсімдіктері өскен көлемі үлкен емес жағалауы тіктеу көлдерде мекендейді [4].

Саны. Қазақстанда белгісіз. Әлемде қазіргі саны 15 мыңдай деп бағаланады [8]. Қазақстанмен көршілес Өзбекстан территориясында қазір 100-200 бас мәрмәр шүрегей мекендейді [6, 7].

Негізгі әсер ететін факторлар. Түрдің саны негізгі таралу аймағында (Пәкістан, Иран, Түркия және Жерорта теңізі елдері) гидрорежимнің тұрақтылығына тәуелді [9]. Саны өскенде шүрегейлердің бір бөлігі солтүстікке қарай ығысып, Қазақстанның

Статус. I категория. Исчезающий вид, занесенный в Красную книгу МСОП, как уязвимый. В Казахстане не отмечался с 1963 по 1999 г. Несколько встреч этого вида в 2000-2003 гг. дают основание предположить возобновление его гнездования на отдельных водоемах в южных областях Казахстана [1, 2].

Значение таксона для сохранения генофонда. Монотипичный вид, в Казахстане проходит северо-восточная граница его ареала.

Распространение. Узкоареальный средиземноморский вид, не выходящий за пределы аридной зоны. Зимует на реках, впадающих в Средиземное, Каспийское и Черное моря [3]. В Казахстане в первой половине XX ст. встречался на гнездовье в бассейнах Сырдарьи и Урала [4], во второй половине века отмечен лишь однажды [5]. После длительного перерыва – в 2000 г. (одиночка) и в 2003 г. (пара) были обнаружены в Южном Казахстане на озере Кызылколь [1, 2]. Появление его здесь, по-видимому, – следствие увеличения численности узбекской популяции мраморного чирка и дальнейшего расселения его к северу [6, 7].

Места обитания. Преимущественно пресные или слегка солоноватые водоемы с илистым дном и тростниковыми зарослями; гнезда устраивает на берегу или островках, избегая сплавин [6, 7]. В Казахстане поселяется на пресных, чаще – небольших по размеру водоемах, поросших бордюрной надводной растительностью и кустарником по берегу [4].

Численность. В Казахстане неизвестна. Современная численность в мировом ареале оценивается в 15 тыс. особей [8] На соседних с Казахстаном территориях Узбекистана в настоящее время обитает 100-200 мраморных чирков [6, 7].

Основные лимитирующие факторы. Численность вида в основной части ареала (Пакистан, Иран, Турция и страны Средиземноморья) зависит от устойчивости гидрорежима водоемов [9]. В годы её увеличения часть чирков выселяются к северу,

онтүстік және батыс облыстарына енеді. Саны депрессияға ұшырағанда бұл керісінше жүреді.

Биологиялық ерекшеліктері. Аз зерттелген. Сәуірдің ортасында ұшып келеді, ұялауға басқа өзен үйректерінен кеш түседі. Өзбекстан жағдайында ұяда 7-9 (сирек 12) жұмыртқа болады, мамық басқан балапандарын мамырдың аяғы – маусымның басында кездестіруге болады, қанаттарына маусымның аяғы – шілденің басында қонады, ұяда бұл кезде 5-7 балапан болады. Қыстауға ұшар алдында, басқа үйректер сияқты, біршама, бірнеше жүздеген құс, жиналады [6, 7].

Қолда өсіру. Еуропаның хайуанаттар парктері мен құс питомниктерде көбееді, Қазақстанда өсірілмейді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған.

Қажетті қорғау шаралары. Дайындалмаған. Кездейсоқ атып алудың алдын алу үшін түрді қорғау жайында үгіт жүргізу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Таралу аймағы шегінде таралуы жайында деректер жинау. Қазақстанда бұрында ұялаған жерлерін тексеру.

проникая в южные и западные области Казахстана. В годы депрессии численности наблюдается обратная картина.

Особенности биологии. Слабо изучены. Прилетает в середине апреля, к гнездованию приступает несколько позже других речных уток. В условиях Узбекистана кладка из 7-9 (реже из 12) яиц, пуховых птенцов встречали в конце мая – начале июня, поднявшихся на крыло – в конце июня – начале июля, в выводках перед подъемом на крыло бывает 5-7 птенцов. Перед отлетом на зимовку, подобно другим уткам, образуют значительные, до нескольких сотен птиц, скопления [6, 7].

Разведение. Размножается в зоопарках и птичьих питомниках Европы, в Казахстане не разводится.

Принятые меры охраны. Охота запрещена.

Необходимые меры охраны. Не разработаны. Пропаганда охраны вида для предотвращения случайного отстрела.

Предложения по исследованию. Сбор данных о распространении в пределах ареала. Ревизия прежних мест гнездования в Казахстане.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Кнισταутас, 2001; 2. Гаврилов, Колбинцев, 2003; 3. Дементьев, 1952; 4. Долгушин, 1960; 5. Шевченко и др., 1993., 6. Крейцберг-Мухина, 2003; 7. Кашкаров, 2007. 8. Delany, Scott, 2002. 9. Cramp & Simmons, 1977.

Құрастырушылар-Составитель: С. Н. Ерохов.

АЛАКӨЗ ҚАРАЛАҰЙРЕК БЕЛОГЛАЗАЯ ЧЕРНЕТЬ

Aythya nyroca
Guldenstadt, 1770

Қазтәрізділер отряды –
Отряд Гусеобразные – Anseriformes

Үйректер тұқымдасы –
Семейство Утиные – Anatidae

Статусы. I санат. Саны күрт қысқарып келе жатқан сирек түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанда кездесетін туыстың төрт түрінің бірі.

Таралуы. Солтүстік Африка, Еуразия – Пиреней түбегінен Батыс Сібірге дейін және Хуанхэ өзенінің жоғарғы сағасы. Қазақстанда Зайсан қазаншұңқырында, Алакөл көлдерінде, Іле, Шу, Сырдария өзендерінің аңғарларында, республикамыздың орталық және солтүстік аудандарында – Қорғалжында, Торғайдың төменгі сағасында, Селеті өзенінің бастауында ұялайды [1, 2]. Аздаған құстар Іле өзенінің су алаптарында, Алматы қаласының маңындағы Сорбұлақ көлінде және Каспий теңізінде қыстайды.

Мекендейтін жерлері. Қалың қамыс өскен және үйрек өсімдіктеріне бай терең көлдер.

Саны. Соңғы онжылдықтарда жалпы саны 7-10 мың деп бағаланады. Қазақстанның оңтүстік және оңтүстік-шығысында су қоймаларында 60-шы жылдары бұл сүңгуір кәдімгідей-ақ болған, тіпті кей жерлерде көптеп кездескен [1]. 80-ші жылдары Зайсан көлінде, Іле, Шу және Сырдария өзендерінің аңғарларында сирек кездескен, десе де миграция кезінде бұл жерлерде әлі де болса біршама көп кездестіруге болады.

Негізгі әсер ететін факторлар. Зерттелмеген. Олардың ең маңыздысы – көптеген су қоймаларында гидрологиялық режимнің өзгеруі, қорек қорының азаюы: қамыстарды жою және қарқынды шаруашылық жұмыстар, ұялары мен балапандарын өлім-жітімге ұшырататын жыртқыштардың – саз құландың, қарғалардың – шектен тыс көбеюі.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Көктемде наурыз-сәуірде ұшып келеді; ұялауға бір-бір жарым айдан соң кіріседі. Жеке жұп болып, сирек аздаған шоғыр құрып қопаларда және қамыс құламаларына, жиі қызылбас сүңгуірмен бірге, ұялайды. Ондатр үйшіктерінің ішінде ұялағаны да белгілі. Ұяда 7-11,

Статус. I категория. Глобально угрожаемый вид с резким сокращением численности. Занесен в список глобально угрожаемых видов птиц МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из четырех видов рода, встречающихся в Казахстане.

Распространение. Северная Африка, Евразия от Пиренейского п-ова до Западной Сибири и верховьев р. Хуанхэ. В Казахстане гнездится в Зайсанской котловине, на Алакольских озерах, в долинах рек Или, Чу, Сырдарья, на некоторых водоемах в центральных и северных районах республики – в Кургальджино, низовьях Тургая, в устье р. Селеты [1, 2]. В небольшом числе зимует в бассейне р. Или, на оз. Сорбулак близ г. Алматы и на Каспийском море.

Места обитания. Глубокие озера с зарослями тростника и богатой водной растительностью.

Численность. В последнее десятилетие общая численность вида оценивается в 7-10 тыс. особей. На водоемах юга и юго-востока Казахстана еще в 60-е гг. эта чернеть была обычна, а местами многочисленна [1]. В 80-е гг. стала редкой на оз. Зайсан, в долинах рек Или, Чу и Сырдарья, хотя в период миграций встречается здесь еще в заметном количестве.

Основные лимитирующие факторы. Не изучены. По-видимому, важнейшие из них – изменившийся гидрологический режим на большинстве водоемов, ухудшение кормовой базы: уничтожение тростниковых массивов и интенсивная хозяйственная деятельность человека, способствующая гибели части кладок и птенцов от чрезмерно размножившихся хищников – болотных луней, ворон.

Особенности биологии. Перелетная птица. Весной прилетает в марта-апреле; к гнездованию приступает спустя месяц-полтора. Гнездится отдельными парами, реже – небольшими колониями на сплавилах и в заламах тростника, нередко вместе с красными нырками. Известны случаи гнездования

сирек 12-15 жұмыртқа болады, оларды мекиені 25-28 күн шайқайды [1]. Ұяда 7-9 балапан болады, әдетте 2-5-і тірі қалады. Ұясы сәуірдің аяғынан маусымның басына дейін кездеседі. Жастары тамыздың басында қанатына қонады. Күздік миграция – қыркүйек-қазанда болады. Негізгі қорегі – су өсімдіктерінің вегетативтік бөлімі және олардың тұқымдары, сирек – су омыртқасыздары.

Қолда өсіру. Қазақстанның хайуанаттар парктөрінде өсірілмейді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда ауланатын үйректер түрлерінің тізімінен шығарылған. Қорғалжын, Науырызым және Алакөл қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қара Ертіс, Іле өзендерінің атыраптарында қорықтар құру және Торғай қорықшасын мемлекеттік қорыққа айналдыру.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстан су қоймаларында түрдің қазіргі орналасуы мен санын зерттеу, шектеуші факторларды анықтау.

внутри ондатровых хаток. В кладке 7-11, реже 12-15 яиц, которые насиживает самка 25-28 дней [1]. В выводках 7-9 птенцов, выживает обычно 2-5. Кладки встречаются с конца апреля до начала июня. Летний молодой появляется в начале августа. Осенние миграции – в сентябре-октябре. Основной корм – вегетативные части водных растений и их семена, реже – водные беспозвоночные.

Разведение. В зоопарках Казахстана не содержится.

Принятые меры охраны. Исключена из списка охотничьих видов уток Казахстана. Охраняется в Кургальджинском, Наурзумском и Алакольском заповедниках.

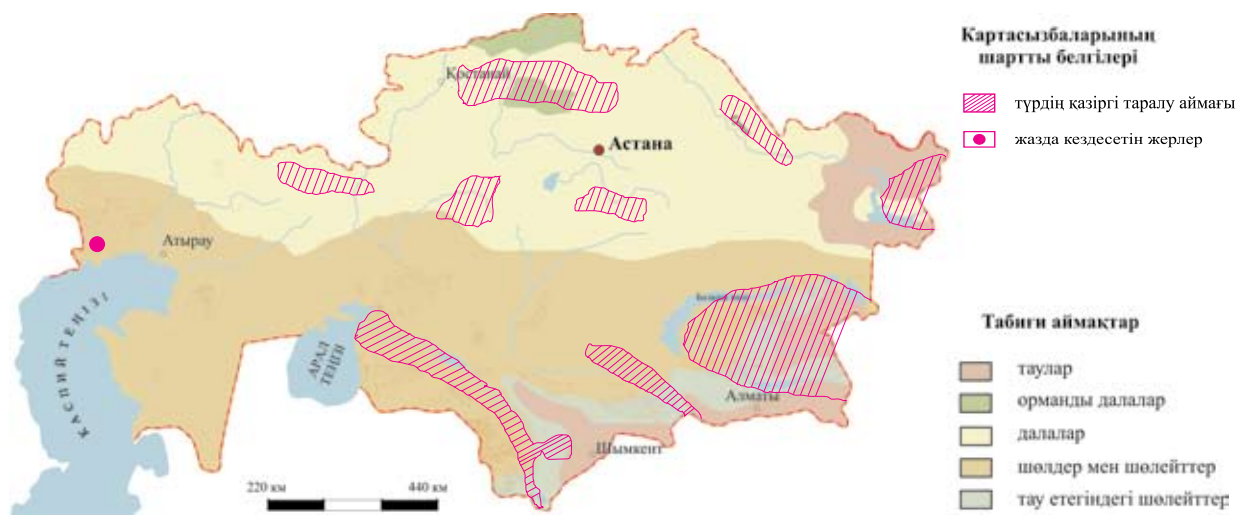
Необходимые меры охраны. Создание заповедников в дельтах рек Черный Иртыш, Или и преобразование Тургайского заказника в государственный заповедник.

Предложения по исследованию. Изучить современное размещение и численность вида на водоемах Казахстана, выяснить лимитирующие факторы.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Степанян, 1975; 2. Долгушин, 1960.

Құрастырушы-Составитель: Н. Н. Березовиков.

ДӨҢТҮМСЫҚ ТҮРПАН ГОРБОНОСЫЙ ТУРПАН

Melanitta deglandi
Bonaparte, 1850

Қазтәрізділер отряды –
Отряд Гусеобразные – Anseriformes

Үйректер тұқымдасы –
Семейство Утиные – Anatidae

Статусы. III санат. Қазақстанда мекендейтін ауданы шектелген өте сирек кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Солтүстік Еуразияда мекендейтін тұрпандардың бес түрінің бірі.

Таралуы. Солтүстік Америка, Шығыс және Орта Сібірде, Оңтүстік Сібір тауларында, Орталық және Оңтүстік Алтайдың қазақстандық бөлігін қоса мекендейді. Солтүстік Американың мұхит жағалауларында, Қытай, Корея, Жапония мен Қиыр Шығыстың теңіз жағалауларында қыстайды. Қазақстанда бұрында Қалбы тауының шок орманды бөлігіндегі көлдерде ұялаған, ол жерлерден XX ғасырдың 60-шы жылдары кеткен. Қазір негізгі ұялайтын жерлері Бұқтырма және Қара-Қаба өзендерінің алаптарында [2-4], Рақманов және Үшкөл көлдерінде [2, 5-8], Листвяга жотасының солтүстік-шығысында [9, 10] шоғырланған. Марқакөл көлінде миграция кезінде кездеседі [11]. Алакөл көліне ұшып келгені де белгілі [12].

Мекендейтін жерлері. Жағалаулары тасты және суы мөлдір, теңіз деңгейінен 1800-2400 м биіктікте орналасқан тайгалық, субальпі және альпілік көлдерде мекендейді.

Саны. Алтайдың қазақстандық бөлігінде 2001-2007 жылдары 150-200 құс болған. Көлдерде әдетте біреу, сирек екі жұбы және көбеюге қатыспайтын 10-20 құс мекендейді [2, 6, 8, 13, 14].

Негізгі әсер ететін факторлар. Қаскерлік жолмен аулау, көлдерді шаруашылық мақсатта игеру, рекреациялық маңызы бар су қоймаларында мазалау факторы, балықшылар ауларында өлім-жітімге ұшырау. Көбеюінің ойдағыдай өтуіне ауа-райының жағдайлары (көктемгі-жазғы қарлатып күн суыту, нөсер жаңбыр, бұршақ жауу) және жыртқыштар (бұралқы иттер, түлкілер, су күзені және басқалар) әсерін тигізеді.

Биологиялық керекшеліктері. Көктемде мамырдың аяғында – маусымның басында тау көлдерінде мұз

Статус. III категория. В Казахстане исключительно редкий вид с ограниченным районом обитания.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из пяти видов турпанов, обитающих в Северной Евразии.

Распространение. Населяет Северную Америку, Восточную и Среднюю Сибирь, горы Южной Сибири, включая казахстанскую часть Центрального и Южного Алтая. Зимует на океаническом побережье Северной Америки, в приморских районах Китая, Кореи, Японии и Дальнего Востока. В Казахстане в прошлом гнезвился на озерах боровой части Калбинского нагорья, где исчез в 60-х гг. XX в. [1]. В настоящее время основные гнездовья сосредоточены в бассейнах рек Бухтармы и Кара-Кабы [2-4], на Рақмановских и Ушкольских озерах [2, 5-8], в северо-восточной части хр. Листвяга [9, 10]. На оз. Маркаколь встречается в период миграций [11]. Известен случайный залет на оз. Алаколь [12].

Места обитания. Населяет таежные, субальпийские и альпийские озера с каменистыми берегами и прозрачной водой на высотах 1800-2400 м над уровнем моря.

Численность. В казахстанской части Алтая в 2001-2007 гг. была в пределах 150-200 особей. На озерах обитает чаще по одной, реже по две пары и нередко держатся группы до 10-20 неразмножающихся особей [2, 6, 8, 13, 14].

Основные лимитирующие факторы. Браконьерский отстрел, хозяйственное освоение озер, фактор беспокойства на водоемах с повышенными рекреационными нагрузками, гибель в рыбацких сетях. На успешность размножения оказывают влияние погодные условия (весенне-летние похолодания со снегопадами и заморозками, ливневые дожди, град) и хищники (бродячие собаки, лисицы, американские норки и др.).

еріген соң ұшып келеді, қыстауға қазанда ұшып кетеді. Аталығы мен мекиені көбею маусымында жұп құрып бірге болады. Ұясын жағалау маңы шөптердегі тастардың арасына салады және мамық төсейді. Ұяда 6-9 жұмыртқа маусымда пайда болады. Балапандары көлдерде шілдеден қыркүйекке дейін бірге болады, кейде бір жерге 20-ға дейін шоғырланады. Су насекомдарының дернәсілдері және майда балықтармен қоректенеді [15].

Қолда өсіру. Қазақстанның хайуанаттар парктөрінде өсірілмейді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қатон-Қарағай ұлттық паркінде, ал миграция кезінде Марқакөл қорығында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Жаңа ұялау орындарын анықтау және оларды қорғауға алу. Демалыс зоналарында, әсіресе Рақманов көлдерінде мазалау факторын азайту [6].

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Ұялау биологиясына зерттеу, Қатон-Қарағай ұлттық паркінің су қоймаларында мониторинг ұйымдастыру.

Особенности биологии. Весной прилетает в конце мая – начале июня к моменту вскрытия горных озер, на зимовку отлетает в октябре. Самец и самка держатся парой в течение всего сезона размножения. Гнезда устраивают на земле среди камней в прибрежном травостое и густо выстилают его пухом. Кладки по 6-9 яиц в июне. Выводки держатся на озерах с июля по сентябрь, иногда объединяясь в скопления до 20 особей. Питаются личинками водных насекомых и мелкой рыбой [15].

Разведение. В зоопарках Казахстана не содержится.

Принятые меры охраны. Охраняется в Катон-Қарағайском национальном парке, а во время миграций – в Марқакөлском заповеднике.

Необходимые меры охраны. Выявление новых мест гнездования и взятие их под охрану. Снижение фактора беспокойства в зонах отдыха, особенно на Рақмановских озерах [6].

Предложение по исследованию. Изучение гнездовой биологии, организация мониторинга на водоемах Катон-Қарағайского национального парка.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Егоров и др., 2001; 2. Стариков, 1991; 3. Стариков, 2005а; 4. Стариков, 2006; 4. 5. Сушкин, 1938; 6. Березовиков, Рубинич, 2001; 7. Стариков, Прокопов, 2002; 8. Прокопов, 2004; 9. Стариков, 2005б; 8. Колбинцев, 2002; 9. Белялов, 2002; 10. Прокопов, 2005; 11. Березовиков, 1989; 12. Лопатин, Сибгатулин, 1991; 13. Колбинцев, 2006; 14. Прокопов, 2007; 15. Долгушин, 1960.

Құрастырушы-Составитель: Н. Н. Березовиков

ҚАРА ТҰРПАН ЧЕРНЫЙ ТУРПАН

Melanitta fusca
Linnaeus, 1758

Қазтәрізділер отряды –
Отряд Гусеобразные – Anseriformes

Үйректер тұқымдасы –
Семейство Утиные – Anatidae

Статусы. III санат. Сирек кездесетін ұялайтын түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Евразияда мекендейтін туыстың бес түрінің, оның ішінде Қазақстанда кездесетін үш түрдің бірі.

Таралуы. Еуразияның тундра, тайга және далалы зоналары. Балтық және Солтүстік теңіздерінің жағалауларында, әрі оңтүстікке қарай Бискай бұғазында, сол сияқты Жерорта, Қара және Каспий теңіздерінде қыстайды. Қазақстанда ертеректе ұялайтын жерлері Көкшетау және Ақмола облыстарында ғана белгілі болған [1, 2], ал 1977-1979 жылдары, сонымен қатар Павлодар (Майлыбай көлі) және Солтүстік Қазақстан (Лебедеянка көлі) облыстарында да кездескен [3].

Мекендейтін жерлері. Үлкен ашық айдындары бар орманды, орманды-дала және тундра көлдері не теңіз жағалаулары. Қазақстанда ашық айдындар және қалың қамыс өскен үлкен терең (2 м-ге жуық) көлдер.

Саны. Тұтас Еуразия бойынша саны біршама жоғары, бірақ Қазақстанда белгісіз. 60-шы жылдарға дейін Каспийде, қыстауда, көп болған [1, 2]. Қазақстанның орманды далаларында бірнеше ондаған жұп ұялайды. 1971-1976 жылдары күзгі ұшып кетуі кезінде 12 құс ғана есепке алынған [4], ал 1977-1985 жылдары жылма-жыл 1-ден 25-ке дейін кездескен және балапандары табылған [3]. Батыс Қазақстан облысында Орыскопа көлінде 1970 жылы көктемде 93 тұрпан, ал Шалқар көлінде жазда бір ғана құс кездескен [5].

Негізгі әсер ететін факторлар. Белгісіз.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстанда зерттелмеген. Жыл құсы. Қыстау кезінде-ақ жұптаса бастайды, бірақ ұялауға кеш түседі: Көкшетау және Ақмола облыстарында ұясы маусымда пайда болады [1]. Басқа аудандардағы бақылаулар бойынша көбею мерзімі ұзақ; ұясын шөпке және бұта астына, кейде судан алыс жерде салады. Ұяда 6-10

Статус. III категория. Редкий гнездящийся вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из пяти видов рода, обитающих в Евразии, в т.ч. один из трех, встречающихся в Казахстане.

Распространение. Тундра, таежная и степная зоны Евразии. Зимует у берегов Балтийского и Северного морей и далее на юг от Бискайского залива, а также на Средиземном, Черном и Каспийском морях. В Казахстане ранее отмечен на гнездовании лишь в Кокчетавской и Акмолинской обл. [1, 2], а в 1977-1979 гг. – также в Павлодарской (оз. Майлыбай) и Северо-Казахстанской (оз. Лебедеянка) областях [3].

Места обитания. Лесные, лесостепные и тундровые озера с обширными плесами или морские побережья. В Казахстане обширные глубокие (около 2 м) водоемы с плесами и зарослями тростника.

Численность. В целом в Евразии, по-видимому, достаточно высока, но в Казахстане не известна. До 60-х гг. был довольно многочислен на каспийских зимовках [1, 2]. В лесостепи Казахстана гнездятся несколько десятков пар. В 1971-1976 гг. на осеннем пролете здесь насчитывали не более 12 птиц на сезон [4], а в 1977-1985 гг. ежегодно встречали от 1 до 25 и находили выводки [3]. В Западно-Казахстанской области на оз. Орыс-Копа весной 1970 г. обнаружили 93 турпана, а на оз. Челкар летом – одного [5].

Основные лимитирующие факторы. Не известны.

Особенности биологии. В Казахстане не изучены. Перелетная птица. На пары разбиваются еще на зимовках, но к гнездованию приступают поздно: кладки в Кокчетавской и Акмолинской областях появляются в июне [1]. По наблюдениям из других районов, период размножения растянут; гнезда устраивает в траве и под кустами, нередко далеко от воды; в кладке 6-10 яиц. Для самок и начинающих летать птенцов характерна дневная активность. Утки с выводками довольно агрессивны по отношению к холостым самкам и выводкам своего вида. Питается в основном моллюсками, личинка-

жұмыртқа болады. Мекиендері және ұша бастаған балапандары үшін күндізгі белсенділік тән. Балапандары бар үйректер көбеюге қатыспаған мекиендерге және өз түрінің балапандарына қарсы болады. Негізінен моллюскалар, су насекомдарының дернәсілдері және балықпен қоректенеді, кейде су өсімдіктерін жейді.

Қолда өсіру. Қазақстан хайуанаттар парктерінде қолда ұсталмайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Ресейде негізгі таралған ауданының шегінде қорғалмайды. Қазақстанда 1978 жылдан бастап Қызыл кітапқа тіркелген [2], аулауға тиым салынған.

Қажетті қорғау шаралары. Дайындалмаған.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Республика территориясында нақты санын бағалау, ұялау биологиясын зерттеу және миграция бағыты мен қыстайтын жерлерін анықтау.

ми водных насекомых и рыбой, изредка поедает водные растения.

Разведение. В зоопарках Казахстана не содержится.

Принятые меры охраны. В России в пределах основного ареала не охраняется. В Казахстане с 1978 г. внесен в Красную книгу [2], охота запрещена.

Необходимые меры охраны. Не разработаны.

Предложения по исследованию. Оценка действительной численности на территории республики, изучение гнездовой биологии и выяснение направлений миграции и мест зимовок.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1960; 2. Красная книга Казахской ССР, 1978; 3. В. А. Грачев, А. О. Соломатин, личн. сообщ.;
4. Дробовцев, 1983; 5. В. Л. Шевченко, П. В. Дебело, личн. сообщ.

Құрастырушы-Составитель: В. И. Придатко.

АҚБАС ҮЙРЕК САВКА

Oxyura leucocephala,
Scopoli, 1769

Қазтәрізділер отряды –
Отряд Гусеобразные – Anseriformes

Үйректер тұқымдасы –
Семейство Утиные – Anatidae

Статусы. I санат. Саны аз, шашырап орналасқан, саны күрт қысқарып келе жатқан түр. Халықаралық Қызыл кітапқа тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Монотипті түр, таралу аймағындағы төрт географиялық популяцияның, Қазақстанда мекендейтін орталық-азия популяциясын қоса, өкілі.

Таралуы. Солтүстік Африка, Оңтүстік Европа, Алдыңғы және Орта Азия, Оңтүстік Сібір. Жерорта теңізі елдерінде, Иранда, Пәкістанда және Индияда қыстайды, сол сияқты сонда отырықшы мекендейді [1]. Қазақстанда тұщы не кермек сулы су қоймаларында, биік таулар мен шөлдерден басқа, шашырап ұялайды [2, 3]. Өткен ғасырдың соңғы ширегінде тек Науырызым мен Қорғалжын көлдерінде, сирек те болса Жайық өзенінің ортаңғы сағасындағы көлдерде ұялауы мүмкін, ұшып-қайту кезінде барлық жерде де сирек кездесті. Санының өсуі 1995 жылдан кейін байқалды және қазіргі кезде Қазақстанның батыс, оңтүстік және шығыс аймақтарындағы көптеген көлдерде ұялай бастады, ұшып келу-кетуде көп [4-7]. Теңіз-Қорғалжын ойпатының көлдерінде, ұялайтындарымен қатар, жылма-жыл жазда көбеюге қатыспайтын ақбас үйректер шоғырланады.

Мекендейтін жерлері. Суүсті өсімдіктер өскен терең тұщы не кермек сулы көлдер.

Саны. XX ғасырдың 70-ші жылдарының ортасында саны өте күрт азайған кезде, онда жалпы саны 8 мыңнан аспайтын, қазір оның бірте-бірте өсіп келе жатқаны байқалады, 2003 жылы – 13 мың болды [1]. Қазіргі кезде Қазақстандағы саны 10 мыңға жетті, соның ішінде Теңіз-Қорғалжын ойпатында жазда 2 мың, күзде, ұшып кету алдында 6 мыңнан асты [8].

Негізгі әсер ететін факторлар. Климаттың өзгеруі, ұзақ мерзімді қуаңшылықтар, әсіресе азиядағы таралу аймағының оңтүстік бөлігінде [1], антропогенді пресстің өсуі – балық аулау, аңшылық, рекреациялық қысым [8].

Статус. I категория. Малочисленный, мозаично распространенный вид с резко сократившейся численностью. Занесена в Красную Книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Монотипичный вид, представленный в ареале четырьмя географическими популяциями, включая центрально-азиатскую, обитающую и в Казахстане.

Распространение. Северная Африка, Южная Европа, Передняя и Средняя Азия, Южная Сибирь. Зимует в странах Средиземноморья, Иране, Пакистане и Индии, где также живет оседло [1]. В Казахстане спорадично гнездится на пресных или солоноватых водоемах, исключая высокогорье и пустыню [2, 3]. В последней четверти прошлого столетия гнездилась, по видимому, только на Нурзумских и Кургальджинских озерах, изредка – на озерах среднего течения Урала, на пролете в этот период везде была редка. Рост численности отмечен после 1995 г. и в настоящее время возобновилось гнездование на многих озерах западных, южных и восточных регионов Казахстана, на пролете здесь местами бывает многочисленна [4-7]. На озерах Тениз-Кургальджинской впадины, наряду с гнездящимися, ежегодно летом концентрируются неразмножающиеся савки.

Места обитания. Глубоководные, пресные или солоноватые озера, поросшие надводной растительностью.

Численность. После катастрофического снижения в середине 70-х гг. XX ст., когда общая численность вида не превышала 8 тыс., в настоящее время отмечается постепенный ее рост, в 2003 г – 13 тыс. [1]. Современная численность в Казахстане – до 10 тыс., в т.ч. в Тениз-Кургальджинской впадине: летом – 2 тыс., осенью, перед отлетом – более 6 тыс. [8].

Основные лимитирующие факторы. Изменение климата, длительные засухи, особенно в южной части азиатского ареала [1], нарастание антропо-

Биологиялық ерекшеліктері. Толық зерттелмеген. Ұялайтын жерлеріне ұшып келуі сәуірдің аяғы – мамырдың басы. Ұшып келе салысымен жұп түзіледі, бірақ олардың жұптасуы қыстау кезінде-ақ қалыптасады. Ұясын суүсті өсімдіктеріне, қопаларға салады, ұяда 5-10 үлкен жұмыртқа болады, 25-26 күн шайқайды. Балапандары 29-30 күнде өз бетінше тіршілік ете бастайды, бірақ қанатына тек 40-45 күнде – басқа үйректерден кейін – қонады. Қорегінде, негізінен, өсімдіктен азықтар, бірақ өсімдікқоректі балықтар көп болғандықтан, қорек жетіспеуден зардап шегеді. Насекомдар мен моллюскалар сирек кездеседі.

Қолда өсіру. Испания және басқа елдердің орнитологиялық орталықтарының инкубаторларында ойдағыдай шайқап шығарады [9]. Қазақстан хайуанаттар парктерінде ұсталмайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда Наурызым, Қорғалжын және Алакөл қорықтарында, Сарықопа мен Балқаш өңірі қорықшаларында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Ұялайтын жерлерінде балық аулауға тиімді бақылау жасау, жасанды ұялар жасап құстарды тарту тәжірибелерін қайта жандандыру. Аңшылар арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. ҚР АШМ ОАШК бекіткен «Ақбас үйректі (*Oxyura leucoserphala*) басқару ісінің Ұлттық жоспарын» жүзеге асыру.

погенного пресса – рыболовство, охота, рекреационные нагрузки [8].

Особенности биологии. Изучена недостаточно. Прилет на места гнездования в конце апреля – начале мая. По прилету образуют гнездовые пары, но часть их формируется еще на зимовке. Гнездо устраивает в зарослях надводной растительности, на кочке или плавучее, в кладке 5-10 крупных яиц, насиживание – 25-26 дней. Птенцы становятся самостоятельными в возрасте 29-30 дней, но на крыло поднимаются лишь в возрасте 40-45 дней – позднее других уток. В пище в основном растительные корма, поэтому на озерах, где изобилуют растительноядные рыбы, савка страдает от недостатка корма. Реже поедает насекомых и моллюсков.

Разведение. Успешно выводится в инкубаторах орнитологических центров Испании и др. стран [9]. В зоопарках Казахстана не содержится.

Принятые меры охраны. В Казахстане охраняется в Наурузском, Кургальджинском и Алакольском заповедниках, Сары-Копинском и Прибалхашском заказниках.

Необходимые меры охраны. В местах гнездования – эффективный контроль за рыболовством, возобновление опытов по привлечению в искусственные гнезда. Разъяснительная работа среди охотников.

Предложения по исследованию. Реализация утвержденного КЛОХ МСХ РК «Национального Плана действий по управлению савкой (*Oxyura leucoserphala*).

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Li et al., 2006
2. Долгушин, 1960;
3. Гаврилов, 1999.
4. Крейцберг-Мухина, 2002;
5. Шильцет, Кошкин, 2003;
6. Гаврилов, Колбинцев, 2003;
7. Березовиков, 2003;
8. Ерохов, Кошкин, Жулий, в печати.
9. Esquivias Jose A.Torres, 2003.

Құрастырушы-Составитель: С. Н. Ерохов

БАЛЫҚШЫ ТҮЙҒЫН СКОПА

Pandion haliaetus
Linnaeus, 1758

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Балықшы түйғындар тұқымдасы –
Семейство Скопиные – Pandionidae

Статусы. I санат. Қазақстанда жойылып кету қаупінде тұрған түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Құстардың әлемдік фаунадағы монотиптік тұқымдас пен туыстың өкілі.

Таралуы. Ертеде Қазақстанның көптеген су қоймаларында мекендеген [1]. Қазір негізгі ұялайтын орындары Марқакөл көлі мен Қара Ертіс өзені. Бұлардан басқа 1976 ж. Жаркент қаласынан оңтүстікке қарай Өсек көлінде [3], 1981 жылы Орал қаласына жақын Жайық өзенінде [2], 1982 ж. Қапшағай суқоймасында Кіші Қалқанда [4], 1985 ж. Сырдария өзенінде ұялары табылған. 1981-1985 жылдары бірін-саран жұптары ұялайтын мерзімде Зайсан көлінде, Павлодар облысындағы Ертіс өзенінің бойында, Балқаш көлінің оңтүстік жағалауында, Бұқтырма өзенінің аңғарындағы көлдерден де кездескен [4-6].

Мекендейтін жерлері. Суы мөлдір және жағасы орманды, балыққа бай суқоймалары.

Саны. XX ғасырдың 40-шы жылдарында көп жерлерде кәдімгідей болған [1], бірақ 50-60-жылдарда көпшілік суқоймаларында жойылған. 80-ші жылдары Қазақстанда 30-35 жұбы сақталған, олардың ішінде Марқакөл көлінде 1978-1985 жылдары 7-11 жұбы [7], Қара Ертіс өзенінде 1980 ж. 5 жұп [8] ұялады. Марқакөл көлінде саны тұрақты. Десе де республикада балықшы түйғынның жағдайы өте нашар.

Негізгі әсер ететін факторлар. Өзендер мен көлдердің жағалауларында шаруашылық және рекреациялық қызметтердің күшеюі. Тікелей жою, ұяларын бұзу, су қоймаларын шаруашылық мақсатта игеру, мазалау факторы, жағалаудағы ормандарды отау, балық қорының қысқаруы.

Биологиялық ерекшеліктері. Наурыздың аяғы – сәуірде ұшып келеді [1]. Сәуірдің аяғы – мамырдың басында жұмыртқа салады. Ұяда 2-3, өте сирек 4 жұмыртқа болады. Шайқау 34-40 күнге, орташа 37,

Статус. 1-я категория. В Казахстане вид, находящийся под угрозой исчезновения.

Значение таксона для сохранения генофонда. Представитель монотипического семейства и рода в мировой фауне птиц.

Распространение. В прошлом обитала на многих водоемах Казахстана [1]. В настоящее время основным местом гнездования являются оз. Маркаколь и р. Черный Иртыш. Кроме того, гнезда обнаружены: в 1976 г. – на оз. Усекское южнее г. Джаркента [3], в 1981 г. – на р. Урал близ г. Уральска [2], в 1982 г. – на Капчагайском водохранилище у Малых Калканов [4], в 1985 г. – на р. Сырдарья. Единичные пары в 1981-1985 гг. встречены также в гнездовое время на оз. Зайсан, по р. Иртыш в Павлодарской области, на южном берегу оз. Балхаш, на озерах в долине р. Бухтармы [4-6].

Места обитания. Богатые рыбой водоемы с прозрачной водой и облесенными берегами. На Алтае населяет горные озера с лиственничными и кедровыми лесами по берегам; по Иртышу и Уралу тополево-ивовые поймы рек; в пустынной зоне – тугаи.

Численность. Еще в 40-е гг. XX в. была достаточно обычной в ряде мест [1], но в 50-60 гг. на большинстве водоемов истреблена. В 80-е гг. в Казахстане сохранились 30-35 пар, из них на оз. Маркаколь в 1978-1985 гг. гнездилось 7-11 [7], на р. Черный Иртыш в 1980 г. – 5 пар [8]. На оз. Маркаколь численность стабильна. Но в целом в республике скопа находится в критическом положении.

Основные лимитирующие факторы. Усиление хозяйственной и рекреационной деятельности на побережьях рек и озер. Прямое уничтожение, разорение гнезд, хозяйственное освоение водоемов, фактор беспокойства, вырубка прибрежных лесов, сокращение рыбных запасов.

созылады. Балапандары ұяда 49-60 тәулік болады. Марқакөл көлінде 10 ұядан шыққан 27 балапанның 21-і қанатына қонды. Қайтуы тамыздың үшінші онкүндігінен қазанның 20-на дейін созылады. Негізінен балықпен қоректенеді.

Қолда өсіру. Қолда өсіру жайында деректер белгісіз.

Қолға алынған қорғау шаралары. Марқакөл қорығында, Қатон-Қарағай және Алтынемел ұлттық парктерінде қорғалады. СИТЕС-тің II Қосымшасына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Ұялайтын жерлеріне кадастр жүргізу, олардың айналасында 200-400 м радиусте тыныштық аймағын құру. Ұялауға қолайлы жерлерде, ағаштарға қондырғылар және басқа типтегі жасанды ұялар орналастыру [9].

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Аймақтар бойынша санын анықтау, биологиясын зерттеу, жасанды ұяларға тарту бойынша эксперименттер жүргізу. Жергілікті тұрғындар, әсіресе балықшылар мен аңшылар, арасында үгіт – насихат жұмысын жүргізу қажет.

Особенности биологии. Прилетает в конце марта апреле [1]. Гнездится по берегам озер и рек, устраивая гнезда на сломанных вершинах высоких деревьев. Некоторые из них используются до 10-15 лет подряд. Питается преимущественно рыбой. При ее ловле характерно зависает на месте, трепеща крыльями, и отвесно пикирует, выставив вперед когтистые лапы, иногда глубоко погружаясь в воду. Откладка яиц в конце апреля – начале мая. В кладке 2-3, очень редко 4 яйца. Насиживание длится 34-40, в среднем 37 суток. Птенцы находятся в гнезде 49-60 суток. На оз. Маркаколь из 27 птенцов, появившихся в 10 гнездах, вылетел 21. Пролет длится с третьей декады августа до 20 октября.

Разведение. Случаи размножения в неволе не известны.

Принятые меры охраны. Охраняется в Маркакольском заповеднике, Катон-Қарағайском и Алтын-Эмельском национальных парках. Занесена в Приложение II СИТЕС.

Необходимые меры охраны. Кадастр гнездовой, создание вокруг них зон покоя в радиусе 200-400 м. В местах, благоприятных для гнездования, желательны установка на деревьях платформ и сооружение искусственных гнезд других типов [9].

Предложения по исследованию. Уточнение численности по регионам, изучение биологии, проведение экспериментов по привлечению в искусственные гнездовья. Требуется пропаганда охраны этого вида среди населения, особенно рыбаков и охотников.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Корелов, 1962; 2. Дебело, Шевченко, 1986а; 3. Грачев, 1986; 4. Мищенко, 1986; 5. Щербаков, Кочнев, 1986; 6. Стариков, 2006; 7. Березовиков, 1986б; 8. Ковшарь, 1986; 9. Березовиков, Зинченко, 1986.

Құрастырушы-Составитель: Н. Н. Березовиков.

ЖЫЛАНШЫ ҚЫРАН, БҮРКІТ ЗМЕЕЯД

Circaetus gallicus
Gmelin, 1788

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes
Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Ястребиные – Accipitridae

Статусы. II санат. Саны қысқарып келе жатқан түр. ССРО Қызыл кітабына тіркелген (3-ші санат).

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстандағы бірден-бір өкілі.

Таралуы. Африка, Евразия – Атлантика жағалауынан шығыста Хара-Нарин жотасына дейін, солтүстікте 56° солтүстік ендікке, оңтүстікте Жерорта теңізі жағалауы, Кіші Азия, Иран, Пәкістан, Индияға дейін кездеседі. Қазақстанда 49 параллельден оңтүстікке қараған аудандарда мекендейді [1].

Мекендейтін жерлері. Құрғақ тау етектері, шөлді таулар, құмды шөлдер. Батыс Тянь-Шань, Жонғар (Жетісу) Алатауында жапырақты ормандар зонасына енеді [1, 2, 5], Қалбы және Оңтүстік Алтайда қарағайлы ормандарда мекендейді [7, 8].

Саны. Қазақстанда барлық жерде көп емес және азаюда. Мысалы, Батыс Қазақстан облысында 1981 жылы көктем мен жазда 1850 км автомаңшрутта 2 құс қана [3], Қызылқұмда 1984 жылы 806 км-де – 2, Мойынқұмда 1983 жылы 600 км-де – жоқ, Бетпақдалада 1984 жылы оның орталық аудандарында – 2 кездескен, ал 1981 және 1983 жылдары батыс аудандарда 1500 км маршрутта бірде-бір құс есепке алынбаған [4]. 1989 жылы Маңғыстау мен Үстірттің қазақстандық бөлігін самолетпен 12000 км ұшқанда бар-жоғы 4 құс кездескен. Орталық Қазақстаннан соңғы 15 жылда ешқандай деректер жоқ.

Негізгі әсер ететін факторлар. ЭТЖ-ң бағаналарында өлім-жітімге ұшырау, тікелей өлтіру, мазалау факторы, жерді жыртуға және малды қарқынды жаю нәтижесінде бауырымен жорғалаушылардың санының қысқаруы.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстанның оңтүстігінде сәуірдің басында пайда болады, қыркүйектің аяғында ұшып кетеді [1]. Салыстырмалы түрде аса үлкен емес ұясын ағашқа (сексеуіл, тораңғы) не жартасқа, әдетте жерден аса биік емес, салады.

Статус. II-я категория. Вид, численность которого сокращается. Занесен в Красную книгу СССР (III категория).

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в Казахстане.

Распространение. Африка, Евразия от Атлантического побережья на восток до хребта Хара-Нарин, к северу до 56° с. ш., к югу до побережья Средиземного моря, Малой Азии, Ирана, Пакистана, Индии. Зимует в Африке, Аравии, на юге Азии. В Казахстане населяет районы южные 49 параллели [1].

Места обитания. Сухие предгорья, пустынные горы, песчаные пустыни. В Западном Тянь-Шане, Джунгарском Алатау проникает в зону лиственных лесов [1, 2, 5], в Калбе и на Южном Алтае обитает в сосняках [7, 8].

Численность. В Казахстане повсеместно невелика и имеет тенденцию к снижению. Так, на автомаңшрутах в Западно-Казахстанской обл. весной и летом 1981 г. на 1850 км маршрута было встречено 2 особи [3], в песках Кызылқум в 1984 г. на 806 км – 2, а в песках Муюнқум в 1983 г. на 600 км – ни одной, в Бетпақ-Дале в 1984 г. на 1123 км в центральных ее районах – 2 особи, а в западных районах 1981 и 1983 гг. на 1500 км маршрута – ни одной [4]. В 1989 г. при авиаобследовании Мангышлака и казахстанской части Устюрта на 12000 км встречено всего 4 птицы. Более 15 лет нет сведений из Центрального Казахстана.

Основные лимитирующие факторы. Гибель на опорах ЛЭП, прямое уничтожение, фактор беспокойства, возможно, сокращение численности пресмыкающихся в связи с распашкой и интенсивным выпасом скота.

Особенности биологии. На юге Казахстана появляется в начале апреля, отлетает в конце сентября [1]. Относительно небольшие гнезда устраивает на деревьях (саксаул, туранга) или скалах, обычно невысоко над землей. В кладке только 1 яйцо. На-

Ұяда 1 ғана жұмыртқа болады, оны бір жарым айдай шайқайды, балапан жұмыртқадан шыққаннан 2 ай өткен соң ұяны тастайды [6]. Күндіз жемтігін аулайды, рептилиялармен қоректенеді.

Қолда өсіру. Шымкент және Алматы хайуанаттар парктерінде жалғыз басты құстар өсіріледі.

Қолға алынған қорғау шаралары. Ақсу-Жабағылы, Қаратау, Үстірт және Алакөл қорықтарында, Андысай қорықшасы мен Алтынемел ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Бетпақдала, Іле өзенінің аңғарында, Қызылқұмда қорықтар ұйымдастыру. Тұрғындар арасында жыланға деген көзқарасты өзгерту, қаскерлермен күресті күшейту, ЭТЖ-н бағаналарын қорғаныш құралдарымен жабдықтау, қолда өсіруді жолға қою.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қоректік базасының жағдайын және өзгерту бағытын анықтау, арнайы қондырғыларға ұялау үшін тарту мүмкіндіктерін қарастыру.

сиживание продолжается около полутора месяцев, птенец покидает гнездо через 2 месяца после вылупления [6]. Охотится днем, питается преимущественно рептилиями.

Разведение. Одиночки содержатся в Чимкентском и Алматинском зоопарках.

Принятые меры охраны. Охраняется в Ақсу-Джабаглинском, Каратауском, Устюртском и Алакөлском заповедниках; Андасайском заказнике и национальном парке Алтынэмель.

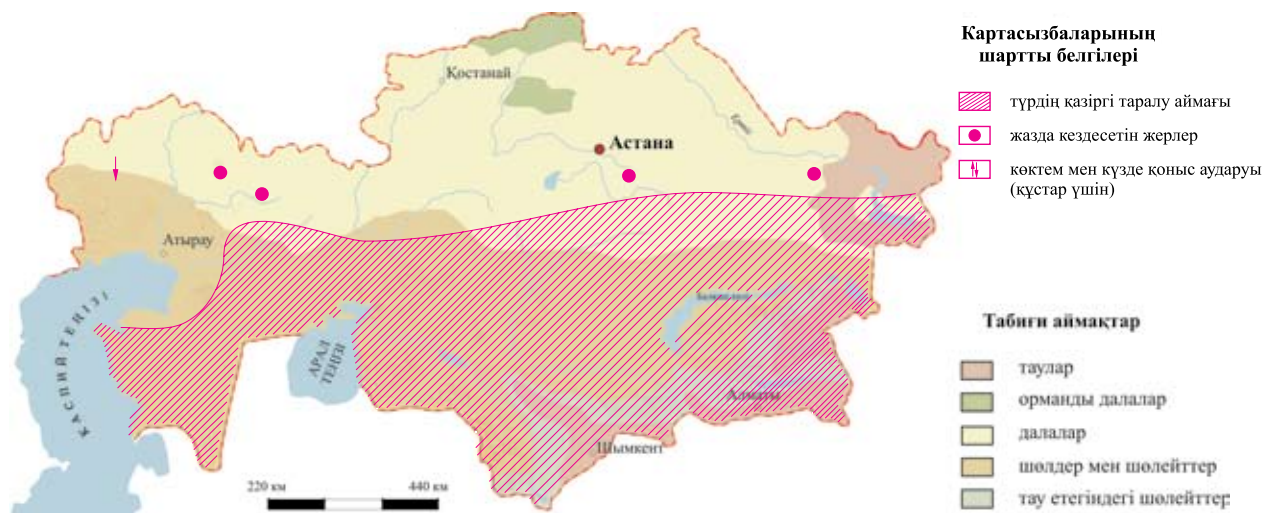
Необходимые меры охраны. Организовать заповедники в Бетпак-Дале, долине р. Или, пустыне Кызыл-Кум. Формировать у населения терпимое отношение к змеям, усилить борьбу с браконьерством, оборудовать опоры ЛЭП защитными устройствами, наладить разведение в неволе.

Предложения по исследованию. Выяснить состояние и тенденции изменения кормовой базы, возможности привлечения для гнездования на специальные платформы.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Корелов, 1962; 2. Дементьев, 1951; 3. Линдеман, 1986; 4. Ковшарь, 1986; 5. П. В. Пфандер, личн. сообщ;
6. Harrison, 1975; 7. Стариков, 1997; 8. Березовиков, Воробьев, 1998/1999.

Құрастырушы-Составитель: Р. Г. Пфедфер.

БАҚАЛТАҚ ҚЫРАН ОРЕЛ-КАРЛИК

Hieraaetus pennatus
Gmelin, 1788

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes
Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Ястребиные – Accipitridae

Статусы. III санат. Сирек, аз зерттелген құс.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы бірден-бір өкілі.

Таралуы. Солтүстік Батыс Африка, Еуразияда – шығысқа қарай Үлкен Хинганга, оңтүстікте Греция, Кіші Азия, Сирия мен Ауғанстанға, солтүстікте Карпат, Алтай, Туваға дейін кездеседі. Қазақстанда республиканың оңтүстігі мен оңтүстік-шығысындағы таулы ормандарда, сол сияқты Сырдария, Іле, Шелек, Шарын, Қаратал өзендерінің жайылмаларындағы тоғайларда мекендейді [1, 2]. 70-ші жылдары Қарқаралы тауларында ұялағаны анықталған [3], 80-90 жылдары оңтүстік-батыс Алтайда [4, 9, 10], Зайсан қазаншұңқырында, Маңырақ пен Тарбағатайда [11, 12] ұялаған. Индия мен Африкада қыстайды.

Мекендейтін жерлері. Түрлі типтегі ормандарда – шөл өзендерінің жайылмаларындағы тоғайлар, таулы жалпақ жапырақты, сирек қылқан жапырақты – ормандарда мекендейді. Жемтігін аулау үшін ашық тау бөктерлеріне, көлдердің ашық жағалауларына және елді мекендерге ұшып шығады, соның ішінде Алматы қаласының оңтүстік жартысында бақалтақ қырандар жиі есепке алынған [4, 5].

Саны. Жоңғар (Жетісу) Алатауының тек кейбір аудандарында біршама, таралу аймағының негізгі бөліктерінде сирек; 60-70-ші жылдардағы күрт төмендеуден кейін қазір санының өсуі байқалуда. Мысалы, Ақсу-Жабағылы қорығында 30-шы жылдары бақалтақ қыран қырандардың ішінде әдеттегідей болған. Содан кейінгі жыртқыш құстарға қарсы күрес науқанынан соң ол 1959-1965 жылдары мүлдем кездеспеді, тек 1966 жылы бірінші ұя табылды [7, 8].

Негізгі әсер ететін факторлар. Анықталмаған, мүмкін, тоғайлардың тозуы және заңсыз аулау (ату).

Статус. III категория. Редкая малоизученная птица.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в фауне Казахстана.

Распространение. Северо-Западная Африка, Евразия к востоку до Большого Хингана, к югу до Греции, Малой Азии, Сирии и Афганистана, к северу до Карпат, Алтая, Тувы. В Казахстане обитает в горных лесах юга и юго-востока республики, а также в тугаях в поймах рек Сырдарья, Или, Чилик, Чарын, Каратал [1, 2]. В 70-х гг. установлено гнездование в Каркаралинских горах [3], в 80-90 гг. появился на гнездовании в юго-западном Алтае [4, 9, 10], Зайсанской котловине, Манраке и Тарбагатае [11, 12]. Зимует в Индии и Африке.

Места обитания. Населяет леса разных типов – тугаи по поймам пустынных рек, горные лиственные, реже хвойные. На охоту нередко вылетает на остепненные предгорья, открытые берега озер и залетает в населенные пункты, в частности, нерегулярно орлы-карлики отмечались в южной половине г. Алма-Аты [4, 5].

Численность. Относительно обычен лишь в некоторых районах Джунгарского Алатау, в основных частях ареала редок; после катастрофического спада численности в 60-70-е гг. сейчас определенно происходит ее рост. Так, в заповеднике Ақсу-Джабағлы в 30-е гг. орел-карлик был самым обычным из орлов. Затем, после проводившейся компании по борьбе с пернатými хищниками он практически не встречался в 1959-1965 гг. и только в 1966 г. найдено первое гнездо [7, 8].

Основные лимитирующие факторы. Не выяснены. По-видимому, деградация тугайных лесов и незаконный отстрел.

Особенности биологии. Перелетная птица. Весной появляется в апреле, осенний пролет продолжается с конца августа по октябрь. Гнезда устраивает пре-

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Көктемде сәуірде пайда болады, күзге қайту тамыздың аяғынан қазанға дейін созылады. Ұясын көпшілік жағдайда жалпақ жапырақты ағаштарға, сирек – қылқан жапырақтыларға, өте сирек жартастарға салады. 1-2 жұмыртқа болатын ұяны ұябасары 35-39 күн шайқайды [6]. Тек бір ғана балапаны тірі қалады, ол шамамен 8 аптадан соң қанатына қонады. Құстар және майда өрі орташа денелі аңдармен қоректенеді, оларды тасадан не қалықтап ұшып жүріп бақылайды және қуып жүріп ұстайды. Кейде бауырымен жорғалаушыларды да аулайды. Ұя маңында жиі әдемі ұшу мәннерлерін көрсетеді.

Қолда өсіру. Қазақстан хайуанаттар парктерінде қолда ұсталмайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Ақсу-Жабағылы, Қаратау, Марқакөл, Алақөл және Алматы қорықтарында, Баянауыл, Қарқаралы, Қатон-Қарағай және Алтынмел ұлттық парктерінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қаратау, Жоңғар (Жетісу) Алатауы және Іле өзенінің аңғарында қорықтар ашу; қолда өсіру.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Шектеуші факторларды анықтау үшін түрдің экологиясын жан-жақты зерттеу.

имущественно на лиственных деревьях, реже – на хвойных, очень редко – на скалах. Кладку из 1-2 яиц самка насиживает 35-39 дней [6]. Выживает обычно только один птенец, который примерно через 8 недель после вылупления поднимается на крыло. Питается птицами и зверьками мелкой и средней величины, которых высматривает из засады или в парящем полете и достигает в стремительном броске. Иногда ловит и пресмыкающихся. В районе гнезда часто производит эффектные демонстрационные полеты.

Разведение. В зоопарках Казахстана не содержится.

Принятые меры охраны. Охраняется в Аксу-Джабаглинском, Каратауском, Маркакольском, Алакольском и Алматинском заповедниках; Баянаульском, Каркаралинском, Катон-Карагайском и Алтын-Эмельском национальных парках.

Необходимые меры охраны. Организация заповедников в Джунгарском Алатау и долине р. Или; разведение в неволе.

Предложения по исследованию. Детальные исследования экологии вида с целью выявления лимитирующих факторов.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Корелов, 1962; 2. Красная книга Казахской ССР, 1978; 3. Мальцева, 1983; 4. Редкие животные Казахстана, 1986; 5. Дементьев, 1951; 6. Harrison, 1975; 7. Ковшарь, 1966; 8. Ковшарь, 1977а; 9. Березовиков, Рубинич, 2001; 10. Стариков, 2006; 11. Стариков, 1997; 12. Березовиков, Левин, 2006.

Құрастырушы-Составитель: Р. Г. Пфеффер.

ДАЛА ҚЫРАНЫ СТЕПНОЙ ОРЕЛ

Aquila nipalensis
(Hodgson, 1838)

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Ястребиные – Accipitridae

Статусы. V санат. Салыстырмалы түрде саны көп, бірақ шамалы жылдар бұрын ол күрт төмендеген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы төрт түрінің бірі.

Таралуы. Еуразияның далалы және солтүстік шөлді аймақтары – Дунай өзенінің төменгі сағасынан Забайкалье мен Сары теңіз жағалауларына дейін, оңтүстікте Орта және Орталық Азияның шөлдеріне дейін кездеседі. Қазақстанда ұялау кезінде кең тараған, тек биік тауларда болмайды. Азияның оңтүстігі, Аравия және Африкада кыстайды [1].

Мекендейтін жерлері. Дала, шөлейт, сирек шөл (құмнан басқа) жерлер, бұлардың жер бедері жазық немесе сәл ойлы-қырлы болуы керек, сирек – аласа таулар не үлкен жоталардың бөктерлері [1, 2, 3].

Саны. Республиканың батысында кәдімгідей, ал таралу аймағының басқа бөлімдерінде сирек. Мысалы, 1974-1983 жылдары Солтүстік Каспий өңірінде 2822 км автомаршрутта 389 қыран [4], Батыс Бетпақдалада 1983 ж. 1035 км-де – 63, Орталық Бетпақдалада 1984 ж. 1123 км-де – бар-жоғы 2 құс есепке алынған [3, 5]. Қоректік жағдайы қолайлы болса тез шоғырлануға қабілетті [6].

Негізгі әсер ететін факторлар. Жыртқыш құстарға бәрінен көп антропогендік әсерлер теріс ықпал жасайды – адамдар ұяларының 62-85 %-н бұзады [8], құстардың 10 %-ы ЭТЖ-ң сымдары мен бағаналарында өлім-жітімге ұшырайды [4, 7]. Жас құстар көбіне жолда автокөлікке соғылады, бағаналарда отырған көптеген қырандарды атады.

Биологиялық ерекшеліктері. Наурыз-сәуірде ұшып келеді, тамыз-қыркүйекте ұшып кетеді. Ұясын жерге, аласа бұталар мен жартастарға, маяға, сирек ағашқа және ЭТЖ-ң бағаналарына салады [1, 2, 8]. Сәуірдің бірінші жартысында 1-3 жұмыртқа туады, оларды ұябасары 45 күн шамасында шайқайды,

Статус. V категория. Численность относительно велика, но еще недавно она быстро сокращалась.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из четырех видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Степи и северные пустыни Евразии от низовьев р. Дунай до Забайкалья и берегов Желтого моря, на юг проникает до пустынь Средней и Центральной Азии. Широко распространен на гнездовании в Казахстане, за исключением высокогорий. Зимует на юге Азии, в Аравии и Африке [1].

Места обитания. Населяет степи, полупустыни, реже пустыни (кроме песков с равнинным или слабопересеченным характером рельефа, изредка – невысокие горы или предгорья крупных хребтов [1, 2, 3].

Численность. Обычен на западе республики и редок в других частях ареала. Так, в 1974-1983 гг. на автомобильных маршрутах в Северном Прикаспии на 2822 км маршрута было встречено 389 орлов [4], в Западной Бетпак-Дале в 1983 г. на 1035 км – 63, в Центральной Бетпак-Дале в 1984 г. на 1123 км – всего 2 [3, 5]. При благоприятных кормовых условиях способны быстро концентрироваться [6].

Основные лимитирующие факторы. Больше других хищных птиц подвержен отрицательному антропогенному воздействию – людьми разоряется 62-85 % гнезд [8], до 10 % птиц гибнет на проводах и опорах ЛЭП [4, 7]. Перелетный молодняк часто сбивается на дорогах автотранспортом, много орлов отстреливается на столбах.

Особенности биологии. Прилетает в марте-апреле, отлетает в августе-сентябре. Гнезда устраивает на земле, небольших кустах и скалах, скирдах, реже на деревьях и опорах ЛЭП [1, 2, 8]. В первой половине апреля откладывает 1-3 яйца, которые самка насиживает около 45 дней, птенцы поднимаются на крыло в возрасте 55 дней [8]. Основу питания составляют разные виды сусликов.

балапандары қанатына 55 күнде отырады [8]. Қорегінің негізін әртүрлі саршұнақтар құрайды.

Қолда өсіру. Қазақстан хайуанаттар парктерінде 20-ға жуық құс ұсталады, бірақ көбеймейді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Науырызым, Үстірт, Қаратау, Алакөл және Қорғалжын қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Тұрғындар арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу және мемлекеттік аңшылық инспекциясы жағынан дала қырандарының оңай алынатын ұяларын жаппай бұзуды қатал қадағалау. ЭТЖ-ң бағаналарын тиімді қорғау құралдарымен жабдықтау. Бетпақдалада қорық және бұл түрдің орналасуы өте жоғары болатын Батыс Қазақстанда қорықшалар ашу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Ұя салу дағдыларын өзгерту жайында эксперименттер жүргізу.

Разведение. В зоопарках Казахстана содержатся около 20 экземпляров, не размножаются.

Принятые меры охраны. Охраняется в Наурзумском, Устьюртском, Каратауском, Алакольском и Кургальджинском заповедниках.

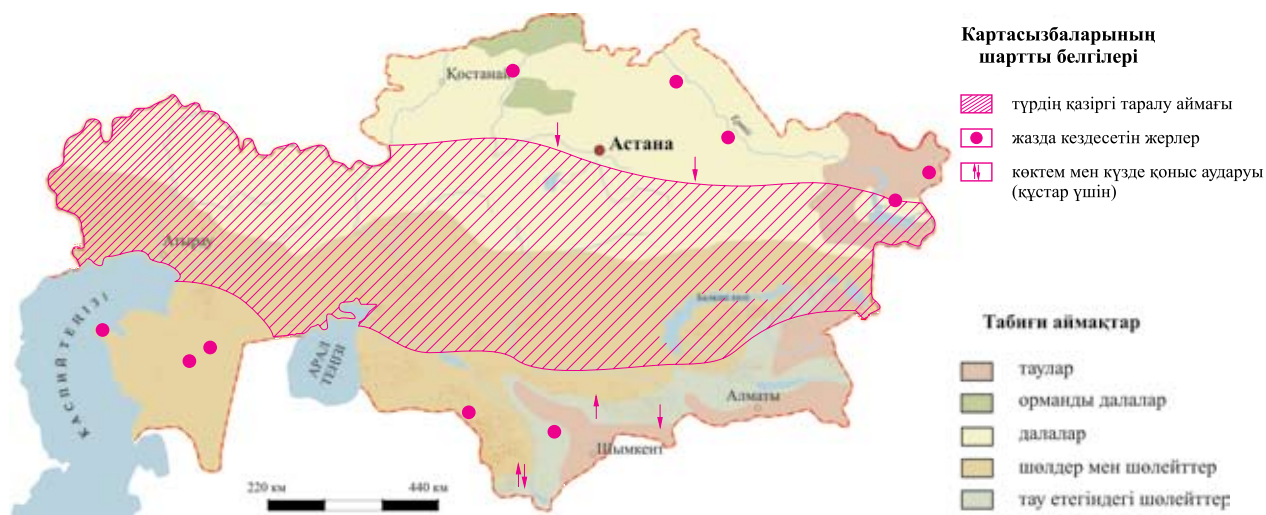
Необходимые меры охраны. Проведение разъяснительной работы среди населения и строгого контроля со стороны органов госохотинспекции для предотвращения массового разорения легкодоступных гнезд степных орлов. Оборудовать опоры ЛЭП эффективными защитными устройствами. Создать заповедник в Бетпақ-Дале и специализированные заказники в Западном Казахстане в местах с высокой плотностью населения этого вида.

Предложения по исследованию. Провести эксперименты по изменению гнездостроительного стереотипа у орлов таким образом, чтобы они свои гнезда располагали в более безопасных местах: на деревьях, триангуляционных вышках и опорах ЛЭП.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Корелов, 1962; 2. Дементьев, 1951; 3. Ковшарь, Левин, Белялов, 1986; 4. Шевченко, 1986; Ковшарь, 1986; 6. Фадеев, 1986; 7. Harrison, 1975; 8. Красная книга СССР, 1984.

Құрастырушы-Составитель: Р. Г. Пфеффер.

ҚАРАҚҰС МОГИЛЬНИК

Aquila heliaca
Savigny, 1809

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes
Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Ястребиные – Accipitridae

Статусы. III санат. Сирек түр, саны қысқаруда. ССРО Қызыл кітабына тіркелген (1984).

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы төрт түрінің бірі.

Таралуы. Марокко, Еуразияда – батыста Испаниядан бастап шығыста Байкал көліне дейін кездеседі. Қазақстанда кең тараған, тек солтүстік ендіктің 53°-н терістікке қарай және Қызылқұмның оңтүстік бөлігінде, сол сияқты ормансыз және биік таулы аудандарда табылмаған. Нил өзенінің аңғарында және Оңтүстік Азияда кыстайды [1].

Мекендейтін жерлері. Алуантүрлі, бірақ ағашты өсімдіктер (аққайыңды шокорман, шокормандар, сексеуіл ормандары, тоғайлар, далалы, шөлейтті не шөлді жерлердегі ормандар) бар учаскелер болуы міндетті [1, 2].

Саны. Кей жерлерде кәдімгідей, мысалы Науырызымда, 1970-1981 жылдары 27-30 жұбы мекендеген [3], десе де көпшілік аудандарда сирек: Аралмаңы Қарақұмда 30-40 км-де 1 жұп [4], Арыс ойпаты мен Сарысу өзенінің төменгі сағасында 2000 км-де 1984 жылы 20 құс және 5 ұя есепке алынған [4], Талас пен Асы өзендерінің аңғарларында 600 км маршрутта 1983 жылы тек 1 ұя ғана, Андысай қорықшасында 1984 жылы 8 ұя табылған [4].

Негізгі әсер ететін факторлар. Мекендейтін жерлерін бұзу, ЭТЖ-ң бағаналарында өлім-жітімге ұшырау, қоректік нысандарының санының ауытқуы [5], жергілікті тұрғындардың аңшы құс ретінде бүркіт деп балапандарын ұядан алуы.

Биологиялық ерекшеліктері. Ұялау консерватизмі анық байқалатын жыл құсы. Көктемде наурызда ұшып келеді, ұшып кетуі қыркүйектен басталады. Ұясын әр уақытта ағашқа, сирек бұтаға, түк болмағанда жерге және ЭТЖ-ң бағаналарына салады. 1-3 жұмыртқасы бар ұя сәуірде пайда болады, 43 күн шайқайды, балапандары 60 күннен соң ұяны тастайды [6]. Негізінен орташа денелі

Статус. III категория. Редкий вид, численность которого сокращается. Занесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из четырех видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Марокко, Евразия от Испании на западе до оз. Байкал на востоке. Широко распространен в Казахстане, не найден лишь к северу от 53° с. ш. и в южной части песков Кызылқум, а также в безлесных и высокогорных районах. Зимует в долине Нила и в Южной Азии [1].

Места обитания. Разнообразны, но повсюду обязательно сочетание участков с древесной растительностью (березовые колки, островные боры, саксаульники, тугаи, лесополосы) с открытыми – степными, полупустынными или пустынными пространствами [1, 2].

Численность. Местами обычен, например в Наурызуме, где в 1970-1981 гг. обитали 27-30 пар [3], однако в большинстве районов редок: в Приаральских Каракумах не более 1 пары на 30-40 км маршрута [4], в Арысской впадине и низовьях р. Сарысу на маршруте в 2000 км в 1984 г. было учтено 20 особей и 5 гнезд [4], в долинах рек Талас и Асы на 600 км маршрута в 1983 г. найдено лишь 1 гнездо, в Андасайском заказнике в 1984 г. – 8 гнезд [4].

Основные лимитирующие факторы. Нарушение мест обитания, гибель на опорах ЛЭП, колебание численности кормовых объектов [5], нередко птенцы изымаются местными жителями по ошибке вместо беркутов для содержания в качестве ловчей птицы.

Особенности биологии. Перелетная птица с выраженным гнездовым консерватизмом. Весной прилетает в марте, отлет начинается в сентябре. Гнезда почти всегда устраивает на деревьях, реже на кустах, как исключение – на земле и на опорах ЛЭП. Кладка из 1-3 яиц появляется в апреле, насиживание длится 43 дня, птенцы покидают гнездо спустя

кеміргіштермен қоректенеді, қояндар мен жас суырларды ұстайды, жиі тауықтекес құстарды, су құстарын, безгелдектерді, жорға дуадақтарды, кейде рептилиялар, тіпті насекомдарды да аулайды.

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркінде 6 құс ұсталады, бірақ көбеюі белгісіз.

Қолға алынған қорғау шаралары. Науырызым қорығында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қаскерлермен күрес, ұяларын табу және қорғау, қолда өсіру әдістерін және ормансыз аудандарда арнайы платформаларда ұялауға үйрету жолдарын дайындау.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанда ұялау орындарының таралуының және санының кадастрын жасау; санын шектейтін факторларды анықтау.

60 дней [6]. Питается преимущественно грызунами средней величины, ловит зайцев и молодых сурков, относительно часто охотится на птиц – куриных, водоплавающих, стрепетов, джеков, иногда добывает рептилий и даже насекомых.

Разведение. В Алма-Атинском зоопарке содержится 6 птиц, случаи размножения не известны.

Принятые меры охраны. Охраняется в Наурзумском заповеднике.

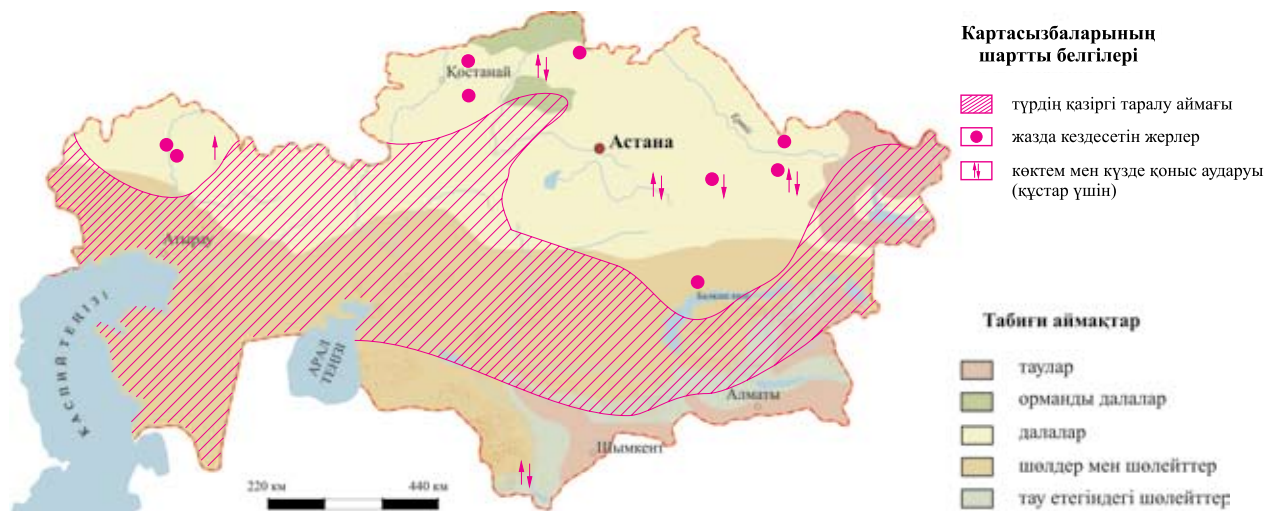
Необходимые меры охраны. Борьба с браконьерством, выявление и охрана гнезд, разработка методов разведения в неволе и привлечения в безлесные районы на гнездование на специальных платформах.

Предложения по исследованию. Составить кадастр распространения гнездовой в Казахстане и численности; выявить факторы, лимитирующие численность.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Корелов, 1962; 2. Дементьев, 1951; 3. Брагин, 1986а;
4. Редкие животные Казахстана, 1986; 5. Красная книга СССР, 1984; 6. Harrison, 1975.

Құрастырушы-Составитель: Р. Г. Пфедфер.

БҮРКІТ БЕРКУТ

Aquila chrysaetos
Linnaeus, 1758

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Ястребиные – Accipitridae

Статусы. III санат. Саны қысқарып бара жатқан түр. ССРО Қызыл кітабына (1984) тіркелген.

Таралуы. Еуразияда кең тараған. Ұялайтын жерлерінде қыстайды. Қазақстан территориясында шашырап мекендейді [1]. Оңтүстік пен шығыстың тауларында біршама кәдімгідей, бүркіт Маңғыстауда, Үстірттің шындарында, Мұғылжарда, Сырдария өзенінің аңғарында, Қызылқұмда, Бетпақдалада, Сарыарқаның бірқатар нүктелерінде, Көкшетау қырқаларында және Павлодар Ертіс өңірінде кездеседі [1, 2].

Мекендейтін жерлері. Жартастары бар ашық және орманды таулар, тасты қырқалар, қарағайлы және басқадай ормандар, өзендер жайылмалары, сексеуілді шөлдер [1].

Саны. Шығыс Қазақстан облысында 97,3 мың км² аймақта 50-70 жұп [3, 4, 5] мекендейді. Әлі де болса Тянь-Шань тауларында кәдімгідей. Алматы қорығында (73 мың га) 1970 жылы 3 жұбы ұялады [6]. Қазақстанда бүркіттің жалпы саны белгісіз, бірақ көрсетілген мысалдар бойынша, жүздеп бағаланады.

Негізгі әсер ететін факторлар. «Зиянды жыртқыштарды» ату кезінде тікелей жою, бүркітші-саятшылардың ұядан балапандарын алу, басқа мақсат үшін ұяларын бұзу, мекендейтін жерлерін шаруашылық мақсатта қайта құру, қоректің жетіспеуі, мазалау факторы, сол сияқты ЭТЖ-де тоқ соғып өлім-жітімге ұшырауы, уланған шақыртқы және өлексе қасында салынған қақпанға түсу.

Биологиялық ерекшеліктері. Отырықшы құс. Наурыз-сәуірде жұмыртқалайды. Ұяда 1-2 жұмыртқа болады. Алматы облысында 3-3-тен балапаны бар 2 ұя белгілі [7]. 40-45 тәулік бойы шайқайды. Балапандар ұяда 75 тәуліктей болады және 10-27 шілде аралығында ұшып шығады. Оңтүстік Алтайдағы

Статус. III категория. Редкая птица с сокращающейся численностью. Занесен в Красную книгу СССР.

Распространение. Широко распространен в Евразии. Зимует там же, где гнездится. Спорадично населяет территорию Казахстана [1]. Помимо гор юга и востока, где он наиболее обычен, беркут обитает на Мангышлаке, на чинках Устюрта, Мугоджарах, в долине р. Сырдарьи, Кызылкумах, Бетпак-Дале, в ряде пунктов Казахского мелкосопочника, Кокчетавского поднятия и Павлодарского Прииртышья [1, 2].

Места обитания. Ксерофитные и лесные склоны хребтов с ущельями и каньонами, обрывами и скальными выходами, останцовые возвышенности, чинки, сосновые боры, пустынные саксаульники [1].

Численность. В Восточно-Казахстанской обл. (97,3 тыс. км² обитает 50-70 пар [3, 4, 5]. Еще сравнительно обычен в ряде мест Тянь-Шаня. В среднегорье востока и юго-востока Казахстана одна пара от другой удалена обычно на 10-15 км и лишь в ущельях, где обычен сурок, суслик и кеклик, гнездится одна-две пары на 100 кв. км. В Алматинском заповеднике на площади 73342 га гнездится 5 пар в 6-12 км друг от друга [6]. Общая численность беркута в Казахстане неизвестна, но, судя по приведенным примерам, исчисляется сотнями пар.

Основные лимитирующие факторы. Прямое уничтожение при отстреле «вредных хищников», изъятие птенцов охотниками-беркутчи, разорение гнезд с иными целями, хозяйственное преобразование мест обитания, недостаток кормов, фактор беспокойства, а также гибель птиц от тока на ЛЭП, в капканах у привада и от отравленных приманок.

Особенности биологии. Оседлая птица. Массивные гнезда из веток и сучьев устраивает преимущественно на уступах скал или обрывов, реже – на вершинах высоких деревьев. Откладка яиц в марте-апреле.

Нарым жотасындағы қорғалатын территориядағы ұялау табысы 79,8 %-ды құрады [8].

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркінде бүркіттерді қолда көбейту соңғы кезге дейін жемісін бермеді.

Қолға алынған қорғау шаралары. «Жойылып кету қаупі бар жабайы фауна мен флора түрлерін сату жайындағы халықаралық Конвенцияның» II Қосымшасына енгізілген. Ақсу-Жабағылы, Марқакөл, Алматы және Үстірт қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Аңшылар арасында жыртқыш құстарды қорғау қажеттігі жайында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу. Саятшы-бүркітшілердің бүркіттерді алу және ұстау ережелерін дайындау. Ұялайтын жерлерді жеке қорғау. Қыста үстеме қоректендіру [8, 9].

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Ұялайтын жерлердің кадастрын жасау, аймақтар бойынша санын анықтау. Шектеуші факторларды, өнімділігін, өлім-жітімге ұшырауын, қоректік базасы жағдайының бүркіттердің орналасуы мен тығыздығына тигізетін әсерін зерттеу.

В кладке 1-2 яйца; в Алматинской обл. известно 2 гнезда, содержащих по 3 птенца [7]. Насиживание длится 40-45 суток. Птенцы находятся в гнезде около 75 суток и вылетают в основном между 10-27 июля. Успех гнездования на охраняемой территории в Нарымском хр. на Южном Алтае составил 79,8 % [8]. Выводки вместе с родителями держатся в местах гнездования до ноября. Питается грызунами и птицами (суслики, сурки, зайцы, куропатки, кеклики и др.), зимой охотно поедает падаль.

Разведение. Попытки размножения беркутов в Алматинском зоопарке до последнего времени были неудачными.

Принятые меры охраны. Включен в Приложение II «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения» (СИТЕС). Охраняется в Ақсу-Джабаглинском, Маркакольском, Алматинском и Устюртском заповедниках.

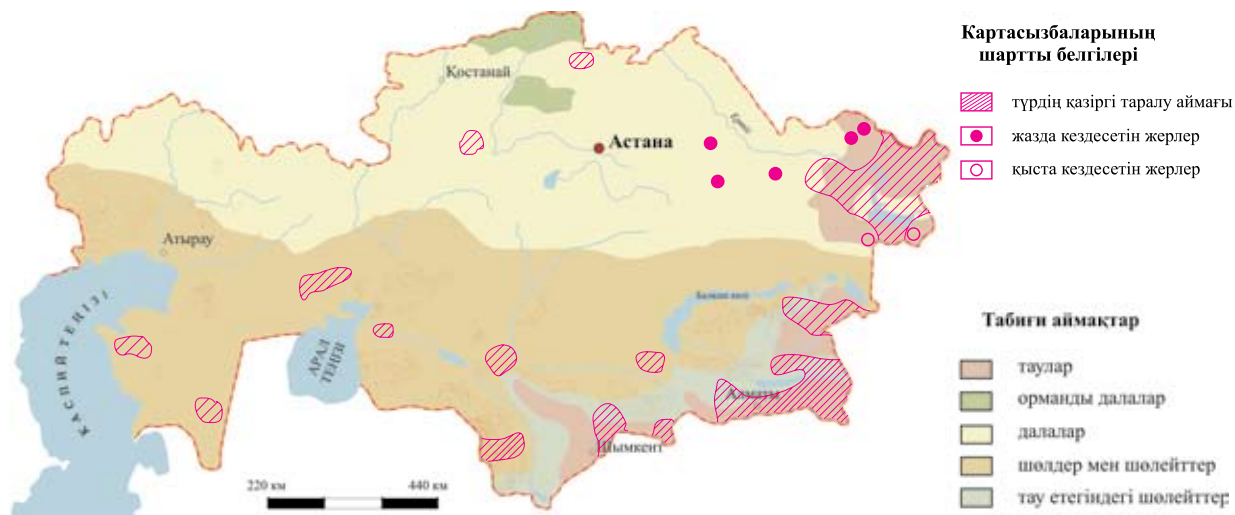
Необходимые меры охраны. Разъяснительная работа среди охотников о необходимости охраны хищных птиц. Регламентация правил приобретения и содержания ловчих беркутов охотниками-беркутчи. Индивидуальная охрана гнездовых. Зимняя подкормка [8, 9].

Предложения по исследованию. Составление кадастра гнездовых, выявление численности по регионам. Изучение лимитирующих факторов, плодовитости, смертности, влияния состояния кормовой базы на плотность и размещение беркутов.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Корелов, 1962; 2. Соломатин, 1986; 3. Березовиков, 1982; 4. Березовиков, 1986а; 5. Егоров, Борисов, 1979; 6. А. Д. Джаныспаев, 1998/1999; 7. Р. Г. Пфедфер, личн. сообщ.; 8. Воробьев, Березовиков, 1986; 9. Воробьев, Березовиков, 1983.

Құрастырушы-Составитель: Н. Н. Березовиков.

АҚИЫҚ СУБҮРКІТ ОРЛАН-ДОЛГОХВОСТ

Haliaeetus leucoryphus
Pallas, 1771

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Ястребиные – Accipitridae

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупінде тұрған түр. ССРО Қызыл кітабына (1984) енгізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың әлемдік фаунадағы сегіз түрінің және Қазақстандағы екі түрінің бірі.

Таралуы. Оңтүстік және Орталық Азия, Қазақстан. XIX ғасырдың аяғында және XX ғасырдың бірінші жартысында ұясын Марқакөлден (1876 ж.), Жаркент қаласының маңынан (1900 ж.), Сырдария өзенінің бойындағы Қара өзек станциясының жанынан (1927 ж.), Іле өзеніндегі Қапшағай шатқалынан (1934 ж.) және Маңғыстау түбегінен (1947 ж.) тапқан [1, 2]. Соңғы онжылдықтарда оны Батыс Қазақстаннан жиі байқаған, жекеленген кездесулер Қорғалжын және Торғай өзенінің төменгі сағасынан, Шу және Қара Ертістен белгілі [6-8]. Іле өзенінің төменгі сағасындағы Малайсары жотасында ұялауы толықтай мүмкін, өйткені екі жыл қатарынан мамырда бір жұбы есепке алынған. Оңтүстік Алтайда, 1966 жылы кезқұйрық субүркіті ауланған, 1978-1986 жылдары бірде-бір рет кездеспеген [8].

Мекендейтін жерлері. Қамысы қалың су қоймалары жағалауларында тоғай және терек-тал өскен ормандары бар өзен жайылмалары, жағалауы жартасты әрі ағаш-бұталы тау өзендері мен көлдері.

Саны. 30-50-ші жылдары 20-30 құстан тұратын шоғырлары сирек емес-ті [1, 2]. Жыртқыш құстарды жою науқаны жүргізілген 50-60-жылдардан соң Қазақстанда өте сирек кездесетін болды. Соңғы 25 жылда 50-ге жуық кездесу болған [2-5], олардың тек 5-і ғана ұялау кезінде есепке алынған [2].

Негізгі әсер ететін факторлар. Тікелей жою, ұясын бұзу, мекендеуге қолайлы жерлердің азаюы, аздап-

Статус. I категория. Вид, находящийся под угрозой исчезновения. Занесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из восьми видов рода в мировой фауне и один из двух в Казахстане.

Распространение. Южная и Центральная Азия, Казахстан. В конце XIX в. и в первой пол. XX в. гнезда находили на оз. Марқакөл (1876 г.), у г. Джаркент (1900 г.), на р. Сырдарья у ст. Караузьяк (1927 г.), на р. Или в ущелье Капшағай (1934 г.) и на п-ове Мангышлак (1947 г.) [1, 2]. В последнее десятилетие его наблюдали чаще всего в Западном Казахстане, и только отдельные встречи известны в Кургальджино и низовьях рек Тургай, Чу и Черный Иртыш [6-8]. В нижнем течении Или у гор Малайсары 9 мая 1985 г. видели двух взрослых птиц вместе, а 18 июня 1985 и 2 мая 1986 г. – по одной взрослой в этом же месте [9]. В марте 2001 г. неполовозрелые особи встречались в дельте Тентека, одиночных взрослых птиц видели 19 мая 2003 г. в устье р. Тургень, 1 июня 2003 г. на Топарских озерах, 4 мая 2005 г. на оз. Сорбулак [6-9]. На Южном Алтае, где долгохвост добыт в 1966 г., с 1978 по 1986 год он ни разу не встречен [8].

Места обитания. Водоемы с тростниковыми займищами, поймы рек с тугайными и тополево-ивовыми лесами, горные реки и озера со скалистыми берегами и прибрежными древесно-кустарниковыми зарослями.

Численность. Еще в 30-50-е гг. нередкими были скопления орланов-долгохвостов до 20-30 особей [1, 2]. В 1950-1960 гг. в результате депрессии численности в северных частях ареала, усугубленной истреблением в ходе кампании против хищных птиц, долгохвост перестал гнездиться на водоемах

та болса ЭТЖ-де өлім-жітімге ұшырауы, уланған шақыртқылар мен қақпанға түсіп өлуі.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы, Қазақстанда тек оңтүстікте (Іле, Сырдария өзендері) ғана қыстайды. Ұялайтын жерлеріне ақпанның аяғында – наурыздың басында пайда болады, лағып жүрген құстар сәуір-мамыр және жазда кездеседі. Ұясын қамыс құламаларына және ағаштарға салады. Наурыз-сәуірде жұмыртқалайды. Ұяда 1-2 жұмыртқа болады. Балапандарының қанатына қонуы – маусым-шілде. Қыркүйек-қазанда ұшып кетеді [1],

Қолда өсіру. Қазақстанның хайуанаттар парктөрінде өсірілмейді.

Қолға алынған қорғау шаралары. «Жабайы фауна мен флора түрлерін сату жайындағы халықаралық Конвенцияның» II Қосымшасына енгізілген. Қазақстанда Алакөл қорығы мен Алтынемел ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Сақталып қалған ұяларын анықтау және қатал қорғауға алу, жергілікті тұрғындар арасында үгіт-насихат жұмыстарын күшейту.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Іле, Шу және Сырдария өзендерінің бойынан ұясын іздеуді қолға алу. Қолда өсіру жайында эксперименттер жүргізу.

Қазақстаны және Орталық Азиясы. В настоящее время весной и осенью, иногда летом, изредка встречаются бродячие, преимущественно неполовозрелые орланы. Достоверных случаев гнездования в последней четверти XX века известно не было [2-13].

Основные лимитирующие факторы. Прямое уничтожение, разорение гнезд, сокращение пригодных мест обитания, в меньшей степени – гибель на ЛЭП, в капканах и на отравленных приманках.

Особенности биологии. Перелетная птица, зимующая в Казахстане лишь на юге республики (реки Или, Сырдарья). В местах гнездования появляется в конце февраля – начале марта, бродячие особи встречаются в апреле – начале лета. Гнезда устраивает на тростниковых зарослях и деревьях. Откладка яиц в марте-апреле. В кладке 1-2 яйца. Вылет птенцов в июне-июле. Отлет в сентябре-октябре [1].

Разведение. В зоопарках Казахстана не содержится.

Принятые меры охраны. Включен в приложение II «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры...». В Казахстане охраняется в Алакольском заповеднике и Алтын-Эмельском национальном парке.

Необходимые меры охраны. Выявить и взять под строгую охрану сохранившиеся гнезда, усилить разъяснительную работу среди местного населения.

Предложения по исследованию. Предпринять поиски гнезд на рр. Или, Чу и Сырдарье. Провести эксперименты по вольерному разведению.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Корелов, 1962; 2. Варшавский, 1983; 3. Г. В. Линдман, личн. сообщ.; 4. А. С. Левин, Б. М. Губин, личн. сообщ.; 5. В. В. Неручев, личн. сообщ.; 6. Э. М. Ауэзов, личн. сообщ.; 7. Н. Н. Андрусенко, личн. сообщ.; 8. Березовиков, 1987; 9. Карпов, 1991; 10. Березовиков, 1992; 11. Бевза, 2004, 12. Джаныспаев, 2004; 13. Пфедфер, Анненкова, 2006.

Құрастырушы-Составитель: Н. Н. Березовиков.

АҚҚҰЙРЫҚТЫ СУБҮРКІТ ОРЛАН-БЕЛОХВОСТ

Haliaeetus albicilla
Linnaeus, 1758

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Ястребиные – Accipitridae

Статусы. II санат. Саны азайып келе жатқан сирек кездесетін құс. ССРО Қызыл кітабына (1984) енгізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Евразияда кең тараған құс, әлемдік фаунадағы субүркіттердің сегіз түрінің және Қазақстан фаунасындағы екі түрдің бірі.

Таралуы. Евразияның солтүстік жартысы – оңтүстікте Орта Азия мен Моңғолияға дейін кездеседі. XX ғасырдың бірінші жартысында Қазақстанның көптеген суқоймаларында ол кәдімгідей болған [1], бірақ соңғы 30-40 жылда бірқатар жерлерде кездесуін тоқтатты. 80-90-шы жылдары Еділ өзенінің атырабының қазақстандық бөлігінде, Көшімде (Еділ-Жайық су айрығы), Жайық өзенінің жайылмасында, Қостанай облысының көлдерінде, Сырдария өзенінің аңғарында, Балқаш-Алакөл ойпатында және республикамыздың шығысында (Зайсан көлінде, Қара Ертіс өзенінде, Марқакөлде, Павлодар Ертісінің өңірінде) ұялады. Каспий, Еділ-Жайық су айрығында, Жайық, Сырдария, Шу, Іле өзендерінің жайылмаларында, сирек – Зайсан көлінде кыстайды.

Мекендейтін жерлері. Балыққа және су құстарына бай, жағалауларында көктерек-тал (Жайық, Ертіс өзендері), қарағай (Науырзым), балқарағай (Марқакөл) қамыс пен тоғай (Қазақстанның оңтүстігі) өскен су қоймаларының жайылмалары.

Саны. Өткенде кәдімгідей, әсіресе Іле өзенінің төменгі сағасында, болған [1]. Қазір Қазақстанда 120-130 жұп, соның ішінде Жайықтың жайылмалары мен Бітік су қоймасында 25-30 [2], Іле өзенінің су алаптарында – 25-30, Балқаш көлінде – 10-ға жуық [3], Алакөлде – 5-6 [4, 9], Зайсан қазаншұңқырында – 8-10 [3], Марқакөлде – 1-4 [5, 6], Павлодар мен Ертіс қалаларының арасында – 10,

Статус. II категория. Редкая птица, с сокращающейся численностью. Занесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Широко распространенная в Евразии птица, один из восьми видов орланов в мировой фауне и один из двух в фауне Казахстана.

Распространение. Северная половина Евразии к югу до Средней Азии и Монголии. Еще в первой пол. XX в. был обычен на многих водоемах Казахстана [1], но за последние 30-40 лет в ряде мест перестал встречаться. В 80-90-е гг. гнезился в казахстанской части дельты р. Волги, на Кушуме (Волжско-Уральское междуречье), в пойме р. Урал, на озерах Кустанайской области, в долине Сырдарьи, в Балхаш-Алакольской впадине и на востоке республики (оз. Зайсан, р. Черный Иртыш, оз. Маркаколь, Павлодарское Прииртышье). Зимовки на Каспии, в Волго-Уральском междуречье, поймах рек Урал, Сырдарьи, Чу, Или; реке – на оз. Зайсан.

Места обитания. Берега водоемов, богатые рыбой и водоплавающей птицей, с тополево-ивовыми лесами (реки Урал, Иртыш), сосняками (Наурызум), лиственничниками (оз. Маркаколь), тростниками и тугаями (юг Казахстана).

Численность. В прошлом был обычен, особенно в низовьях р. Или [1]. В настоящее время в Казахстане гнездится 120-130 пар, в т.ч.: в пойме Урала и на Битикском вдхр. 25-30 [2], в бассейне р. Или – 25-30, на оз. Балхаш – около 10 [3], на оз. Алаколь – 5-6 [4, 9], в Зайсанской котловине 8-10 [3], на оз. Маркаколь – 1-4 [5, 6], между г. Павлодаром и г. Иртышском – 10, на озерах Наурызума – 7-10 пар [7]. В некоторых районах (р. Урал, р. Или, оз. Маркаколь) намечается тенденция восстановления чис-

Науырызым көлінде – 7-10 жұп [3] ұялайды. Кейбір аудандарда (Жайық, Іле өзендері, Марқакөл көлі) саны қалпына келе жатқаны байқалады. Солтүстік Каспий өңірінде 800-1000 аққұйрық суббүркіті қыстайды.

Негізгі әсер ететін факторлар. Ұяларын бұзу және жою, мазалау факторы, шақыртқы маңындағы қақпанға түсу, өрт кезінде ұяларының жойылуы. Су қоймаларының жағалауларын шаруашылық мақсатта игеру, қоректің жетіспеуі.

Биологиялық ерекшеліктері. Оңтүстікте отырықшы құс. Солтүстік облыстардан қыстау үшін ұшып кетеді [1]. Іле өзенінің атырабында ақпанның үшінші онкүндігінде, басқа жерлерде – сәуірде жұмыртқалайды [1, 8]. Ұяда 1-4, жиі 2-3 жұмыртқа болады. 35-40 тәулік шайқайды [5, 7]. Балапандары 70-75 күнде ұясынан ұшады, оңтүстікте – маусымның ортасында, басқа жерлерде – шілде де канатына қонады [1].

Қолда өсіру. 1987 жылдан бері Алматы хайуанаттар паркінде көбеюде.

Қолға алынған қорғау шаралары. Марқакөл, Науырызым және Алакөл қорықтарында, сол сияқты Алтын-немел ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Балқаш өңірі, Зайсан және Торғай қорықтарын құру. Түрлерді қорғау қажеттілігі жайында жергілікті тұрғындар арасына үгіт-насихат жүргізу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Ұялайтын жерлеріне кадастр жасау. Өнімділігін, өлім-жітімге ұшырауын, шектеуші факторларын зерттеу. Қыста қосымша қоректендіру және жасанды ұяға шақыру жайында эксперименттер жүргізу. Қолда өсірілген балапандарды табиғатқа қайта жіберу әдістерін дайындау.

ленности. В Северном Прикаспии зимует 800-1000 орланов-белохвостов.

Основные лимитирующие факторы. Уничтожение и разорение гнезд, фактор беспокойства, гибель птиц в капканах у привада, гибель гнезд во время пожаров. Хозяйственное освоение побережий водоемов, недостаток кормов.

Особенности биологии. На юге оседлая птица. Из северных областей на зиму отлетает [1]. В дельте р. Или откладывает яйца в третьей декаде февраля, в других местах – в апреле [1, 8]. В кладке от 1 до 4, чаще 2-3 яйца. Продолжительность насиживания 35-40 суток [5, 7]. Птенцы вылетают в возрасте 70-75 дней, на юге – в середине июня, в других местах – в июле [1].

Разведение. С 1987 г. размножается в Алматинском зоопарке.

Принятые меры охраны. Охраняется в Маркакольском, Наурузумском и Алакольском заповедниках, а также в Алтын-Эмельском национальном парке.

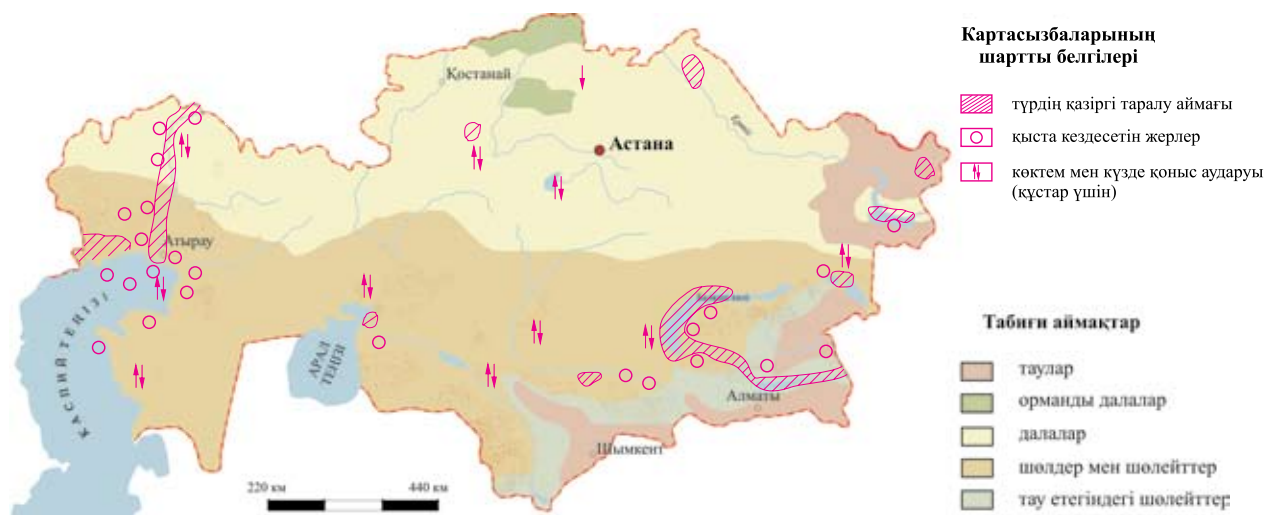
Необходимые меры охраны. Создание Прибалхашского, Зайсанского и Тургайского заповедников. Пропаганда среди местного населения необходимости охраны вида.

Предложения по исследованию. Кадастр гнездовой. Изучение плодовитости, смертности, лимитирующих факторов. Эксперименты по зимней подкормке и привлечению в искусственные гнездовья. Разработка методов реинтродукции выведенных в неволе птенцов.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Корелов, 1962; 2. П. В. Дебело, В. Л. Шевченко, личн. сообщ.; 3. Наши данные; 4. Грачев, Анненков, Филатов, 1983; 5. Березовиков, Зинченко, 1987; 6. С. В. Стариков, личн. сообщ.; 7. Е. А. Брагин, личн. сообщ.; 8. Грачев, 1976; 9. Березовиков, 2004.

Құрастырушы-Составитель: Н. Н. Березовиков.

САҚАЛТАЙ, ҚОЗЫҚҰМАЙ БОРОДАЧ

Gypaetus barbatus
Linnaeus, 1758

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Ястребиные – Accipitridae

Статусы. III санат. Сирек кездесетін түр, саны көп емес, бірақ тұрақты.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың бірден-бір жалғыз өкілі.

Таралуы. Оңтүстік-шығыс Қазақстанның тау жоталарында – оңтүстікте Талас Алатауынан солтүстікте Жоңғар (Жетісу) Алатауы мен Саурға дейін – кездеседі [1, 8]. Бұдан басқа, Оңтүстік Алтай жоталарында, Бұқтырманьың оң жағалауында, Орталық Алтаймен шекаралас жерлерде де мекендейді [9].

Мекендейтін жерлері. Жартасты таулар, әсіресе биік таулар, оларда жабайы тұяқты жануарлар болуы керек [2].

Саны. Белгісіз, Қазақстанда ұялайтын оншақты жұбы болуы мүмкін. Сақалтайлардың тұрақты түрде келіп тұратын қоректік учаскелерінің ауданы 300 км²-ден артық болатындықтан, ол көршісінің осындай учаскесімен араласып жатады [3], осыған орай бұл түрдің нағыз орналасу тығыздығын анықтау өте күрделі, ол шындықтан артық тәрізді болып көрінеді, бірақ табиғи жағдайда жақын әрі тұрақты. Алматы қорығында 3 жұптай [4], Ақсу-Жабағылыда – 5 жұптай [5] ұялайды.

Негізгі әсер ететін факторлар. Мазалау факторы. Жабайы тұяқтылардың санының қысқаруы. Соңғылары тауда үй малдарын жаю арқылы орнына келуі мүмкін, бірақ бұл кезде малшылардың құстарды тікелей жоюы басым болады, сол сияқты уланған препараттар да өлім-жітімге әкеледі [5].

Биологиялық ерекшеліктері. Отырықшы. Жұбы көп жылдар бойы 2-3 ұяны бақылай алады, ұяларын жартас қуысына, жартылай үңгірге, сиректік жартастардың ернеуіне бір-бірінен 1-3 км қашықтықта салады. Күйіттеу ойындары қазанда байқалады, 1-2 жұмыртқасы бар ұя желтоқсанда

Статус. III категория. Редкий вид, численность не высокая, но стабильная.

Значение таксона для сохранения генофонда. Род представлен единственным видом.

Распространение. Горные хребты юго-востока Казахстана от Таласского Алатау на юге до Джунгарского Алатау и Саура на севере [1, 8]. Кроме того, встречается в хребтах Южного Алтая и на правобережье Бухтармы, на границе с Центральным Алтаем [9].

Места обитания. Скалистые горы, преимущественно высокогорья, заселенные дикими копытными животными [2].

Численность. Не известна, но в Казахстане исчисляется, видимо, десятками гнездящихся пар. Вследствие того, что кормовые участки, регулярно посещаемые бородачами, могут превышать 300 км², существенно перекрываясь у соседних пар [3], истинную плотность населения этого вида сложно определить, и она кажется выше действительной, однако, по-видимому, близка к естественной и стабильна. В Алматинском заповеднике гнездится не менее 3 пар [4], в Ақсу-Джабағлинском – порядка 5 пар [5].

Основные лимитирующие факторы. Фактор беспокойства. Возможно, сказывается сокращение численности диких копытных. Последнее, вероятно, компенсируется ростом выпасаемых в горах домашних животных, но при этом возрастает и риск прямого истребления этих птиц чабанами, а также гибели на отравленных приманках [5].

Особенности биологии. Оседлый. Пары помногу лет контролируют 2-3 гнезда, которые устраиваются в нишах, полупещерах, реже – на выступах отвесных скал на расстоянии 1-3 км друг от друга. Брачные игры наблюдаются с октября, кладка из 1-2 яиц

пайда болады, 54-58 күн шайқайды [6], жалғыз балапан жұмыртқадан шыққан соң 3 айдан кейін қанатына қонады, десе де ұзақ уақыт ересектерінің қамқорлығында болады. Өлекселермен және өлген малдардың сүйектерімен қоректенеді, анда-санда тірі жемтігін (суырлар, қояндар, тасбақалар) аулайды. Ірі сүйектер мен тасбақаларды тасқа тастап, сындырады [7].

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркінде көп жылдар бойы ойдағыдай көбеюде. 1973 жылдан 1989 жылға дейін 10-ға жуық сақалтай өсірілген.

Қолға алынған қорғау шаралары. Ақсу-Жабағылы және Алматы қорықтарында, Алтынемел ұлттық паркінде, кейбір таудағы қорықшаларда қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қорек базасын (жабайы тау тұяқты жануарлары) сақтау, ұялайтын жерін қорғау, сақалтайлардың ұясы бар шатқалдарға туристердің баруын шектеу, хайуанаттар парктерінің коллекциясын толтыру үшін табиғаттан алмау мақсатында қолда өсіруді қарқынды.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Сақалтайлардың ұялайтын жерлерінің кадастрын жасау, қосымша қоректендіру және қолда өсірілген жастарын табиғатқа қайта жіберу әдістерін дайындау.

появляется в декабре, насиживание продолжается 54-58 дней [6], единственный птенец вылетает через 3 месяца после вылупления и еще продолжительное время находится под опекой родителей. Питается трупами и костями погибших животных, изредка охотится на живую добычу (сурки, зайцы, черепахи). Крупные кости и черепахи разбивает, бросая на камни [7].

Разведение. Много лет успешно размножается в Алма-Атинском зоопарке. С 1973 по 1989 гг. здесь удалось получить около десятка бородачей.

Принятые меры охраны. Охраняется в Ақсу-Джабаглинском и Алматинском заповедниках, Алтынәмелеском национальном парке, в некоторых горных заказниках.

Необходимые меры охраны. Сохранение кормовой базы (горных диких копытных животных), охрана мест гнездовой, ограничение доступа туристов в ущелья с гнездами бородачей, интенсификация разведения в неволе с целью исключения отлова из природы птиц, необходимых для пополнения коллекций зоопарков.

Предложения по исследованию. Составление кадастра гнездовой бородачей, разработка методов подкормки и реинтродукции полученного в неволе молодняка в природу.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Корелов, 1962; 2. Дементьев, 1951; 3. Glutz von Blotzheim, Bauer K., Bezzel E., 1979; 4. А. Д. Джаныспаев, личн. сообщ.; 5. А. Ф. Ковшарь, личн. сообщ.
6. Красная книга Казахской ССР, 1978; 7. Красная книга СССР, 1984; 8. Стариков, 1997; 9. Стариков, 2006.

Құрастырушы-Составитель: Р. Г. Пфеффер.

ЖҰРТШЫ СТЕРВЯТНИК

Neophron percnopterus
Linnaeus, 1758

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Ястребиные – Accipitridae

Статусы. III санат. Сирек кездесетін түр, саны қысқаруда.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы бірден-бір өкілі.

Таралуы. Африка, Оңтүстік Еуропа, Аравия, Кіші Азия, Иран, Ауғанстан, Индия; Орта Азия таулары. Қазақстанда Тянь-Шань, Жоңғар (Жетісу) Алатауының сілемдері, Үстірт пен Маңғыстаудың құздарында, солтүстік ендіктің 46°-на дейін кездеседі. Индия мен Африкада қыстайды [1].

Мекендейтін жерлері. Аласа шөлді таулардың жартасты учаскелері не ірі жоталардың құрғақ бөктерлері, үстірттәрізді шөл биіктерінің құздары және үлкен жазық кеңістікпен шектесетін өзен жайылмаларының тік жарлары, елді мекендер маңында да кездеседі [2, 3]. Мысалы, бір ұя Жамбыл фосфор заводына жақын, аса газданған, терең сайдан табылған [6].

Саны. Республиканың барлық жерінде көп емес. Тура деректер жоқ, десе де ұялау кезінде кездесетін бірен-сарандарына және бұл құстардың үлкен шоғыр құрмайтынын (мұндай жиылу ақбас құмайлар мен тазқараларға тән) ескере отырып, Қазақстанда жұртшылардың саны ондаған не бірнеше жүз ұялайтын жұбы бар деп айтуға болады [5].

Негізгі әсер ететін факторлар. Қаскерлік (браконьерство). Өлекселердің қасына қойған қақпанға түсіп, уланған шақыртқы жеп өлім-жітімге ұшырау. Басқа жыртқыш құстармен (ителгі, бүркіттер) ұялайтын жер үшін бәсекелестік.

Биологиялық ерекшеліктері. Наурыздың аяғы – сәуірдің басында ұшып келеді, қыркүйектің аяғында ұшып кетеді. Жұбы көп жылдар бойы жазылмайды. Ұялары жартастардың қуысы мен ернеуінде, оны

Статус. III категория. Редкий вид, численность которого сокращается.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в фауне Казахстана.

Распространение. Африка, горы Южной Европы, Аравии, Малой Азии, Ирана, Афганистана, Индии, Средней Азии. В Казахстане обитает в отрогах Тянь-Шаня, Джунгарского Алатау, на чинках Устюрта и Мангышлака, проникая на север до 46° с. ш. Зимует в Индии и Африке [1].

Места обитания. Скалистые участки низких пустынных гор или сухих предгорий крупных хребтов, чинки пустынных платообразных нагорий и обрывы речных пойм, соседствующих с обширными равнинными пространствами, нередко вблизи поселений человека [2, 3]. Так, одно гнездо обнаружено вблизи Джамбулского фосфорного завода, в каньоне, плотно загазованном [6].

Численность. Повсеместно в республике невелика. Точных данных нет, однако, судя по единичным встречам на гнездовании и отсутствию больших скоплений этих птиц, подобных скоплениям сипов и грифов, можно полагать, что численность стервятника в Казахстане порядка десятков или немногих сотен гнездящихся пар [5].

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство. Гибель в капканах, выставленных на падали, отравленные приманки. Гнездовая конкуренция со стороны других хищных птиц (балобаны, беркуты).

Особенности биологии. Прилетает в конце марта – начале апреля, отлетает в конце сентября. Пары постоянны в течение многих лет. Гнезда в нишах скал и обрывов обе птицы строят из сухих веток,

екі құс бірігіп құрғақ бұтақтардан, сүйектерден, шүберек, жүннен салады. Ұялау учаскесінде 3-4 ұя да болады, оларды кезектесіп пайдаланады. Ұяда 1-3, әдетте 2 жұмыртқа сәуірдің аяғында пайда болады, оларды екеуі бірге шайқайды, балапандары 42 күнде жұмыртқадан шығады, ұяны 12 аптадан соң тастайды [4]. Жабайы және үй жануарларының өлекселерімен, қиларымен, жуындылармен қоректенеді, кейде – бауырымен жорғалаушыларды аулайды.

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркінде 4 құс бар, оның ішінде 1 жұбы көбеюде, олардан 1987 жылы алғашқы балапан алынған.

Қолға алынған қорғау шаралары. Ақсу-Жабағылы, Қаратау және Үстірт қорықтарында, Алтынемел ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Іле өзенінің аңғарында қорықтар ашу, қаскерлермен күрес және жергілікті тұрғындар арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу. Уланған шақыртқыларды қолдануды шектеу жайында жұмыстарды дайындау қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Жұртшыларды жасанды ұяларға үйрету, соның ішінде Қазақстанның оңтүстігіндегі елді мекендерде, мүмкіндігін зерттеу.

костей, тряпок, шерсти. Нередко на гнездовом участке имеют 3-4 гнезда, которые занимают попеременно. Кладка из 1-3, обычно 2 яиц появляется в конце апреля, насиживают оба партнера, птенцы вылупляются через 42 дня, гнездо покидают спустя 12 недель [4]. Питается трупами диких и домашних животных, экскрементами, отбросами, иногда – пресмыкающимися.

Разведение. В Алматинском зоопарке содержатся 4 птицы, в том числе размножающаяся пара, от которой в 1987 г. был получен первый птенец.

Принятые меры охраны. Охраняется в Ақсу-Джабаглинском, Каратауском и Устюртском заповедниках, в национальном парке Алтынемель.

Необходимые меры охраны. Создание заповедников в долине р. Или, борьба с браконьерством и разъяснительная работа среди местного населения. Необходимо разработать мероприятия по ограничению применения отравленных приманок.

Предложения по исследованию. Изучение возможности привлечения стервятников в искусственные гнездовья, в том числе и в населенных пунктах юга Казахстана.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Корелов, 1962; 2. Красная книга Казахской ССР, 1978; 3. Дементьев, 1951; 4. Harrison, 1975; 5. А. Ф. Ковшарь, личн. сообщ.; 6. Колбинцев, 1991а.

Құрастырушы-Составитель: Р. Г. Пфедфер.

ҚҰМАЙ КУМАЙ

Gyps himalayensis
Hume, 1869

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Ястребиные – Accipitridae

Статусы. IV санат. Сирек, аз зерттелген түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Политипті туыстың Қазақстан фаунасындағы екі түрдің біреуі.

Таралуы. Тибет, Гималай, Памир-Алай және Тянь-Шань. Қазақстанда республиканың оңтүстік-шығысындағы тау жоталарында – оңтүстік-батыста Қырғыз Алатауынан солтүстік-шығыста Жонғар (Жетісу) Алатауына дейін кездеседі [1].

Мекендейтін жерлері. Биік тауларда орманды белдеуден жоғарыда мекендейді. Қазақстандағы бірден-бір белгілі құмайдың шоғыры, 1989 ж. Іле Алатауында табылған, теңіз деңгейінен 3000 м биіктіктегі биіктігі 500 м тік жартастың қуысында орналасқан [2]. Екінші шоғыр (колония), Шарын өзенінің орта сағасында, Жаланаңаш аңғарында (теңіз деңгейінен 1650-1700 м биіктікте) орналасқан.

Саны. Аз. Қазақстанда 1989 ж. Шелек өзенінің жоғары сағасында 5 ұядан тұратын шоғыр табылған [2, 3], ал 2003 жылдан бері Шарын өзенінің аңғарындағы екінші микрошоғырға (1-4 ұя) бақылау жүргізілуде [5]. Әдетте 1-2 құс кездеседі; құмайлардың Қазақстанда көп болып жиылуы белгісіз.

Негізгі әсер ететін факторлар. Жабайы тұяқтылар мен суырлар санының азаюына байланысты қорек базасының жағдайының нашарлауы. Уланған шақыртқылардан және аңшылар, малшылар, сол сияқты оны зиянды жыртқыш құс деп санайтындар жағынан тікелей қудалау барысында өлім-жітімге ұшырау.

Биологиялық ерекшеліктері. Отырықшы. Моногам. Ақпан-наурызда 1-2 жұмыртқа салады, 50 күндей шайқайды, балапандары ұясын шілденің

Статус. IV категория. Редкий, малоизученный вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Представитель политипического рода, один из двух видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Тибет, Гималаи, Памиро-Алай и Тянь-Шань. В Казахстане обитает в хребтах юго-востока республики от Киргизского Алатау на юго-западе до Джунгарского Алатау на северо-востоке [1].

Места обитания. Обитает в высокогорье выше верхней границы лесного пояса. Долгое время бывшая единственной известной в Казахстане колония кумаев, обнаруженная в 1989 г. в Заилийском Алатау, располагалась в нишах огромной, почти отвесной скалы высотой 500 м, на абсолютной высоте более 3000 м над уровнем моря [2]. Вторая колония, в среднем течении р. Чарын, находится в Жаланаңашской долине (1650-1700 м над ур. м.)

Численность. Низкая. В Казахстане в 1989 г. в верховьях р. Чилик найдена колония из 5 гнезд [2, 3], а с 2003 г. ведутся наблюдения за второй микроколонией (1-4 гнезда) в долине р. Чарын [5]. Обычно встречается по 1-2 птицы; скоплений кумаев в Казахстане не отмечали.

Основные лимитирующие факторы. Ухудшение состояния кормовой базы из-за сокращения численности диких копытных и сурков. Возможна гибель на отравленных приманках и в результате прямого преследования со стороны охотников, чабанов и всех, кто еще считает каждую хищную птицу вредителем.

Особенности биологии. Оседлый. Моногам. Кладка в феврале – марте из 1 – 2 яиц, насиживание около 50 дней, птенцы покидают гнезда, вероятно, в на-

басында тастауы мүмкін [4]. Нағыз өлексежегіш, жабайы және үй тұяқты жануарларының өлекселері және суырмен қоректенеді. Жемтігін өте биіктен, үлкен территорияны бақылап, табады. Қорегі жетіспеген жағдайда біршама көп санды ақбас құмайлармен, тазқаралармен және сақалтайлармен бәсекеге түседі. Бірақ бұл құстардың өлекселерде бірге болуын ескерсек, олардың қарым-қатынастары санына аса көп әсер етпей бірге өмір сүретіндігін көрсетеді.

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркінде 5 құс бар. Ұрықтанбаған жұмыртқа туу белгілі, бірақ ойдағыдай көбеюі бірде-бір рет бақыланбаған.

Қолға алынған қорғау шаралары. Алматы қорығында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қысқы үстеме қоректендіруді ұйымдастыру, қолда өсіру, ұяларын қорғау.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Құмай жайындағы кез келген деректер өте құнды. Әсіресе ұялайтын орындарын анықтау маңызды. Одан кейінгі маңызды мәселе құмай түсінің жастық ерекшеліктерін анықтау керек. Өйткені табиғи жағдайда оны ақбас құмайдан қауырсынының түсі жағынан атыру қиын.

чале июля [4]. Типичный падальщик, кормящийся на трупах диких и домашних копытных животных и сурков. Добычу отыскивает с большой высоты, обследуя огромные пространства. При недостатке корма может конкурировать с более многочисленными белоголовыми сипами, бурыми грифами и бородачами. Однако неоднократные встречи всех этих птиц вместе на падали свидетельствуют о возможности сосуществования этих видов без особого влияния их взаимоотношений на численность.

Разведение. В Алматинском зоопарке содержатся 5 птиц. Известны случаи откладки неоплодотворенных яиц, но случаев успешного размножения ни разу не наблюдали.

Принятые меры охраны. Охраняется в Алматинском заповеднике.

Необходимые меры охраны. Организация зимней подкормки, разведение в неволе, охрана гнезд.

Предложения по исследованию. Ценность представляют любые достоверные сведения о кумаях. Особенно важно выявление мест гнездования. Не менее важным представляется окончательное решение вопроса о возрастных фазах окраски кумая и надежных критериях различий в полевой обстановке с близким видом – белоголовым сипом, за которого нередко принимают часть встреченных неполовозрелых птиц, что автоматически занижает численность кумаев.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Корелов, 1962; 2. Джаныспаев, Белялов, 1991а.
3. Наши данные; 4. Красная книга СССР, 1984;
5. Пфедфер, 2006.

Құрастырушы-Составитель: Р. Г. Пфедфер.

АҚСҰҢҚАР КРЕЧЕТ

Falco rusticolus
Linnaeus, 1758

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Қаршығатектестер тұқымдасы –
Семейство Соколиные – Falconidae

Статусы. III санат. Сирек, Қазақстанда тұрақты түрде қыстамайтын түр. ССРО Қызыл кітабына (1984) тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы тоғыз түрінің біреуі.

Таралуы. Солтүстік Америка мен Еуразияның арктикалық аудандары. Жылдың салқын кездерінде құстардың бір бөлігі оңтүстікке қарай қонысын аударады. Қазақстанда қыстайтын ақсұңқарлар Көкшетау маңынан, сол сияқты республиканың оңтүстігі мен шығысында байқалған. 1933 жылы Көкшетаудың маңында рені сұр ересек шәулісі (аталығы) атып алынған, оның тұлыбы Мәскеу университетінің Зоология мұражайының жиынтығында сақтаулы [3]. 1904 ж. желтоқсанда Шу өзенінің аңғарынан аңшы бір ақсұңқарды, екіншісін қай уақытта белгісіз – Талас өзенінің бойында ұстаған, бұл туралы Н. А. Зарудный хабарлаған [1]. Қазақстанның шығысында 1918 ж. наурызда Саурдың бөктерінде, 1974 ж. қарашада Ертістің аңғарында, 2006 ж. ақпанда Қатон-Қарағай маңындағы Бұқтырма аңғарынан кездескені белгілі [2, 6, 7].

Мекендейтін жерлері. Тундра және орманды тундра. Қыстау кезінде Қазақстанда өзен аңғарлары мен тау бөктерлерінде кездестірілген. Бір ересек ақсұңқар бір ай бойы Алматы қаласында мекендеген.

Саны. Өте аз және Қазақстанда тұрақты қыстамайды. 12 жыл (1976-1988 жж.) ішінде екі рет есепке алынған.

Негізгі әсер ететін факторлар. Белгісіз.

Биологиялық ерекшеліктері. Моногам, сәуір-мамырда 2-5 жұмыртқа салады, 28-30 күн шайқайды,

Статус. III категория. Редкий, нерегулярно зимующий в Казахстане вид. Занесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из девяти видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Арктические районы Северной Америки и Евразии. В холодное время года значительная часть птиц откочевывает к югу. В Казахстане зимующие кречеты отмечались близ Кокчетавы, а также на востоке и юге республики. В окрестностях Кокчетавы зимой 1933 г. добыт взрослый самец серой вариации окраски, экземпляр хранится в коллекции Зоологического музея Московского университета [3]. В декабре 1904 г. один кречет пойман охотниками в долине р. Чу, а второй неизвестно когда – на р. Талас, о чем сообщал еще Н. А. Зарудный [1]. На востоке Казахстана известны встречи: в марте 1918 г. в предгорьях Саура, в ноябре 1974 г. в долине Иртыша у Березовки, в феврале 2006 в долине Бухтармы у Катон-Карагая [2, 6, 7].

Места обитания. Тундра и лесотундра. На зимовках в Казахстане встречен в речных долинах и предгорьях. Один взрослый кречет целый месяц держался в г. Алма-Ате.

Численность. Крайне малочисленный и нерегулярно зимующий в Казахстане вид. За 12 лет (1976-1988 гг.) отмечен дважды.

Основные лимитирующие факторы. Не известны.

Особенности биологии. Моногам, в апреле-мае откладывает 2-5 яиц, насиживание продолжается 28-30 дней, птенцы поднимаются на крыло в возрасте 46-49 дней. Питается птицами и грызунами средней величины [3, 4]. В Казахстане на зимовках наблюдения крайне скудны: кречет, наблюдавшийся в предгорьях Западного Алтая, охотился на серых

балапандары 46-49 күнде қанатына қонады. Құстар және орташа денелі кеміргіштермен қоректенеді [3, 4]. Қазақстанда қыстау кезеңіндегі бақылаулар өте аз: Батыс Алтайдың бөктерінде бақылауға алынған ақсұңқар сұр шілдерді аулаған [2]. Алматы қаласында қыстаған құс бір ай бойы тұрақты аң аулау учаскесіне ие болып, кіші түркептерді аулады [5].

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркіндегі сирек сұңқарлар питомнигінде 3 ақсұңқар бар, олар көбеюге қатыспайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда қорғау жайында арнайы шаралар қолға алынбаған.

Қажетті қорғау шаралары. Тұрғындар арасында жыртқыш құстарды қорғау қажеттігі жайында үгіт-насихат жүргізу, қолда өсіруді қарқынды түрде қолға алу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Республикада ақсұңқарларды бақылау жайындағы барлық деректі мәліметтер құнды болып табылады, оларды қолда өсіру әдістерін дайындау қажет.

куропаток [2]. Птица, зимовавшая в Алма-Ате, в течение месяца имела постоянный охотничий участок, где ловила малых горлиц [5].

Разведение. В питомнике редких соколов в Алма-тинском зоопарке содержится 3 кречета, птицы не размножаются.

Принятые меры охраны. В Казахстане специальных мер по охране не предпринималось.

Необходимые меры охраны. Пропаганда среди населения необходимости охраны хищных птиц, интенсификация усилий по развитию в неволе.

Предложения по исследованию. Ценность представляют все достоверные сведения о наблюдениях кречетов в республике, необходимо разработать методы их разведения в неволе.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Корелов, 1962; 2. Березовиков, Самусев, Хроков, 2000; 3. Дементьев, 1951; 4. Красная книга СССР, 1984; 5. Наши данные; 6. Хахлов, 2007; 7. Стариков, 2006

Құрастырушы-Составитель: Р. Г. Пфедфер.

ИТЕЛГІ БАЛОБАН

Falco cherrug
Gray, 1834

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Сұңқартектестер тұқымдасы –
Семейство Соколиные – Falconidae

Статусы. I санат. Түр санының соңғы жылдары қысқарғаны соншама, ол Қазақстанның көптеген аймақтарында құрып кету жағдайына келді. ССРО Қызыл кітабында (1984, 3-ші санат) тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың тоғыз түрінің Қазақстан фаунасындағы бір түрі.

Таралуы. Еуразияның орманды дала, дала және шөлді аймақтарында – батыста Дунайдың төменгі сағасынан шығыста Үлкен Хинганға дейін кездеседі. Қазақстанда республиканың оңтүстік және шығыстағы таулы аудандарында, Бетпақдалада, Қызылқұм, Маңғыстаудың тау тізбектерінде, Үстірттің шырдарында, Наурызымның шөк ормандары мен Ертіс бойындағы ормандарда, Торғайдың төменгі сағасында және Батыс Қазақстанда ұялайды [1, 2, 3]. Миграция кезінде республиканың барлық жерлерінде кездеседі, Қазақстанның оңтүстігі мен шығысындағы тау бөктерлерінде қыстайтыны белгілі [4, 5].

Мекендейтін жерлері. Аласа шөлді таулар мен үлкен жоталардың құрғақ тау бөктерлері, өзен шатқалдары, құздар, орманды дала учаскелері. Ителгінің Қазақстанда мекендейтін негізгі орындары антропогендік әсерлерге шамалы ұшырады.

Саны. Белгісіз. Таулы ормандарда мекендейтін отырықшы популяциялар 1992 жылға дейін тұрақты болды, десе де олардың мекендеу тығыздығы аса жоғары болмады (Алматы облысында 60-70 жұп), бірақ 1995 ж. бірнеше есе азайды, Бетпақдаладан ұшып келетін ителгілердің саны, сол сияқты Батыс Сібірден ұшып келетін-кететін және қыстайтын құстардың пайда болуы өте күшті сиреді.

Негізгі әсер ететін факторлар. Ұшып келетін-кететін құстардың санының азаюының негізгі себебі – оларды елімізден тыс жерде қыстау кезінде саятшылық үшін аулау. 1992-1994 жылдары

Статус. I категория. Численность вида за последние годы столь резко сократилась, что он оказался под угрозой исчезновения во многих регионах Казахстана. Занесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из девяти видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Лесостепная, степная и пустынная зоны Евразии от низовой Дуная на западе, до Большого Хингана на востоке. В Казахстане гнездится в горных районах юга и востока республики, в Бетпак-Дале, горных группах Кызылқұмов, Мангышлака, на чинках Устюрта, в островных борах Наурузума и ленточных борах по Иртышу, в низовьях Тургая и в Западном Казахстане [1, 2, 3]. В период миграций может быть встречен практически по всей республике, зимовки известны в предгорной зоне юга и востока Казахстана [4, 5].

Места обитания. Горные районы пустынной зоны Казахстана, но при этом предпочитает невысокие ксерофитные предгорья крупных хребтов, чинки, каньоны рек. Населяет крупные боры лесостепной зоны. В последние 10 лет стал заселять сепные участки, занимая гнезда других хищных птиц на опорах ЛЭП [6].

Численность. По результатам исследований последних лет, наиболее многочисленная мангышлакско-устюртская популяция балобана насчитывает 1200-1400 пар [7], восточно-казахстанская, включая и обитающих в лесных массивах, – 100-150 пар. Численность балобанов на всей остальной территории оценивается в 200-300 пар. В наибольшей степени пострадала группировка этого сокола на юго-востоке Казахстана и в Бетпак-Дале, где к настоящему времени сохранились лишь отдельные пары. Резко сократилась его численность также на пролете и на местах зимовок.

Основные лимитирующие факторы. Отлов балобанов на местах их размножения и изъятие из гнезд

отырықшы құстардың популяциясына араб саятшыларының оларды көптеп ұстауы әсерін тигізді. Одан басқа – ЭГЖ-ң бағаналарында өлім-жітімге ұшырауы, көбею кезінде мазалау факторы, араб елдеріне сату үшін балапандарын ұядан заңсыз алуы.

Биологиялық ерекшеліктері. Отырықшы не жыл құсы, ұялық консерватизмі анық байқалатын моногам. Басқа құстардың ұяларын иемденеді немесе ұясын жартастардың қуысы мен тік жарларға, сирек ағаштарға салады. Наурыз-сәуірде 3-5 жұмыртқа туады, балапандары 33-35 күннен соң жұмыртқадан шығады, 40-45 күнде ұясын тастайды, одан 1 ай өткен соң өз бетінше тіршілік ете бастайды. Майда және орташа денелі аңдар мен құстарға шабуыл жасайды, оларды ауада да, жерде де аулайды [1, 2, 5, 6].

Қолда өсіру. «Сұңқар» БК-ң сирек сұңқарлар питомнигінде 1990-1995 жылдары 186 балапан өсіріліп, олардың 71-і табиғатқа жіберілді [7].

Қолға алынған қорғау шаралары. Ақсу-Жабағылы, Наурызым және Үстірт қорығында, Алтынемел ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қазақстанда сұңқарларды аулауға толық тиым салу, Қаратау, Бетпақдала, Іле өзенінің орта ағысында қорықтар ашу. Ауғанстан, Иран, Пәкістан, Сирияда қыстайтын ителгілерді аулауға тиым салуға қол жеткізу. Қазақстанда сұңқармен саятшылық жасауды ретке келтіру.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанда ителгі популяцияларының жағдайы мен жалпы санын анықтау. Радиобелгілеу көмегімен миграциясын зерттеу. Ителгілердің еркін популяцияларының өнімділігін жасанды жолмен ұлғайту, қолда өсірілген құстарды табиғатқа қайтару әдістері мен тәсілдерін дайындау.

птенцов местными жителями, нелегальный отлов пролетных и зимующих птиц в местах их концентрации арабскими и местными ловцами.

Особенности биологии. Поселяются в чужих гнездах или просто в нишах скал и обрывов, реже – на деревьях. В марте-апреле самка откладывает 3-5 яиц, птенцы вылупляются через 33-35 дней, гнездо покидают спустя 40-45 дней, еще через месяц обретают самостоятельность. Охотится на мелких и средней величины зверьков и птиц, которых одинаково успешно добывает и в воздухе, и на земле [1, 2, 5, 6].

Разведение. В питомнике редких соколов СП «Сункар» в 1990-2008 гг. выращено 2000 птенцов, из них 530 выпущен в природу [9].

Принятые меры охраны. Охраняется в Ақсу-Джабаглинском, Каратауском, Наурузумском и Устюртском заповедниках, в национальном парке Алтынәмел.

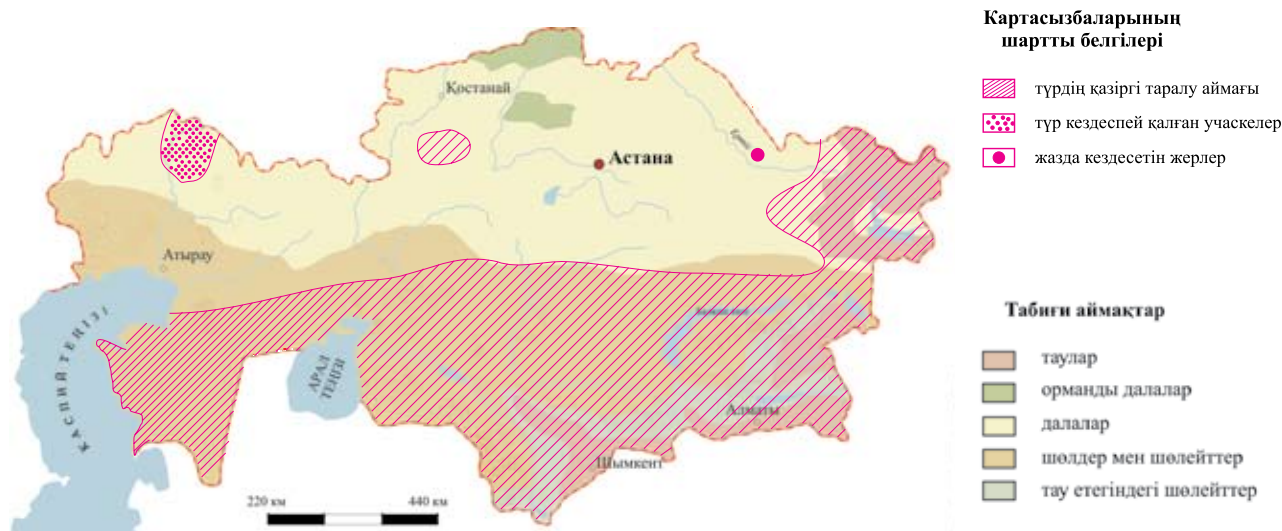
Необходимые меры охраны. Полностью запретить отлов соколов в Казахстане, создать заповедники в Бетпақ-Дале и среднем течении р. Или. Добиваться запрета отлова зимующих балобанов в Афганистане, Иране, Пакистане, Сирии. Регламентировать соколиную охоту в Казахстане.

Предложения по исследованию. Выяснить состояние популяции балобана в Казахстане. Продолжить выпуски в природу соколов из питомников, используя при этом радиомечение.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Корелов, 1962; 2. Дементьев, 1951; 3. Красная книга СССР, 1984; 4. Редкие животные Казахстана, 1986; 5. Пфедфер, Пфандер, 1986; 6. Левин, Карпов 2005; 7. Карякин и др., 2005; 8. Брагин, 1986б; 9. Г. А. Осипова, личн. сообщ.

Құрастырушылар-Составитель: А. С. Левин.

БИДАЙЫҚ ШАХИН

Falco peregrinoides
Temminck, 1829

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Сұңқартектестер тұқымдасы –
Семейство Соколиные – Falconidae

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупі төнген түр. ССРО Қызыл кітабына (1984) тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың тоғыз түрінің Қазақстан фаунасындағы бір түрі.

Таралуы. Солтүстік Африка, Алдыңғы, Орта және Орталық Азия таулары. Қазақстан республиканың оңтүстік және шығыс шекараларын Талас Алатауынан Тарбағатайға дейін бойлай жатқан таулар мен тау бөктерлері. Қызылқұмның шөлді аласа қалдық тауларын мекендеуі мүмкін (Қазақстан шекарасынан бар-жоғы 30 км Өзбекстаннан табылған), сол сияқты Арал теңізінің тік батыс жағалауы және Үстірт шындары [1, 2, 3].

Мекендейтін жерлері. Әдетте құрғақ, шөлді тауларда, өзен шатқалдарында, тік жарлар мен шындарда мекендейді [1, 3], бірақта Қазақстанда екі ұя теңіз деңгейінен 2000 м-ге жуық биіктікте Іле Алатауының қылқан жапырақты орманы белдеуінің ортаңғы бөлігінде [4], тағы біреуі – Алматы қаласында биік мұнарадан табылған. Ұшып келу-кетуде және қыстауда өзен аңғарлары мен тау бөктерінде орналасқан елді мекендер аймағында кездеседі [5].

Саны. Іле Алатауында 3 жұбы ұялайды, таралу аймағының басқа жақтарынан деректер жоқ. Күз бен қыста Алматыда жылма-жыл 1-5 құс есепке алынады. 1984-1989 жылдары олардың санының азаюы байқалмаған.

Негізгі әсер ететін факторлар. Аз зерттелген, лашынмен табиғи будандасу салдарынан генофондының бұзылу қаупі бар.

Биологиялық ерекшеліктері. Республиканың оңтүстігінде отырықшы, ал шығысында – жыл құсы.

Статус. I категория. Вид, находящийся под угрозой исчезновения. Занесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из девяти видов рода в Казахстане.

Распространение. Горы Северной Африки, Передней, Средней и Центральной Азии. В Казахстане горы и предгорья вдоль южной и восточной границ республики от Таласского Алатау до Тарбағатай. Возможно, населяет останцовые пустынные низкогорья в Кызылкумах (найден там в Узбекистане всего в 30 км от границы Казахстана), а также обрывистый западный берег Аральского моря и чинки Устюрта [1, 2, 3].

Места обитания. Обычно гнездится в сухих, пустынных горах, в каньонах рек, на обрывах и чинках [1, 3], однако в Казахстане два гнезда [4] найдены в скалистых ущельях Заилийского Алатау в средней части пояса хвойного леса на высоте около 2000 м над ур. моря, еще одно – в черте города Алматы на высокой трубе. На пролете и зимовках держится речных долин и поселений человека в предгорной зоне [5].

Численность. В Заилийском Алатау гнездится не менее 3 пар, из других частей ареала сведений нет. Осенью и зимой в Алма-Ате ежегодно отмечаются 1-5 особей. Тенденции к снижению их численности в 1984-1989 гг. не выявлено.

Основные лимитирующие факторы. Мало изучены, есть опасность засорения генофонда из-за естественной гибридизации с сапсаном.

Особенности биологии. Оседлая на юге и перелетная на востоке республики. Моногам с ярко выраженным гнездовым консерватизмом. Гнезда помещают в нишах высоких, отвесных скал, зани-

Моногам, ұялау консерватизмі анық байқалады. Ұясын биік әрі тік жарлардың қуысына салады, басқа құстардың ұяларын басып алады. Қазақстанда жұмыртқа наурыздың ортасында пайда болады, шайқау мерзімі 33 күнге созылады, балапандары жұмыртқадан шыққаннан кейін 43 күннен соң ұяны тастайды [6], ұяда 1-4 балапан болады. Өз бетінше тіршілік етсе де балапандар ұзақ уақыт бірге болады [3]. Жемтігі – майда және орташа денелі құстар, кейде – жарқанаттар. Жемтігін тек әуеде аулайды [7].

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркінің сирек сұңқарлар питомнигінде екі бидайық құс, тағы біреуі «Сұңқар» питомнигінде өсіп-өнуде.

Қолға алынған қорғау шаралары. Ақсу-Жабағылы, Алматы, мүмкін Үстірт қорықтарында, Іле-Алатау ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Іле өзенінің бойында қорық ашу, әрбір ұяны табу және қорғау, қолда өсіруді ұйымдастыру және табиғатқа қайта жіберу әдістерін дайындау, жергілікті тұрғындар арасында жыртқыш құстарды аялау қатынастарын қалыптастыру.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Бидайықтардың биологиясын жан-жақты және терең зерттеу қажет (осы уақытқа дейін бұл сұңқарлар фаунадағы ең аз зерттелгендер болып табылады), олардың санының ең төмен болуын анықтайтын факторларды айқындау.

мая постройки других птиц. В Казахстане кладки появляются в середине марта, продолжительность насиживания составляет около 33-х дней, птенцы покидают гнездо через 43 дня после вылупления [6], в выводках 1-4 птенца. Даже став самостоятельными, птенцы еще долго держатся вместе [3]. Добыча – мелкие и средней величины птицы, иногда – летучие мыши. Охотятся только в воздухе [7].

Разведение. В питомнике редких соколов Алматинского зоопарка содержатся и размножаются 2 пары шахина, еще одна – в питомнике «Сункар».

Принятые меры охраны. Охраняется в Аксу-Джабаглинском, Алматинском, возможно, Устюртском заповедниках, а также в Иле-Алатауском национальном парке.

Необходимые меры охраны. Создание заповедника на р. Или, выявление и охрана каждого гнезда, организация разведения в неволе и разработка методов реинтродукции в природу, разъяснительная работа среди населения по формированию бережного отношения к хищным птицам.

Предложения по исследованию. Необходимо глубокое и всестороннее изучение биологии шахинов (до настоящего времени эти соколы остаются среди наименее изученных птиц фауны страны), выявление факторов, определяющих их крайне низкую численность.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Дементьев, 1951; 2. Красная книга СССР, 1984;
3. Степанян, 1975; 4. Пфедфер и др., 1989; 5. Корелов, Пфедфер, и др., 1986; 6. Джаныспаев, 1994; 7. Fischer, 1973.

Құрастырушы-Составитель: Р. Г. Пфедфер.

ЛАШЫН САПСАН

Falco peregrinus
Tunstall, 1771

Сұңқартәрізділер отряды –
Отряд Соколообразные – Falconiformes

Сұңқартектестер тұқымдасы –
Семейство Соколиные – Falconidae

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупінде тұрған түр. ССРО Қызыл кітабына (1984) тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың тоғыз түрінің Қазақстан фаунасындағы бір түрі.

Таралуы. Космополит, яғни барлық Жер шарына кең тараған. Шығыс Қазақстан мен Наурызымда ұялары табылған [1, 2], миграция кезінде барлық территорияда кездеседі, оңтүстік облыстарда қыстайды [3, 4], үлкен қалалардың маңында жиі кездеседі, ондағы элеваторлар мен астық қабылдау пунктерінде көптеген дәнқоректі құстар, кептерлер, түркептерлер түрінде өзіне мол қоректік база табады.

Мекендейтін жерлері. Өте алуантүрлі, оның ішінде орманды далалар, таулар. Қыстау кезінде халық қоныстанған ландшафтарға көнігеді (онда ұялаған жағдайлары да белгілі).

Саны. 1935 ж. Наурызым және 1958 ж. Марқакөлде табылған екі ұядан кейін тек бір рет, 2001 ж. шілде айында Оңтүстік Алтайдан балапандарын қоректендіріп жүрген лашындар кездескен [10]. Осы ауданда Шыңғыстай аңғарында, Ақ Берелдің жоғарғы сағасы мен Ақтеректі көлінде есепке алынған [5, 6]. Қыстайтын лашындардың саны соңғы жылдары тұрақты түрде азаюда [5, 6], мысалы, Алматы қаласында 1983 жылдан 1988 жылға дейін саны 5-тен 2-ге азайды [7].

Негізгі әсер ететін факторлар. Хлорорганикалық заттар әсерінен тұқымдылығы төмендеді, мазалау факторы, заңсыз аулау, мүмкін қорек базасы жағдайының нашарлауы [8].

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Ағаштар мен жартастардағы бөтен ұяларды иемденеді, сол сияқты ұясы төсенішсіз табиғи қуыстар. Қоңырқызыл түсті 3-4 жұмыртқа мамырда пайда болады

Статус. I категория. Вид, находящийся под угрозой исчезновения. Занесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из девяти видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Космополит, т.е. распространен по всему Земному Шару. Найден на гнездовании в Восточном Казахстане и Наурузуме [1, 2], в период миграции встречается по всей территории, зимует в южных областях [3, 4], причем нередко в окрестностях крупных городов, где на элеваторах и хлебоприемных пунктах находит для себя обильную кормовую базу в виде многочисленных зерноядных птиц – голубей, горлиц.

Места обитания. Очень разнообразны, в том числе лесостепь, горы. На зимовке мирится с урбанизированным ландшафтом (известны даже случаи гнездования в нем).

Численность. После находок двух гнезд (в 1935 г. в Наурузуме и в 1958 г. на оз. Маркаколь) только однажды, в июле 2001 г. на Южном Алтае встречены сапсаны, кормившие птенца [10]. В этом же районе сапсан отмечался в Чингистайской долине, верховьях Белой Берели и на оз. Язевом [11, 12]. Численность зимующих сапсанов в последние годы неуклонно снижается [5, 6], например, в Алма-Ате с 1983 по 1988 г. – с 5 до 2 особей [7].

Основные лимитирующие факторы. Снижение плодовитости под воздействием хлорорганических соединений, фактор беспокойства, незаконный отстрел, возможно, ухудшение состояния кормовой базы [8].

Особенности биологии. Перелетная птица. Занимает чужие гнезда на деревьях и скалах, а также естественные ниши без выстилки. Кладка из 3-4 кирпично-красных яиц появляется в мае и насижи-

және негізінен ұябасары 29-35 күн шайқайды, балапандары жұмыртқадан шыққаннан кейін 35-42 күннен соң ұясын тастайды [9]. Қорегінде майда және орташа денелі құстар басым, оларды әуеде аулайды. Кейде жарқанаттарды, майда кеміргіштерді, ірі насекомдарды ұстайды. Көктемгі ұшып келу наурыз-мамырда, күзгі ұшып кету – тамыз-қарашада жүзеге асады. Республиканың оңтүстігінде қыркүйектен наурызға дейін қыстайтын сұңқарлар кездеседі, олар өзен аңғарлары мен елді мекендердің маңында, тұрақты қорек базасы бар жерлерде, шоғырланады.

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркінде 4 лашын бар, олар көбеймейді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Наурызым мен Марқакөл қорықтарында, сол сияқты Қатон-Қарағай ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қолда өсіріп, жастарын бұрынғы мекендеген ортасына қайта жіберуді ұйымдастыру. Тұрғындар арасында жыртқыш құстарға он көзбен қарауға насихаттау, саятшылықты ретке келтіру, ұяларын табу және қорғау.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қолда өсіру және табиғатқа қайта жіберу тәсілдерін дайындау, ұяларын іздеу.

ваются преимущественно самкой 29-35 дней, птенцы вылетают через 35-42 дня после вылупления [9]. В питании преобладают мелкие и средней величины птицы, которых сапсаны добывают в воздухе. Иногда ловят летучих мышей, мелких грызунов, крупных насекомых. Весенний пролет в марте – мае, осенний – в августе-ноябре. На юге республики с сентября по март держатся зимующие соколы, концентрирующиеся по речным долинам и близ населенных пунктов с их стабильной кормовой базой.

Разведение. В Алматинском зоопарке содержится 4 сапсана, не размножаются.

Принятые меры охраны. Охраняется в Наурузумском и Маркакольском заповедниках, а также Катон-Қарағайском национальном парке.

Необходимые меры охраны. Организация разведения в неволе с последующей реинтродукцией молодняка в бывшие места обитания. Пропаганда среди населения бережного отношения к хищным птицам, регламентация соколиной охоты, выявление и охрана гнезд.

Предложения по исследованию. Разработка методов искусственного разведения в неволе и реинтродукции в природу, поиск гнезд.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Корелов, 1962; 2. Красная книга Казахской ССР, 1978; 3. Пфеффер, Пфандер, 1986; 4. Дементьев, 1951; 5. Щербаков, 1982; 6. Редкие животные Казахстана, 1986; 7. Наши данные; 8. Baumgart, 1985; 9. Harrison, 1975; 10. Березовиков, Рубинич, 2001; 11. Стариков, 2005; 12. Стариков, 2006.

Құрастырушылар-Составители: Р. Г. Пфеффер, Н. Н. Березовиков

АЛТАЙ ҰЛАРЫ АЛТАЙСКИЙ УЛАР

Tetraogallus altaicus
Gebler, 1836

Тауыктәрізділер отряды –
Отряд Курообразные – Galliformes

Қырғауылдар тұқымдасы –
Семейство Фазановые – Phasianidae

Статусы. II санат. Таралу аймағы тар, сирек кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Шығыс Палеарктика фаунасындағы бес түрінің біреуі.

Таралуы. Алтай, Саян және Хангайда мекендейді [1]. Қазақстанда тек Оңтүстік Алтай тауларында кездеседі. Марқакөл көлінің маңындағы Сарытау, Топай-Кезең және Күршім жотасының солтүстік-шығыс бөлігінде мекендейді. Нарым, Сарымсақты, Алтай Тарбағатайы, Оңтүстік Алтай (Арасан-Қаба өзенінің суалаптары) жоталарының су айрықтарында, Бұқтырма өзенінің жоғарғы сағасында, Қатун жотасының бөктерлерінде (Белуха тауы), Қара және Ақ Берел өзендерінің жоғары саласында кездеседі [1, 2, 3].

Мекендейтін жерлері. Үлкен аумақты ірі қорым тастары бар биік таулар, альпі шалғындары мен жеке жартастары бар жерлер, сонымен қатар тасты-қиыршық тасты тундраның үстірт тәрізді биік жерлері. Бұл жерлер антропогендік өзгерістерге көп түспеген, бірақ мал жайылымына жарамды болғандықтан ұларды жайлап ығыстыруда.

Саны. Ертеректе Оңтүстік Алтай тауларында кәдімгідей болған [4, 5], қазір сирек кездеседі. Жалпы саны белгісіз, 1000 бастан аспауы мүмкін.

Негізгі әсер ететін факторлар. Кәсіби аңшылар, геологтар мен шопандардың аулауы; мал жаю нәтижесінде мекендейтін орындарынан ығыстыру. Қары қалың қатал жылдарда болатын жұт [1].

Биологиялық ерекшеліктері. Отырықшы құс. Қыста 2-7-ден 20-30 құс үйір құрып, жоталардың қары жұқа учаскелерінде, кейде майқарағай ормандарына дейін көшіп тіршілік етеді. Күй-ойнақ, ұялайтын учаскелерге бөліну және жұмыртқа салу мамырда басталады. Ұяда 7-10 жұмыртқа

Статус. II категория. Редкий узкоареальный вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из пяти видов рода в фауне Восточной Палеарктики.

Распространение. Населяет Алтай, Саяны и Хангай [1]. В Казахстане встречается лишь в горах Южного Алтая. Вокруг оз. Маркаколь обитает в горах Сарытау, Топай-Кезень и в северо-восточной части Курчумского хр. Населяет водоразделы хребтов Нарымский, Сарымсақты, Алтайский Тарбағатай, Южно-Алтайский (бассейн р. Арасан-Кабы), верховья р. Бухтарма, склоны Катунского хр. (гора Белуха) в верховьях рек Черная и Белая Берель [1, 2, 3].

Места обитания. Высокогорье (1300-1500 м над уровнем моря) с большими площадями крупнообломочных россыпей, местами с отдельными скалами и альпийскими лужайками, а также каменисто-щебенистые тундры платообразных вершин. Эти места почти не претерпели антропогенных изменений, однако с удобных для отгонного животноводства вершин и из ущелий происходит вытеснение улар в результате выпаса скота.

Численность. В прошлом в горах Южного Алтая был достаточно обычен [4, 5], в настоящее время редок. Общая численность в казахстанской части Алтая неизвестна, но, видимо, она не более 1000 особей.

Основные лимитирующие факторы. Отстрел промысловиками, геологами и чабанами; вытеснение из мест обитания в результате выпаса скота. Бескормица в суровые многоснежные зимы [1]. Повидимому, также гибель кладок и птенцов в результате ливневых дождей, заморозков и снегопадов, нередких в высокогорье.

Особенности биологии. Оседлая птица. В зимнее время держится стаями от 2-7 до 20-30 особей на

болады [6, 7]. Шайқауы 28-30 тәулікке созылады [7]. Ұяда 4-10, орта есеппен 6,7 балапан болады [1, 4, 6-9]. Балапандарының пайда болуы маусымнан шілденің бірінші жартысына дейін созылады. Өтештері жұмыртқа туу кезінде ұялайтын учаскелерде қалады, одан кейін 3-4-тен топқа бірігеді, түлейді және оқшауланады [4, 6-9]. Шілденің аяғында ұлардың балапандары 30-35 басқа дейін үйір құрады және қоректену учаскелерінен ұзамайды [1, 6, 9].

Қолда өсіру. Қазақстанның хайуанаттар паркінде ұсталмайды, десе де Алтайда жүргізілген тәжірибелер оларды қолда өсірудің және үйретудің болашағы бар екендігін көрсетеді [10, 11].

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда тек Марқакөл қорығында (Күршім жотасының солтүстік-шығыс бөлігі) қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Марқакөл қорығына Күршім жотасының барлық суағар бөлігін қосу керек. Аулауға тиым салуды бақылауды күшейту керек. Сондай-ақ жергілікті тұрғындар арасында үгіт – насихат жұмыстарын жүргізу қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Орналасуын, санын, көбею биологиясын, шектеуші факторларын зерттеу.

малоснежных участках хребтов, иногда скочевывая до уровня кедрового верхолесья. Токование, распределение по гнездовым участкам и откладка яиц начинаются в мае. В кладке 7-10 яиц [6, 7]. Насиживание длится 28-30 суток [7]. В выводках 4-10 птенцов (в среднем 6,7) [1, 4, 6-9]. Сроки появления птенцов растянуты с июня до первой половины июля. Самцы в период откладки яиц остаются на гнездовых участках, в дальнейшем объединяются в группы по 3-4 особи, линяют и держатся обособленно [4, 6-9]. В конце июля выводки уларов образуют стаи до 30-35 особей и придерживаются кормовых мест [1, 6, 9].

Разведение. В зоопарках Казахстана не содержится, хотя проведенные на Алтае опыты свидетельствуют о перспективности работ по содержанию и доместикации этого вида [10, 11].

Принятые меры охраны. В Казахстане лишь частично охраняется в Маркакольском заповеднике и Катон-Карагайском национальном парке.

Необходимые меры охраны. Включить в территорию Маркакольского заповедника всю водосборную часть Курчумского хребта. Усилить контроль за соблюдением запрета на отстрел алтайских уларов, а также пропаганду охраны этой птицы среди местного населения.

Предложения по исследованию. Изучение размещения, численности, биологии размножения, лимитирующих факторов.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Кузьмина, 1962; 2. Березовиков, 1986б; 3. Березовиков, 1987; 4. Яблонский, 1902; 5. Яблонский, 1907; 6. Потапов, 1987; 7. Малешин, Стахеев, 1986; 8. Ирисов, Татунов, 1970; 9. Родимцев, 1986; 10. Ирисов, 1985; 11. Лукьянов, Ирисов, 1987.

Құрастырушы-Составитель: Н. Н. Березовиков.

АҚТЫРНА СТЕРХ

Grus leucogeranus
Pallas, 1773

Тырнатәрізділер отряды –
Отряд Журавлеобразные – Gruiformes

Тырнатекестер тұқымдасы –
Семейство Журавлиные – Gruidae

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупі төнген түр, Сібір эндемигі. ХТҚО-н Қызыл кітабына тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Әлемдік фаунадағы тоғыз түрінің және Қазақстан фаунасындағы бес түрдің бірі.

Таралуы. Якутияның солтүстігінде ұялайды, жеке оқшауланған популяциясы – Обьтің төменгі сағасында. Қазақстанға тек батыс популяцияның өкілдері наурыз-мамыр және қыркүйек-қарашада ұшып келіп-кетеді.

Мекендейтін жерлері. Тундра және орманды тундрада мекендейді. Ұшып келу-қайту кезінде Қазақстанда су қоймаларының жағалауларында (ашық, сол сияқты қалың қамыс өскен) кездеседі.

Саны. Түрдің жалпы саны 2000-дай [1, 2, 3], бірақ олардың барлығы Якутияда ұялайды, ал жойылып бара жатқан батыс (Обь) популяциясында бірнеше ондықтан аспайды және көз алдында құруда: Индияда қыстауда ақ тырналар кездеспейтін болды, ал Иранда соңғы жылдары санаулы құстар есепке алынған.

Қазақстанда XX ғасырда 11 құстан тұратын топтар кездескен, 50-ші жылдары Арал-Торғай ойысында 56 ақ тырна тұрақты есепке алынған [4]. Осы ауданға 60-70-ші жылдары Қазақстанда есепке алынған 210 құстың 157-і тән [5]. 80-ші жылдары Қазақстанда кездесуі сиреді, негізінен жалғыз-жарым және 5 құстан тұратын топ [6], ал 90-шы жылдардың ортасында бірнеше жекеленген не жұп құстар миграция кезінде ғана кездесті [7-9].

Негізгі әсер ететін факторлар. Мекендейтін жерлері жағдайының нашарлауы және ұялайтын орындарында, қыстауда және миграция кезінде оларды тікелей қудалау [1, 2].

Биологиялық ерекшеліктері. Жыныстық жағынан 6 жаста жетіледі [1]. Ұяда 2 жұмыртқа, оның біреуінен ғана балапан шығады, балапандарының

Статус. I категория. Вид, находящийся под угрозой исчезновения, эндемик Сибири. Занесен в Красную книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из девяти видов рода в мировой фауне и один из пяти видов в фауне Казахстана.

Распространение. Гнездится на севере Якутии, отдельная изолированная популяция – в низовьях Оби. В Казахстане только пролетают представители западной популяции, с марта по май и в сентябре-ноябре.

Места обитания. Гнездится в тундре и лесотундре. На пролете в Казахстане встречается по берегам водоемов – как открытых, так и заросших тростником.

Численность. Общая численность вида около 2000 особей [1, 2, 3], однако все они гнездятся в Якутии, а исчезающая западная (обская) популяция насчитывает не более нескольких десятков особей и таит буквально на глазах: на зимовках в Индии стерхи уже перестали встречаться, а в Иране в последние годы встречаются считанные особи.

В Казахстане в XX в. встречался группами до 11 особей, наиболее регулярно – в районе Арало-Тургайской депрессии, где в 50-е гг. встречено 56 стерхов [4]. На этот же район приходится 157 особей из 210, отмеченных в Казахстане в течение 60-70-х гг. [5]. В 80-х гг. в Казахстане встречались гораздо реже, одиночками и группами до 5 особей [6], а с середины 90-х гг. – не более нескольких одиночек или пар за один сезон миграций [7-9].

Основные лимитирующие факторы. Ухудшение условий обитания и прямое преследование птиц на местах гнездовий, зимовок и миграций [1, 2].

Особенности биологии. Половая зрелость наступает на шестом году жизни [1]. В кладке 2 яйца, выживает один птенец, гибель молодняка составляет около 70 %. Образ жизни на пролете в Казахстане не изучен.

өлім-жітімге ұшырауы 70 %-ға жуық. Қазақстанда ұшып өту кезіндегі тіршілігі зерттелмеген.

Қолда өсіру. «Стерх» халықаралық бағдарламаға сәйкес, қолда өсірілген құстарды табиғатқа жіберу қарастырылған [10], 1981 жылы үш питомникте (Ока қорығы – Ресей, Барабу – АҚШ, Вальсроде – ГФР) 26 ақ тырна болды, олардың 14 – Ресейде [11]. ХХІ ғасырдың басынан бастап Ресейде қолда өсірілген ақ тырналарды Қазақстанның солтүстік шекарасына жақын жерге табиғатқа жіберу қолға алына бастады.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда ұшып өту кезінде Наурызым және Қорғалжын қорықтарында, сол сияқты Торғай қорықшасында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Торғай қорықшасын қорыққа айналдыру; ұшып өту жолында есепке алу және қорғау. Жергілікті тұрғындар арасында 2003 жылдан бері жүзеге асырылып жатқан ЮНЕП/ГЭФ/КЛОХ-ң «Ақ тырна және басқа су құстарын Азияда сақтау үшін миграция жолдарын және су-батпақ жерлерін дамыту» аймақтық жобасын (негізінен Қостанай облысында жүргізіледі) насихаттау.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Наурызым және Қорғалжын қорықтарында және Торғай қорықшасында ұшып өту кезіндегі тіршілігін (қоректену, мінез-құлығы және басқалары) анықтау бойынша ресей, индия және американдық орнитологтармен бірлескен жұмыстардың жобасын іске асыру және қолда өсірілген балапандарды Қазақстан территориясына жіберу.

Разведение. Согласно международной программе «Стерх», предусматривающей выпуск в природу птиц, выращенных в неволе [10], в 1981 г. в трех питомниках (Окский заповедник – Россия, Барабу – США, Вальсроде – ФРГ) находилось 26 стерхов, из них 14 – в России [11]. С начала ХХІ ст. в России предпринимаются попытки выпуска выращенных в неволе стерхов в природу близ северных границ Казахстана.

Принятые меры охраны. В Казахстане пролетные стерхи охраняются в Наурузумском и Кургальджинском заповедниках, а также в Тургайском заказнике.

Необходимые меры охраны. Преобразование Тургайского заказника в заповедник; охрана и учет по всей трассе пролета. Необходимо усилить пропаганду среди местного населения в рамках осуществляемого с 2003 г. регионального проекта ЮНЕП/ГЭФ/КЛОХ «Развитие миграционных маршрутов и вводно-болотных угодий для сохранения стерха и других водоплавающих птиц в Азии» (ведется в основном в Кустанайской области).

Предложения по исследованию. В Наурузумском и Кургальджинском заповедниках и Тургайском заказнике провести согласованный цикл наблюдений по выяснению образа жизни на пролете (питание, поведение и др.), осуществить совместный с российскими, индийскими и американскими орнитологами проект по выпуску на территории Казахстана выведенных в неволе птенцов в линные скопления и пролетные стаи серых журавлей.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Красная книга СССР, 1984; 2. Красная книга РСФСР, 1985; 3. Винокуров, 1987; 4. Красная книга Казахской ССР, 1978; 5. Ковшарь, 1982б; 6. Андрусенко, 1987; 7. Ковшарь, 1993; 8. Брагин, 2002; 9. Брагин, 2003; 10. Флинт, 1981; 11. Флинт, Панченко, 1982.

Құрастырушы-Составитель: А. Ф. Ковшарь.

ТАЗТЫРНА СЕРЫЙ ЖУРАВЛЬ

Grus grus
Linnaeus, 1758

Тырнатәрізділер отряды –
Отряд Журавлеобразные – Gruiformes

Тырнатектестер тұқымдасы –
Семейство Журавлиные – Gruidae

Статусы. III санат. Соңғы жылдары саны күрт қысқарып келе жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы үш түрдің біреуі.

Таралуы. Еуразияның орманды тундрасы. Орманды және орманды дала аймақтарының көп бөлігінде ұялайды. Өзінің Қазақстандағы оңтүстік шекарасында далалы және тіпті шөлейтті аймақтарда да кездеседі [1-3]. Солтүстік Африка, Алдыңғы және Оңтүстік Азияда қыстайды. Қазақстанда оның солтүстік жартысындағы сулы-батпақты жерлерде, Шығыс және Оңтүстік-шығыс Қазақстанда оңтүстік-батыста Шу өзеніне дейін [4], Іле өзенінің орта ағысында және оңтүстік-шығыста Орталық Тянь-Шаньға дейін ұялайды.

Мекендейтін жерлері. Ұялау үшін батпақты немесе ылғалды шалғындарды таңдайды [1, 4].

Саны. Бұдан 30 жыл бұрын Солтүстік Қазақстанда кәдімгідей болған. Мысалы, 1962 ж. мамырдың аяғында тек Селеті өзенінің атырабында (Павлодар облысы) түлеудегі 3,5 мың сұр тырналар кездескен [5]. 70-80-ші жылдары саны ұялайтын жерлерде де (Шу, Іле өзендерінің атыраптарында ұялайтын санаулы жұптар қалды), сол сияқты ұшып-өту кезінде де кеміді [6-8]. Қазір Қазақстанның оңтүстік жартысында бірнеше ондаған жұбы ұялауы мүмкін. Санының кемуі анық байқалуда. Қазақстанның солтүстік аудандарында ұялайтын сұр тырналар жайында деректер жоқ, бірақ жақында Солтүстік Қазақстан мен Қостанай облыстарында Тобыл-Есіл су айрығында маусымдық миграция кезінде бұл құстардың ондаған мыңы ұшып-өтетіні жайында мәліметтер пайда болды [9].

Статус. III категория. Вид, резко сокращающий в последние годы численность.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из трех представителей рода в фауне Казахстана.

Распространение. Гнездится на большей части лесотундр, лесной и лесостепной зон Евразии. На своей южной границе в Казахстане выходит далеко в степи и даже полупустыни [1-3]. Зимует в Северной Африке, Передней и Южной Азии. В Казахстане гнездится в водно-болотных угодьях его северной половины, в Восточном и Юго-Восточном Казахстане до р. Чу на юго-западе [4], среднего течения р. Или и Центрального Тянь-Шаня на юго-востоке.

Места обитания. Для гнездования выбирает заболоченные участки или сырые топкие луга [1, 4].

Численность. Еще 30 лет назад был обычен в Северном Казахстане. Так, в конце мая 1962 г. только в дельте р. Селеты (Павлодарская обл.) встретили 3,5 тыс. линных серых журавлей [5]. В 70-80-е гг. численность снизилась как на гнездовье (в долинах рек Чу, Или остались считанные гнездящиеся пары), так и на пролете [6-8]. По-видимому, в настоящее время в пределах южной половины Казахстана гнездится не более нескольких десятков пар. Прослеживается явная тенденция к снижению численности. Сведений о численности гнездящихся серых журавлей из северных районов Казахстана не имеется, однако недавно появилось указание [9], что через Тоболо-Ишимское междуречье в пределах Северо-Казахстанской и Кустанайской областей во время сезонных миграций пролетают десятки тысяч этих птиц.

Негізгі әсер ететін факторлар. Көптеген өзендердің ағынын реттеу және далалық, орманды далалық көлдердің гидрологиялық режимін мақсатты түрде өзгеру нәтижесінде негізгі биотоптарын антропогендік өзгерту.

Биологиялық ерекшеліктері. Ұясы, әдетте, судың ортасындағы биіктеу жерге орналасады. Ұяда 2, өте сирек 3 жұмыртқа болады. Оларды екі құс бір ай бойы шайқайды. Жаздың аяғында бұлар балапандарымен көбеюге қатыспаған тырнарлармен бірігіп ортақ топ құрайды, олар күнде егістікке, шалғындыққа, шабындыққа қоректенуге ұшып барады. Қыркүйекте оңтүстікке ұшып кету басталады. Тырнарлардың қорегі аралас – дән, жасыл өсімдіктер, насекомдар және майда омыртқалы жануарлар.

Қолда өсіру. Қазақстанда сұр тырнаны қолда өсірумен ешкім де айналыспаған, бірақ та олар хайуанаттар парктерінде ұсталады. 25 жылдан бері Ресейде Окский қорығында қолда өсіріледі [12].

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда бұл түрді қорғау жайында арнайы шаралар дайындалмаған. Наурызым, Қорғалжын, Марқакөл мен Алакөл қорықтарында бірен-саран жұптары мекендейді [10, 11].

Қажетті қорғау шаралары. Қазақстанның солтүстік аудандарында – сұр тырнарлардың және басқа су құстарының түлеу үшін көптеп жиналатын жерлерде, сол сияқты «миграциялық коридорларда» арнайы көл қорықшаларын құру керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Республикада бұл түрдің қазіргі орналасуы мен санын, әсіресе солтүстік облыстарда, оның ішінде бұрынғы жаппай түлейтін орындарын, анықтау.

Основные лимитирующие факторы. Антропогенная трансформация основных биотопов, вызванная изменением гидрологического режима степных и лесостепных озер.

Особенности биологии. Гнездо располагается, как правило, среди воды на некотором возвышении, часто – просто кочке. В кладке – 2, очень редко 3 яйца. Насиживают их в течение месяца самец и самка по очереди. В конце лета выводки объединяются с неразмножавшимися журавлями в общие стаи, которые ежедневно летают на кормежку на поля, луга, посевы. В сентябре начинается отлет к югу. Корм смешанный – зерновая пища, зелень трав, насекомые и мелкие позвоночные животные.

Разведение. В Казахстане разведением серого журавля никто не занимался, хотя в зоопарках они содержатся. В России вот уже в течение 25 лет успешно разводится в питомнике журавлей Окского заповедника [12].

Принятые меры охраны. Специальных мер по охране данного вида в Казахстане не предпринималось. В Наурзумском, Кургальджинском и Маркакольском и Алакольском заповедниках обитают единичные пары [10, 11].

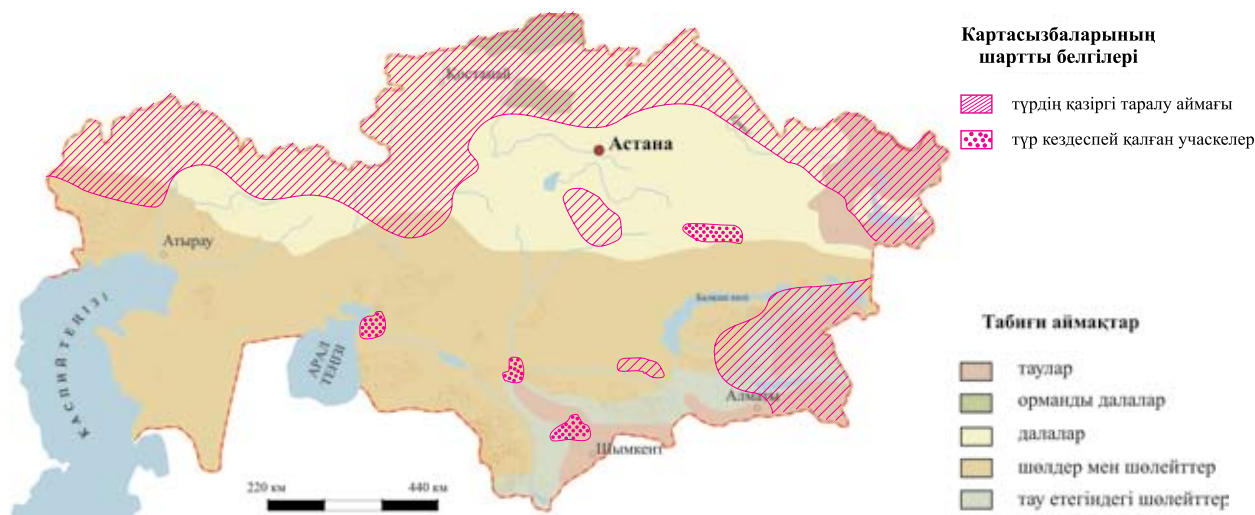
Необходимые меры охраны. Создание специализированных озерных заказников в северных районах Казахстана.

Предложения по исследованию. Выяснение современного распределения и численности этого вида в республике, особенно в северных областях, в т.ч. состояния бывших мест его массовой линьки.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1960; 2. Флинт, 1987; 3. Степанян, 1990;
4. Ковшарь, 1989а; 5. Гаврин, Чекменев, 1964; 6. Кашкаров и др., 1977; 7. Гаврилов, Гисцов, 1985; 8. Кривицкий, Хроков и др., 1985; 9. Брагин, 2006; 10. Андрусенко, 1989; 11. Березовиков, 1989; Флинт, Панченко, 1982.

Құрастырушы-Составитель: А. Ф. Ковшарь.

АҚБАС ТЫРНА ЖУРАВЛЬ-КРАСАВКА

Anthropoides virgo
Linnaeus, 1758

Тырна-тәрізділер отряды –
Отряд Журавлеобразные – Gruiformes

Тырна-тектестер тұқымдасы –
Семейство Журавлиные – Gruidae

Статусы. V санат. Саны қалпына келе жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы жалғыз өкілі.

Таралуы. Еуразия мен Солтүстік Африканың оңтүстік далалары мен шөлейттері. XX ғасырдың 60-80-ші жылдары таралу аймағы тарылды және үзілмелі болды [1, 2, 3], бірақ ғасырдың соңына қарай ақбас тырна өзінің таралу аймағын оңтүстікке де, солтүстікке де қарай кеңейтті [4, 5, 6]. Африкада, Месопотамияда, Индияда қыстайды. Қазақстанда далалы және шөлейтті жерлерде оңтүстік-шығыстың шөлді және таулы аудардарына алысқа қарай еніп мекендейді.

Мекендейтін жерлері. Бетегелі-селеулі және жусанды-шөптесін өсімдіктері сирек қосқан құрғақ далалар, қиыршық тасты және сазды шөлейттер. Қазақстанда 50-60-шы жылдары далалы жерлерді жырту таралу аймағының күрт тарылуына алып келді, бірақ 80-ші жылдары ақбас тырналар жыртылған жерлерге де қоныстана бастады [7, 8, 9].

Саны. Тың жерлерді жыртқанға дейін бұл құс далалы аймақта басым болды. 60-70-ші жылдары саны күрт төмендеп, 70-ші жылдардың аяғында тұрақтанды, сонан соң қайта өсе бастады. 80-ші жылдары Орталық Қазақстанда 15-20 мыңдай ақбас тырна мекендеді [3]. Семей облысында 1987 ж. шілде де 267 км автомажаршрутта 24 балапандары бар құстар есепке алынды [15]. Қазақстанның оңтүстігінде, шөлейтті агроценоздарда ұялау тығыздығы кейбір жерлерде 300 км²-де 19 жұпқа [13], ал 1986 ж. көктемгі миграция кезінде бұл жерде 40,5 мың құс есептелінді [8]. Айтылғандар бойынша қазақстандық популяцияның санын 50-60 мың деп айтуға болады.

Негізгі әсер ететін факторлар. Бұдан шамалы жылдар бұрын – антропогендік өзгерістер және мекендейтін орындарының тозуы (жер жырту, шектен тыс мал жаю); қазір – агроценоздардағы шаруашылық қызметтердің барлық формалары, олар ұяны, балапандар мен ересек құстарды өлім-жітімге әкеледі (жұмыртқаларды шайқау кезінде

Статус. V категория. Вид, восстанавливающий численность.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в фауне Казахстана.

Распространение. Южные степи и полупустыни Евразии и Северной Африки. В 60-80-х гг. XX ст. ареал сократился и стал разорванным [1, 2, 3], но уже к концу столетия красавка стал расширять свой ареал как к югу, так и к северу [4, 5, 6]. Зимует в Африке, Месопотамии, Индии. В Казахстане населяет степи и полупустыни, проникая далеко в пустыню и горные районы юго-востока [1, 3, 7].

Места обитания. Типчаково-ковыльные и полынно-разнотравные сухие степи с разреженным травянистым покровом, щебенистые и глинистые полупустыни. Распашка степей в Казахстане в 50-60-е гг. привела к резкому сокращению ареала, но в 80-е гг. красавка стал селиться на пашне [7, 8, 9].

Численность. До распашки целины был фоновой птицей степи. В 60-70-е гг. численность резко снизилась, к концу 70-х гг. стабилизировалась, а затем стала расти. В 80-х гг. в Центральном Казахстане обитало около 15-20 тыс. красавок [3]. В Семипалатинской обл. в июле 1987 г. на 267 км автомажаршрута учтено 24 выводка [15]. На юге Казахстана, в агроценозах полупустынь, плотность гнездования достигает местами 19 пар на 300 км² [13], а во время весенних миграций в 1986 г. здесь насчитали 40,5 тыс. особей [8]. Исходя из сказанного, величину казахстанской популяции можно определить в 50-60 тыс. особей.

Основные лимитирующие факторы. В недавнем прошлом – антропогенная трансформация и деградация мест обитания (распашка, перевыпас); в настоящее время – все формы хозяйственной деятельности в агроценозах, ведущие к гибели кладок, птенцов и взрослых птиц (обработка полей в период инкубации яиц, применение ядохимикатов и т.д.).

Особенности биологии. Половой зрелости достигает в возрасте 3 лет. Поселяется в открытых местах

егістіктерді өңдеу, улы химикаттар қолдану және т.т.).

Биологиялық ерекшеліктері. Жыныстық жағынан 3 жаста жетіледі. Жан-жағы жақсы көрінетін, су көздерінен 3-5 км алыс емес ашық жерлерді мекендейді [3, 6, 16], соңғы жылдары жиі егістіктерде қоныстанады. Ұясы – өсімдіктер арасындағы ашық учаскелер. Ұяда 2, сирек 1 жұмыртқа болады. Аталығы мен аналығы 28-30 тәулік шайқайды. Ұяларын түлкілерден, қарсақтардан және қойлардан белсенді қорғайды [14]. Балапандарын өрбітіп және оларды насекомдармен қоректендіретіндер – аталығы мен аналығы. Тың жерлердегі далалық биотоптарда ұялау учаскелерінде балапандары екі жетідей болады [12], бірақ астық егістіктерінен оларды екінші күні алып кетеді [13]. Жастарына 2 айға жуық қамқорлық жасайды [12]. Жаздың аяғына қарай балапандарымен бірге ересектері көбеюге қатыспаған құстардың тобына қосылады және бірнеше мың құстан тұратын үлкен шоғыр құрайды [14]. Бұл кезде негізгі қорегі астық жинау және тасу кезінде шашылған дөңдер (көктемде, ұшып келуде, топыраққа себілмеген дөңдер), ал жазда олардың қорегінің негізгі бөлігін омыртқасыздар мен майда омыртқалылар құрайды.

Қолда өсіру. Торда оңай өсіріледі. Алматы хайуанаттар паркінде бірінші балапандар 1987 ж. алынды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Популяцияның аздаған бөлігі Наурызым, Қорғалжын және Алакөл қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Ауылшаруашылық жұмыстары кезінде егістіктегі жұмыртқалары мен балапандарын қорғау жайында кешенді жұмыстар жүргізу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Мал жаю және егістіктерді ауыл шаруашылық мақсатта өңдеуді ұялаудың ойдағыдай өтуіне әсерін зерттеуді жалғастыру.

с хорошим обзором, не далее 3-5 км от водных источников [3, 6, 16], в последние годы чаще на полях. Гнездо – участок оголенной почвы среди растительности. В кладке 2, реже 1 яйцо. Насиживают их самец и самка 28-30 сут. Активно защищают кладку от лисиц, корсаков и овец [14]. Водят птенцов и кормят их насекомыми оба родителя. В целинных степных биотопах выводки остаются на гнездовых участках около двух недель [12], но с хлебных полей родители уводят их на второй день жизни [13]. Молодых опекают почти 2 месяца [12]. К концу лета выводки присоединяются к группам нерасмножавшихся птиц и образуют скопления до нескольких тысяч особей [14]. В это время основным кормом красавке служит оброненное при уборке и транспортировке зерно (весной, во время пролета, – не заделанное в почву), а летом значительную часть их рациона составляют беспозвоночные и мелкие позвоночные.

Разведение. Легко разводится в вольерах. В Алматинском зоопарке первые птенцы вывелись в 1987 г.

Принятые меры охраны. Небольшая часть популяции охраняется в Наурузумском, Кургальджинском и Алакөлском заповедниках.

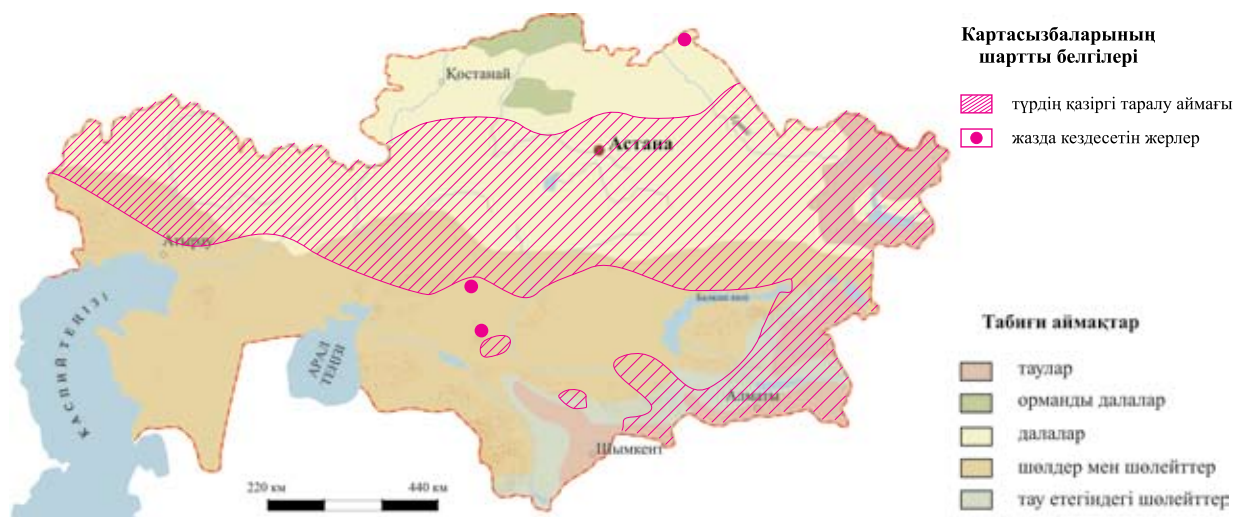
Необходимые меры охраны. Разработать комплекс мероприятий по сохранению яиц и птенцов на полях во время сельскохозяйственных работ.

Предложения по исследованию. Продолжить изучение воздействия пастбы скота и сельскохозяйственной обработки полей на успешность гнездования.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1960; 2. Степанян, 1975; 3. Kovshar, Vinter et al., 1995; 4. Ковшарь, 2001; 5. Ковшарь, Березовиков, 2001; 6. Березовиков, Ковшарь, 2005; 7. Ковшарь, 1982 а; 8. Ковшарь, Березовиков, 1991; 9. Ковшарь, 1987; 10. Березовиков, 1981; 11. Ковшарь, Березовиков, 1988; 12. Винтер, Леженкин, 1988; 13. Березовиков, Ковшарь, 1991; 14. Ковшарь, Левин, Ерохов, 1988; 15. Наши данные; 16. Чекменев, 1960.

Құрастырушы-Составитель: А. Ф. Ковшарь.

КӨКМАҢДАЙ СУЛТАНКА

Porphyrio porphyrio
Linnaeus, 1758

Тырнагерізділер отряды –
Отряд Журавлеобразные – Gruiformes

Сутартарлар тұқымдасы –
Семейство Пастушковые – Rallidae

Статусы. II санат. Қазақстанда таралу аймағы өте шамалы, саны аз түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы бірден-бір өкілі.

Таралуы. Африка, Оңтүстік Азия, Австралия, Полинезия және Малай архипелагының тропикалық және субтропикалық аудандары – солтүстікте Еврупаның оңтүстік аудандары және Каспий өңіріне дейін кездеседі [1, 2]. Ұялайтын жерлерінде қыстайды және оңтүстік-батыс Каспий өңіріне таралу аймағының ең солтүстік учаскесі – Еділ мен Жайық өзендерінің атыраптарына қоныс аударады [1]. Қазақстанда 1990 жылға дейін Маңғыстау түбегінде Актау (Шевченко) қаласының маңында кездескені белгілі [3, 4]. Маңғыстауда көнмаңдайды Г. С. Карелин сонау 1860 жылдың қыркүйегінде аулаған [5], ол құстың Жайық өзенінің құйылатын жеріне дейін ұшып баратынын жазған. Бұл жерге көнмаңдай 1990-шы жылы пайда болды және мезгіл-мезгіл Пешной түбегінде, Пешной мен Дамба ауылдарының арасында ұялай бастады [12]. Шығыс Каспий өңірінің Маңғыстау мен Жайықтың құя берісі аралығындағы басқа жерлерде де мекендеуі мүмкін [6]. Наурызым қорығында ұялауы мүмкін деген дерек [6] расталмады.

Мекендейтін жерлері. Қалың қоға мен камыс өскен тұщы және тұзды су қоймалары [1]. Пешной түбегінде камыс арасымен өтетін салма жолдар бойында тіршілік етеді [12].

Саны. Барлық Каспий өңірінде ең қолайлы жылдардың өзінде 4-5 мыңнан аспайды, бірақ қысы катал жылдары саны күрт азаяды [7]. Қазақстанда

Статус. II категория. Малочисленный вид с крошечной частью ареала в Казахстане.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в фауне Казахстана.

Распространение. Тропические и субтропические районы Африки, Южной Азии, Австралии, Полинезии и Малайского архипелага, к северу – до южных районов Европы и Прикаспия [1, 2]. Зимует на местах гнездования и откочевывает в Юго-Западный Прикаспий из самого северного участка ареала – дельт рек Волга и Урал [1]. В Казахстане до 1990 г. достоверно встречена была на полуострове Мангышлак близ г. Актау (Шевченко) [3, 4]. На Мангышлаке добывал султанку еще Г. С. Карелин в сентябре 1860 г. [5], он же сообщил о залетах ее в устье р. Урал. Здесь султанка появилась в 1990 г. и с тех пор периодически гнездится на полуострове Пешной, между пос. Пешной и пос. Дамба [12]. Не исключено, что обитает и в других точках Восточного Прикаспия между Мангышлаком и устьем р. Урал [6]. Предположение о гнездовании в Наурзумском заповеднике [6] не подтвердилось.

Места обитания. Густые заросли тростника и камыша на пресных и соленых водоемах [1]. На полуострове Пешной держится вдоль насыпных дорог среди тростников [12].

Численность. Во всем Прикаспии в самые благоприятные годы не превышает 4-5 тыс. особей, но после особо суровых зим резко сокращается [7]. В Казахстане в устье р. Урал отмечено 4-5 пар на 3 км маршрута [12].

Жайық өзенінің құйылысында 3 км маршрутта 4-5 жұл құс есепке алынған [12].

Негізгі әсер ететін факторлар. Аса суық қыстарда су қоймаларының қатуы, антропогендік әсерлердің нәтижесінде мекендейтін орындарының тозуы, су деңгейінің күрт өзгеруі, қаскерлік және мазалау факторы [8, 9, 10, 13].

Биологиялық керекшеліктері. Моногам, бірақ жұбы жақын жерде орналасуы мүмкін. Ұясы – камыс-қоға құламаларында не су ортасындағы түбіртекерде орналасады. Ұядағы 6-9 жұмыртқаны 22-25 күн шайқайды. Балапандары жұмыртқадан шыққаннан кейінгі 4 күннен соң ұяны тастайды және ересек құстармен бірге болады [1]. Су үсті өсімдіктердің тұқымы, өркені және тамыр сабағымен, сирек – омыртқасыздар, бақалар мен тышқантәрізді кеміргіштер және майда құстармен қоректенеді. Қазақстанда биологиясы жайында деректер жоқ. Жоғаныда келтірілген мәліметтер Әзербайжан және Түрікмен елдерінің әуебиеттерінен алынды.

Қолда өсіру. Хайуанаттар парктерінде, соның ішінде Мәскеу паркінде, ойдағыдай көбееді [11]. Қазақстанның хайуанаттар парктерінде қолда ұсталмайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда қолға алынбаған. Астрахань (Ресей), Ақ-Гель, Қызылағаш (Әзербайжан) және Хазар (бұрынғы Гасан-Куль, сонан соң – Красновод, Түркіменстан) қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Көнмандай мекендейтін Жайық өзенінің құйылысында кешенді қорықша ұйымдастыру керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Нақтылы қорғау шараларын қолға алу үшін солтүстік-шығыс Каспий өңірінің жағалаулық аймағындағы барлық мекендейтін жерлерін анықтау. Қазақстан жағдайында бұл түрдің жылдық циклін зерттеу.

Основные лимитирующие факторы. Замерзание водоемов в особо суровые зимы, деградация мест обитания в результате антропогенного воздействия, резкие колебания уровня воды, браконьерство и фактор беспокойства [8, 9, 10, 13].

Особенности биологии. Моногам, но пары могут поселиться на близком расстоянии. Гнездо – на заломе тростника, камыша или на кочке среди воды. Кладку из 6-9 яиц насиживает 22-25 дней. Выводок покидает гнездо через 4 дня после вылупления и держится с обоими родителями [1]. Поедает семена, побеги и корневища надводных растений, реже – беспозвоночных, лягушек и даже мышевидных грызунов и мелких птиц. Данных о биологии в Казахстане нет (все приведенные выше сведения получены на территории Азербайджана и Туркменистана).

Разведение. Успешно размножается в зоопарках, в том числе в Московском [11]. В зоопарках Казахстана не содержится.

Принятые меры охраны. В Казахстане не принимались. Охраняется в Астраханском (Россия), Ақ-Гельском, Кызылағашском (Азербайжан) и Хазарском (бывшем Гасан-Кулийском, затем – Красноводском, Туркменистан) заповедниках.

Необходимые меры охраны. В местах обитания султанки в устье р. Урал организовать комплексный заказник, в который должны войти участки: Пешной и Дамба.

Предложения по исследованию. Выявить все места обитания в прибрежной зоне северо-восточной части Прикаспия для конкретных предложений по их охране. Исследовать годичный цикл этого вида в условиях Казахстана.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Спангенберг, 1951; 2. Степанян, 1975; 3. В. Г. Ракитин, личн. сообщ.; 4. О.В. Белялов, личн. сообщ.; 5. Карелин, 1875; 6. Долгушин, 1960; 7. Красная книга СССР, 1984; 8. Бутьев и др., 1965; 9. Газанчян, 1965; 10. Греков, 1965; 11. Немчинова, 1965; 12. Березовиков, Гисцов, 1993; 13. Березовиков, Гисцов, 2001.

Құрастырушы-Составитель: А. Ф. Ковшарь.

ДУАДАҚ ДРОФА

Otis tarda
Linnaeus, 1758

Тырнагерізділер отряды –
Отряд Журавлеобразные – Gruiformes

Дуадақтар тұқымдасы –
Семейство Дрофиные – Otididae

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупі төнген түр. ССРО Қызыл кітабына (1984) тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы екі түрінің бірі.

Таралуы. Солтүстік-батыс Африка мен Еуразияның далалары. Қазақстанда далалы және орманды далалы аймақтары. Тың жерлерді игеруге байланысты бұрынғы көптеген мекендеген орындарынан ығыстырылды. Бұрынғы біртұтас таралу аймағы қазір бірнеше жеке учаскелерге бөлінген [1, 2].

Мекендейтін жерлері. Ашық, далалы жазық кеңістіктер. Қазақстанның батысы мен шығысында агроценоздарда ұялай бастады.

Саны. Белгісіз [3]. Өткенде – көпсанды түр, бірақ ХХ ғасырдың ортасында саны күрт қысқарды [1-5]. Мысалы, Шокпақ асуында, өткен ғасырдың 30-шы жылдарында дуадақтар жаппай ұшып өтетін [1], 8 жылдық (1975-1983) тұрақты бақылау кезінде бар-жоғы 2 құс кездескен [2]. Торғай далаларында ХХ ғасырдың 60-80-ші жылдарында түрдің саны 5-10 есе қысқарды [5]. Тек 90-шы жылдардан бастап дуадақтардың саны бірте-бірте қалпына келе бастады. Қазақстанның шығысы мен оңтүстік-шығысында 90-шы жылдары бірнеше ұялайтын жерлер есепке алынды [8-15]. Осы кезден бастап дуадақ республиканың оңтүстік аудандарында – Алакөл қазаншұңқырынан бастап Қаратау етегіне дейін – қыстауға қала бастады. 2000-шы жылдан бастап бұл қыстаулар тұрақты болды, ал қыстайтын дуадақтардың саны 1500-2000 басқа жетті [15-18].

Негізгі әсер ететін факторлар. Бұрынғы мекендеу орындарынан ығыстыру, егістіктерді өңдеу кезінде

Статус. I категория. Вид, находящийся под угрозой исчезновения. Внесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из двух представителей рода в Казахстане.

Распространение. Степи Северо-Западной Африки и Евразии. В Казахстане – степная и лесостепная зоны. С освоением целинных земель дрофа была вытеснена со многих исконных мест обитания. Нечкогда сплошной ареал этого вида в настоящее время разобщен на отдельные участки [1, 2].

Места обитания. Открытые, остепненные равнинные пространства со степным характером растительности. На западе и востоке Казахстана в последние годы стала гнездиться в агроценозах.

Численность. Неизвестна [3]. В прошлом – многочисленный вид, но в середине ХХ ст. численность резко сократилась [1-5]. Так, на Чокпакомском перевале, где еще в 30-х гг. ХХ ст. шел валовый пролет дрофы [1], за 8 лет стационарных наблюдений (1975-1983 гг.) встречены всего 2 одиночки [2]. В тургайских степях за 60-80 гг. ХХ ст. численность вида сократилась в 5-10 раз [5]. И только с 90-х гг. численность дрофы стала постепенно восстанавливаться. На востоке и юго-востоке Казахстана с 90-х гг. стали отмечать единичные случаи гнездования [8-15]. С этого же времени дрофа стала оставаться на зимовку в южных районах республики – от Алакольской котловины до предгорий Каратау. С 2000 г. эти зимовки стали регулярными, а численность зимующих дроф достигла 1500-2000 особей [15-18].

Основные лимитирующие факторы. Вытеснение с исконных мест обитания, отравление химически-

химиялық препараттармен уландыру, қаскерлік (браконьерство).

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы, бірақ қолайлы жылдары дуадақтар Қазақстанда қыстап қалады [6]. Қар кетісімен наурыз-сәуірде ұшып келеді, қазан-қарашада ұшып кетеді. Сәуір-мамырда жұмыртқалайды. Ұядағы 2-3 жұмыртқаны 21-28 тәулік шайқайды. Балапандары 35 күнде қанатына қонады. Қоңыздар мен тікқанаттылар, майда кеміргіштер мен кесірткелерді аулайды; қыста күздік астықтардың тұқымдары мен өскіндері.

Қолда өсіру. Қазақстанда қолда өсірілмейді. Ресейдің Саратов облысында дуадақ питомнигі бар [7].

Қолға алынған қорғау шаралары. Наурызым мен Қорғалжын қорықтарында қорғалады, бұл жерлерде қазір бар-жоғы 2-3 жұбы ұялайды [2].

Қажетті қорғау шаралары. Қорғалатын территориялар жүйесін ұйымдастыру, ауылшаруашылық жерлерде ұяларын қорғау, қаскерлікпен нақтылы күресу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Дуадақтардың Қазақстандағы саны мен территориялық орналасуын анықтау, ауылшаруашылық жерлерін өңдеудің дуадақтардың калыпты өсіп-өнуіне қолайлы режимін дайындау.

ми препаратами при обработке полей, браконьерство.

Особенности биологии. Перелетная птица, но в благоприятные годы часть дроф остается зимовать в Казахстане [6]. Прилет с появлением первых проталин в марте-апреле, отлет в октябре-ноябре. Откладка яиц в апреле-мае. Кладку из 2-3 яиц насиживает самка 21-28 суток. Птенцы поднимаются на крыло через 35 дней. Ловят жуков и прямокрылых, мелких грызунов и ящериц; зимой поедают семена и всходы озимых.

Разведение. В Казахстане не разводится. В Саратовской области России имеется дрофиный питомник [7].

Принятые меры охраны. Охраняется в Алакольском, Наурзумском и Кургальджинском заповедниках, где в настоящее время гнездится всего по 2-3 пары [2].

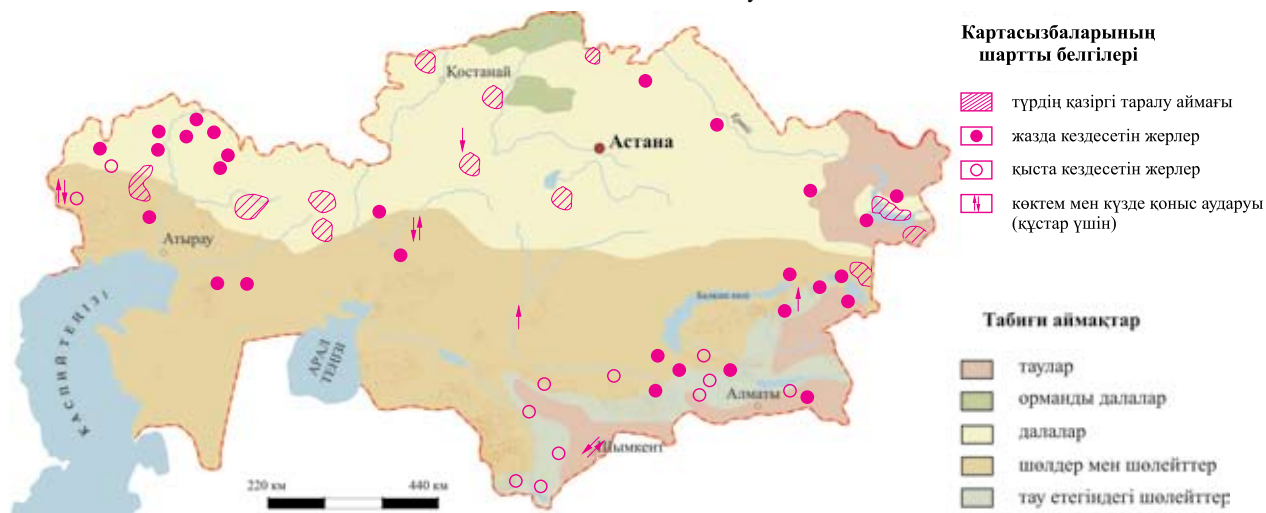
Необходимые меры охраны. Организация сети охраняемых территорий, охрана гнездовых в сельскохозяйственных угодьях, действенная борьба с браконьерством.

Предложения по исследованию. Выяснить численность и территориальное размещение дрофы в Казахстане, разработать приемлемый для нормального воспроизводства дрофы режим обработки сельскохозяйственных угодий.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гаврин, 1962а; 2. Редкие животные Казахстана, 1986; 3. Исаков, Флинт, 1987; 4. Дебело и др., 1986; 5. Рябов, 1982; 6. Красная книга Казахской ССР, 1978; 7. Хрустов и др., 1986; 8. Березовиков, 1986; 9. Березовиков, Воробьев, 2001; 10. Березовиков, 2002; 11. Березовиков, Самусев, 2003; 12. Егоров, Березовиков, 2006; 13. Березовиков, Левин, 2006; 14. Березовиков, Анисимов, Левинский, 2002; 15. Березовиков, Левинский, 2005; 16. Губин, Вагнер, 2006; 17. Березовиков, Левинский, Грачев, 2007; 18. Складченко, 2006.

Құрастырушы-Составители: Н. Н. Березовиков, Б. М. Губин.

БЕЗГЕЛДЕК СТРЕПЕТ

Otis tetrax
Linnaeus, 1758

Тырнагәрізділер отряды –
Отряд Журавлеобразные – Gruiformes

Дуадақтар тұқымдасы –
Семейство Дрофиные – Otidae

Статусы. II санат. Жақында ғана жойылып кету қаупінде тұрған, қазір саны өсіп келе жатқан түр. ССРО Қызыл кітабына (1984) тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы екі түрінің бірі.

Таралуы. Еуразия далалары. Алдыңғы және Орта Азияда қыстайды. Қазақстанда батыс аудандарда біркелкі, ал басқа жерлерде ала-құла тараған. Шөлейтті, тіпті шөлді аймақтарға енеді [1, 2].

Мекендейтін жерлері. Селеулі дала, сол сияқты бидайықты шалғындар мен тыңайған жерлер [1]. Қазақстанның оңтүстік бөлігінде – ши өскен тау етектеріндегі далалар, көл жағалауларындағы ашық шалғындар мен өзендер жайылмалары [9].

Саны. Қазақстанның батыс облыстарында саны салыстырмалы түрде жоғары. Ораласты үстіртте 10 км маршрутта 1-6 құс, Жайық өзенінің аңғарында – 7; Еділ-Жайық су айрығында – 1,5-5; Жалпы Сыртта сирек кездеседі [3]. 1991 ж. Солтүстік Каспий өңірінде АН-2 самолетімен 450 км маршрутта 938, оның ең көбі (750 км маршрутта 578 құс) Еділ-Жайық су айрығындағы шалғынды далалы учаскелерде есепке алынған [8]. Наурызым далаларында 1994 ж. сәуір-мамырында 110 км автомаршрутта және 50 км жаяу маршрутта 60 аталық және 36 аналық, орта есеппен 1 км-де 0,6 бас кездескен [10]. Қазақстанның басқа аудандарында жекеленген жұптары байқалған [4]. Билікөл көлінің солтүстік жағалауында (Жамбыл облысы) 1991 және 1992 жылдары сәуір-маусымда 30 км² ауданда 54 және 46 күй ойнақтағы аталықтар есепке алынған, ал жалпы билікөл популяциясы 150-200 бас деп бағаланған [9].

Статус. II категория. Вид, еще недавно находивший под угрозой исчезновения, а сейчас начавший повышать свою численность. Внесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из двух представителей рода в Казахстане.

Распространение. Степи Евразии. Зимовки в Передней и Средней Азии. В Казахстане относительно равномерно распространен в западных районах, в остальных местах встречается sporadically. Проникает в зону полупустынь и даже пустынь [1, 2].

Места обитания. Участки ковыльной степи, а также пырейные луга и залежи [1]. В южной части Казахстана – предгорные степи, поросшие чием, остепненные луга в озерных котловинах и по поймам рек [9].

Численность. Относительно высокая только в западных областях Казахстана. На Подуральском плато на 10 км маршрута встречается 1-6 особей; в долине Урала – 7; в Волжско-Уральском междуречье – 1,5-5; на Общем Сырте редок [3]. В Северном Прикаспии в середине апреля 1991 г. с самолета АН-2 учтено 938 особей на 450 км маршрута, при этом наибольшая численность (578 птиц на 750 км маршрута) отмечена на луго-степных участках Волжско-Уральского междуречья [8]. В наурзумских степях в апреле-мае 1994 г. на 110 км автомобильных и 50 км пеших маршрутов встречено 60 самцов и 36 самок, в среднем – 0,6 особи/км [10]. В других районах Казахстана отмечаются одиночные пары [4]. На северном побережье оз. Бийликоль (Джамбулская обл.) в апреле-июне 1991 и 1992 гг. на 30 км² учтено

Негізгі әсер ететін факторлар. Безгелдектерді ұялау кезінде тарихи мекендеген орындарының жер жырту және шөп шабу нәтижесінде ығыстыру. Қаскерлік.

Биологиялық ерекшеліктері. Наурыздың аяғында ұшып келеді. Аналығы ұясын жерге салады. Ұяда 3-9-дан 11-ге дейін жұмыртқа болады. Аналығы жұмыртқаларды 20-22 күн, кейбір деректер бойынша 28-30 күн шайқайды. Жұмыртқадан шығуы бірдей. Балапандары қанатына 25-30 күнде қонады. Қорегі аралас, жазда өсімдіктерге насекомдар қосылады [1,-7].

Қолда өсіру. Қазақстанда өсірілмейді және хайуанаттар парктерінде ұсталмайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Наурызым қорығында және кейбір қорықшаларда [3, 4], олардың әрқайсысында 2-3 жұп мекендейді, қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Жайық өзенінің аңғарында резерваттар құру.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстандағы жалпы санын және орналасуын, қайта жерсіндіретін жерлерді анықтау, түрді қорғау және қалпына келтіру шараларын дайындау.

54 и 46 токующих самцов, а вся бийликольская популяция оценена в 150-200 особей [9].

Основные лимитирующие факторы. Вытеснение с исконных мест обитания из-за их распашки и сенокошения в период гнездования стрепетов. Браконьерство.

Особенности биологии. Прилетает в конце марта. Самка устраивает гнездо на земле. Кладка из 3-9 до 11 яиц. Насиживает самка в течение 20-22 дней, по другим данным – 28-30 дней. Вылупление синхронно. Птенцы становятся на крыло в возрасте 25-30 дней. Питание смешанное, летом к растительным кормам добавляются насекомые [1, 5-7].

Разведение. В Казахстане не разводится и в зоопарках не содержится.

Принятые меры охраны. Охраняется в Наурзумском заповеднике и в некоторых заказниках [3, 4], в которых обитает не более 2-3 пар в каждом.

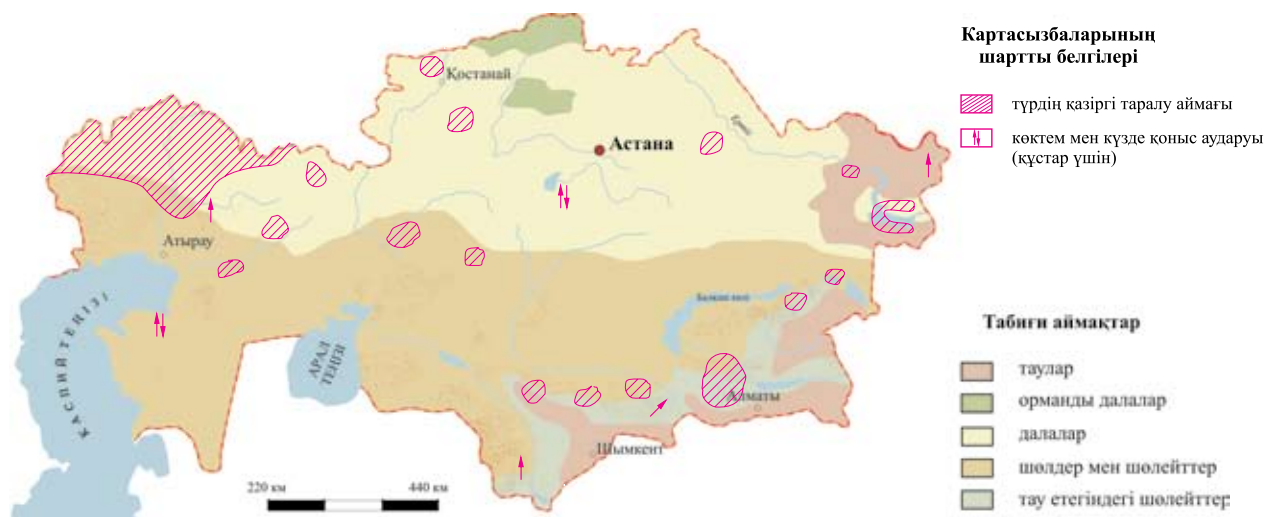
Необходимые меры охраны. Создание резерватов в долине р. Урал.

Предложения по исследованию. Выявить общую численность и размещение в Казахстане, определить места для реинтродукции, разработать меры охраны и восстановления вида.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гаврин, 1962а; 2. Исаков, Флинт, 1987; 3. Дебело, Шевченко, 1986б; 4. Редкие животные Казахстана, 1986; 5. Спангенберг, 1951б; 6. Мосейкин, 1986; 7. Рябов, 1949а; 8. Гисцов, 1993; 9. Карпов, Губин, 1993; 10. Хроков, Карпов, 1998/1999.

Құрастырушы-Составитель: Б. М. Губин.

ЖЕК ДУАДАК ДЖЕК

Chlamydotis undulata
Jacquin, 1784

Тырнагәрізділер отряды –
Отряд Журавлеобразные – Gruiformes

Дуадактар тұқымдасы –
Семейство Дрофиные – Otididae

Статусы. II санат. Таралу аймағының кейбір жерлерінде жойылып кету қаупі төніп тұрған, бірақ Қазақстанда әлі де болса біршама сақталған түр. Ресейдің, Өзбекстанның, Түрікменияның Қызыл кітаптарына енгізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстандағы бірден-бір өкілі.

Таралуы. Солтүстік Африка мен Азияның оңтүстік жартысындағы шөлдер мен шөлейтті жерлерде алақұла орналасқан. Қазақстанда – Каспийден Зайсан қазаншұңқырына дейін, солтүстікте ендіктің 48-49°-на дейін кездеседі. Алдыңғы және Оңтүстік Азияда қыстайды.

Мекендейтін жерлері. Сазда, тасты, сазды-сортанды тақырлары бар шөлдер мен шөлейттер, жалды бекінген құмдар, тау жоталарының қуанды бөктерлері [1]. Агроценоздарда кездеспейді.

Саны. Қазақстанның көптеген аудандары үшін өте аз санды деп есептелген [8]. 1982-1985 жылдары Бетпақдала, Арыскүм және Оңтүстік Балқаш өңірін автокөлікпен зерттегенде 12 мың км-де 49 құс [7]; 1985-1988 жылдары Шығыс Қызылқұмда – 2071 км-де 180 құс [9] есепке алынған; айтылған аудандарда барлығы 5-6 мың мекендейді [10]. 1989 ж. Үстірт пен Маңғыстауда 12 мың км автомаршрутта 216 жорға дуадақ есепке алынған [11]. Қазақстан бойынша барлық саны 30 мыңдай болады.

Негізгі әсер ететін факторлар. Қаскерлік және оларды қолайсыз жерлерге ығыстыру, шөлді жерлердің көптеп мал жаю және жырту барысында тозуы. Ұялайтын жерлерде мазалау факторының артуы және қыстайтын жерлерде шамадан тыс аулау.

Статус. II категория. Вид, в ряде мест своего ареала находящийся под угрозой исчезновения, но в Казахстане сохранившийся еще в значительном числе. Занесен в Красные книги России, Узбекистана и Туркменистана.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в Казахстане.

Распространение. Мозаичное в пределах пустынь и полупустынь Северной Африки и южной половины Азии. В Казахстане – от Каспия до Зайсанской котловины, к северу – до 48-49° с.ш. [1-7]. Зимует в Передней и Южной Азии.

Места обитания. Глинистые, щебенистые, глинисто-солончаковые с такырами пустыни и полупустыни, бугристые закрепленные пески, опустыненные предгорья хребтов [1]. Агроценозов явно избегает.

Численность. Для большинства районов Казахстана считался крайне малочисленным [8]. В 1982-1985 гг. при автомаршрутном исследовании Бетпақдалы, Арыскүмов и Южного Прибалхашья учтено 49 особей на 12 тыс. км [7]; в 1985-1988 гг. в Восточных Кызылкумах – 180 птиц на 2071 км [9], а всего в приведенных районах обитает до 5-6 тыс. особей [10]. В 1989 г. на Устюрте и Мангышлаке на 12 тыс. км авиамаршрутов учтено 216 джеков [11]. В целом по Казахстану численность составляет порядка 30 тыс. особей.

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство и вытеснение человеком на менее удобные места, распашка и деградация пустынных территорий из-за перевыпаса скота. Все более усиливающийся фактор беспокойства на местах гнездовой и неумеренная охота в местах зимовок.

Особенности биологии. Прилетает в марте-апреле, улетает в октябре. Отдельные особи изредка зимуют

Биологиялық ерекшеліктері. Наурыз-сәуірде ұшып келеді, қазанда ұшып кетеді. Кейбір құстар сирек те болса Қызылқұмда қыстайды. Белсенділігі күндіз, ыстық кездерде – таңертең және кешкі. Ұяда 3-4, кейде 2 жұмыртқа болады. Сәуір-мамырда жұмыртқалайды, мамыр-маусымда балапандар шығады. Жұмыртқаны шайқайтын және балапандарын өрбітетін аналығы, ал аталығы уақытының көбін күй-ойнақ учаскесінде жеке-жалғыз өткізеді. Қорегінде жануартекес азық басым. Негізгі жаулары – қойшының иттері, түлкі, қасқыр, қарсақ, жабайы мысықтар, қырандар, қаракұстар.

Қолда өсіру. Қазақстанда өсірілмейді. Өзбекстанда [12], Израиль, Сауд Арабиясы, БАЭ-да (ОАЭ) питомниктер бар [13].

Қолға алынған қорғау шаралары. Барсақалмен пен Үстірт қорықтарында, Алтынемел табиғи ұлттық паркінде, Андысай мен Ақтау-Бозашы қорықшаларында қорғалады. 2001 ж. наурыз айында Қазақстан Үкіметінің қаулысымен бұл түрді сақтау мақсатымен 3 Мемлекеттік қорғалатын зоналар (Кендерлі-Каясан (Маңғыстау обл.), Арыс пен Қарактау (Оңтүстік Қазақстан обл.), Жусан дана (Алматы және Жамбыл обл.) құрылды.

Қажетті қорғау шаралары. Бетпақдала мен Қызылқұм қорықтарын және жорға дуадақтың орналасу тығыздығы жоғары жерлерде бірқатар қорықшалар ашу. Қаскерлікке қарсы күресу. Шөлдерді меңгеруді реттеу. Қыстайтын және ұшып өтетін жолдарда жорға дуадақты қорғау туралы халықаралық келісім.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Антропогендік факторлардың теріс әсер етуін шектеу механизмдерін зерттеу. Арнайы питомниктерді түрді қолдан өсіру жайында жұмыстар жүргізу.

в Кызылқуме. Активность дневная, в жару – утренняя и вечерняя. В кладке 3-4, иногда 2 яйца. Откладка яиц в апреле-мае, вылупление птенцов в мае-июне. Насиживает яйца и водит птенцов самка, а самец большую часть времени проводит в одиночку на токовом участке. В питании преобладает животная пища. Основные враги – чабанские собаки, лисица, волк, корсак, дикие кошки, орлы, курганник.

Разведение. В Казахстане не проводится. Известны питомники в Узбекистане [12], Израиле, Саудовской Аравии, ОАЭ [13].

Принятые меры охраны. Охраняется в Барсақалменском и Устюртском заповедниках, в Алтынемельском природном национальном парке, Андысайском и Ақтау-Бузачинском заказниках. В марте 2001 г. решением Правительства Казахстана для сохранения этого вида созданы 3 Государственные заповедные зоны: Кендерли-Каясанская (Мангистауская обл.), Арысская и Карактауская (ЮКО), Жусандалинская (Алматинская и Джамбулская обл.).

Необходимые меры охраны. Создание Бетпақдалинского и Кызылқумского заповедников и ряда заказников в местах с повышенной плотностью населения джека. Борьба с браконьерством. Регламентация освоения пустынь. Международные соглашения по охране джека на местах зимовок и на путях пролета.

Предложения по исследованию. Изучить механизмы отрицательного влияния антропогенных факторов для разработки мер по ограничению их воздействия. Провести работы по искусственному воспроизводству вида в питомниках.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гаврин, 1962а; 2. Ауэзов, Грачев, 1977; 3. Борисенко, 1977; 4. Грачев, 1977; 5. Самусев, 1977; 6. Алексеев, 1980; 7. Ковшарь, Губин, Левин, 1986; 8. Красная книга Казахской ССР, 1978; 9. Губин, Скляренко, 1990; 10. Губин, 1986; 11. Наши данные; 12. Исаков, Флинт, 1987; 13. Губин, 2004.

Құрастырушы-Составитель: Б. М. Губин.

ТАРҒАҚ КРЕЧЕТКА

Chettusia gregaria
Pallas, 1771

Татрентәрізділер отряды –
Отряд Ржанкообразные – Charadriiformes

Татрендер тұқымдасы –
Семейство Ржанковые – Charadriidae

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупі төнген түр, Қазақстан мен Ресей эндемигі.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Монотиптік түр, туыстың жалғыз өкілі.

Таралуы. Таралу аймағының негізгі бөлігі Қазақстанда орналасқан: солтүстік шекарадан оңтүстікте Қамыс-Самар көлдеріне, Жемге құйылатын Темір өзенінің сағасында, Арал теңізінің солтүстік жағалауы, Қарсақпай маңы, Босаға стансасы және Аякөз қаласының маңында кездеседі [1]. Ертеде Жайық өзенінің аңғарында, Еділ-Жайық құмдарында, Үстіртте, Алакөл ойпатында, Іле өзенінің суалаптарында, Жоңғар (Жетісу) және Іле Алатауларының бөктерлерінде ұялаған [1-4]. Соңғы жылдары таралу аймағының негізгі ортасы Қостанай, Ақмола, Қарағанды, Павлодар және Шығыс Қазақстан облыстарындағы далалы аймақтар. Солтүстік-шығыс Африка мен Оңтүстік-батыс Азияда қыстайды.

Мекендейтін жерлері. Жусанды, жусанды-бетегелі және бетегелі-селеулі сирек өсімдік шыққан және сортаңды ашық алаңдары бар далалар [1, 5, 6]. Табиғи биотоптарды жырту егістер арасындағы айдалған жерлерге ұялауға мәжбүр етеді, бұл Оңтүстік Оралда [7] байқалған, бірақ ауыл шаруашылық жұмыстардың жүргізілу ерекшеліктеріне байланысты бұл сәтсіздікке ұшырайды [16].

Саны. Дәл деректер жоқ. Таралу аймағының солтүстік-батыс және шығыс шекараларына жақын жерлерде саны аз, орталық бөлімдерінде кәдімгідей [1]. XX ғасырдың екінші жартысынан бастап түрдің саны барлық жерлерде азая бастады. Сынаушылардың бағасы бойынша 2000 жылы Қазақстан территориясында 110-390 жұп ұялады, бірақ 2004-2007 жылдардағы бақылаулар бұл баға өте төмен екендігін көрсетті. Қазіргі кезде Қазақстанда шамамен 5 мыңдай тарғақ ұялайды (Р. Шелдон, Құстарды қорғау корольдік қоғамы).

Статус. I категория. Вид, находящийся под угрозой исчезновения, эндемик Казахстана и России.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода.

Распространение. Основная часть ареала расположена в Казахстане: от северных границ к югу до Камыш-Самарских озер, устья р. Темир на Эмбе, северного побережья Аральского моря, района Карсақпая, ст. Басага и г. Аягуз [1]. Раньше гнездилась в долине р. Урал, в Волжско-Уральских песках и на Устюртке, в Алакольской впадине, бассейне р. Или, предгорьях Джунгарского и Заилийского Алатау [1-4]. В последние годы основным ядром ареала вида являются степи в Кустанайской, Акмолинской, Карагандинской, Павлодарской и Восточно-Казахстанской областей Казахстана. Зимует в Северо-Восточной Африке и Юго-Западной Азии.

Места обитания. Полынные, полынно-типчакковые и типчакково-ковыльные степи с редкой растительностью и солончаковыми плешинами [1, 5, 6]. Распашка естественных биотопов приводит к гнездованию среди посевов, что отмечено на Южном Урале [7], но в связи с особенностями цикла сельхозработ это обречено на неудачу [16].

Численность. Точных данных нет. Близ северной, западной и восточной границ ареала малочисленна, в центральных частях местами обычна [1]. Со второй половины XX ст. численность вида стала повсеместно резко снижаться. По оценкам экспертов, в 2000 г. на территории Казахстана гнездилось 110-390 пар, но наблюдения 2004-2007 гг. показывают, что эта оценка сильно занижена. В настоящее время предполагается гнездование в Казахстане около 5 тысяч пар кречеток (Р. Шелдон, Королевское общество защиты птиц).

Основные лимитирующие факторы. Распашка целинных степей, перевыпас скота, применение ядохимикатов в сельском хозяйстве, прямое истребление человеком, а также чрезмерно расплодившиеся грачи – главные разорители гнезд кречетки [1, 6, 9, 12].

Негізгі әсер ететін факторлар. Тың далаларды жырту, шектен тыс мал жаю, ауыл шаруашылығында улы химикаттар қолдану, тікелеу қудалау, сол сияқты тарғақтың ұясын бұзушы – ақтұмсық қарғаның шектен тыс өсіп-өнуі [1, 6, 9, 12].

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Ұялайтын жерлерге сәуірде ұшып келеді, тамыз-қыркүйекте ұшып кетеді. 3-5-тен 30 жұпқа дейін шоғыр құрып ұялайды [12, 13]. Ұясы – үй тұяқты жануарларының топыраққа түскен іздерінің орнындағы аса терең емес шұңқыр немесе құстардың өзі қазған ұя, онда өсімдік сабақтары мен тамырларынан аз төсеніш болады. Ұяда 3-5, жиі 4 жұмыртқа бар [5]. Сәуірдің аяғында жұмыртқалай бастайды. Негізінен аналығы 21-25 күн шайқайды [6]. Насекомдар, негізінен қоңыздар және шегірткелермен қоректенеді [5, 14].

Қолда өсіру. Ресейде тұңғыш рет қолдан 3 жұмыртқаны инкубациялау арқылы 2 балапан алынды, оның біреуі өсті [15].

Қолға алынған қорғау шаралары. Наурызым мен Қорғалжын қорықтарында қорғалады. 2004-2007 жылдары Қазақстанда халықаралық «Қазақстанда тарғақты сақтау жолдары және зерттеу» деп аталатын жоба жүзеге асырылды, нәтижесінде бұл түрдің республикада қазіргі кезде таралуы және саны жайында жаңа мәліметтер алынды.

Қажетті қорғау шаралары. Мекендейтін жерлерін сақтауға заңды кепілдікпен қамтамасыз ету – ол үшін жайылым күшін төртіпке келтіру, ақтұмсық қарғалар санын реттеу, тарғақтар шоғырына туристердің баруын шектеу. Жекеленген ұялайтын жерлерінде қорықша құру не өрістегі жайылатын малдардан қорғау үшін ұялайтын учаскелерін қоршау.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Республикада ұялайтын аудандарын анықтау және зерттеу, тарғақтың қоректік базасын зерттеуді ұйымдастыру.

Особенности биологии. Перелетная птица. На места гнездования прилетает в апреле, отлетает в августе-сентябре. Гнездится колониями от 3-5 до 30 пар [12, 13]. Гнездо – неглубокая ямка в почве от копыта домашнего животного или вырытая птицами, скудно выстланная стеблями и корешками трав. В кладке 3-5, чаще 4 яйца [5]. Откладка яиц с конца апреля. Насиживает в основном самка – 21-25 дней [6]. Питается насекомыми, главным образом жуками и саранчовыми [5, 14].

Разведение. В России впервые в результате искусственной инкубации трех яиц выведены 2 птенца, из них один выращен [15].

Принятые меры охраны. Охраняется в Наурузумском и Кургальджинском заповедниках. В 2004-2007 гг. в Казахстане осуществлен международный проект «Изучение и пути сохранения кречетки в Казахстане», результатом которого явились новые сведения о современном распространении и численности этого вида в республике.

Необходимые меры охраны. Обеспечить юридические гарантии сохранения мест обитания – упорядочить пастбищную нагрузку, регулировать численность грачей, ограничить доступ туристов на колонии кречеток. Создать в отдельных местах гнездования заказники или устроить ограждения гнездовых участков для защиты от выпасаемого скота.

Предложения по исследованию. Обследовать и уточнить районы гнездования в республике, организовать изучение кормовой базы кречетки.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1962; 2. Пославский, 1963; 3. Варшавский, 1973; 4. Шевченко и др., 1977; 5. Рябов, 1949а; 6. Хроков, 1978; 7. Ильичев, Фомин, 1979; 8. Рябов, 1982; 9. Рябов, 1974; 10. Варшавский и др., 1977; 11. Гордиенко, 1991а; 12. Соломатин, 1973б; 13. Хроков, 1977; 14. Хроков, 1976; 15. Гражданкин, 1985; 16. Брагин, 2004.

Құрастырушы-Составитель: В. В. Хроков.

ОРАҚТҰМСЫҚ СЕРПОКЛЮВ

Ibidorhyncha struthersii
Vigors, 1832

Татрентәрізділер отряды –
Отряд Ржанкообразные – Charadriiformes

Қарала балшықшылар тұқымдасы –
Семейство Кулики-сороки – Haematopodidae

Статусы. III санат. Сирек кездесетін стенобионт, оның биотопын өзгерткен жағдайда оңай жойылып кету қаупі бар түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Монотиптік туыстың биік таулы Азиядағы бірден-бір өкілі.

Таралуы. Орталық Азияның эндемигі. Қазақстанда Солтүстік және Орталық Тянь-Шаньның биік тауларын мекендейді [1, 2]. 1964 ж. екі жұбы Тентек өзенінің бойындағы жазық учаскеде ұялады [3], бірақ келесі жылдан бастап бұл жерде кездеспеді [4, 5]. Қазір Іле Алатауындағы Үлкен Алматы шатқалында [6-8], Асы өзенінің аңғарында және Шелек өзенінің жоғарғы сағасында [9-11], Көкжар мен Қарқара өзендерінің жоғарғы сағасында [9], сол сияқты Кеген өзенінің бастауында [12] ұялайтыны белгілі. Текес өзенінің бойында және оның салалары Үлкен және Кіші Көкпақта да ұялауы мүмкін. Соңғы онжылдықтарда Жоңғар (Жетісу) Алатауының шығыс жағында ұялары табылған [13, 14]. Қыста бірнеше рет Үлкен және Кіші Алматы шатқалдарында кездескен. Соңғы шатқалда орақтұмсықтар 1993 ж. ұялауын тоқтатты.

Мекендейтін жерлері. Теңіз деңгейінен 2000-3000 м биіктіктегі майда тасты тау өзендерінің аңғарлары. Онда міндетті түрде – майда тасты аралдардың болуы.

Саны. Қазақстанда 100-ге жуық жұп, олар негізінен үш ошақта: Шелек-Кемін (25-30 жұп), Қарқара-Көкжар (25-30 жұп) және Шалкөде, мұнда 1993 жылы 63 құс және 8 ұя табылған [9, 12]. Басқа екі ошақта – Баянкөл-Текес және Жоңғарда – 10-12 жұбы мекендеуі мүмкін. Санының азаюы байқалмайды. Мысалы, Шоң-Кемінде 1961 ж. тамызда және 1989 ж. шілде де 25-тен орақтұмсық есепке алынған [3, 9].

Негізгі әсер ететін факторлар. Тау өзендерінің гидрологиялық режимінің бұзылуы – майда тасты аралдарды су басу, су ағынын бір арнаға бұру

Статус. III категория. Редкий стенобионт, легко подверженный опасности исчезновения в случае преобразования его биотопа.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель монотипичного рода в высокогорьях Азии.

Распространение. Эндемик Центральной Азии. В Казахстане населяет высокогорья Северного и Центрального Тянь-Шаня [1, 2]. В 1964 г. две пары гнездились на равнинном участке р. Тентек [3], но уже со следующего года их здесь не встречали [4, 5]. В настоящее время известно гнездование в Большом Алматинском ущелье Заилийского Алатау [6-8], в долине р. Ассы и в верховьях р. Чилик [9-11]; в верховьях рек Кокжар и Карқара [9], а также в истоках р. Кегень [12]. По всей вероятности, гнездится также по р. Текес. В последнее десятилетие встречен на гнездовье в восточной части Джунгарского Алатау [13, 14]. Зимой неоднократно встречен в Большом и Малом Алматинском ущельях. В последнем ущелье серпоклювы перестали гнездиться в 1993 г.

Места обитания. Галечниковые долины горных рек на высоте 2000-3000 м над ур.м. Обязательное условие – наличие галечниковых островков.

Численность. В Казахстане обитает не менее 100 пар, сосредоточенных в основном в трех очагах: Чилико-Кеминском (25-30 пар), Карқара-Кокжарском (25-30 пар) и Шолкудинском, где в июне 1993 г. насчитано 63 особи и найдено 8 гнезд [9, 12]. Еще в двух очагах – Баянкол-Текеском и Джунгарском – обитает, по-видимому, 10-12 пар. Тенденции к уменьшению численности нет. Так, в долине р. Чон-Кемин в августе 1961 г. и в июле 1989 г. насчитано по 25 серпоклювов [3, 9].

Основные лимитирующие факторы. Изменения гидрологического режима горных рек – затопление галечников, осушение их путем отвода воды в одно русло, непредсказуемые искусственные паводки в период гнездования. Регулярный прогон скота через гнездовья ведет к гибели кладок и птенцов от

аркылы оларды құрғату, ұялау кезіндегі ойламаған жерден су тасу. Ұялайтын жерлерден тұрақты түрде мал айдау кезінде қойшылар иттерінің ұясы мен балапандарын өлім-жітімге ұшыратуы және қой тұяқтарының астында қалуы, ал адамдар жаппай демалатын жерлерде мазалау, қара қарға, сауысқан және басқа да жыртқыш құстардың ұясын бұзуы.

Биологиялық ерекшеліктері. Жұптары бір-бірінен 300-500 м қашықтықта орналасады. Ұясы – майда тастармен бекінген шұңқыр. Ұяда 4, сирек 3 жұмыртқаны екі құс бірігіп, әрбір бір-бір жарым сағатта ауысып шайқайды [6]. Үлпілдек балапандарын екі құс ұясын тастап кеткеннен соң да жылытады [15-17]. Жылғалықтар, инеліктер, жамбас жүзгіштер және басқа да су омыртқасыздарының дернәсілдерімен қоректенеді [6, 11].

Қолда өсіру. Деректер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Алматы қорығында 4 жұп [11], тағы да екі жұбы Іле Алатау ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Орақтұмсықтың негізгі ұялайтын ошақтарында маусымдық қорықшалар ұйымдастыру. Үлкен Алматы шатқалындағы ұялайтын жерлеріне сәуірден қыркүйекке дейін адамдардың және малдардың баруына жол бермеу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Текес, Баянкөл және олардың салаларының аңғарындағы майда тасты учаскелерді, сол сияқты Жоңғар (Жетісу) Алатауындағы биік таудағы майда тасты аралдарды зерттеу, Үлкен Алматы шатқалында ұялайтын жұптардың жылдық цикліне бақылау жүргізу.

пастушеских собак и под копытами овец, а частое беспокойство людьми в местах массовой рекреации – к уничтожению кладок черной вороной, сорокой, и другими пернатыми хищниками.

Особенности биологии. Пары могут селиться в 300-500 м друг от друга. Гнездо – ямка, вымощенная мелкими камешками. Кладку в 4, реже 3 яйца насиживают обе птицы, сменяясь на гнезде через каждые час-полтора [6]. Пуховых птенцов также обогревают обе птицы еще долгое время после оставления ими гнезда [15-17]. Питается личинками ручейников, стрекоз, бокоплавами и другими водными беспозвоночными [6, 11].

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. На территории Алматинского заповедника охраняются 4 пары [11], еще две пары – на территории Иле-Алатауского национального парка.

Необходимые меры охраны. Организовать сезонные заказники в основных очагах гнездования серпоклюва. Места гнездования в Большом Алматинском ущелье оградить от посещения людьми и скотом в период с апреля по сентябрь.

Предложения по исследованию. Обследовать галечниковые участки долин рек Текес, Баянкол и их притоков, а также высокогорные галечники в Джунгарском Алатау. В Большом Алматинском ущелье провести наблюдения за годичным циклом гнездящихся пар.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Шнитников, 1949; 2. Долгушин, 1962; 3. Грачев, 1965; 4. Ауэзов, Грачев, 1977; 5. Анненков, 1988; 6. Ковшарь, 1980; 7. Ковшарь, 1989; 8. Ковшарь, Ковшарь, 1991; 9. Ковшарь, 1991; 10. Джаныспаев, 1989; 11. Джаныспаев, Белялов, 1991; 12. Ковшарь, Губин, 1994; 13. Березовиков, Рубинич, 2001; 14. Ковшарь и др., 2002; 15. Ковшарь, 2001; 16. Ковшарь 1998/1999; 17. Ковшарь, 2004.

Құрастырушы-Составитель: А. Ф. Ковшарь.

КҮШ ШАЛШЫҚШЫ ҚҰС КРОНШНЕП-МАЛЮТКА

Numenius minutus
Gould, 1840

Татрентәрізділер отряды –
Отряд Ржанкообразные – Charadriiformes

Таукүдіреттер тұқымдасы –
Семейство Бекасовые – Scolopacidae

Статусы. III санат. Сирек, таралу аймағы тар, реликті түр, Сібір эндемигі. Ресейдің Қызыл кітабына тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы бес түрінің біреуі.

Таралуы. Ала-құла сипатта таралған және Лена өзенінің аңғарымен бөлінген екі окшауланған ауданды қамтиды: Орта Сібір жайдақ тауларының солтүстік-шығысы мен Верхоянск және Черск тау жоталарының арасындағы жайдақ таулар. Негізгі ұшып-өту жолы Оңтүстік-Шығыс Забайкалье мен Шығыс Моңғолия арқылы өтеді [1, 2]. Қазақстанда 3 рет: Қызылорда қаласының маңында, Теңіз-Қорғалжын ойпатында және Алакөлде [3-5] кездескен. Шығыс Австралия, Тасмания мен Жаңа Зеландияда қыстайды [6]. Ұялайтын және қыстайтын жерлері шығыста орналасқандықтан, оның Қазақстанда кездесуін миграция кезінде ұшып өтеді деп бағалауға болады. Маусым мен шілде айларында кездесуі өте қызықты, десе де шалшықшылар үшін ұялайтын аймағынан тыс жерде жайлауда болуы – қалыпты құбылыс.

Мекендейтін жерлері. Тау және тау бөктерлеріндегі сирек балқарағайлы ормандар, өртендер, тау өзендерінің аңғарлары [1, 2].

Саны. Көп емес. Виллойкан өзенінің алабында және Верхоянск қаласының маңында біршама. Табиғаттағы жалпы саны белгісіз, шамамен 5 мыңдай [2, 7]. Саны азаюда [1]. Қазақстанда тек бірен-саран кездесулері ғана тіркелген.

Негізгі әсер ететін факторлар. Зерттелмеген, адамның тікелей жоюы мүмкін.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Ұялайтын жерлеріне мамырдың екінші жартысында

Статус. III категория. Редкий, узкоареальный, реликтовый вид, эндемик Сибири. Внесен в Красную книгу России.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из пяти видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Носит мозаичный характер и охватывает два изолированных района, разделенных долиной р. Лены: северо-восток Среднесибирского плоскогорья и плоскогорье между хребтами Верхоянский и Черского. Основной пролетный путь проходит через Юго-Восточное Забайкалье и Восточную Монголию [1, 2]. В Казахстане встречен трижды: близ г. Кзыл-Орда, в Тенгиз-Кургальджинской впадине и на оз. Алаколь [3-5]. Зимует в Восточной Австралии, в Тасмании и Новой Зеландии [6]. Судя по восточному расположению мест гнездования и зимовок, встречи в Казахстане следует расценивать как залет во время миграций. Особый интерес представляют встречи в июне и июле, хотя для куликов летовки вне гнездового ареала – явление обычное.

Места обитания. Горные и предгорные лиственничные редколесья, гари, долины горных рек [1, 2].

Численность. Невысокая. Наиболее обычен в бассейне р. Виллойкан и под г. Верхоянском. Общие запасы вида в природе неизвестны, предположительно около 5 тыс. особей [2, 7]. Наблюдается тенденция сокращения численности [1]. В Казахстане зарегистрированы лишь единичные встречи.

Основные лимитирующие факторы. Не изучены. По-видимому, прямое истребление птиц человеком.

Особенности биологии. Перелетная птица. На гнездовых местах появляется во второй половине мая, отлетает в начале августа [1]. В Казахстане наблюдается в июне, июле и сентябре. Моногам. Гнез-

пайда болады, тамыздың басында ұшып кетеді [1]. Қазақстанда маусым, шілде және қыркүйекте кездеседі. Моногам. Жұптары жеке ұялайды. Ұяда 4 жұмыртқа болады Оларды мамырдың аяғы – маусымның басында салады. Қорегін құрлық омыртқасыздары және олардың дернәсілдері, жидектер мен өсімдіктердің дәндері құрайды [1, 7]. Бәсекелестері, жаулары және аурулары жайында деректер жоқ.

Қолда өсіру. Деректер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. «Жойылып кету қаупінде тұрған жабайы фауна мен флора түрлерінің халықаралық саудасы жайындағы Конвенцияның» (СИТЕС Конвенциясы) 2 Қосымшасына тіркелген. Ресей мен Қазақстан территорияларында аулауға тиым салынған.

Қажетті қорғау шаралары. Миграция кезінде құстардың тұрақты тоқтайтын жерлерін анықтау және оларды маусымдық қорықшалар ретінде қорғауға алу. Үгіт-насихат жұмыстарын күшейту. Аңшылар үшін шалшықшылар жайында түрлі суреттермен безендірілген анықтауыш шығару қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар.

дится отдельными парами. В полной кладке 4 яйца. Их откладка происходит в конце мая – начале июня. Пищу составляют наземные беспозвоночные и их личинки, ягоды и семена растений [1, 7]. Сведения о конкурентах, врагах и болезнях отсутствуют.

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. Включен в Приложение 2 «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения» (Конвенция СИТЕС). Добыча на территории России и Казахстана запрещена.

Необходимые меры охраны. Выявить места регулярных остановок мигрирующих птиц и взять их под охрану в качестве сезонных заказников. Усилить пропагандистко-разъяснительную работу. Необходимо издание иллюстрированного справочника по куликам для охотников.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Винокуров, 1978; 2. Красная книга РСФСР, 1983;
3. Долгушин, 1962; 4. Андрусенко, Дуденков, 1982;
5. Хроков, 1988; 6. Козлова, 1962; 7. Красная книга СССР, 1984.

Құрастырушы-Составитель: В. В. Хроков.

СҮЙІР ТҰМСЫҚТЫ ШАЛШЫҚШЫ ҚҰС ТОНКОКЛЮВЫЙ КРОНШНЕП

Numenius tenuirostris
Vieillot, 1817

Татрентәрізділер отряды –
Отряд Ржанкообразные – Charadriiformes

Таукүдіреттер тұқымдасы –
Семейство Бекасовые – Scolopacidae

Статусы. I санат. Өте сирек, жойылып бара жатқан түр, Ресей мен Қазақстан эндемигі. ССРО Қызыл кітабына (1984, I-ші санат) тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы бес түрінің біреуі.

Таралуы. Батыс Сібір тайгасының оңтүстік бөлігі – Орал жотасынан Обь өзенінің аңғарына дейін кездеседі, бірақ ұялайтыны тек Тара өзенінің бойындағы аудандарда ғана (Омбы облысы) және Барнаул қаласының маңында дәлелденген [1-3], дегенмен де бұл жерлерден 60 жылдай ешқандай мәліметтер жоқ. Жазда және миграция кезінде Қазақстанда анда-санда Еділ-Жайық су айрығынан Ертіс аңғарына, оңтүстікте Алматы облысына дейін кездеседі [3-6]. Жерорта теңізі маңында, соңғы кездері Батыс Мароккода қыстайды [7].

Мекендейтін жерлері. Тара өзенінде ұялайтын биотоптары тал мен қайың өскен шымтезек батпақтары [1]. Қазақстанда далалы жерлерде, көлдер жағалауларында кездеседі.

Саны. Өте сирек. Қазіргі жалпы саны 1000-нан аспайды [8]. Басқа деректер бойынша, қазір бірнеше ондаған жұп кездеседі [9]. Теңіз-Қорғалжын ойпатында 1969-1972 жылдары тек бір рет 3 құстан тұратын топ, ал 1973-1976 жылдары әр жылда орташа 10 құсқа дейін есепке алынған [4,5].

Негізгі әсер ететін факторлар. Анықталмаған. Мүмкін Батыс Сібірде ұялайтын биотоптарының бұзылуы және тарылуы, тікелей жою, өйткені табиғатта шитұмсық шалшықшыны орташа шалшықшымен оңай шатастыруға болады.

Статус. I категория. Очень редкий, исчезающий вид, эндемик России и Казахстана. Занесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из пяти видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Южная полоса тайги Западной Сибири от Уральского хребта до долины р. Обь, но доказательства гнездования имеются лишь для районов р. Тара (Омская обл.) и г. Барнаул [1-3], однако и из этих мест нет никаких сведений уже около 60 лет. Летом и в миграционный период эпизодически встречается в Казахстане от Волжско-Уральского междуречья до долины Иртыша, на юг до Алматинской обл. [3-6]. Зимовки расположены в Средиземноморье, в последнее время – в Западном Марокко [7].

Места обитания. Гнездовым биотопом на р. Тара служили торфяные болота с гривами, поросшими тальником и березами [1]. В Казахстане встречается в степях, на берегах озер.

Численность. Очень редок. Современная общая численность вида не более 1000 особей [8]. По другим сведениям, в настоящее время встречается предположительно несколько десятков пар [9]. В Тенгиз-Кургальджинской впадине в 1969-1972 гг. наблюдался только однажды – группа из 3 особей, а в 1973-1976 гг. за год в среднем отмечалось до 10 птиц [4, 5].

Основные лимитирующие факторы. Не выяснены. Возможно, сокращение или уничтожение гнездовых биотопов в Западной Сибири, прямое истребление человеком, так как в природе тонкоклювого кроншнепа легко спутать со средним кроншнепом.

Биологиялық ерекшеліктері. Белгісіз. Жеке жұп немесе кішірек шоғыр құрып ұялайды. 4 жұмыртқадан тұратын ұясы мамырдың басы мен ортасында пайда болады [10]. Қазақстанда ұшып-өту кезінде наурыз-қыркүйекте байқалған, кейде оларды үлкен және орташа шалшықшылармен бірге кездестірген. Қорегі анықталмаған. Өскемен қаласының маңында олардың шегірткені теріп жүргені бақыланған [3].

Қолда өсіру. Деректер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. «Жойылып кету қаупінде тұрған жабайы фауна мен флора түрлерінің халықаралық саудалау жайындағы Конвенцияның» (СИТЕС Конвенциясы) II Қосымшасына тіркелген. Ресей мен Қазақстанда аулауға тиым салынған.

Қажетті қорғау шаралары. Сақталып қалған ұялау биотоптарын табиғат ескерткіші деп жариялау, генетикалық банк жасау [8]. Тұрғындар арасында қорғау жайында үгітті күшейту. Жойылып кету себептерін анықтағанша барлық шалшықшыларды аулауға тиым салу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Ұялау жерлерін және ұшып өту жолдарында жиналатын жерлерін іздеуді жүргізу. Қорғау және үнемі өсіру жайында нақтылы шараларды дайындау үшін мүмкіндігінше биологиясын зерттеу.

Особенности биологии. Почти неизвестны. Гнездится отдельными парами или небольшими колониями. Кладка из 4 яиц появляется в начале – середине мая [10]. В Казахстане пролетные птицы наблюдались в марте – сентябре, иногда их видели в совместных стайках с большими и средними кроншнепами. Питание не выяснено. Близ г. Усть-Каменогорск наблюдали их охоту на саранчовых [3].

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. Включен в Приложение II «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения» (Конвенция СИТЕС). Добыча в России и Казахстане запрещена.

Необходимые меры охраны. Объявить сохранившиеся гнездовые биотопы памятниками природы, создать генетический банк [8]. Усилить пропаганду охраны среди населения. До выяснения причин исчезновения закрыть охоту на все виды кроншнепов.

Предложения по исследованию. Провести поиски мест гнездования и концентрации на путях пролета. По возможности изучить биологию для разработки конкретных мер по охране и воспроизводству.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Ушаков, 1916; 2. Степанян, 1975; 3. Долгушин, 1962;
4. Красная книга Казахской ССР, 1978; 5. Жулий, 1980;
6. Андрусенко, Дуденков, 1982; 7. Винокуров, 1978;
8. Красная книга СССР, 1984; 9. Кистяковский, 1980;
10. Гладков, 1951.

Құрастырушы-Составитель: В. В. Хроков.

АЗИЯЛЫҚ ТАРБАҚ ШЫРҒАЛАҚ АЗИАТСКИЙ БЕКАСОВИДНЫЙ ВЕРЕТЕННИК

Limnodromus semipalmatus
Blyth, 1848

Татрентәрізділер отряды –
Отряд Ржанкообразные – Charadriiformes

Таукүдіреттер тұқымдасы –
Семейство Бекасовые – Scolopacidae

Статусы. IV санат. Аз зерттелген, реликті түр. ССРО (1984, 4-ші санат) және ХТҚО Қызыл кітаптарына (3-ші санат) тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Политиптік түр, туыстың Азияның солтүстік жартысындағы фаунасының үш түрінің біреуі.

Таралуы. Батыс Сібір ойпатының оңтүстігі, Забайкалье, Моңғолия, Приморье [1]. Оның Қазақстанға жақын ұялайтын жері Локоть стансасының маңы (Алтай өлкесі), бұл жерде оның ұясы ХХ ғасырдың басында табылған, содан бері ешқандай деректер жоқ [2]. Республика территориясында баржоғы бірнеше рет осыдан көптеген жылдар бұрын: Семей қаласының маңында (1893 ж.), Түркістан қаласы маңы (тамыз 1909 ж.), Ташкент қаласынан терістікке қарай (қыркүйек 1908 ж. және сәуір 1909 ж.) [2] кездескен. Тек бір ғана кездесу соңғы онжылдықта Сасықкөлде болған [3]. Индия, Бирма, Тайланд, Индонезияда қыстайды [2, 4].

Мекендейтін жерлері. Өте ылғалды және шөптесін өсімдіктерге бай – астық тұқымдастары өскен шалғындар, қопақты батпақтар, көлдердің жағалаулары және өзен жайылмалары [1, 2].

Саны. Өте төмен. Түрдің жалпы саны 5-6 мыңнан артық емес [1], ал ұялау жерлері бойынша қарастырсақ, онда бірнеше жүзден аспауы мүмкін [5].

Негізгі әсер ететін факторлар. Анықталмаған, ұялауға қолайлы жерлердің тарылуы, суландыру жұмыстарына байланысты ұяларын су басу [6], тікелей қудалау.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Ұялайтын жерлеріне мамырдың екінші жартысында ұшып келеді, тамыздың аяғы – қыркүйектің басында ұшып кетеді. Қазақстанда шілде-қыркүйекте кездескен. Моногам. 2-3 жұптан 20 жұпқа дейін

Статус. IV категория. Малоизученный, реликтовый вид. Занесен в Красные книги СССР и МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Политипический вид, один из трех видов рода в фауне северной половины Азии.

Распространение. Спорадичное. Юг Западно-Сибирской низменности, Забайкалье, Монголия, Приморье [1]. Ближайшее к Казахстану местонахождение на гнездовье – с. Локоть (Алтайский край), где гнездо этой птицы были обнаружены в начале ХХ в., и с тех пор никаких сведений не поступало [2]. На территории республики наблюдался всего несколько раз много десятилетий тому назад: в окрестностях г. Семипалатинск (1893 г.), г. Туркестан (август 1909 г.), севернее Ташкента (сентябрь 1908 г. и апрель 1909 г.) [2]. И только одна встреча состоялась в последнее десятилетие на оз. Сасыкколь [3]. Зимует в Индии, Бирме, Таиланде, Индонезии [2, 4].

Места обитания. Участки с избыточным увлажнением и богатой травянистой растительностью: злаковые луга, кочковатые болота, Берега озер и поймы рек [1, 2].

Численность. Очень низкая. Общая численность вида составляет не более 5-6 тыс. особей [1], а судя по гнездовьям, возможно, не превышает нескольких сотен особей [5].

Основные лимитирующие факторы. Не выяснены. По-видимому, сокращение пригодных для гнездования мест, в связи с мелиорацией, гибель гнезд от затопления [6], прямое истребление человеком.

Особенности биологии. Перелетная птица. На места гнездования прилетает во второй половине мая, улетает в конце августа – начале сентября. В Казахстане встречен в июле-сентябре. Моногам.

бірігіп кішірек шоғыр құрып ұялайды. Көлдердің суға толу деңгейінің ауытқуына байланысты ұялайтын орындарын мезгіл-мезгіл ауыстырып тұруы мүмкін, бұл жағдай оны іздеп табуды қиындатады [2]. Ұяда 1-3, жиі 2 жұмыртқа болады. Мамырдың аяғы – маусымның басында жұмыртқалайды [2, 5, 7]. Қорегі зерттелмеген. Бәсекелестері, жаулары және аурулары белгісіз.

Қолда өсіру. Деректер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Түрді аулауға тиым салынған.

Қажетті қорғау шаралары. Құлынды, Бараба және Қазақстандағы көрші аудандардың су қоймаларында қорықтар мен қорықшалар құру. Қорғауды насихаттауды күшейту.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанда ұялайтын орындарын анықтау, биологиясын зерттеу.

Гнездится небольшими колониями от 2-3 до 20 пар. По-видимому, время от времени меняет места своего гнездования в зависимости от колебания уровня наполнения озер, что затрудняет его поиски [2]. В полной кладке 1-3, чаще 2 яйца. Откладка яиц в конце мая – начале июня [2, 5, 7]. Питание не изучено. Конкуренты, враги и болезни не известны.

Разведение. Сведений нет.

Принятые меры охраны. Добыча вида запрещена.

Необходимые меры охраны. Выявить места гнездования на водоемах Кулунды, Барабы и в соседних районах Казахстана. Создать там заповедники и заказники. Усилить пропаганду охраны.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Красная книга СССР, 1984;
2. Долгушин, 1962;
3. Ф.Ф. Карпов, личн. сообщ.;
4. Козлова, 1962;
5. Винокуров, 1978;
6. Мельников, 1979;
7. Осипова, 1986.

Құрастырушы-Составитель: В. В. Хроков.

ҚАРАБАС ӨГІЗ ШАҒАЛА ЧЕРНОГОЛОВЫЙ ХОХОТУН

Larus ichthyaetus
Pallas, 1733

Татрентәрізділер отряды –
Отряд Ржанкообразные – Charadriiformes

Шағалалар тұқымдасы –
Семейство Чайковые – Laridae

Статусы. II санат. Сирек, саны өте тез қысқарып келе жатқан түр. ССРО Қызыл кітабына тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Шығыс Палеарктика фаунасындағы 17 түрінің және Қазақстан фаунасындағы 9 түрінің біреуі.

Таралуы. Батыста солтүстік Қаратеңіз өңірінен бастап шығыста Чана және Жылыкөл көлдеріне дейін кездеседі. Ең үлкен шоғыры Каспий теңізінің аралдарында [1]. Қазақстанда Балқаш, Алакөл көлдерінде, Қарағанды және Батыс Қазақстанның сорларында, Каспий теңізінің солтүстік-шығысындағы аралдарда ұялайды [2]. Соңғы 20 жылда Арал теңізіндегі Барсакелмес аралындағы шоғырлары жойылды. Наурызым және Қорғалжын қорықтарының суқоймаларында 10-15 жыл үзілістен кейін қайтадан ұялай бастады [3]. Индия, Иран, Арабия түбегі мен Солтүстік-шығыс Африканың ішкі су қоймалары мен теңіз жағалауларында қыстайды.

Мекендейтін жерлері. Үлкен сортаңды және тұзды су қоймаларының кішірек аралдары, олар жағалаудан қашық әрі құрылық жыртқыштары бара алмайтындай болуы керек.

Саны. Таралу аймағының шегінде 40 мың жұптай, соның ішінде 30 мың жұптан астамы Каспий теңізінің солтүстік бөлігінде [1]. Қазақстанда соңғы жылдары Алакөл көлінде ұялайтын құстар саны азаюда, ал Балқашта көбеюде. Бұл көлдердегі жалпы саны 3 мың жұптан асады [4]. 100-150 жұптан тұратын кішірек шоғырлары 1987 ж. Қарағанды және Батыс Қазақстан облыстарының сортаңды аралдарынан табылған [5]. Қазақстанда барлығы 4 мыңдай жұп ұялайды.

Негізгі әсер ететін факторлар. Қорек базасының азаюы, ұялау кезінде мазалау факторының күшеюі, жұмыртқаларын жинау, балапандарын аулау, ми-

Статус. II категория. Редкий вид, численность которого быстро сокращается. Внесен в Красную книгу СССР.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 17 видов рода в фауне Восточной Палеарктики и один из 9 видов в фауне Казахстана.

Распространение. От Северного Причерноморья на западе до озер Чаны и Джулуколь на востоке. Наиболее крупные колонии на островах Каспийского моря [1]. В Казахстане гнездится на озерах Балхаш, Алаколь, сорах Карагандинской и Западно-Казахстанской обл. и на островах северо-восточной части Каспийского моря [2]. За последние 20 лет исчезли колонии на о. Барсакельмес в Аральском море. На водоемах Наурузумского и Кургальджинского заповедников после перерыва в 10-15 лет начал гнездиться снова [3]. Зимует на внутренних водоемах и морском побережье Индии, Ирана, Аравийского полуострова и в Северо-Восточной Африке.

Места обитания. Небольшие острова крупных солоноватых и соленых водоемов, удаленные от берега и недоступные наземным хищникам. Селится вместе с другими колониальными околотовидными птицами.

Численность. Более 40 тыс. пар в пределах ареала, в том числе более 30 тыс. пар в северной части Каспийского моря [1]. В Казахстане в последние годы количество гнездящихся птиц на оз. Алаколь уменьшается, а на оз. Балхаш увеличивается. Общая численность на этих озерах составляет более 3 тыс. пар [4]. Небольшие колонии по 100-150 пар в 1987 г. найдены на островах соров Карагандинской и Западно-Казахстанской обл. [5]. Всего в Казахстане гнездится около 4 тыс. пар.

Основные лимитирующие факторы. Сокращение кормовой базы, усиление фактора беспокойства в

грация кезінде құстарды ату. Жұмыртқалары мен балапандарының өлім-жітімге ұшырауының негізгі себебі – бозшағалалардың жыртқыштығы, қолайсыз ауа-райы, шоғырларына адамдардың баруы.

Биологиялық ерекшеліктері. Кішірек аралдарда, құрылық жыртқыштары бара алмайтын, бірнеше мың жұптан тұратын тығыз шоғырланып ұялайды. Моногам. 3-4 жаста жыныстық жағынан жетіледі. Сәуірдің ортасында 1-4 жұмыртқа салады, 26-27 күн шайқайды. Қанатына қонғанша балапандарының 7-50 % тірі қалады. Үлкен шоғырларда кіші шоғырларға қарағанда көбеюі ойдағыдай өтеді. Негізінен балық, жиі өлген не ауру, сонымен қатар кеміргіштермен, су құстарының балапандары және ірі насекомдармен қоректенеді. Қыстауға тамыз-қыркүйекте ұшып кетеді [6].

Қолда өсіру. Кейде Алматы хайуанаттар паркінде ұсталады, бірақ көбеймейді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қорғалжын, Науырзым, Алакөл қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Балқаш көлінің шығыс бөлігіндегі аралдарда қорықша ұйымдастыру.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Балқаш және Алакөл көлдерінде ұялайтын шоғырларына мониторинг жүргізу және кадастр жасау. Батыс Қазақстанда ұялайтын жаңа жерлерін анықтау және оларды қорғауды ұйымдастыру.

период гнездования, сбор яиц, отлов птенцов, отстрел птиц в период миграций. Основная причина гибели яиц и птенцов – хищничество серебристых чаек, неблагоприятные погодные условия, посещение колоний людьми.

Особенности биологии. Гнездится плотными колониями до нескольких тысяч пар на небольших островах, недоступных наземным хищникам. Моногам. Размножение начинается в возрасте 3-4 лет. В середине апреля откладывает 1-4 яйца, насиживает 26-27 дней. До подъема на крыло доживает 7-50 % птенцов. В крупных колониях успешность размножения выше, чем в небольших. Питается в основном рыбой, чаще снулой или больной, а также мелкими грызунами, птенцами водоплавающих птиц и крупными насекомыми. Отлетает на зимовку в августе – сентябре [6].

Разведение. Иногда содержится в Алматинском зоопарке, но не размножается.

Принятые меры охраны. Охраняется в Кургальдинском, Наурузумском, Алакольском заповедниках.

Необходимые меры охраны. Организовать заказник на островах в восточной части оз. Балхаш.

Предложения по исследованию. Составить кадастр и вести мониторинг гнездовых колоний на озерах Балхаш и Алаколь. Выяснить новые места гнездования в Западном Казахстане и организовать их охрану.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Г. А. Кривоносов, личн. сообщ.;
2. Долгушин, 1962;
3. А. И. Минаков, Н. С. Гордиенко, личн. сообщ.;
4. Наши данные;
5. М. Е. Букетов, А. В. Грачев, личн. сообщ.;
6. Красная книга СССР, 1984.

Құрастырушы-Составитель: Э. М. Ауэзов.

ҚАРАМОЙНАҚ ШАҒАЛА РЕЛИКТОВАЯ ЧАЙКА

Larus relictus
Lonnberg, 1931

Татрентәрізділер отряды –
Отряд Ржанкообразные – Charadriiformes

Шағалалар тұқымдасы –
Семейство Чайковые – Laridae

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупі төнген түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы 9 түрінің бірі.

Таралуы. Ұялайтын шоғырлары Забайкальде (Баурун-Торей көлі), Моңғолияның бірқатар пунктерінде, Ордоста (Ішкі Моңғолия), Хуанхэ өзенінде белгілі [1-3]. Қазақстанда 1968 жылдан бастап Алакөл көлінің аралдарында мекендейді [4, 5]. 1984 ж. Балқаштың шығыс бөлігіндегі аралдарда бір жұбы көбейгені белгілі [6]. Алакөл көліндегі шоғырлары 2003-2004 жылдары жоғалып кеткеннен кейін 2005-2007 жылдары Павлодар облысының Ақсор көлінде пайда болды [7, 8, 9, 10]. Бұл жерге ертеректе Алакөл көлінде ұялаған шағалалар қоныс аударуы мүмкін.

Мекендейтін жерлері. Ащы көлдердің тасты және құмды аралдары.

Саны. Біршама көпжылдық ауытқушылыққа ұшыраған. 1968-1972 жылдары Ортаңғы аралда (Алакөл көлі) 20-дан 118-ге дейін жұп ұялаған. 1975-1977 жылдары шағалалар Шұбартүбекке қоныс аударған соң шоғырлар санының артқаны байқалды (560, 800, 1200 жұп), 1978-1985 жылдары шоғырлар жағдайының тұрақталған кезеңі болды (300-700 жұп). 1986-1989 жылдары депрессия кезеңі басталды, бұл кезеңде жылма-жыл бар-жоғы 11-58 жұп құс ұялады [11-15]. 90-шы жылдары саны ең аз, тіпті 1992 және 1998 жылдары ұялауы толықтай жоғалды [16-18]. 2004-2007 жылдары шағалалар көбеймеді, десе де көктем мен жазда анда-санда 3-7 көбеюге қатыспаған құстардан тұратын топтар және жекеленген құстар есепке алынды [18, 19]. Павлодар облысында 2005 ж. 25-30 жұп, 2007 ж. 60-тай жұп ұялады [7, 10].

Негізгі әсер ететін факторлар. Көбею кезіндегі қолайсыз ауа-райы, биік толқындар кезінде шоғырларды су басу, адамның мазалауы, өгізшағалалар мен түлкілердің жыртқыштығы, көлдердің қоректік жағдайлары мен гидрологиялық режимнің өзгеруі

Статус. I категория. Вид, находящийся под угрозой исчезновения.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 9 видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Гнездовые колонии известны в Забайкалье (оз. Барун-Торей), в ряде пунктов Монголии, в Ордосе (Внутренняя Монголия) на р. Хуанхэ [1-3]. В Казахстане с 1968 г. обитает на островах оз. Алаколь [4, 5]. В 1984 г. отмечен случай размножения одной пары на островах в восточной части Балхаша [6]. После исчезновения в 2003-2004 гг. колонии на оз. Алаколь новое поселение в 2005-2007 гг. существовало на оз. Ақсор в Павлодарской обл. [7, 8, 9, 10]. Видимо, сюда переместились чайки, ранее гнездившиеся на оз. Алаколь.

Места обитания. Каменистые и песчаные острова соленых озер.

Численность. Подвержена значительным многолетним колебаниям. В 1968-1972 гг. на о-ве Средний (оз. Алаколь) гнезилось от 20 до 118 пар. После переселения чаек на о-в Чубартюбек в 1975-1977 гг. отмечался рост колонии (560, 800, 1200 пар), в 1978-1985 гг. был период стабильного состояния колонии (300-700 пар). В 1986-1989 гг. наметился период депрессии, когда ежегодно гнезилось всего 11-58 пар [11-15]. В 90-х гг. численность вида была минимальной, вплоть до полного отсутствия на гнездовании в 1992 и 1998 гг. [16-18]. В 2004-2007 гг. чайки не размножались, хотя весной и летом изредка отмечались одиночки и группы по 3-7 неразмножающихся особей [18, 19]. В Павлодарской области в 2005 г. гнезилось 25-30 пар, в 2007 г. – около 60 пар [7, 10].

Основные лимитирующие факторы. Неблагоприятные погодные условия в период размножения, затопление колоний во время штормов, беспокойство человеком, хищничество хохотуний и лисиц, изменение кормовых условий и гидрологического режима озер [1-3, 16]. Губительно посещение колоний

[1-3, 16]. Жұмыртқа шайқау кезінде шоғырларға адамдардың баруы – шағалалар бұл жағдайда ұясын тастап кетеді. Осылайша 1974, 1980, 1982, 1983, 1984 және 1989 жылдары шоғырлар өлім-жітімге ұшырады [12].

Биологиялық ерекшеліктері. Ұялайтын жыл құсы. Сәуірдің бірінші жартысында ұшып келеді, тамыз-қыркүйекте ұшып кетеді. Мамырда 1-4 жұмыртқа салады, оларды 24-26 тәулік шайқайды. Жастары 40-45 күнде қанатына қонады [1-3, 5, 11]. Насекомдар, әсіресе хирономидтермен қоректенеді [1, 2, 21].

Қолда өсіру. 1976-1994 жылдары бір аталығы Алматы хайуанаттар паркінде ұсталды, ол көл шағаласымен жұптасып, екі будан балапан шығарды [22].

Қолға алынған қорғау шаралары. ХТҚО Қызыл кітабына, СИТЕС Конвенциясының I Қосымшасына тіркелген. 1971 жылы қорықша, 1998 ж. Алакөл қорығы ашылған [5, 12, 23].

Қажетті қорғау шаралары. Ұялайтын жерлерінде түрді тиімді қорғауды ұйымдастыру және оның санының өзгеруін бақылау.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Мойнақ шағаланың жаңа шоғырларын табу мақсатында Балқаш көлі мен Орталық және Шығыс Қазақстанның ащы көлдеріндегі аралдарды зерттеу. Алакөл қорығында жылма-жыл түрге мониторинг жүргізу.

людьми в период насиживания яиц – чайки нередко оставляют кладки. Так погибли колонии в 1974, 1980, 1982, 1983, 1984 и 1989 гг. [12].

Особенности биологии. Гнездящаяся перелетная птица. Прилетает в первой половине апреля, улетает в августе-сентябре. В мае откладываются 1-4 яйца, насиживают их 24-26 суток. Молодые поднимаются на крыло в возрасте 40-45 суток [1-3, 5, 11]. Питается насекомыми, преимущественно хирономидами [1, 2, 21].

Разведение. В 1976-1994 гг. один самец содержался в Алматинском зоопарке, где образовал пару с самкой озерной чайки, которая вывела двух гибридных птенцов [22].

Принятые меры охраны. Внесена в Красную книгу МСОП, Приложение I к Конвенции СИТЕС. В 1971 г. создан заказник, а в 1998 г. Алакольский заповедник [5, 12, 23].

Необходимые меры охраны. Организация эффективной охраны вида в местах гнездования и слежения за изменением её численности.

Предложения по исследованию. Обследование островов оз. Балхаш и соленых озер Центрального и Восточного Казахстана с целью выявления новых колоний реликтовой чайки. Ежегодный мониторинг вида в Алакольском заповеднике.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Зубакин, 1988; 2. Ковшарь, 1974; 3. Ауэзов, 1996; 4. Ауэзов, 1975; 5. Ауэзов, 1980; 6. Ауэзов, 1986; 7. Бойко, 2005; 8. Бойко, 2006; 9. Хроков, Найт, 2006; 10. Хроков, Хаустов, Голдстоун, 2007; 11. Ауэзов, 1977; 12. Ауэзов, 1991; 13. Бородихин, Гаврилов, 1978; 14. Ауэзов, Гаврилов, Сема, 1981; 15. Березовиков, 2004а; 16. Березовиков, 2001; 17. Березовиков, 2004б; 18. Березовиков, Рубинич, 2002; 19. Березовиков, Левинский, 2005; 20. Березовиков, Левинский, 2007; 21. Ауэзов, Филатов, 2004; 22. Р.А.Балахнова, личн. сообщ.; 23. Ковшарь, 1977.

Құрастырушы-Составитель: Н. Н. Березовиков

ҚАРАБАУЫР БҮЛДЫРЫҚ ЧЕРНОБРЮХИЙ РЯБОК

Pterocles orientalis
Linnaeus, 1758

Кептертәрізділер отряды –
Отряд Голубеобразные – *Columbiformes*

Бұлдырықтар тұқымдасы –
Семейство Рябковые – *Pteroclididae*

Статусы. III санат. Саны азайып келе жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы екі түрінің бірі.

Таралуы. Солтүстік Африка, Кіші, Алдыңғы және Орта Азия [1]. Қазақстанда шөлді және шөлейтті аймақтарда, солтүстікке қарай Қамыс-Самар көлдерінде, Бетпақдалада солтүстік ендіктің 47°-ка дейін мекендейді. Таралу аймағының шекарасының өзгеруі байқалмайды. Индияда, аздағандары Қызылқұмда [2] қыстайды.

Мекендейтін жерлері. Біраз бұрын сазды және тасты шөлдер. Қазір ол баруға қиын аудандарда, соның ішінде құмды шөлдерде сақталып қалды.

Саны. XX ғасырдың 50-ші жылдарына дейін саны көп аңшылық түр болған. Адамдар жаңа шөлді жерлерді игеруіне қарай бұлдырықтардың саны көп есе азайды, және XX ғасырдың 80-ші жылдарының ортасында тек Батыс Бетпақдала мен Сарысу және Сырдария су айрығында суатта бір артезиан құдығының басынан бір күнде 500-600 бұлдырықты кездестіруге болатын еді [3]. Оңтүстік Балқаш өңірінде 1982 жылы сәуір-мамырда 1200 км маршрутта 1523 құс есепке алынды [3]. Жалпы саны белгісіз, бірақ соңғы 10-15 жылдағы бақылаулар бойынша оның санының тұрақталғанын, тым болмаса оңтүстік-шығыс Қазақстан үшін, айтуға болады, мұнда 2001-2005 жылдары мамырда суат маңында (Тауқұмның оңтүстік шеті) бір сағатта 350-ден 500-ге дейін қарабауыр бұлдырық бақыланған. Бұл жерлерде ол ақбауыр және қылқұйрық бұлдырықтарды қоса алғанда саны бойынша оншақты есе көп [4-7].

Негізгі әсер ететін факторлар. Суатта және жол бойында қаскерлердің тікелей қудалауы және жоюы, аз мөлшерде ұялайтын учаскелерінде малдың мазалауы.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыл құсы. Сәуірдің аяғы – мамырдың басында ұяда 3 жұмыртқа пайда болады. Жұмыртқаларды шайқайтын және балапандарына қамқорлық жасайтын – екеуі. Бір

Статус. III категория. Сокращающий численность вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из двух видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Северная Африка, Малая, Передняя и Средняя Азия [1]. В Казахстане населяет пустынную и полупустынную зоны, к северу до уровня Камыш-Самарских озер, до 47° с.ш. в пустыне Бетпақдала и до 48° в Зайсанской котловине. Изменений границ ареала не наблюдается. Зимует, по-видимому, в Индии, в небольшом числе – в Кызылқуме [2].

Места обитания. До недавнего времени – преимущественно глинистые и щебенистые пустыни. В настоящее время он сохранился в наиболее труднодоступных районах, в том числе в песчаных пустынях.

Численность. До 50-х гг. XX в. в Казахстане был многочисленным охотничьим видом. По мере освоения человеком новых пустынных территорий численность рябка многократно снизилась, и к середине 80-х гг. XX ст. только в Западной Бетпақ-Дале и в междуречье Сарысу и Сырдария можно было встретить на водопое на одной артезианской скважине до 500-600 рябков за один день [3]. В Южном Прибалхашье на маршрутах протяженностью 1200 км в апреле – мае 1982 г. отметили 1523 птицы [3]. Общая численность неизвестна, но по наблюдениям последних 10-15 лет можно говорить о ее стабилизации, по крайней мере для юго-восточного Казахстана, где за час наблюдений около водопоя (южная кромка песков Таукум) в мае 2001-2005 гг. мы считывали от 350 до 500 чернобрюхих рябков. Здесь он в десятки раз превышает по численности сажку и белобрюхого рябка, вместе взятых [4-7].

Основные лимитирующие факторы. Преследование и прямое истребление браконьерами на местах водопоев и на дорогах, в меньшей степени – беспокойство скотом на гнездовых участках.

маусымда екі, кейбір жұптары үш рет ұрпақ әкелуі мүмкін. Суды қажет етеді және ең қолайсыз қуаңшылық кезеңде көбеюге қатыспайды. Суатқа 60-70 км-ге ұшып бара алады. Балапандарына суды денесінің астыңғы жағындағы қауырсындарымен әкеледі. Суатқа ертеңгі уақытта, ыстық күндері – түс қайта келеді. Шөл өсімдіктерінің тұқымдарымен қоректенеді. Күзде үлкен топқа жиналады, қазан-қарашада қыстауға ұшып кетеді.

Қолда өсіру. Деректер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Барсақелмес, Үстірт қорықтарында және «Алтынемел» мен «Шарын шатқалдары» ұлттық парктарда қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Шөлді аймақта аңшылық қарудың пайдалануын қатал бақылау, бұлдырықтар үшін суат көзі болып табылатын суқоймаларында аң аулауға тиым салу; оларды заңсыз аулауға жауапкершілікті күшейту. Бұлдырықтар тығыз қоныстанған жерлерде Бетпақдала және Прибалқашия қорықтарын және қорықшалар құру.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Көбею тиімділігін төмендететін шектеуші факторлардың жиынтығын анықтау, олардың маңыздысын табу, оларды жою жолдарын ұсыну.

Особенности биологии. Перелетная птица. В конце апреля – начале мая появляются кладки по 3 яйца. Насиживают кладку и опекают выводок обе птицы. За сезон выводят потомство два, а отдельные пары, по-видимому, три раза. Нуждаются в воде и в наиболее неблагоприятные сухие сезоны не размножаются. На водопои могут летать за 60-70 км. Птенцам приносят воду на оперении нижней части тела. Посещают водопои в утренние часы, а в жаркие дни – и в предвечерние. Питаются семенами пустынных растений. Осенью собираются в большие стаи, на зимовку отлетают в октябре – ноябре.

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. Охраняется в Барсақельмесском, Устюртском заповедниках и в национальных парках «Алтын Эмель» и «Чарынский каньон».

Необходимые меры охраны. Строгий контроль за использованием охотничьего оружия в пустынной зоне; запрет охоты на водоемах, служащих водопами для рябков; усиление ответственности за незаконную их добычу. Создание Бетпақдалинского и Прибалқашского заповедников, а также заказников в других местах повышенной плотности населения рябков.

Предложения по исследованию. Выяснить комплекс лимитирующих факторов, снижающих эффективность размножения, предложить меры по их устранению.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Степанян, 1975; 2. Долгушин, 1962; 3. Ковшарь, Левин, Губин, 1986; 4. Ковшарь, 2003; 5. Ковшарь А., Ковшарь В., 2004; 6. Ковшарь, 2004; 7. В. Ковшарь, 2006.

Құрастырушы-Составители: А. С. Левин, А. Ф. Ковшарь

АҚБАУЫР БҰЛДЫРЫҚ БЕЛОБРЮХИЙ РЯБОК

Pterocles alchata
Linnaeus, 1758

Кептертәрізділер отряды –
Отряд Голубеобразные – *Columbiformes*

Бұлдырықтар тұқымдасы –
Семейство Рябковые – *Pteroclididae*

Статусы. III санат. Таралу аймағы тарылып, саны азайып келе жатқан сирек түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстандағы екі түрінің бірі.

Таралуы. Испания, Франция, Солтүстік Африка, Кіші, Алдыңғы және Орта Азия [1]. Қазақстанда оның таралу аймағының солтүстік-шығыс шекарасы өтеді. XIX ғасырдың аяғында Индер көлі мен Үстірттен бастап Іле өзенінің сол жағалауына дейін ұялаған. Қазіргі кезде таралу аймағының қазақстандық бөлімі біршама қысқарды: Арал теңізінен бастап Мойынқұм мен Бетпақдаланың шығыс шетіне дейін, солтүстікте 47° ендікке жетеді [2]. Осыған орай таралу аймағының шығыс шекарасы осы түрдің қазақстандық популяциясының санына байланысты өмір сүреді [3-10].

Мекендейтін жерлері. Жоталы және көшпелі құмдарда, оларға көршілес жатқан сазды учаскелерде ұялайды. Бетпақдалада құмдардан алыс жатқан баялыш өскен қатты сазды жерлерде ұялайтыны анықталған [3]. Ұялауға қажетті жағдай – тұрақты сүкөздерінің болуы.

Саны. XX ғасырдың 60-шы жылдарына дейін күзгі жиында ондаған, тіпті жүздеген мың құстар бақыланған [2]. Соңғы онжылдықтарда бұл түрдің саны барлық жерлерде бірнеше есе қысқарды. Бұлдырықтартығыз орналасқан Батыс Бетпақдалада, 1983 ж. маусымда, бір күнде артезиан құдығының басына 2408 ақбауыр бұлдырық ұшып келген [3]. Сарысу мен Сырдария өзендерінің арасында 1984 ж. мамыр мен маусымда 30 күнде суатта бұл түрдің 3155 басы есепке алынған. Орталық Бетпақдалада және одан шығысқа қарай бұлдырықтар ала-құла және сирек кездеседі [3, 4]. Қазақстанда таралу аймағының шығыс шекарасында (Тауқұм мен Жусандала, Іле өзенінің сол жағалауы) ақбауыр бұлдырықтар жыл сайын кездеспейді, оның саны нольден (XX ғасырдың 80-ші жылдары осылай болды) қарабауыр бұлдырықтармен салыстыруға

Статус. III категория. Редкий вид, сокращающий ареал и численность.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 2 видов рода в Казахстане.

Распространение. Испания, Франция, Северная Африка, Малая, Передняя и Средняя Азия [1]. В Казахстане проходит северо-восточная граница его ареала. В конце XIX в. гнезился от Индерского озера и Устюрта до левобережья р. Или. К настоящему времени казахстанская часть ареала значительно сократилась: населяет пустынные районы от Аральского моря до восточных кромок Муюнкумов и Бетпак-Далы, на севере доходит до 47° с.ш. [2]. При этом восточная граница ареала пульсирует по годам в зависимости от численности казахстанской популяции этого вида [3-10].

Места обитания. Гнездится как в бугристых и развееванных песках, так и на прилежащих к ним глинистых участках. В Бетпак-Дале установлено гнездование вдали от песков на глинистых почвах, густо поросших боялычем [3]. Необходимое условие гнездования – наличие источников воды.

Численность. До 60-х гг. XX ст. в Казахстане наблюдали осенние скопления в десятки и даже сотни тысяч особей [2]. За последние десятилетия XX в. численность этого вида повсеместно сократилась в несколько раз. В наиболее плотно населенном рябками районе, в Западной Бетпак-Дале, в июне 1983 г. за день на артезианскую скважину прилетело 2408 белобрюхих рябков [3]. В междуречье Сарысу и Сырдарьи за 30 дней мая и июня 1984 г. на водопоях отмечено 3155 птиц этого вида. В Центральной Бетпак-Дале и восточнее этот рябок распределен дисперсно и редок [3, 4]. У восточной границы своего ареала в Казахстане (пески Таукум и равнина Жусандала на левобережье дельты Или), где белобрюхий рябок бывает далеко не ежегодно, численность его колеблется от нуля (как было в 80-х гг. XX ст.) до величин, сопоставимых с численностью чернобрюхого рябка, а в годы максимума – даже превосходит последнее [6-9]. В мае 2003-2005 гг. на постоянном водопое

тұратындай мөлшерде, ал қолайлы жылдары – одан да жоғары болады [6-9]. 2003-2005 жылдары мамырда Қаншенгелдегі тұрақты суатта ақбауыр бұлдырықтар қарабауырдың бірнеше жүздерінің ішінде бірен-сарандары кездессе, 2005 ж. 18 тамызда осы жерде 200 ақбауыр бұлдырықтан тұратын топ кездескен [10]. Бірақ 2006 ж. мамырда бұл бұлдырық бұрынғыша бірен-саран күйінде кездесді [11].

Негізгі әсер ететін факторлар. Ең бастысы – қаскерлік және ұялау мезгілінде мазалау.

Биологиялық ерекшеліктері. Наурыздың аяғы – сәуірдің басында ұшып келеді. Мамырдың басынан тамыздың ортасына дейін жұмыртқалайды. Оларды шайқайтын, балапандарына қамқорлық жасайтын ересек екі құс. Балапандарына суды аталықтары құрсақ және төс қауырсындарымен 20-30 км қашықтықтан тасиды. Тұщы және ащы суды іше береді, бұл күн шыққаннан соң, кейде 17-18 сағатта, жүзеге асады. Екі рет ұрпақ өргізуі мүмкін. Тамызда үлкен топтарға жиналады және қыркүйек-қазанда Қазақстан территориясына ұшып кетеді.

Қолда өсіру. Деректер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. 1978 жылдан аулауға тиым салынған.

Қажетті қорғау шаралары. Осыдан 20 жыл бұрын жоспарланған Бетпақдала және Қызылқұм қорықтарын, сол сияқты Арысқұм мен Батыс Бетпақдаладағы ұялайтын жерлерде маманданған қорықшалар ашу. Суаттарда, әсіресе бұлдырықтардың көптеп жиналған жерлерінде, аң аулауға тиым салу. Қаскерлермен күресті күшейту.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Көбею биологиясын, антропогенді факторлардың орналасуы мен санының өзгеруіне әсерін зерттеу. Таралу аймағының тығыз шекарасында (Жусандала, Таукұм) түрдің санына мониторинг жүргізуді жалғастыру.

в Каншенгеле белобрюхие рябки встречались единицами на несколько сотен чернобрюхих [8], но 18 августа 2005 г. здесь встречена стая из 200 белобрюхих рябков [10]. Однако в мае 2006 г. этот рябок по-прежнему встречался единично [11].

Основные лимитирующие факторы. Главным образом браконьерство и беспокойство в гнездовое время.

Особенности биологии. Прилетает в конце марта – начале апреля. Яйца откладывает с начала мая до середины августа. Насиживают их, а также опекают потомство обе птицы. Воду птенцам самцы приносят в оперении брюшка и груди с расстояния в 20-30 км. Пьют как пресную, так и солоноватую воду, преимущественно после восхода солнца, но иногда также в 17-18 ч. По-видимому, потомство выводят дважды за сезон. С августа собираются в большие стаи и в сентябре – ноябре покидают пределы Казахстана.

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. С 1978 г. охота запрещена.

Необходимые меры охраны. Создать запланированные еще 20 лет назад Бетпак-Далинский и Кызылқумский заповедники, а также специализированные заказники в местах гнездования в Арысқұм и в Западной Бетпак-Дале. Запретить охоту на водопоях, особенно в местах концентрации рябков. Усилить борьбу с браконьерством.

Предложения по исследованию. Изучение биологии размножения, влияния антропогенного фактора на размещение и изменение численности. Продолжение мониторинга численности вида у восточной границы ареала (Жусандала, Таукұмы).

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Степанян, 1975; 2. Долгушин, 1962; 3. Ковшарь, Левин, 1993; 4. Ковшарь, Левин, Губин, 1986; 5. Ковшарь, Левин, Белялов, 2004; 6. Березовиков и др., 1999; 7. Ковшарь, 2003; 8. Ковшарь, 2004; 9. А. и В. Ковшарь, 2005; 10. В. Ковшарь, 2006; 11. Ковшарь, 2007.

Құрастырушы-Составители: А. С. Левин, А. Ф. Ковшарь

ҰБАҚ, ҚОЛАҢТӨС САДЖА

Syrrhaptes paradoxus
Pallas, 1773

Кептертәрізділер отряды –
Отряд Голубеобразные – *Columbiformes*

Бұлдырықтар тұқымдасы –
Семейство Рябовые – *Pteroclididae*

Статусы. IV санат. Саны соңғы жылдары қыскарып келе жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан шегіндегі бірден-бір түрі.

Таралуы. Еділ өзенінен Солтүстік-шығыс Қытайға дейінгі шөлейтті және шөлді аймақтар. Қазақстанда республиканың батыс шекарасынан шығыс шекарасына дейінгі барлық типтегі шөлдерде кездеседі. Орталық Қазақстанда ең солтүстіктегі ұялайтын жері – Қорғалжын көлдері ауданы [2]. Жекеленген жылдары Қазақстанның бұдан солтүстіктегі аудандарына жаппай ұшып келуі байқалады, бұл жерлерде қылқұйрық ұяламауы мүмкін [1,3]. Күзде ұшып кетеді және қысты күні аздаған құстар республиканың ең оңтүстіктегі аудандарында кездеседі [1].

Мекендейтін жерлері. Шөлейттер мен шөлдер. Көбіне қатты топырақты, әсіресе тасты және сортаңды учаскелері бар сазды жерлерде ұялайды [3]. Құмды шөлдерде тек бекінген құмдарда ғана кездеседі.

Саны. Дәл анықталмаған. Бұдан 30-40 жыл бұрын құрамында ондаған мың құс бар топтар кездесетін [1]. Осындай мың-мыңдап жиналған топты 1983 жылы қыркүйекте Жезқазған қаласынан батысқа қарай суат басында бақылаған. 1969-1970 жылдары 3 мыңнан 10 мыңға дейін құстар күн сайын Арал өңірі Қарақұмындағы артезиан ақпасуларының жайылмаларына ұшып келген [4]. Батыс Бетпақдалада 1983 жылдың маусымында бір күнде артезиан құдығына 1100 құс суатқа келген [5]. Оңтүстік Балқаш өңірінде де қылқұйрық кәдімгідей болған, Сарыесік-Атырауда 1982 ж. сәуір-мамырда біздер 30-40 құстан тұратын топтарды кездестірдік [5]. Бірақ қазір бұл жерде қылқұйрық сирек кездесетін болды. Ол Жусандала мен Тауқұмның етектерінде кездеспейді десек те болады. Саны құлдырауда, әсіресе, оңтүстік-шығыс Қазақстанда. Мысалы, Іле өзенінің орта ағысының сол жағалауында, Шелек пен Шарынның арасында, 2002-2004 жылда-

Статус. IV категория. Вид, в последние годы сокращающий численность.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный вид рода в пределах Казахстана.

Распространение. Полупустынная и пустынная зоны от р. Волга до Северо-Восточного Китая. В Казахстане встречается во всех типах пустынь от западных до восточных границ республики. Самая северная точка гнездования в Центральном Казахстане – район Кургальджинских озер [2]. В отдельные годы наблюдаются массовые залеты и в более северные районы Казахстана, где саджа, повидимому, не гнездится [1, 3]. Осенью откочевывает и в зимнее время встречается в небольшом количестве в самых южных областях республики [1].

Места обитания. Пустыни и полупустыни. Гнездится преимущественно на твердых почвах, предпочитая глинистые щебенитым и солончаковым [3]. В песчаных пустынях встречается лишь на закрепленных песках.

Численность. Точно не установлена. Еще 30-40 лет назад встречались стаи, содержащие десятки тысяч особей [1]. Подобные многотысячные скопления наблюдали и в сентябре 1983 г. на водопое западнее г. Джезказган. В 1969-1970 гг. от 3 до 10 тыс. птиц прилетали ежедневно на разливы у артезианских скважин в Приаральских Каракумах [4]. В Западной Бетпак-Дале в июне 1983 г. за световой день артезианскую скважину посетили 1100 птиц [5]. Сравнительно обычна была саджа в Южном Прибалхашье, где в пустыне Сары-Ишик-Отрау в апреле-мае 1982 г. мы встречали стаи по 30-40 особей [5]. Однако в настоящее время саджа и здесь стала редка. Практически не встречается она в Жусандале и вдоль кромки песков Таукум. Численность неуклонно снижается, во всяком случае, на юго-востоке Казахстана. Так, на левобережье среднего течения р. Или, между ее притоками Чилик и Чарын, при специальных поисках в мае-июне 2002-2004 гг. встречали не более 8 птиц в день, в глинисто-щебенитой

ры мамыр-маусымда арнайы іздестіргенде күніне бар-жоғы 8 құс кездессе, ал кей күндері біреуі де кездеспеді; Сөгеті даласының сазды-тасты шөлінде бір күнде бірден 7 құсқа дейін, үш жылда бар-жоғы 26 қылқұйрық есепке алынды [6, 7].

Негізгі әсер ететін факторлар. Тұрақты суаттарындағы қаскерлік.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстанның оңтүстік облыстарында отырықшы, солтүстіктен қысқа қарай ұшып кетеді. Ұялауға сәуірде, ал қары аз оңтүстік аудандарда наурызда кіріседі. Ұяда 3, сирек 2 жұмыртқа болады. Жұмыртқадан шыға салысымен балапандар ұяны тастайды және бірінші күннен бастап өз бетінше қоректенуге көшеді. Жұмыртқаны шайқап, балапандарын өрбітетін – екеуі. Ұяда жұмыртқалар наурыздың аяғынан шілденің ортасына дейін болады. Жылына 2 рет балапан шығаруы мүмкін. Тұрақты түрде ертемен суатқа келеді: олар – шалшықтар, бастаулар, ақпақұдық маңындағы жайылмалар. Қылқұйрықтар балапандарына суды, бұлдырықтар сияқты денесінің астыңғы жағындағы қауырсындармен әкелуі мүмкін. Шөл өсімдіктерінің тұқымдарымен қоректенеді.

Қолда өсіру. Қазақстан хайуанаттар парктерінде мезгіл-мезгіл ұсталады. Көбеюі белгісіз.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда 1991 жылдан аулауға тиым салынған. Территориялық жағынан тек Алтынемел ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Барлық шөл жануарлары үшін қауіпсіз болатын суаттарда аң аулауды барлық жерде және толық тиым салу. Қаскерлікпен күресті қатайту.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қылқұйрықтың барлық мекендейтін жерлерінде есеп жұмыстарын жүргізу. Ұялау биологиясын зерттеу, қолдан өсіру тәжірибесін игеру.

пустыне Сюгатинской долины – от одной до 7 птиц за день, всего 26 садж за три года [6, 7].

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство на местах постоянных водоемов.

Особенности биологии. В южных областях Казахстана оседла, из северных на зиму откочевывает. К гнездованию приступает в апреле, а в южных мало-снежных районах – в марте. В кладке 3, реже 2 яйца. Сразу после вылупления птенцы покидают гнездо и с первого дня питаются самостоятельно. Насиживают кладку и водят выводок обе птицы. Яйца в гнездах встречаются с конца марта до середины июля. Вероятно, выводят птенцов дважды за сезон. Регулярно в утренние часы посещают водоемы: лужи, родники, прискважинные разливы. Воду птенцам саджи приносят, по-видимому, так же как и рябки, в оперении нижней части тела. Поедают семена пустынных растений.

Разведение. В зоопарках Казахстана содержится эпизодически. Случаи размножения не известны.

Принятые меры охраны. В Казахстане с 1991 г. охота запрещена. Территориальная охрана осуществляется только в национальном парке Алтын-Эмель.

Необходимые меры охраны. Повсеместный и полный запрет охоты на водоемах, которые должны стать безопасной зоной для всех пустынных животных. Ужесточение мер борьбы с браконьерством.

Предложения по исследованию. Провести количественные учеты саджи во всех местах ее обитания. Изучить гнездовую биологию, освоить опыт искусственного разведения.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Долгушин, 1962; 2. Хроков и др., 1978; 3. Кривицкий, 1977; 4. Саржинский, 1977а; 5. Ковшарь, Левин, Губин, 1986; 6. Казахстанский орнитологический бюллетень, 2002-2006; 7. А.Ковшарь, В. Ковшарь, 2004.

Құрастырушы-Составители: А. С. Левин, А. Ф. Ковшарь.

ҚОҢЫР КЕПТЕР БУРЫЙ ГОЛУБЬ

Columba eversmanni
Bonaparte, 1856

Кептертәрізділер отряды –
Отряд Голубеобразные – *Columbiformes*

Кептерлер тұқымдасы –
Семейство Голубиные – *Columbidae*

Статусы. III санат. Таралу аймағы тар, эндемик түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың таралу аймағының басым көпшілігі Орталық Азияда орналасқан шамалы түрлерінің бірі.

Таралуы. Каспий теңізінен шығыста Жоңғарияға, солтүстігі - Сырдария өзенінің төменгі ағысы, Балқаш пен Зайсан көлдеріне; оңтүстігі Иран мен Ауғанстанға дейін кездеседі [1]. Индияда, Иранда және Ауғанстанда қыстайды; қысы жылы жылдары Түркіменстанда да қыстап қалады. Қазақстанда Сырдария, Шу, Іле, Қаратал, Лепсі, Тентек, Қара Ертіс өзендерінің аңғарларында таралған [2].

Мекендейтін жерлері. Шөлді аласа таулар не жағасында тоғай өскен шөл өзендерінің аңғарлары.

Саны. Батыс Тянь-Шаньның бөктерлерінде, Шақпақ асуында, 1966-1981 жылдары, көктемде 350-ге дейін (ортақ есеппен алғанда әр маусымда 70-тей күс) қоңыр кептер, ал күзде – 1139 (орташа 393) күс есепке алынған. XX ғасырдың 80-ші жылдарында саны бірнеше есе төмендеді [3,4] және әрі қарай жалғасуда.

Негізгі әсер ететін факторлар. Анықталмаған, зерттеуді қажет етеді. Мүмкін олар антропогенді сипатта болуы. Мысалы, Оңтүстік Балқаш өңірінде бұл құстың ойдағыдай тіршілік етуіне тораңғы орманындағы ағаштардың ескі қуысы болуымен тығыз байланысты, ал соңғылары жылдан-жылға азаюда [5]. Бұл кезде басқа құстармен ұялау үшін бәсекелестік артады. Осындай бәсекелестерінің бірі-қараала торғай. Оның саны қоңыр кептер мекендейтін жерлерде соңғы жылдары өсіп келеді.

Биологиялық ерекшеліктері. Жеке жұптармен қоныстанады. Ұясын қуысқа: сазды жарлардағы

Статус. III категория. Узкоареальный эндемичный вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из немногих видов рода, имеющих преимущественно центральноазиатский ареал.

Распространение. От Каспийского моря к востоку до Джунгарии; к северу – до низовьев р. Сырдарья, озер Балхаш и Зайсан; к югу – до Ирана и Афганистана [1]. Зимует в Индии, Иране и Афганистане; в теплые зимы – даже в Туркменистане. В Казахстане распространен преимущественно по долинам рек Сырдарья, Чу, Или, Каратал, Лепсы, Тентек, Черный Иртыш [2].

Места обитания. Пустынные низкогорья или долины пустынных рек с тугаями.

Численность. В предгорьях Западного Тянь-Шаня, на перевале Чокпак, еще в 1966-1981 гг. за весенний сезон регистрировали до 350 бурых голубей (в среднем около 70 птиц за сезон), а осенью – 1139 (в среднем 393). В 80-х гг. XX ст. численность упала в несколько раз [3, 4] и продолжает снижаться.

Основные лимитирующие факторы. Не установлены и нуждаются в изучении. Не исключено, что они антропогенного происхождения. В частности, в Южном Прибалхашье благополучие этого вида прямо зависит от состояния туранговых рощ со старыми дуплистыми деревьями, число которых неуклонно сокращается [5]. При этом неизбежно возрастает конкуренция с другими видами птиц за пригодные для гнездования дупла. Одним из таких конкурентов является майна, которая в последние годы стала очень многочисленной в местах обитания бурого голубя.

індерде, ескі ағаштардың қуыстарына орналас-тырады. Ұялау алдында аталықтары ерекше күйт-теу ұшуын орындайды және қарқылдап ащы дыбыс шығарады. Ұясын екі құс бірге салады. Ұяда 2 жұмыртқа болады. Жұмыртқаларын шайқайтын және балапандарын қоректендіретін – екі құс. Бір маусымда әрқайсысында екіден жұмыртқа салып үш рет ұялауы мүмкін [1,2]. Барлық кептерлер сияқты, дәнқоректі, жидектер және насекомдармен де қоректенеді. Балапандарын «құс сүті» деп аталатын қоймалжың сұйықпен асырайды. Ұшып келу-кету кезінде дәнді дақылдардың қалдықтарымен қоректенеді. Тамыз-қазанда алдымен ересектері, сонан соң жастары ұшып кетеді [3].

Қолда өсіру. Мәліметтер жоқ. Қазақстан хайуанаттар парктерінде ұсталмайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Бұл түрде арнайы қорғау шаралары қолға алынбаған, Қазақстан қорықтарында қорғалмайды.

Қажетті қорғау шаралары. Табиғи биотоптарды сақтау; ұялайтын жерлерінде қорғалатын территориялар құру. Іле өзенінің атырабында Балқаш өңірі қорығын ашу өте маңызды, ол жерге қазіргі кезде сақталып қалған тораңғы ормандарын, соның ішінде атақты Желтораңғыны енгізу қажет. Қазақстан хайуанаттар паркінде бұл түрді қолда өсіру әдістемесін жетілдіруді қолға алу керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Бұл түрдің Қазақстандағы қазіргі санын және таралуын анықтау, оның көбеюін зерттеу және санын шектейтін негізгі факторларын анықтау.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Котов, 1993; 2. Долгушин, 1960; 3. Гаврилов, Гисцов, 1985; 4. Э.И. Гаврилов, личн. сообщ.; 5. наши данные.

Құрастырушы-Составитель: А. Ф. Ковшарь.

Особенности биологии. Поселяется отдельными парами. Гнезда располагаются в пустотах: в норах глинистых обрывов, в дуплах старых деревьев. Перед началом гнездования самцы совершают характерные токовые полеты и издают громкое призывное воркование. Строят гнездо обе птицы. В кладке 2 яйца. Насиживают яйца и выкармливают птенцов оба родителя. За один сезон возможны и три кладки, каждая по два яйца [1, 2]. Как и все голуби, зерноядны, но, по-видимому, не отказываются от ягод и насекомых. Птенцов выкармливают так называемым «птичьим молочком». В период пролета кормятся падалицей культурных злаков. Отлет – с августа по октябрь; сначала отлетают взрослые, а потом молодые особи [3].

Разведение. Сведений нет. В зоопарках Казахстана не содержится. Однако, как и у других голубей, разведение этого вида не должно представлять собой сложности.

Принятые меры охраны. Специальных мер по охране этого вида до сих пор не было предпринято, и в существующих заповедниках Казахстана он не охраняется.

Необходимые меры охраны. Сохранение естественных биотопов; создание охраняемых территорий в местах гнездования. Особенно важно создание Прибалхашского заповедника в дельте реки Или, в территорию которого должны войти уцелевшие остатки туранговых роц, в т.ч. знаменитая Джельтуранга. Возможно пора уже начинать разработку методов разведения этого вида в зоопарках Казахстана.

Предложения по исследованию. Выяснить современную численность и распространение этого вида в Казахстане, изучить его размножение и установить основные факторы, лимитирующие его численность.

ҮКІ ФИЛИН

Bubo bubo
Linnaeus, 1758

Жапалақтәрізділер отряды –
Отряд Согообразные – Strigiformes

Жапалақтар тұқымдасы –
Семейство Совиные – Strigidae

Статусы. II санат. Саны тез қысқарып келе жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Политиптік, көптеген түрше түзетін, әсіресе Орталық Азия аймағында, түр.

Таралуы. Евразияда кең тараған. Республиканың барлық территориясында ала-қотан болып мекендейді [1], оның ішінде Шығыс, Оңтүстік-шығыс және Орталық Қазақстанның жазықтары мен тауларын қоса, Бетпақдалада, Арал өңірінде, Маңғыстауда, Үстірт пен Еділ-Жайық өзендерінің аралығында кездеседі.

Мекендейтін жерлері. Эвритопты түр, Үстірттің шырдары мен Батыс Қазақстанның жазықтарынан бастап Алтайдың таулы тайгасына дейінгі шөлді, далалы және таулы-орманды ландшафтары [1].

Саны. Белгісіз, бірақ көп жерлерде салыстырмалы түрде сирек. Марқакөл қазаншұңқырында (1180 км²) 1 жұп, Нарым жотасының сілемдерінде (800 км²) – 2-3 жұп, Солтүстік Зайсан өңірінде (1500 км²) – 5-6 жұп ұялайды [2]. Оның саны Жем өзенінің бойында және оның шөлдерінде, сол сияқты Ақтолағай, Желтау және Үстірттің шыр-күздарында салыстырмалы түрде біршама жоғары [3].

Негізгі әсер ететін факторлар. Қазақстанда өте ертеден ұлттық киімдерді қауырсындармен әшекейлеу және тұмар жасау үшін аулаған (ұяларын бұзып, балапандарын алады). ЭТЖ-ң сымдарында және жол бойында машина астына түсіп, шақыртқы маңындағы қақпандарға түсіп өлім-жітімге ұшырайтыны белгілі. Көктемгі өрт кезінде де ұялары жиі жойылады. Көбею нәтижесінің төмен болу

Статус. II категория. Вид с быстро сокращающейся численностью.

Значение таксона для сохранения генофонда. Политипичный вид, образующий ряд подвидов, особенно в регионе Центральной Азии.

Распространение. Широко распространен в Евразии. Спорадично населяет всю территорию республики [1], включая равнины и горы Восточного, Юго-Восточного и Центрального Казахстана, Бетпақдалу, Приаралье, Мангышлак, Устюрт и Волжско-Уральское междуречье.

Места обитания. Эвритопный вид, населяющий пустынные, степные и горно-лесные ландшафты: от чинков Устюрта и степных равнин Западного Казахстана до горной тайги Алтая [1].

Численность. Неизвестна, но в большинстве мест филин сравнительно редок. В котловине оз. Маркаколь (1180 км²) гнездится 1 пара, в отрогах Нарымского хребта (800 км²) – 2-3 пары, в Северном Призайсаные (1500 км²) – 5-6 пар [2]. Сравнительно выше его численность по р. Эмба и в приэмбаинских пустынях, а также по чинкам Ак-Толағай, Жильтау и Устюрта, где нередко пары филинов поселяются в 2-3 км друг от друга [3-7].

Основные лимитирующие факторы. В Казахстане издавна добывается для изготовления из перьев украшений для национальных костюмов и талисманов (разоряются гнезда, из которых берут птенцов). Известны случаи гибели на проводах ЛЭП и под машинами на автодорогах, в капканах у привадов. Гнезда нередко гибнут во время весенних пожаров. Основные причины низкой успешности размножения: суровые зимы и весенние похолодания, фактор

себептері: қатал қыс және көктемдегі күн суыту, мазалау факторы, сол сияқты канныбализм [4].

Биологиялық ерекшеліктері. Отырықшы, кей жерлерде көшпенді. Наурыздың екінші жартысында, көпшілік жерлерде сәуірде жұмыртқа салады. Аналығы 33-35 тәулік жұмыртқаны шайқайды. Ұяда 2-ден 5-ке дейін жұмыртқа болады. Балапандарының саны (50 ұя) – 1-5, орташа 2,8. Балапандары 50-60 тәуліктен кейін ұша бастайды. Балапандары ұялау учаскелерінде 3 айдай болады. Қорегінің негізін майда сүтқоректілер, аздап құстар құрайды [1,5].

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркінде 1949 жылдан бері көбеюде [6].

Қолға алынған қорғау шаралары. Алматы, Ақсу-Жабағылы, Үстірт, Наурызым және Марқакөл қорықтарында қорғалады. Сондай-ақ Алтынемел, Баянауыл және Қатон-Қарағай ұлттық парктерінде де қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Тұрғындар арасында түрді қорғау жайында белсенді үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу. Хайуанаттар парктері мен питомниктерде оның қауырсындарын пайдалану үшін үкіні қолда өсіруді қолға алу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Ұялайтын жерлерінің кадастрын жасау, жеке аймақтар бойынша үкінің санын анықтау. Өсімталдығын, өлім-жітімге ұшырауын, шектеуші факторларын зерттеу.

беспокойства, а также случаи канныбализма среди птенцов [4].

Особенности биологии. Оседлая, местами кочующая птица. Откладка яиц во второй половине марта, в большинстве мест – в апреле. Насиживает самка 33-35 суток. В кладке от 2 до 5 яиц. Число птенцов (50 гнезд) – 1-5, в среднем 2,8. Молодые начинают летать в возрасте 50-60 суток. Выводки держатся на гнездовых участках около 3 месяцев. Основу питания составляют мелкие млекопитающие, в меньшей степени птицы [1, 5].

Разведение. В Алматинском зоопарке филины размножаются с 1949 г. [6].

Принятые меры охраны. Внесен в Приложение II СИТЕС. Охраняется в Алматинском, Ақсу-Джабаглинском, Устюртском, Наурузумском и Маркакольском заповедниках; Алтын-Эмельском, Баянаульском и Катон-Карагайском национальных парках.

Необходимые меры охраны. Активно пропагандировать среди населения необходимость охраны вида. Наладить разведение филина в зоопарках и питомниках для использования его перьев, чтобы снять или снизить пресс на природные популяции.

Предложения по исследованию. Составление кадастра гнездовой, определение численности филина по отдельным регионам. Изучение плодовитости, смертности, лимитирующих факторов.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гаврин, 1962б; 2. Е. А. Брагин, личн. сообщ.; 3. В.В. Неручев, личн. сообщ.; 4. Березовиков, Воробьев, 1986; 5. Березовиков, Васильева, 1987; 6. Синявский, Соколовский, 1985; Левин, Карякин, 2005.

Құрастырушы-Составитель: Н. Н. Березовиков.

ІЛЕ ЖОРҒА ТОРҒАЙЫ ИЛИЙСКАЯ САКСАУЛЬНАЯ СОЙКА

Podoces panderi ilensis
Menzbier et Schnitnikov, 1915

Торғайтәрізділер отряды –
Отряд Воробьинообразные – Passeriformes

Қарғалар тұқымдасы –
Семейство Вороновые – Corvidae

Статусы. III санат. Саны күрт өзгертін оқшауланған түрше.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Сексеуіл жорғаторғайының ілелік түршесі – Оңтүстік Балқаш өңірінің эндемигі.

Таралуы. Бұл түрше тек Оңтүстік Балқаш өңірінің шөлдерінде, негізінен Іле мен Қаратал өзендерінің арасында ұялайды, бұл жерден тыс екі жерде – Іле өзенінің сол жағалауындағы Тауқұмда және Қаратал өзенінің шығысындағы Лұққымда кездескен. [1-3]. Ұялаудың ең оңтүстіктегі жері – Бақанастан алыс емес жер [10]. Соңғы 50 жылда түршенің таралу аймағы аса көп өзгере қойған жоқ. Сол жерлерде қыстайды, тек бір рет Іле өзенінің орта ағысының сол жағалауында кездескен [4].

Мекендейтін жерлері. Ағаштары сирек немесе сексеуіл, жүзгін, қоянсүйек өскен құмды жоталар мен шағылдар. Сексеуілі қалың түлейлер мен ағашсыз бекінген құмдарды ұнатпайды [4].

Саны. Дәл анықталмаған. 1982 жылы Қарадөң мекенінде ауданы 15 км²-де 13 ұя, Шеңгелді қағында аумағы 35 км²-де 30, ал олардың арасында 4 км-де 3 ұя табылған [4]. 1989 жылы барлық жерлерде жорғаторғай өте аз болды: 13-14 мамырда бар-жоғы 1 құс және шағыл құмда бір ізі ғана кездескен [6]. XX ғасырдың 90-шы жылдарында да, сол сияқты 2000-2007 жылдары да бұл құс өте сирек кездесті [11].

Негізгі әсер ететін факторлар. Ақдала массивін күріш егу үшін жырту, бұл түршенің тарылу аймағының тура ортасында жатыр, оның ұялау биотопын жоюға әкеледі [7]. Сексеуіл жорғаторғайының санына отын үшін сексеуіл жинау теріс әсерін тигізеді.

Биологиялық ерекшеліктері. Ұялайтын учаскелері тұрақты. Шар тәрізді ұясын ақпанның аяғында екі құс бірігіп сексеуілге салады. Ұядағы 3-6 жұмыртқаны аналығы 16-19 тәулік шайқайды,

Статус. III категория. Изолированный подвид с резко меняющейся численностью.

Значение таксона для сохранения генофонда. Илийский подвид саксаульной сойки – эндемик Южного Прибалхашья.

Распространение. Сойки этого подвида гнездятся только в пустынях Южного Прибалхашья, в основном в междуречье Или и Каратала, с двумя единичными встречами за его пределами – в песках Таукум на левобережье дельты реки Или и в песках Люккум восточнее Каратала [1-3]. Крайняя южная точка гнездования – недалеко от Баканаса [10]. За последние 50 лет ареал подвида не претерпел существенных изменений. Зимует сойка в тех же местах, только однажды встречена в песках левобережья среднего течения р. Или [5]. Возможно, на зиму с мест гнездования откочевывают только молодые птицы [4].

Места обитания. Бугристые и барханные пески с редкими деревьями или кустами саксаула, жузгуна, песчаной акации. Одинаково избегает как густых саксауловых лесов, так и совершенно безлесных, закрепленных песков [4].

Численность. Точно не установлена. В 1982 г. в урочище Карадон на площади 15 км² найдено 13 гнезд, в урочище Чингильды-хак на участке 35 км² – 30, а в полосе между ними шириной 4 км – 3 гнезда [4]. В 1989 г. во всех этих местах сойка была чрезвычайно редка: 13-14 мая встречена всего одна особь и один след на бархане [6]. Столь же редкой была эта птица и в 90-х гг. XX ст., а также в 2000-2007 гг. [11].

Основные лимитирующие факторы. Распашка под посевы риса Акдалинского массива, лежащего почти в центре ареала подвида, приведет к уничтожению его гнездового биотопа [7]. Отрицательно сказывается на численности саксаульной сойки также сведение саксауловых зарослей для заготовки топлива, в т.ч. производства шашлыка в местах отдыха.

балапандарын екеуі 18-20 күндей ұяда, ұшып кеткен соң тура осындай уақыт қоректендіреді. Өсіп-өну циклінің ұзақтығы 74-76 тәулік, яғни бір маусымда екі рет көбеюге мүмкіндігі жоқ. Орта есеппен бір жұп 0,9 балапан өрбітеді, бұл популяция жағдайының дұрыс болуына жеткіліксіз. Жазда омыртқасыздармен, аздап кесірткелермен қоректенеді; қыста – тұқымды, соның ішінде сексеуілдің тұқымын да жей береді [4, 7-9].

Қолда өсіру. Белгісіз. Қолда жақсы өседі [12].

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанның Қызыл кітабына 1978 жылдан тіркелген.

Қажетті қорғау шаралары. Бұл түрдің қоныстануы өте тығыз жерлердегі ұялайтын биотопын үлкен көлемде сақтау. Ол үшін Балқаш өңірі қорығын үлкен шөлді филиалымен – Іле өзенінің оң жағалауындағы атыраптың – Шетбақанас, Орта бақанас және басқаларын – сақталып қалған сексеуілді түлейлерімен қоса ашуды жеделдету керек.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Ең басты міндет – түрдің өсімталдығының өте төмен болу себептерін анықтау, сол сияқты қысқы биологиясын зерттеу.

Особенности биологии. Гнездовые участки постоянны. Шаровидное гнездо на саксауле строят в конце февраля обе птицы. Кладку из 3-6 яиц насиживает самка 16-19 суток, птенцов выкармливают оба родителя 18-20 дней в гнезде и столько же времени после вылета. Продолжительность репродуктивного цикла – 74-76 сут., что исключает возможность второго цикла размножения в один сезон. В среднем одна пара выращивает 0,9 птенца, что явно недостаточно для нормального состояния популяции. Летом кормится беспозвоночными, в меньшей мере – ящерицами; зимой – семенами, в т.ч. саксаула [4, 7-9].

Разведение. Случаи неизвестны. В неволе живет хорошо [12].

Принятые меры охраны. Внесена в Красную книгу Казахстана с 1978 г.

Необходимые меры охраны. Сохранение достаточно крупного по площади участка гнездового биотопа в местах с высокой плотностью поселения данного вида. Для этого необходимо ускорить создание Прибалхашского заповедника с крупным пустынным филиалом на правом берегу дельты р. Или – в районе старых русел Чет-Баканас, Орта-Баканас и др., с охватом сохранившихся участков саксауловых лесов.

Предложения по исследованию. Первоочередная задача – выяснение причин очень низкой плодовитости вида, а также изучение зимней биологии.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Мензбир, Шнитников, 1915; 2. Селевин, 1927; 3. Тимофеев, Врагушин, 1968; 4. Губин, Ковшарь, Левин, 1985; 5. М.Н. Корелов, личн. сообщ., 6. О.В. Белялов, личн. сообщ., 7. Губин, Ковшарь, Левин, 1986; 8. Аракелянц, 1974; 9. Лесняк, 1959; 10. Ковшарь, 2002; 11. А.Ж. Жатканбаев, личн. сообщ.; 12. наши данные.

Құрастырушы-Составитель: А. Ф. Ковшарь.

КӨКҚҰС СИНЯЯ ПТИЦА

Myophonus caeruleus
Scopoli, 1786

Торғайтәрізділер отряды –
Отряд Воробьинообразные – Passeriformes

Сайрауықтар тұқымдасы –
Семейство Дроздовые – Turdidae

Статусы. V санат. Қалпына келген, бірақ өте алақұла тараған, құс ұстаушыларға сұранысы көп стенобионтты түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы бірден-бір өкілі.

Таралуы. Қазақстанда үзілмелі жіңішке аумақпен Тянь-Шань жоталарымен батыста Талас, Өгем және Қаржантаудан шығыста Іле мен Күнгей Алатауға дейін тараған, өзінің таралу аймағының көп бөлігін көкқұс XX ғасырда-ақ қоныстанған [1-3]. Қаратау мен Шолақта кездесуі – таралу аймағының әрі қарай кеңеюінің дәлелі. Қыста оңтүстікке қарай қоныс аударады және Қазақстан шегінде кездесуі кездейсоқ болуы мүмкін. Десе де соңғы жылдары ол қыс айларында Алматы қаласында жиі ұшыра-сады [11, 12].

Мекендейтін жерлері. Теңіз деңгейінен 1200-2700 м биіктіктегі тау шатқалдары мен құздары, сарқырамалар.

Саны. Қолайлы жерлерде біршама көп. Талас Алатауында 60-шы жылдары кейбір шатқалдарда 5 км өзен арнасы бойында 7-ге дейін кездескен [4], 70-80-ші жылдары Ақсу Жабағылы қорығында ұялайтын көкқұстың жалпы саны 20 жұптай болды [5]. Іле Алатауында ұялайтын кезде саны мынандай: Үлкен Алматы шатқалында 5-6 жұп [6], Түрген өзенінің шатқалында 1986 жылы 20 ұя, оның 8-інің иесі бар [9], Талғар өзенінің суалабында (Алматы қорығы) 1988 ж. – 22, 1993 ж. – 28, 1994 ж. – 24 ұя табылған [7, 8].

Негізгі әсер ететін факторлар. Адамдардың ұясын бұзуы, экзотикалық құс ретінде қолда ұстау үшін балапандарын ұядан алу. Түрген шатқалында бел-

Статус. V категория. Восстановленный, но очень мозаично распространенный стенобионтный вид, пользующийся спросом у птицеводов.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в фауне Казахстана.

Распространение. В Казахстане распространена узкой прерывистой полосой по хребтам Тянь-Шаня от Таласского, Угамского и Каржантау на западе до Заилийского и Күнгей Алатау на востоке, причем большую часть своего ареала синяя птица заселила уже в XX в. [1-3]. Залеты в горы Каратау и Чулак – свидетельство дальнейшего расширения ареала. Зимой откочевывает к югу и в пределах Казахстана встречается скорее как исключение, хотя в последние годы ее все чаще стали встречать зимой в пределах города Алматы [11, 12].

Места обитания. Горные ущелья и каньоны, теснины и водопады в интервале высот 1200-2700 м над ур. м.

Численность. В подходящих местах бывает достаточно высокой. В Таласском Алатау в 60-е гг. в некоторых ущельях находили до 7 гнезд на 5 км речного русла [4], в 70-80-х гг. общая численность гнездящихся в заповеднике Ақсу-Джабағлы синих птиц превышала 20 пар [5]. В Заилийском Алатау численность на гнездовании такая же: в Большом Алмагинском ущелье гнездятся 5-6 пар [6], в ущелье р. Тургень в 1986 г. обнаружено 20 гнезд, из них 8 жилых [9], в бассейне р. Талғар (Алмагинский заповедник) в 1988 г. – 22, в 1993 – 28, в 1994 – 24 жилых гнезда [7, 8].

Основные лимитирующие факторы. Разорение гнезд людьми, изъятие птенцов в целях продажи

гілі барлық ұяларды бір жылдан соң құс сатушылар тонаған.

Биологиялық ерекшеліктері. Ұялайтын жерлерге сәуірде ұшып келеді. Учаскелері тұрақты, ұясы су үстінде құрлық жыртқыштары бара алмайтын күз-жартастардың ернеуіне орналасады. 4-6 жұмыртқасы бар ұяны аналығы 17 күн шайқайды, балапандарын екеуі бірге 24-25 күндей ұяда және бір жетідей ұшып кеткеннен кейін де қоректендіреді. Маусымда бір рет қана көбеюге қатысады [4]. Қорегінің негізін су және құрлық омыртқасыздары, сол сияқты кесірткелер мен тышқантәрізді кеміргіштер құрайды, сирек болса да қорек құрамында майда құстар мен балықтар кездеседі [4, 10]. Жаздың аяғы мен күзде жидектерді де жей береді [1].

Қолда өсіру. Хайуанаттар паркінде өсірмейді. Соңғы 30-40 жылда сайрағыш құстарды қолда ұстаушылар арасында кең тараған нысанға айналды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Ақсу-Жабағылы, Қаратау және Алматы қорықтарында, Іле Алатау ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Алматы қаласынан 100 км-дей қашықтықта орналасқан Іле Алатау шатқалдарында ұялардан балапандарын алумен күресу.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Ұялайтын жерлерінің картасын жасау және оларға тұрақты түрде мониторинг жүргізуді жүзеге асыру.

для клеточного содержания в качестве экзотической птицы. В ущелье Тургень уже на следующий год все известные гнезда были разорены птицеторговцами.

Особенности биологии. На местах гнездовой по-является в апреле. Гнездовые участки постоянны, гнездо располагается на скальных карнизах над водой и недоступно наземным хищникам. Кладку из 4-6 яиц насиживает самка 17 дней, птенцов кормят вдвоем с самцом около 24-25 дней в гнезде и не менее недели после вылета. За лето один репродуктивный цикл [4]. Основу пищи составляют водные и наземные беспозвоночные, а также ящерицы и мышевидные грызуны, реже мелкие птицы и рыбы [4, 10]. В конце лета и осенью поедает ягоды [1].

Разведение. В зоопарках не разводят. В последние 30-40 лет стала популярным объектом клеточного содержания любителями певчих птиц.

Принятые меры охраны. Охраняется в заповедниках Ақсу-Джабағлы, Каратауском и Алматинском, а также в Іле-Алатауском национальном парке.

Необходимые меры охраны. Борьба с изъятием птенцов из гнезд, особенно в ущельях Заилийского Алатау – на расстоянии до 100 км от Алматы.

Предложения по исследованию. Составление карты гнездовой и осуществление регулярного мониторинга за ними.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Ковшарь, 1970; 2. Ковшарь, 1972; 3. Красная книга Казахской ССР, 1978; 4. Ковшарь, 1967; 5. А. А. Иващенко, личн. сообщ.; 6. Наши данные; 7. Джаныспаев, 1989; 8. Джаныспаев, личн. сообщ.; 9. Э.Ф. Родионов, личн. сообщ.; 10. Бородихин, 1960; 11. Карпов, 2005; 12. Жданко, 2007.

Құрастырушы-Составитель: А. Ф. Ковшарь.

ҮЛКЕН ҚҰРАЛАЙҚҰС БОЛЬШАЯ ЧЕЧЕВИЦА

Carpodacus rubicilla
Guldenstadt, 1775

Торғайтәрізділер отряды –
Отряд Воробьинообразные – Passeriformes

Құнақтар тұқымдасы –
Семейство Вьюрковые – Fringillidae

Статусы. IV санат. Сирек, зерттелмеген, ала-құла тараған түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Қазақстан фаунасындағы бес түрінің біреуі.

Таралуы. Орталық және Орта Азия, Кавказ бен Оңтүстік Сібірдің биік таулары. Қазақстанда таралуы зерттелмеген. Іле мен Талас Алатауларының бөктерлерінде қыста кездескені белгілі және жазда бір рет – Жонғар Алатауындағы Ақсу өзенінің жоғарғы сағасында кездескен [1]. Бұл түр Солтүстік және Батыс Тянь-Шанның биік тау жоталарында ұялауы да мүмкін. Өйткені 1975 ж. 23 наурызда Үлкен Алматы шатқалынан Проходное асуына (Іле Алатауы, 3300 м) өтетін жерде шырмап отырған бір аталығы және одан өте алыс емес жерде бір аталық құс кездескен [2]. Сол сияқты 2005 ж. 20-шілдеде алтайлық түршесінің (*C.r.kobdensis*) аталығы мен аналығы оңтүстік Алтайдағы Белуха тауындағы Катун өзенінің жоғарғы сағасында кездескен [8]. Бұл алтайлық түршенің Қазақстанда алғашқы кездесуі.

Мекендейтін жерлері. Биік таулардың (теңіз деңгейінен 3000 м-ге биік) альпілік шалғындар мен ашық жерлердегі жартастары мен қорым тастары. Күз бен қыста тау бөктеріне, 900-1000 м биіктікке дейін, қонысын аударады, бұл жерлерде ол ағаш-бұта өсімдіктер өскен өзен тоғайлары, жасанды орманды, баулар мен парктерде кездеседі.

Саны. Екі қыстайтын жері белгілі. Алматыға жақын жердегі «Каменск үстірті» мекенінде 60-шы жылдары аққараған арасынан 50-60 құстан тұратын топтар [1], 1978 ж. ақпанда 4-13 құс, жалпы саны 100-ге дейін құстар есепке алынған [3,4]. Жабағылы өзенінде (Ақсу-Жабағылы қорығы, теңіз деңгейінен

Статус. IV категория. Редкий, неизученный, спорадично распространенный вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из пяти видов рода в фауне Казахстана.

Распространение. Высокогорья Центральной и Средней Азии, Кавказа и Южной Сибири. В Казахстане распространение не изучено, известны зимние встречи в предгорьях Заилийского и Таласского Алатау и только одна летняя – в верховьях р. Ақсу в Джунгарском Алатау [1]. Вполне возможно гнездование этого вида в высокогорье хребтов Северного и Западного Тянь-Шаня. Об этом косвенно свидетельствует встреча поющего самца 23 марта 1975 г. на перевале из Большого Алматинского ущелья в Проходное (Заилийский Алатау, 3300 м), неподалеку встречен еще один самец [2]. Наконец, 20 июля 2005 г. самец и самка алтайского подвида (*C.r.kobdensis*) встречены в верховьях реки Катунь у горы Белуха на Южном Алтае [8]. Это первая встреча алтайского подвида в Казахстане.

Места обитания. Скалы и осыпи высокогорья (выше 3000 м над ур. м.) среди альпийских лужаек и фирновых полей. Осенью и зимой перемещается в предгорья, до 900-1000 м над ур. м., где держится среди древесно-кустарниковой растительности – в тугаях рек, лесополосах, садах и парках.

Численность. Известны два очага зимовок. На Каменском плато близ Алматы в 60-х гг. среди посадок белой акации отмечали стаи по 50-60 особей [1], в феврале 1978 г. – по 4-13 птиц, при общей численности до сотни особей [3, 4]. На р. Джабаглы (заповедник Ақсу-Джабаглы, 1400 м над ур. м.), также в посадках белой акации, в 1970-1972 гг. зимовало по 15-30 особей [5], а 7-10 февраля 1985 г. – около 50 птиц, встречавшихся стайками по 5-22 особи [3]. В

1400 м), сол сияқты аққараған жасанды тоғайында 1970-1972 жылдары 15-30 құс [5], 1985 жылы 7-10 ақпанда 5-22 құстан тұратын топтағы 50-ге жуық құстар кездескен [3]. 1959-1966 ж. бұл жерлерде қараған ағаштары отырғызылмаған кезде, үлкен құралайлар тұрақты түрде орнитологиялық зерттеулер жүргізілсе де, бірде-бір құс кездеспеген [6].

Негізгі әсер ететін факторлар. Зерттелмеген. Антропогенді факторлардан маңыздысы қолда ұстау үшін қыстайтын құстардың аталықтарын аулау және дамып келе жатқан экзотикалық сайрауық құстарды сату бизнесі.

Биологиялық ерекшеліктері. Зерттелмеген. Орта Азияда бірден-бір ұя Памирде табылған [7]. Ол күн қағары салбырап тұрған жартас қуысында орналасқан, 1960 ж. 26-шілдеде онда 5 күшті шайқалған жұмыртқа болған [7]. Шайқау ұзақтығы және балапандарын қоректендіруі белгісіз. Тұқыммен қоректенеді, балапандарын асырау кезінде тікқанаттылар, қоңыздар және басқа насекомдармен қоректенеді [1].

Қолда өсіру. Белгісіз. Бірақ қолда әнші құстарды ұстаушылар жиі ұстайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Жок.

Қажетті қорғау шаралары. Алматы қаласының маңындағы «Каменск үстірті» мекенінде қыстайтын құстарды қорғауды ұйымдастыру және бұл құстарды сатуға толықтай тиым салу. Қазақстаннан тыс жерлерге әкетуге тиым салынған.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанда түрдің ұялайтын жерлерін анықтау, ұялау биологиясы мен қыстау экологиясын зерттеу.

1959-1966 гг., когда в этом месте не было посадок акации, большие чечевицы, несмотря на регулярные орнитологические исследования, ни разу здесь не отмечены [6].

Основные лимитирующие факторы. Не исследованы. Из числа антропогенных важнейшее значение может иметь неумеренный отлов зимующих самцов для содержания в неволе на фоне растущего бизнеса – торговли экзотическими видами певчих птиц. Ярко окрашенные самцы большой чечевицы представляют несомненный интерес для птицеторговцев.

Особенности биологии. Не изучены. Единственное в Средней Азии гнездо найдено на Памире [7]. Помещалось оно в трещинах скалы под нависшим козырьком, 26 июля 1960 г. в нем было 5 сильно насиженных яиц [7]. Продолжительность инкубации яиц и выкармливания птенцов не известны. Питается семенами, а в период выкармливания птенцов – прямокрыльми, жуками и другими насекомыми [1].

Разведение. Не известно, но в неволе любителями певчих птиц содержится часто.

Принятые меры охраны. Нет.

Необходимые меры охраны. Организовать охрану зимующих птиц на Каменском плато в окрестностях Алматы и полностью запретить торговлю этими птицами и вывоз их за пределы Казахстана.

Предложения по исследованию. Установить места гнездования вида в Казахстане, провести цикл исследований гнездовой биологии и зимней экологии большой чечевицы.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гаврилов, 1974; 2. Ковшарь, Жуйко, Пфеффер, Белялов, 1978; 3. О.В. Белялов, личн. сообщ.; 4. Е. Н. Лапшин, личн. сообщ.; 5. Губин, 1989; 6. Ковшарь, 1966; 7. Абдусаламов, 1961; 8. Айе, 2006.

Құрастырушы-Составитель: А.Ф. Ковшарь.

СҮТҚОРЕКТІЛЕР
МЛЕКОПИТАЮЩИЕ
MAMMALIA

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЫ – НАУЧНЫЙ РЕДАКТОР

биология ғылымдарының докторы, профессор –
доктор биологических наук, профессор

БЕКЕНОВ А. Б.

ҚҰРАСТЫРУШЫЛАР-СОСТАВИТЕЛИ:

Байдавлетов Р. Ж.
Бекенов А. Б.
Грачев Ю. А.
Есжанов Б.
Касабеков Б. Б.
Лобачев Ю. С.
Мелдебеков А. М.
Мусабеков К. С.
Шаймарданов Р. Т.

КӨПТІСТІ ЖЕРТЕСЕР БЕЛОЗУБКА-МАЛЮТКА

Suncus etruscus
Sovi, 1822

Насекомжегіштер отряды –
Отряд Насекомоядные – Insectivora
Жертесерлер тұқымдасы –
Семейство Землеройковые – Soricidae

Статусы. III санат. Сирек кездесетін, зерттелмеген түр; Қазақстан - оның таралуының шет аймағы.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Жер бетінде белгілі сүтқоректілердің ішіндегі ең кішісі. Қазақстандағы туысының жалғыз өкілі.

Таралуы. Оңтүстік Еуропа, Аравия, Закавказье, Иран, Орта Азия, Индия, Шри-Ланка, Тайвань, Малай архипелагі, Филиппин, Шығыс және Оңтүстік Африка. Қазақстанда бұл жертесердің сүйегі жыртқыш құстардың қиынан ғана екі жерден табылған: Үстірттің солтүстік биік шыңынан және Арал теңізінің солтүстік жағалауынан [1]. 1980 ж. желтоқсан айында көптісті жертесер Оңтүстік Қазақстан облысында Күрүккелес өзенінің бойында (Абай поселкесіне жақын жерден) ұсталған [2]. Бұл экземпляр Ташкент университетінің коллекциясында сақтаулы (дене мөлшері – 36, құйрығы – 27, тіресегі – 5 мм, салмағы – 2 г).

Мекендейтін жерлері. Таулы жерлердің төменгі етегінде және төменгі белдеуінде мекендейді. Өзендер мен көлдер жағаларындағы тоғайларда, бау-бақшалар, егістік жерлердің етегінде кездеседі [1]. Басқа жертесерлер сияқты ін қазуға нашар бейімделген; табиғатта өздерінің ұяларын әртүрлі табиғи қуыстарда, ескі індерде салады. Көбіне ылғалды жерлерді мекендеуді ұнатады.

Саны. Белгісіз, сирек кездесетін аң.

Негізгі шектеуші факторлар. Зерттелмеген. Адамның шаруашылық қызметтерінің әсерінен мекендейтін жерлерінің бұзылуы, құрғақшылық жылдары азықтарының аздығынан өлім-жітімге ұшырауы, жұт жылдары көп қырылуы - оның санының азаюына әсер ететін факторлар.

Биологиялық ерекшеліктері. Тіршілігі түнде өтеді. Әртүрлі омыртқасыз жәндіктермен (насекомдар, олардың дернәсілдері, жаңбыр құрттары және т.б.) қоректенеді. Сондай-ақ азықтарында ұсақ омыртқалы жануарлар да (бақалар, кесірткелер, кеміргіштердің балалары) кездесіп қалады. Азығы-

Статус. III категория. Редкий, неизученный вид; в Казахстане находится периферийная часть его ареала.

Значение таксона для сохранения генофонда. Самое мелкое млекопитающее, известное на Земле. Единственный представитель рода в Казахстане.

Распространение. Южная Европа, Аравия, Закавказье, Иран, Средняя Азия, Индия, Шри-Ланка, Тайвань, Малайский архипелаг, Филиппины, Восточная и Южная Африка. В Казахстане кости этой белозубки найдены в погадках хищных птиц из двух мест: северный чинк Устюрта и северный берег Аральского моря [1]. В декабре 1980 г. белозубка-малютка была поймана в долине р.Куруккелес недалеко от пос.Абай Южно-Казахстанской области [2]. Экземпляр хранения в Коллекции Ташкентского госуниверситета (добытый зверек оказался самцом: длина тела – 36, хвоста – 27, плюсны – 5 мм, вес – 2.0 г).

Места обитания. Приурочены к предгорьям и нижним поясам горных массивов. Заселяет тугайные заросли по берегам озер и речек, встречается в культурном ландшафте (сады, огороды, обочины полей) [1]. Как и другие землеройки, плохо приспособлена к рытью нор, и в природе, по всей вероятности, устраивает свои гнезда в различных естественных укрытиях, щелях, чужих необитаемых норах. Предпочитает селиться во влажных местах.

Численность. Неизвестна, но очевидно мала.

Основные лимитирующие факторы. Не изучены. Возможно, разрушение мест обитания в связи с хозяйственной деятельностью человека, а также гибель зверьков от недостатка кормов в засушливые годы, в поздние холодные весны и от вымерзания в суровые зимы. Раннее стравливание травостоя скотом также может влиять на кормовую базу этих зверьков.

Особенности биологии. Активность в основном ночная. Питается различными беспозвоночными

ның тәуліктік қоры аңның өз салмағынан 1.5-2 есе көп болады. Таралуының оңтүстік бөлігінде бүкіл жыл бойы көбеюі мүмкін. Әр аналық 2-5-тен өсім береді. Өлсіз, соқыр туған балалары тез өсіп, 3-4 жетіде өзінше тіршілік етуге көшеді.

Қолда өсіру. Ол туралы мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Үстірт қорығында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Жергілікті жұртшылық арасында бұл аңды қорғау жөнінде үгіт – насихат жұмыстарын жүргізу қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қазақстанда бұл аңның таралуын және санын анықтап, экологиясын зерттеу керек.

(насекомые, их личинки, дождевые черви и т.д.), а также мелкими позвоночными животными (лягушками, ящерицами, детенышами мышевидных грызунов). Суточная потребность в пище в 1,5-2 раза превышает собственный вес зверька. В южных частях ареала, по-видимому, размножается круглый год. В помете 2-5 детенышей, которые рождаются голыми, слепыми, но развиваются, по-видимому, очень быстро и в 3-4-недельном возрасте переходит к самостоятельному образу жизни.

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. Возможно, охраняется в Устьюртском заповеднике, поскольку обнаружена в этом регионе, на чинке Устьюрта.

Необходимые меры охраны. Усиление разъяснительной работы среди местного населения.

Предложения по исследованию. Выявление области распространения в Казахстане, состояния численности и основных черт экологии вида.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Касабеков, 1985; 2. Кашкаров Р. Д., Кашкаров Д. Ю., 1994.

Құрастырушылар-Составители: А. Б. Бекенов, А. М. Мелдебеков.

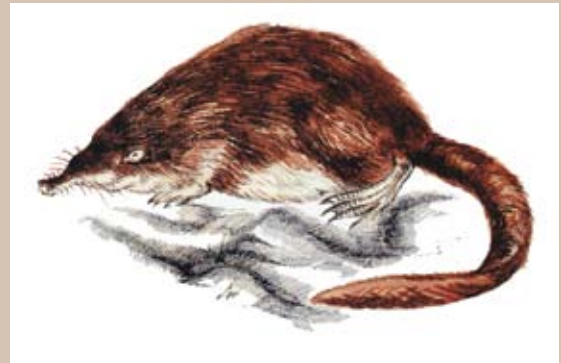

ЖҰПАР ТЫШҚАН ВЫХУХОЛЬ

Desmana moschata
Linnaeus, 1758

Насекомжегіштер отряды –
Отряд Насекомоядные – Insectivora

Көртышқандар тұқымдасы –
Семейство Кротовые – Talpidae

Статусы. II санат. Саны азайып бара жатқан сирек кездесетін реликті түр. Халықаралық табиғат қорғау одағының Қызыл кітабына енгізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасында өзі аттас тұқымдас тармағының жалғыз өкілі.

Таралуы. XX ғ. басында жұпар тышқан Днепр, Дон, Еділ мен Жайық өзендері бойында едәуір болды. Қазіргі таралу аймағы да осы өзендер бойында, бірақ мекендейтін жерлері тарылған. Қазақстанда, негізінен, Жайық өзені жағалауында таралған, сондай-ақ Ащы, Қараоба және Солянка өзендерінде де кездескен [1]. Аздап Еділ бойында (Атырау облысы) ұшырасып қалады. 1961 жылы Челябинь облысындағы (Ресей) Ой өзені бассейніне жіберілген. Одан Тоғызак және Тобыл өзендері арқылы Қостанай облысы суларына енген. Обаған өзені бойында да кездеседі. Қазірде Челябинь, Қорған (Ресей) және Қостанай облыстары территорияларының түйіскен жерінде жұпар тышқанның тұрақты популяциясы пайда болды.

Мекендейтін жерлері. Жағасында жайқалып камыс-құрақ өскен өзен мен көлдер, өзектер, ескі су қоймалары. Көбіне түбі сазды, омыртқасыз жәндіктері мол, терең әрі қыста түбіне дейін қатпайтын суларды мекендейді. Жағасында өскен ағаштар мен бұталар жұпар тышқан індерін онда жайылған малдардың бұзуынан қорғайды.

Саны. 1988 жылы Батыс Қазақстан облысының өзен-көлдерінде 1,7-2,0 мыңдай, ал Ой және Тобыл өзендерінде шамамен 1.0 мыңдай жұпар тышқанның бар екендігі анықталды [1, 3, 4].

Негізгі шектеуші факторлар. Су деңгейінің өзгеруі, аумақ балық аулау, су жағалауындағы шаруашылық жұмыстары, мал жаю, сулардың ластануы. Аңның тіршілік ететін қоныстарындағы азық қоры мен қорғаныс жағдайларының өзгеруі.

Биологиялық ерекшеліктері. Жыныстық жағынан 10-11 айда жетіледі [5]. Қолайлы жағдайда бүкіл

Статус. II категория. Сокращающийся в численности редкий реликтовый вид. Внесен в Красную книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель подсемейства выхухольей в фауне Казахстана.

Распространение. В начале XX в. выхухоль была обычна в бассейнах рр. Днепра, Дона, Волги и Урала. Современный ареал находится в водных системах перечисленных рек и имеет разорванный характер. В Казахстане распространена в основном в бассейне р. Урал, а также отмечена в поймах рр. Ащы, Караоба и Солянка [1]. Изредка встречается в дельте Волги в Тенгизском районе Атырауской области. В 1961 г. была выпущена в бассейне р. Уй Челябинской области России, откуда по рекам Тогузак и Тобол проникла в Костанайскую область. Обитает в бассейне р. Убаган [2]. В настоящее время на стыке трех областей – Челябинской, Курганской (Россия) и Костанайской (Казахстан) – образовалась устойчивая популяция выхухоли.

Места обитания. Пойменные озера, старицы, протоки, небольшие речки с тихим течением, заросшие водной растительностью. Выбирает достаточно глубокие и не промерзающие водоемы с илистым дном и богатой фауной беспозвоночных. Растущие по берегам озер и стариц кусты предохраняют норы выхухоли от разрушения пасущимся скотом.

Численность. В 1998 г. на водоемах Западно-Казахстанской области обитало 1,7-2,0 тыс. выхухольей, в поймах рек Уй и Тобол – около 1 тыс. особей [1, 3, 4].

Основные лимитирующие факторы. Резкое изменение уровня водоемов, сетное рыболовство, хозяйственное преобразование пойм, выпас скота, загрязнение водоемов и изменение кормовых и защитных условий в местах обитания зверьков.

Особенности биологии. Половозрелость наступает в возрасте 10-11 мес [5]. При благоприятных усло-

жыл бойы өніп-өседі; көбеюінде екі жоғары кезең байқалады – көктем – жаз және күз. 45-50 күндей буаз болып, аналықтары 1-5, жиірек 3-4 балаларын дүниеге келтіреді [2, 5]. Су жағаларында жұпар тышқан тұрақты және уақытша індерін қазады. Тіршілігі көбіне кешкілік жағдайда басталады. Жұпар-тамақ талғамайтын хайуанат. Су жәндіктері мен өсімдіктердің 102 түрімен қоректенеді.

Қолда өсіру. Мәліметтер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қазақстанда жұпар тышқанды аулауға 1920 ж. тыйым салынған. Батыс Қазақстан облысында Кирсанов қорықшасында және басқа қорықшаларда қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Батыс Қазақстан облысында Жайық өзені бойында қорық ұйымдастыру қажет [2, 5], сондай-ақ Ой-Тобыл қорықшасан ұйымдастыру да күн тәртібінде тұр [1]. Аң мекендейтін қоныстарын қорғаудың біріккен шараларын жүзеге асыру: орман ағаштарын кесуді азайту, аумен, верштермен балық аулауға тыйым салу, аң қоныстарына тазатырылмаған суларды жіберуді тоқтату.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Аң мекендейтін қоныстарды анықтау және санақ жұмыстарын жүргізу, аң тіршілігін зерттеуді қолға алу қажет.

виях способны размножаться в течение всего года, но выделяются два пика размножения – весенне-летний и осенний. Беременность – 45-50 дней. В помете 1-5, чаще 3-4 детеныша [2, 5]. В берегах водоемов выхухоли роют норы двух типов: постоянные и временные. Ведет сумеречный образ жизни. Выхухоль – всеядное животное. Список ее кормов составляет 102 наименования – 72 – водные беспозвоночные и 30 растительного происхождения [5].

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. В Казахстане добыча выхухоли запрещена с 1920 г. Охраняется в Кирсановском заказнике и других заказниках Западно-Казахстанской обл.

Необходимые меры охраны. Создать заповедник в бассейне р. Урал на границе Оренбургской и Западно-Казахстанской областей [2, 5], а также организовать Уйско-Тобольский заказник [1]. Необходимы комплексные меры по охране пойменных угодий: ограничение рубок леса, запрет отлова рыбы вершами и сетями, прекратить сброс неочищенных вод в водоемы, населенные выхухолью.

Предложения по исследованию. Необходимо провести инвентаризацию угодий и учет численности зверька в местах его обитания. Изучение образа жизни этого зверька.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Есжанов, Бекенов, Карагойшин, 1999; 2. Бекенов, 1996; 3. Хахин, Иванов, 1986; Кривошеков, 1986; 5. Хахин, 2001.

Құрастырушы-Составитель: А. Б. Бекенов.

ИКОННИКОВ ЖАРҚАНАТЫ НОЧНИЦА ИКОННИКОВА

Myotis ikonnikovi
Ognev, 1911

Жарқанаттар немесе қолқанаттылар отряды –
Отряд Рукокрылые – Chiroptera

Жылтыртұмсықты жарқанаттар тұқымдасы –
Семейство Гладконосые – Vespertilionidae

Статусы. IV санат. Саны аз, зерттелмеген түр. Систематикасы да зерттеле қойған жоқ.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Сирек кездесетін тайга орманымен байланысты оңтүстік-сібірлік түр. Қазақстан фаунасындағы ең кіші жарқанаттардың бірі.

Таралуы. Оңтүстік Сібірде, Алтай, Оңтүстік Приморье, Солтүстік-шығыс Моңғолия, Солтүстік-батыс Қытайда таралған. Қазақстанда таулы Алтайдың батыс жағынан табылған [1]. Бұқтырма өзенінің бойынан, Қатонқарағай ауданынан, Тигирецкий тауынан, Таловка өзені жағалауынан белгілі [2].

Мекендейтін жерлері. Қазақстанда Иконников жарқанатының мекені тайга орманымен байланысты. Адам қоныстарынан алысырақ ормандарды мекендеуді ұнатады. Бұл жарқанат тауда теңіз деңгейінен 1600-1700 м биіктікке дейін көтіріледі. Таудың тік беткейлері мен жартасты учаскелерін мекендейді. Кейде қыста таудағы үңгірлерден де табады. Негізгі мекендері – жартастар арасындағы қуыстар мен үңгірлер.

Саны. Соңғы жылдарға дейін бұл түрдің ТМД елдерінде таралған 12-ақ жері ғана белгілі. Қиыр шығыста, Приморье өлкесінде, Моңғолия мен Қытайда оның 6 мекендейтін қонысы белгілі. Оның біреуі Синегор үңгірінен қыста табылған. Сібір мен Алтай тауларын бірнеше рет зерттеу кезінде Иконников жарқанаты табылған жоқ. Қазақстанда ол тек оқта-текте ғана табылып қалады.

Негізгі шектеуші факторлар. Белгісіз.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстанда бұл туралы мәлімет жоқ. Басқа да таралған жерлерінен коллекциондық материалдар өте аз [1]. Тіршілігі туралы да мәліметтер жоқ. Шамалауымыз бойынша, ормандарда олар шағын колония түрінде өмір сүреді. Көбіне жеке-жеке ұшып жүреді. Азықтануға түнде ұшады. Аспанда 1-3 м биіктікте азығын аулап жүргенін көресіз; ұшуы көбелектердің қалықтап

Статус. IV категория. Малочисленный, неизученный таежный вид, Таксономическое положение неясно.

Значение таксона для сохранения генофонда. Редкий южно-сибирский вид, связанный с таежными лесами. Одна из самых маленьких летучих мышей фауны Казахстана.

Распространение. Южная Сибирь от Сахалина, Южного Приморья до Алтая, Северо-Восточная Монголия, Северо-Западный Китай; севернее 56° с. ш. не найдена. В Казахстане обнаружена только в западной части Горного Алтая [1] – в Катон-Карагае, на р. Быструшка близ деревни Черновая (верховья р. Бухтарма) и на Тигирецком хр. На р. Таловка (правый приток р. Белопорожная) [2].

Места обитания. Находки ночницы Иконникова в Казахстане связано с таежными местообитаниями. Она встречается в девственной тайге вдали от человеческих поселений, но не избегает и измененных человеком участков (просека, рубка и т. д.) леса. Ночница Иконникова встречается как на горах с крутыми склонами и скальными участками, так и на плоскогорье, поднимаясь в горы до 1600-1700 м н. ур. моря. Изредка ее находят в естественных пещерах на зимовке. Дневные убежища – в щелях и трещинах скал, под отставшей корой деревьев, в щелях за обшивкой деревянных строений.

Численность. До последнего времени было известно не более 12 мест находок этого вида на территории СНГ. Они были найдены на юге Дальнего Востока и в Приморском крае в большинстве заповедников, на морском побережье и в горах – всего не менее 6 местонахождений. Одна особь найдена на зимовке в пещере Синегорской. В многочисленных обследованных пещерах юга Средней Сибири и Алтая ночница Иконникова пока не обнаружена. В Казахстане известны единичные встречи.

Основные лимитирующие факторы. Неизвестны.

ұшуын еске түсіреді. Ұсақ насекомдармен қоректенеді.

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Марқакөл мен Батыс-Алтай қорықтарында, мүмкін, «Қатон-Қарағай» ұлттық табиғи паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қорғау шаралары айқындалған жоқ.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қорғау шараларын белгілеу үшін олардың биологиясын зерттеу керек.

Особенности биологии. По Казахстану данных нет. Находки в Сибири, в Приморье, Монголии и Китае показывают, что эта ночница очень редка и коллекционные сборы представлены одиночными зверьками, редко двумя особями, пойманными одновременно [1]. Образ жизни этих ночниц неизвестен. Предположительно, они живут небольшими колониями и связаны с лесами. Держатся поодиночке. Вылет на кормежку поздний, почти в полной темноте. Кормится с перерывами всю ночь, летая над небольшими лесными полянами, среди деревьев, реже – около крон, обычно на высоте 1-3 м. Полет медленный слабый, без резких поворотов, напоминает полет крупных дневных бабочек. Питается различными мелкими насекомыми, активными в ночное время.

Разведение. По разведению данных нет.

Принятые меры охраны. Охраняется в Маркакольском заповеднике на Южном Алтае, возможно, в Западно-Алтайском заповеднике и ГНПП «Катон-Қарағай», где она пока не найдена.

Необходимые меры охраны. Не разработаны.

Предложения по исследованию. Необходимо изучение биологии вида с целью разработки специальных мер охраны.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Стрелков, 1976; 2. Стрелков, Шаймарданов, 1983.

Құрастырушы-Составитель: Р. Т. Шаймарданов.

АЗИЯ ЖАЛПАКҚҰЛАҚТЫ ЖАРҚАНАТЫ АЗИАТСКАЯ ШИРОКОУШКА

Barbastella leucomelas
Cretzshmar, 1826

Жарқанаттар немесе қолқанаттылар отряды –
Отряд Рукокрылые – Chiroptera

Жылтыртұмсықты жарқанаттар тұқымдасы –
Семейство Гладконосые – Vespertilionidae

Статусы. IV санат. Зерттелмеген түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Солтүстік Тянь-Шань тауына енген алдыңғы азия – үндіқытайлық түр.

Таралуы. Батыс Арабия мен Солтүстік Индиядан Үндіқытай мен Жапонияға дейін таралған. Орта Азияда Түркіменстан, Тәжікстан, Қырғызстан мен Өзбекстанның оңтүстігінен белгілі. Қазақстанда әзірге екі жерден [1, 2]: Бартоғай мен Қорам селосының маңынан (Іле Алатауы) табылып отыр.

Мекендейтін жерлері. Орта Азияда жартылай шөлейтті ормансыз қоныстарда және құрғақ тау етектерінде мекендейді. Қазақстанда табылған екі жарқанат Іле Алатауы етегінен 1200 м биіктікте қазылған қазба орнының қабырғасынан және сазды үңгірден табылған. Қыста тау етектеріндегі жазықта үңгірлерде кездесе, ал жазда тауда 2200 м биіктікке дейін мекендейді.

Саны. Мәлімет жоқ.

Негізгі шектеуші факторлар. Белгісіз.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстанда мәлімет жоқ. Өзбек зоологтары Қазақстанның оңтүстік шекарасынан 20 шақырымдай жердегі Қарақамыс селосы маңындағы үңгірде бұл жарқанатты көргенін хабарлады. Мұнда олар қыркүйек айының бірінші онкүндігінде ұшып келеді. Осындағы үңгірлер мен қуыстарда қыстап шығып, сәуір айында қоныс аударады. Кейбіреулері мамыр-маусым айларына дейін осы манда тіршілік етеді. Ташкент маңындағы үңгірлерде 1-ден 3-ке дейін бұл жарқанат кездескен. Бір-бірінен алыстау қоныстанады. Мамырдың аяғы мен маусымда 1-2 жас жарқанат дүниеге келеді. Жаз-

Статус. IV категория. Неизученный вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Редкий переднеазиатско-индокитайский вид, проникающий в отроги Северного Тянь-Шаня.

Распространение. От западной Аравии и Северной Индии до Индокитая и Японии. В странах Среднеазиатского региона известна на юге Туркменистана, Таджикистана, Кыргызстана и Узбекистана. В Казахстане известна по двум находкам [1, 2], обе – в восточной оконечности Заилийского Алатау: урочища Бартоғай и окрестности пос. Курам.

Места обитания. В соседних регионах Средней Азии обитание приурочено к полупустынным безлесным ландшафтам или к поясу нагорных ксерофитов. В Казахстане найдена на абсолютных высотах 1200 м над ур. м. в предгорной зоне Заилийского Алатау: два зверька встречены на стенах заброшенной штольни и один – в глинистой карстовой пещере. Зимой встречается в подгорных равнинах, пещерах и предгорьях, а летом откочевывает в горы, где найдена на высоте 2200 м над ур. м.

Численность. Данных нет.

Основные лимитирующие факторы. Неизвестны.

Особенности биологии. По Казахстану данных нет. Появление широкоушек осенью в пещерах р. Каракамыш, в двух десятках километров от южной границы Казахстана, подтверждено узбекскими зоологами. Здесь они появляются уже к первой декаде сентября. Зимуют как в лессовых, так и каменных пещерах, появляясь и оставляя пещеры преимущественно уже в апреле, хотя единичные особи

да тау күздарындағы қуыстарды мекендесе, қыста үңгірлерде қыстайды. Насекомдармен қоректенеді.

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Алматы қорығы мен «Алтынемел» ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Анықталған жоқ.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Қорғау шараларын белгілеу үшін биологиясын зерттеу керек.

могут задерживаться до мая и даже начала июня. В окрестностях Ташкента зверьки встречались от одного до трех в каждой из пещер. Они обычно держались далеко друг от друга, спрятавшись или пристроившись на выступе стены. Эти зверьки никогда не висели на верхнем своде подземелья. Данные по размножению очень скудные, известно только, что широкоушки рожают по одному – два детеныша, роды проходят в конце мая-июне.

Летом широкоушки, видимо, селятся в расщелинах скал и в зимовочных пещерах не встречаются. Зимой в пещерах, по-видимому, во время оттепели питаются бабочками – совками, зимующими тут же. Остальные стороны жизни широкоушек, так же как и детали питания, суточная активность в разные сезоны, до сих пор не выяснены.

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. Охраняется в Алматинском заповеднике и Национальном природном парке «Алтын-Эмель».

Необходимые меры охраны. Не разработаны.

Предложения по исследованию. Изучить биологию с целью разработки специальных мер охраны вида.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Шаймарданов, 1982; 2. Шаймарданов, 1985.

Құрастырушылар-Составители: Р. Т. Шаймарданов, А. М. Мелдебеков.

БОБРИНСКИЙ ЖАРҚАНАТЫ КОЖАНОК БОБРИНСКОГО

Eptesicus bobrinskii
Kuzyakin, 1935

Жарқанаттар немесе қолқанаттылар отряды –
Отряд Рукокрылые – Chiroptera

Жылтыртұмсықты жарқанаттар тұқымдасы –
Семейство Гладконосые – Vespertilionidae

Статусы. III санат. Таралуы шектеулі сирек кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Республикамыздан тыс 5 жерді есептегенде, Қазақстан эндемигі. Біздің елімізде сипатталып жазылған жарқанат.

Таралуы. Таралу аймағы шағын жарқанат. Ол Арал теңізінің солтүстік және солтүстік-шығыс жағалауында (45-49° с.ш. және 62-69° с.ш.) бөлек-бөлек учаскелерде таралған [1]. Бобринский жарқанаты едәуір Торғай өзенінің төменгі жағында, Ырғыз-Шелқар, Арыскүм, Бетпақдаланың солтүстік-батыс жағында, Сарысу өзенінің орта ағысында кездеседі.

Мекендейтін жерлері. Солтүстік шөл дала мен шөлейтті өңірдің оңтүстік жағы. Құмды, сазды, жусанды және жусанды-дәнді жерлерді мекендейді [2].

Саны. Саны аз түр. Мамандар 4 жыл ішінде еліміздің шөлдерінен 300-дей ғана жарқанатты есепке алған. Қазақстан территориясында Бобринский жарқанатының жалпы саны бірнеше мыңдай деп есептелінеді. Қазірде оның 100 және 70 жарқанаттан тұратын екі колониясы белгілі.

Негізгі шектеуші факторлар. Анықталған жоқ. Мүмкін, ескі бейіттер мен ғимараттарды бұзу және оларды коллекция үшін жинау да әсер ететін шығар.

Биологиялық ерекшеліктері. Көптеген колониялары су көздеріне жақын орналасады, ол одан алыстау жерлерде де сирек кездеседі. Жінішке қуыстар мен құрылыстарда мекендейді. Күмбездердің ішіндегі қуыстар олардың негізгі мекендері. Түнгі жем аулауға кеш (21-22 сағ. аралығында) шығады. Қоныстарында өте сақ [3]. Аналықтары туар кезде 6-8-ден жиналып, бір-бірден бала туады. Ол кезде олардың маңында бірден ғана ересек еркектері

Статус. III категория. Редкий, узкоареальный вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. За исключением пяти точек находок за пределами республики – это фактически эндемик Казахстана. Единственный вид рукокрылого описанный с территории страны.

Распространение. Кратная спорадичность – одна из особенностей распространения этого вида. Ареал его, ограниченный территорией, примыкающей к северному и северо-восточному берегу Аральского моря (45-49° с.ш. и 62-69° в.д.), состоит как бы из отдельных очагов, без видимой причины разобщенных значительными незаселенными пространствами [1]. Из районов, которые обследовались специалистами, относительным обилием кожанка Бобринского выделяется долина нижнего течения р. Торғай и окрестности Иргиза-Челкара, Арыскумы, Северо-Западная Бетпак-Дала и припойменные участки р. Сарысу в ее среднем течении.

Места обитания. Равнины северных пустынь и южной кромки полупустынь. Встречается как в песках, так и в глинистых, поlynных и поlynно-злаковых равнинах [2].

Численность. Очень малочисленный вид. Специалистами за 4 полевых сезона учтено всего 300 особей. Ограниченный ареал и крайняя спорадичность в пределах области распространения позволяют оценить общее количество кожанка Бобринского в несколько тысяч особей. Пока известны всего две материнские колонии этих зверьков – в 100 и 70 особей.

Основные лимитирующие факторы. Не выяснены. По-видимому, разрушение со временем могильных построек из сырцового и обожженного кирпича – мест обитания этого кожанка, а также интенсивный сбор летучих мышей для коллекций.

ғана кездесті. Балаларын кеш, маусым айының орта кезінде дүниеге келтіреді.

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға тиым салынған.

Қажетті қорғау шаралары. Анықталған жоқ.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Биологиясын зерттеу керек. Оларды қорғау шараларын айқындау қажет.

Особенности биологии. Большинство колоний встречается вблизи водоемов, изредка встречали и вдали от них. Убежища его очень узкие щели и полости в постройках человека. Есть основания считать, что он предпочитает горизонтальные щели. В больших погребальных мавзолеях (кумбезах), обитает в узких пазах между кирпичами, всегда с внутренней стороны постройки. На ночную охоту вылетает поздно, в густых сумерках, между 21 ч 20 мин – 22 ч 20 мин. В убежищах отличается пугливостью и осторожностью [3]. Самки приносят только по одному детенышу, собираясь в небольшие колонии по 6-8 особей, изредка поодиночке. Более чем в половине случаев находок вместе с группами самок или непосредственной близости от них найдено по одному самцу; неизвестно – случайное это явление или черта биологии. Рождение молодняка происходит сравнительно поздно, не ранее середины июня.

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. Специальные меры охраны не разработаны. Отлов запрещен.

Необходимые меры охраны. Не разработаны.

Предложения по исследованию. Изучить биологию вида и разработка специальных мер по его охране.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Стрелков, 1976;
2. Стрелков, Шаймарданов, 1983;
3. Стрелков, 1985.

Құрастырушы-Составитель: Р. Т. Шаймарданов.

АҚБАУЫР ЖАРҚАНАТ БЕЛОБРЮХИЙ СТРЕЛОУХ

Otonycteris hemprichi
Peters, 1859

Жарқанаттар немесе қолқанаттылар отряды –
Отряд Рукокрылые – Chiroptera

Жылтыртұмсықты жарқанаттар тұқымдасы –
Семейство Гладконосые – Vespertilionidae

Статусы. III санат. Зерттелмеген, сирек кездесетін түр. Қазақстанда оның нағыз солтүстікте табылған мекендері белгілі [1].

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанның оңтүстік бөлігіне енген жерорта теңізі жағалауының сирек өкілі.

Таралуы. Қазақстанда екі жерден ғана: бірі – Қаратаудың батыс жағындағы Ақмешіт үңгірінен [2], екіншісі – Үстірттің батыс шыңындағы Көгесем құдығы төңірегінде табылып отыр [3]. Түркімениядағы Үлкен Балхан тауларынан да (Үстірттен оңтүстікке қарай 400 км) табылды.

Мекендейтін жерлері. Қаратаудағы Ақмешіт үңгірі төңірегіндегі шөлейтті жерлер, тасты шұңқырлар, ал Үстіртте су көздеріне жақын сазды биік қыраттар. Ақмешіт үңгірінде жарқанаттардың басқа да бес түрімен бірге тіршілік етеді. Көрші Түркіменстанда ақбауыр жарқанаттар көбіне таулар мен олардың етектерінде тіршілік етеді. Тасты, жартасты жазық жерлерде де табылған. Бадхыз ауданында және Кюрендаг тауларында да мекендейді. Өзбекстанда шөлді жерлерде және тау етектерінде 1000 м биіктікке дейін өмір сүреді.

Саны. Қазақстанда мәлімет жоқ. Таралуының басқа жерлерінде саны 30-дай ақбауыр жарқанаттың колониясы кездескен (көбею кезінде).

Негізгі шектеуші факторлар. Белгісіз.

Биологиялық ерекшеліктері. Ол туралы Қазақстанда мәлімет жоқ. Орта Азияда зерттеулер мынаны көрсетеді: көктем мен жазда еркектері жеке-жеке жүрсе, ұрғашылары шағын топ құрып өмір сүреді [4]. Қараңғы түсе аңшылыққа шығады. Қалықтап ұшуы құстардың ұшуына ұқсайды. Насекомдарды жер бетінен 2-3 м биіктіктен ұстайды. Оны жер бетінен 20-25 м биіктікте сирек кездестіресіз. Негізгі азықтары – коңыздар, инеліктер, көбелектер. Кейде тіршілік ететін мекендерінен кесірткелерді де ұстайды. Әр аналық көбіне 2-ден өсім береді. Жас

Статус. III категория. Редкий, неизученный вид. В Казахстане находятся самые северные места находок [1].

Значение таксона для сохранения генофонда. Редкий средиземноморский элемент фауны рукокрылых Палеарктики, проникающий в южную часть Казахстана.

Распространение. Известен по двум находкам в республике. Одна из них – пещера Ақмечет в западной части хр. Каратау близ г. Чимкента [2], другая – на Западном чинке Устюрта, в окрестностях колодца Кугусем [3]. Ближайшее к Устюрту место находки белобрюхого стрелоуха – горы Большие Балханы в Туркмении, т.е. примерно 400 км в югу.

Места обитания. Шельфовая зона хр. Каратау – сглаженные опустыненные ландшафты в окрестностях пещеры Ақмечет, рассеченные неглубокими каменными оврагами. На Устюрте – подчинковая зона глинисто-гипсовые обрывы с горько-солевыми источниками. В пещере Ақмечет сообитает с пятью видами летучих мышей. В соседнем Туркменистане белобрюхие стрелоухи встречаются преимущественно в горных и предгорных районах, но найдены и в оазисах на равнинах. Связаны с выходами скал и лессовыми обрывами, в трещинах которых находят себе убежища. Вторично приспособились к обитанию в щелях и трещинах глинистых и каменных построек. Встречаются как богатых водой в горных долинах, так и в безводных районах Бадхыза и опустыненных предгорьях Кюрендага. В Узбекистане обитает на равнинах в пустынной зоне и в предгорном поясе адыров, поднимаясь до 1000 м над ур. моря.

Численность. Для Казахстана данных нет. В других частях ареала находили колонии численностью до трех десятков особей (после размножения).

Основные лимитирующие факторы. Неизвестны.

жарқанаттар тез өседі және шілде айында өзінше қоректерін аулауға кіріседі.

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Үстірт қорығында және Орта Азия мемлекеттерінің көптеген қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Анықталған жоқ.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Биологиясын зерттеу керек. Сол арқылы оны қорғау шараларын жүзуге асыру қажет.

Особенности биологии. По Казахстану данных нет. Находки в Средней Азии показывают, что в весенне-летнее время самцы обычно встречаются поодиночке, а самки – небольшими группами [4]. На охоту вылетает с наступлением темноты. Неторопливый полет этой крупной летучей мыши очень похож на птичий. Стрелоуха редко удается видеть на высоте 20-25 м, обычно он ловит насекомых, медленно порхая в 2-3 м от земли. В пище преобладают жуки, особенно мелкие виды хрущей и навозников, изредка стрекозы и бабочки. Наблюдения последних лет показали, что это крупное и сильное рукокрылое охотится за гекконами, которых ловит с земли и со стен обрывов, а так же в щелях построек на дневках. Молодые иногда появляются в начале июня, у каждой самки обычно рождаются 2 детеныша. Растут они быстро и в первых числах июля начинают летать и самостоятельно питаться.

Разведение. Данных о разведении в неволе нет.

Принятые меры охраны. Охраняется в Устюртском заповеднике, а так же в большинстве заповедников Туркменистана, Узбекистана и Таджикистана.

Необходимые меры охраны. Не разработаны.

Предложения по исследованию. Изучение биологии с целью разработки специальных мер охраны вида.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Шаймарданов, 1985; 2. Родионов, Гаврилов, Бородихин, 1974; 3. Шаймарданов, 1982; 4. Стрелков и др., 1978.

Құрастырушылар-Составители: Р. Т. Шаймарданов, А. М. Мелдебеков.

БҮРМЕ ЕРІНДІ ЖАРҚАНАТ ШИРОКОУХИЙ СКЛАДЧАТОГУБ

Tadarida teniotis
Rafinesque, 1814

Жарқанаттар немесе қолқанаттылар отряды –
Отряд Рукокрылые – Chiroptera

Иттұмсықты жарқанаттар тұқымдасы –
Семейство Бульдоговые – Molossidae

Статусы. III санат. Сирек кездесетін түр. Қазақстанда таралуының солтүстік-шығыс шекарасы өтеді [1].

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Орта Азия мен Қазақстан фаунасында тропикалық иттұмсықты жарқанаттар тұқымдасының дара өкілі.

Таралуы. Қазақстанда бірінші рет оңтүстік-батыс Тяньшань тауындағы Піскем өзенінің жоғарғы ағысынан табылған [2]. Талас Алатау мен Қаратаудың тоғысқан жерінде, Ақмешіт үңгірінде, Шымкент қаласының солтүстігіне қарай [3]. Таралу аймағында кең таралған. Африка, Еуропа мен Азияда да табылған.

Мекендейтін жерлері. Ақмешіт үңгірінде және басқа да үңгірлер мен қуыстарда мекендейді [3]. Жазда кеңқұлақты жарқанаттар жартастардағы қуыстарда көбірек кездеседі [4].

Саны. Мәлімет жоқ.

Негізгі шектеуші факторлар. Зерттелмеген. Мүмкін, ауа бассейнінің улы газдармен улануы және ауыл шаруашылық қоныстарының гербицидтермен күшті қанығуы әсер ететін шығар.

Биологиялық ерекшеліктері. Қоныс аударатын түр. Шақпақ асуындағы жарқанаттар күзде құстардың оңтүстікке қарай қоныс аудару кезінде ұсталған [1, 4]. Жемдерін аулауға кеңқұлақты жарқанат басқа жарқанаттарға қарағанда кешірек ұшады. Кейде 20 шақырым қашықтыққа дейін ұшып кетеді. Тек буаз ұрғашылардан тұратын колониялармен бірге, тек еркектерінен тұратын колониялар да кездеседі. Қуыстарда бірнеше ондаған метр биіктікте ілігіп тұрған жарқанаттарды көруге болады. Өзбекстанда буаз жарқанаттарды мамыр айының аяғында ұстаған. Тууы маусым айының басында басталады. Бір бала туады [5]. Ұсақ насекомдармен қоректенеді.

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ.

Статус. III категория. Редкий вид. В Казахстане проходит северо-восточная граница его ареала [1].

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель тропического семейства бульдовых в фауне Средней Азии и Казахстана.

Распространение. В Казахстане впервые был обнаружен в верховьях р.Пскем в юго-западных отрогах Тянь-Шаня [2]. Встречается на стыке Таласского Алатау и Каратау, найден в пещере Акмечеть, к северу от г. Чимкента [3]. На протяжении основного ареала распространен широко. Отдельные находки известны из субтропиков Африки, Европы и Азии от Юго-Восточного Китая до Португалии.

Места обитания. Пещера Акмечеть: имеет широкий вход, довольно большая), находится среди сглаженных опустыненных предгорий, изредка рассеченных неглубокими ущельями [3]. Летом складчатогуб чаще всего укрывается в глубоких горизонтальных и вертикальных щелях скальных обрывов с карнизами в верхней части и в щелях потолков пещер или ниш [4].

Численность. Данных нет.

Основные лимитирующие факторы. Не изучены. Возможно – загазованность ядовитыми веществами воздушного бассейна и сильное насыщение гербицидами сельхозугодий.

Особенности биологии. Очевидно, на севере ареала – перелетный вид. Все случаи регистрации этого зверька на перевале Чокпак были сделаны осенью во время интенсивного пролета большинства птиц на юг [1, 4]. На охоту складчатогубы вылетают позже всех рукокрылых; покрывают большие расстояния (до 20 км), могут кормиться все теплое время суток. Живут семейными колониями, где на несколько самок приходится один самец. Встречаются колонии, состоящие из одних беременных самок или одних самцов. Колонии размещаются в щелях под нависающими карнизами на высоте от трех до несколь-

Қолға алынған қорғау шаралары. Бадхыз бен Копетдаг (Түрікмения), Ақсу-Жабағылы және Қаратау қорықтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Жергілікті тұрғындар арасында барлық жарқанаттарды қорғау жөнінде үгіт – насихат жұмыстарын жүргізу қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Республикамызда түрдің таралуын зерттеу және қорғау шараларының биологиялық негізін жасау керек.

ких десятков метров. В Узбекистане беременных самок с крупными эмбрионами добывали в конце мая. Роды проходят в начале июня. Рожают одного детеныша [5]. Питаются мелкими насекомыми, не имеющими жесткого хитинового покрова.

Разведение. Данных по разведению нет.

Принятые меры охраны. Охраняются в заповедниках Копетдага и, возможно, в Бадхызском (Туркменистан), Ақсу-Джабағылыском и Каратауском государственных заповедниках (Казахстан).

Необходимые меры охраны. Организовать широкую пропаганду среди населения о необходимости сохранения всех рукокрылых и их убежищ.

Предложения по исследованию. Изучить распространение вида в республике и разработать биологические основы его охраны.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Стрелков, 1976; 2. Афанасьев и др., 1953; 3. Родионов и др., 1974; 4. Шаймарданов, 1985; 5. Богданов, 1953.

Құрастырушы-Составитель: Р. Т. Шаймарданов.

МЕНЗБИР СУЫРЫ СУРОК МЕНЗБИРА

Marmota menzbieri
Kaschkarov, 1925

Кеміргіштер отряды –
Отряд Грызуны – Rodentia

Тиіндер тұқымдасы –
Семейство Белічы – Sciuridae

Статусы. II санат. Саны азайып бара жатқан түр. Халықаралық табиғат қорғау одағының Қызыл кітабына енгізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Батыс Тяньшанның эндемигі.

Таралуы. Батыс Тяньшанда тек бір-бірінен бөлінген үш учаскеде таралған. 400 шаршы шақырым жерді алып жатқан Талас Алатауында [1], Қаржантаудың солтүстік-шығыс бөлігі және Өгем тау жотасының солтүстік бөлігінде (Өгем мен Бадам, Сайрам өзендері аңғарлары) қоныстанған [2]. Қазірде аталған тауларда суыр қоныстары бір-бірімен қосылып кеткен [3].

Мекендейтін жерлері. Таудың альпі және субальпі белдеулерінде және далалық жерлерде теңіз деңгейінен 2100-3300 м биіктікте тіршілік етеді. Тауда, сай-сала бойында, көк шөпті қоныстарда мекендейді [1, 2, 3]. Таудың төменгі жағында қары қалың түсетін солтүстік және солтүстік-шығыс бөлігін қоныстанса, ал жоғарғы (2900 м) биіктікте күнгей оңтүстік және оңтүстік-батыс бөлігін қоныстайды [4].

Саны. Қазақстанда XX ғ. 40-шы жылдары көк суырдың қоры 40-50 мыңдай болған (1 км² 100-120 суыр) [1]. Ал 70-ші жылдары саны үштен бірге дейін азайды [2], 90-шы жылдары 20-25 мыңдай басы саналған [4]. Соңғы жылғы (2001 ж.) санақ бойынша, саны өскені байқалады (25-30 мыңдай) [3].

Негізгі шектеуші факторлар. Ол – браконьерлік, мекендерінде малдың көп жайылуы.

Биологиялық ерекшеліктері. Тұрақты індерде тіршілік етеді. Көк суырлар қысқы ұйқыға тамыз – қыркүйек айларында кетіп, наурыз-сәуір айларында оянады. Қысқы ұйқысы 7-8 айға дейін созылады. Індерінде шағылысып, одан кейін 2-7-ге

Статус. II категория. Вид с резко сокращающейся численностью. Внесен в Красную книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Эндемик Западного Тянь-Шаня.

Распространение. Мировой ареал состоит всего из трех изолированных участков в Западном Тянь-Шане. Из них таласский, площадью около 400 км², полностью расположен в Южно-Казахстанской области [1], и занимает северо-восточную часть хр. Каржантау и прилегающую часть северного склона Угамского хребта – на водоразделах рек Бадам, Угам, Сайрам [2]. В настоящее время ареал сурка Мензбира в Казахстане сплошной, без географических разрывов, все выделяемые участки (угамский, сайрамский и бадамский) смыкаются друг другом [3].

Места обитания. Обитает на альпийских, субальпийских лугах и в злаковых степях, на высоте 2100-3300 м над ур. м. Наиболее благоприятны для его обитания участки гор со сглаженным рельефом и хорошо выраженным мезорельефом [1, 2, 3]. В нижнем поясе заселяет наиболее многоснежные северные и северо-восточные склоны, в верхнем (выше 2900 м) – южные и юго-западные малоснежные и более прогреваемые. Излюбленные места обитания – пологие склоны со средне- и низкотравной растительностью, около ручьев и мощных снежников [4].

Численность. В 40-х гг. в Казахстане насчитывалось 40-50 тыс. сурка Мензбира, при средней плотности населения 100-120 зверьков на 1 км² [1]. В 70-е гг., его численность сократилась на одну треть [2], а в 90-е гг. не более 20-25 тыс. особей [4]. В 2001 г. общая численность сурка Мензбира оценена 25-30 тысяч особей [3].

Основные лимитирующие факторы. Это, прежде всего, прямое истребление – браконьерство, уни-

дейін бала туады. Көк суырдың, басқа суырлармен салыстырғанда, өсімталдығы едеуір төмен [1, 2]. Суырлар көктемде шөптің тамыры мен тамыр түйнектерін жейді, ал жазда өсімдіктің жапырағы және гүлдерімен қоректенеді. Азық рациондында жауын құрты, ұлулар кездесіп қалады.

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Көк суырды 1962 жылдан бастап аулауға тиым салынған. Ақсу-Жабағылы қорығында және 2005 жылдан Сайрам-Өгем мемлекеттік ұлттық паркінде қорғауға алынған.

Қажетті қорғау шаралары. Бадам өзенінің жоғарғы ағысында қорықша ұйымдастыру қажет.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Оны үнемі бақылауға алу керек.

чтожение чабанскими собаками, а косвенное – интенсивный выпас скота.

Особенности биологии. Зверек оседлый. Свойственно небольшие сезонные перемещения. Характер использования территории – семейный. Зимняя спячка длится 7-8 месяцев. Пробуждение – в марте-мае, залегание спячку – в августе-сентябре. Размножается один раз в году. Молодых в выводке 2-7, чаще 3-4. Среди сурков Казахстана имеет наименьший показатель воспроизводства. Половой зрелости достигает после трех перезимовок [1, 6]. Весной питается корневищами, луковичками и ростками эфемеров и эфемероидов, а летом – зелеными сочными частями растений: побегами, листьями, цветками. Весной и в начале лето поедает дождевых червей, жуков, моллюсков [1, 2]. Основные враги – лисица, волк, беркут и медведи.

Разведение. В Казахстане не проводится.

Принятие меры охраны. Промысел запрещен с 1962 г. Охраняется в Ақсу-Джабаглинском заповеднике и Сайрам-Угамском национальном парке (ГНПП).

Необходимые меры охраны. Организовать заказник в верховьях р. Бадам.

Предложения по исследованию. Регулярный мониторинг состояния популяции.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Капитонов, 1969; 2. Капитонов, 1978; 3. Плахов, 2002; 4. Капитонов, 1973; 5. Плахов, Ковшарь, 1991; 6. Машкин, 1981; 7. Машкин, 1980; 8. Спивакова, Плахов, 1996; 9. Бибиков, Капитонов, 1969.

Құрастырушылар-Составители: К. С. Мусабеков, А. М. Мелдебеков.

ҮНДІ ЖАЙРАСЫ ИНДИЙСКИЙ ДИКОБРАЗ

Hystrix indica
Kerr, 1792

Кеміргіштер отряды –

Отряд Грызуны – Rodentia

Жайратектестер тұқымдасы –

Семейство Дикобразовые – Hystricidae

Статусы. IV санат. Сирек кездесетін, аз зерттелген түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасында тұқымдастың жалғыз түрі.

Таралуы. Маңғышлақтың оңтүстігінде, Талас, Қырғыз, Іле Алатауларында, Қаратау және Шу-Іле тауларында кездеседі [1]. Маңғышлақтың оңтүстігінде Кендірлі-Қайсан үстіртінде, Елшібек құдығы, Жабайұшқан бөлігінде [2], Талас Алатауында, Сайрам-Ақсу өзендерінің аралығындағы тау қойнауында [3], Іле Алатауының батыс бөлігіндегі Жетіжол, Қастек тау етектерінде [4], Қырғыз Алатауының Аспара, Мерке, Қаракыстақ, Қаракат, Сарыбұлақ, Шұңқыр қойнауларында [3], Қаратаудың Сырдария бөлігінің оңтүстік-шығысында және Кіші Қаратауда таралған [3, 5].

Мекендейтін жерлері. Қазақстанда жайралар таудың шатқалдары мен қойнауларының теңіз деңгейінен 2000 м биіктіктегі жер бедері ойлы-қырлы аласа таулар мен тау етектерінде мекендейді [1]. Іле Алатауында жапырақты орманда (1200-1700 м) мекендесе [6], Қырғыз Алатауында – шетен, долана, арша, талдар өскен бұталардың арасында қоныстайды (900-1800 м) [4]. Талас Алатауында өзен аңғарындағы тоғай мен аршалардың және тас шатқалдардағы үңгірлер мен қуыстарда мекендесе [6], Қаратауда өзен аңғарындағы тоғайлар мен жеміс-жидек арасында кездеседі [3, 5]. Маңғыстауда жарлардың қуыстарын, сирек те болса кейде құмда кездеседі [6]. Барлық жерде таудың қары аз, шөбі қалың оңтүстік бөлігін қоныстайды [1].

Саны. Барлық жерде саны сирек, анық саны туралы дерек жоқ. Қаратауда 1983 жылы 200 км² жайра-

Статус. IV категория. Редкий, малоизученный вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. В фауне Казахстана единственный вид семейства.

Распространение. Встречается на Южном Мангышлаке, в Таласском, Киргизском и Заилийском Алатау и Каратау, в Чу-Илийском горах [1]. На Южном Мангышлаке в районе Кендирли-Каясанское плато, колодца Елшибек, на уступе Жабайұшқан [2]. В Таласском Алатау в междуречье Ақсу-Сайрам [3], в Заилийском – в западных отрогах – Жетыжол, Кастекский [4], в Киргизском – в ущельях Кокдонен, Аспара, Мерке, Каракыстақ, Каракат, Сарыбұлақ, Чунгур [3], в Сырдаринском Каратау – юго-восточных части и в Малом Каратау [3, 5].

Места обитания. В Казахстане места обитания дикобраза приурочены к изрезанному мезо-рельефу предгорных и низкогорных районов на высоте до 2000 м над ур. м.[1]. В Заилийском Алатау обитает в лиственном лесу (1200-1700 м над ур. м) [6], в Киргизском Алатау – на ковыльно-степных участках с зарослями кустарников (900-1800 м над ур. м.) [3]. В Таласском Алатау дикобраз обитает по каменистым террасам и обрывам каньонов, где ксерофитная кустарниковая растительность чередуется с тугайными зарослями и арчовниками [6], а в Каратау – в припойменных тугаях и ясеневых лесах по долинам рек [5] и в поясе плодовых культур [3]. На Мангышлаке селится по склонам оврагов и редко на равнине в песках [6]. Повсеместно тяготеет к южным бесснежным и малоснежным склонам, богатым эфемероидной растительностью [1].

Численность. Везде крайне редок, конкретных данных о былой численности этого зверька в Казахстане нет. В Каратау в 1983 г. на 200 км² было

ның 200 іні кездессе, осы жерде бір шаршы км² шақырымда 1,0-2,5 жайра санаққа алынған [5].

Негізгі шектеу факторлары. Қардың қалың түсіп, топырақтың қатты қатып қалуы. Мекендейтін жерлерде мал санының шектен тыс көп болуы мен браконьерлік жолмен аулауы, қойшы иттерінен зардап шегуі.

Биологиялық ерекшеліктері. Бір жерде ғана тіршілік ететін аң. Ін қазады. Тасты учаскелердегі қуыстарды, саңлауларды уақытша баспана ретінде пайдаланады. Тіршілігі түнде өтеді. Өсімдіктен азықпен қоректенеді, оның ішінде жер асты бөлімдерін (тамыр, тамыр түйнек), жемістер мен тұқымдарды сүйсіне жейді. Жайралар көктемде көбейеді, 3-5 ұрпақ туады. Қыста ұйқыға жатпайды, бірақ белсенділігі азаяды [1, 6].

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қаратау қорығында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Аңдарды браконьерлерден қорғауды күшейту керек. Қырғыз Алатауында (Қарақыстақ өзені бойында) қорықша ұйымдастыру қажет.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Биологиясын зерттеу қажет.

учтено более 200 жилых нор дикобраза. Плотность популяции здесь составляла 1,0-2,5 особи на 1 км² [5].

Основные лимитирующие факторы. Высокий снежный покров и сильное промерзание грунта. Из антропогенных факторов выпас домашних животных, хищничество чабанских собак и браконьерство.

Особенности биологии. Зверь ведет оседлый образ жизни. Роет норы. Использует щели, пустоты на каменистых участках как временные жилища – укрытия. Активен в темное время суток. Питается растительной пищей, предпочитая подземные части (корневища, корнеклубни), плоды и семена. Размножаются дикобразы весной. В выводке 3-5 детенышей. Зимой в спячку не впадают, ведут малоактивный образ жизни [1, 6].

Меры охраны. Охраняется в Каратауском заповеднике.

Необходимые меры охраны. На Киргизском хребте (долина р.Карақыстақ) необходимо организовать заказник.

Предложения по исследованию. Выяснить современное распространение и численность дикобраза в Казахстане.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Капитонов, 1977; 2. Плахов, 2005; 3. Грачев, 1991;
4. Касабеков, 2006; 5. Колбинцев, 1991; 6. Кыдырбаев, 1996.

Құрастырушы-Составитель: К. С. Мусабеков.

ЖАЛМАН СЕЛЕВИНИЯ

Selevinia betpakdalensis
Belosludov et Bazhanov, 1938

Кеміргіштер отряды –
Отряд Грызуны – Rodentia

Қалқанқұлақтар тұқымдасы –
Семейство Селевиниевые – Seleviniidae

Статусы. III санат. Өте сирек кездесетін кеміргіш.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанның оңтүстік-шығыс бөлігінің эндемигі.

Таралуы. Бірінші рет Бетпақдала шөлінен табылды. Соңғы жылдары жалман өзінің таралу аймағында Сарысу өзенінің оң жағалауынан, солтүстік және солтүстік-шығыс Прибалқашиядан, Алакөл мен Зайсан ойпаттарынан табылды [1-8].

Мекендейтін жерлері. Көптеген табылған жерлері - баялыш өскен тасты шөлдер. Бірақ басқа таралған жерлерінде ол теріскен, қараған, көкпек және тобылғытұс өскен сазды шөлдерде кездесті. Бірқатар аң қалың шөп өскен тобылғы арасынан ұсталды [1-8].

Саны. Соңғы уақытқа дейін оның мекендейтін жерлерінен тек 40-тай ғана жалман ұсталған [4]. Оны аулау мен санақ жүргізу әдісі жетілмегендіктен оның санын анықтау мүмкін болмай отыр. Саны туралы мәлімет жоқ [1-14].

Негізгі шектеу факторлары. Белгісіз. Оның бірі, мүмкін, негізгі қорегі – насекомдардың аз-көптігіне байланысты болар [3].

Биологиялық ерекшеліктері. Қысқы ұйқыға кетеді. Көктемде ерте кездескені – наурыздың үшінші онкүндігі, ал күзде – қыркүйек айының аяғы. Жеке-жеке тіршілік етеді. Тіршілігі, көбіне, кешкілік басталады. Негізгі қоректері – шегірткелер және басқа насекомдар. Ұрғашылары 4-8 бала туады [4]. Қазақстанда биологиясының көп мәселелері әлі зерттелмеген.

Қолда өсіру. Бірнешеуі қолда ұсталды [6, 7, 9-11], бірақ ол туралы көп мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Жалманды қорғау шаралары әлі жасалған жоқ. Жалман өзі тіршілік ететін жерлер мен қоректенуге ерекше бейімделген кеміргіш. Бұл сирек кездесетін аңға ең қауіптісі – шөл даламызда бұталарды, әсіресе, баялыш пен тобылғытұсті кесу мен отау. Көптеген

Статус. III категория. Очень редкий зверек.

Значение таксона для сохранения генофонда. Эндемик юго-восточной части Казахстана.

Распространение. Впервые найдена в пустыне Бетпақ-Дала. В последние годы селевиния обнаружена внутри большого неразорванного ареала, включающего правобережье р.Сарысу, значительную часть северного и северо-восточного Прибалқашья, Алакольскую и Зайсанскую котловины [1-8].

Места обитания. Большинство находок связано с боялычем в шибнистых пустынях, но в других частях ареала она отлавливалась на солончаках в зарослях терескена, караганы, кокпека и таволгоцветта. Ряд поимок были сделаны в зарослях спиреи с довольно густым травостоем [1-8].

Численность. К настоящему времени науки известно не более 40 селевиний, добытых обычно единичными экземплярами [4]. Отсутствие методик отлова и учета не дает возможности реально оценить численность вида. Сведений о динамике численности нет [1-14].

Основные лимитирующие факторы. Неизвестны. Один из них, по-видимому, степень обилия отдельных групп насекомых – основного корма селевиний [3].

Особенности биологии. Зимоспящий зверек. Наиболее ранняя встреча активной особи – третья декада марта, наиболее поздняя – конец сентября. Ведет одиночный образ жизни. Активен в основном в сумеречное время. Основные корма – пустынные саранчовые и другие насекомые, живущие на боялыче. В выводке бывает 4-8 детенышей. В Казахстане основные вопросы биологии не изучены.

Разведение. Неоднократно содержалось в неволе [6, 7, 9-11], но данных по разведению нет.

Принятые меры охраны. Меры охраны не принимались. Селевиния – узкоспециализированный

аудандарда жергілікті тұрғындар боялыш пен тобылғытүсті отын есебінде пайдаланады. Бұл бағалы бұталардың жойылуына әкеп соғады.

Қажетті қорғау шаралары. Жалманды сақтау үшін баялыш, тобылғытүс сияқты маңызды өсімдіктерді қорғау шараларын жүзеге асыру керек.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Жалманға есеп жүргізу мен аулаудың әдістемесін жасау керек. Қолда өсіру әдістемесін де қолға алған жөн. Биологиясын зерттеу керек.

в плане местообитаний и питания вид. Основную угрозу для его существования представляет исчезновение пустынных кустарников, в частности – боялыча и таволгоцвета. Во многих районах эти кустарники являются единственным доступным для местного населения видов топлива, что приводит к их исчезновению.

Необходимые меры охраны. Для сохранения селективных необходимы действенные меры охране зарослей боялыча, таволгоцвета и другой пустынной кустарниковой и полукустарниковой растительности.

Предложения по исследованию. Разработка методов учета и отлова; опыты по содержанию в неволе в целях разведения. Подробные специальные исследования биологии вида.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Пастернак, 1967;
2. Гуляевская, Стогов, 1983;
3. Афанасьев, 1960;
4. Исмагилов, 1961;
5. Капитонов и др., 1973а;
6. Бурделов, Россинская, 1959;
7. Бурделов, Трухачев, 1977;
8. Кубыкин, 1977;
9. Ионов, 1948;
10. Зверев, 1948;
11. Мусоров, 1951;
12. Исмагилов, 1977;
13. Мазин, Кыдырбаев, 1996;
14. Эрлик, Кошкараров, 2005.

Құрастырушы-Составитель: Р. Т. Шаймарданов.

БЕССАУСАҚТЫ ЕРГЕЖЕЙЛІ ҚОСАЯҚ ПЯТИПАЛЫЙ КАРЛИКОВЫЙ ТУШКАНЧИК

Cardiocranius paradoxus
Satunin, 1903

Кеміргіштер отряды –
Отряд Грызуны – Rodentia

Қосаяқтар тұқымдасы –
Семейство Тушканчиковые – Dipodidae

Статусы. III санат. Сирек, аз зерттелген түр. Ресей Федерациясының Қызыл кітабына тіркелген (2001).

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Монотиптік туыстың Қазақстан фаунасындағы бірден-бір өкілі.

Таралуы. Солтүстік Балқаш өңірі, онда аң Балқаш көлінің солтүстік жағалауы бойымен 35-70 км-ге созылып жатқан тар жерде таралған. Ол Бектауата тауының етегінде, Қаракенелі, Қалмақ-Емел, Бөрібай, Шұбартау тауларында табылған [1-6]. Алакөл қазаншұңқырында да мекендеуі мүмкін, өйткені оның Қазақстанмен шекаралас Қытайдың Синьцзян-Ұйғыр ауданында ұсталғаны белгілі [7].

Мекендейтін жерлері. Өсімдік жамылғысы шөлейтті типті (соранды – эфемерлі ассоциация) майда қиыршық тасты жайдақ тау етектері мен құмды – майда қиыршық тасты және сирек өскен далалы өсімдіктері бар (жусанды-астық өсімдікті ассоциация) адырлы жерлер [8].

Саны. Өте төмен. Төмендеу бағыты байқалады. 2001 жылы Солтүстік Балқаш өңірінде кардиокраниустың кездесуі В. И. Капитоновтың деректерімен [4] салыстырғанда 13-14 есе қысқарса, ал Қалмақ-Емел тауы ауданында ергежейлі қосаяқтың салыстырмалы саны 20-30 жыл бұрынғымен салыстырғанда 4-5 есе кем [10 км-де 0,07 қосаяқ] болды [6].

Негізгі шектеу факторлары. Аласа сирек өсімдік жамылғысы бар биотоптар аумағының қысқаруы, қысқы ұйқы кезінде қары аз әрі суық қыстарда кеміргіштердің өлім-жітімге ұшырауы және жыртқыштар әсері.

Биологиялық ерекшеліктері. Жалғыз тіршілік етеді. Түнде белсенді. Қысқы ұйқыға кетеді. Сәуірдің ортасынан қыркүйектің ортасына дейін белсенді. Жазда қысқа (110-135 см) және терең емес (24-26 см) өздері қазған індерде тіршілік етеді [9]. Жекелеген кеміргіштің мекендеу учаскесі 14300 м²-ге жетеді. Негізгі қорегі – өсімдіктің тұқымы мен түйіні.

Статус. III категория. Редкий малоизученный вид. Внесен в Красную книгу Российской Федерации (2001).

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель монотипического рода в фауне Казахстана.

Распространение. Северное Прибалхашье, где зверек распространен в узкой полосе шириной 35-70 км, протянувшейся вдоль северного берега оз. Балхаш. Он обнаружен на северном подгорном шлейфе горы Бектауата, у гор Каракенели, Калмак-Эмель, Бурубай, Шубартау [1-6]. Возможно обитание этого тушканчика и в Алакольской котловине, поскольку известны его находки в Синьцзян-Уйгурском районе Китая, на границе с Казахстаном [7].

Места обитания. Пологие мелкощепенные шлейфы предгорий с растительным покровом полупустынного типа (солянково-эфемеровая ассоциация) и холмистые участки с песчано-мелкощепенным грунтом и разреженной степной растительностью (полынно-злаковая ассоциация) [8].

Численность. Очень низкая. Наблюдается тенденция к снижению. В 2001 г. встречаемость кардиокраниуса в Северном Прибалхашье сократилась в 13-14 раз по сравнению с данными В. И. Капитонова [4], а в районе горы Калмак-Эмель относительная численность карликовых тушканчиков оказалась в 4-5 раз ниже (0,07 особей на 10 км), чем 20-30 лет назад [6].

Основные лимитирующие факторы. Сокращение площади биотопов с низким разреженным травостоем, гибель зверьков во время спячки из-за глубокого промерзания грунта после очень холодных малоснежных зим и усиление пресса хищников.

Особенности биологии. Ведет одиночный оседлый образ жизни. Активен ночью. Зимоспящий. Активный период длится с середины апреля до середины сентября. Летом живет в коротких (110-135 см) и

Мамыр-маусымда көбееді, жылына бір рет ұрпақ әкеледі, ұяда 2-5 ұрпағы болады [10]. Бір жаста жыныстық жағынан жетіледі. Табиғатта жасының ұзақтығы 3 жылға жетеді [7].

Қолда өсіру. Деректер жоқ. Жекеленген қосаяқтар бірнеше рет ұзақ уақыт (3 жылға жуық) қолда ұсталған [1].

Қолға алынған қорғау шаралары. Алынбаған.

Қажетті қорғау шаралары. Кеміргіштің экологиясын толық анықтағанға дейін Бектауата тауының сол жақ етегін және Шұбартаудың оң жақ етегін қорықшалар ретінде жариялау.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Бессаусақты ергежейлі қосаяқтың популяциясына тұрақты мониторинг қажет.

неглубоких (24-26 см) норах, которые выкапывает сам [9]. Участок обитания отдельного зверька составляет до 14300 м². Основные корма-семена и завязи растений. Размножается в мае-июне, приносит один выводок в году, в выводке 2-5 детенышей [10]. Половой зрелости достигает в возрасте одного года. Максимальная продолжительность жизни в природе достигает 3-х лет [7].

Разведение. Данных нет. Одиночные особи неоднократно длительно (почти до 3-х лет) содержались в условиях неволи [11].

Принятые меры охраны. Не принимались.

Необходимые меры охраны. До детального выяснения экологии зверька объявить заказниками северный шлейф горы Бектауата и южное подгорье Шұбартау.

Предложения по исследованию. Необходим постоянный мониторинг популяции пятипалого карликового тушканчика.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Капитонов, Ганюшин, 1971; 2. Смирнов, 1971; 3. Капитонов, 1972; 4. Капитонов, 1977; 5. Мазин, Лобачев, Шаймарданов, 1977; 6. Громов, Есжанов, 2004; 7. Шенброт, Соколов и др., 1995; 8. Мелдебеков, Есжанов, 2006; 9. Мазин, 1982; 10. Мазин, Касабеков, 1983; 11. Мазин, 1996.

Құрастырушылар-Составители: Б. Есжанов, А. М. Мелдебеков.

ГЕПТНЕР ЕРГЕЖЕЙЛІ ҚОСАЯҒЫ КАРЛИКОВЫЙ ТУШКАНЧИК ГЕПТНЕРА

Salpingotus heptneri
Vorontsov et Smirnov, 1969

Кеміргіштер отряды –
Отряд Грызуны – Rodentia

Қосаяқтар тұқымдасы –
Семейство Тушканчиковые – Dipodidae

Статусы. III санат. Сирек таралу аймағы тар түр, Оңтүстік-шығыс Арал өңірі шөл фаунасының эндемигі. Өзбекстан Қызыл кітабына тіркелген (2003).

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың әлемдік фаунадағы төрт түрінің бірі. Қазіргі мекендейтін жерлердегі туыстың түпкі формасының бірі ретінде қарастырылады.

Таралуы. Таралу аймағы өте кішкентай және екі окшауланған учаскеден тұрады [1-3], бірі – Батыс Қызылқұмда Қарақалпақстан территориясындағы Ақшадария, екіншісі – (Жаңадария) Солтүстік Қызылқұмда біздің республикамыздың территориясында. Қызылорда облысының территориясында кеміргіш әзірге бес жерден, Жаңадария өзенінің орта ағысынан табылған [4-6].

Мекендейтін жерлері. Такыр төрізді сазды жазықтар, такырға шығатын құм жоталарының етектері [1, 7] және сирек сексеуіл мен шөптесін өсімдіктері аз құмды жерлердің сазды жазықтарының шекарасындағы учаскелер [5].

Саны. Жалпы саны тым аз. Батыс Қызылқұмда (Қарақалпақстан) автокөліктің 10 км маршрутында 0,2-0,7 қосаяқ кездеседі. Кейбір біршама қолайлы жерлерде қоныстану тығыздығы 1 га-да 0,5 басқа жетеді [2, 7]. Солтүстік Қызылқұмда (Қазақстан) саны жайында деректер жоқ, өйткені тірідей бір ғана қосаяқ ұсталған, ал қалғандары сүйек қалдықтары бойынша белгілі [4, 5].

Негізгі шектеу факторлары. Анықталмаған, жыртқыш аңдар мен жапалақтар, әсіресе үй байғызы, болуы мүмкін.

Биологиялық ерекшеліктері. Жеке тіршілік етеді. Қысқы ұйқыға кетеді. Түнде – белсенді. Қысқы ұйқы қыркүйектің басынан наурыздың аяғына дейін созылады. Негізгі қорегі – эфемерлер

Статус. III категория. Редкий узкоареальный вид, эндемик фауны пустынь Юго-восточного Приаралья. Внесен в Красную книгу Узбекистана (2003).

Значения таксона для сохранения генофонда. Один из четырех видов рода мировой фауны. Рассматривается как одна из исходных форм рода, возникшая в местах современного обитания.

Распространение. Ареал крайне мал и состоит из двух изолированных участков [1-3], один – Акчадарьинский находится на территории Каракалпакии в Западных Кызылкумах, а другой (Жанадарьинский) на территории нашей республики в Северных Кызылкумах. На территории Кызылординской области зверьки пока обнаружены только в пяти точках в средней части р.Жанадарьи [4-6].

Места обитания. Такыровидные глинистые равнины, подножий выходящих на такыры песчаных гряд [1, 7] и на границе глинистых равнин с песчаными массивами с редкими кустами саксаула и разреженной травянистой растительностью [5].

Численность. Общая численность крайне невелика. В Западных Кызылкумах (Каракалпакия) встречаются 0,2-0,7 особей на 10 км автомобильного маршрута. На отдельных наиболее благоприятных местообитаниях плотность населения составляет 0,5 особей на 1 га [2, 7]. В Северных Кызылкумах (Казахстан) о численности данных нет, так как живьем добыт один тушканчик, а остальные известны по костным остаткам [4, 5].

Основные лимитирующие факторы. Не установлены, возможно, влияние пресса хищных зверей и сов, особенно домового сыча.

Особенности биологии. Ведет одиночный оседлый образ жизни. Зимоспящий. Активность – ночная. Зимняя спячка длится с начала сентября до конца марта. Основные корма – семена эфемеров и эфеме-

мен эфемероидтардың тұқымдары, насекомдар. Қолда ұстағанда қауын, қияр мен күнбағыстың тұқымдарын, сол сияқты шыбындарды сүйсіне жейді. Жылына 2 рет – сәуір-маусымда ұрпақ әкеледі. 2-4 өнім береді. 10-11 айда жыныстық жағынан жетіледі [2, 6].

Қолда өсіру. Қолға алынбаған.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қабылданбаған.

Қажетті қорғау шаралары. Арнайы қорғау шаралары қарастырылмайды.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Қазақстанда қазіргі таралу аймағы мен санын анықтау.

роидов, насекомые. В неволе охотно поедает семена дынь, огурцов и подсолнечника, а также мух. Приносит 2 выводка в году – в апреле-июне. В выводке 2-4 детеныша. Половая зрелость наступает в возрасте 10-11 месяцев [2, 6].

Разведение. Не предпринималось.

Принятые меры охраны. Не принимались.

Необходимые меры охраны. Специальные охраняемые меры не предусматриваются.

Предложения по исследованию. Выяснение современного ареала и численность в Казахстане.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Воронцов и др., 1969; 2. Сабилаев, 1973; 3. Сабилаев и др., 1974; 4. Гуляевская и др., 1978; 5. Стогов и др., 1985; 6. Шенброт и др., 1995; 7. Шенброт, 1980.

Құрастырушы-Составитель: Б. Есжанов.

ЕРГЕЖЕЙЛІ БОЗ ҚОСАЯҚ БЛЕДНЫЙ КАРЛИКОВЫЙ ТУШКАНЧИК

Salpingotus pallidus
Vorontsov et Shenbrot, 1984

Кеміргіштер отряды –
Отряд Грызуны – Rodentia

Қосаяқтар тұқымдасы –
Семейство Тушканчиковые – Dipodidae

Статусы. III санат. Сирек таралу аймағы тар түр, Қазақстан фаунасының эндемигі.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың әлемдік фаунадағы төрт түрінің бірі. Қазіргі Тұранның территориясында пайда болған алғашқы формаларының бірі ретінде қарастырылады.

Таралуы. Таралу аймағы екі оқшауланған учаскеге бөлінеді, оның біреуі Солтүстік Арал өңірінде, ал екіншісі – Оңтүстік Балқаш өңірінде орналасқан. Солтүстік Арал өңірінде Арал маңы Қаракұмында, Үлкен және Кіші Борсық құмдарында мекендейді [1-4]. Оңтүстік Балқаш өңірінде Іле-Қаратал өзендері аралығының солтүстік бөлігінде кең тараған [5-8], сол сияқты Ақсу-Қаратал өзендері аралығынан да табылған [9].

Мекендейтін жерлері. Солтүстік типті құмды шөлдерде мекендейді. Арал өңірі Қаракұмында жусанды – астық тұқымды өсімдіктер өскен бекінген құмдарда [2], Үлкен Борсық құмында – құмдардың тегістелген шеттерінде [4] мекендейді. Оңтүстік Балқаш өңірінде барлық типтегі құмдарда – жоталы, жоталы-адырлы, ірі бекінген құмдарда – десе де жоталар мен шағыл құмдардың етектерінде, олардың арасындағы жазықтарда, сол сияқты құмды жазықтар мен бекінген аласа жоталы құмдарда кездеседі [10].

Саны. Аз, десе де оңтайлы биотоптарда жекеленген жылдары біршама кәдімгідей. Арал өңірінде 10 км автомаршрутта 3-тен 11-ге дейін қосаяқ есепке алынған, қоныстану тығыздағы 1га-да 2-3 басты құрады [11]. Оңтүстік Балқаш өңірінде 10 км автомаршрутта бір қосаяқ, бірақ жекеленген оңтайлы жерлерде 1 км жаяу маршрутта 8-10 басқа дейін жетеді [8].

Негізгі шектеу факторлары. Анықталмаған. Белгілі бір дәрежеде, әсіресе жастары, жыландардың (1998 ж. шығыс айдаһаршасының қарнынан бұл қосаяқтың 2 данасын таптық) және жапалақтардың,

Статус. III категория. Редкий узкоареальный вид. Эндемик фауны Казахстана.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из четырех видов рода в мировой фауне. Рассматривается как одна из исходных форм возникновения на территории современного Турана.

Распространение. Ареал распадается на два изолированных участка, один из которых расположен в Северном Приаралье, а другой – в Южном Прибалхашье. В Северном Приаралье обитает в песках Приаральские Каракумы, Большие и Малые Барсуки [1-4]. В Южном Прибалхашье широко распространен в северной части Или-Каратальского междуречья [5-8], обнаружен также в Ақсу-Каратальском междуречье [9].

Места обитания. Населяет песчаные пустыни северного типа. В Приаральских Каракумах обитает по закрепленным пескам с полынно-злаковой растительностью [2], в Больших Барсуках – на выровненной кромке песков [4]. В Южном Прибалхашье встречается практически во всех типах песков – грядовых, грядо-бугристых, крупно-бугристых, но предпочитает основания гряд и барханов, и понижения между ними, а также в выровненной песчаной долине и в закрепленных мелкобугристых песках [10].

Численность. Численность низкая, хотя в оптимальных биотопах в отдельные годы вид может быть достаточно обычным. В Приаралье учтены от 3 до 11 зверьков на 10 км автомаршрута, плотность населения составляет 2-3 особи на 1 га [11]. В Южном Прибалхашье учтен 1 экз. на 10 км автомобильного маршрута, но в отдельных оптимальных местообитаниях численность доходила до 8-10 особей на 1 км пешего маршрута [8].

Основные лимитирующие факторы. Не выявлены. В какой-то мере зверек, особенно детеныши, может становиться легкой добычей змей (в 1998 г. в желудке восточного удавчика находили 2-х дете-

ен алдымен үй байғызының оңай жемтігі болады, Оңтүстік Балқаш өңірінде соңғысының саны біршама жоғары.

Биологиялық ерекшеліктері. Жеке тіршілік етеді. Қысқы ұйқыға жатады. Сәуірден қыркүйекке дейін белсенді. Жазғы індері кішкентай (ұзындағы 40 см-дей, тереңдігі 8 см) және қарапайым құрылысты (шығу аузы 2-3 және бір ұя камерасы). Негізгі қорегі – тұқым мен насекомдар, өсімдіктің жасыл бөлігі шамалы болса да үнемі кездеседі. Көбеюінің басталуы кеш түседі. Арал өңірінде – маусымның бірінші онкүндігі [11], Оңтүстік Балқаш өңірінде – сәуірдің аяғы мен мамырдың басы. Солтүстік Арал өңірінде бір аналыққа 2-4, орташа 2,8, ал Оңтүстік Балқаш өңірінде 4-5, орташа 4,1 эмбрионнан келеді [12]. 10-11 айда жыныстық жағынан жетіледі. Табиғатта тіршілігінің ұзақтығы 2,5, ал қолда – 3 жыл [11].

Қолда өсіру. Қолда ұстауға оңай үйренеді. Торда 3 рет ұсталып өсірілгені, оның екі жағдайында ұрпақ алынғаны белгілі [13, 14].

Қолға алынған қорғау шаралары. Алынбаған.

Қажетті қорғау шаралары. Арнайы қорғау шаралары қолданылмайды.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Бозтүсті ергежейлі қосаяқтың белгі популяцияларына тұрақты түрде мониторинг жүргізу.

нышей этого тушканчика) и сов, в первую очередь домового сыча, где численность в Южном Прибалхашье довольно высока.

Особенности биологии. Ведет одиночный оседлый образ жизни. Зимоспящий. Активный период длится с апреля по сентябрь. Летние норы малы (длина около 40 см, глубина 8 см) и просты по строению (имеют 2-3 выхода и одну гнездовую камеру). Основные корма – семена и насекомые, зеленые части растений поедаются постоянно, но в незначительном количестве. Сроки начала размножения довольно поздние. В Приаралье – в первой декаде июня [11], в Южном Прибалхашье – в конце апреля – начале мая. В Северном Приаралье в выводке 2-4, в среднем 2,8 детенышей, в Южном Прибалхашье – 4-5, в среднем 4,1 эмбриона на одну самку [12]. Половая зрелость наступает в возрасте 10-11 месяцев. Максимальная продолжительность жизни в природе 2,5, а в неволе – 3 года [11].

Разведение. Хорошо переносит условия неволи. Известны три попытки клеточного разведения, в результате двух из них успешно выращено потомство [13, 14].

Принятые меры охраны. Не принимались.

Необходимые меры охраны. Специальные охраняемые меры не предусматриваются.

Предложения по исследованию. Необходим постоянный мониторинг известных популяций бледного карликового тушканчика.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Лобачев, 1971; 2. Саржинский, 1977; 3. Воронцов, Шенброт, 1984; 4. Гарбузов, 1985; 5. Трухачев, 1965; 6. Трухачев, Бурделов, 1977; 7. Бурделов и др., 1985; 8. Мазин и др., 1985; 9. Мурзов и др., 1987; 10. Есжанов, 2006; 11. Шенброт и др., 1995; 12. Мазин, 1996; 13. Сорушева и др., 1985; 14. Айрапетьянц и др., 1980.

Құрастырушы-Составитель: Б.Есжанов.

ЕРГЕЖЕЙЛІ МАЙҚҰЙРЫҚ ҚОСАЯҚ ЖИРНОХВОСТЫЙ КАРЛИКОВЫЙ ТУШКАНЧИК

Salpingotus crassicauda
Vinogradov, 1924

Кеміргіштер отряды –
Отряд Грызуны – Rodentia

Қосаяқтар тұқымдасы –
Семейство Тушканчиковые – Dipodidae

Статусы. III санат. Сирек таралу аймағы тар түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы.

Таралу аймағы шектелген және саны аз шекаралық түр – әлемдік фаунадағы төрт түрдің бірі, тек Зайсан қазаншұңқыры ауданында ғана мекендейді.

Таралуы. Зайсан қазаншұңқырының барлық құмдары. Қара Ертістің сол жағалауындағы Букон құмдары, Айғырқұм мен Дала, Қара Ертістің оң жағалауындағы Өзнұра құмдары және Зайсан көлінің оңтүстік жағалауындағы шағын құмдар [1-3].

Мекендейтін жерлері. Астық тұқымдастар – жусанды немесе астық тұқымдастар – әртүрлі шөптер өскен жартылай бекінген құмды жазықтар. Жайдақ және аса биік емес шағылдарда, тақырларда, сортаңды не қиыршық тасты учаскелерде сирек кездеседі, ал ірі жоталы құмдарда жоқ [2, 3, 4].

Саны. Жалпы сана аса көп емес – 10 км автомаршрутта 0,5-тен 12-ге дейін [1, 2, 5]. Бірақ та біршама қолайлы биотоптарда жекеленген жылдары бұл көрсеткіш жоғары – 13-тен (Букон құмдарының солтүстік бөлігі) 39-ға (атсыз құмдардың оңтүстік шеті) жетеді, бұл кезде қосаяқтардың мекендеу тығыздығы Дала құмында 1 га-да 5,1, Букон құмдарында 10,7 бас болады [2, 6]. Саны жылдар бойынша біршама өзгеріске ұшырайды. Қазақстанда тіркелген санының ең жоғарғы көрсеткіші төменгі көрсеткіштен 6-10 есе артып түседі [3].

Негізгі шектеу факторлары. Қолайсыз қыстардан кейін топырақты терең тоң басу және мұз басуының салдарынан қосаяқтардың қысқы ұйқы кезінде өлім – жітімге ұшырауы артады [4]. Жыртқыш аңдар мен құстардың да әсері болуы мүмкін.

Биологиялық ерекшеліктері. Жеке тіршілік етеді. Қысқы ұйқыға жатады. Оған қыркүйекте кетіп, сәуірдің аяғында оянады [2, 7]. Ұйқыға кетер алдында денесінің 28%-н құрайтындай май жинайды. Түнде белсенді. Жазды жеке учаскелерінің ауданы 0,35 га-дан (емізуші аналықтар) 0,5 га-ға (ересек

Статус. III категория. Редкий узкоареальный вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. С ограниченным ареалом и низкой численностью периферийный вид – один из четырех видов мировой фауны, обитающий только в районе Зайсанской котловины.

Распространение. Все песчаные массивы Зайсанской котловины: Буконьские пески, пески Айғырқум и Дала по левому берегу Черного Иртыша, песчаный массив Ознура в правобережной части дельты Черного Иртыша и небольшой массив песков на южном берегу оз. Зайсан [1-3].

Места обитания. Полузакрепленные песчаные равнины со злаково-попынной или злаково-разнотравной растительностью. По окраинам пологих и невысоких барханов, такырах, солончаках или щебенистых участках встречаются редко, а в крупнобугристых песках отсутствуют [2, 3, 4].

Численность. Общая численность невысока: от 0,5 до 12 особей на 10 км автомаршрута [1, 2, 5]. Однако в наиболее благоприятных биотопах в отдельные годы этот показатель довольно высокий – до 13 (северная часть Буконьских песков) и 39 (южная кромка безымянных песков) особей на 10 км автомаршрута, при этом плотность населения тушканчиков в песках Дала составляет в среднем 5,1 особей на 1 га, а в Буконьских песках – 10,7 зверьков на 1 га [2, 6]. Численность подвержена существенным колебаниям по годам. В Казахстане максимальный зарегистрированный уровень численности превосходит минимальный в 6-10 раз [3].

Основные лимитирующие факторы. Глубокие промерзания грунта после неблагоприятных зим и образование ледяной корки на поверхности почвы ведут к резкому повышению смертности зверьков во время зимней спячки [4]. Возможно, и пресса хищных зверей и птиц.

Особенности биологии. Ведет одиночный образ жизни. Зимоспящий. В зимнюю спячку залегает в

аталықтар) жетеді. Негізгі қорегі – тұқым және насекомдар, аздап өсімдіктердің жасыл бөлігін де жейді. Қолда ұстағанда күнбағыс, жүгері, құмық пен сұлы дәндерін, түрлі насекомдарды, өрмекшілерді, құмырсқа жұмыртқаларын, нан, сол сияқты алма, сәбіз пен картофельді сүйсіне жейді [2, 4, 8, 9]. Ересек аналықтар бір маусымда 2 рет – мамыр мен маусымда көбейеді, бұл кезде олар әрі буаз әрі ұрпақтарын емізеді. 1-6, орташа 3-4 ұрпақ әкеледі. 9-11 айда жыныстық жағынан жетіледі [9, 10]. Табиғатта тіршілік ұзақтығы 3 жылдан аспайды [1].

Қолда өсіру. Жақсы күтім болса қолға оңай үйренеді [6].

Қолға алынған қорғау шаралары. Алынбаған.

Қажетті қорғау шаралары. Арнайы қорғау шаралары қарастырылмайды.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Таралу аймағы шектеулі шекаралық түр ретінде оның санына тұрақты мониторинг жүргізу, экологиясы мен биологиясын зерттеу.

сентябре, пробуждается в конце апреля [2, 7]. Перед длительной спячки накапливает большие запасы жира – до 28 % от всего тела. Суточная активность – ночная. Летом площадь индивидуальных участков колеблется от 0,35 га (кормящие самки) до 0,5 га (взрослые самцы). Основные корма – семена и насекомые, в небольшом количестве употребляет в пищу также зеленые части растений. В неволе охотно ест семена подсолнечника, кукурузы, гречихи и овса, различных насекомых, пауков, муравьиные яйца, хлеб, а также яблоки, морковь и картофель [2, 4, 8, 9]. Взрослые самки размножаются дважды в сезон – в мае и июне, совмещая вторую беременность с выкармливанием первого выводка. В выводке 1-6, в среднем 3-4 детеныша. Половая зрелость наступает после первой зимовки в возрасте 9-11 месяцев [9, 10]. Максимальная продолжительность жизни в природе не превышает 3-х лет [1].

Разведение. При надлежащем уходе хорошо переносит условия неволи [6].

Принятые меры охраны. Не принимались.

Необходимые меры охраны. Специальные охраняемые меры не предусматриваются.

Предложения по исследованию: Изучение биологии и экологии, постоянный мониторинг за численностью, как периферийный вид с ограниченным ареалом.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Воронцов и др., 1969; 2. Мазин, Мурзов, 1990; 3. Шенброт и др., 1995; 4. Шубин и др., 1969; 5. Мазин, Касабеков, 1983; 6. Мазин, 1996; 7. Щербаков, 1977; 8. Параскив, 1960; 9. Исмагилов, 1972; 10. Мазин, Мырзабеков, 1985.

Құрастырушы-Составитель: Б. Есжанов.

ҮЛКЕН КӨРТЫШҚАН ГИГАНТСКИЙ СЛЕПЫШ

Spalax giganteus
Nehring, 1898

Кеміргіштер отряды –
Отряд Грызуны – Rodentia

Соқыр тышқандар тұқымдасы –
Семейство Селепышовые – Spalacidae

Статусы. III санат. Сирек кездесетін, таралу аймағы шағын түр. Каспий теңізі төңірегінің эндемигі.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстандағы тұқымдастың жалғыз өкілі.

Таралуы. Батыс Қазақстан мен Ақтөбе облыстарының территориясында Жайық-Ембі өзендері аралығындағы құмдарда таралған. Ол Құмшоқат, Құмжарған, Сарыторғай, Жағабұлақ, Көкжиде, Тоңқайма, Ақжар, Көкөзеккүм, Қарағандықүм, Қараағаш, Аққүм құмды төбелерде кездеседі [1-4, 6, 7].

Мекендейтін жерлері. Соқыр тышқан көбіне ылғалды топырақты құмдарда мекендейді. Оның мекендері – ашық дала, орманның шет жағы, құмдар, құм төбелер арасындағы тақырлар, өзендердің ескі арналары [1-3, 6, 7].

Саны. Батыс Қазақстанда бұл кеміргіштің жалпы саны туралы дерек жоқ. Ақтөбе облысында Құмшоқат және Құмжарған құмдарында 1 га жерде 0,26-тен 4 соқыр тышқанға дейін кездеседі. Көкжиде құмдарында 10 мың гектар көлемдегі жерде бір гектарда 1-2 кеміргіш өмір сүретіндігі анықталды. Құмжарғанның оңтүстігіндегі жерлерде, Жағабұлақ ормандарында, ені 100-200 м, ұзындығы 8 шақырым участкелерде 1 га 4 алып көртышқан тіршілік ететіндігі белгілі болды [2]. Батыс Қазақстан облысында 10 мың га жерде орташа 1 га құмда 0,8 аң саналған [4, 6, 7]. Бір гектар жерде 4 алып көртышқан мекендейтіні Қараағаш ормандарында байқалған [2].

Негізгі шектеу факторлары. Белгісіз. Мүмкін, қысы суық немесе жазы құрғақшылық болған жылдар шығар [4, 6, 7, 8].

Биологиялық ерекшеліктері. Алып көртышқан тұрақты жер астында өмір сүреді. Жыл бойы тіршілік етеді. Күрделі ін қазып (ұзындығы – 145-540 см, тереңдігі – 90-300 см), сонда тұрады [1-4, 7]. Өсімдіктермен қоректенеді. Өсімдіктердің 38 түрінің тамырларын қорек етеді. Сүйіп жейтін

Статус. III категория. Редкий узкоареальный вид, эндемик Прикаспия.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель семейства в Казахстане.

Распространение. Изолированные участки его обитания встречаются в междуречье Урал-Эмба, на территории Актюбинской и Западно-Казахстанской областей, здесь он населяет песчаные массивы Кумшоқат, Кумжарған, Сарыторғай, Жагабулак, Кокжиде, Тонқайма, Ақжар, Кугузюккүм, Карағандықүм, Караағаш, Аккумуля и др. [1-4, 6, 7].

Места обитания. Распространение слепыша тесно связано с увлажненными песками различного типа. Заселяет поляны, опушки лесов, остепненные участки, бугристые и мелкобугристые закрепленные пески, межбугристые понижения, прилегающие равнинные участки, склоны оврагов, старые русла рек [1-3, 6, 7].

Численность. Сведений об общей численности гигантского слепыша в Западном Казахстане нет. В Актюбинской области в песках Кумшоқат и Кумжарған в угодьях различного типа плотность его населения колеблется от 0,26 до 4 особей на 1 га. По периферии песчаного массива Кокжиде на площади 10 тыс. га она составила 1-2 зверька на 1 га. На южной кромке песков Кумжарған, у леса Жагабулак, на участке шириной 100-200 м протяженностью 8 км плотность населения слепыша – 4 особи на 1 га [2]. В Западно-Казахстанской области на площади 10 тыс. га в среднем она равна 0,8 зверька на 1 га [4, 6, 7], максимальная плотность (4 слепыша на 1 га) отмечена в лесной даче Караағаш по увлажненным опушкам и полянам на площади 2750 га [2].

Основные лимитирующие факторы. Не известны. По-видимому, суровые зимы и засушливое жаркое лето [4, 6, 7, 8].

Особенности биологии. Слепыш ведет оседлый, подземный, одиночный образ жизни. Активен кру-

азығы – кияк (*Elymys giganteus*). Қысқа 2,5 кг-дай қор жинайды [1-3, 5]. Кей жылдары жылына екі рет көбейеді. Әр туғанда 2-6 жас көртышқан дүниеге келеді [2, 3, 7].

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Мәлімет жоқ.

Қажетті қорғау шаралары. Батыс Қазақстан облысында Қараағаш құмында қорықша ұйымдастыру керек.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Мекендейтін қоныстарын зерттеп, таралған жерінің бәрінде санақ жұмысын жүргізу қажет.

глый год. Роег норы – сложные сооружения из поверхностно расположенных кормовых и глубинных ходов общей протяженностью 145-540 м, 2-3 гнездовые камеры располагаются на глубине 90-300 см [1-4, 7]. Зверек исключительно растительнояден. В его питании преобладают корни и корневища растений 38 видов. Излюбленный корм – кияк (*Elymys giganteus*), наличие его оказывает существенное влияние на распределение слепыша. Постоянно делает запасы до 2,5 кг [1-3, 5]. В году обычно один растянутый весенне-летний период размножения и иногда – осенний. В выводке 2-6 детенышей [2, 3, 7].

Разведение. Сведения отсутствуют.

Принятые меры охраны. Данных нет. Актуальна необходимость организации заказника на песчаном массиве Караағаш в Западно-Казахстанской области [1, 7].

Предложения по исследованию. Обследование песчаных массивов, прежде всего в Актюбинской области, проведение учетных работ по всему ареалу в Западном Казахстане.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гарбузов, 1977а; 2. Гарбузов, 1977б; 3. Махмутов, 1977; 4. Иркалиева, 1974; 5. Иркалиева, 1982; 6. Иркалиева, 1984; 7. Иркалиева, 1990. 8. Спивакова, 1996.

Құрастырушы-Составитель: Р.Т.Шаймарданов.

РОБОРОВСКИЙ АТЖАЛМАНЫ ХОМЯЧОК РОБОРОВСКОГО

Phodopus roborovskii
Satunin, 1903

Кеміргіштер отряды –
Отряд Грызуны – Rodentia
Аламантәрізділер тұқымдасы –
Семейство Хомяковые – Cricetidae

Статусы. III санат. Қазақстанда таралу аймағы шағын сирек кездесетін кеміргіш.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қытай территориясында мекендейтін номинативті атжалмандарға қарағанда Қазақстанда таралған атжалмандардың кариотипі басқа. Біріншісінде хромосом – 28, ал екіншісінде – 34 [1].

Таралуы. Зайсан ойпатының шығыс жағында Қара Ертіс өзенінің екі жағалауындағы құмдарда таралған [1-6].

Мекендейтін жерлері. Тек құмдарда ғана тіршілік ететін атжалман; кейде қасында құмды төбелер жақын сазды-тасты биотоптарда да кездесіп қалады. Қара Ертістің екі жағалауындағы жеке құмдарда мекендейді [1-6].

Саны. Саны онша көп емес, бірақ жыл сайын өзгеріп отырады. Ауа райы қолайсыз жылдары 10 км қашықтықта орташа 0,15-0,43 аң, ал қолайлы жылдары сондай қашықтықта – 0,9-1,8 атжалман кездеседі [1, 4, 5]. Давилькамен аулағанда, 100 давилкаға орташа есеппен түскені – 0,2-0,3 %, ал ең жоғарғы көрсеткіші – 6 % [3, 7]. 2002 жылдың маусымында Боран селосының батысында 20 шақырым қашықтықта екі атжалман кездесе, екінші күні сол маңда 10 шақырымда бір-ақ атжалман ұсталды [11].

Негізгі шектеу факторлары. Қалың қарлы суық қыстар, жазғы құрғақшылық, жаулары мен бәсекелестерінің көп болуы [3, 4].

Биологиялық ерекшеліктері. Бір орында тұрақты түнде тіршілік етеді. Бүкіл жыл бойы тіршілігін тоқтатпайды. Өсімталдығы тым жоғары. Буаз ұрғашылары сәуірден тамыз айының аяғына дейін кездеседі. Қыстап шыққан ұрғашылары жылына 2 рет көбейеді. Жаңа туған балалары жыныстық жағынан сол жылы жетіліп, көбеюге қатысады. Орташа әр аналық 6,1-8-ден өсім береді. Концентрлі азықтармен, тұқымдармен, насекомдармен қорек-

Статус. III категория. Редкий зверек с очень небольшим ареалом в Казахстане.

Значение таксона для сохранения генофонда. У хомячков, обитающих в Казахстане иной кариотип, чем у номинативной формы, населяющей соседние территории Китая. У первых в диплоидном наборе 34 хромосомы, у вторичных – 28 [1].

Распространение. Только право- и левобережные Черноиртышские пески в восточной части Зайсанской котловины [1-6].

Места обитания. Большинство типов песчаных биотопов, изредка обнаруживается в глинисто-щебенистых биотопах, обычно поблизости с песками; встречается и в изолированных песчаных грядах вдоль поймы р. Черный Иртыш, по правому и левому берегам [1-6].

Численность. Стабильно невысокая и заметно изменяется по годам. В годы депрессии встречается в среднем 0,15-0,43 особи на 10 км автомобильного учета, в благоприятные годы – до 0,9-1,8 [1, 4, 5], максимальная численность по учетам в давилки – 6 %, по среднеголетним данным, тем же методом – 0,2-0,3 % на 100 ловушко ночей [3, 7]. В июне 2002 г. в 20 км западнее с. Буран, было отмечено только 2 экз. на 20 км учетного маршрута. Там же на расстоянии 10 км был отмечен только хомячок [11].

Основные лимитирующие факторы. Суровые зимы с высоким снежным покровом, летние засухи, снижающие семенную продукцию растительности, а также высокая численность врагов и конкурентов [3, 4].

Особенности биологии. Оседлый, одиночно живущий зверек с ночным образом жизни. Активен, вероятно, в течение всего года. Обладает высоким воспроизводственным потенциалом. Беременные самки встречаются постоянно с апреля по конец августа. Перезимовавшие самки приносят не менее двух пометов за сезон. Прибылые становятся по-

тенеді. Қысқа қор жинайды. Онша терең емес індерде тұрады, күндіз іннің аузын жауып қояды. Бұл атжалманның жаулары мен бәсекелестері көп [3, 4, 8].

Қолда өсіру. Қолда бірнеше рет ұсталып, жақсы көбейетіні анықталды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қорғау шаралары қолданылған жоқ.

Қажетті қорғау шаралары. Н. В. Башенина [9] әдісімен Алматы хайуанаттар паркінде өсіруді қолға алу қажет.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Экологиясын зерттеу керек [10].

ловозрелыми в год рождения и также участвуют в размножении. Средняя величина выводка 6,1-8,0 эмбриона на 1 самку. Питается концентрированными кормами, преимущественно семенами и насекомыми, которых запасает и на зиму. Живет в простых и не глубоких норах, вход в них на день забивает песком. В сообществе у этого хомячка много конкурентов и врагов [3, 4, 8].

Разведение. Зверьки неоднократно успешно содержались и размножались в неволе.

Принятые меры охраны. Меры охраны не принимались.

Необходимые меры охраны. Алматинскому зоопарку следует начать разведение в неволе, руководствуясь рекомендациями Н. В. Башениной [9].

Предложения по исследованию. Специальные исследования по экологии вида [10].

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Воронцов, Крюкова, 1969; 2. Бибиков, 1957; 3. Шубин, 1973а; 4. Слудский, 1977б; 5. Мазин и др., 1977; 6. Прокопов, 1979; 7. Мазин, 1983; 8. Воронцов, 1982; 9. Башенина, 1975; 10. Мазин, 1996; 11. Прокопов, 2002.

Құрастырушы-Составитель: Р. Т. Шаймарданов.

САРЫ АЛАҚОРЖЫН ЖЕЛТАЯ ПЕСТРУШКА

Lagurus luteus
Eversmann, 1840

Кеміргіштер отряды –
Отряд Грызуны – Rodentia
Аламантәрізділер тұқымдасы –
Семейство Хомяковые – Cricetidae

Статусы. III санат. Таралу шекарасы өзгеріп тұратын, сирек кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың қазіргі 2 түрінің Қазақстанда таралған бір түрі.

Таралуы. Қазірде Зайсан ойпатында [1-6] және Солтүстік-Батыс Тарбағатайда таралған. Өткен ғасырларда батысқа қарай тіпті Орталық Қазақстанға дейін таралған.

Мекендейтін жерлері. Негізінде шөлейтті аймақты мекендейтін кеміргіш. Онда сазды-тасты участкелерді, сортаң жерлерді мекендейді. Тау етектеріне дейін қоныстанады. Саны өскен жылдары басқа да биотоптарда кездесе береді, ал саны азайған жылдары ылғалды өзендер бойында, жазықты ылғалды жерлерде ғана ұшырасады [2, 3, 5, 7, 8].

Саны. Өткен ғасырдың ортасынан бергі бақылаулар Зайсан ойпатында сары алақоржынның саны өсуі мен құлдырауы әрбір 3-7 жылда қайталайтындығын көрсетті. Санының өсуі 1967, 1971, 1978, 1981, 1986 жылдары байқалды [5, 6, 8]. Сондай жылдары бір гектар жерде 24-48-ден 130-ға дейін алақоржын кездеседі; ал оның жаппай қоныстаған учаскелері ондаған шақырымға созылады. Ал, саны азайған жылдары тұратын індері бір-бірінен алыс қашықтыққа орналасады әрі бірен-саран ғана сары алақоржын кездеседі [2, 5, 6, 7]. 2002 ж. Зайсан ойпатында оның саны өскені байқалды [12] (бір сағаттық экскурсияда 10-15 оның тұратын індері көзге түсті).

Негізгі шектеу факторлары. Қар аз түскен жылдар (топырақ терең қатады), көктемде нөсерлеп жауған жаңбырлар (індерін су алып кетеді), жазғы құрғақшылық.

Биологиялық ерекшеліктері. Тәулік бойы тіршілік етеді. Тіршілігі күндіз өтеді. Бүкіл жыл бойы көбейеді; 20 күндей буаз болады. Сәуірден қыркүйекке дейін көбеюі қарқынды өтеді. Азығы

Статус. III категория. Редкий зверек с резко пульсирующим ареалом.

Значение таксона для сохранения генофонда. В роде 2 современных вида, на территории нашей республики обитает один из них.

Распространение. В настоящее время – Зайсанская котловина [1-6] и Северо-Западный Тарбағатай. В прежние годы встречался гораздо западней – вплоть до Центрального Казахстана.

Места обитания. Типичный обитатель полупустынной зоны, в том числе предгорий, где селится на глинистых, глинисто-щебнистых участках, а так же солонцах. В годы резкого подъема численности выходит за пределы зональных биотопов, в периоды депрессий обнаруживается только в более мезофильных условиях пойм рек, оврагов, лощин и т.п. [2, 3, 5, 7, 8]

Численность. Наблюдения с середины прошлого столетия, подтвердили способность желтой пеструшки к регулярным в Зайсанской котловине вспышкам численности, с периодичностью в 3-7 лет. Заметные подъемы численности зверька наблюдались в 1967, 1971, 1978, 1981, 1986 гг. [5, 6, 8]. В фазе ее пиков количество зверьков по биотопам колеблется от 24-48 до 130 на 1 га, а участки со сплошными поселениями занимают площади в десятки квадратных километров. В периоды депрессий единичные зверьки или обитаемые норы находятся на значительных расстояниях друг от друга [2, 5, 6, 7]. В Зайсанской котловине в 2002 г. отмечена повышенная численность желтой пеструшки [12]. В течении часовой экскурсии им были встречены до 10-15 жилых нор.

Основные лимитирующие факторы. Малоснежные зимы, с глубоким промерзанием почвы; обильные весенние дожди, заливающие норы, летние засухи.

Особенности биологии. Оседлые зверьки с круглосуточной активностью. Активны в основ-

мол болған жылдары араларына 30-50 күн салып, жылына 4-5 рет көбеюге қатысады. Көктемде туған балалары жыныстық жағынан 3-4 жетіде жетіліп, қолайлы жағдайда көбеюге қатысады. Өсімдіктердің көбіне жасыл жапырақтарымен қоректенеді.

Қолда өсіру. Қолға жақсы бейімделіп, өніп-өседі [9, 10].

Қолға алынған қорғау шаралары. Ондай жұмыс жүргізілген жоқ.

Қажетті қорғау шаралары. Зайсан ойпатында қорғалатын территория ұйымдастыру керек. Алматы хайуанаттар паркінде қолда өсіруді қолға алған жөн.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Қазақстанда оның таралуы мен экологиясын зерттеуді жалғастыру қажет.

ном днем. Способны размножаться круглый год, продолжительность беременности около 20 дней. Наиболее интенсивное размножение – с апреля по сентябрь. При хорошей обеспеченности кормами, зверьки способны приносить до 4-5 выводков, следующих один за другим, с периодичностью в 30-50 дней. Молодые особи весенних генераций достигают половой зрелости в возрасте 3-4 недель и также при благоприятных условиях включаются в размножение. Питаются преимущественно зелеными частями многих растений. Разведение. Известны успешные опыты длительного разведения в неволе с получением потомства [9, 10].

Принятые меры охраны. Не принимались.

Необходимые меры охраны. Необходимо выделение охранных территорий в Зайсанской котловине. Разведение в Алматинском зоопарке.

Предложения по исследованию. Необходимо продолжить специальные исследования по распространению и экологии вида в Восточном Казахстане и Северном Прибалхашье [11].

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Шубин, 1967;
2. Прокопов, 1979;
3. Исмагилов, Бекенов, 1969;
4. Капитонов и др., 1973б;
5. Шубин, Слудский, 1978;
6. Мазин и др., 1982;
7. Мазин, 1983;
8. Прокопов, 1983;
9. Крыльцов, Мазин и др., 1972;
10. Дякие, 1985;
11. Мазин, 1996;
12. Прокопов, 2002.

Құрастырушы-Составитель: Р. Т. Шаймарданов.

ҚЫЗЫЛ ҚАСҚЫР КРАСНЫЙ ВОЛК

Cuon alpinus
Pallas, 1811

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Иттер тұқымдасы –
Семейство Псовые – Canidae

Статусы. I санат. EW санаты – еліміздің жабайы табиғатында жойылып кеткен түр; XX ғасырдың 50-ші жылдарынан бастап оның мекендеуі жайында нақтылы деректер жоқ. ХТҚО-ң Қызыл тізіміне (EN санаты), Ресейдің (I-ші санат), Қырғызстанның Қызыл кітаптарына тіркелген.

Генофондын сақтау үшін таксонның маңызы. Қызыл қасқыр – өзі аттас туыстың Қазақстан фаунасы мен әлемдік фаунадағы бірден-бір өкілі.

Таралуы. Таралу аймағы Оңтүстік және Орталық Азия мен Шығыс Азияның оңтүстік жартысын камтиды [1]. Қазақстанда Тянь-Шань, Жоңғар Алатауы, Тарбағатай, Сауыр мен Алтай енетін таралу аймағының солтүстік шегі жатыр. XX ғасырдың бірінші жартысында аңдардың нақтылы кездескен жерлері Талас, Қырғыз, Іле, Күнгей және Теріскей Алатауларында, Жоңғар Алатауының оңтүстік-батыс сілемдері мен оның орталық (Сарканд) және шығыс (Алакөл ауданы) бөлімдерінде, Семей облысының Майтабай ауылына жақын жерде, Марқакөл маңында, Бұқтырма өзенінің аңғарында есепке алынған [2, 3, 4].

Мекендейтін жерлері. Жартасты шатқалдар, субальпі және альпі шалғындықтары, сырттар, таудың далалы және орманды участкелері, әсіресе, теңіз деңгейінен 2500-4000 м биіктікте. Қыс кезінде қасқырлар тұяқты жануарлардың соңынан еріп 800-1500 м биіктікке дейін төмендейді.

Саны. Қызыл қасқыр көптеген аудандарда өте сирек кездескен, тек Тарбағатай, Сауыр мен Жоңғар Алатауында біршама жиі кездескен [2, 3, 5]. XX ғасырдың 20-21-ші жылдары Алакөл ауданында бір маусымда кейде 6 қасқырға дейін ауланған [6]. Соңғы онжылдықтарда XX-ғасырдың 80-ші жылдарында қызыл қасқырлардың Оңтүстік Алтайда [7] және Батыс Тянь-Шаньда [8] кездесетіні жайында мақалалар жазылды. Олар - қойшылар мен аңшылардың ауызекі мәліметтері, өкінішке орай ешқандай рәсімделмеген еді. Бұл жағдайларда

Статус. I категория. Вид исчезнувший в дикой природе страны; с 50-х годов XX в. достоверных сведений о его обитании нет. Необходимо ввести нулевую (0) категорию для таких животных в Красной книге, куда и отнести красного волка. Внесен в Красный список МСОП (категория EN), Красную книгу России (категория I), Красную книгу Киргизии (как очень редкий и неизученный вид, сведений о котором также с 50-х годов XX в. нет).

Значение таксона для сохранения генофонда. Красный волк – единственный представитель рода в фауне Казахстана и в мировой фауне.

Распространение. Ареал вида охватывает Южную и Центральную Азию и южную половину Восточной Азии [1]. В Казахстане находится северная периферия ареала, куда входят Тянь-Шань, Джунгарский Алатау, Тарбағатай, Саур и Алтай. На протяжении первой половины XX в. конкретные места встреч зверей отмечались в Таласском, Киргизском, Заилийском, Күнгей и Терскей Алатау, в юго-западных отрогах Джунгарского Алатау и его центральной (Сарканд) и восточной (Алакольский район) частях, близ пос.Майтабай Семипалатинской обл., в окрестностях оз. Марқакөл, долине р. Бухтармы [2, 3, 4].

Места обитания. Скалистые ущелья, субальпийские и альпийские луга, сырты, остепненные и лесные участки гор, преимущественно, на высоте 2500-4000 м над ур. м. В зимний период волки откочевывали вслед за копытными животными ниже до высоты 800-1500 м.

Численность. В большинстве районов красный волк всегда был крайне редок и лишь в Тарбағатае, Сауре и Джунгарском Алатау встречался несколько чаще [2, 3, 5]. В Алакольском районе в 20-е годы XX в. добывали иногда до 6 волков за сезон [6]. В последние десятилетия появлялись публикации о встречах красных волков в 80-е годы XX в. на Южном Алтае [7] и в Западном Тянь-Шане [8]. Они

қызыл қасқырларды сұр қасқырлармен шатастыру мүмкін, өйткені бұлардың жеке өзгергіштігі жоғары, кейде түсінде қызғылт рең басым болатын аңдар көптеп кездеседі.

Негізгі шектеуші факторлар. Белгісіз.

Биологиялық ерекшеліктері. Қызыл қасқырға мекенін жиі ауыстыру тән. Шыңғыстау жотасында және Ямышев ауылының маңында (Павлодар қаласынан оңтүстікке қарай 70 км) кездескені белгілі [5]. Негізгі жемтігі – таутеке, арқар, елік, қабан, марал, үй малдары. Хайуанаттар паркінде қаңтар – ақпанда ұйығады, 2 ай буаз болады. 3-9 бөлтірік туады. Көбею кезеңінен тыс кезде қасқырлар топқа жиналады және жиі 3-10-нан бірігіп жемтігін аулайды. Жаулары мен бәсекелестері – қасқыр, барыс [2, 3, 4].

Қолда өсіру. Мәскеу, Пекин және басқа хайуанаттар парктерінде көбейеді.

Қолға алынған қорғау шаралары. СИТЕС-н 2 Қосымшасына тіркелген.

Қажетті қорғау шаралары. Әзірге тек хайуанаттар парктерінде өсіру жайында ғана айтуға болады.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Қызыл қасқыр жөнінде хабар түскен аудандарды мұқият тексеру.

основаны на опросных сведениях пастухов и охотников и, к сожалению, никак не документированы. Очевидно, в данных случаях за красных волков принимали особей серого волка, индивидуальная изменчивость окраски которого велика и иногда встречаются звери с преобладанием рыжих тонов в окраске меха.

Основные лимитирующие факторы. Не известны.

Особенности биологии. Для красного волка характерна частая смена мест обитания. Известны дальние заходы на хр. Чингистау и в окрестности пос. Ямышевское (70 км южнее г.Павлодара) [5]. Основная добыча – горный козел, архар, косуля, кабан, марал, домашние животные. Спаривание в зоопарках бывает в январе-феврале, продолжительность беременности около 2 месяцев. В помете 3-9 детенышей. Вне периода размножения волки держатся и охотятся стаями, чаще по 3-10 особей. Враги и конкуренты – серый волк, снежный барс [2, 3, 4].

Разведение. Размножался в Московском, Пекинском и других зоопарках.

Принятые меры охраны. Внесен в Приложение 2 СИТЕС.

Необходимые меры охраны. Очевидно, можно говорить пока лишь о разведении зверя в зоопарках.

Предложения по исследованию. Тщательное обследование района в случае получения сообщений о красном волке.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Гептнер, Слудский, 1967; 2. Шнитников, 1936; 3. Слудский, 1981; 4. Попов, 1976; 5. Плотников, 1901; 6. Хахлов, 1928; 7. Щербаков, Кочнев, 1982; 8. Кашкаров, 2002.

Құрастырушы-Составитель: Ю. А. Грачев.

ТЯНЬ-ШАНЬ ҚОҢЫР АЮЫ ТЯНЬ-ШАНЬСКИЙ БУРЫЙ МЕДВЕДЬ

Ursus arctos isabellinus
Horsfield, 1826

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Аюлар тұқымдасы –
Семейство Медвежьи – Ursidae

Статусы. III санат. Ареалы мен саны қысқаруда. Қырғызстан, Өзбекстан, Тәджікістан, Түркіменстан Қызыл кітаптарына енгізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Тяньшань аюы - Қазақстанда таралған қоңыр аюдың екі түршесінің, ал ТМД елдеріндегі 7 түршесінің бірі.

Таралуы. Бұл түршенің таралу аймағы Орталық Азияның – Тянь-Шань, Памир-Алай, Гиндукуш, Батыс Гималай тауларын қамтиды. Қазақстанда түршенің таралуының солтүстік бөлігі өтеді. Мұнда ол Жоңғар Алатауында, Токсанбай жотасында, Қояндытауда, Алтынмелде, Қайқанда және Тянь-Шань жотасында – Кетпен, Теріскей, Күнгей, Іле, Қырғыз және Талас Алатауларында, Өгем жотасында, Қоржынтауда таралған [1]. XX ғасырдың орта шенінде Қаратауда (Сырдариялық) жойылып кеткен.

Мекендейтін жерлері. Таудағы қылқан жапырақты және жапырақты ормандар, әртүрлі ағаштар мен бұталар өскен жерлер, субальпі және альпі белдеулері, күздар мен тасты жерлер.

Саны. XIX-XX ғасырдың басында Жоңғар Алатауы мен Тянь-Шань тауында едәуір болатын [2, 3], одан кейін оның барлық қоныстарда саны азайып кетті. XX ғ. 70-шы жылдары Жоңғар Алатауында 300-дей, Тянь-Шань тауының қазақстандық бөлігінде 200 (оның 20-25-і Алматы қорығында, 65-70-і Ақсу-Жабағылы қорығында) аю тіршілік етті [4, 5, 6]. XX ғасырдың аяғында Ақсу-Жабағылы қорығында 40-50-дей аю саналды [7]. Қазірде оның барлық мекендерінде саны қысқаруда.

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік. Өрттің және кесудің нәтижесінде ормандар көлемінің азаюы, оны мазалау факторы.

Статус. III категория. Ареал и численность сокращаются. Занесен также в Красные книги Киргизстана, Узбекистана, Таджикистана, Туркменистана.

Значение таксона для сохранения генофонда. Тянь-шанский медведь – один из 2 подвидов бурого медведя в фауне Казахстана и из 7 подвидов в фауне стран СНГ.

Распространение. Ареал подвида охватывает горы Центральной Азии – Тянь-Шань, Памиро-Алай, Гиндукуш, Западные Гималаи. В Казахстане находится северная часть подвидового ареала, в которую входят Джунгарский Алатау с отрогами Токсанбай, Кояндытау, Алтын-Эмель, Кайкан и хребты Тянь-Шаня – Кетмень, Терскей Алатау, Күнгей Алатау, Заилийский Алатау, Киргизский Алатау, Таласский Алатау, Угамский хребет, Каржантау [1]. В середине XX в. медведь исчез в Сырдарыинском Каратау.

Места обитания. Горные хвойные и лиственные леса, редколесья, заросли кустарников, субальпийские и альпийские луга, скалы, каменистые осыпи.

Численность. В XIX– начале XX вв. был обычен в Джунгарском Алатау и на большей части Тянь-Шаня [2, 3], в дальнейшем численность всюду сократилась. В 70-х гг. XX в. в Джунгарском Алатау обитало около 300 медведей [4]; в казахстанской части Тянь-Шаня около 200, в том числе 20-25 – в Алматинском заповеднике и 65-70 – в заповеднике Ақсу-Джабағлы [5, 6]. В большинстве мест существует тенденция к снижению численности. В заповеднике Ақсу-Джабағлы численность медведя в конце XX в. оценивалась в 40-50 особей [7].

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство, сокращение лесов в результате пожаров и рубок, фактор беспокойства.

Особенности биологии. Совершает вертикальные кочевки в пределах лесного, субальпийского и аль-

Биологиялық ерекшеліктері. Таудың альпі, суальпі, орман белдеулерінде маусымдық қоныс аударады. Қорегі-өртүрлі өсімдіктер, жеміс-жидектер, сирегірек – жануарлар. 5-7 айға созылатын қысқы ұйқыға кетеді. Үңгірлеріне қазан-қараша айларында жатады, одан наурыз-сәуір айларында шығады. Күйлеуі мамыр-маусым айларында, 1-3, жиірек 2 қонжықтары қаңтар-ақпан (үңгірде) айларында туады. Аналықтары араларына жыл салып туады. Қонжықтары бірінші жылы аналарымен бір үңгірде қыстайды, сонан кейін көктемде (күйлеуге түсерде) олар бөлінеді.

Қолда өсіру. Хайуанаттар парктерінде ұсталады және жақсы көбейеді.

Қолға алынған қорғау шаралары. СИТЕС-тің 1 Қосымшасына енгізілген. Ақсу-Жабағылы мен Алматы қорықтарында, Іле-Алатау, Сайрам-Өгем ұлттық парктерінде және бірқатар қорықшаларда қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Ерекше қорғалатын территориялар, әсіресе Жоңғар Алатауында, ұйымдастыру, ормандарды сақтау, браконьерлермен күресу керек.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Тяньшань қоныр аюының таралу аймақтарында оның қазіргі жағдайын тексеру қажет.

пийского поясов гор. Питается травянистыми растениями, ягодами, плодами, редко – животными. Впадает в зимний сон, длящийся 5-7 мес. Залегает в берлогу в октябре-ноябре, выходит – в марте-апреле. Гон проходит в мае-июне, медвежата рождаются в январе-феврале (в берлоге). В помете 1-3 детеныша, чаще 2. Самка рождает детенышей через год и реже. Медвежата в первый год залегают в берлогу с матерью, весной (во время гона) семья распадается.

Разведение. Содержится и успешно размножается в зоопарках.

Принятые меры охраны. Внесен в Приложение I СИТЕС. Охраняется в заповедниках Ақсу-Джабағылы, Алматинском, национальных парках – Іле-Алатауском, Сайрам-Угамском и ряде заказников.

Необходимые меры охраны. Создание ООПТ, особенно в Джунгарском Алатау усиление охраны зверей от браконьеров, сохранение лесов.

Предложения по исследованию. Выяснение современного состояния популяций тянь-шанского медведя на всем протяжении его ареала в Казахстане.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Грачев, 1981; 2. Шнитников, 1936; 3. Огнев, 1940; 4. Грачев, Федосенко, 1977; 5. Грачев, 1982; 6. Жиряков, 1980; 7. Колбинцев, 2001.

Құрастырушы-Составитель: Ю. А. Грачев

ТАС СУСАРЫ КАМЕННАЯ КУНИЦА

Martes foina
Erxleben, 1777

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Сусарлар тұқымдасы –
Семейство Куньи – Mustelidae

Статусы. III санат. Аса сирек түр емес, десе де бірқатар аудандарда оның саны азаюда.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанда ТМД фаунасындағы тас сусардың бес түршесінің біреуі – *M.f.intermedia* мекендейді [1].

Таралуы. Республикада Талас пен Қырғыз жоталарында, Қаржантау, Қаратау, Шу-Іле, Кіндіктас, Іле және Күнгей Алатауларында, Кетмен, Жоңғар Алатауының сілемдерінде, Тарбағатай мен Сауырда кездеседі. Сирек те болса Оңтүстік Алтайда Қалбы және Нарым жоталарында, Марқакөл көлінің суалабында және Бұқтырма өзенінің аңғарында да есепке алынған [2].

Мекендейтін жерлері. Тау бөктерлерінен альпі белдеуіне дейінгі (теңіз деңгейінен 800-3400 м биіктікте) барлық биотоптарда кездеседі.

Саны. XX ғасырдың 60-шы жылдарында біршама көп болған. Солтүстік Тянь-Шань мен Жоңғар Алатауында сол жылдары оның саны шамамен 3 мыңдай болды, оның өзінде Іле Алатауында 1968 ж. ақпан-наурыз 1000 га жерде 6,6 бастан келді. 1968-1969 жылдардағы өте қатал қалың қарлы қыстан соң бұл аймақта саны 500-ге дейін кеміді, ал Іле Алатауында 1969 ж. қыркүйекте 1000 га-да бар – жоғы 1,7 бастан келді. Соңғы жылдары қалың қарлы қыстардың нәтижесінде, сол сияқты қаскерліктен оның саны одан әрі азайды [2, 3].

Негізгі шектеуші факторлар. Ауа райы, гельминттермен зақымдануының жоғары болуы, қаскерлік.

Биологиялық ерекшеліктері. Маусым-шілде және тамызда ұйығады. Күшіктері сәуірдің басында туады. Буаздылығы 9 айға дейін созылады [4]. Ұяда 2-5, орташа 2,5 күшік болады. Екі айдай емізеді. Жас сусарлар ұяны шілденің екінші жартысында тастайды. Аталықтары жыныстық жағынан бір жылда, аналықтары – 15-16 айда жетіледі,

Статус. III категория. Не особенно редкий вид, но численность его в ряде районов сокращается.

Значение таксона для сохранения генофонда. В Казахстане обитает *M. f. intermedia* – один из пяти подвидов каменной куницы в фауне СНГ [1].

Распространение. В республике обитает в Таласском и Киргизском хребтах, в горах Каржантау, Каратау, Чу-Илийских, Кендыктас, в Заилийском и Күнгей Алатау, Кетмень и Джунгарском Алатау с отрогами, на Тарбағатае и Сауре. Изредка отмечается на Южном Алтае по Калбинскому и Нарымскому хребтам, в бассейне оз. Маркаколь и в долине р. Бухтарма [2].

Места обитания. Встречается от предгорий до альпийского пояса (800-3400 м над ур. м.) во всех биотопах.

Численность. В 60-х гг. XX в. была довольно высокая. В Северном Тянь-Шане и Джунгарском Алатау ее поголовье в это время определялось примерно в 3 тыс. особей, причем в Заилийском Алатау в феврале-марте 1968 г. на 1000 га приходилось 6,6 особи. После многоснежной очень суровой зимы 1968-1969 гг. численность в указанном регионе сократилась до 500 экз., а в Заилийском Алатау в сентябре 1969 г. на 1000 га приходилось всего 1,7 особи. В последующие годы в результате многоснежных зим, а также браконьерства поголовье местами еще снизилось [2, 3].

Основные лимитирующие факторы. Климатические, высокая зараженность гельминтами, браконьерство.

Особенности биологии. Спаривание происходит в июне-июле и начале августа. Рождение молодых в начале апреля. Беременность длится до 9 месяцев [4]. В выводке 2-5, в среднем 2,5 детеныша. Лактация около двух месяцев. Куницы-сеголетки поки-

бірақ кейбіреулері тек үш жылда ғана күшіктейді. Қорегінде тышқантәрізді кеміргіштер басым, десе де, өсімдіктестес қоректер де маңызды роль атқарады. 1000 га жерде қоныстану тығыздығы 3-5 және одан көп болса, онда аңдардың 60 %-ы отырықшы, 40 % – «өткінші» болып табылады [2]. Жауларына қасқыр, түлкі, барыс, сілеусін, сонымен қатар шопандардың иттері, ал жыртқыш құстардан үкі жатады. Қорегі бойынша бәсекелестері барлық жыртқыштар, сол сияқты жидектермен қоректенетін құстар болып табылады.

Қолда өсіру. Деректер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Алматы, Ақсу-Жабағылы қорықтарында, сол сияқты Тарбағатай, Токты, Көксу, Алматы қорықшаларында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Мекендейтін орындарын қорғауды күшейту. Тұрғындар арасында бұл құнды аңның маңызы жайында үгіт-насихат жұмыстарын кең жүргізу. Қолдан өсіруді қолға алу керек.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Тұрақты түрде (3-4 жылда бір рет) Батыс және Солтүстік Тянь-Шань жоталары мен Жоңғар Алатауында сусардың санына есеп жүргізу.

дают гнездо со второй половины июля. Половозрелости самцы достигают в возрасте 1 года, самки – в 15-16 месяцев, но некоторые приносят первое потомство только в три года. Основное место в питании занимают мышевидные грызуны, хотя существенную роль играют и растительные корма. При плотности населения 3-5 и выше зверьков на 1000 га около 60 % живет оседло, 40 % особей являются «проходными» [2]. К врагам можно отнести волка, лисицу, барса, рысь, а также чабанских собак, из пернатых хищников – филина. Конкурентами по питанию являются все хищники, а также птицы, питающиеся ягодами.

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. Охраняется в заповедниках Алматинском, Ақсу-Джабаглинском, а также в заказниках: Тарбағатайском, Токтинском, Коксуском, Алматинском.

Необходимые меры охраны. Усилить охрану мест обитания. Вести широкую разъяснительную работу среди населения о значении этого ценного зверька. Желательно приступить к разведению в неволе.

Предложения по исследованию. Проводить регулярные (один раз в 3-4 года) учеты численности куницы в хребтах Западного и Северного Тянь-Шаня и в Джунгарском Алатау.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гептнер и др., 1967; 2. Лобачев, 1973; 3. Лобачев, 1982; 4. Старков, 1847.

Құрастырушылар-Составители: Ю. С. Лобачев, А. М. Мелдебеков.

ОРМАН СУСАРЫ ЛЕСНАЯ КУНИЦА

Martes martes
Linnaeus, 1758

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Сусарлар тұқымдасы –
Семейство Куньи – Mustelidae

Статусы. III санат. Сирек түр, десе де Жайық өзенінің суалабы мен Солтүстік Қазақстанда қоныстану тығыздығы біршама жоғары. Қазақстанда түрдің таралу аймағының шеткі бөлігі жатыр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанда бұл түрдің белгілі бес түршесінің өте әлсіз жіктелген екі түршесі – *M.m.uralensis* Kuznetsov, 1941 (Жайық өзенінің суалабы) және *M.m.sabaneevi* Jurgenson, 1947 (Солтүстік Қазақстан ормандары) мекендейді [1, 2].

Таралуы. Жайық өзенінің суалабындағы жайылма тоғайлары мен Солтүстік Қазақстан ормандарында кездеседі. 1938 ж. Гурьев (Атырау) қаласынан 6 км жерде ауланған, мұнда кездейсоқ келуі мүмкін [2]. 1986 ж. екі сусар Калмыков ауылының маңынан ұсталды. 1948 ж. шілде-тамызда Солтүстік Қазақстан облысындағы Ленин ауданынан [2], ал 1978 ж. шілдеде еркек орман сусары Көкшетау облысының Зеренді ауданынан ұсталған [3]. Егер соңғы екі кездесуді кездейсоқ деп есептесек, XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында Солтүстік Қазақстанда ол тұрақты түрде кездеседі.

Мекендейтін жерлері. Жайық өзенінің суалабында негізгі биотоптары – көк терек, ақ терек, емен, тал өскен ормандар. Солтүстік Қазақстанда шөптесін өсімдіктері мен бұталары сирек ескі қарағайлы ормандар, таза қайыңды ормандарда да кездеседі.

Саны. 1977 ж. Жайық өзенінің жайылмасында 1000 га-ға 1,7 сусардан келді: бұл жерде оның жалпы саны 110-120 болды. 1978 ж. қараша-желтоқсанда саны 150-160-қа жетті [4], яғни бір жылдың ішінде саны 35 %-ға өсті. Ескертетін жағдай 1978 және 1979 жылдар сусарлар үшін бұл аймақта өте қолайлы болды; үлкен су тасқындары болмады, қорек мол – жануартекес те, өсімдіктекес те. Солтүстік Қазақстанда XXI ғасырдың басында орман сусарының жалпы саны 160-тай болды, олардың жартысынан көбі «Бурабай» мен «Көкшетау» ұлттық парктерінде мекендеді.

Статус. III категория. Редкий вид, хотя в бассейне р. Урал и в Северном Казахстане местами плотность населения значительная. В Казахстане находится периферийная часть ареала вида.

Значение таксона для сохранения генофонда. В Казахстане обитают, видимо, два слабо дифференцированных подвида из пяти описанных у этого вида: *M. m. uralensis* Kuznetsov, 1941 (бассейн р. Урал) и *M. m. sabaneevi* Jurgenson, 1947 (леса Северного Казахстана) [1, 2].

Распространение. Встречается в пойменных лесах бассейна р.Урал и в лесах Северного Казахстана. В 1938 г. была добыта в 6 км от г. Гурьев (Атырау), куда зашла, видимо, случайно [2]. В 1986 г. две куницы пойманы в окрестностях с. Калмыково. В июле-августе 1948 г. добыта в Ленинском районе Северо-Казахстанской области [2], а в июле 1978 г. самец лесной куницы – в Зерендинском районе Кокчетавской области [3]. Если два последних случая добычи куниц в Северном Казахстане в те годы можно отнести к случайным случаям, то к концу XX в. и в начале XXI в. она там встречается постоянно.

Места обитания. Эта куница тесно связана с лесом. Основными биотопами в бассейне р.Урал являются старые древесные насаждения из осокоря, белого тополя, дуба, ветлы. В Северном Казахстане основные встречи куниц приурочены к перестойным соснякам со слабо выраженным подлеском и травостоем. Встречается и в чистых березняках. Кормовая база в данном регионе неустойчива, и лесные куницы не всегда находят в нем оптимальные условия для существования.

Численность. В пойме Урала в ноябре-декабре 1977 г. на 1000 га приходилось 1,7 куницы: общая ее численность здесь составляла 110-120 особей. В ноябре-декабре 1978 г. она возросла до 150-160 зверьков [4], т.е. в течение одного года поголовье увеличилось примерно на 35 %. Следует отметить, что 1977 и 1978 гг. в этом регионе оказалось для ку-

Негізгі шектеуші факторлар. Қорек қорының азаюы, әсіресе, тышқантәрізді кеміргіштердің, ұялауға қолайлы (ескі қуысы көп ағаштар) орындардың азаюы және қаскерлік.

Биологиялық ерекшеліктері. Шілде-тамызда ұйығады, 236-275 күн буаз болады, ұяда 1-8, жиі 3 жас сусар бар, олардың көзі 34-ші күні ашылады. 2-3 жылда жыныстық жағынан жетіледі. Жасының ұзақтығы – 15 жыл. Қорегінің негізін тышқантәрізді кеміргіштер құрайды, өсімдіктес қорек 25%-ға жетеді. Жыртқыштардың оба ауруымен ауырады. Денесінен 19 түрлі гельминт табылған, әсіресе скрябингилез қауіпті [5]. Жауына түлкі, қасқыр, қаршыға мен үкіні жатқызуға болады. Бәсекелестері – сол жерде мекендейтін барлық жыртқыш аңдар мен құстар.

Қолда өсіру. Деректер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Аулауға мүлдем тиым салынған. Батыс Қазақстан облысында Кирсанов қорықшасында қорғалады. Солтүстік Қазақстанда “Бұрабай” және “Көкшетау” ұлттық парктерінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Ормандағы ұялауға жарайтын учаскелерді сақтау, жасанды ұяшықтар жасау, қорегі тапшы жылдары қосымша қоректендіруді ұйымдастыру.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Сусарлар қоныстанған территорияларды қатал бақылауды қолға алу, тұрақты санын есептеу. Қолда өсіруді зерттеу.

ниц весьма благоприятными: отсутствие больших паводков, обилие кормов – как животных, так и растительных. В Северном Казахстане в начале XXI общая численность лесной куницы составляла около 160 зверьков, из них более половины обитало в национальных парках «Бұрабай» и «Кокчетавский».

Основные лимитирующие факторы. Уменьшение кормовой базы, особенно мышевидных грызунов, мест, удобных для гнездования (старые дуплистые деревья), и браконьерство.

Особенности биологии. Гон в июле-августе, беременность – 236-275 дней, в помете 1-8, чаще 3 детеныша, которые прозревают на 34-й день. Половая зрелость наступает на 2-3 году жизни. Предельный возраст – 15 лет. В питании основную долю составляют мышевидные грызуны, растительные корма достигают 25%. Болеют чумой плотоядных. Обнаружено 19 видов гельминтов, особенно опасен скрябингилез [5]. К врагам можно отнести лисицу, волка, ястреба-тетеревятника, филина. Конкурентами могут быть все населяющие леса хищные звери и птицы.

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. Полностью запрещен промысел. Организован Кирсановский заказник в Западно-Казахстанской области.

Необходимые меры охраны. Сохранение гнездопригодных участков леса, устройство искусственных гнездилищ, организация подкормки в малокормные годы.

Предложения по исследованию. Необходимо взять под строгий контроль заселенные лесной куницей территории, регулярно производить учет численности. Изучить разведение в неволе.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гептнер и др., 1967; 2. Афанасьев и др., 1953; 3. Лобачев, 1982; 4. Лобачев, Байдавлетов, 1986; 5. Данилов, Туманов, 1976.

Құрастырушы-Составитель: Ю.С.Лобачев.

ЕУРОПА КҮЗЕНІ ЕВРОПЕЙСКАЯ НОРКА

Mustela lutreola
Linnaeus, 1761

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Сусарлар тұқымдасы –
Семейство Куньи – Mustelidae

Статусы. I санат. Сирек түр, Қазақстанда жойылып кетуі мүмкін.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың ТМД және Қазақстан фаунасындағы екі түрінің бірі.

Таралуы. Қазақстанда таралу аймағының шеткі бөлімі жатыр. Ертеде Еділдің атырабының сол жағалауында, сирек – Жайық өзенінің аңғарында, Ақтөбе облысында – Елек, Қарғалы, Жаман Қарғалы өзендерінің бойында кездескен. 1936 ж. Қарғалы өзенінен 10 күзен, ал 1937 ж. Ақтөбе ауданында оның 5 терісі қабылданған. 1938 ж. 8-ші шілдеде бір күзенді Шағылы көліне құятын осы аттас өзеннен (Көкшетау облысы) ұстаған [1]. Қазір Қазақстанда еуропа су күзенінің табиғи жолмен пайда болуы өте қиын, өйткені Ресейдің шекаралас аудандарында оны осында жерсіндірілген америка су күзені ығыстырған.

Мекендейтін жерлері. Тұщы су қоймалары: тазартылмаған өзеңдер мен өзендер, көлдер, ескі арналар, көптеген аралдары бар және қалың өсімдікті өзен атыраптары. Мұз асты қуыстар мен қатпайтын жылымдар болуы қажет. Маңызды жағдайдың бірі – қоректің мол болуы. Құрлық азықтары мол болса, су күзені бетін тұтастай мұз басқан су қоймаларында да мекендей береді. Күшіктейтін іні бар ауданда су қоймасының тереңдігі 50 см-ден кем болмауы керек, өйткені баспанаға баратын іннің суасты аузы көрінбеуі міндетті.

Саны. Деректер жоқ. Қазақстанда жойылып кетуі мүмкін [2].

Негізгі шектеуші факторлар. Оның бұрында кездескен жерлерінде қазір тұрақты түрде америка су күзені кездеседі, ол еуропа су күзеніне қарағанда күшті, америка су күзені оны ығыстырып қана қоймайды, өлтіреді және оның биотопын толықтай менгерді.

Биологиялық ерекшеліктері. Күйге түсу 3 аптаға дейін созылады және кіші су қоймаларының мұздан

Статус. I категория. Редкий вид, по-видимому, в Казахстане исчезла.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из двух видов рода в фауне СНГ и Казахстана.

Распространение. В Казахстане находится периферийная часть ареала. Прежде встречалась на левобережье дельты Волги, изредка – в долине р. Урал, в пределах Актюбинской области – по рекам Илек, Карагал, Жаман-Каргал. В 1936 г. на р. Каргала было добыто 10 норок, а в 1937 г. в Актюбинском районе заготовлено 5 ее шкур. 8 июля 1938 г. одну норку поймали на р. Чаглинка, впадающей в оз. Чаглы (Кокчетавская область) [1]. В настоящее время появление европейской норки естественным путем в Казахстане маловероятно, в связи с тем, что в приграничных районах России она также вытеснена американской норкой акклиматизированной здесь.

Места обитания. Пресные водоемы: захлапленные ручьи и реки, озера, старицы, дельты рек с многочисленными островками и густой растительностью. Необходимы подледные пустоты и незамерзающие участки – полыньи, пропорины. Не менее важное условие – кормность угодий. При обилии наземной пищи норка может обитать и на водоемах со сплошным льдом. В районе выводковой норы глубина водоема должна быть не менее 50 см для маскировки подводного лаза в убежище.

Численность. Данных нет. В Казахстане, по-видимому, исчезла [2].

Основные лимитирующие факторы. В районах ее бывших встреч в настоящее время постоянно встречается американская норка, более сильная, чем европейская, причем она не только вытесняет европейскую, но и уничтожает ее и полностью осваивает занимаемые ею биотопы.

Особенности биологии. Течка продолжается до 3 недель и совпадает со вскрытием мелких водоемов (февраль-март). Беременность длится от 42 до 75

арылу кезеңіне (ақпан-наурыз) сәйкес келеді. Буаздылық 42 күннеп 75 күнге дейін созылады, бұл кейбір қаншықтардың жұмыртқа безінің дамуының латентті (жасырын) кезеңінің болуымен байланысты, ал оның ұзақтығы тұрақты болмайды. Ұяда 3-7, кейде 10 күшік болады. Туғаннан 30 күн өткен соң көзі ашылады. Ұяластар күздің басында тарайды. Бір жаста жыныстық жағынан жетіледі. Қорегінің негізін қыста сүтқоректілер мен балық құрайды, жазда – қосмекенділер, құстар, насекомдар. Еуропа су күзенінің алысқа қоныс аударуы байқалмаған. Ең қауіпті жаулары мен бәсекелестері – күндыз бен америка су күзені.

Қолда өсіру. Қолда жақсы көбейеді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Кирсанов қорықшасында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қолда, соның ішінде хайуанаттар парктерінде өсіруді жүзеге асыру.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Жайық, Елек, Тобыл, Ұбаған, Шағылы өзендерінің жайылмалары және Шағылы көлін ол жерлерден күзенді табу мақсатында зерттеу.

дней, что связано с наличием у некоторых самок в развитии яйца латентного периода, длительность которого непостоянна. В помете бывает от 3 до 7 детенышей, иногда более 10. Прозревают на 30-й день от рождения. Выводок распадается в начале осени. Половой зрелости достигают в возрасте года. Основу питания зимой составляют млекопитающие и рыба, летом – земноводные, птицы, насекомые. Больших миграций у европейских норок не отмечено. Наиболее опасными врагами и конкурентами является выдра и американская норка.

Разведение. Хорошо размножается в неволе.

Принятые меры охраны. Охраняется в Кирсановском заказнике.

Необходимые меры охраны. Наладить разведение в неволе, в т. ч. в зоопарках.

Предложения по исследованию. Обследовать поймы рек Урал, Илек, Тобол, Убаган, Чаглинка и оз. Чаглы с целью обнаружения там данной норки.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Афанасьев и др., 1953; 2. Лобачев, 1982.

Құрастырушылар-Составители: Ю. С. Лобачев, А. М. Мелдебеков.

ШҰБАР КҮЗЕНІ ПЕРЕВЯЗКА

Vormela peregusna
Güldenstaedt, 1770

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Сусарларлар тұқымдасы –
Семейство Куньи – Mustelidae

Статусы. III санат. Ареалы мен саны азая түсуде. Қырғыстан, Тәжікстан, Ресей Қызыл кітаптарына енгізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Дүниежүзілік және Қазақстан фауналарындағы туыстың жалғыз өкілі.

Таралуы. Түрдің таралуы Оңтүстік-Батыс Еуропа, жарым-жартылай Алдыңғы, Орта және Орталық Азияны қамтиды [1], Қазақстанда шұбар күзен, негізінен, оның оңтүстік жартысында – Маңғышлақ, Үстірт, Арал бойы, Қызылқұм, Арысқұм, Мойынқұм, Тауқұм, Бетпақдаланың оңтүстігі, Оңтүстік Балқаш бойы, Іле және Сөгеті ойпаттары, Іле мен Жоңғар Алатауларының етектері, Алтай, Алакөл мен Зайсан ойпаттары [1, 2]. Еділ-Жайық өзендері аралығында, Орталық Қазақстанда және Алтай тауы етегіндегі жазықтарда жойылып кетті [1].

Мекендейтін жерлері. Сарышұнақтары, құмтышқандары және басқа да кеміргіштері көп шөлейтті және шөлді участкелер. Бұталар өскен құмдарды мекендеуді ұнатады. Өзендер бойында тоғайлардың шет жағында, бұталы далада мекендейді. Тауда далалық белдеуде, теңіз деңгейінен 3000 м дейін көтеріледі [1].

Саны. 1959 жылы Сарыесік-Атырау шөлінде 0,8-1,2 км² көлемді учаскелерде бірден шұбар күзен саналды, яғни оның саны айтарлықтай жоғары болды [5]. XX ғ. 70-шы жылдарында Мойынқұм мен Оңтүстік Балқашманы құмдарынан 10 шақырым қашықтықта оның 1-3 ізі байқалды [2]. Қызылқұм шөлінде бірқатар жерде шұбар күзен едәуір [4]. Оның таралуының басқа қоныстарында ол сирек кездеседі [2].

Негізгі шектеуші факторлар. Шұбар күзен санының азаюы жерді жыртумен, кеміргіштерге қарсы, әсіресе, үлкен құмтышқанымен, күресу үшін химиялық препараттарды қолданумен [1-5] байланысты.

Статус. III категория. Ареал и численность сокращаются. Включена в Красные книги Киргизстана, Таджикистана, России.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в фауне Казахстана и мировой фауне.

Распространение. Ареал вида охватывает Юго-Восточную Европу, частично Переднюю, Среднюю и Центральную Азию [1]. В Казахстане перевязка населяет, в основном, его южную половину – Мангышлақ, Үстірт, Приаралье, Кызылқұм, Арысқұм, Муюнқұм, Тауқұм, южную часть Бетпақдалы, Южное Прибалхашье, Илийскую и Суюгатинскую долины, предгорья Заилийского, Джунгарского Алатау и Алтая, Алакольскую и Зайсанскую котловину [1, 2]. Исчезла в междуречье Урал-Волга, в Центральном Казахстане и Предалтайских степях [1].

Места обитания. Полупустынные и пустынные участки с обилием сусликов, песчанок и других грызунов. Предпочитает закрепленные и полужакрепленные пески с кустарниковой растительностью. В поймах рек держится по окраинам тугаев и кустарниковым равнинам. Поднимается кое-где по горным степям до 3000 м над ур. моря [1].

Численность. В 1959 г. в пустыне Сары-Ишикотреа на некоторых участках на 0,8-1,2 км² приходилась 1 перевязка [5], то есть численность была довольно высокой. В 70-е годы XX в. в песках Муюнқұм и Южного Прибалхашья встречалось 1-3 следа перевязки на 10 км маршрута [2]. В пустыне Кызылқұм в ряде мест перевязка довольно обычна [4]. На большей части остальной территории, где встречается перевязка, она редка [2].

Основные лимитирующие факторы. Снижение численности перевязки обусловлено распашкой земель и применением химических средств борьбы с грызунами, особенно с большой песчанкой [1-5].

Биологиялық ерекшеліктері. Шұбар күзен бір жерде тұрақты өмір сүреді. Көбіне жатақ ретінде құмтышқаны мен сарышұнақтар індерін пайдаланады. Кеміргіштермен, әсіресе, құмтышқандар және сарышұнақтармен қоректенеді. Көбіне түнде, кейде таңертеңгілік жемін іздейді. Күйлеуі – тамыз-қыркүйек айларында. Буаз болуы үзіліс кезеңмен өтеді. Ақпан-наурыз айларында 3-8 жас күзен дүниеге келеді [1-3].

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Үстірт, Алматы және Алакөл қорықтарында және бірқатар ұлттық парктер мен қорықшаларда қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Мекендерін сақтау, ерекше қорғалатын территориялар ұйымдастыру.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Түрдің аз зерттелгенін ескере отырып, оның экологиясын табиғи ортада және қолда өсіру кезінде зерттеу керек.

Особенности биологии. Перевязка ведет оседлый образ жизни. Убежищем служат норы больших песчанок и сусликов. Питается грызунами, в основном песчанками и сусликами. Активна преимущественно ночью и рано утром. Гон проходит в августе-сентябре. Беременность протекает с паузой. В помете 3-8 детенышей, рождаются они в феврале-марте [1-3].

Разведение. Сведений нет.

Принятые меры охраны. Охраняется в Устьюртском, Алматинском, Алакольском заповедниках и ряде национальных парков и заказников.

Необходимые меры охраны. Сохранение местобитаний, создание ООПТ.

Предложения по исследованию. Учитывая слабую изученность вида, необходимы специальные исследования его экологии и в природных условиях и в неволе.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гептнер и др., 1967; 2. Бекенов, 1982; 3. Слудский, 1953; 4. Ротшильд и др., 1967; 5. Бурделов, Бондарь, 1986.

Құрастырушы-Составитель: Ю. А. Грачев.

БАЛЖЕГІШ АЮ МЕДОЕД

Mellivora capensis
Schreber, 1776

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Сусарлар тұқымдасы –
Семейство Куньи – Mustelidae

Статусы. I санат. Өте сирек түр. Шектеулі территорияда бірен-сарандары кездеседі.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Туыстың Әлемдік фаунадағы бірден-бір өкілі. Қазақстанда оның таралу аймағының солтүстік шекарасы өтеді.

Таралуы. Оңтүстік, Оңтүстік-батыс Үстірт, Маңғыстау облысындағы Қарынжарық ойпаты [1, 2].

Мекендейтін жерлері. Оңтүстік Үстіртте – шыңдардың тілімделген терең шатқалдары, жотадағы жазықтардың шыңдары мен сайлары. Оңтүстік-батыс Үстіртте – сексеуілдері және алуантүрлі шөптесін өсімдіктері бар, шұңқыры, сайы, қуысы жеткілікті ойлы-қырлы жазықтар. Қарынжарықта – Кендірлі соры мен Қаясан жарларымен шектесетін, ұзын суайрықтары, сайлар кесіп өтетін, баялыш, қараған, сексеуіл, курчавка өскен жазық учаскелер [3].

Саны. Бірен-сарандары кездеседі. 1983 жылдан бастап, бірінші табылуы, 10-15 аң есепке алынған [4]. Қазақстандағы саны бірнеше ондықтан аспауы мүмкін.

Негізгі шектеуші факторлар. Кездейсоқ кездескенде адамдардың өлтіруі, ірі жыртқыштарға салынған қақпанға түсу.

Биологиялық ерекшеліктері. Өте нашар зерттелген. Ымыртта-түнде, ал салқын кездерде күндіз де белсенді. Қыста суық кенеттен түскен жағдайда қысқа мерзімді ұйқыға кетеді [4]. Өзі қазған жай індерде, немесе иесіз құмтышқандары мен басқа аңдардың індерін кеңейтіп, сонда тұрады. Жылына бір рет көбейеді, қыркүйек-қазанда ұйығады. Буаздылық – 7 айдай, күшіктері наурыз-сәуірде пайда болады. 1-2 күшік туады. Қорегінің құрамында омыртқасыздар мен майда омыртқалы жануарлар (кесірткелер, майда құстар, құмтышқандары, кірпілер, құм қояндары, тасбақалар) кездеседі. Өсімдіктің тамыры мен жемісін жейді. Жаулары –

Статус. I категория. Очень редкий вид. Встречается единично на ограниченной территории.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в мировой фауне. В Казахстане находится северная часть его ареала.

Распространение. Южный, Юго-Западный Устюрт, впадина Карынжарык в Мангистауской области [1, 2].

Места обитания. На Южном Устюрте – глубоко врезанные ущелья южного чинка, стыки кыровых равнин с чинками и оврагами. На Юго-Западном Устюрте – всхолмленная равнина, изобилующая многочисленными карстовыми образованиями – воронками, западинами, пещерами, с большим разнообразием растительных компонентов при обязательном участии в них саксаульников. Во впадине Карынжарык – равнинные участки, граничащие с сором Кендерли и уступами Каясанирек, пересеченные длинными руслами, оврагами, поросшие боялычем, караганой, курчавкой, саксаулом [3].

Численность. Встречи единичны. С 1983 г., со времени первой находки, зарегистрировано 10-15 животных [4]. По-видимому, поголовье вида в Казахстане насчитывает несколько десятков особей.

Основные лимитирующие факторы. Гибель от людей при случайных встречах, попадают в капканы, поставленные на крупных хищников.

Особенности биологии. Изучено очень слабо. Ведет преимущественно сумеречно-ночной образ жизни, но в холодное время года активен и днем. При резких похолоданиях зимой может залезать в непродолжительную спячку [4]. Селится в простых норах, выкопанных самостоятельно, или расширяет нежилые норы песчанок и других зверей. Размножается один раз в год, гон в сентябре-октябре. Беременность – около 7 месяцев, молодняк появляется в марте-апреле. В помете 1-2 детеныша. В рационе питания встречаются беспозвоночные и мелкие

қасқыр, қойшылардың иттері. Бәсекелестері – түлкі, шұбар мысық, басқа жыртқыштар [4].

Қолда өсіру. Ашхабад хайуанаттар паркінде ұсталады [5].

Қолға алынған қорғау шаралары. Үстірт қорығында, Кендерлі-Қаясан мемлекеттік қорық аймағында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Итаудың кездесетін көп жері Үстірт қорығына жақын орналасқан. Бұл учаскелерді осы қорықтың құрамына қосу керек, өйткені бұл жерлерде төртжолақты абжылан, жорға дуадақ, қарақал, қарақұйрық мекендейді.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Жүйелі түрде түрдің экологиясын, таралуын және санын зерттеу.

позвоночные животные (ящерицы, мелкие птицы, песчанки, ежи, зайцы-толаи, черепахи). Поедает корни и плоды растений. Враги – волк, пастушьи собаки. Конкуренты – лисица, пятнистая кошка, другие хищники [4].

Разведение. Содержался в Ашхабадском зоопарке [5].

Принятые меры охраны. Охраняется в Устюртском заповеднике, Кендерли-Каясанской государственной заповедной зоне.

Необходимые меры охраны. Большинство мест встреч медоеда расположены вблизи границ Устюртского заповедника. Крайне важно включить эти участки в состав данного заповедника, где также обитают другие редкие виды – четырехполосый полоз, джек, каракал, джейран. Необходимы целенаправленные исследования особенностей экологии, распространения, уточнения численности вида.

Предложения по исследованию. Требуются систематические исследования экологии, распространения и численности вида.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Коринфский, 1986; 2. Плахов, 1988; 3. Плахов, 1991;
4. Плахов, 1996; 5. Сапоженков и др., 1963.

Құрастырушылар-Составители: А. Б. Бекенов, Б. Б. Касабеков.

ОРТА АЗИЯЛЫҚ ӨЗЕН КӘМШАТЫ СРЕДНЕАЗИАТСКАЯ РЕЧНАЯ ВЫДРА

Lutra lutra seistanica
Birula, 1912

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Сусарлар тұқымдасы –
Семейство Куньи – Mustelidae

Статусы. II санат. Саны күрт азайып бара жатқан түрше.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстандағы құндыздың екі түршесінің бірі.

Таралуы. Ертеде кең таралған түр [1]. Қазір Қазақстанда Іле өзенінің жоғарғы ағысы мен оның салалары: Түрген, Шелек, Шарын, Өсек су қоймалары жүйесінде, оның ішінде Оба өзенінде, одан ары қарай Бугун шөлі арқылы ҚХР шекарасына дейін көтеріледі, есепке алынған 2006 жылғы жиналған деректер бойынша құндыз Іле қазаншұңқырында 14 жерден белгілі. Іле өзеніне Күрті өзенінің құйылатын жерінде оның мекендеуін тексеру керек (2004 ж. аңшылар оны мұз үстінде көрген).

Мекендейтін жерлері. Су қоймаларымен байланысты, бірақ бір учаскеден екіншісіне өткенде оның ізін су айрықтарынан да кездестіруге болады. Су қоймалары балыққа бай, жылым жеткілікті болуы керек. Жазда және қыста аса үлкен емес, бірақ терең Ілеге құятын өзеңтерде де кездеседі.

Саны. Барлық жерде сирек, десе де қысты күндері қолайлы учаскелерде салыстырмалы түрде қоныстану тығыздығы жоғары. Мысалы, 1986 ж. көктемде Өсек суқоймалары жүйесінде 12 км² ауданда 15 құндыз есепке алынған. 1980 ж. мамырда Қарақұлдек аң шаруашылығында (Шарын өзенінің батыс қолтығы) 6 км² ауданда 5-6 басы мекендеген. Бұл түр Іле қазаншұңқырында өзінің таралу аймағын қалпына келтіруде және кішігірім өзендерді меңгеруде.

Негізгі шектеуші факторлар. Су қоймаларында балық қорының азаюы және тау өзендерінің сулары жер суаруға пайдалану [1]. Территорияларды шаруашылық мақсатта игеру, мазалау факторлары және адамдардың тікелей қудалауы, балық аулау құралдарына түсіп, өлім-жітімге ұшырауы [1, 4].

Биологиялық ерекшеліктері. Отырықшы тіршілік етеді, бірақ жыл маусымдарымен байланысты

Статус. II категория. Резко сохраняющийся в численности вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из двух подвидов выдры в Казахстане.

Распространение. В прошлом широко распространенный подвид [1]. В настоящее время в Казахстане отмечен в верхнем течении р.Или и ее притоках: Турген, Чилик, Чарын, Усекской системе водоемов, в том числе р. Оба. По данным собранным в 2006 г. известны 14 достоверно привязанных и датируемых мест наблюдений выдры в илийской котловине, из них один случай гибели и один, трехлетнего содержания в неволе. Анализ этих точек показывает, что выдра постоянно обитает в верхнем течении р. Или в урочищах: Кундузды, Усекские разливы, в районе пустыни Бугунь и выше по течению до государственной границы с КНР. Далее она регулярно отмечается в дельте р. Чарын и выше по течению вплоть до ее верхнего течения. Регулярно отмечается на слиянии р. Или с Капчагайским водохранилищем («Подпор») и юго-восточный сектор побережья Капчагайского водохранилища с впадающими в него мелкими речушками по которым она поднимается до Кульджинского тракта (село Маловодное) и по р. Турген. Требуется проверки обитание выдры на р. Или в районе ее слияния с р. Куртинкой, где зимой 2004 г. ее наблюдали на льду охотники.

Места обитания. Строго приурочены в водоемам, но при переходе с одного на другой участок ее следы можно встретить на водоразделах. Водоемы должны быть рыбными и в зимнее время иметь достаточное количество отдушин, польней, через которые выдра может проникать к воде. В летнее и зимнее время населяет также небольшие, но глубокие речушки впадающие в р. Или, по которым она скатывается или поднимается отлавливая мелкую рыбу.

Численность. Повсеместно редка, хотя в зимнее время на благоприятных участках достигает относительно высокой плотности. Так, весной 1986 г. на Усекской системе водоемов на площади около 12 км²

жергілікті қоныс аударады: қыста – өзендердің жоғары ағынына, көктемде – керісінше, бұл қыс кезінде қорек қорына және су қоймаларындағы жылымның болу – болмауына байланысты. Ымыртта-түнде белсенді. Күйге түсу және ұйығу – ақпан-сәуірде жүреді; буаздылық және сүтпен емізу кезеңі – 9-10 айға созылады. 2-5, жиі 3 күшік туады. Күшіктері сәуірден тамызға дейін (кейде қараша дейін) пайда болады. Бір жылдан соң туады. Ба-спана ретінде су маңын, қуыстар мен жарықшалар маңындағы індерді пайдаланады. Тұрақты інінің су астында 1-2 шығатын аузы болады. Жеке учаскесі – 100-150 га. Негізгі қорегі – балық, оның сыбағалы салмағы 99 %-ға жетеді [4]. Өсек суқоймалары жүйесінде 1986 ж. көктемде құндыздың қорегінде ондатр және су қоңыздары, тиісінше 77 % және 88 % болды. Көптеген ондатр үйшіктерін құндыздың бұзғаны байқалады.

Қолда өсіру. Белгісіз. Ұсталған жас құндыздар қолға тез үйренеді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Бұл анды аулауға заңмен тиым салынған. Шарын ұлттық табиғат паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Құрамына Өсек су қоймалары мен Оба өзегі енетін қорықша ұйымдастыру.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Түрдің сақталған жерлерінде құндыздың санын есепке алу және оны қолдан өсіру мәселелеріне кірісу.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гептнер и др., 1967; 2. Редкие животные Казахстана, 1986; 3. Лобачев, 1982; 3. Лобачев, 1982; 4. Ишунин, 1977; 5. Лобачев, 1996; 6. Шаймарданов, Жуйко, 2006.

Құрастырушылар-Составители: Р. Т. Шаймарданов, Ю. С. Лобачев.

отмечено 15 выдр. В мае 1980 г. в Карукульдекском охотхозяйстве (западный рукав р.Чарын) на площади около 6 км² обитало 5-6 особей. Похоже, что этот вид в Илийской котловине восстанавливает свой ареал и осваивает мелкие речки.

Основные лимитирующие факторы. Сокращение запасов рыбы в водоемах и использованием воды горных речек для полива [1]. Хозяйственные освоения территорий, факторы беспокойства и прямое преследование человеком и гибель от попадания в рыбацкие сети [1, 4].

Особенности биологии. Ведет оседлый образ жизни, но в зависимости от сезона года отмечаются местные кочевки: осенью – в верховья рек, весной – обратно, что связано с кормовой базой и наличием полыней в водоеме в зимний период. Сумеречно-ночное животное. Течка и гон – в феврале-апреле; беременность с лактационным периодом – 9-10 месяцев. В помете – 2-5, чаще 3 детеныша. Молодняк появляется с апреля по август (бывает, значительно позднее, в ноябре). Самка рождает через год. Убежищами служат норы около воды, пещеры, щели. Постоянная нора имеет 1-2 выхода под водой. Индивидуальный участок – 100-150 га. Основной корм – рыба, удельный вес ее в питании достигает 99 % [4]. В Усекской системе водоемов весной 1986 г. в кормах выдры преобладали ондатра и водяные жуки, соответственно 77 % и 88 %. Большинство ондатровых хаток несли следы разрушения выдрой.

Разведение. Не известно. Пойманные молодые зверьки хорошо приживаются в неволе. Принятые меры охраны. Законом запрещается всякая добыча этого зверька.

Необходимые меры охраны. Необходимо организовать заказник, куда должны войти водоемы системы Усек и протока Омба. Охраняется в созданном Чарынском Национальном Природном Парке.

Предложения по исследованию. Необходимо провести учет численности выдры в сохранившихся местах обитания и приступить к изучению вопросов клеточного разведения.

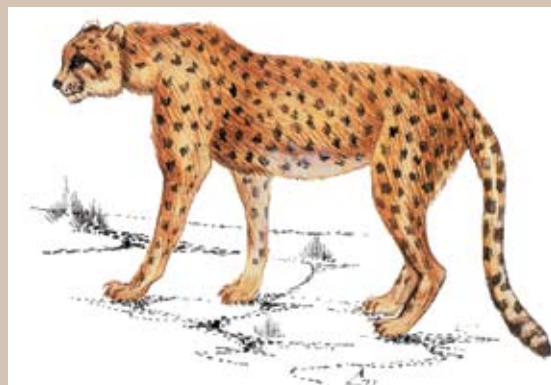

ҚАБЫЛАН ГЕПАРД

Acinonyx jubatus
Schreber, 1776

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Мысықтар тұқымдасы –
Семейство Кошачьи – Felidae

Статусы. I санат. Жойылып бара жатқан түр. ХТҚО-ң Қызыл кітабына тіркелген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Монотиптік туыстың бірден-бір түрі. Түрді сақтап қалудың бірден-бір жолы – оны өсіретін питомник құру.

Таралуы. XVIII-XX ғасырдың ортасында қабылан Каспий теңізінің шығыс жағалауында және Арал теңізіне шектесіп жатқан шөлдерде сирек те болса мекендеді. 1947 ж. екі қабыланды Үстірттің батыс шыңынан, ал 1949 ж. екі аңды Маңғыстаудағы Ақтау тауынан ұстаған. Олардың біреуінің терісі ҚР БҒМ Зоология институтының жиынтығында сақтаулы, ал екіншісінен Атырау облыстық мұражайға тұлып жасалған. 1947-1964 жылдары бұл аймақтан 16 аңның ұсталғаны белгілі [1]. Соңғы 45 жылда Маңғыстау облысынан бұл жыртқыштың кездесуі жайында дәл деректер жоқ, бірақ қабыландардың өздерінің және іздерінің кездесулері жайында, 1976 жылы және тіпті XX ғасындың 80-90-шы жылдарында, әртүрлі адамдардың тексерілмеген хабарламалары бар.

Мекендейтін жерлері. Қабылан әртүрлі типтегі шөлдерде мекендейді. Шөлді жерлердегі таулардың етектерінде, құз-шындарында кездеседі.

Саны. Деректер жоқ. Қазақстанда кездеспеуі мүмкін. Бірен-саран жыртқыш Солтүстік-батыс Түркіменстанда сақталуы мүмкін. 1992-1993 жылдары осында Ясха ауданында қабылан түйені жартып, содан соң қақпанға түскен [2].

Негізгі шектеуші факторлар. Қабылан санының барлық таралу аймағында өте шапшаң төмендеуі шөлді аудандарды игеру, осыған орай ондағы тұяқты жануарлардың, негізінен қарақұйрықтың жойылуы болып табылады және қаскерлердің қабыланды тікелей қудалау әсерін тигізді. Оны, әсіресе геологиялық және басқа экспедициялардың адамдары күшті автотранспорт және тіпті тікұшақтар пайдаланып аулау арқылы да жойды.

Статус. I категория. Исчезающий зверь. Возможно, в Казахстане уже исчез. Занесен в Красную книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный вид монотипического рода. Единственный путь сохранения этого уникального вида в Казахстане – это создание питомника по его выращиванию.

Распространение. В Казахстане в XVIII – середине XX веках гепард обитал на восточном побережье Каспийского моря и в пустынях, прилегающих к Аральскому морю, хотя редка. В 1947 г. двух гепардов добыли у Западного чинка Устюрта, а в 1949 г. двух зверей поймали у гор Ақтау на Мангышлаке. Шкура одного из них хранится в коллекции Института зоологии МОН РК, а из второго изготовлено чучело для Атырауского областного музея. В 1947-1964 гг. известно о добыче в этих регионах 16 зверей [1]. За последние 45 лет достоверных сведений о встречах этого хищника в Мангистауской области нет, но имеются непроверенные указания разных лиц о встречах гепардов и их следов в 1976 и даже в 80-90-х годах XX в.

Места обитания. Гепард живет в пустынях различных типов. Обитает в предгорьях пустынных гор, у останцев и чинков.

Численность. Данных нет. Возможно, в Казахстане гепард уже исчез. По-видимому, единичные экземпляры сохранились в Северо-Западном Туркменистане. В 1992-1993 гг. здесь в районе Ясха гепард забил верблюдицу, а потом у ее трупа попал в капкан [2].

Основные лимитирующие факторы. Основными причинами катастрофического сокращения численности гепарда во всех районах его ареала является освоение пустынных районов, вызвавшее исчезновение копытных зверей, в основном джейранов, а также прямое преследование гепарда браконьерами. Особенно сильно истребляли его участники геоло-

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстанда қабылан негізінен қарақұйрыққа, ақбөкенге, жабайы қойға және басқа да тұяқты жануарға шабуыл жасайды. Хайуанаттар парктерінде ол тәулігіне 2,8-3,3 кг ет жейді. Жыныстық жағынан үшінші-төртінші жылы жетіледі. Күйге түсу созылмалы, бірақ жиі желтоқсан-қаңтарда жүреді. Буаздылық 90-95 күнге созылады. 2-4 марқау туады [1]. Қолда ұстағанда қабыландар 15 жылдай өмір сүрген.

Қолда өсіру. Қолға оңай үйренеді, мінез-құлығы жуас әрі басқа жануарлармен тез жұғысып кетеді. Хайуанаттар парктерінде көбейеді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Қабылан әр уақытта және бар жерде қорғауға алынған. СИТЕС Конвенциясының I Қосымшасына тіркелген. Қабылан тіршілік етуге мүмкін жерлерде Үстірт және Қабыланқыр қорықтары ашылған [1].

Қажетті қорғау шаралары. Қабыланды Үстірт қорығында қолда өсіруді жолға қою.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Маңғыстау облысында бар ма, жоқ па соны анықтау керек.

гических и других экспедиций, использующие при охотах высокопроходимый автотранспорт и даже авиатранспорт – вертолеты, легкие самолеты.

Особенности биологии. В Казахстане гепард охотится в основном на джейранов, сайгаков, муфлов и других копытных животных. В зоопарках за сутки он съедает 2,8-3,3 кг мяса. Половозрелости достигает на третьем-четвертом году жизни. Гон растянут, но чаще происходит в декабре-январе. Беременность длится 90-95 дней. В выводке 2-4 котенка [1]. В неволе гепарды жили до 15 лет.

Разведение. Приручается очень легко и в неволе отличается смирным нравом и уживчивостью с другими животными. В зоопарках размножается.

Принятые меры охраны. Гепард подлежит повсеместной и полной охране. Внесен в Приложение I Международной конвенции о торговле видами фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения. В районе возможного существования гепарда организованы Устюртский и Капланкирский заповедники [1].

Необходимые меры охраны. Наладить разведение гепарда в неволе в Устюртском заповеднике. В вольтерных условиях гепард успешно размножается.

Предложения по исследованию. Установить сохранился ли этот хищник на территории Мангистауской области.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Бекенов, 1996; 2. Ишадов. Имамбердыев, Садыков, 1999.

Құрастырушылар-Составители: А. Б. Бекенов, А. М. Мелдебеков.

ШАҒЫЛ МЫСЫҒЫ БАРХАННЫЙ КОТ

Felis margarita
Loche, 1858

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Мысықтар тұқымдасы –
Семейство Кошачьи – Felidae

Статусы. III санат. Қазақстан фаунасында сирек кездесетін түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазіргі кезде бұл мысықтың үлкен таралған аймағының шегінде 4 түршесі анықталған, Қазақстан территориясында тек бір ғана түршесі – түркістан шағыл мысығы (*F. m. thinobius* Ognev, 1926) кездеседі.

Таралуы. Аравия мен Синай түбектерінде, Сахараның солтүстігінде, Пәкістанда, Орта Азия мен Қазақстанда мекендейді. Біздің республикада шағыл мысығы Маңғыстау түбегінде және Үстіртте таралған. Оны Сеңгіркөл мекенінде, шамамен Форт-Шевченко (Ақтау қ.) қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай 300 км жерде, Матайқұмда, Үшқұдық, Ащыбұлақ және Соратай мекендерінде, сол сияқты Асмантай сорынан аулаған. Бұл мысық Қарынжарық құмы мен Сам құмдарында да мекендеуі мүмкін [1]. Қызылқұмда солтүстікте Сырдария өзеніне дейін кездеседі.

Мекендейтін жерлері. Қазақстанда шағыл мысығының таралу аймағы оңтүстік типті құмды шөлдерді алып жатыр. Жоталы әрі адырлы, негізінен, әртүрлі типті құмдарды мекендеуші; барлық учаскелерді осындай биотоптарында кездеседі. Оны үстірттің тік жарларынан, сазды, известі тасты әрі құмды тілімделген терең шатқалдардан да бақылаған [2].

Саны. XX ғасырдың 30-шы жылдарында бұл мысық Қызылқұмның солтүстігінде кәдімгідей болды, ол жерлерден Қызылорда облысының дайындау мекемесіне жылма-жыл 100-ге дейін терісі тапсырылған [1]. 1952-1955 жылдары солтүстік типті құмды шөлден (Жанадария өзенінен оңтүстікке қарай) бір және оңтүстік типті құмдардан 6 шағыл

Статус. III категория. Редкий вид в фауне Казахстана.

Значение таксона для сохранения генофонда. В настоящее время в пределах обширного ареала этого кота описано 4 подвида, из них на территории Казахстана встречается лишь Один – туркестанский барханный кот (*F. m. thinobius* Ognev, 1926).

Распространение. Обитает на Аравийском и Синайском полуостровах, в северной половине Сахары, в Пакистане, в Средней Азии и Казахстане. В нашей республике барханный кот распространен на п-ове Мангышлак и на плато Устюрт. Его добывали в ур. Сингеркуль, примерно в 300 км к юго-востоку от Форта-Шевченко, в песках Матайкум и в урочищах Ушкудук, Ащыбулак и Соратай, а также у сора Асмантай-Матай. Возможно, этот кот обитает в обширных песках Карынжарык и в песках Сам [1]. Населяет весь Кызылқум на север до р. Сырдарья.

Места обитания. Ареал барханного кота в Казахстане занимает песчаные пустыни южного, так называемого «сахарного» типа. Типичный обитатель бугристых и грядовых, в основном закрепленных, песков различного типа; в этих биотопах встречается на всех участках ареала. Отмечали его и на чинках – крутых обрывах плато, изрезанных глубокими ущельями и промоинами с выходами глины, известняков и песчаников [2].

Численность. В 30-е гг. XX в. этот кот был не редок на севере Кызылқума, откуда в заготовки пушнины Кызылординской области поступало до 100 его шкур в год [1]. В 1952-1955 гг. в песчаной пустыне северного типа (южнее р. Жанадарья) встречен один и в этой же пустыне южного типа – 6 барханных котов. В настоящее время в песчаных массивах Казахстана барханный кот всюду редок.

мысығы есепке алынған. Қазір Қазақстанның құмды шөлдерінде шағыл мысығы өте сирек.

Негізгі шектеуші факторлар. Қатал өрі қары қалың қыстар; қоректің жетіспеуі. Қардың қалың болуы және жұт жылдары кеміргіштерді аулау қиынға соққанда бұл мысықтар жаппай өлім-жітімге ұшырайды. Осындай жаппай қырылу Қызылқұмда 1953-54 және 1968-69 жылдары байқалған [1].

Биологиялық ерекшеліктері. Отырықшы және түнде белсенді тіршілік етеді. Майда кеміргіштермен (құмтышқандары, қосаяқтар, тараққұйрық) қоректенеді, сирек рептилияларды, құстар мен буынаяқтыларды жейді. Құм адырларының етектерінен өздері қазған індерде, кейде түлкі, қарсақ және жайраның ескі індерінде қоныстанады. Мауығуы – ақпан-наурызда. Буаздық мерзімі 60 күн. 2-5, жиі 3 мысықтан туады [2].

Қолда өсіру. Деректер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Үстірт қорығында және Ақтау-Бозашы (Маңғыстау түбегі) қорықшасында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Қызылқұм қорығын ұйымдастыру және Солтүстік Қызылқұмның біраз территориясын қорықша ретінде жариялау.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Шағыл мысығы - құмды жерлерде тіршілік етуге жақсы бейімделген жануар, сондықтан оны болашақта сақтау керек. Осыған орай бұл мысықтың Солтүстік Қызылқұмдағы популяциясының қазіргі жағдайын анықтау қажет.

Основные лимитирующие факторы. Суровые и многоснежные зимы; недостаточность корма. Когда добывание грызунов сильно затрудняется, например, из-за высокого снежного покрова и гололедов, эти коты в массе гибнут от истощения. Такая массовая гибель барханных котов наблюдалась в Кызылқуме в многоснежные зимы 1953/54 и 1968/69 гг. [1].

Особенности биологии. Ведет оседлый и ночной образ жизни. Питается мелкими грызунами (песчанки, тушканчики, тонкопалые суслики), реже ловит рептилий, птиц и членистоногих. Селится в норах, вырытых в склонах песчаных бугров, а иногда занимает старые норы лисиц, корсаков и дикобразов. Гон – в феврале-марте. Период беременности – 60 дней. В помете 2-5 чаще 3 котенка [2].

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. Охраняется в Устюртском заповеднике и Ақтау-Бузачинском заказнике на п-ове Мангышлак.

Необходимые меры охраны. Организовать Кызылқумский заповедник и объявить заказником значительную по площади территорию Северного Кызылқума.

Предложения по исследованию. Барханный кот представляет собой большой научный интерес как животное, хорошо приспособленное к обитанию в песках, поэтому его нужно сохранить для будущего. В связи с этим необходимо выяснить современное состояние популяций этого кота в Северном Кызылқуме.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Слудский, 1982; 2. Гептнер, Слудский, 1972.

Құрастырушы-Составитель: А. Б. Бекенов.

САБАНШЫ МАНУЛ

Felis (Otocolobus) manul
Pallas, 1776

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Мысықтар тұқымдасы –
Семейство Кошачьи – Felidae

Статусы. III санат. Барлық таралу аймағында сирек кездесетін түр. Ресейдің, Қырғызстанның, Түркменстанның Қызыл кітаптарына енегізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасында туыстың 6 түрінің бірі, ал дүниежүзілік фаунада туыстың 30 түрінің бірі.

Таралуы. Түрдің ареалы Закавказье, Алдыңғы және Орталық Азияны камтиды. Қазақстанда сабаншы Маңғышлақ, Үстірт, Қызылқұм, Сарыарқа, Тянь-Шань, Жоңғар Алатауы, Тарбағатай, Сауыр, Қалбы және Оңтүстік Алтайда таралған [1, 2]. Барлық жерде окта-текте ғана жолығады. Таралу аймағы қысқаруда.

Мекендейтін жерлері. Тасты шөлейтті қыраттар, биік тау жоталары, кеміргіштер көп болатын жазық далалар.

Саны. XX ғ. ортасына дейін Сарыарқада, шығыс және батыс Жоңғар Алатауында едәуір болды; осы аудандардан дайындау мекемелеріне оншақты оның терісі тапсырылып тұрды [2, 3]. XX ғ. 80-шы жылдары Жоңғар Алатауында сабаншы сирек кездесетін болды. Тек Тентек және Жаманты өзендері мен Сарыбөктер маңында бірен-сараны ғана кездесті [Р. Шаймарданов]. Басқа аудандарда соңғы отыз жыл ішінде 1 мысық Шелек селосында, біреуі Қапшағайда, екеуі Үлкен Бөгеті тауында [Б. Жуйко], бірі Сөгеті ойпатында [Р. Пфедфер] кездесті. Бұл мысықтың саны Алтайда [5], Ресейде [6], Өзбекстанда да [7] азая түсуде.

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік, иттен өлуі, жұт жылдар, өрттер.

Биологиялық ерекшеліктері. Отырықшы аң, бірақ қар қалың түскен жылдары қоныстарын ауыстыруы да мүмкін. Өздерінің жатақтарын күздар қуысына салады; суырлардың індерін де пайдаланады. Кешкілік көбіне жемін іздеп шығады. Негізінен, ұсақ кеміргіштермен және шақылдақтармен қоректенеді. Ақпан-наурызда күйлеп, сәуір-мамыр айларында 2-ден 8-ге дейін балаларын

Статус. III категория. Редкий вид по всему ареалу. Занесен в Красные книги России, Киргизстана, Туркменистана.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 6 видов рода мелких кошек в фауне Казахстана и, примерно, из 30 видов в мировой фауне [1].

Распространение. Ареал вида охватывает Закавказье, Переднюю и Центральную Азию. В Казахстане манул населяет Мангышлақ, Устюрт, Кызылқұм, Казахский мелкосопочник, Тянь-Шань, Джунгарский Алатау, Тарбағатай, Саур, Калбинский и Южный Алтай [1, 2]. Всюду распространен спорадически. Ареал, по-видимому, сокращается.

Места обитания. Каменистые пустынные горы, высокогорные сырты и степи на участках с обилием грызунов.

Численность. До середины XX в. был довольно обычен в Казахском мелкосопочнике, восточной и западной части Джунгарского Алатау; из этих районов десятки шкур манула поступали в заготовительные организации [2, 3]. В 80-е гг. XX в. манул в Джунгарском Алатау был уже редок, известны лишь единичные его встречи в поймах рек Тентек и Жаманты [4] и в ур. Сары-Бухтер [Р. Шаймарданов]. В других районах в последние три десятилетия известно лишь о встрече 1 кота в окрестн. с. Чилик, 1 – в ур. Капчагай, 2 – в горах Большие Богуты [Б. Жуйко] и 1 – в Сюгатинской долине [Р. Пфедфер]. Тенденция к сокращению, видимо, сохраняется, что подтверждается сведениями о неблагополучном состоянии популяции манула на Алтае [5], а также в смежных областях России [6] и Узбекистана [7].

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство, гибель от собак, многоснежные зимы, пожары.

Особенности биологии. Оседлый зверь, но при многоснежье возможны перемещения. Гнезда устраивает в расщелинах скал, под большими камнями, и, возможно, в норах сурков. Активен больше в сумерки. Питается, в основном, мышевидными

туады. Жаулары – қасқыр, түлкі, иттер, ірі жыртқыш құстар [2].

Қолда өсіру. Хайуанаттар парктерінде ұсталады және жақсы көбейеді.

Қолға алынған қорғау шаралары. СИТЕС-тің II Қосымшасына енген. Бірқатар ұлттық парктер мен қорықшаларда қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Ерекше қорғалатын табиғи территориялар ұйымдастыру, браконьерлермен күресу, өртті болдырмау.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Сабаншының негізгі таралған аудандарын (қыста) және экологиясын зерттеу қажет.

грызунами и пищухами. Течка в феврале-марте, детеныши рождаются в апреле-мае. В выводке от 2 до 8 котят, чаще 3-4. Врагами являются волк, лисица, собаки, крупные хищные птицы [2].

Разведение. Содержится и успешно размножается в зоопарках.

Принятые меры охраны. Манул внесен в Приложение II СИТЕС. Охраняется в ряде национальных парков и заказников.

Необходимые меры охраны. Создание ООПТ, пресечение браконьерства, недопущение пожаров.

Предложения по исследованию. Выяснение современного состояния популяций манула в основных районах распространения (в снежный период) и детальное изучение его экологии.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Гептнер, Слудский, 1972; 2. Слудский, 1973;
3. Шнитников, 1936; 4. Анненков, 1992; 5. Елкин, 1979;
6. Барашкова, 2005; 7. Нуратдинов, 1979.

Құрастырушы-Составитель: Ю. А. Грачев

ҚАРАҚАЛ КАРАҚАЛ

Lynx caracal
Schreber, 1776

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Мысықтар тұқымдасы –
Семейство Кошачьи – Felidae

Статусы. I санат. Жойылып кету қаупі бар түр. Халықаралық табиғат қорғау Одағының Қызыл кітабына енгізілген. Кейде оны «Қарақұлак» деп те атайды.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Ерекше шөл дала мысығы, дүние жүзі фаунасында өзі аттас туыс/тармағының жалғыз өкілі [1, 2].

Таралуы. Қазақстанда Маңғыстау облысында Үстіртте, Бозашы, Маңғышлақ, Түпқараған түбектерінде, Қарынжарық, Түйесу, Бостанқұм, Сенгірқұм, Сам, Матайқұм және т.б. құмдарда мекендейді [3]. Бұрын Солтүстік Қызылқұмда да кездескен [2].

Мекендейтін жерлері. Сексеуіл, жынғыл, жүзгүн және тағы басқа бұталар өскен құмды шөлдер, Үстірттің биік жарлары, сазды қыратты бұталы шөлдер, тау етектері және аласа таулар, сексеуіл мен жынғыл өскен өзендер арнасы [2, 4]. Құмды шөлдерді шаруашылық мақсаттар үшін игеру қарақалды қолайсыз қоныстарға ығыстыруда [5].

Саны. Негізгі қоректері – қоян, зорман және үлкен құмтышқандарының мол болуына байланысты. Барлық жерде аз. 1951 жылдан 1994 жылға дейін Маңғыстау облысынан 20 қарақалдың ұсталғаны және 15-і кездескені белгілі [3]. Бүкіл Қазақстанда, мүмкін, бар болғаны бірнеше ондаған ғана бұл жабайы мысық бар шығар. Қазірде Түркменстанда шамамен 300-400 қарақұлак тіршілік етеді екен [6].

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік, құм қояны мен кеміргіштердің азаюы, жұт жылдар, өйткені қарақалдар төменгі температура мен қалың қарға бейімделмеген.

Биологиялық ерекшеліктері. Түнде тіршілік етеді, бірақ суық кезде тіршілігі күндізге өтеді [10]. Негізгі азықтары – құм қояны (25-27 %), зорман (19,4 %) және үлкен құмтышқаны (15,2 %). Кейде қарақұйрықтың лағын, үстірт арқарының қозысын ұстауы да мүмкін. Аздап қойлар мен жайраға

Статус. I категория. Вид, находящийся под угрозой исчезновения. Внесен в Красную книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Своеобразная пустынная кошка, единственный представитель одноименного подрода в мировой фауне [1, 2].

Распространение. В Казахстане обитает в пределах Мангистауской области на Устюрте, полуостровах Бузачи, Мангышлак, Тюб-Караган, в крупных песчаных массивах – Карынжарык, Туесу, Бостанкум, Сенгиркум, Сам, Матайкум и др. [3]. В прошлом встречался в Северном Кызылкуме [2].

Места обитания. Полузакрепленные пески, поросшие саксаулом, гребенщиком, джужгуном и другими кустарниками. Чинки и предчинковая зона, глинистые холмистые участки кустарниковой пустыни, опустыненные предгорья и невысокие безлесные горы, а также русло, поросшие тамариксом и черным саксаулом [2, 4]. В связи с хозяйственным освоением песчаных массивов все больше вытесняется в кыровые равнины и овраги [5].

Численность. Зависит от обилия основных объектов питания – зайца-толая, желтого суслика и большой песчанки. Повсюду редок. С 1951 по 1994 г. известно о добыче на территории Мангистауской области не менее 20 и о встречах 15 каракалов [3]. Всего в Казахстане обитает, по-видимому, несколько десятков особей. В настоящее время общая численность каракала в Туркмении насчитывается около 300-400 особей [6].

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство, снижение численности зайца-толая и грызунов, а также суровые и многоснежные зимы, так как каракалы не приспособлены к низким температурам и высокому снежному покрову.

Особенности биологии. Ведет ночной образ жизни, но в холодное время года активен и днем [7]. Основу рациона составляют заяц-толай (25-27 %), желтый суслик (19,4%), большая песчанка (15,2 %). Может

да шабуыл жасауы мүмкін [2, 5, 7]. Жатақтары – басқа аңдардың індері, кейде бұталар астында өздерінің жатақтарын салады [10]. 70 күндей буаз болып, сәуірдің басында 3-4 ұрпағы дүниеге келеді. Жаулары-қасқыр, малшы иттері, ал жас жануарлар үшін-ірі жыртқыш құстар; бөсекелестері – сол аталған жануарлар, сондай-ақ түлкі мен дала мысығы.

Қолда өсіру. Ташкент хайуанаттар паркінде 1968-1970 жылдары екі жұп қарақалдан 34 ұрпақ алған [3].

Қолға алынған қорғау шаралары. Үстірт қорығында, Ақтау-Бозашы және Қаракия-Қаракөл қорықшаларында, Кендерлі-Қаясан мемлекеттік қорық аймағында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Үстірт қорығы территориясын кеңейту және Жабайұшқан және Бесбұлақ қорықшаларын ұйымдастыру шараларын (көлемдері – 500 мың га әрбіреуі) қолға алу керек.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Маңғыстау облысында қарақалдың экологиясын, таралуын және санын зерттеу қажет.

ловить молодняк джейранов, устьюртских муфлонов, иногда нападает на овец, дикобразов [2, 5, 7]. Жилища – норы других зверей, нередко устраивает логово под кустами [7]. Беременность около 70 дней, молодняк появляется в начале апреля, в выводке 3-4 котенка [7]. Враги – волк, чабанские собаки, для молодых животных – крупные хищные птицы, конкуренты – они же, а также лисица и степная кошка.

Разведение. В Ташкентском зоопарке от двух пар каракалов за 1968-1970 гг. получено 34 приплода [3].

Принятые меры охраны. Охраняется в Устьюртском заповеднике, Ақтау-Бузачинском и Карагие-Каракольском заказниках, Кендерли-Каясанской государственной заповедной зоне.

Необходимые меры охраны. Раширение территории Устьюртского заповедника до оптимальных размеров и создание новых заказников – Жабайушканского и Бесбулакского, площадью не менее 500 тыс. га каждый.

Предложения по исследованию. Требуется систематические исследования по экологии, распространению и численности каракала в Мангистауской области.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Павлинов, Россолимо, 1987; 2. Слудский, 1982;
3. Бекенов, Плахов, 1996; 4. Бекенов, 1977; 5. Горбунов, 1989; 6. Щербина, 1999; 7. Сапоженков, 1962.

Құрастырушылар-Составители: А. Б. Бекенов, Б. Б. Касабеков.

ОРТА АЗИЯ НЕМЕСЕ ТҮРКІСТАН СІЛЕУСІНІ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКАЯ ИЛИ ТУРКЕСТАНСКАЯ РЫСЬ

Lynx lynx isabellinus
Blyth, 1847

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Мысықтар тұқымдасы –
Семейство Кошачьи – Felidae

Статусы. III санат. Сілеусіннің саны азайған түршесі. Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Түркіменстан Қызыл кітаптарына енгізілген. Сілеусін, түр есебінде, халықаралық табиғат қорғау Одағының Қызыл тізіміне кірген (NT – санаты).

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасында сілеусіннің үш түршесінің бірі, ал ТМД елдері фаунасында 8 түршенің бірі [1].

Таралуы. Түркістан сілеусінінің таралуы Орталық Азия тауларын қамтиды. Қазақстанда Тянь-Шань, Жоңғар Алатауы, Тарбағатай, Сауырда таралған. Қаратауда (Сырдариялық) сілеусін XX ғ. 40-шы жылдары жойылып кеткен [1, 2].

Мекендейтін жерлері. Қылқан жапырақты және жапырақты ормандар, бұталар, негізінен, орман мен субальпі белдеулері арасы. Десе де, аңдар альпі белдеуі мен тау етектерінде де кездеседі.

Саны. XIX ғасырда бұрынғы Жетісу облысында кейбір жылдары оның 200-ден артығын аулаған [4]. XX ғ. басында сілеусін саны азайып кетті және 40-50-шы жылдары жыл сайын тек 20-30-дай аң терісі дайындау мекемелеріне түсті [3]. Қазірде Іле Алатауында 60-70-тей сілеусін бар, оның 10-12-сі Алматы қорығында, ал жалпы Солтүстік Тянь-Шаньда оның қоры 100-130-дай [5]. Жоңғар Алатауында 90-шы жылдардың басында 250-300-дей аң тіршілік етті [6]. Батыс Тянь-Шаньда сілеусін аз, Ақсу-Жабағылы қорығында 4-5 сілеусін өмір сүреді [7, 8].

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік, азықтың жетіспеуі.

Биологиялық ерекшеліктері. Бір жерде тұрақты тіршілік етеді, бірақ қар қалың түсіп, азық қоры

Статус. III категория. Редкий подвид рыси. Занесен также в Красные книги Киргизстана, Узбекистана, Таджикистана, Туркменистана. На уровне вида рысь внесена в Красный список МСОП (категория NT).

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 3 подвидов рыси в фауне Казахстана и из 8 подвидов в фауне стран СНГ [1].

Распространение. Арал туркестанской рыси охватывает горы Центральной Азии. В Казахстане населяет Тянь-Шань, Джунгарский Алатау, Тарбағатай, Саур. В Сырдарьинском Каратау рысь исчезла около 40-х годов XX в. [1, 2].

Места обитания. Хвойные и лиственные леса, заросли кустарников, в основном, в пределах лесного и субальпийского поясов, хотя имеют место встречи зверей в альпийском поясе и в предгорьях.

Численность. В XIX в. в бывшей Семиреченской области в отдельные годы добывали более 200 зверей [4]. В начале XX в. численность рыси снизилась и в 40-50-е годы ежегодно заготавливали всего 20-30 шкур [3]. В настоящее время в Заилийском Алатау обитает 60-70 рысей, из которых 10-12 – в Алмагинском заповеднике, а в целом в Северном Тянь-Шане ее численность достигает 100-130 особей [5]. В Джунгарском Алатау в начале 90-х годов обитало 250-300 особей [6]. В Западном Тянь-Шане рысь редка, в заповеднике Ақсу-Джабағлы обитает 4-5 особей [7, 8].

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство, недостаток корма.

жетіспегенде маусымдық қоныс аударады [1, 3]. Тіршілігі қараңғы түсе түнде өтеді. Күйлеуі – ақпан-наурыз айларында. 67-74 күндей буаз болады [9], 2-3 өсім береді [1]. Жыныстық жағынан өмірінің екінші жылының аяғында жетіледі [1, 9]. Негізгі қоректері – қояндар, ұсақ кеміргіштер, суырлар, еліктер, жабайы шошқалар мен таутекелердің балалары, сирек құстар мен үй жануарлары [3, 5]. Негізгі жаулары мен бәсекелестері – қасқыр мен барыс.

Қолда өсіру. Хайуанаттар парктерінде ұсталады және көбейеді.

Қолға алынған қорғау шаралары. СИТЕС-тің II Қосымшасына енгізілген. Ақсу-Жабағылы, Алматы қоректарында, Іле-Алатау, Көлсай көлдері, Сайрам-Өгем ұлттық парктерінде және бірқатар қорықшаларда қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Браконьерлермен күресу, қорғауды жақсарту, Жоңғар Алатауында қорық ұйымдастыру.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Сілеусіннің Тарбағатай, Сауыр және басқа да таулардағы қазіргі жағдайын зерттеу қажет.

Особенности биологии. Живет оседло, но в многоснежье и при отсутствии корма совершает переходы [1, 3]. Активна в сумеречные и ночные часы. Гон в феврале-марте. Беременность длится 67-74 дня [9]. В помете чаще 2-3 детеныша [1]. Половозрелость наступает к концу второго года жизни [1, 9]. Основной корм – зайцы, мышевидные грызуны, сурки, косуля, детеныши кабанов и горных козлов, реже птицы, домашние животные [3, 5]. Основные враги и конкуренты – волк, снежный барс.

Разведение. Содержится и размножается в зоопарках.

Принятые меры охраны. Внесена в Приложение II СИТЕС. Охраняется в заповедниках Ақсу-Джабағылы и Алматинском, в национальных парках Іле-Алатауском, Кольсайские озера, Сайрам-Угамском и ряде заказников.

Необходимые меры охраны. Профилактика браконьерства, улучшение охраны, создание заповедника в Джунгарском Алатау.

Предложения по исследованию. Выяснить состояние популяций рыси в Тарбағатае, Сауре и ряде периферийных небольших горных массивов.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Гептнер, Слудский, 1972; 2. Слудский, 1973; 3. Федосенко, 1982; 4. Шостак, 1927; 5. Жиряков, Байдавлетов, 2003; 6. Анненков, 1992; 7. Грачев, 1981; 8. Колбинцев, 2001; 9. Матюшкин, 1984.

Құрастырушы-Составитель: Ю.А.Грачев

БАРЫС СНЕЖНЫЙ БАРС

Uncia uncia
Schreber, 1775

Жыртқыштар отряды –
Отряд Хищные – Carnivora

Мысықтар тұқымдасы –
Семейство Кошачьи – Felidae

Статусы. III санат. Ареалы қысқарып, саны азайып келеді. Барысты II санатқа көшіру керек. Халықаралық табиғат қорғау Одағының (МСОП) Қызыл тізіміне (EN – санаты), Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Ресей Қызыл кітаптарына енгізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Дүниежүзілік және Қазақстан фауналарында туыстың жалғыз өкілі.

Таралуы. Түрдің таралуы Орталық Азия және Оңтүстік Сібір тауларын қамтиды. Қазақстанда Тянь-Шань, Жоңғар Алатауы, Тарбағатай, Сауыр, Алтай тауларында қоныстанған [1-3]. Қаратауда (сырдариялық) XX ғ. 40-шы жылдары жойылып кеткен. Іле және Жоңғар Алатауларының онша биік емес жоталары – Торайғыр, Сөгеті, Кіші және Үлкен Бөгеті, Қатутау, Ақтау, Шолақ, Матай, Алтынемелде барыс тұрақты мекендемейді, бірақ оларға анда-санда енгені байқалады [4, 5]. Алтай тауларында бірен-саран аңмен кездесу – Күршім, Холзун, Оңтүстік Алтай, Тарбағатай, сондай-ақ Бұқтырма, Қарақаба өзендерінің жоғарғы жағында, Маркакөл маңында байқалды [6, 7].

Мекендейтін жерлері. Тасты құздар, негізінен, таудың субальпі және альпі белдеулерінде. Сонымен бірге, онша биік емес тауларда да олардың тік, тасты құзды беткейлерінде ұшырасады.

Саны. Барлық жерде саны өте аз; тек аздап Алматы қорығында жиірек кездеседі. Іле Алатауында 30-35, Теріскей Алатауында 2-3, Кетпенде 2-3 барыс тіршілік етеді [4]. XX ғ. 60-80 жылдары Күнгей Алатауында оның іздері жиі кездесетін. Сол жылдары Жоңғар Алатауында 50 барыс тіршілік етті [8], ал Сауырда іздері ғана көрінді [9]. Батыс Тянь-Шаньда сирек [10], Ақсу-Жабағылы қорығында 2-3 барыс өмір сүреді [11]. XX ғ. 70-80 жылдары Қазақстанда барлығы 180-200-дей барыс бар екендігі анықталды [3], ал қазірде бұл көрсеткіш 120-130-дай ғана.

Статус. III категория. Ареал и численность сокращаются и барса следует перевести во II категорию. Внесен в Красный список МСОП (категория EN) и Красные книги Киргизстана, Узбекистана, Таджикистана, России.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода в фауне Казахстана и мировой фауне.

Распространение. Ареал вида охватывает горы Центральной Азии и Южной Сибири. В Казахстане населяет Тянь-Шань, Джунгарский Алатау, Тарбағатай, Саур, Алтай [1-3]. В Сырдарьинском Каратау барс исчез в 40-е годы XX в. В невысоких отрогах Заилийского и Джунгарского Алатау – Торайғыр, Сюгаты, Малые и Большие Богуты, Катутау, Ақтау, Шолақ, Матай, Алтын-Эмель барс постоянно не живет, хотя бывают его заходы в некоторые из этих гор [4, 5]. На Алтае единичные встречи зверей отмечались на хребтах Курчумском, Холзун, Южный Алтай, Тарбағатай, в верховьях рек Бухтарма, Кара-Каба, в окрестностях оз.Маркаколь [6, 7].

Места обитания. Скалистые участки преимущественно в субальпийском и альпийском поясах гор. Держится и в невысоких горах, предпочитая изрезанные склоны и крутые ущелья.

Численность. Всюду редок; несколько чаще встречается лишь в Алматинском заповеднике. В Заилийском Алатау обитает 30-35 барсов, в Терской Алатау – 2-3, в Кетмене – 2-3 [4]. В Күнгей Алатау в 60-80-е гг. XX в. следы барса встречались довольно часто. В Джунгарском Алатау в те же годы обитало около 50 барсов [8], в Сауре изредка отмечали лишь следы [9]. В Западном Тянь-Шане редок [10], в заповеднике Ақсу-Джабағлы обитает 2-3 барса [11]. Всего в Казахстане в 70-80-е годы XX в. обитало 180-200 барсов [3], в настоящее время, видимо, не более 120-130.

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство, уменьшение числа объектов питания.

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік, қоректер санының кемуі.

Биологиялық ерекшеліктері. Бір жерде тұрақты тіршілік етеді, бірақ күн көру жағдайы нашарлағанда кейде алысқа қоныс аударуы мүмкін [1]. Қыста тұяқты аңдар тау етектеріне қарай түскенде, барыстар да сол маңға қарай қоныс аударады. Оның негізгі азықтары – таутеке, елік, қабан, марал, арқар, қоян, шақылдақ, ұлар мен кекіліктер. Жыныстық жағанан екі жасында жетіледі. Күйге түсуі – ақпан-наурыз айларында, балаларын мамыр-маусым айларында туады. Әдетте 1-5, жиірек 2-3 жас барыстар дүниеге келеді [1, 3].

Қолда өсіру. Хайуанаттар парктерінде ұсталады және жақсы көбейеді.

Қолға алынған қорғау шаралары. СИТЕС-дің I Қосымшасына енгізілген. Ақсу-Жабағылы, Алматы, Марқакөл, Батыс Алтай қорықтарында, Сайрам-Өгем, Іле-Алатау, Қатонқарағай ұлттық парктерінде және бірқатар қорықшаларда қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Ерекше қорғалатын табиғи территориялар ұйымдастыру, қорғаудың тиімділігін арттыру және браконьермен күресті күшейту қажет.

Зерттеу жөніндегі ұсыныстар. Соңғы оншақты жыл ішінде барысты ғылыми зерттеу болған жоқ. Сондықтан да Қазақстандағы барыстың қазіргі жағдайын терең зерттеу керек.

Особенности биологии. Оседлый зверь, хотя иногда совершает дальние переходы при ухудшении условий существования [1]. Зимой может спускаться в нижние пояса гор вслед за копытными животными. Основная добыча – горные козлы, а также косули, кабаны, маралы, архары, зайцы, пищухи, улары, кеклики. Половая зрелость наступает в двухлетнем возрасте. Гон проходит в феврале-марте, детеныши рождаются в мае-июне. В помете 1-5, чаще 2-3 детеныша [1, 3].

Разведение. Содержится и успешно размножается в зоопарках.

Принятые меры охраны. Внесен в Приложение I СИТЕС. Охраняется в заповедниках Ақсу-Жабағылы, Алматинском, Маркакольском, Западно-Алтайском, национальных парках Сайрам-Угамском, Іле-Алатауском, Катон-Карагайском и ряде заказников.

Необходимые меры охраны. Создание ООПТ, повышение эффективности охраны и ужесточение наказания за браконьерство.

Предложения по исследованию. Выяснить современное состояние популяций барса в пределах ареала в Казахстане, поскольку систематических исследований в последние десятилетия практически не проводилось.

Әдебиеттер-Источники информации.

1. Слудский, 1973; 2. Грачев, Федосенко, 1977; 3. Федосенко, 1982; 4. Жиряков, Байдавлетов, 2002; 5. Джаныспаев, 2002; 6. Березовиков, 1982; 7. Шербаков, Кочнев, 1986; 8. Анненков, 1982; 9. Зинченко, Березовиков, 1986; 10. Грачев, 2002; 11. Колбинцев, 2001.

Құрастырушы-Составитель: Ю. А. Грачев

ТҮРКІМЕН ҚҰЛАНЫ ТУРКМЕНСКИЙ КУЛАН

Equus hemionus onager
Boddaert, 1785

Тактұяқтылар отряды –
Отряд Непарнокопытные – Perissodactyla
Жылқылар тұқымдасы –
Семейство Лошадиные – Equidae

Статусы. II санат. Құлан - халықаралық аспектіде саны күрт азайып бара жатқан жануар. Сондықтан да халықаралық табиғат қорғау Одағының Қызыл кітабына кірген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанда жалпы дүние жүзінде жылқылар туысына жататын 9 түрдің бірі [1].

Таралуы. XVIII-XIX ғасырларда Қазақстан мен Орта Азия даласында, шөл-шөлейтті аудандарында кең таралған. Сол кезде үйірінде мыңдап құлан саналатын. XX ғасырдың басында біздің республика территориясында ол жойылып кетті. 1953 жылы Барсакелмес аралына (Арал теңізі) 8 түркімен құланы жерсіндірілді. Жаңа жерге жақсы жерсініп, өніп-өсе бастады. 1982 жылдан оларды басқа жерге жерсіндіру басталды: 1982-1984 жж. – «Алтынемел» ұлттық паркіне, 1986-1990 жылдары және 2007 ж. Андысай қорықшасына, 1991 ж. Ақтау-Бозашы қорықшаларына жіберілді [5, 6].

Мекендейтін жерлері. Құлан – шөлейтті және шөлді жерлер фаунасының өкілі. Ол ауа райы ыстық және құрғақ, қысы суық болатын қоныстарды мекендей береді. Бұл олардың жоғарғы экологиялық бейімділігін көрсетеді. Көбіне қыратты жазық ашық учаскелерді мекендеуді ұнатады. Аласа таулар мен олардың етектерінде тіршілік етеді.

Саны. 1956 жылдан Барсакелмес аралында құландар жақсы көбейіп, 1982 ж. олардың саны 280-ге жетті. Сол жылы «Алтынемел» ұлттық паркіне 32 құлан әкеліп жіберілді. Онда олар жақсы өніп-өсіп, сандары жылдан-жылға өсе берді. 2003 ж. – 667, 2004 ж. – 768, 2005 ж. – 1118, 2007 ж. – 1589, ал 2008 ж. 1763 басқа жетті. Сондай-ақ 1986-1987 жж., 2007 ж. 85 құлан Андысай қорықшасына (Жамбыл облысы), ал 1991 ж. 35 құлан Ақтау-Бозашы қорықшасына (Маңғыстау облысы) жіберілді. 2004 ж. Бозашы түбегінде 100-120-дай құлан бар екендігі анықталды. 2006 ж. Шығыс Арал маңынан 250-300 құлан санаққа алынды. Жалпы, Қазақстан

Статус. II категория. Құлан как вид в международном аспекте относится к числу глобально сокращающихся в численности животных. Занесен в Красную книгу МСОП.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 9 видов рода лошадей в Казахстане [1].

Распространение. В XVIII-XIX веках кулан был широко распространен в степях, полупустынях и пустынях Казахстана и Средней Азии, где встречался тысячами стадами. К началу XX в. он исчез с территории нашей республики. В 1953 г. на о-ве Барсакельмес (Аральское море) акклиматизированы 8 туркестанских кулана, где успешно размножались. С 1982 г. начались работы по интродукции их и на материке: в 1982-1984 гг. – в ГНПП «Алтын-Эмель», в 1986-1990 гг. и 2007 г. – в Андасайском заказнике, в 1991 г. – в Ақтау-Бузачинском заказнике [5, 6].

Места обитания. Кулан является представителем пустынной и полупустынной фауны. Он заселяет места как с жарким и сухим климатом, так и места с суровой зимой. Все это указывает на его высокую экологическую пластичность. Предпочитает держаться на открытых участках со слабо расчлененным рельефом и плотным грунтом. Охотно заходит в предгорья и невысокие горы.

Численность. С 1956 г. на о-ве Барсакельмес куланы начали размножаться и отмечен постоянный рост стада животных. К 1982 г. их поголовье достигло 280 голов. Указанный год с о-ва Барсакельмес 32 кулана завезены в ГНПП «Алтын-Эмель». Хорошо размножались и их численность из года в год растет. В 2003 г. – 667, в 2004 г. – 768, в 2005 г. – 1118, в 2007 г. – 1589, в 2008 г. – 1763 особей. В 1986-1987, 2007 гг. 85 куланов выпущены также в Андасайском заказнике (Жамбылская обл.) и в 1991 г. – 35 голов в Ақтау-Бузачинском заказнике (Мангистауская обл.). В 2004 г. на п-ове Бузачи обитало около 100-120 куланов. В 2006 г. в Восточном Приаралье учтено около 250-300 голов. В целом, в 2007 г. общая численность кулана на территории Казахстана составляла около 2.0 тыс. голов [2].

территориясында 2007 жылы құланның жалпы саны екі мыңдай болды [2].

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік және адамдардың шаруашылық қызметіне байланысты аң қоныстарындағы өзгерістер. Қатаң қарлы қыстар, жұттар мен құрғақшылықтар [3].

Биологиялық ерекшеліктері. Жерсіндірілген жерлерде 30-100 шақырым көлемінде қоныс аударып, тұрақты тіршілік етеді [4]. Жақсы жайылымдар мен суы мол мекендерде ұзақ уақыт жүргенін көресіз. Құланың өсімдіктердің 31 түрімен қоректенеді. Қазақстанда құландар жыныстық жағынан 2-3 жылда жетіледі, бірақ айғырлары көбеюге тек 3-4 жасында қатысады [3]. Күйге мамыр-шілде айларында түседі; буаз болу мерзімі – 11,0-11,5 ай. Биелері мамырдың аяғы мен маусым айларында құлындайды. Көбіне бір, өте сирек екі құлын туады. Жаулары - ірі жыртқыш аңдар мен құстар.

Қолда өсіру. Мәліметтер жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. Алматы, Жамбыл және Маңғыстау облыстарындағы қорғалатын территорияға жіберілген. «Жойылып кету қаупі бар фауна мен флора түрлерімен халықаралық сауда жасау Көнеңциясының» II Қосымшасына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Келешекте Қазақстан территориясында құланды жерсіндіруді жалғастыра беру керек. Әсіресе, оны Шілікті даласына (Шығыс Қазақстан обл.), Оңтүстік Балқашқа, Сүгөті даласына (Алматы обл.), Еділ-Жайық өңіріне жіберу керек.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Жерсіндірілген құландарға тұрақты экологиялық мониторинг (бақылау) жүргізіп отыру қажет.

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство и преобразование мест обитания под воздействием хозяйственной деятельности человека. Суровые многоснежные зимы, джуты, засухи [3].

Особенности биологии. В местах акклиматизации ведут полуоседлый образ жизни, совершая небольшие перемещения в пределах 30-100 км [4]. При наличии хороших пастбищ и водоемов они долго могут держаться в одних и тех же местах. У кулана отмечено поедание около 31 вида растений. В Казахстане половой зрелости самки достигают в 2-3 года, самцы также – в 2-3 года, но последние в размножении участвуют лишь в возрасте 3-4 лет [3]. Гон проходит в мае-июле; продолжительность беременности – 11-11,5 мес. Жеребята появляются в конце мая – июне. Родается один, редко – два куланенка. Враги – крупные хищные звери и птицы.

Разведение. Данных нет.

Принятые меры охраны. Проведены выпуски на охраняемые территории Алматинской, Жамбылской и Мангистауской областей. Занесен в Приложение 2 «Конвенции о международной торговле видами фауны и флоры, находящихся под угрозой исчезновения».

Необходимые меры охраны. В ближайшие годы работы по реинтродукции куланов необходимо продолжить. Наиболее подходящие места для этого – Чиликтинская долина (Восточно-Казахстанская обл.), Южное Прибалхашье, Сютгатинская долина (Алматинская обл.) и междуречье Волга-Урал.

Предложения по исследованию. Постоянный экологический мониторинг создаваемых материковых популяций кулана.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Павлинов, Россолимо, 1987; 2. Бекенов, Мелдебеков и др., 2007; 3. Бекенов, Фадеев, 1984; 4. Бланк, Плахов, 1996; 5. Ковшарь, Каргаполов, 1982; 6. Ковшарь, Бланк, 1986.

Құрастырушылар-Составители: А. Б. Бекенов, А. М. Мелдебеков.

ТОҒАЙ КЕРМАРАЛЫ ТУГАЙНЫЙ БЛАГОРОДНЫЙ ОЛЕНЬ

Cervus elaphus bactrianus,
Lydekker, 1900

Жүптүяктылар отряды –
Отряд Парнокопытные – Artiodactyla

Бұғылар тұқымдасы –
Семейство Оленей – Cervidae

Статусы. I санат. Жойылып бара жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Орта Азия мен Қазақстанның шөлді аймақтарында таралған ақмарал бұғысының 8 түршесінің бірі [1, 2, 3, 4].

Таралуы. Орталық Азия эндемигі. Өткен дәуірде Амудария мен Сырдария бойындағы тоғайларда және Қызылқұмда таралған [1-4]. XX-ғасырдың орта кезінде Қазақстанда Сырдария өзенінің орта және төменгі ағысындағы тоғайларда мекендеді [1, 5]; бұл жерден соңғы бұғы 1956 ж. өлтірілді [6]. Мүмкін, Қаратауға да енген болар [7]. Сондай-ақ ақмарал бұғысының осы түршесі Іле өзені бойында мекендеуі де мүмкін [8]. 1981 ж. Бұхар бұғысы Іле өзенінің сол жағалауындағы Қарашеңгел мемлекеттік аңшылық шаруашылығына жарсіндірілді [9].

Мекендейтін жерлері. Шөл аймағының өзендері бойындағы тоғайлар мен қамысты қопалар.

Саны. Қазақстанда ешуақытта саны көп болған емес [1]. 80-шы жылдардың орта кезінде Қарашеңгел аңшылық шаруашылығында 60 бұғы [10], 90-шы жылдары 200, ал қазірде 350 тоғай бұғысы тіршілік етеді [11, 12].

Негізгі шектеуші факторлар. Қазақстанда оны есепсіз қырып жою және мекендейтін қоныстарының өзгеруі (тоғай ағаштарын кесу мен өртеу, жағалаудағы жерлерді қырту, шөп шабу, есепсіз мал жаю).

Биологиялық ерекшеліктері. Сырдария бойында бұғылар әртүрлі маусымда қонысын ауыстырып отырды [1]. Көктемде су тасуы мен өсімдіктердің гүлдейтін кезінде Қызылқұмға шығып кетсе, су қайтқан соң олар Сыр бойына қайта оралатын еді. Топ құрайтын жануарлар; ал аналықтары төлдер алдында және одан соң жеке бөлініп тіршілік етеді.

Статус. I категория. Исчезающий вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный из 8 подвидов благородного оленя в пустынной зоне Средней Азии и Казахстана [1, 2, 3, 4].

Распространение. Эндемик Центральной Азии. В историческое время обитал в пойменных лесах Амударьи и Сырдарьи и в Кызылкумах [1-4]. В Казахстане до середины XX в. обитал в районе нижнего и среднего течения р.Сырдарьи [1, 5]; последние олени здесь были убиты в 1956 г. [6]. Возможно, проникал до хребта Каратау [7]. Не исключено, что именно этот подвид обитал в дельте р. Или [8]. В 1981 г. бухарский олень акклиматизирован в госохотхозяйстве Карачингиль, по левобережью среднего течения р. Или [9].

Места обитания. Тугайные леса и тростниковые заросли в поймах пустынных рек.

Численность. В Казахстане никогда не был многочисленным [1]. В середине 80-х гг. в Карачингиле обитало 60 оленей [10], в 90-х гг. – 200, а в настоящее время – 350 [11, 12].

Основные лимитирующие факторы. В Казахстане исчез в результате прямого истребления и деградации мест обитания (раскорчевка и выжигание тугайного леса; распашка пойменных земель; сенокосение; неограниченный выпас скота).

Особенности биологии. В пойме р. Сырдарьи олени совершали сезонные миграции [1]. С паводками и цветением эфемеров олени из поймы Сырдарьи перемещались в Кызылкумы, а с исчезновением в пустыне воды возвращались обратно. Стадные животные, хотя самки перед и после отела ведут уединенный образ жизни. Активны, в основном, в утреннее и вечернее время. Гон с конца августа до начала октября, отел в мае-июне. Чаще рождается один,

Көбіне таңертен және кешкілік жайылады. Күйлеуі-тамыздың аяғы мен қазанның басы, төлдеуі – мамыр-маусым айларында. Көбіне бір, сирек екі жас бұғы дүниеге келеді. Жыныстық жетілуі 1,5-2,5 жастарында болады. Негізгі азықтары – әртүрлі шөптер, бұталар мен ағаштардың жапырағы, өркендері мен жемістері. Қоректену алаңдары мен егістіктерде де жақсы қоректенеді. Бәсекелестері – елік, жабайы шошқа. Жаулары – қасқырлар мен қаңғырып жүрген иттер. Жаңа туған жас бұғыларға түлкі мен шүйебөрі қауіпті.

Қолда өсіру. Алматы хайуанаттар паркінде өніп-өседі. 2001 ж. Сырдария өзені бойында бұхар бұғысын өсіру үшін питомник ұйымдастырылған. Қазірде онда 17 бұғы бар. Келешекте тоғай бұғысын Сыр бойындағы қолайлы жерлерге жерсіндіру жоспарланып отыр.

Қолға алынған қорғау шаралары. Халықаралық табиғат қорғау одағының Қызыл кітабына, «Жойылып кету қауіпі бар жануарлар мен өсімдіктер түрлерімен халықаралық сауда жасау конвенциясының» II Қосымшасына енген. Қазақстанда Қарашеңгел аңшылық шаруашылығында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Сырдария өзені бойында, Қызылқұмда және Балқаш бойында ерекше қорғалатын табиғи территориялар ұйымдастырып, оларға бұхар бұғысын жерсіндіру қажет. Өзендер бойындағы тоғайларды сақтап, қалпына келтіру керек. Сыр бойындағы бұғы питомнигін осы жануарларды көбейтуге арналған Ұлттық Орталыққа айналдыруды ойластырған жөн. Генофондысын консервация жасау жұмысын жүргізуде керек.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Тоғай бұғысының қарашеңгел популяциясына тұрақты мониторинг қажет.

реже – два оленка. Половозрелость наступает в возрасте 1,5-2,5 года. Основа питания – разнотравье, реже поедает листья, побеги и плоды кустарников и деревьев. Охотно кормятся на подкормочных площадках и посевах. Конкуренты – косуля, кабан. Враги – волки и бродячие собаки; для новорожденных оленят опасны шакал и лисица.

Разведение в неволе. Размножается в Алматинском зоопарке. В 2001 г. в пойме р.Сырдарья создан питомник по воспроизводству бухарского оленя, в котором содержится 17 оленей; планируется реинтродукция.

Принятые меры охраны. Внесен в Красную книгу МСОП (I категория), в Приложение II «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения». В Казахстане охраняется в госохотхозяйстве Карачингиль.

Необходимые меры охраны. Организация ООПТ в пойме р.Сырдарья, в Кызылкумах и в Прибалхашье и реакклиматизация оленя. Сохранение и восстановление пойменных биотопов и охрана животных. Для восстановления бухарского оленя питомник в пойме р. Сырдарья необходимо преобразовать в Национальный центр по воспроизводству этого копытного. Необходимо проведение работ по консервации генома.

Предложения по исследованию. Мониторинг карачингильской популяции тугайного оленя.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Антипин, 1941; 2. Гептнер и др., 1961; 3. Бобринский, 1933; 4. Банников, Пивоварова, 1983; 5. Зарудный, 1897; 6. Антипин, 1957; 7. Северцов, 1873; 8. Туркин, Сатунин, 1902; 9. Зайнутдинов, Бородихин, 1982; 10. Зайнутдинов, 1986; 11. Байдавлетов и др., 2002; 12. Байдавлетов и др., 2004.

Құрастырушылар-Составители: Р.Ж.Байдавлетов, А.М.Мелдебеков.

ҚАРАҚҰЙРЫҚ ДЖЕЙРАН

Gazella subgutturosa
Güldenstaedt, 1780

Жүптұяқтылар отряды –
Отряд Парнокопытные – Artiodactyla

Қуысмүйізділер тұқымдасы –
Семейство Полорогие – Bovidae

Статусы. III санат. Саны қысқарып бара жатқан түр.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстанда таралуының солтүстік шекарасы өтетін газельдер туысының өкілі.

Таралуы. XX ғасырдың ортасына дейін Каспий теңізінен Іле ойпатына дейін барлық шөлейтті және шөлді аймақтарда тегіс мекендейтін [4]. Солтүстік шекарасы 47-ші параллель арқылы өтетін [1]. Қазірде оның таралу аймағы оңтүстікке қарай ығысты. Жеке-жеке бөлінген популяциялар пайда болды: таукүм, мойынкүм, қызылкүм, үстірт-маңғыстау және Іле ойпаты. Таралу қоныстары бір-бірінен бөлініп кетті. Бүгінде қарақұйрықтар Алакөл мен Зайсан ойпаттарында және Бетпақдала шөлінің біраз бөлігінде кездеспейді.

Мекендейтін жерлері. Негізгі мекендері – сексеуіл, жүзгін, жыңғыл өскен құмды, тасты және сазды шөлдер мен тау етектері. Сол қоныстардағы бұйырғын, теріскен, жүзгін өскен жайылымдарды жиі мекендейді. Мекендеріне қойылатын негізгі талап – су көзінің болуы, қыста қардың аз түсуі және мекендердің жақсы қорғануға мүмкіндігінің мол болуы.

Саны. XX ғасырдың ортасына дейін Қазақстанда 200 мыңдай қарақұйрықтар болса, оның 100 мыңдайы Маңғыстау облысында тіршілік етті [2]. Одан кейін XX ғасырдың 70-ші жылдары осы қордан бар болғаны 10 мыңдай ғана қарақұйрық қалды. Негізгі себептері: браконьерліктің өсуі, жұт жылдар, эпизоотия, жыртқыштардың әсері. Сол ғасырдың 90-шы жылдары саны аздап (30-50 мың) өсті [3]. Қазірде, біздің мәліметіміз бойынша, Қазақстанның шөлді даласында шамамен 20-25 мыңдай қарақұйрық өмір сүрсе, оның 6,5-7,0 мыңдайы «Алтынемел» ұлттық паркінде, 1,5-1,7 мыңдайы Маңғыстау облысында саналған.

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік, малшы иттерінен зардап шегуі. Шөлді аймақты игеруге

Статус. III категория. Сокращающийся в численности вид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Единственный представитель рода газелей в Казахстане, где находится северная часть его ареала.

Распространение. До середины XX в. обитал почти по всей полупустынной и пустынной зоне Казахстана, имел сплошной ареал от Каспийского моря до Илийской котловины [4]. Северная граница проходила вдоль 47-й параллели [1], в настоящее время на большей части ареала она сместилась далеко к югу. Образовались отдельные изолированные популяции: таукумская, муонкумская, қызылкүмская, устюртск-мангышлакская и в Илийской котловине. Ареал перестал быть сплошным. В настоящее время джейраны отсутствуют в Алакольской, Зайсанской котловинах и в большей северной части пустыни Бетпак-Дала.

Места обитания. Закрепленные бугристые пески, щебенистые и глинистые пустыни, пересеченные сухими руслами, покрытые зарослями саксаула, жузгуна, боялыча, терескена или открытые щебенистые пространства с саксаульчиковыми или тасбиюргуновыми пастбищами. Встречается в невысоких сухих горах и на пологих участках чинков. Основное требование к местам обитания – наличие водопоев, минимальный снежный покров зимой и хорошие защитные свойства местности.

Численность. До середины двадцатого столетия в Казахстане насчитывалось около 200 тыс. джейранов, причем до 100 тыс. голов в Мангистауской области [2]. Возросшее браконьерство, джугты, эпизоотии, влияние хищников привели к тому, что к концу 70-х годов XX в. в республике осталось менее 10 тыс. джейранов, а в 90-е годы численность возросла до 30-50 тыс. голов [3]. В настоящее время, по нашим данным, в пустынях Казахстана обитает около 20-25 тыс. джейранов, из них 6,5-7,0 тыс. – на территории ГНПП «Алтын-Эмель», 1,5-1,7 тыс. в Мангистауской области.

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство и истребление чабанскими собаками. Вытес-

байланысты оларды қолайлы қоныстарынан ығыстыруы. Жыртқыштар санының өсуі. Жұт жылдар, құрғақшылық.

Биологиялық ерекшеліктері. Ақбөкенге қарағанда, үлкен топты аз құрады, әдетте топтарында он шақты ғана қарақұйрық болады. Көбіне жалғыздан, ал аналықтары жазда өз ұрпақтарымен жүреді. Еркектері жыныстық жағынан 17-18 айда, ал ұрғашылары 7-8 айда жетіледі. Ауа райына байланысты күйлеуі қараша-желтоқсан айларында өтеді. Лақтарын тууы сәуірдің аяғынан шілденің басына дейін созылады [1]. Негізгі азықтары – әртүрлі шөптер мен бұталар. Маусым сайын азықтары өзгеріп отырады. Өсімдіктердің 70-тей түрімен қоректенеді. Негізгі жаулары – қасқырлар мен малшы иттері. Лақтарына түлкі мен ірі жыртқыш құстар шабуыл жасайды.

Қолда өсіру. Бұхардағы қарақұйрық питомнигінде (Өзбекстан) жақсы өсіп келеді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Үстірт, Барсақелмес қорықтарында, «Алтынемел», «Шарын» ұлттық парктерінде, Ақтау-Бозашы, Қаракия-Қаракөл, Балқаш, Қарой, Андысай қорықшаларында, Кендерлі-Қаясан және Жусалдала мемлекеттік қорғау аймақтарында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Шөлді аймақта жер көлемдері кемінде 300-500 мың гектар болатын бірқатар қорықтар (Қызылқұм, Бетпақдала, Оңтүстік Балқаш) ұйымдастыру керек. «Алтынемел» паркінде қарақұйрықты қолда өсіруді қолға алу қажет.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Қарақұйрықтың ірі популяциясына бақылау (мониторинг) ұйымдастыру керек.

нение в процессе освоения пустынь (выпас скота, создание фермерских хозяйств, огороженных пастбищ, сокращение количества доступных водоемов и т.д.). Рост численности хищников. Суровые, многоснежные зимы, джуты, засухи.

Особенности биологии. В отличие от сайгаков стадность выражена слабо. Обычно группировка не превышает десятка особей. Встречаются одиночки, летом – часто самка с одним или двумя детенышами. Самцы половозрелыми становятся в возрасте 17-18, самки 7-8 месяцев. Гон в ноябре-декабре в зависимости от погодных особенностей года. Ягнята рождаются с конца апреля до первых чисел июля, массовый окот в мае [1]. Рацион питания разнообразен – разнотравье, полукустарники, кустарники. Поедается до 70 видов растений. Состав кормов зависит от биологической приуроченности и сезонов года. Основные враги – волки и чабанские собаки. На молодняк также нападают лисицы и крупные хищные птицы.

Разведение. Успешно развивается в Бухарском джейраньем питомнике (Узбекистан).

Принятые меры охраны. Охраняется в Устюртском и Барсақельмеском заповедниках, Национальных парках «Алтын-Эмель» и «Чарын», Ақтау-Бузачинском, Карагие-Каракольском, Прибалхашском, Каройском, Андасайском заказниках, Кендерлі-Каясайском, Жусалинском заказниках зонах.

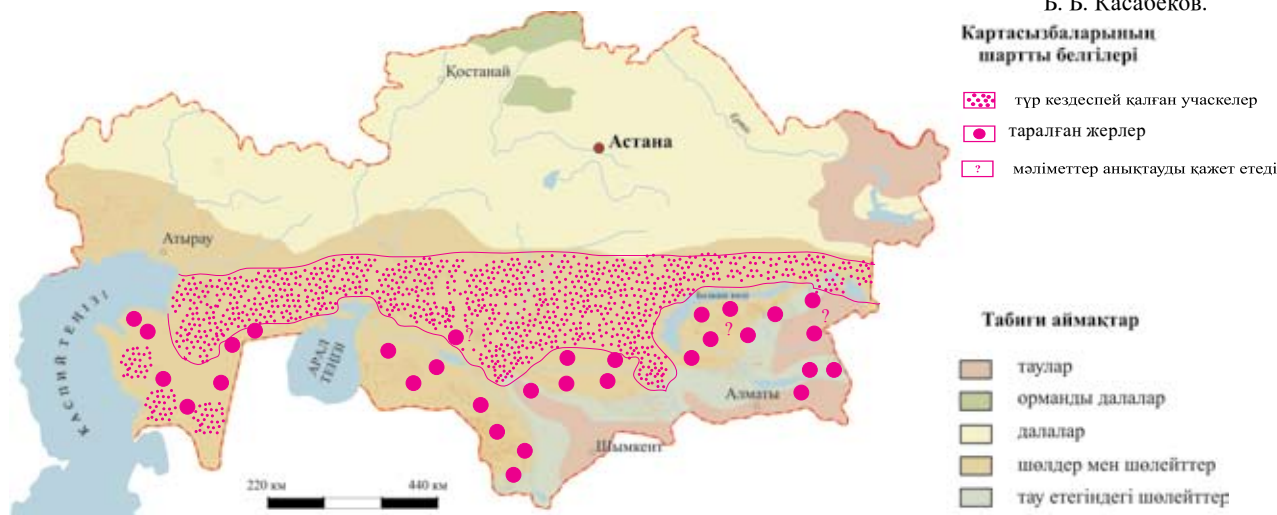
Необходимые меры охраны. Необходимо организовать ряд новых заповедников (Кызылқұмский, Бетпақедалинский, Южно-Прибалхашский) в зоне пустынь площадью не менее 300-500 тыс. га каждый. Организовать питомник по разведению джейранов в ГНПП «Алтын-Эмель».

Предложения по исследованию. Необходим мониторинг крупных популяций джейрана.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Жевнеров, Бекенов, 1983; 2. Слудский, 1977;
3. Бланк, Плахов, 1996; 4. Ковшарь, Бланк, 1986а.

Құрастырушылар-Составители: А. Б. Бекенов, Б. Б. Касабеков.

ҮСТІРТ АРҚАРЫ УСТЮРТСКИЙ ГОРНЫЙ БАРАН

Ovis vignei arcal
Eversmann, 1850

Жүптүяқтылар отряды –
Отряд Парнокопытные – Artiodactyla

Қуысмүйізділер тұқымдасы –
Семейство Полорогие – Bovidae

Статусы. III санат. Сирек кездестін түр. Саны үнемі азайып барады.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Үстірт арқары уриал койының бір түршесі. Өзбекстанның, Түркіменстанның Қызыл кітаптарына енгізілген. Шөл далаға бейімделген, аласа тау арқары [1].

Таралуы. Қазақстанда тек Маңғыстау облысында таралған. Арқарлар Солтүстік Ақтаудың батысында, Маңғыстау тауының батыс бөлігінде, Шығыс Қаратауда, Қасқыржол қыраттарында, Үстірттің Батыс шыңында, Тұзбаир сорында, Жабайұшқанда, Қауынды ойпатында, Кендерлі – Қаясан қыраттарында кездеседі. Бұл арқар сондай-ақ Қарқия ойпатында және Ашықтайпақ сорының маңындағы биік емес шоқыларда таралған [2].

Мекендейтін жерлері. Ізбесті, құмды қайнар, тақта тастар, ұлутас, сортаң тастардан тұратын тау мен шыңдардың беткейлері арқарлардың негізгі мекендері болып табылады. Мұнда аңның ауа райының қолайсыз жағдайы мен жауынан жақсы қорғана алатын табиғи паналары: үңгірлер, құздар, шұңқырлар көп-ақ. Жоталарда әртүрлі шөптер өседі. Тау беткейінен аққан бұлақтар ыстық және құрғақ маусымдарда арқарлардың шөлін қандыратын су көздері болып табылады [1, 3].

Саны. XX ғ. басында арқардың саны 7-10 мыңдай болса, 70-шы жылдардың аяғында ол 2-3 есе қысқарды. Оның негізгі себебі – Үстірт пен Маңғышлақта өндірістің қарқындап дамуы [1]. Одан кейінгі жылдары саны аздап өскені байқалды; мысалы, 1991 жылы 5,5-5,6 мың болды [4], ал 2000 ж. саны тағы да төмендеп 3,5 мыңға, ал 2002 ж. 2,0-2,5 мыңдай ғана деп саналды (К. Плахов мәліметі). Біздің есебіміз бойынша, 2007 ж. Маңғыстау облысындағы үстірт арқарының саны 700-1000 бас болды.

Статус. III категория. Редкий вид. Наблюдаются тенденции неуклонного снижения численности.

Значение таксона для сохранения генофонда. Устыртский горный баран – один из подвидов уриала. Внесен в Красные книги Узбекистана, Туркмении. Это самый «низкогорный» баран, распространенный в условиях пустынь [1].

Распространение. Ареал в Казахстане охватывает Мангистаускую область. Горные бараны встречаются в западной части хр. Северный Актау, западных отрогах гор Мангистау, хребтах: Восточный Каратау, Касқыржол, по Западному чинку Устырта, чинки: северной части сора Тузбаир, ур. Жабайушкан, впадине Каунды на северо-западной окраине Кендерли-Каясанского плато. Этот вид сохранился в небольших количествах в восточной части впадины Кара-Гие и по невысоким сглаженным чинкам северо-восточной части солончаки Ашиктайпак [2].

Места обитания. Вид придерживается крутых склонов, образованных известняками, песчаниками рыхлыми солончаковыми смесями, сланцами, ракушечником и другими породами морского происхождения. Здесь много различных естественных укрытий: ниши, гроты, пещеры, где животные укрываются от различных неблагоприятных метеословий и врагов. В причинковой полосе, у подошвы и поверху склонов растительность пышнее и разнообразнее. Слабо вытекающие родниковые воды у подножия склонов служат основными источниками водопоев в жаркие сухие сезоны года [1, 3].

Численность. Исходный уровень численности в 7-10 тыс. голов, отмеченный в начале 60-х годов XX в., сократился в 2-3 раза к концу 70-х гг. в связи с интенсивным промышленным освоением Устырта и Мангышлака в этот период [1]. В последующие годы наметилась тенденция к постепенному росту поголовья, достигшего в 1991 г. 5,5-5,6 тыс. голов [4], то к 2000 г. она снизилась до 3,5 тыс., а к 2002 г. – до 2,0-2,5 тыс. (данные К. Н. Плахова). В 2007 г. общая численность устыртских горных баранов в

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік, жыртқыштардың (біріншіден – қасқырдың) әсері, негізгі мекендерінен ығыстыруы.

Биологиялық ерекшеліктері. Аздап қонысын ауыстырып отырады. Барлық маусымда 2-5-тен, сирек 15-20-дан топтанып жүреді [2]. Аналықтары көбеюге 2,5 жасында, ал қошқарлары 4,5-5,5 жасында қатысады. Күйге түсуі қазан-желтоқсан айларында, төлдеуі – наурыз-мамыр айларында. Аналықтары 1-2 қозы туады. Орташа 4 жыл, ал ұзын жасы – 12 жыл [1]. Өсімдіктердің 88 түрімен қоректенеді. Негізгі жауы-қасқыр. Қозыларына малшы иттері, түлкі, ірі жыртқыш құстар шабуыл жасайды. Негізгі бәсекелестері – үй малдары және жабайы тұяқты жануарлар.

Қолда өсіру. 1978 ж. Ашхабад хайуанаттар паркінде жақсы көбейді.

Қолға алынған қорғау шаралары. СИТЕС-тің II Қосымшасында, Үстірт қорығында, Ақтау-Бозашы және Қаракия-Қаракөл қорықшаларында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Түйесу тауында қорғау аймағын, ал Жабайұшқанда қорықша ұйымдастыру қажет. Үстірт қорығының территориясын да ұлғайтқанда жөн.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Маңғыстау облысында арқарға тұрақты мониторинг қажет.

Мангистауской области оценивалась нами в 700-1000 голов.

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство и хищничество (прежде всего – со стороны волков), вытеснение с мест обитаний.

Особенности биологии. Ведет полуоседлый образ жизни. Во все сезоны преобладают группы 2-5 особей, редко стада – до 15-20 голов [2]. Самки вступают в размножение в 2,5 года, самцы – в 4,5-5,5 лет. Гон в октябре-декабре, окот в марте-мае. Самки приносят 1-2 ягнят. Средняя продолжительность жизни – 4 года, максимальная – 12 [1]. Питание разнообразно – не менее 88 видов растений [3]. Основной враг – волк. На молодняк нападают пастушьи собаки, лисицы, крупные хищные птицы. Основные конкуренты – домашние и дикие копытные.

Разведение. В 1978 г. успешно размножались в Ашхабадском зоопарке.

Принятые меры охраны. Внесен в Приложение 2 «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения». Охраняется в Устюртском заповеднике, Ақтау-Бузачинском и Карагие-Каракольском заказниках.

Необходимые меры охраны. Организовать в горах Туесу-Туесуйской заповедной зоны и Жабайұшқанский заказник. Необходимо расширить территорию Устюртского заповедника до оптимальных размеров.

Предложения по использованию. Необходим постоянный мониторинг состояния популяций уриала в Мангистауской области.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Бекенов, Плахов, 1966; 2. Касабеков, 2007;
3. Бекенов, Савинов, 1981; 4. Плахов, 1994.

Құрастырушылар-Составители: А. Б. Бекенов, Б. Б. Касабеков.

АЛТАЙ АРҚАРЫ АЛТАЙСКИЙ ГОРНЫЙ БАРАН

Ovis ammon ammon
Linnaeus, 1758

Жүптұяқтылар отряды –
Отряд Парнокопытные – Artiodactyla

Қуысмүйізділер тұқымдасы –
Семейство Полорогие – Bovidae

Статусы. I санат. Саны аз, жойылып кету қаупінде тұрған түрше.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы арқардың бес түршесінің бірі [1, 2, 3]. Республика территориясында бұл түршенің таралу аймағының батыс бөлігі өтеді.

Таралуы. Өткен ғасырда Батыс және Оңтүстік Алтайда едәуір болатын [2, 3]. XX ғ. басында Батыс Алтайда арқар жойылып кетті [3]. Өткен ғасырдың 50-шы жылдарына дейін Нарым және Күршім тауларының оңтүстік беткейлерінде, Тарбағатайда (Алтай бөлігі), Азутауда, Бұқтырма өзенінің жоғарғы ағысындағы тауларда кездесетін. XX ғ. 60-70-шы жылдарында жоғарыда аталған таулардың біразында ол жойылып кетті. Қазірде тек Кальджыр өзенінің орта және төменгі ағысында орналасқан тауларда және Бұқтырма өзенінің жоғарғы жағындағы биік тауларда ғана кездеседі [4, 5].

Мекендейтін жерлері. Тау участкелерінде теңіз деңгейінен 800 м биіктіктен 3000 м биіктікке дейін мекендейді. Далалық белдеуде және биік тау тундрасын жайлайды. Жылдың жылы маусымында альпі белдеуін жайласа, қыста қары аз далалық күнгеі беткейде көбірек болады. Таудағы құздарда жауларынан қорғалады.

Саны. Өткен уақыттағы саны мөлшері туралы мәлімет жоқ, бірақ көп болған деп шамалайды [6]. Қазірде Алтайдың қазақстандық бөлігінде 50-55 арқар мекендейді, оның 30-35-і Оңтүстік Марқакөл тауларында тіршілік етеді (орташа тығыздығы 10 км² – 0.7 аңнан [7]).

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік және арқар мекендерінде есептен тыс мал жаю.

Биологиялық ерекшеліктері. Қазақстандық Алтайда арқарлар аздап маусымдық қоныс аударады. Топтанып жүреді; көбіне 2-6-дан [5]. Танертеңгілік және кешкілік жайылады, ал ауа райы жаңбырлы

Статус. I категория. Малочисленный, находящийся под угрозой исчезновения подвид.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 5 подвидов горного барана в фауне Казахстана [1, 2, 3]. В пределах республики находится незначительная периферийная западная часть подвидового ареала.

Распространение. В прошлые века был обычен в горах Западного и Южного Алтая [2, 3]. К началу XX в. из Западного Алтая исчез [3]. До 50-х годов прошлого века встречался на южных остепненных склонах Нарымского и Курчумского хребтов и хребта Тарбагатай (Алтайский), на хр. Азутау и на высокогорных плато в верховьях р. Бухтармы. В 60-70-ые годы XX в. исчез из многих вышеперечисленных мест. В настоящее время встречается в горных массивах расположенных в районе среднего и нижнего течения р. Кальджир и на высокогорном плато в верховьях р. Бухтармы [4, 5].

Места обитания. Участки гор от 800 до 3000 м над ур. м. – как на участках горной степи, так и в высокогорной тундре. В бесснежный период предпочитает высокогорные альпийские луга, а в зимнее время – малоснежные остепненные склоны. Защитными стациями являются участки скал.

Численность. Сведения о прошлой численности отсутствуют, хотя полагают, что он был многочислен [6]. В настоящее время в Казахстане обитает не более 50-55 аргали, из которых 30-35 особей обитает в Южном Примаркаколье, при средней плотности 0.7 особей на 10 км² [7].

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство и интенсивный выпас скота в местах обитания.

Особенности биологии. В Казахском Алтае аргали совершают незначительные сезонные перемещения. Стадные животные; чаще встречаются

бұлтты болса, күндіз де жайыла береді. Күйлеуі – қазан-қараша айларында. Гаремдерінде (2-9 аналық) 5 жастан асқан қошқар болады. Төлдеуі – сәуір-мамыр айларында. Әдетте бір, сирек екі қозы табады. Лактация кезеңі күйге түскенге дейін созылады. Жыныстық жағынан 2.5 жылда жетіледі [8, 9]. Негізгі азықтары-дәнді дақылды шөптер, қияқтар, әртүрлі басқа шөптер; қыста бұталарды да қорек етеді [8]. Бәсекелестері – үй малдары. Жаулары – ірі жыртқыштар, малшы және қаңқырған иттер, адам.

Қолда өсіру. Қазақстанда қолда өсірмейді.

Қолға алынған қорғау шаралары. Халықарылық табиғат қорғау Одағының Қызыл кітабына (II санат) және СИТЕС-дің II Қосымшасына енгізілген. Қатонқарағай ұлттық паркінде қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Кальджыр өзенінің төменгі және орта ағысы маңында Марқакөл қорығының бөлімшесін ұйымдастыру керек. Арқар қонысында мал жаюды да азайтқан жөн [10]. Алтай арқарын сақтау мен өсімін көбейту үшін ұлттық Орталық ашқан орынды. Геномын консервация жасау керек [11].

Зерттеу үшін ұсыныстар. Бірінші міндет – арқар популяциясының мониторингін қолға алу керек.

группами из 2-6 особей [5]. Активны, в основном, в утреннее и вечернее время, хотя в пасмурную погоду кормятся и днем. Гон в октябре-ноябре. Гаремы (2-9 самок) имеют самцы не моложе 5 лет. Окот в апреле-мае. Обычно рождается один, реже два ягненка. Лактация длится до гона. Половой зрелости достигают в 2.5 года [8, 9]. Основа питания – злаки, осоки и прочее разнотравье; зимой нередко поедают веточный корм [8]. Конкуренты – домашний скот. Враги – крупные хищники, чабанские и бродячие собаки, человек.

Разведение. В Казахстане не разводится.

Принятые меры охраны. Занесен в Красную книгу МСОП (II категория). Внесен в Приложение II «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения». Охраняется в Катон-Карагайском ГНПП.

Необходимые меры охраны. Организация филиала Маркакольского заповедника в районе среднего и нижнего течения р. Кальджыр и ограничение выпаса скота в местах обитания [10]. Для сохранения и воспроизводства аргали необходимо создание Национального центра по его воспроизводству и консервация генома [11].

Предложения по исследованию. Первоочередная задача – мониторинг состояния популяции аргали.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Соколов, 1959; 2. Гептнер и др., 1961;
3. Барышников и др., 1981; 4. Березовиков, 1982;
5. Байдавлетов, 2001; 6. Антипин, 1941;
7. Байдавлетов, 2003; 8. Сопин, 1977а; 9. Сопин, 1977б; 10. Байдавлетов, 1995; 11. Байдавлетов и др., 2004.

Құрастырушылар-Составители: Р. Ж. Байдавлетов, А. М. Мелдебеков.

ҚЫЗЫЛҚҰМ АРҚАРЫ КЫЗЫЛҚУМСКИЙ ГОРНЫЙ БАРАН

Ovis ammon severtzovi
Nasonov, 1914

Жүптұяқтылар отряды –
Отряд Парнокопытные – Artiodactyla

Қуысмүйізділер тұқымдасы –
Семейство Полорогие – Bovidae

Статусы. I санат. Мүмкін, Қазақстанда жойылған түрше, бірақ Өзбекстанда оның саны біртіндеп қалпына келуде. Халықаралық табиғат қорғау Одағының, Қазақстанның, Өзбекстанның Қызыл кітаптарына енгізілген.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы арқардың 5 түршесінің бірі.

Таралуы. Тамдытау, Нұратау, Ақтау, Малғызартауда және Түркістан тауының солтүстік етегінде мекендейді [1, 2]. Қазақстанда бұл арқар жоқ. Бірақ Нұратау мен Ақтаудан біздің республика территориясына Қарактау мен Қойтасқа енеді [3].

Мекендейтін жерлері. Қызылқұм арқары-тау жануары. Нұратауда теңіз деңгейінен 2169 м-ге дейін кездесе, ал Қызылқұм қыраттарында 992 м дейін мекендейді. Қазірде бұл аудандарда таулардың орта және жоғарғы белдеулерінде кездесе береді.

Саны. XX ғасырдың ортасында Қазақстанда Северцов арқары жойылып кетті. 1959 жылы Ақтау мен Нұратауда тек бірнеше жүзі ғана қалды. 1960 ж. Нұраты қорықшасын ұйымдастырғаннан кейін оның саны көбейе түсті. Өткен ғасырдың 60-90-шы жылдарында Өзбекстанда 800-ден 2500-ге дейін арқар саналса, оның 550-1200-дей Нұраты қорығында болды [4], ал 2006 жылы қорықта 1500-дай бұл жануарлар тіршілік етті [5].

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлердің заңсыз аулауы, тау жайылымдарынан үй малдарының ығыстыруы.

Биологиялық ерекшеліктері. Көктемде көбіне арпабас, қонырбас, қияқ сияқты эфемерлермен қоректенсе, басқа маусымдарда көпжылдық өсімдіктермен (дәнді дақылды шөптер, жусан, көде, бидайық және т.б.) азықтанады. Жаздың ыстық күндерінде тастар қуысындағы көлеңкелерде,

Статус. I категория. По-видимому, исчезнувший в Казахстане подвид, но в Узбекистане его численность частично восстановлена. Внесен в Красные книги МСОП, Казахстана и Узбекистана.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 5 подвидов горного барана в фауне Казахстана.

Распространение. Обитает в Тамдытау, в хребтах Нуратау, Ақтау и Мальгузартау (между Нуратау и западной оконечностью Туркестанского хребта) и в северных предгорьях Туркестанского хребта [1, 2]. В Казахстане его, по-видимому, нет, но из хребтов Нуратау и Ақтау бараны стали заходить на территорию нашей республики в массивы Карактау и Койтас [3].

Места обитания. Кызылқумский баран – типично горное животное. В Нуратау наибольшая абсолютная высота, на которой он встречается, – 2169 м над ур. м., в останцах Кызылкума – 992 м. В этих районах в настоящее время он попадает во всех участках средней и верхней частей гор.

Численность. К середине XX в. в Казахстане баран Северцова исчез. К 1959 г. в горах Ақтау и Нуратау оставалось несколько сотен. После организации в 1960 г. Нуратинского заказника поголовье быстро увеличилось. В 60-90-е годы прошлого века в Узбекистане насчитали от 800 до 2500 особей, в том числе в Нуратинском заповеднике – 550-1200 [4], а в 2006 г. в заповеднике обитало 1500 архаров [5].

Основные лимитирующие факторы. Прямое истребление браконьерами, повсеместное вытеснение зверей с горных пастбищ домашним скотом.

Особенности биологии. Весной поедают живородящий мятлик, осоку, кровельный костер, гусиный лук и мелкотравье из эфемеров, в начале лета кормятся пустынно-степными многолетниками (тип-

бұталар арасында тынығады. Жайылуға кешке шығады. Нұратауда күйлеуі қазан айының аяғы мен желтоқсанның басында өтеді. Сәуір-мамырда төлдейді. 5 айдай буаз болады. 1-2 қозы туады. Жыныстық жағынан өмірінің екінші жылында жетіледі [2].

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ.

Қолға алынған қорғау шаралары. «Жойылып кету қаупі бар жануарлар мен өсімдіктер түрлерімен халықаралық сауда жасау Конвенциясының» II Қосымшасына енген. Өзбекстанда Нұраты қорығында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Мекендейтін жерлерінде арқарды қорғауды күшейту және Ақтауда осы өте сирек кездесетін бағалы жануарды қорғау үшін қорық ұйымдастыру қажет. Қызылқұм арқарын қолда өсіруді де қолға алу керек [2].

Зерттеу үшін ұсыныстар. Қазақстан территориясына бұл арқардың кіру мәліметтерін жинастыру керек.

чак, ковыль, пырей, колосняк и другие злаки), разнотравьем (астрагалы, зонтичные, сложноцветные), осенью и зимой поедают сухие злаки, полыни, кузиинии. Летом в жаркое время дня бараны укрываются в тени скал или в разреженных кустарниках; на кормежку выходят вечером. В горах Нуратау гон длится с конца октября до начала декабря. Ягнята рождаются в апреле и начале мая. Беременность – около 5 мес. Рождаются один-два ягненка. Половозрелость наступает на втором году жизни [2].

Разведение. Сведений нет.

Принятые меры охраны. Внесен в Приложение II «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения». В Узбекистане охраняется в Нура-тинском заповеднике.

Необходимые меры охраны. Усилить охрану в местах обитания кызылкумского барана. Для сохранения последней уникальной популяции в центральной части Кызылкума целесообразно создать заповедник в Актау. Создать питомники по разведению этого барана [2].

Предложения по исследованию. Собрать все доступные сведения о заходах этого барана в казахстанскую часть Кызылкума.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Бекенов, 1996; 2. Федосенко, 2000; 3. Байдавлетов, 2003; 4. Абдуназаров, 2003; 5. Бешко: 2007.

Құрастырушы-Составитель: А. Б. Бекенов.

ҚАЗАҚСТАН АРҚАРЫ КАЗАХСТАНСКИЙ ГОРНЫЙ БАРАН

Ovis ammon collium
Severtzov, 1873

Жүптұяқтылар отряды –
Отряд Парнокопытные – Artiodactyla

Қуысмүйізділер тұқымдасы –
Семейство Полорогие – Bovidae

Статус. III санат. Таралу аймағы жеке-жеке үлкенді және кіші бөліктерден тұрады; саны қалпына түсіп келеді.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы арқардың бес түршесінің бірі [1, 2, 3].

Таралуы. Сарыарқа таулары, Солтүстік Прибалқашье, Қалбы Алтайы, Тарбағатай, Маңрақ, Сауыр. 70-шы жылдары Ұлытауда жойылып кетті.

Мекендейтін жерлері. Таудың далалық учаскелерін мекендейді. XX ғасырдың 60-80-шы жылдары мал шаруашылығының қарқындап дамуы, әсіресе қой шаруашылығының, арқардың мекендейтін жерлерінің көлемін азайтып жіберді, ал 90-шы жылдары мал санының азаюуына байланысты арқар қонысы қалпына келе бастады.

Саны. 70-шы жылдары Сарыарқа тауларында 7 мың арқар [5], ал 90-шы жылдың басында 9,7 мыңдай бас болса, Қызылтауда 1818, Арқалықта 700, Мырдықта 860, Дос, Достар, Сарытау, Қаратауда 653, Қоныр Теміршіде 388, Қошубайда 305, Қызылрайда 972, Қызылтаста 624, Ерментауда 200 және басқа тау жүйелерінде 3197 арқар есепке алынды [6]. 2005 жылдың күзінде Сарыарқа тауларында (Қазақское нагорье) 4,5 мың арқар саналса, ал қазірде онда 5900 арқар бар. Ареалының шығыс бөлігінде 2,4 мыңдай бұл аң мекендейді, Шыңғыстауда 300, Тарбағатайда 1100, Маңрақта 130 және таудың басқа бөліктерінде 870 арқар бар.

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік, жыртқыштар әсері, қар қалың түскен қыстар, үй малдарының ығыстыруы.

Биологиялық ерекшеліктері. Үйірлі жануар. Аздап маусымдық қоныс аударады, ал құрғақшылық жылдары немесе қар қалың түскен жылдары алыс мекендерге кетеді [4]. Таңертенгілік және кешкілік

Статус. III категория. Ареал представлен отдельными крупными и мелкими очагами; численность восстанавливается.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из пяти подвидов горного барана в фауне Казахстана [1, 2, 3].

Распространение. Казахское нагорье, Северное Прибалқашье, Калбинский Алтай, Тарбағатай, Монрак, Саур. В 70-ые годы исчез в горах Улытау.

Места обитания. Остепненные участки гор. В 60-80-ые годы XX в. в районах интенсивного животноводства, особенно овцеводства, площадь обитания значительно сократилась, а в 90-ые годы в связи с сокращением численности скота – восстановление ареала [4].

Численность. В начале 70-х гг. в Казахском нагорье насчитывалось 7 тыс. архаров [5], а в начале 90-х гг. – 9,7 тыс. особей, в том числе в горах Кызылтау – 1818, Арқалық – 700, Мыржик – 860, Дос, Достар, Сарытау, Қаратау – 653, Қоныр-Темирши – 388, Қошубай – 305, Қызылрай – 972, Қызылтас – 624, Ерментау – 200 и в прочих горных массивах – 3197 особей [6]. Осенью 2005 г. в Казахском нагорье учтено 4,5 тыс. архаров, а в настоящее время – 5900 особей. В восточной части ареала обитает 2,4 тыс. особей, в том числе на хр.Чингизтау – 300, Тарбағатае – 1100, Монраке – 130 и в прочих горных массивах – 870 особей.

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство, хищники, многоснежные зимы, вытеснение домашними животными [4].

Особенности биологии. Стадное животное. Совершают незначительные сезонные перемещения, а при засухе и в многоснежные зимы – на дальние расстояния [4]. Активны в утреннее и вечернее время, зимой нередко кормятся и днем. Гон – в

жайылуға шығады, қыста күндіз де жайыла береді. Күйлеуі – қазан-қараша айларында, төлдеуі – сәуір-мамыр айларында. Гаремдерінде (2-17 саулық) 7,5 жастағы қошқарлар болады. Әдетте бір қозы, сирек екі қозы туады. Лактация күйге түскенше созылады. Жыныстық жағынан 2,5 жаста, ал кейбір саулықтары 1,5 жаста жетіледі. Негізгі азықтары – әртүрлі шөптер, сирек бұталардың жапырағын, жемістерін қорек етеді. Бәсекелестері – үй малдары, әсіресе, қойлар. Негізгі жаулары – қасқыр мен адам.

Қолда өсіру. Алматы мен Қарағанды хайуанаттар парктерінде ұсталады және жақсы көбейеді. 2007 ж. Қарқаралы ұлттық паркінде бұл арқарды өсіру үшін питомник ұйымдастырылды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Баянауыл мен Қарқаралы ұлттық парктерінде, Тарбағатай, Ерментау, Арқалық және Қызылтау қорықшаларында қорғалады. СИТЕС-тің II Қосымшасына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Қызылрайда, Бектауатада, Едрейде, Шыңғыстауда, Қалбы Алтайында, Сауыр мен Тарбағатайда ерекше қорғалатын табиғи территориялар ұйымдастыру керек [7-9]. Қазіргі осындай территорияларда, оның ішінде қорықшаларда, оны қорғауды жетілдіру қажет. Ұлытауға жедел жерсіндіру жұмысын қолға алған жөн.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Қазақстан арқарының ірі популяцияларына мониторинг жүргізу керек.

октябре-ноябре, окот – в апреле-мае. Гаремы (2-17 самок) имеют самцы не моложе 7,5 лет. Обычно рождается 1, реже – 2 ягненка. Лактация длится до гона. Половой зрелости животные достигают в 2,5 года, а часть самок в 1,5 года. Основа питания – разнотравье, реже поедаются листья, побеги и плоды кустарников и некоторых деревьев. Конкуренты – домашний скот, прежде всего овцы. Основные враги – волк и человек.

Разведение. Содержится в Карагандинском и Алматинском зоопарках, где успешно размножается. В 2007 г. в Каркаралинском ГНПП создан питомник по воспроизводству казахстанского архара.

Принятые меры охраны. Охраняется в Баян-Аульском и Каркаралинском ГНПП и заказниках Тарбагатайском, Ерментауском, Арқалықском и Кызылтау. Внесен в Приложение II «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения».

Необходимые меры охраны. Создать ООПТ в Кызылрае, Бектауате, Едрее (Мыржике), Чингизтау, Калбинском Алтае, Сауре и Тарбагатае [7-9]. Улучшить охрану в существующих ООПТ, в том числе в заказниках. Срочно реакклиматизировать в горах Улытау [4]. Предложения по исследованию. Необходим мониторинг всех крупных популяций казахстанского горного барана.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Соколов, 1959; 2. Гептнер и др., 1961; 3. Барышников и др., 1981; 4. Байдавлетов, 1996; 5. Савинов, 1974; 6. Байдавлетов, Ауэзов, 1995; 7. Байдавлетов, 2003; 8. Байдавлетов и др., 2004; 9. Капитонов, 1978.

Құрастырушылар-Составители: Р. Ж. Байдавлетов, А. М. Мелдебеков.

ТЯНЬ-ШАНЬ АРҚАРЫ ТЯНЬ-ШАНЬСКИЙ ГОРНЫЙ БАРАН

Ovis ammon karelini
Severtzov, 1873

Жүптүяқтылар отряды –
Отряд Парнокопытные – Artiodactyla

Қуысмүйізділер тұқымдасы –
Семейство Полорогие – Bovidae

Статусы. II санат. Саны азайып барады.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы арқардың бес түршесінің бірі.

Таралуы. Тянь-Шань және Жоңғар Алатауы. Соңғысында Литльдаль арқары (*Ovis ammon littledalei* Lydekker, 1902) тіршілік етеді. 60-70-шы жылдары Өгем мен Пскем жоталарында, Жоңғар Алатауының орта бөлігінде, Қапшағай шатқалында, Малайсары қыратында жойылып кетті. Таралуының басқа көптеген аудандарында оның мекендейтін жерлері қысқарды [3, 4].

Мекендейтін жерлері. Таудың қары аз, азықтары мол далалық белдеуі. Тауда теңіз деңгейінен 200 м-ден 4000 м-ге дейін мекендейді.

Саны. XX ғасырдың 70-шы жылдарының басында Қазақстанда 1,5 мың арқар мекендеді [4]. Қазірде Батыс Тяньшаньда 165 арқар, оның 55-і Ақсу-Жабағылы қорығында, 50-і Боролдайда, 60-ы Кіші Қаратауда тіршілік етеді. 2004 ж. Шу-Іле тауларында 80 арқар есепке алынды. Іле Алатауының батысында 30, ал шығысында 40 арқар саналған. Жазда Теріскей Алатауда 300 арқар мекендейді. Жоңғар Алатауының оңтүстік-батыс қыраттарында, «Алтынемел» ұлттық паркінде 184 арқар [5], осы таудың солтүстік-шығыс жағында 350, оңтүстік-шығыс Прибалқашияда 50 бұл аң қоныстанған [6]. Сөйтіп, тяньшань арқарының жалпы саны қазірде 1200-ден аспайды.

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік, жыртқыштар әсері, жайылымдарынан үй малдарының ығыстыруы.

Биологиялық ерекшеліктері. Топ құратын жануар. Азықтарына байланысты маусымдық қоныс аударады. Таңертеңгілік және кешкілік жайылады, қыста

Статус. II категория. Численность сокращается.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из пяти подвидов горного барана в фауне Казахстана [1, 2].

Распространение. Тянь-Шань и Джунгарский Алатау. В последнем обитает баран Литльдаля (*Ovis ammon littledalei* Lydekker, 1902) [1]. В 60-70-ые гг. исчез на Угамском и Пскемском хребтах, в средней части Джунгарского Алатау, в урочище Капчагай и на хр.Малайсары; в большинстве других районов область его распространения сократилась [3, 4].

Места обитания. Сглаженные малоснежные остепенные склоны гор с достаточным запасом корма в полосе от 200 до 4000 м над ур. м.

Численность. В начале 70-ых гг. XX в. в Казахстане обитало 1,5 тыс. баранов [4]. В настоящее время в Западном Тянь-Шане обитает 165 архаров, из которых 55 – в заповеднике Ақсу-Джабағлы, 50 – в Боролдае, 60 – в Малом Каратау. В Чу-Илийских горах в 2004 г. учтено 80 архаров. В западной части Заилийского Алатау обитает 30 архаров, а в восточной – 40. В Терскей Алатау в летнее время обитает 300 архаров. В юго-западных отрогах Джунгарского Алатау, в ГНПП «Алтын-Эмель» обитает 184 архара [5], в северо-восточной части этого хребта – 350, а в юго-восточном Прибалхашье – 50 [6]. Таким образом, общая численность тянь-шаньского горного барана в настоящее время не превышает 1200 особей.

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство, крупные хищники, вытеснение с пастбищ домашними животными.

Особенности биологии. Стадное животное. Совершает сезонные вертикальные кочевки в зависимости от состояния и доступности кормов. Активен в

күндізде жайылады. Күйлеуі қазан-қараша айларында, төлдеуі сәуір-мамырда болады. Жиі бір қозы, сирек екі қозы туады. Жыныстық жағынан 2,5 жасында жетіледі. Негізгі азықтары – әртүрлі шөптер, сирегірек ағаш пен бұталардың жапырақтарын, өркендерін қорек етеді. Бәсекелестері – қойлар. Жаулары – қасқыр мен адам, сирек арқарды барыс пен сілеусін ұстайды, ал төлдеріне түлкілер мен ірі жыртқыш құстар қауіпті [3, 4, 7]. Қышыма қотырмен ауырады [4, 8].

Қолда өсіру. Алматы және басқа да зоопарктерде ұсталды. Үй қойларымен шағылыстыру арқылы жоғары өнімді қойдың жаңа тұқымы – арқармеринос қойы шығарылды [9].

Қолға алынған қорғау шаралары. Ақсу-Жабағылы қорығында, «Алтынемел» ұлттық паркінде, Іле-Алатау ұлттық паркінде, Алматы, Андысай, Көксу, Токты қорықшаларында қорғалады. СИТЕС-дің II Қосымшасына енгізілген.

Қажетті қорғау шаралары. Жоңғар Алатауында қорық ұйымдастыруды тездеткен жөн. Арқарды өсіру Орталығын, Оңтүстік-шығыс Прибалқашияда қорықша ұйымдастыру да керек. Геномын консервация жасау да қажет [6].

Зерттеу үшін ұсыныстар. Жоңғар Алатауындағы, Оңтүстік-шығыс Прибалқашьедегі, Шу-Іле тауындағы арқардың таксономиялық статусын анықтау қажет. Тяньшань арқарының ірі популяцияларына мониторинг жасау да күн тәртібінде тұр.

утреннее и вечернее время; зимой нередко кормится и днем. Гон – в октябре-ноябре, окот – в апреле-мае. Чаще рождается 1, реже – 2 ягненка. Половой зрелости достигают в 2,5 года. Основа питания – разнотравье, реже – листья и побеги кустарников и деревьев. Конкуренты – домашние бараны. Враги – волк и человек, изредка баранов добывают снежный барс и рысь, для ягнят опасны лисицы и крупные хищные птицы [3, 4, 7]. Болеет зудневой чесоткой [4, 8].

Разведение. Успешно содержался и разводился в Алматинском и других зоопарках. Путем скрещивания с домашними овцами выведена высокопродуктивная порода овец – архаромеринос [9].

Принятые меры охраны. Охраняется в заповеднике «Аксу-Джабаглы», ГНПП «Алтын-Эмель» и Иле-Алатауском, в заказниках Алматинском, Андасайском, Коксуйском и Тохтинском. Внесен в Приложение II «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения».

Необходимые меры охраны. Ускорить создание ООПТ в Джунгарском Алатау. Создание Национального Центра по воспроизводству архара, заказника в юго-восточном Прибалхашье и криоконсервирование генома [6].

Предложения по исследованию. Уточнение подвидового статуса горных баранов обитающих в Джунгарском Алатау, юго-восточном Прибалхашье и в Чу-Илийских горах. Мониторинг всех крупных популяций тянь-шаньского горного барана.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Соколов, 1959; 2. Гептнер и др., 1961; 3. Федосенко, Капитонов, 1983; 4. Савинов, 1975; 5. Байдавлетов, 2003; 6. Байдавлетов и др., 2004; 7. Байдавлетов, 2002; 8. Иващенко, 1973; 9. Румянцев, и др., 1935.

Құрастырушылар-Составители: Р. Ж. Байдавлетов, А. М. Мелдебеков.

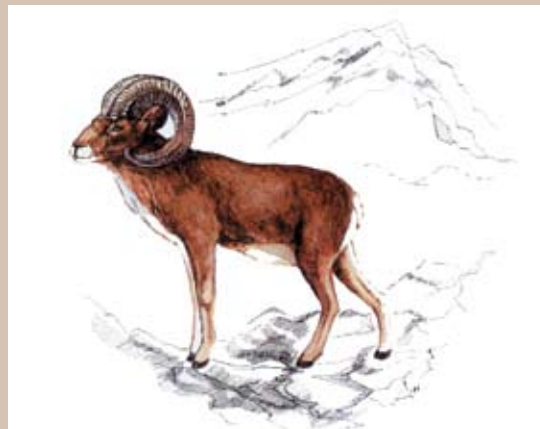

ҚАРАТАУ АРҚАРЫ КАРАТАУСКИЙ ГОРНЫЙ БАРАН

Ovis ammon nigrimontana
Severtzov, 1873

Жүптұяқтылар отряды –
Отряд Парнокопытные – Artiodactyla

Қуысмүйізділер тұқымдасы –
Семейство Полорогие – Bovidae

Статусы. I санат. Қазақстан эндемигі, таралу аймағы шектеулі түрше, саны азайып барады. Жойылып кету қаупі бар.

Генофондысын сақтау үшін таксонның маңызы. Қазақстан фаунасындағы арқардың 5 түршесінің бірі.

Таралуы. Сырдариялық Қаратау. Бұрын бұл тауда кең тараған болатын [1]; бүгінде оның орталық аласа тауларында кездеспейді. Арқардың солтүстік-батыс популяциясы мен оңтүстік-шығыс популяциясы арасындағы байланыс үзілді [2]. XX ғасырдың 80-шы жылдарына дейін Қаратаудың оңтүстік-шығыс жағына және оған көршілес жатқан Боролдай тауына Талас Алатауынан арқарлар қоныс аударатын [3]. Бұл – арқарлардың тяньшань түршесі. Осында арқардың екі түршесі араласып кетті. Сондықтан да нағыз қаратау арқары тек Қаратаудың солтүстік-батыс жартысында тіршілік етеді.

Мекендейтін жерлері. Таудың жазық далалық учаскелері. Одан үй малдары ығыстырады. Сондықтан да тау бетпейлерінде бұталар өскен тау шатқалында мекендейді.

Саны. XX ғасырдың 40-шы жылдарына дейін Қаратауда арқар едәуір болатын [1], одан кейін тау жайылымдарын шаруашылық үшін игеру оның санын азайтып жіберді [4]. 1976 жылы таудың солтүстік-батыс бөлігінде 17,7 мың гектар жерде 27 арқар есепке алынса, 1979 ж. 5 мың га жерде 10, ал 1981-1982 жж. 100 мың га жерде 60-70 арқар саналды [2, 5]. 1990 ж. қазан айында солтүстік-батыс Мынжылқы тауында 100 шаршы шақырым жерде 11 арқар, ал 1993 ж. наурыз айында осындай көлемді жерден 7 арқар саналған. 1998 жылдың ақпан-наурыз айларында 77,6 мың га жерден 35 арқар есепке алынған [6]. 1976 ж. арқардың жалпы саны 150-дей болса, ал қазірде бұл көрсеткіш 100-дей ғана [6, 7].

Статус. I категория. Эндемик Казахстана, узкоареальный подвид, численность которого быстро сокращается. Находится под угрозой исчезновения.

Значение таксона для сохранения генофонда. Один из 5 подвидов горного барана в фауне Казахстана.

Распространение. Сырдарьинский Каратау. Ранее был распространен на всем его протяжении [1]; в настоящее время не встречается в центральной низкогорной части, и связь между популяциями барана из северо-западной и юго-восточной частей хребта нарушилась [2]. До 80-ых гг. XX в. в юго-восточную часть Каратау и прилегающие к нему Боролдайские горы мигрировали бараны из Таласского Алатау [3], относящиеся к тяньшаньскому подвиду, и эти две формы, видимо, смешивались. Поэтому собственно каратауский горный баран распространен лишь в северо-западной половине хребта.

Места обитания. Сглаженные остепненные участки гор, из которых вытесняются домашними животными и поэтому обитают, как правило, в сильно изрезанных скалистых ущельях, заросших кустарниками.

Численность. До 40-х годов XX в. баран в Каратау был обычен [1], в дальнейшем по мере хозяйственного освоения хребта его численность уменьшилась [4]. В северо-западной части хребта в 1976 г. на площади 17,7 тыс. га учтено 27 архаров [2], в 1979 г. – на 5 тыс. га, – 10, а в 1981-1982 гг. на 100 тыс. га – 60-70 [5]. В октябре 1990 г. северо-западнее горы Мынжилки на площади 100 км² учтено 11 архаров, а в марте 1993 г. на этой же площади учтено лишь 7 особей. В феврале-марте 1998 г. на площади 77,6 тыс. га учтено 35 архаров [6]. В 1976 г. общая численность архара оценивалась в 150 особей [2], а в настоящее время – 100 особей [6, 7].

Негізгі шектеуші факторлар. Браконьерлік, үй малдарының ығыстыруы, қасқырлар.

Биологиялық ерекшеліктері. Үйірлі жануар. Бір жерде тұрақты тіршілік етеді; алысқа онша қоныс аудармайды. Таңертеңгілік және кешкілік жайылады. Күйлеу – қазан-қараша айларында, төлдеуі наурыздың аяғы мен мамыр айында. 1-2 қозы туады. Негізгі азықтары – әртүрлі шөптер; қыста дөңді шөптермен, қияқтармен, жусандармен қоректенеді. Күздік астықтарды да азық етеді. Бәсекелестері – үй малдары, әсіресе, қойлар. Жаулары – адам, қасқыр [1, 5]. Қозыларына түлкі де қауіпті.

Қолда өсіру. Мәлімет жоқ. Қазақстан хайуанаттар паркінде де ұсталмайды.

Қолға алынған қорғау шаралары. Халықаралық табиғат қорғау Одағының Қызыл кітабына енгізілген. Сондай-ақ «Жойылып кету қаупі бар жануарлар мен өсімдіктер түрлерімен халықаралық сауда жасау Конвенциясының» I Қосымшасына кіргізілген. Қаратау қорығында қорғалады.

Қажетті қорғау шаралары. Ерекше қорғалатын табиғи территориялар ұйымдастыру керек. Ормандар мен жануарлар дүниесін қорғау басқармалары мен аңшылық шаруашылықтарында қаратау арқары сияқты жануарларды қорғау жұмыстарын жақсарту да жөн. Қаратау арқарын көбейту үшін Орталық құру да қажет.

Зерттеу үшін ұсыныстар. Қаратау арқарын мониторингтік бақылау.

Основные лимитирующие факторы. Браконьерство, вытеснение домашними животными, волки.

Особенности биологии. Стадное животное. Живет оседло, дальних кочевок не отмечалось. Активны, в основном, в утреннее и вечернее время. Гон – в октябре-ноябре, окот – в конце марта-мае. В помете 1-2 ягненка. Основа питания – разнотравье; зимой охотно поедают злаки и осоки. Кормятся на озимых хлебах. Конкуренты – домашние животные, прежде всего овцы. Враги – человек, волк [1, 5]; для новорожденных опасна лисица.

Разведение. Сведений нет. В зоопарках Казахстана не содержится.

Принятые меры охраны. Занесен в Красную книгу МСОП (I категория). Внесен в Приложение I «Конвенции о международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения». Охраняется в Каратауском заповеднике.

Необходимые меры охраны. Создание ООПТ и улучшение охраны в существующих ГУ по охране лесов и животного мира и охотничьих хозяйствах. Необходимо создать центр по воспроизводству каратауского архара.

Предложения по исследованию. Мониторинг популяции каратауского архара.

Әдебиеттер-Источники информации:

1. Антипин, 1947; 2. Грачев, 1982; 3. Шапошников, 1956; 4. Антипин, 1955; 5. Федосенко, Капитонов, 1983; 6. Байдавлетов, 2003а; 7. Байдавлетов, 2003б; 8. Байдавлетов, 2002; 9. Байдавлетов и др., 2004.

Құрастырушылар-Составители: Р. Ж. Байдавлетов, А. М. Мелдебеков.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

ЛИТЕРАТУРА BIBLIOGRAPHY

- Абдуназаров Б. Б. Состояние численности редких видов млекопитающих Узбекистана//Териофауна России и сопредельных территорий. VII съезд териол. об-ва. М., 2003. С. 11.
- Абдусалямов И. А. Птицы долины озера Ранг-Куль на Памире. Душанбе, 1961. 151 с.
- Абдусалямов И. А. Фауна Таджикской ССР. Птицы. Душанбе, 1971, т. XIX, ч. I. 400 с.
- Агамалиев А. С. Личиночный период жизни каспийской миноги *Caspiomyzon wagneri* (Kessler)//Тр. ВНИРО, 1971, т. 86. С. 139-148.
- Айрапетьянц А. Э., Гоголева Е. Е., Рассохина О. С. Материалы по размножению тушканчиков//Тр. ЗИН АН СССР, 1980, т. 99. С. 91-98.
- Айрапетьянц А. Э., Фокин И. М. Особенности постнатального периода развития жирнохвостого тушканчика//Грызуны (Мат-лы VI Всесоюз. совещ.). Л., 1983. С.286-288.
- Алексеев А. Ф. Дрофа-красотка (*Chlamydotis undulate macqueenii*) в Северо-Западных Кызылкумах//Зоол. журн., 1980, т. 59, № 8. С. 1263-1266.
- Ананьева Н. Б. Новые данные по распространению двух видов ящурок в Казахстане//Изв. АН КазССР, сер. биол., 1972, № 1. С. 50-52.
- Ананьева Н. Б., Мунхбаяр Х., Орлов Н. Л., Орлова В. Ф., Семенов Д. В., Тербиш Х. 1997. Земноводные и пресмыкающиеся Монголии. Пресмыкающиеся. М.: КМК Лтд. 416 с.
- Ананьева Н. Б., Орлов Н. Л., Халиков Р. Г., Даревский И. С., Рябов С. А., Барабанов А. В. Атлас пресмыкающихся Северной Евразии (таксономическое разнообразие, географическое распространение и природоохранный статус). Зоологический институт. Санкт-Петербург, 2004. 232 с.
- Андреев В. И. Проблемы охраны мест гнездования и зимовки серпоклювов в Иссык-Кульской котловине//Орнитология. М., 1986, вып. 21. С. 146-147.
- Андрусенко Н. Н. Динамика численности колониальных околоводных птиц в гнездовой период на оз. Тенгиз//Размещение и состояние гнездовой околоводных птиц на территории СССР. М., 1981. С. 118-120.
- Андрусенко Н. Н. Новые залеты стерха в Кургальджинский заповедник//Сообщ. Прибалтийской комиссии по изучению миграций птиц, № 19. Тарту, 1987. С. 116.
- Андрусенко Н. Н. О сером журавле в Кургальджинском заповеднике//Сообщения Прибалтийской комиссии по изучению миграций птиц. Тарту, 1989. С. 165-170.
- Андрусенко Н. Н. Редкие птицы Кургальджинского заповедника//Редкие исчезающие и малоизученные птицы СССР. М., 1986. С. 109-113.
- Андрусенко Н. Н. Фламинго//Природа. 1980. № 12. С. 72-75.
- Андрусенко Н. Н., Дуденков Н. А. Фаунистические заметки по куликам оз. Тенгиз//Орнитология. М., 1982, вып. 17. С. 155.
- Андрусенко Н. Н., Минаков А. И. Численность некоторых диких животных в Кургальджинском заповеднике//Всесоюз. совещание по проблеме кадастра и учета животного мира. М., 1986, ч.2.
- Анненков Б. П. К вопросу об обитании серпоклюва в Алакульской котловине// Орнитология. М., 1988, вып. 23. С. 198.
- Анненков Б. П. Краткие сообщения о пеликанах и орлане-белохвосте//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 32, 104.
- Анненков Б. П. Современное распространение, численность и охрана редких млекопитающих в Джунгарском Алатау//Охрана и изучение редких и исчезающих видов животных в заповедниках. М., 1992. С. 69-74.
- Антипин В. М. Копытные//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1941, т. 3. 108 с.
- Антипин В. М. Тугайный олень в Казахстане// Охота и охотничье хозяйство, 1957, № 10. С. 20.
- Антипин В. М. Экология, происхождение и расселение диких баранов (*Ovis ammon*) Казахстана//Изв. АН КазССР, сер. зоол., 1947, вып. 6. С. 3-22.

- Аракелянц В. С. К биологии саксаульной сойки//Бюлл. МОИП, отд. биол., 1974, т. 79, вып. 4. С. 27-33.
- Ардамацкая Т. Б., Сиохин В. Д. и др. Численность колониальных чайковых птиц юга Украины по данным учета 1987 года//Всесоюзн. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира. Уфа, 1989. С. 9-11.
- Атаев Ч. Пресмыкающиеся гор Туркменистана. Ашхабад, 1985. 344 с.
- Ауэзов Э. М. Биология реликтовой чайки и мероприятия по ее охране. Автореферат канд. дисс. Алма-Ата, 1980. 18 с.
- Ауэзов Э. М. колониально гнездящиеся птицы островов озера Балхаш//Всесоюзн. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира. М., 1986а, ч. 2. С. 229-231.
- Ауэзов Э. М. Озеро Балхаш – новое место гнездования реликтовой чайки в СССР//Изв. АН КазССР, сер. биол., 1986б, № 4. С. 81.
- Ауэзов Э. М. Результаты весеннего авиаучета водоплавающих птиц на озерах юга Тургайской депрессии//Всесоюзн. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира. М., 1986 в, ч. 2.
- Ауэзов Э. М., Березовский В. Г. Антропогенные воздействия на популяции рыбоядных птиц озера Балхаш и Алаколь//X Объединенный пленум Советского и республиканских комитетов по программе ЮНЕСКО «Человек и биосфера». Алма-Ата, 1988. С. 19.
- Ауэзов Э. М., Гаврилов Э. И., Сема А. М. Динамика численности реликтовой чайки на озере Алаколь//Размещение и состояние гнездовых околотовных птиц на территории СССР. М., 1981. С. 23-25.
- Ауэзов Э. М., Грачев В. А. Исчезающие и редкие птицы Алакольской котловины//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 135-137.
- Ауэзов Э. М., Хохлов А. Н. и др. Краткие сообщения о савке//Редкие, исчезающие и малоизученные птицы СССР. М., 1986. С. 15-16.
- Афанасьев А. В. Зоогеография Казахстана. Алма-Ата, 1960. 260 с.
- Афанасьев А. В., Бажанов В. С. и др. Звери Казахстана. Алма-Ата, 1953. 530 с.
- Баимбетов А. А. Морфолого-экологическая изменчивость маринки водоемов в бассейне Балхаша. Дис. канд.биол. наук. Алма-Ата, 1973. 148 с.
- Баимбетов А. А., Митрофанов В. П., Тимирханов С. Р. Илийская маринка//Рыбы Казахстана. Алма-Ата, 1988, т. 3. С. 77-83.
- Байдавлетов Р. Ж. Алтайский горный баран//Красная книга Казахстана. Алматы, 1996а, т. 1. Животные, часть 1. Позвоночные. 3-е издание. С. 256-257.
- Байдавлетов Р. Ж. Дикие копытные Восточного Казахстана//Материалы научно-практической конференции по ведению охотничьего хозяйства в новых экономических условиях. Алматы, 1995. С. 43-46.
- Байдавлетов Р. Ж. Казахстанский горный баран//Красная книга Казахстана. Алматы, 1996б, т. 1. Животные, часть 1. Позвоночные. 3-е издание. С. 260-261.
- Байдавлетов Р. Ж. О факторах смертности архара в Казахстане//Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства. Киров, 2002. С. 133-135.
- Байдавлетов Р. Ж. Современное состояние популяции архара в Казахском Алтае//Итоги и перспективы развития териологии Сибири//Материалы первой научной конференции. Иркутск, ИрСХА, 2001. С. 252-257.
- Байдавлетов Р. Ж. Современное состояние популяции архара в Казахстане//Охрана и рациональное использование животных и растительных ресурсов России. Иркутск, 2003 б. С. 368-374.
- Байдавлетов Р. Ж. Современное состояние популяции архара в Центральном Казахстане//Состояние териофауны в России и ближнем зарубежье//Материалы международного совещания. М., 1996в. С. 21-26.
- Байдавлетов Р. Ж., Бекенов А. Б. и др. Экологические основы сохранения и воспроизводства архара в Казахстане//Фауна Казахстана и сопредельных стран на рубеже веков / Материалы международной научной конференции. Алматы, 2004а. С. 52-54.
- Байдавлетов Р. Ж., Переладова О. Б. и др. Акклиматизация и особенности экологии бухарского оленя в Карачингильском госохотхозяйстве//Фауна Казахстана и сопредельных

- стран на рубеже веков/Материалы международной научной конференции. Алматы, 2004б. С. 55-57.
- Байдавлетов Р. Ж., Семпере А. Ж., Переладова О. Б. и др. Итоги и перспективы восстановления бухарского оленя в Казахстане//Современные проблемы природопольз., охотоведения и звероводства. Киров, 2002. С. 135-138.
- Байдавлетов Р. Ж. Современное состояние популяции архара в Казахстане//Охрана и рациональное использование животных и растительных ресурсов России. Иркутск, 2003. С. 368-374.
- Байдавлетов Р. Ж., Ауэзов Э. И. Авиачет архара в Центральном Казахстане// Мат-лы научно-практической конф. по ведению охотничьего хоз-ва в новых экономических условиях. Алматы, 1995. С. 47-50.
- Балтабаев А. Б. Сырдарьинский лопатонос *Pseudoscaphirhynchus fedtschenkoii* (Kessler) реки Карадарьи//Вопросы ихтиологии, 1972, т. 12, вып. 6(77). С. 1118-1119.
- Балымбетов К. С., Жубанов К. У., Галушак С. С. Встречаемость аральского (*Barbus brachycephalus* Kessler) и туркестанского (*B. capito* Guldenstadt) усачей в ирригационных системах нижнего течения реки Сырдарьи//Selevinia, 2003. С. 215-216.
- Банников А. Г. К биологии *Ranodon sibiricus* Kessl.//Доклады АН СССР. 1949, т. 65, № 2. С. 237-240.
- Банников А. Г. Красная книга природы//Природа, № 4, 1972. С. 94-95.
- Банников А. Г. Кулан//Млекопитающие Монгольской Народной республики. М., 1954. С. 146-159.
- Банников А. Г., Даревский И. С., Ищенко В. Г., Рустамов А. И., Щербак Н. Н. ОпределиТЕЛЬ земноводных и пресмыкающихся фауны СССР. М., 1977. 414 с.
- Банников А. Г., Пивоварова Е. П. Благородный олень в СССР//Биологические основы использования и охраны диких животных. М., 1983. С. 34-40.
- Барашкова А. Что известно о состоянии манула в России?//Степной бюлл., 2005, № 19. С. 29-32.
- Барышников Г. Ф., Гарутт В. Е., Громов И. М. и др. Каталог млекопитающих СССР (Плиоцен-современность). Л., 1981. 456 с.
- Башенина Н. В. Руководство по содержанию и разведению новых в лабораторной практике мелких грызунов. М., 1975. 165 с.
- Башунов В. С., Цой В. Н. Оценка численности нерестового стада белого амура и Аральского усача в р. Или//Биол. основы рыбного хоз-ва водоемов Ср. Азии и Казахстана (Мат-лы XVIII научн. конф.). Ташкент, 1983. С. 168-169.
- Бевза И. А. Наблюдения за птицами в Карачильгинском охотничьем хозяйстве//Каз. орнитол. бюл. 2003. Алматы, 2004. С. 79-80.
- Безденежных П. Г. Опыт искусственного разведения аральского усача. М., 1956. 22 с.
- Бекенов А. Б. Выхухоль//Красная книга Казахстана. Т. 1, часть 1. Алматы, 1996. С. 208-209.
- Бекенов А. Б. Гепард//Красная книга Казахстана. Т. 1, ч. 1. Алматы, 1996. С. 236-237.
- Бекенов А. Б. Кызылкумский горный баран//Красная книга Казахстана. Т. 1, ч. 1, Алматы, 1996. С. 258-259.
- Бекенов А. Б. Кызылкумский муфлон//Красная книга Казахской ССР. Алма-Ата, 1978а, ч. 1. С. 76-78.
- Бекенов А. Б. Перевязка – *Vormela peregusna* Guldenstaedt, 1770//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1982, т. 3. С. 94-100.
- Бекенов А. Б. Редкие и исчезающие виды млекопитающих Казахстана и проблемы их охраны//Вестник АН КазССР, № 11, 1978б. С. 24-30.
- Бекенов А. Б. Редкие и исчезающие звери Мангышлакской области//Редкие виды млекопитающих фауны СССР и их охрана. М., 1977. С. 24-25.
- Бекенов А. Б. Род Выхухоль//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1985, т. 4. С. 51-59.
- Бекенов А. Б. Туркменский горный баран или устьюртский муфлон// Красная книга Казахской ССР. Том 1. Животные. Изд. 2-е. Алматы, 1991. С. 87-89.
- Бекенов А. Б., Мелдебеков А. М., Шаймарданов Р. Т., Бекенов Н. А. Итоги и перспективы реинтродукции кулана в Казахстане//Актуальные проблемы экологии и природопользования в Казахстане и сопредельных территориях. Материалы II – Междунар. науч.-практ. конф., т. 1. Павлодар, 2007. С. 278-280.

- Бекенов А. Б., Плахов К. Н. Каракал//Красная книга Казахстана. Т. 1, ч. 1, Алматы, 1996. С. 242-243.
- Бекенов А. Б., Плахов К. Н. Устюртский горный баран//Красная книга Казахстана. Т. 1, ч. 1. Алматы, 1999. С. 254-255.
- Бекенов А. Б., Савинов Е. Ф. Азиатский муфлон//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1983, т. 3, ч. 3. С. 209-233.
- Бекенов А. Б., Фадеев В. А. Кулан//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1984. С. 188-217.
- Берг Л. С. О лососе Аральского моря (*Salmo trutta aralensis* subsp. nov.)//Избранные труды, т. 4. М.-Л.: Изд. АН СССР, 1961. С. 622-626.
- Берг Л. С. Обзор миног северного полушария//Ежегодник Зоол. музея АН СССР, 1931, вып. 1. С. 87-116.
- Берг Л. С. Рыбы пресных вод СССР и сопредельных стран. М.-Л., 1948, ч. 1. 468 с.
- Берг Л. С. Рыбы пресных вод СССР и сопредельных стран. М.-Л., 1949, ч. 2. С. 469-962.
- Берг Л. С. Рыбы Туркестана//Изв. Туркестанского отд. РГО, СПб., 1905, т. 4. 262 с.
- Бердибаева Ж. Ш. Краткие сообщения о пестрой круглоголовке//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 178.
- Бердибаева Ж. Ш., Орлова В. Ф., Фролов В. Е. Две новые находки полосатого полоза *Coluber spinalis* (Peters, 1866) на Дальнем Востоке СССР и в Восточном Казахстане//Тр. зоол. ин-та АН СССР. Л., 1981, т. 101. С. 28.
- Березовиков Н. Н. О встрече серпоклюва на Алтае//Орнитология. М., 1980, вып. 15. С. 192.
- Березовиков Н. Н. Гнездование красавки на полях//Охота и охотничье хозяйство, 1981, № 6. С. 10-11.
- Березовиков Н. Н. Редкие и исчезающие птицы и звери Южного Алтая//Животный мир Казахстана и проблемы его охраны. Алма-Ата, 1982. С. 55-57.
- Березовиков Н. Н. Беркут. Алма-Ата, 1986а. 111 с.
- Березовиков Н. Н. Орнитофауна озера Маркаколь и ее изменение в XX столетии//Исчезающие, редкие и слабоизученные растения и животные Алтайского края и проблемы их охраны. Барнаул, 1987. С. 42-44.
- Березовиков Н. Н. Птицы Маркакольской котловины (Южный Алтай). Алма-Ата, 1989. 198 с.
- Березовиков Н. Н. Редкие и исчезающие птицы Южного Алтая//Изучение птиц СССР, их охрана и рациональное использование. Л., 1989, ч. 1. С. 71-72.
- Березовиков Н. Н. О весенних встречах орлана-долгохвоста в Алакольской котловине//Каз. орнитол. бюл. 2002. С. 65.
- Березовиков Н. Н. Нахождение полосатого полоза в южных предгорьях Тарбагатая//Selevinia, 2006. С. 214.
- Березовиков Н. Н., Васильева Г. М. К питанию филина в горно-лесной части Южного Алтая//Исчезающие, редкие и слабоизученные растения и животные Алтайского края и проблемы их охраны. Барнаул, 1987. С. 45-47.
- Березовиков Н. Н., Воробьев И. С. Каннибализм у филина и беркута//Орнитология. М., 1986, вып. 21. С. 128.
- Березовиков Н. Н., Гисцов А. П. К авифауне Северо-Восточного Прикаспия//Русский орнитологический журнал, 1993, т. 2, вып. 1. С. 89-90.
- Березовиков Н. Н., Гисцов А. П., Грачев А. В. Орлан-белохвост в Северо-Восточном Прикаспии//Selevinia, 1994, т. 2, вып.2. С. 89-90.
- Березовиков Н. Н., Гисцов А. П., Коваленко А. В. Орлан-белохвост в долине р. Урал и Северо-Восточном Прикаспии//Редкие виды растений и животных Оренбургской области. Оренбург, 1992. С. 22-25.
- Березовиков Н. Н., Зинченко Е. С. Скопа на озере Маркаколь//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 107-108.
- Березовиков Н. Н., Зинченко Ю. К. Орлан-белохвост на оз. Маркаколь//Исчезающие, редкие и слабоизученные растения и животные Алтайского края и проблемы их охраны. Барнаул, 1987. С. 48-49.
- Березовиков Н. Н., Ковшарь А. Ф. Гнездование журавля-красавки в агроценозах юго-восточного Казахстана//Журавль-красавка в СССР. Алма-Ата, 1991. С. 84-95.
- Бешко Н. Ю. Мониторинг популяций барана Северцова (*Ovis ammon severtzovi*) в Нуратинском заповеднике//Биоразнообр. в Узбекистане

– мониторинг и использование. Ташкент: 2007. С. 63-73.

Бибиков Д. И. Новый вид хомяка в фауне СССР//Природа, 1957, № 6. С. 108-109.

Бибиков Д. И., Капитонов В. И. Биологические основы промысла сурков в СССР//Труды IX Международного конгресса биологов-охотоведов. М., 1969. С. 75-76.

Бибиков Д. И., Корелов М. Н. К орнитогеографической характеристике Тарбагатая//Тр. Ин-та зоол. АН КазССР, 1961, т. 15. С. 12-39.

Бланк Д. А. Аэровизуальный учет численности устюртского муфлона на юге Гурьевской области//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991а. С. 274-276.

Бланк Д. А. Особенности социального и репродуктивного поведения джейрана в Илийской долине//Зоол. журн., 1985, т. 54, № 7. С. 1059-1070.

Бланк Д. А. Численность и распространение джейрана на Устюрте и Мангышлаке//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991б. С. 268-273.

Бланк Д. А., Джаныспаев А. Кулан//Редкие животные пустынь. Алма-Ата, 1990. С. 80-93.

Бланк Д. А., Плахов К. Н. Туркестанский кулан//Красная книга Казахстана. Т. 1, ч. 1. Алматы, 1996. С. 248-249.

Бланк Д. А., Тарасов А. Ф. Наблюдения над формированием новой популяции кулана в Казахстане//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 10-14.

Бобринский Н. А. Географическое распространение оленей Средней Азии//Зоол. журнал. 1933, т. 12, вып. 4. С. 77-85.

Богданов О. П. Фауна Узбекской ССР. Т. III. Млекопитающие. Ташкент, 1953. 160 с.

Богданов О. П. Экология пресмыкающихся Средней Азии. Ташкент, 1965. 258 с.

Боев С. Н., Бондарева В. И. и др. Роль диких и домашних животных в эпидемиологии трихинеллеза в Казахстане//Работа по гельминтологии в Казахстане. Алма-Ата, 1969. С. 58-65.

Бондарев Д. В. Колониальные гнездовья веслоногих и голенастых птиц в дельте Волги//Природная среда и птицы побережий Каспийского моря и прилежащих низменностей. Баку, 1979.

С. 202-219.

Борисенко В. А. О численности журавля-красавки, стрепета, дрофы и джека в некоторых районах Казахстана//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977.

Боркин Л. Я. О взаимоотношениях ящурок рода *Eremias* (Lacertidae) в пустыне Гоби, Монголия//Тр. ЗИН АН СССР, 1986, т. 157. С. 185-192.

Боркин Л. Я., Маймин М. Ю. Новая находка полосатого полоза (*Coluber spinalis*) на Дальнем Востоке СССР//Вопросы герпетологии. Автореферат докл. VI Всесоюз. герпетол. конф. Л., 1985. С. 36-37.

Бородихин И. Ф. К экологии синей птицы//Тр. Ин-та зоол. АН КазССР, 1960, т. 13. С. 181-183.

Брагин Е. А. Гнездование орлана-белохвоста в Наурзумском бору//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 95-98.

Брагин Е. А. К экологии балобана в Наурзумском заповеднике//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986б. С. 152-156.

Брагин Е. А. Краткие сообщения о могильнике//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986а. С. 133.

Брушко З. К. Динамика численности, распределение семиреченского лягушкозуба и вопросы его охраны (Юго-Восточный Казахстан)//Экология. 1993а, № 3. С. 84-87.

Брушко З. К. Новые данные по распространению пресмыкающихся в Казахстане//Изв. АН КазССР. Сер. биол. 1983. № 2. С. 35-38.

Брушко З. К. Убежища желтопузика в горах Боролдай//Изв. АН КазССР, сер. биол., 1985, № 1. С. 33-38.

Брушко З. К. Современное распространение желтопузика в Казахстане//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986а. С. 175-176.

Брушко З. К. Численность, размещение и структура популяции желтопузика в горах Боролдай (Южный Казахстан)//Бюлл. МОИП, отд. биол., 1986б, т. 91, вып. 3. С. 41-47.

Брушко З. К. Ящерицы пустынь Казахстана. Алматы, 1995. 228 с.

Брушко З. К. Серый варан (*Varanus griseus*)//Selevinia, 2007. С. 7-11.

Брушко З. К., Кубыкин Р. А. Размножение пе-

строй круглоголовки в долине верхнего течения р. Или//Экология, 1983, № 4. С. 70-72.

Брушко З. К., Кубыкин Р. А. Современное распространение и численность сибирской лягушки (*Rana amurensis* Boul., 1886) в Казахстане// Всесоюзн. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира. Тез. докл. Уфа, 1989, ч. III. С. 263-265.

Брушко З. К., Кубыкин Р. А., Нарбаева С. П. Современное распространение семиреченского лягушкозуба (*Ranodon sibiricus* Kessler, 1860) в Джунгарском Алатау// Зоол. журн., 1989, т. 67, № 11. С. 1754-1755.

Брушко З. К., Нарбаева С. П. Размножение семиреченского лягушкозуба в долине р. Борохудзир (Юго-Восточный Казахстан)//Экология, 1988, № 2. С. 45-49.

Брушко З. К., Нарбаева С. П. О состоянии популяций семиреченского лягушкозуба//Вопросы герпетологии. Киев: Наукова Думка, 1989. С. 89-90.

Бургело Т. Б. Краткие сообщения об архаре, снежном барсе//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 38, 54.

Бурделов А. С., Бондарь Е. П. Некоторые данные о зимней экологии перевязки в Сарыишкотреу//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 42-45.

Бурделов А. С., Бурделов Л. А., Черкашин В. И. Некоторые данные о распространении и численности тушканчиковых в Балхаш-Алакольской впадине//Тушканчики фауны СССР. М., 1985. С. 27-28.

Бурделов А. С., Россинская О. Б. Об ареале селевинии и некоторых особенностях ее экологии// Зоол. журн. М., 1959, т. 38, вып. 6. С. 942-943.

Бурделов А. С., Трухачев Н. Н. Новые данные о селевинии//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 51-56.

Бутьев В. Н., Волкова О. А., Дроздов Н. Н. Влияние суровой зимы 1963/64 г. на численность водоплавающих птиц Кызылагачского заповедника//География ресурсов водоплавающих птиц в СССР. М., 1965, ч. 1. С. 149-150.

Ваккер В. Г., Брушко З. К., Колбинцев В. Г. Паразитофауна желтопузика (*Ophisaurus apodus* Pall., 1775) в Казахстане//Изв. АН КазССР, сер. биол., 1985, № 4. С. 36-39.

Варущенко С. И., Варущенко А. Н., Клиге Р. К. Изменение режима Каспийского моря и бессточных водоемов в палеовремени. М., 1987. 240 с.

Варшавский С. Н. К распространению и экологии куликов в Северном Приаралье и прилегающих районах//Фауна и экология куликов. М., 1973, вып. 2. С. 20-23.

Варшавский С. Н. Современное изменение распространения и сокращение ареала орлана-долгохвоста на юго-востоке Европейской части СССР//Охрана хищных птиц. М., 1983. С. 98-101.

Варшавский С. Н., Варшавский Б. С., Гарбузов В. К. Некоторые редкие и исчезающие птицы Северного Приаралья//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 146-153.

Виноградов В. В. Материалы о журавлекрасавке в северо-западном Прикаспии и на Нижней Волге//Орнитология. М., 1986, вып. 21. С. 128-129.

Виноградов В. Г., Ауэзов Э. М. Размещение и численность пеликанов в Среднем Казахстане//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 7-18.

Винокуров А. А. Птицы//Редкие и исчезающие животные СССР. М., 1978. С. 147-280.

Винокуров А. А. Редкие птицы мира. М., 1987. 205 с.

Винтер С. В., Леженкин О. М. Биология журавля-красавки – *Anthropoides virgo* (Linnaeus) в Запорожской области//Журавли Палеарктики. Владивосток, 1988. С. 35-48.

Волков Е. Н. Динамика обводненности озер и размещение центрально-казахстанской популяции фламинго//Фауна и биология гусеобразных птиц. М., 1977а. С. 82-85.

Волков Е. Н. О размещении и численности центрально-казахстанской популяции фламинго//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977б. С. 153-167.

Волков Е. Н. Миграции фламинго – *Phoenicorpterus roseus* Pall.//Миграции птиц Восточной Европы и Северной Азии. Аистообразные – пластинчатоклювые. М., 1979. С. 31-37.

Воробьев И. С., Березовиков Н. Н. Зимняя подкормка беркутов//Охрана хищных птиц. М.,

1983. С. 10-12.

Воробьев И. С., Березовиков Н. Н. К экологии беркута на Южной Алтае//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 136-138.

Воронцов Н. Н., Крюкова Е. П. *Phodopus przewalskii* – новый вид пустынных хомячков из Зайсанской котловины//Млекопитающие. Новосибирск, 1969. С. 102-105.

Воронцов Н. Н. Фауна СССР. Млекопитающие. 1982, т. 3, вып. 6, ч. 1. 502 с.

Воронцов Н. Н., Орлов О. Б., Смирнов В. М. Биология и распространение карликовых тушканчиков в Зайсанской котловине//Млекопитающие (эволюция, кариология, фаунистика, систематика). Новосибирск, 1969. С. 69-71.

Воронцов Н. Н., Смирнов В. М. *Salpingotus heptneri* sp. n. Новый вид карликового тушканчика из Кызылкума и обзор тушканчиков рода *Salpindotus*//Млекопитающие (эволюция, кариология, фаунистика, систематика). Новосибирск, 1969. С. 60-68.

Воронцов Н. Н., Шенброт Г. И. Систематический обзор карликовых тушканчиков (*Salpingotus*, *Rodentia*, *Dipodidae*) и описание *Salpingotus pallidus* sp. из Казахстана//Зоол. журн. 1984, т. 63, вып. 5. С. 731-745.

Вырыпаев В. А. Материалы по экологии тьяншаньского бурого медведя в Западном Тянь-Шане//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 64-67.

Вырыпаев В. А., Обидина В. А. О современном состоянии популяции сурка Мензбира в Казахстане//V съезд ВТО АН СССР (тез. докл.). М., 1990, т. 3. С. 141-142.

Гаврилов Э. И. Род Чечевица//Птицы Казахстана. Алма-Ата, 1974, т. 5. С. 290-318.

Гаврилов Э. И., Гисцов А. П. Сезонные перелеты птиц в предгорьях Западного Тянь-Шаня. Алма-Ата, 1985. 223 с.

Гаврин В. Ф. Отряд Дрофы//Птицы Казахстана. Алма-Ата, 1962а, т. 2. С. 5-39.

Гаврин В. Ф. Род Филин//Птицы Казахстана. Алма-Ата, 1962б, т. 2. С. 714-725.

Гаврин В. Ф., Клепиков А. Разведение водоплавающих птиц на озере Кургальджин//Охота и охотничье хозяйство, 1960, № 6. С. 21-23.

Гаврин В. Ф., Чекменев Д. И. Массовая линька

серого журавля на озере Селеты-Тениз//Охотничьи птицы Казахстана. Алма-Ата, 1964. С. 59-64.

Газанчян М. К. Численность, размещение и состояние зимовок охотничье-промысловых птиц в Кызылагачском заповеднике//Новости орнитологии. Алма-Ата, 1965.

Галактионова Е. Л. Материалы по биологии аральского усача//Сборник работ по ихтиологии и гидробиологии. Алма-Ата, 1961, вып. 3. С. 202-213.

Галактионова Е. Л. Опыт искусственного разведения Аральского усача в условиях зарегулированного стока реки Сырдарья//Вопросы рыбного хозяйства КазССР (Тр. Ин-та ихтиологии и рыбн. хоз-ва). Алма-Ата, 1963, т. 4. С. 84-97.

Ганюшин А. Е. О распространении и численности архаров в Центральном Тянь-Шане//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 71-74.

Гарбузов В. К. Гигантский слепыш//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1977а, т. 1, ч. 2. С. 344-359.

Гарбузов В. К. К экологии гигантского слепыша в Казахстане//Бюлл. МОИП, отд. биол., 1977б, т. 82, вып. 2. С. 25-29.

Гарбузов В. К. Материалы по распределению, численности и экологии толстохвостого (*Pygerethmus platurus*) и карликового (*Salpingotus crassicauda*) тушканчиков в северном Приарале//Тушканчики фауны СССР. М.: Всесоюз. териол. об-во, 1985. С. 143-145.

Гептнер В. Г., Насимович А. А., Банников А. Г. Млекопитающие Советского Союза. М., 1961, т. 1. 776 с.

Гептнер В. Г., Наумов Н. П., Юргенсон П. Б. и др. Млекопитающие Советского Союза. М., 1967, т. 2, ч. 1. 1004 с.

Гептнер В. Г., Слудский А. А. Красный волк//Млекопитающие Советского Союза, т. 2, ч. 1. М., 1967. С. 386-397.

Гептнер В. Г., Слудский А. А. Млекопитающие Советского Союза. М., 1972, т. 2, ч. 2. 551 с.

Гизенко А. И. Птицы Сахалинской области. М., 1955. 326 с.

Гинзбург Я. И. Размножение миноги *Caspio-*

- myzon wagneri (Kessler) ниже Волгоградской плотины и развитие ее личинок//Вопросы ихтиологии, 1970, т. 10, вып. 4. С. 655-665.
- Гисцов А. П. Материалы авиаучетов стрепета в Северо-Восточном Прикаспии// Зоол. исслед. в Казахстане. Алма-Ата, 1993. С. 276-278.
- Гисцов А. П., Ауэзов Э. М. Численность и размещение фоновых и редких видов околоводных птиц северо-восточного побережья Каспийского моря//Мат-лы X всесоюзн. орнитол. конф., Минск, 1991, ч. 2. С. 147-148.
- Гладков Н. А. Отряд кулики//Птицы Советского Союза. М., 1951, т. 3. С. 3-372.
- Голованова Э. Н. Судьба некоторых степных птиц на сельскохозяйственных землях//Мат-лы Всесоюзн. конф. по миграциям птиц. М., 1975, ч. 2. С. 263-264.
- Голодов Ю. Ф., Митрофанов В. П. Морфология и биология балхашского окуня из поймы р. Или//Биология и география. Алма-Ата, 1968, вып. 4. С. 105-115.
- Голубев М. Л. *Phrynocephalus guttatus* (Gmel.) или *Ph. versicolor* Str. (Reptilia, Agamidae): какой вид круглоголовки обитает в Казахстане//Вестник зоологии, 1989, № 5. С. 38-46.
- Голубев М. Л. Новые находки амфибий и рептилий на территории Казахстана// Вестник зоологии. 1990, № 5. С. 76-78.
- Голубев М. Л. Пестрая круглоголовка *Phrynocephalus versicolor* (Reptilia, Agamidae): Джунгарских ворот (Восточный Казахстан) с заметками о систематике вида//Вестник зоологии, 1992. № 2. С. 31-38.
- Горбунов А. В. Водопои копытных и хищных млекопитающих в Северо-Западной Туркмении//Бюлл. МОИП, отд. биол., 1986, вып. 1. С. 17-24.
- Горбунов А. В. Классификации и качественная оценка местообитаний устюртского барана//II Всесоюзн. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира. Тез. докл. Уфа, 1989а, ч. 1. С. 109-110.
- Горбунов А. В. Редкие виды хищных млекопитающих пустынь Прикарабогазья//II Всесоюзн. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира. Тез. докл. Уфа, 1989б, ч. 2. С. 169-171.
- Гордиенко Н. С. Биология и численность кречетки в Кустанайских степях//Орнитология. М., 1991а, вып. 25. С. 54-61.
- Гордиенко Н. С. Гнездование кудрявого пеликана в Наурзумском заповеднике//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991б. С. 28-30.
- Гордиенко Н. С. О фауне куликов Наурзумского заповедника//Орнитология. М., 1982, вып. 17. С. 162-163.
- Гордиенко Н. С. Учеты птиц в Наурзумском заповеднике// II Всесоюзн. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира. Тез. докл. Уфа, 1989, ч. 3. С. 62-64.
- Гордиенко Н. С. Экологическая характеристика весеннего пролета водно-болотных птиц в Северном Казахстане//Миграции птиц в Азии. Алма-Ата, 1983, вып. 8. С. 44-50.
- Гордиенко Н. С., Дробовцев В. И., Кошелев А. Н. Биология савки в Северном Казахстане и на юге Западной Сибири//Редкие, исчезающие и малоизученные птицы СССР. М., 1986. С. 8-15.
- Гражданкин А. В. Искусственная инкубация и постэмбриональное развитие птенца кречетки//Экологические особенности охраны животного мира. М., 1985. С. 24-29.
- Грачев В. А. Биология орлана-белохвоста в дельте р. Или//Орнитология. М., 1976, вып. 12. С. 103-113.
- Грачев В. А. Кулики Алакольской впадины// Фауна и экология куликов. М., 1973, вып. 2. С. 28-30.
- Грачев В. А. Кулики дельты реки Или//Мат-лы V Всесоюзн. орнитол. конф. Ашхабад, 1969. С. 174-177.
- Грачев В. А. Новые находки серпоклюва в Тянь-Шане//Новости орнитологии. Алма-Ата, 1965. С. 97-99.
- Грачев В. А. Редкие и исчезающие птицы дельты р. Или//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 175-177.
- Грачев В. А., Анненков Б. П., Филатов В. В. Орлан-белохвост в Алакольской котловине// Охрана хищных птиц. М., 1983. С. 115-116.
- Грачев Ю. А. Бурый медведь//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1981а, т. 3, ч. 1. С. 149-191.
- Грачев Ю. А. Изменение численности копыт-

- ных и хищных зверей в заповеднике Аксу-Джабаглы//Изв. АН КазССР, сер. биол. 1981б, № 5. С. 25-31.
- Грачев Ю. А. Индийский дикобраз в Каратау, Таласском и Киргизском хребтах//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 295-296.
- Грачев Ю. А. Редкие виды млекопитающих заповедника Аксу-Джабаглы и хребта Каратау (Сырдарьинского)//3 съезд Всесоюзн. териологич. Общества. М., 1982. С.101-102.
- Грачев Ю.А. Разделы о крупных млекопитающих//Мониторинг биологического разнообразия заповедника Аксу-Джабаглы. Алматы, 2002. С. 43-45, 52-54.
- Грачев Ю. А. Тянь-шанский бурый медведь. Алма-Ата, 1982. 120 с.
- Грачев Ю. А., Савинов Е. Ф. Изменения численности сибирского горного козла и архара в северо-восточной части Джунгарского Алатау//Копытные фауны СССР. М., 1975. С. 76-77.
- Грачев Ю. А., Смирнова Э. Д. Экология и поведение тянь-шаньского бурого медведя (*Ursus arctos isabellinus*) в заповеднике Аксу-Джабаглы (Западный Тянь-Шань)//Зоол. Журн., 1982, № 8. С. 1242-1252.
- Грачев Ю. А., Федосенко А. К. Бурый медведь (*Ursus arctos*) в Джунгарском Алатау//Зоол. журн., 1977а, т. 56, вып. 1. С. 120-129.
- Грачев Ю. А., Федосенко А. К. Современное распространение и численность снежного барса в Казахстане//Редкие виды млекопитающих и их охрана. М., 1977б. С. 121-123.
- Грачев Ю. А. Красный волк//Красная книга Казахской ССР. Алма-Ата, 1978, ч. 1. С. 41-43.
- Грачев Ю. Н. Краткие сообщения о скопе//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 111.
- Греков В. С. Гнездование лысухи и султанской курицы в Кызылагачском заповеднике//География ресурсов водоплавающих птиц в СССР. М., 1965, ч. 1.
- Громов В. С., Есжанов Б. К биологии пятипалого карликового тушканчика (*Cardiocranius paradoxus Satunin, 1902*) в Казахстане: новые данные//Экология, 2004. № 1. С. 65-68.
- Громов И. И. и др. Млекопитающие фауны СССР. М.-Л., 1963, ч. 2. С. 641-1100.
- Губин Б. М. Дополнение к орнитофауне заповедника Аксу-Джабаглы//Экологические аспекты изучения, практического использования и охраны птиц в горных экосистемах. Фрунзе, 1989. С. 23-25.
- Губин Б. М. Численность, распределение и состояние охраны джека на юге Казахстана//Дрофы и пути их сохранения. М., 1986. С. 92-97.
- Губин Б. М., Белялов О. В., Скляренко С. Л. Серпоклов в Большом Алматинском ущелье (Зайлийский Алатау)//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 189-191.
- Губин Б. М., Ковшарь А.Ф., Левин А.С. Биология размножения илийской саксаульной сойки//Бюлл. МОИП, отд. биол., 1986, т. 91, вып. 1. С. 56-63.
- Губин Б. М., Ковшарь А.Ф., Левин А.С. Распространение, размещение и гнездование у илийской саксаульной сойки//Бюлл. МОИП, отд. биол., 1985, т. 90, вып. 6. С. 37-45.
- Губин Б. М., Левин А. С. К биологии новых и редко гнездящихся птиц среднего течения Урала//Изв. АН КазССР. Алма-Ата, 1982. С. 25-29.
- Губин Б. М., Скляренко С. Л. Джек//Редкие животные пустынь. Алма-Ата, 1990. С. 113-134.
- Губин Б. М. Дрофа – красotka. Алматы, 2004. 295 с.
- Гуляевская Н. С., Стогов И. И. Новые данные о распространении тушканчиков в Северных Кызылкумах и Зааралье//II съезд Всесоюзн. териологич. общества (тез. докл.). М., 1978. С. 102.
- Гуляевская Н. С., Стогов И. И. Распространение селевинии западнее р. Сарысу//Редкие виды млекопитающих и их охрана. М., 1983. С. 58.
- Даирбаев М. М. Формирование, состав и распределение ихтиофауны в различных типах водоемов ирригационной системы реки Сыр-Дарья//Сборник работ по ихтиологии и гидробиологии. Алма-Ата, 1959, вып. 2. С. 286-299.
- Данилов П. И., Туманов И. Л. Куньи северо-запада СССР. Л., 1976. 130 с.
- Дебело П. В. и др. Дрофа в Северном Прикаспии//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 68.

- Дебело П. В., Шевченко В. Л. и др. Орлан-белохвост в Северном Прикаспии// Современная орнитология 1992. М., 1994. С. 107-112.
- Дебело П. В., Шевченко В. Л. Краткие сообщения о скопе//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986а. С. 108.
- Дебело П. В., Шевченко В. Л. Распространение стрепета в Северном Прикаспии// Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986б. С. 86.
- Дементьев Г. П. Отряд хищные птицы//Птицы Советского Союза. М., 1951, т. 1. С. 70-341.
- Дементьев Г. П. Птицы Туркменистана. Ашхабад, 1952. 546 с.
- Деревягин П. Я. О сезонных миграциях джейрана из Южного Прибалхашья вы межгорную долину Калкан-Матай-Мынбулак//Вестник АН КазССР,1947, №4(25). С.33-38.
- Державин А. Н. Воспроизводство запасов каспийского лосося. Баку, 1941. 74 с.
- Джаныспаев А. Д. Гнездование шахина (*Falco peregrinoides babylonicus* Sclater) в Алма-Атинском заповеднике (Зайлийский Алатау)// *Selevinia*, 1994, № 2. С. 39-45.
- Джаныспаев А. Д. Численность и охрана редких видов птиц в Алма-Атинском заповеднике//Экологические аспекты изучения, практического использования и охрана птиц в горных экосистемах. Фрунзе, 1989. С. 33-34.
- Джаныспев А. Д. Беркут в Алматинском заповеднике (Зайлийский Алатау)//*Selevinia*, 1998/1999. С. 163-169.
- Джаныспаев А. Д. Краткий обзор наблюдений за птицами в Алматинской области//Каз. орнитол. бюл. 2003. Алматы. 2004. С. 117-119
- Джаныспаев А. Д., Белялов О. В. Краткое сообщение о кумае//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991а. С. 113-114.
- Джаныспаев А. Д., Белялов О. В. Серпоклюв на р. Чилик//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991б. С. 192-193.
- Долгушин И. А. К фауне птиц Каратау//Изв. АН КазССР, сер.зоол., 1951, № 10. С. 72-117.
- Долгушин И. А. Отряды Кулики, Чайки и Рябки// Птицы Казахстана. Алма-Ата, 1962, т. 2. С. 40-245, 246-327, 370-388.
- Долгушин И. А. Птицы Казахстана. Алма-Ата, 1960, т. 1. 469 с.
- Дробовцев В. И. О миграции редких птиц в лесостепи Северного Казахстана// Миграции птиц в Азии. Алма-Ата, 1983, вып. 8. С. 217-219.
- Дрягин П. А. Нельма//Промысловые рыбы СССР. Описание рыб. М.,1949. С. 211-214.
- Дрягин П. А. Рыбы реки Чу и рыбохозяйственное использование этой реки//Рыбное хозяйство КиргССР (Гр. Кирг. Комплексной экспедиции 1932-1933 гг.). М., 1936, т. 3, вып. 1. С. 49-87.
- Дуйсебаева Т. Н, Басалаева С. А. Некоторые итоги и перспективы изучения зеленых жаб комплекса *Bufo viridis* в Казахстане//Проблемы охраны и устойчивого использования биоразнообразия животного мира Казахстана. Алматы, 1999. С. 62-63.
- Дуйсебаева Т. Н., Березовиков Н. Н., Брушко З. К., Кубыкин Р. А., Хромов В. А. Озерная лягушка (*Rana ridibunda* Pallas 1771) в Казахстане: изменение ареала в XX столетии и современное распространение вида//Современная герпетология, 2005. Т. 3/4. С. 29-59.
- Дукравец Г. М. Аналитический обзор списка охраняемых, нуждающихся в охране и близких к этим группам рыб Казахстана. Часть 2. Нуждающиеся в охране или кандидаты в Красную книгу//*Selevinia*, № 1-4. Алматы: Tethys, 2000. С. 186-190.
- Дукравец Г. М. Биологическое состояние некоторых локальных популяций балхашского окуня *Perca schrenki* Kessler в бассейне р. Или//Рыбохоз. исслед. в Республике Казахстан: история и соврем. состояние. Алматы, 2005. С. 93-109.
- Дукравец Г. М. Кутум//Рыбы Казахстана. Алма-Ата, 1987, т. 2. С. 72-73.
- Дукравец Г. М. Туркестанский усач//Рыбы Казахстана. Алма-Ата, 1988, т.3. С. 41-49.
- Дукравец Г. М. Современное состояние популяции балхашского окуня *Perca schrenki* в бассейне реки Или. Сообщение 1. Распространение//Известия МН-АН РК. Сер. биологич. № 3, 1998а. С. 28-29.
- Дукравец Г. М. То же. Сообщение 2. Численность и биологическая характеристика// Изв. МН-АН РК. Сер. биологическая, № 4, 1998б. С. 8-15.
- Дукравец Г. М., Бирюков Ю. А. Ихтиофауна

- бассейна р. Нуры в Центральном Казахстане// Вопросы ихтиологии, 1976, т. 16, вып. 2 (97). С. 309-314.
- Дукравец Г. М., Карпов В. Е., Мамилов Н. Ш., Меркулов Е. А., Митрофанов И. В. О составе и распределении ихтиофауны в казахстанской части бассейна реки Чу//Вестник КазГУ, сер. биологическая, № 2(14). Алматы, 2001. С. 94-104.
- Дукравец Г. М., Лим Р. М., Ермаханов З. Аральский усач//Рыбы Казахстана. Алма-Ата, 1988, т. 3. С. 24-39.
- Дукравец Г. М., Мамилов Н. Ш. Состояние популяций редких и исчезающих видов рыб в бассейнах рек Или и Чу//Деп. В КазгосИНТИ, № 5049-Ка94. Алматы, 1994. 25 с.
- Дукравец Г. М., Митрофанов В. П. *Perca schrenki Kessler* – балхашский окунь//Рыбы Казахстана. Алма-Ата, 1989, т. 4. С. 157-190.
- Дукравец Г. М., Митрофанов В. П., Меркулов Е. А., Фаломеева А. П. Балхашский окунь бассейна р. Или//Биологические науки. Алма-Ата, 1975, вып. 9. С. 104-114.
- Дукравец Г. М., Митрофанов И. В., Митрофанов В. П. Морфологическая изменчивость подкаменщиков (Cottidae, Scorpaeniformes) из Южного Казахстана// Selevinia, № 1-4. Almaty: Tethys, 2002. С. 25-36.
- Дунаев Е. А. Систематическое положение, особенности экологии и поведения зайсанской круглголовой *Phrynoscephalus melanurus* Eichwald, 1831 (Reptilia: Agamidae)//Бюлл. МОИП, отд. биол., 1989. Т. 94, вып. 4. С. 41-53.
- Дунаев Е. А. О номенклатуре и распространении круглголовок из Илийской котловины// Бюлл. МОИП. 1996. Т. 101, вып. 3. С. 36-41.
- Дунаев Е. А., Орлова В. Ф. Разнообразие змей. М.: изд-во МГУ, 2003. 376 с.
- Дякин Г. Ю. Размножение желтой пеструшки в неволе//Сохраним диких животных. Алма-Ата, 1985. С. 107-110.
- Егоров В. А., Борисов А. И. Новые данные о гнездовании птиц в Калбе//Природа и хозяйство Восточного Казахстана. Алма-Ата, 1979. С. 131-139.
- Елкин К. Ф. Хищные млекопитающие Восточного Казахстана//Экологические основы охраны и рационального использования хищных млекопитающих (Мат-лы Всесоюз. совещ.). М., 1979. С. 34.
- Елкин К. Ф., Волков Е. Н. Почему сохранились Фламинго в Центральном Казахстане//Природа, 1973, № 1. С. 94-96.
- Еремченко В. К., Панфилов А. М., Цариненко Е. И. Конспект исследований по цитогенетике и систематике некоторых азиатских видов Scincidae и Lacertidae. Бишкек, 1992. 188 с.
- Ерещенко В. И. Влияние загрязнения Иртыша и зарегулирования его стока на условия воспроизводства рыб//Охрана и рациональное использование живой природы водоемов Казахстана. Алма-Ата, 1969. С. 68-72.
- Ерещенко В. И. Нельма//Рыбы Казахстана. Алма-Ата, 1986, т.1. С. 202-209.
- Ерещенко В. И. Состояние стада нельмы в Бухтарминском вдхр.//Сб. работ Каз. филиала ВГБО: Биология водоемов Казахстана. Алма-Ата: КазГУ, 1970. С. 77-87.
- Ерещенко В. И. Состояние стада нельмы в Бухтарминском водохранилище//Тез. совещ. по биол. Продуктивности водоемов Сибири. Иркутск, 1966, с. 67.
- Ерофеев А. В. Краткие сообщения о четырехполосом полозе//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С.180.
- Есжанов Б. Бледный карликовый тушканчик// Красная книга Алматинской области. Животные. Алматы, 2006. С. 500-501.
- Есжанов Б., Бекенов А. Б., Карагойшин Ж. М. Распространение и численность русской выхухоли в Западном Казахстане//Пробл. охраны и устойч. использ. биоразн. животного мира Казахстана. Алматы, 1999. С. 22-23.
- Жарковский А. А. К вопросу об охране рыбных запасов бассейна Аральского моря в связи с гидростроительством//Мат-лы по ихтиофауне и режиму бассейна Аральского моря. Новая серия. М., 1950, вып. 19. С. 21-43.
- Жатканбаев А. Ж. К экологии кудрявого и розового пеликанов в дельте р. Или//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 18-28.
- Жатканбаев А. Ж. Новые данные о джунгарском тритоне (*Ranodon sibiricus* Kessler, 1866) в южной части его ареала//Биоразнообразие животного мира Казахстана, пробл. сохр. и ис-

польз. Алматы, 2007. С. 136-138.

Жатканбаев А. Ж. Распределение и численность колоний пеликанов в дельте р. Или// Изучение птиц СССР, их охрана и рациональное использование. Тез. докл. I съезда орнитол. об-ва и IX Всесоюзной орнитол. конф. Л., 1986, ч. 1. С. 229-230.

Жатканбаев А. Ж., Гаврилов А. Э. Состояние численности веслоногих и голенастых птиц в дельте р. Или//Редкие и малоизуч. птицы Средней Азии. Бухара, 1990. С. 43-46.

Жевнеров В. В., Бекенов А. Джейран//Млекопитающие Казахстана. Парнокопытные (половогие). Алма-Ата, 1983, т. 3. С. 11-54.

Жиряков В. А. Редкие копытные Алма-Атинского заповедника и их охрана//Редкие млекопитающие фауны СССР. М., 1976. С. 141-155.

Жиряков В. А. Питание и биоценотическая роль бурого медведя в Северном Тянь-Шане и Джунгарском Алатау//Бюлл.МОИП. отд. биол., 1980, т. 85, № 2. С. 20-30.

Жиряков В. А., Джаныспаев А. Д. Снежный барс в Алма-Атинском заповеднике// Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 51-54.

Жиряков В. А. О рыси в Алма-Атинском заповеднике//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 56-57.

Жиряков В. А. Туркестанская рысь//Selevinia, 1995, № 1. С. 43-49.

Жиряков В. А., Байдавлетов Р. Ж. Казахстан// Рысь. Региональные особенности экологии, использования и охраны / Промысловые животные России и среда их обитания. М., 2003. С. 344-367.

Жулий В. А. Численность куликов на оз. Кургальджин (Центральный Казахстан)//Новое в изучении биологии и распротр. куликов. М., 1980. С. 103, 106-108.

Зайнутдинов Р. И. О переселении и полувольном содержании бухарских оленей//Содержание и разведение диких животных. Алма-Ата, 1986. С. 142-143.

Зайнутдинов Р. И., Бородихин И. Ф. Создание новой популяции бухарского оленя в Кара-Чингильском госохотхозяйстве//Разведение и создание новых популяций редких и ценных

видов животных. Ашхабад, 1982. С. 21-22.

Залетаев В. С. Межрегиональные трансплантации массовых скоплений водных птиц как следствие сокращения обводненности территорий в аридной зоне//Влияние антропогенной трансформации ландшафтов на население наземных позвоночных животных. М., 1987, ч. 2. С. 98-99.

Залетаев В. С. О современном распространении и изменении ареала дикобраза в Закаспии//Изв. АН Туркменской ССР. № 2. Ашхабад, 1957.

Заповедное дело в Казахстане (колл. монография). Алма-Ата, 1982.

Зарудный Н. А. Заметки по фауне млекопитающих Оренбургского края//Мат-лы к познанию фауны и флоры Российской империи СПб., 1897, т. III. С. 329-372.

Зарудный Н. А. Орнитологическая фауна Оренбургского края//Зап. Акад. наук. 1988, т. 57, прилож. 1. 338 с.

Зверев М. Д. Наблюдения над пустынной соней в неволе//Тр. Алма-Атинского зоопарка. Алма-Ата, 1948, вып. 1. С. 31-33.

Зинченко Ю. К., Березовиков Н. Н. Краткие сообщения об архаре и снежном барсе//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 40-41, 55.

Злоказов В. Н. Опыт искусственного разведения полупроходных рыб бассейна р. Оби//Зоологические проблемы Сибири. Новосибирск, 1972. С. 240-241.

Иванов А. И. Птицы Памиро-Алая. Л., 1969. 450 с.

Ивашенко А. А. О численности архара в заповеднике Аксу-Джабаглы и мерах по улучшению его охраны//Редкие виды млекопитающих фауны СССР и их охрана. М., 1973. С. 119-120.

Иголкина В. А. Размножение пресмыкающихся в неволе//Природа, 1975, №9. С.95-96.

Ильичев В. Д., Фомин В. Е. Орнитофауна Башкирии и ее изменения в XX веке//Орнитология. М., 1979, вып. 14. С. 83-96.

Ионов М. Н. Наблюдения над боялычной соней в Бетпак-Дале//Изв. АН КазССР. Сер. биол. Алма-Ата, 1948, вып. 7. С. 20-22.

Ирисов Э. А. Опыт содержания алтайского улара//Сохраним диких животных. Алма-Ата,

1985. С. 58-64.

Ирисов Э. А., Тотунов В. М. К экологии куриных Юго-Восточного Алтая//Изв. Алтайского отд. геогр. об-ва СССР. Барнаул, 1970, вып. 11. С. 26-27.

Иркалиева Р. М. Биология гигантского слепыша и обыкновенной слепушонки в Уральской области//Автореферат канд.дис. М., 1990. 21 с.

Иркалиева Р. М. Гигантский слепыш в Северном Прикаспии//Изучение и охрана заповедных объектов. Алма-Ата, 1984. С. 53-55.

Иркалиева Р. М. К питанию гигантского слепыша в Северном Прикаспии//Животный мир Казахстана и проблемы его охраны. Алма-Ата, 1982. С. 85-87.

Иркалиева Р. М. О распространении и норовой деятельности гигантского слепыша в Уральской области//Биологические науки. Алма-Ата, 1974. С. 69-71.

Исаков Ю. А. Миграции краснозобой казарки – *Rufibrenta ruficollis*//Миграции птиц Восточной Европы и Северной Азии. Аистообразные – пластинчатоклювые. М., 1979. С. 204-210.

Исаков Ю. А., Флинт В. Е. Семейство Дрофиновые//Птицы СССР. Курообразные. Журавлеобразные. Л., 1987. С. 465-502.

Исбеков К. Б., Асылбекова С. Ж., Тимирханов С. Р. Перспективы сохранения генофонда редких и исчезающих видов рыб озера Балхаш//Вестник КазНУ. Сер. биологическая, № 3(29), 2006. С. 226-232.

Искакова К. И. Земноводные Казахстана. Алма-Ата, 1959. 84 с.

Исмагилов М. И. Жирнохвостый карликовый тушканчик и его приспособительные особенности//Фауна и экология грызунов. М.: Изд-во МГУ, 1972. Вып. 11. С. 159-176.

Исмагилов М. И. Селевиния//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1977, т. 1, ч. 2. С. 138-150.

Исмагилов М. И. Экология грызунов Бетпакадалы и Южного Прибалхашья. Алма-Ата, 1961. 368 с.

Исмагилов М. И., Бекенов А. Б. Трехпалый карликовый тушканчик//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1977, т. 1, ч. 2. С. 200-215.

Исмагилов М. И., Бекенов А. Б. Условия пре-

бывания и биология желтой пеструшки *Lagurus luteus* в Зайсанской котловине//Зоол. Журн. М., 1969, т. 48, вып. 12. С. 1869-1878.

Ишадов И., Имамбердыев В., Садыков А. Леопард и гепард в Северо-Западном Туркменистане//Пробл. охраны и устойч. использ. биоразн. животного мира Казахстана. Алматы, 1999. С. 25-26.

Ишадов Н. Вопросы экологии каракала в Туркменинии//Редкие виды млекопитающих и их охрана. Мат-лы III Всесоюзн. совещ. по редким видам млекопитающих СССР. М., 1983. С. 105-107.

Ишадов Н. Распространение и особенности экологии медоеда в Туркменистане//II Всесоюзн. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира. Тез. докл. Уфа, 1989, ч. 2. С. 206-207.

Ишадов Н. Эколого-географические особенности некоторых копытных Туркменинии//Автореферат канд.дис. Ашхабад, 1965. 22 с.

Ишунин Г. И. Распространение и численность персидской выдры//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 80-83.

Ишунин Г. И. Устюртский горный баран//Вестник Каракалпакского филиала АН Узб.ССР, 1979, вып. 3. С. 21-34.

Ишунин Г. И., Бекенов А. Б., Савинов Е. Ф. Современное распространение и охрана устюртского барана//Бюлл. МОИП, отд. биол., 1981, вып. 3. С. 17-22.

Казанчеев Е. Н. Рыбы Каспийского моря. М., 1981. 168 с.

Камилов Г., Кулдашев А. Формирование ихтиофауны в водоемах бассейнов рек Келес и Арысь//Биол. основы рыбн. хоз-ва водоемов Ср.Азии и Казахстана (мат-лы научн. конф. Алма-Ата, 20-21.XI.1991). Деп. в КазНИИНКИ 07.04.1992, № 33675 (208). С. 44-51.

Камилов Г. К. Рыбы и биологические основы рыбохозяйственного освоения водохранилищ Узбекистана. Ташкент, 1973. 234 с.

Капитонов В. И. Архар//Красная книга Казахской ССР. 1978а, ч. 1. С. 78-81.

Капитонов В. И. Индийский, или белохвостый дикобраз – *Huysiris leucura* Sykes (1831)//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1977а, т. 1, ч. 2. С. 91-109.

- Капитонов В. И. Пятипалый карликовый тушканчик//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1977б, т. 1, ч. 2. С. 185-194.
- Капитонов В. И. Состояние охраны сурка Мензбира в Казахстане//Редкие виды млекопитающих фауны СССР и их охрана. М., 1973. С.57.
- Капитонов В. И. Суток Мензбира//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1969, т. 1, ч. 1. С. 336-389.
- Капитонов В. И. Суток Мензбира//Сулки. Распространение и экология. М., 1978б. С. 126-151.
- Капитонов В. И., Ганюшин А. Е. Пятипалый карликовый тушканчик – новый вид фауны млекопитающих Казахстана//Вестник АН КазССР. Алма-Ата, 1971, № 1. С. 41-43.
- Капитонов В. И., Лобачев Ю. С. Распространение архара на Киргизском и Таласском хребтах (Тянь-Шань)//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977а. С. 68-71.
- Капитонов В. И., Лобачев Ю. С. Современное распространение и состояние численности сурка Мензбира в Казахстане//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977б. С. 84-88.
- Капитонов В. И., Махмутов С. М. О распространении и экологии архара у северного предела ареала в Казахском нагорье//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 7-21.
- Капитонов В. И., Спивакова Л. В., Кубыкин Р. А. Новые данные о распространении пятипалого карликового тушканчика и селевинии//Редкие виды млекопитающих и их охрана. М., 1973а. С. 58-59.
- Капитонов В. И., Спивакова Л. В., Кубыкин Р. А. О распространении желтой пеструшки в Прибалхашье//Редкие виды млекопитающих фауны СССР и их охрана. М., 1973б. С. 59-60.
- Карелин Г. С. Разбор статьи А. Рябинина «Естественные произведения земель Уральского казачьего войска», извлеченной из книги его: Материалы для географии и статистики России. Уральское казачье войско. Спб., 2 часть. 1866//Тр. Спб. Общества естествоиспытателей, 1875, т.6.
- Карпов Ф. Ф. Краткие сообщения об орлане-долгохвосте//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 94.
- Карпов Ф. Ф., Губин Б. М. Численность и распределение стрепета на побережье оз. Бийликоль (предгорья М. Каратау)//Известия НАН РК, сер. биол., 1993. № 6. С. 38-43.
- Карпов Ф. Ф., Левин А. С., Новикова Л. М., Паженков А. С. Балобан в Западном Казахстане: результаты исследований 2003-2004 гг. //Пернатые хищники и их охрана. 2/2005. С. 42-45.
- Касабеков Б. Б. Белозубка-малютка//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1985, т. 4. С. 106-108.
- Касабеков Б. Б. Индийский дикобраз//Красная книга Алматинской области (Животные). Алматы, 2006. С. 494-495.
- Касабеков Б. Б. К оценке численности и перспектив сохранения редких копытных животных Казахстана в Мангистауской области//Биоразнообр. животного мира Казахстана, пробл. сохр. и исполъз. Алматы, 2007. С. 112-114.
- Кашкаров Д. Ю. Отряд Гусеобразные (Anseriformes)//Птицы Узбекистана. Ташкент, 1987, т. 1. С. 57-123.
- Кашкаров Д. Ю., Третьяков Г. П., Лановенко Е. Н. Наблюдения за весенней миграцией журавлей на юге Казахстана//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 187-89.
- Кашкаров Р. Д. К фауне млекопитающих (Carnivora и Artiodactyla) р. Пскем //Selevinia, 2002, № 1-4. С. 150-158.
- Кашкаров Р. Д., Кашкаров Д. Ю. Новая находка белозубки-малютки в Казахстане и наблюдения за ее образом жизни в неволе//Selevinia, № 1. Алматы, 1994. С. 12-14.
- Киреев В. А. Земноводные и пресмыкающиеся хребта Жельтау//Вопросы герпетологии. Тез. докл. V Всесоюзн. герпетол. конф. Л., 1981. С. 64-65.
- Кистьяковский А. Б. Сохранился ли еще тонкоклювый кроншнеп?//Новое в изучение биологии и распространения куликов. М., 1980. С. 62-63.
- Кищинский А. А. Птицы Корякского нагорья. М., 1980. 335 с.
- Климов Ф. В. Современный состав ихтиофау-

- ны бассейна р. Сырдарья//Научное обеспеч. устойчивого развития агропром. комплекса Респ. Казахстан, Сибири, Монголии и Респ. Беларусь (мат-лы 5-й междунар. научно-практич. конф., Абакан). Алматы: Бастау, 2002. С. 180-182.
- Коблицкая А. Ф. Определитель молоди пресноводных рыб. М., 1981. 208 с.
- Ковшарь А. Ф. Птицы Таласского Алатау. Алма-Ата, 1966. 437 с.
- Ковшарь А. Ф. Журавли (серый и красавка) в Казахстане и Средней Азии//Журавли в СССР. Л., 1982а. С. 111-131.
- Ковшарь А. Ф. Краткие сообщения об архаре, снежном барсе, скопе, змеяеде, степном орле//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 39, 54, 111, 113, 130.
- Ковшарь А. Ф. Материалы по гнездованию птиц в Кунгей Алатау//Орнитология. М., 1972, вып. 10. С. 343-345.
- Ковшарь А. Ф. О некоторых редких птицах казахстанской части Тянь-Шаня//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977а. С. 190-193.
- Ковшарь А. Ф. О численности и мерах по сохранению архара в заповеднике Аксу-Джабаглы//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977б. С. 97-99.
- Ковшарь А. Ф. О биологии серпоклюва (*Ibidorhyncha struthersii* Vigors)//Бюлл. МОИП, отд. биол., 1980, т. 85, вып. 5. С. 25-33.
- Ковшарь А. Ф. О встречах стерхов в Казахстане//Журавли в СССР. Л., 1982б. С. 24-27.
- Ковшарь А. Ф. О южной границе гнездовой журавля-красавки в Казахстане и Средней Азии//Сообщ. Прибалтийской комиссии по изучению миграций птиц. Тарту, 1987, № 19. С. 88-90.
- Ковшарь А. Ф. Первый аэровизуальный учет серпоклюва//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 178-180.
- Ковшарь А. Ф. Синяя птица в Западном Тянь-Шане//Орнитология. М., 1967, вып. 8. С. 236-244
- Ковшарь А. Ф. Род Синяя птица//Птицы Казахстана. Алма-Ата, 1970, т. 3. С. 497-505.
- Ковшарь А. Ф. Гнездование серого журавля в низовьях реки Чу//Сообщ. Прибалтийской комиссии по изучению миграций птиц. Тарту, 1989а, № 21. С. 109-110.
- Ковшарь А. Ф. Реликтовая чайка: заповедник или заказник?//Редкие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977в. С. 193-195.
- Ковшарь А. Ф. Серпоклюв в Заилийском Алатау//Экологические аспекты изучения, практического использования и охраны птиц в горных экосистемах. Фрунзе, 1989б. С. 44-46.
- Ковшарь А. Ф., Балахнова Р. А. О задачах Алма-Атинского зоопарка по разведению редких и находящихся под угрозой исчезновения видов животных фауны Казахстана//Сохраним диких животных. Алма-Ата, 1985. С. 11-19.
- Ковшарь А. Ф., Березовиков Н. Н. Весенние скопления и перемещения журавля-красавки в долине р. Копа (Алма-Атинская область)//Журавль-красавка в СССР. Алма-Ата, 1991. С. 130-135.
- Ковшарь А. Ф., Березовиков Н. Н. Журавль-красавка в сельскохозяйственных ландшафтах//Охота и охотничье хозяйство, 1988, № 11. С. 10-12.
- Ковшарь А. Ф., Бланк Д. А. О численности джейрана в южных районах Казахстана//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986а. С. 23-30.
- Ковшарь А. Ф., Бланк Д. А. Реинтродукция кулана в Казахстане//Первое Всесоюз. совещ. по проблемам зоокультуры. М., 1986б, ч. 2. С. 49-53.
- Ковшарь А. Ф., Губин Б. М. Материалы по гнездованию серпоклюва (*Ibidorhyncha struthersii* Vigors, 1832) в Кетмене и северо-восточных отрогах Терской Алатау (Тянь-Шань)//Selevinia, 1994, № 4. С. 40-43.
- Ковшарь А. Ф., Губин Б. М., Левин А. С. Распространение и численность джека на юге Казахстана//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 74-78.
- Ковшарь А. Ф., Жуйко Б. П., Пфедфер Р. Г., Белялов О. В. Некоторые орнитологические находки в Заилийском Алатау//Биология птиц в Казахстане. Алма-Ата, 1978. С. 115-119.
- Ковшарь А. Ф., Каргаполов А. Д. Перспективы разведения в неволе и создание природных популяций кулана в Казахстане//Разведение и

- создание новых популяций редких и ценных видов животных. Ашхабад, 1982. С. 147-149.
- Ковшарь А. Ф., Ковшарь В. А. Гнездование серпоклюва в зоне интенсивной рекреации//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 181-188.
- Ковшарь А. Ф., Левин А. С. Птицы пустыни Бетпак-Дала (летний аспект)//Фауна и экология птиц Казахстана. Алма-Ата, 1993. С. 104-132.
- Ковшарь А. Ф., Левин А. С., Белялов О. В. Краткие сообщения о степном орле//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 129
- Ковшарь А. Ф., Левин А. С., Губин Б. М. Численность и распределение рябков на юге Казахстана//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 92-98.
- Ковшарь А. Ф., Левин А. С., Ерохов С. Н. Гнездование и сезонные скопления журавля-красавки в южных районах Казахстана//Журавли Палеарктики. Владивосток, 1988. С. 147-153.
- Ковшарь А. Ф., Складенко С. Л. О распространении и численности черного аиста в Казахстане//Аисты. Минск, 1990. С. 215-220
- Ковшарь А. Ф., Хроков В. В. К фауне птиц Павлодарского Заиргышья//Фауна и биология птиц Казахстана. Алматы, 1993. С. 133-144.
- Ковшарь А. Ф., Янушко П. А. Новые данные о млекопитающих заповедника Аксу-Джабаглы//Тр. гос. заповедника Аксу-Джабаглы. Алма-Ата, 1965, вып. 2. С. 203-236.
- Козлова Е. В. Ржанкообразные. Подотряд Кулики//Фауна СССР. Птицы. М.-Л., 1961, т. 2, вып. 1, ч. 2. 501 с.
- Козлова Е. В. Ржанкообразные. Подотряд Кулики//Фауна СССР. Птицы. М.-Л., 1962, т. 2, вып. 1, ч. 3. 433 с.
- Колбинцев В. Г. Питание, биотопическое распределение и суточная активность желтопузика в Малом Каратау//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986а. С. 171-175.
- Колбинцев В. Г. Возрастная и половая структура популяций змей Малого Каратау (Южный Казахстан)//Сб. Биопродуктивность и биоэкологические связи позвоночных юго-востока Западной Сибири. Томск, 1986б. С. 1-7.
- Колбинцев В. Г. Современное состояние популяции индийского дикобраза в Малом Каратау// Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991б. С. 289-294.
- Колбинцев В. Г. Краткое сообщение о стервятнике//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991а. С. 111.
- Колбинцев В. Г. Современное состояние редких видов позвоночных животных заповедника Аксу-Джабаглы//Биологическое разнообразие Западного Тянь-Шаня. Кокшетау, 2001. С. 139-140.
- Колбинцев В. Г. Земноводные и пресмыкающиеся заповедника Аксу-Джабаглы и особенности их экологии//Selevinia.– 2006. С. 160-172.
- Колбинцев В. Г., Брушко З. К. К распространению краснополосого полоза в Казахстане//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 178-180.
- Корелов М. Н. Летучие мыши//Звери Казахстана. Алма-Ата, 1953. С. 37-87.
- Корелов М. Н. Материалы по позвоночным левобережья р. Или (междуречья Чилика и Чарына)//Изв. АН КазССР, сер. биол., 1948, вып. 8. С. 94-121.
- Корелов М. Н., Пфедфер Р. Г., Пфандер П. В. Шахин в Казахстане//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 166-168.
- Корелов М. Н. Отряд Хищные птицы//Птицы Казахстана. Алма-Ата, 1962, т. 2. С. 488-707.
- Коринфский А. Н. Краткое сообщение о медоеде//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 51.
- Костин В. П. О распространении и экологии медоеда *Mellivora capensis indica* Kerr. на Южном Устюрте//Зоол. журн., 1963, т. 42, вып. 2. С. 307-308.
- Котов А. А. Род Голубь//Птицы России и сопредельных регионов. Рябкообразные, Голубеобразные, Кукушкообразные, Собообразные. М., 1993. С. 50-112.
- Крапивный А. П. Экология и хозяйственное значение европейского белого аиста, черного аиста и обыкновенной серой цапли в Белоруссии. Автореферат канд. дис. Минск, 1958. 20 с.
- Красная книга Казахской ССР. Ч. 1. Позвоночные животные. Алма-Ата, 1978. 204 с.

- Красная книга Казахстана. Том 1. Животные. Часть 1. Позвоночные. Изд. 3-е, перераб. и дополн. Алматы, 1996. 327 с.
- Красная книга Республики Узбекистан. Том 2-Животные. Ташкент, 2003. 357 с.
- Красная книга Российской Федерации (животные). М., 2001. 864 с.
- Красная книга РСФСР. Животные. Изд. 1. М., 1983. 454 с.
- Красная книга РСФСР. Животные. Изд. 2. М., 1985. 454 с.
- Красная книга СССР. М., 1984, т. 1. Изд. Второе. 390 с.
- Красная книга Таджикской ССР. Душанбе, 1988. 336 с.
- Красная книга Туркменистана. Том 1. Беспозвоночные и позвоночные животные. Изд. 2-е, перераб. и дополн. Ашхабад: Туркменистан, 1999. 371 с.
- Красная книга Узбекской ССР. Т.1. Позвоночные животные. Ташкент, 1983. 128 с.
- Крень А. К. Интересные находки//Природа, 1955, № 11. С. 116.
- Кривенко В. Г. Циклические изменения климата и продуктивность птиц водной среды в ареале//Мат-лы V Всесоюзн. совещ. «Вид и его продуктивность в ареале». Вильнюс, 1988. С. 100-103.
- Кривицкий И. А. Скопа и саджа – редкие птицы Кургальджинского заповедника//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 196-199.
- Кривицкий И. А., Хроков В. В., Волков Е. Н., Жулий В. А. Птицы Кургальджинского заповедника. Алма-Ата, 1985. 194 с.
- Кривоносов Г., Пославский А., Виноградов В. и др. Проблемы каспийских зимовок//Охота и охотничье хозяйство. 1971, № 11. С. 14-16.
- Кривошеев В. Г., Ротшильд Е. В., Спиринов В. М. Распределение и численность джейранов и сайгаков в Северных Кызылкумах//Вопросы географии. М., 1960, вып. 48. С. 55-70.
- Кривошеков Б. М. Краткие сообщения о выхолоди//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 59.
- Крыльцов А. И., Мазин В. Н. и др. Сводный отчет по законченной теме. Алма-Ата, 1972. 83 с.
- Кубыкин Р. А. Селевиния в Зайсанской котловине//Редкие виды млекопитающих и их охрана. М., 1977. С. 81-82.
- Кубыкин Р. А. Новый для фауны СССР вид – центральноазиатская, или пестрая ящурка (*Eremias vermiculata* Blanford, 1875) из Восточного Казахстана//Экология и фаунистика амфибий и рептилий СССР и сопредельных стран. Л., 1984. С. 143-144.
- Кубыкин Р. А. К экологии семиреченского лягушкозуба//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 187-191.
- Кубыкин Р. А. Современное распространение и численность четырехполосого полоза *Elaphe quatuorlineata* (Reptilia, Colubridae) в Казахстане//Selevinia, 1994, № 1. С. 61-64.
- Кубыкин Р. А., Брушко З. К. Пестрая круглоголовка//Редкие животные пустынь. Алма-Ата, 1990. С. 217-229.
- Кузнецов Б. А. Млекопитающие Казахстана. М., 1948. 230 с.
- Кузьмин С. Л. Земноводные бывшего СССР. М.: Товарищество научных изданий КМК. 1999. 298 с.
- Кузьмина М. А. Род Улар//Птицы Казахстана. Алма-Ата, 1962, т. 2. С. 472-477.
- Кузьминых И. А. Содержание и размножение ирбиса в Московском зоопарке//Зоопарки и их роль в сохранении диких животных. Алма-Ата, 1989. С. 122-135.
- Кыдырбаев Х. К. Индийский дикобраз//Красная книга Казахской ССР. Алма-Ата, 1978, ч. 1. С. 27-29.
- Кыдырбаев Х. К. Индийский дикобраз//Красная книга Казахстана. т. 1. Животные. ч. 1. Позвоночные (колл. авторов). Изд. 3-е, переработанное и дополненное. – Алматы, «Конжык», 1996. С. 268-269.
- Кязимов И. Б. Структура современное нерестовой популяции куруинской кумжи//Всесоюзн. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира: (Тез. докл.). Уфа, 1989, ч. 3. С. 352-353.
- Лабутин Ю. В., Гермогенов Н. И., Поздняков В. И. Птицы околородных ландшафтов долины нижней Лены. Новосибирск, 1988. 191 с.
- Ланкин П. М. О некоторых редких видах мле-

- копитающих и птиц Мангышлакской области // Изучение и охрана заповедных объектов. Алма-Ата, 1984. С. 14-16.
- Ланкин П. М. Распространение и особенности экологии устюртского муфлона // Животный мир Казахстана и проблемы его охраны. Алма-Ата, 1982.
- Ланкин П. М. Фламинго в антропогенных ландшафтах Мангышлака // Бюлл. МОИП, отд. биол., 1983, № 88, вып. 5. С. 35-38.
- Лебедева М. И. Численность белого аиста в СССР // Изучение птиц СССР, их охрана и рациональное использование. Л., 1986, ч. 2. С. 15-16.
- Левин А. С. О пролете краснозобой казарки долиной р. Урал // II Всесоюзн. конфер. по миграциям птиц. Алма-Ата, 1978, ч. 2. С. 88-89.
- Левин А. С., Губин Б. М. Материалы по биологии голенастых птиц нижнего течения Урала // Биология птиц в Казахстане. Алма-Ата, 1978. С. 77-83.
- Левин А. С., Карпов Ф. Ф. О гнездовании балобана в Центральном Казахстане // Пернатые хищники и их охрана. 4/2005. С. 52-57.
- Левин А. С., Корякин И. В. Результаты экспедиции на Мангышлак и Устюрт // Каз. орнитол. бюл. 2005. С. 14-19.
- Лесняк А. П. К биологии саксаульной сойки в Южном Прибалхашье // Тр. Ин-та зоол. АН КазССР. Алма-Ата, 1959, т. 10. С. 260-262.
- Летичевский М. А. Опыт определения численности белорыбицы и эффективности ее заводского разведения в условиях дельты и нижней Волги // Вопросы ихтиологии, 1975, вып. 4. С. 630-635.
- Летичевский М. А. Перспективы расширения заводского и естественного воспроизводства белорыбицы в нижнем течении и дельте Волги // Вопросы ихтиологии, 1981, т. 21, вып. 5. С. 924-929.
- Летичевский М. А. Воспроизводство белорыбицы в условиях зарегулированного стока Волги. М., 1963. 173 с.
- Линдеман Г. В. Краткие сообщения о змеяеде // Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 111-112.
- Лихнова О. П., Милишников А. Н. Генетическая дифференциация и таксономия ящериц рода *Phrynocephalus* группы *guttatus* (Reptilia: Agamidae) // Проблемы микроэволюции. М., 1988. С. ???
- Лобачев В. С., Чугунов Ю. Д., Чуканина И. Н. Особенности герпетофауны Северного Приаралья // Вопросы герпетологии. Тезисы III Всесоюзн. герпетол. конфер., 1973. С. 116-118.
- Лобачев В. С., Сабилаев В. С., Шенброт Г. И. Распределение по биотопам и численность тушканчиков Приаралья // Фауна и экология грызунов. М., 1976, вып. 13. С. 13-40.
- Лобачев Ю. С. Европейская норка. Среднеазиатская выдра. Среднеазиатская каменная куница. Лесная куница // Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1982, т. III, ч. 2. С. 77-84; 170-176; 119-143.
- Лобачев Ю. С. Экология каменной куницы на юго-востоке Казахстана // Тр. Ин-та зоол. АН КазССР, 1973, т. 34. С. 107-135.
- Лобачев Ю. С., Байдавлетов Р. Ж. Лесная куница в пойме р. Урала // Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 48-49.
- Лопатин В. В. и др. Краткие сообщения о пеликанах // Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 30-31.
- Лукьянов Ю. П., Ирисов Э. А. Содержание алтайского улара в вольерах // Исчезающие, редкие и слабоизученные растения и животные Алтайского края и проблемы их охраны. Барнаул, 1987. С. 82-84.
- Мазанаева Л. Ф., Султанова З. С. Земноводные и пресмыкающиеся острова Чечень (Каспийское море) // Вопросы герпетологии, 2001. Пушино-Москва. С. 180-181.
- Мазин В. Н., Мурзов В. Н., Белялов О. В. Распространение и численность *S. crossicouda* в Южном Прибалхашье // Тушканчики фауны СССР. М., 1985. С. 49-51.
- Мазин В. Н. Краткие сообщения об архаре // Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 38-39.
- Мазин В. Н. О летних постоянных норах карликовых тушканчиков // Экология. М., 1982, № 1. С. 71-73.
- Мазин В. Н. Численность желтой пеструшки и хомячка Роборовского в Зайсанской котловине // Редкие виды млекопитающих СССР и их охрана. М., 1983. С. 64-65.

- Мазин В. Н., Касабеков Б. Б. Плотность населения карликовых тушканчиков на востоке Казахстана//Редкие виды млекопитающих СССР и их охрана (Мат-лы III Всесоюзн. совещ.). М., 1983. С. 63-64.
- Мазин В. Н., Кыдырбаев Х. К. Селевиния//Красная книга Казахстана. Позвоночные, т. 1, 1996. С. 270-271.
- Мазин В. Н., Лобачев Ю. С., Шаймарданов Р. Т. О новых местах находок и численности некоторых редких грызунов в Северном Прибалхашье и Зайсанской котловине//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 88-90.
- Мазин В. Н., Мурзов В. Н. Жирнохвостый карликовый тушканчик – *Salpingotus crassicauda Vinogradov (1924)*//Редкие животные пустынь. Алма-Ата, 1990. С. 94-113.
- Мазин В. Н., Мырзабеков Ж. М. Размножение карликового тушканчика в Зайсанской котловине//Тушканчики фауны СССР. М., 1985. С. 156-158.
- Мазин В. Н., Шаймарданов Р. Т., Мурзов В. Н. Очередная вспышка численности желтой пеструшки в Зайсанской котловине//Животный мир Казахстана и проблемы его охраны. Алма-Ата, 1982. С. 120-122.
- Мазунин Н. А. К биологии и распространению пестрой круглоголовки в Казахстане //Мат-лы научн. конфер. Алма-Ата, 1966. С. 94-96.
- Максунов В. А. Материалы к морфометрической и биологической характеристике туркестанского усача *Barbus capito conopcephalus Kessler* верховьев р. Сырдарья//Вопросы ихтиологии, 1962, т. 2, вып. 4 (25). С. 592-596.
- Максунов В. А. Промысловые рыбы Таджикистана. Душанбе, 1968. 100 с.
- Малешин Н. А., Стахеев В. А. Алтайский улар в долине р. Чулышман//Орнитология. М., 1986, вып. 21. С. 138-139.
- Мальцева С. М. Гнездование орла-карлика в Каркаралинских горах (Центральный Казахстан)//Экология хищных птиц. М., 1983. С. 80-82.
- Мамбетжумаев А. М. Материалы о прошлом и современном распространении кызылкумского и устюртского архаров//Позвоночные животные Средней Азии. Ташкент, 1966. С. 93-99.
- Мамбетжумаев А. М. Об экологии устюртского архара (*Ovis ammon arcal Eversmann*)//Пушные промысловые звери Каракалпакии. Ташкент, 1968.
- Маркова Е. Л. Материалы к биологии аральского ходового усача *Barbus brachycephalus K.*//Сб. работ по ихтиол. и гидробиол. Алма-Ата, 1961, вып. 3. С. 154-170.
- Маркова Е. Л. О современном состоянии стада аральского шипа//Мат-лы научн. сессии ЦНИОРХ, посвящ. 100-летию осетроводства. Астрахань, 1969. С. 119-120.
- Матюшкин Е. Н. Туркестанская рысь//Красная книга СССР, М., 1984. С. 40-43.
- Матюшкин Е. Н. Красный волк. Манул. Туркестанская рысь. Снежный барс//Красная книга СССР. М., 1984, т. 1. С. 28-29, 40-43, 46-47.
- Махмутов С. Гигантский слепыш//Охота и охотничье хозяйство, 1977, №9. С. 15-16.
- Машкин В. И. Биология сурка Мензбира//Автореферат канд. дис. М., 1981. 24 с.
- Машкин В. И. Деятельность человека и ее влияние на сурка Мензбира//Грызуны (мат-лы V Всесоюзн. совещ.). М., 1980. С. 121.
- Мелдебекев А. М., Есжанов Б. Пятипалый карликовый тушканчик//Красная книга Алматинской области. Животные. Алматы, 2006. С. 498-499.
- Мельников Ю. Н. Численность и экология азиатского бекасовидного веретенника в дельте р. Селенга//Миграция и экология птиц Сибири. Якутск, 1979. С. 160-161.
- Мензбир М. А. Птицы России. М., 1895, т. 1. 836 с.
- Мензбир М. А., Шнитников В. Н. Илийская саксаульная сойка *Podoces panderi Fisch., subsp. ilensis*//Мат-лы к познанию фауны и флоры Российской империи. Отд. зоол., М., 1915, вып. 14. С. 185-193.
- Мина М. Некоторые наблюдения, касающиеся распространения балхашского окуня *Perca schrenki Kessl.* и его взаимоотношений с обыкновенным окунем *P. fluviatilis L.*//Вопросы ихтиологии, 1974, т. 14, вып. 2 (85). С. 332-334.
- Минеев Ю. Н. Экология, численность и охрана лебедей на северо-востоке европейской части СССР//Экология и миграция лебедей в СССР.

М., 1987. С. 17-20.

Митрофанов В. П. Карповые рыбы Казахстана. Дис. докт. биол. наук. Алма-Ата, 1973. 404 с.

Митрофанов В. П. Род *Cottus* Linne, 1758 Подкаменщик//Рыбы Казахстана. Т. 4. Алма-Ата: Наука, 1989. С. 280-284.

Мищенко В. П. Краткие сообщения об архаре и скопе//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 39, 110.

Монастырский Г. Н. Кутум//Промысловые рыбы СССР. М., 1949. С. 328-329.

Мосейкин В. Н. Экология и охрана стрепета в Саратовской области//Дрофы и пути их сохранения. М., 1986. С. 71-86.

Муратов Д. М. К вопросу о биологии *Pseudoscohirhynchus fedfschenkoi* (Kessler)//Тр. Средне-аз. гос. ун-та. Зоол. Ташкент, 1959. Новая серия, вып. 123, кн. 27. С. 41-44.

Мурзов В. Н., Жатканбаев А. Ж. Находка трехпалого карликового тушканчика в междуречье Каратал – Аксу//Изв. АН КазССР. Алма-Ата, 1987, № 4. С. 85.

Мурова Е. В. О поздней кладке яиц желтопузика в условиях террариума//Сохраним диких животных. Алма-Ата, 1985. С. 125-127.

Мусоров М. А. Новые данные о боялычной соне//Изв. АН КазССР. Сер. биол. Алма-Ата, 1951, вып. 10. С. 43-45.

Навозов Н. П. Материалы по ихтиофауне р. Урала//Вестник рыбопромышленности, 1912, № 8-10. 253 с.

Нарбаева С. П. Опыт содержания четырехпалого полоза в неволе//Вопросы герпетологии. Авторефераты докладов IV Всесоюз. герпетол. конфер. Л., 1985. С. 146-147.

Нарбаева С. П., Брушко З. К. Содержание семиреченского лягушкозуба в неволе// Содержание и разведение диких животных. Алма-Ата, 1986а. С. 81-88.

Нарбаева С. П., Брушко З. К. Численность, размещение и размерный состав популяции семиреченского лягушкозуба в истоках р. Борохузир//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986б. С. 187-191.

Некрасевич Н. Г. Рыбы Алакольских озер (систематика, биология, промысел). Дис. канд. биол. наук. Томск, 1946. 283 с.

Немчинова А. В. Коллекция птиц Московского зоопарка за столетний период ее существования//Новости орнитологии. Алма-Ата, 1965. С. 268-269.

Неручев В. В., Арженкова Н. Г., Панфилова Т. А. О современном составе и размещении герпетофауны Гурьевской области//Всесоюз. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира. Тез. докл. Уфа, 1989, ч. III. С. 289-291.

Нечаев В. А. Редкие птицы Сахалина и Курильских островов//Проблемы охраны редких животных (Мат-лы к Красной книге). М., 1987. С. 124-129.

Никольский Г. В. Материалы к познанию географической изменчивости *Soroetobrama kuschakewilschi* (Kessler)//ДАН СССР, 1934, т. 2, № 3. С. 200-204.

Никольский Г. В. Рыбы Аральского моря//Бюлл. МОИП. Новая серия, отд. зоол. М., 1940, вып. I (XVI). 216 с.

Никольский Г. В. Рыбы бассейна Амура. М.-Л., 1956. 551 с.

Никольский Г. В. Рыбы среднего и нижнего течения реки Чу//Ежегодник зоол. музея АН СССР, 1931, т. 32, вып. 2. С. 227-268.

Никольский Г. В. Рыбы Таджикистана. М.-Л., 1938. 217 с.

Никольский Г. В. Частная ихтиология. М., 1971. 472 с.

Никольский Г. В., Евтюхов Н. А. Рыбы равнинного течения р. Или//Бюлл. МОИП, отд. биол., 1940, вып. 3/4. С. 187-200; вып. 5/6. С. 57-70.

Никонов Г. И. Об использовании нельмы из р. Сев. Сосьва в рыболовных целях//Искусственное разведение осетровых и сиговых рыб в Обь-Иртышском бассейне. Тюмень, 1963. С. 205-211.

Нуратдинов Т., Реймов Р. Влияние антропогенного фактора на изменение численности хищных зверей Южного Приаралья//Экологические основы охраны и рационального использования хищных млекопитающих (Мат-лы Всесоюз. совещ.). М., 1979. С. 50-51.

Огнев С. И. Млекопитающие Центрального Тянь-Шаня (Заилийского и Кунгей-Алатау). М., 1940. 86 с.

Озаровский В. В. Желтобрюхий и большегла-

- зый полозы в Туркмении//Природа, 1968, № 5. С. 91-92.
- Орлова В. Ф., Баранов А. С. Новое местонахождение полосатого полоза в СССР//Вопросы герпетологии. Автореферат докл. IV Всесоюз. герпетол. конфер. Л., 1977. С. 164.
- Орлова В. Ф., Тэрбиш Х. Настоящие ящерицы// Земноводные и пресмыкающиеся Монголии. Пресмыкающиеся. М., 1997. С. 145-166.
- Орлова И. В., Терещенко А. М., Мурова Е. В., Климов Ф. В. Особенности морфологии и биологии аральского и туркестанского усачей бассейна р. Сырдарья. *Almaty: Tethys*, 2008.
- Осипова М. А. О гнездовании азиатского бекасовидного веретенника в Юго-Восточном Забайкалье//Изуч. птиц СССР, их охрана и рац. использ. Л., 1986, ч. 2. С. 121.
- Павлинов И. Я., Россоломо О. Л. Систематика млекопитающих СССР. М., 1987. 285 с.
- Павлов Д. С., Решетников Ю. С., Шатуновский М. И., Шилин Н. И. Редкие и исчезающие виды рыб СССР и принципы их включения в «Красную книгу»//Вопросы ихтиологии. 1985, т. 25, вып. 1. С. 16-25.
- Павловская Л. П. Аральский усач (систематика и биология). Ташкент, 1976. 149 с.
- Панкратов О. В. Численность и биотопическое распределение четырехполосого полоза в Западном Казахстане//Вопросы герпетологии. Авторефераты докл. VII Всесоюз. герпетол. конфер. Киев, 1989. С. 183-184.
- Панов Е. Н., Зыкова Л. Ю., Костина Г. И., Андрусейко Н. Н. Социально обусловленная смертность птенцов и каннибализм в колониях черноголового хохотуна *Larus ichthyaetus*// Зоол. журн., 1980, т. 59, вып. 11. С. 1692-1705.
- Панченко С. Г. О некоторых редких птицах Центрального Казахстана//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 206-209.
- Параскив К. П. Семиреченский тритон (лягушкозуб)//Изв. АН КазССР, сер. биол., 1953, вып. 8. С. 47-56.
- Параскив К. П. Пресмыкающиеся Казахстана. Алма-Ата, 1956. 228 с.
- Параскив К. П. Новые данные о карликовом тушканчике//Тр. ин-та зоологии АН КазССР. 1960. Т. 13. С. 100-110.
- Пастернак Е. П. Находка селевинии в Зааралье// Бюлл. МОИП. М., 1967, т. 72, вып. 1. С. 19-21.
- Песериди Н. Е., Мельников В. А. Шип//Рыбы Казахстана. Алма-Ата, 1986, т. 1. С. 139-156.
- Пивнев И. А. Рыбы бассейнов рек Чу и Талас. Фрунзе, 1985. 190 с.
- Пивоваров А. Т., Ковшарь А. Ф. О численности журавля-красавки в Целиноградской области//Журавли Палеарктики. Владивосток, 1988. С. 157-160.
- Писанец Е. М. Систематика и географическая изменчивость жаб фауны СССР. Автореферат канд. дис. Киев, 1978. 27 с.
- Писанец Е. М., Щербак Н. Н. Систематика зеленых жаб (*Amphibia, Anura*) фауны СССР// Вестник зоологии, 1979, № 4. С. 11-16.
- Плахов К. Н. Сурок Мензбира (*Marmota Menzbieri Kashkarov, 1925*)//Мониторинг биологического разнообразия заповедника Аксу-Джабаглы. *Tethys Biodiversity Research*. Алматы: «Tethys», 2002, т. 1. С. 33-39.
- Плахов К. Н. Медоед на Западном Устюрте// Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991а. С. 265-266.
- Плахов К. Н. Некоторые характеристики популяции устюртского муфлона Западного чинка Устюрта//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991б. С. 276-283.
- Плахов К. Н. О находке медоеда на Западном Устюрте//Экология и поведение млекопитающих Казахстана. Алма-Ата, 1988. С. 184-185.
- Плахов К. Н. О встречах каракала на Западном Устюрте и Мангышлаке//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991 в. С. 266-268.
- Плахов К. Н. Медоед//Красная книга Казахстана. Т. 1, ч. 1. Алматы, 1996. С. 232-233.
- Плахов К. Н. Млекопитающие Устюртского заповедника//Труды института зоологии, т. 49, Алматы; Қазақпарат, 2005. С. 182-210.
- Плахов К. Н. Состояние популяции устюртского горного барана в Казахстане//*Selevinia*, 1994, т. 2, вып. 3. С. 58-67.
- Плахов К. Н., Ковшарь А. Ф. О численности сурка Мензбира в верховьях реки Бадам и мерах по его охране//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 313-316.

- Плотников В. Н. Красный волк//Охотничья газета, 1901, № 19.
- Подлесный А. В. Белорыбица – 5/ *leucichthys* Guld. (Биоэкологический очерк) // Тр. Сиб. отд. ВНИОРХ. Красноярск, 1947, т. 7, вып. 1. 184 с.
- Покровский В., Хахин Г. Сохранить копытных на острове Барсакельмес//Охота и охотничье хозяйство, 1982, № 4. С. 18-19.
- Полторыхина А. Н. Каспийская минога//Рыбы Казахстана. Алма-Ата, 1986, т. 1. С.43-46.
- Попов Л. Б. Красный волк//Крупные хищники. М., 1976. С. 222-238.
- Пославский А. Н. Новые данные о фауне птиц Северного Прикаспия//Тр. Ин-та зоол. АН КазССР, 1963, т. 20. С. 194-201.
- Поставной Г. В. Краткие сообщения о выхухоли//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 59.
- Потапов Р. Л. Алтайский улар//Птицы СССР. Куроподовые, Журавлеобразные. М., 1987. С. 114-119.
- Потехина Е. В. Плодовитость и сроки нереста аральского усача//Вопросы ихтиологии, 1955, вып. 3. С. 77-86.
- Поярков Н. Д. Современное состояние численности и распространения сухоноса//Изучение и охрана редких и исчезающих видов животных фауны СССР. М., 1985. С. 93-95.
- Поярков Н. Д., Бабенко В. Г. Новые находки сухоносов в Нижнем Приамурье//Орнитология. М., 1987, вып. 22. С. 193-194.
- Правдин И. Ф. Таймень//Промысловые рыбы СССР. Описания рыб. М., 1949. С. 205-207.
- Присяжнюк В. Е. Кызылкумский горный баран//Красная книга СССР. М., 1984, т. 1. С. 82.
- Прокопов К. П. К биологии и распространению грызунов в Зайсанской котловине//Природа и хозяйство Восточного Казахстана. Алма-Ата, 1979. С. 122-131.
- Прокопов К. П. Новые материалы по экологии желтой пеструшки в Зайсанской котловине//Редкие виды млекопитающих СССР и их охрана (Мат-лы III Всесоюз. совещ.). М., 1983. С. 73-74.
- Прокопов К. П. Новые материалы по численности краснокнижных видов пресмыкающихся и млекопитающих Восточного Казахстана//Selevinia, 2002. № 1-4. С. 293-295.
- Прокопов К. П., Дуйсебаева Т. Н., Стариков С. В., Колбинцев В. Г. Материалы о полосатом полозе *Coluber spinalis* (Peters, 1866) в Казахстане//Selevinia 2006. № 1-4. С. 173-175.
- Прокопов К. П., Федотова Л. А., Куликов Е. В., Кириченко О. И. Фауна Восточного Казахстана. Позвоночные животные. Ихтиофауна Восточного Казахстана. Усть-Каменогорск: Медиа-Альянс, 2006. Т. 1. 132 с.
- Пфеффер Р. Г., Анненкова С. Ю. Краткое сообщение об орлане-долгохвосте//Каз. орнитол. бюл. 2005. Алматы, 2006. С. 163.
- Пфеффер Р. Г., Пфандер П. В. Зимовка соколов в Алма-Ате в 1982/83 г.//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 144-152.
- Пфеффер Р. Г., Пфандер П. В., Джаныспаев А. Д. Гнездование шахина в Казахстане//Экологические аспекты изучения, практического использования и охраны птиц в горных экосистемах. Фрунзе, 1989. С. 79-80.
- Разави Саняд, Бахрам Али. Разведение и выращивание кутума в Исламской Республике Иран//Первый Конгресс ихтиологов России: Тез. докл. М., 1997. С. 452.
- Ралль Ю. М. Древняя степь «Бес-Чохо» в Волго-Уральских песках//Природа, 1935, № 4. С. 55-60.
- Раппопорт Л. П., Пуятин В. В., Субботин Ю. И. Распространение и численность сурка Мензбира в горах Южного Казахстана//Редкие виды млекопитающих и их охрана. М., 1977. С. 88-89.
- Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. 256 с.
- Рзаев З. А. Каспийский кутум и его воспроизводство. Автореферат канд. дис Баку, 1966. 20 с.
- Родимцев А. С. К биологии алтайского улара//Орнитология. М., 1986, вып. 21. С. 169-170.
- Родионов Э. Ф., Гаврилов Э. И., Бородихин И. Ф. Новые находки рукокрылых в Казахстане//Мат-лы I Всесоюз. совещ. по рукокрылым. М., 1974. С. 81-82.
- Ротшильд Е. В., Смирин В. М., Шилов М. Н., Камышов А. И. Очерки млекопитающих Северных Кызылкумов//Фауна и экология

- грызунов. М., 1967. Т. 8.
- Румянцев Б. Ф., Бутарин Н. С. Денисов В. Ф. Опыт гибридизации курдючных овец с диким бараном Тянь-Шаня [*Ovis polii karelini* Sev.]// Видовая гибридизация домашних животных с дикими видами. М.-Л., 1935, С. 3-171.
- Рябов В. Ф. Авифауна степей Северного Казахстана. М., 1982. 176 с.
- Рябов В. Ф. Изменения авифауны степей Северного Казахстана под влиянием антропогенных факторов//Орнитология. М., 1974, вып. 11. С. 279-297.
- Рябов В. Ф. К экологии некоторых степных птиц Северного Казахстана по наблюдениям в Наурзумском заповеднике//Тр. Наурзумского гос. заповедника. М., 1949а, вып. 2. С. 153-233.
- Рябов В. Ф. Распределение птиц и сооружения человека в степи//Тр. Наурзумского заповедника. М., 1949б, вып. 2.
- Рябов В. Ф., Мосолова Н. И. Питание куликов в районах освоения целинных земель (кречетка, чибис, степная тиркушка, каспийский зуек)// Зоол. журн., 1966, т. 45, вып. 6. С. 910-919.
- Сабилаев А. С. Новые данные о карликовом тушканчике Гептнера [*S. heptneri*]//Зоол. журн., 1973, т. 52, вып. 1. С. 152-155.
- Сабилаев А. С. К распространению и биологии четырехполосого полоза на Устюрте// Узбекский биол. журнал, Ташкент: Изд-во АН УзССР. 1962, № 3. С. 70-71.
- Сабилаев А. С., Шенброт Г. И. Новые сведения о распространении и численности некоторых видов *Dipodidae* в пустыне Кызылкум//I Междунар. конф. по млекопитающим: Тез. докл. М.: Наука, 1974. Т. 2. С. 180-181.
- Савваитова К. А., Медников Б. М. Семейство Лососевые//Жизнь животных. М., 1983, т. 4. С. 135-151.
- Савинов Е. Ф. Результаты авиаучета архара в Казахском нагорье//Современное состояние и пути развития охотоведческой науки в СССР. Киров, 1974. С. 168-169.
- Савинов Е. Ф. Сибирский горный козел и архар в Казахстане. Автореферат канд. дис. Алма-Ата, 1975. 24 с.
- Сагитов А. К. Экология и охрана белого аиста в бассейне реки Зеравшан//Изучение и охрана заповедных объектов. Алма-Ата. 1984. С. 50-52.
- Сагитов А. К., Гулмурадов С. К. биологии размножения белого аиста – *Ciconia ciconia asiatica* Sev. на Зеравшане//Тр. Самаркандского ун-та, 1972., вып. 211. С. 1-7.
- Садыков С. К. К биологии шуковидного жереха Токтогульского водохранилища//Биол. основы рыбн. хоз-ва водоемов Ср. Азии и Казахстана. Фрунзе, 1981. С. 146-148.
- Сайфуллаев Г. М. Биология и хозяйственное значение промысловых хищных видов рыб, проникших из реки Амударьи в водоемы низовья бассейна реки Зарафшан. Автореферат канд. дис. Ташкент, 1995. 24 с.
- Салихбаев Х. С, Богданов А. Н. Фауна Узбекской ССР. Птицы. Ташкент, 1961, т. 2, ч. 3. 272 с.
- Самусев И. Ф. О редких птицах Восточного Казахстана//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 219-222.
- Сапоженков Ю. Ф. Об экологии каракала [*Felis caracal* Schr.] в Каракумах//Зоол. журн., 1962, т. 41, вып. 7. С. 1111-1112.
- Сапоженков Ю. Ф. Распространение каракала *Felis co-raco*/ Schr. в Туркмении//Зоол. журн., 1961, т. 40, вып. 2. С. 295-297.
- Сапоженков Ю. Ф., Горелов Ю. К. и др. О распространении и экологии медоеда [*Melivora capensis indica* Kerr.] в Туркмении//Зоол. журн., 1963, т. 42, вып. 6. С. 961-964.
- Саржанов К. С. Сохранение генофонда сырдарьинских популяций аральского и туркестанского усачей для восстановления их численности в Малом море Арала путём создания маточного стада в условиях Амануткольского рыбноводного хозяйства Аральского района Кызылординской области//Проект. Общественное объединение «Шарткен-Ата» ГЭФ / ПМГ. Алматы, 2003.
- Саржинский В. А. Заметки о численности сажки в центральной части приаральских Каракумов//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977а. С. 223-225.
- Саржинский В. А. О находке трехпалого карликового тушканчика в Северном Приаралье// Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977б. С. 104-105.
- Световидов А. Н. Сельдевые//Фауна СССР.

- Рыбы. М.-Л., 1952, т. 2, вып. 1. 331 с.
- Северцов Н. А. Вертикальное и горизонтальное распространение туркестанских животных// Изв. об-ва любителей естествозн., антропологии и этнографии, 1873, т. 8, вып. 2.
- Селевин В. А. К распространению илийской саксаульной сойки (*Podoces ponderi ilensis*)// *Uragus*, 1927, Томск, кн. 3, № 2. С. 36-38.
- Семенов Д. В., Брушко З. К., Кубыкин Р. А., Шенброт Г. И. Таксономическое положение и природоохранный статус пестрой круглоголовки (*Reptilia, Agomidae*)hQ территории СССР// Зоол. журн., 1987, вып. 1, № 66. С. 98-109.
- Сенотрусова В. Н., Мазин В. Н., Ахмуртова Л. Е. Гамазовые клещи-паразиты тушканчиков Казахстана//Тр. Ин-та зоол. АН КазССР. Алма-Ата, 1982. С. 16-27.
- Сибирякова А. Л. Краткие сообщения о кулане и рыси//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 14, 58.
- Сидоренко Е. Ф. Разведение четырехполосого полоза в лабораторных условиях//Мат-лы VII Всесоюз. герпетол. конф., Киев, 1989. С. 232-233.
- Синявский А. В., Соколовский В. Р. Размножение некоторых редких птиц в Алма-Атинском зоопарке//Сохраним диких животных. Алма-Ата, 1985. С. 48-54.
- Скляренко С. Л., Ковшарь А. Ф. О подготовке кадастра белого аиста в Казахстане//Всесоюз. совещ. по проблеме кадастра и учета животного мира. Тез. докл. Уфа, 1989, ч. III. С. 217-219.
- Скляренко С. Л. Морозов В. А. Краткие сообщения об архаре//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 38
- Слудский А. А. Барханный кот. Каракал//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1982, т. 3, ч. 2.
- Слудский А. А. Джейран//Копытные звери. М., 1977а. С. 28-61.
- Слудский А. А. Джуты в евразийских степях и пустынях//Материалы по фауне и экологии наземных позвоночных Казахстана. Тр. Ин-та зоол. АН КазССР, Алма-Ата, 1963, т. 20. С. 5-88.
- Слудский А. А. Каракал//Красная книга Казахской ССР, ч. 1. Алма-Ата, 1978. С. 58-60.
- Слудский А. А. Красный волк//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1981, т. 3, ч. 1. С. 141-147.
- Слудский А. А. Отряд Хищные//Звери Казахстана. Алма-Ата, 1953. С. 372-387.
- Слудский А. А. Распространение и численность диких кошек в СССР//Промысловые млекопитающие Казахстана. Тр. Ин-та зоол. АН КазССР. Алма-Ата, 1973, т. 34. С. 5-106.
- Слудский А. А. Фауна Казахстана и ее охрана// Тр. Ин-та зоол. АН КазССР. Алма-Ата, 1956, т. 6. С. 3-27.
- Слудский А. А. Манул//Млекопитающие Казахстана, т. 3, ч. 2. Алма-Ата, 1982. С. 208-217.
- Слудский А. А. Хомячок Пржевальского//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1977б. т. 1, ч. 2. С. 467-474.
- Слудский А. А. Центральнoазиатская рысь. Манул//Красная книга Казахской ССР. Алма-Ата, 1978, ч. 1. С. 55-58, 60-62.
- Слудский А. А., Афанасьев Ю. Г. Итоги и перспективы акклиматизации охотничье-промысловых животных в Казахстане//Тр. Ин-та зоол. АН КазССР. Алма-Ата, 1964, т. 23. С. 5-74.
- Смирнов В. М. Пятипалый карликовый тушканчик в Казахстане//Зоол. журн., 1971, т. 50, вып. 8. С. 66-67.
- Смирнов Ю. А. Влияние охоты на охотничье-промысловую фауну Казахстана. Алма-Ата, 1965. 239 с.
- Смирнова К. В. Нельма озера Зайсан//Изв. АН КазССР, сер. зоол., 1945, № 5. С. 79-93.
- Соболева Т. Н., Плахов К. Н., Шайдарбаева Г. С. Новые сведения о паразитофауне устюртского муфлона//*Selevinia*, 1993, т. 1, вып. 1. С. 87-88.
- Соков А. И. бухарский олень. Душанбе, 1987. 47 с.
- Соколов В. Г., Шенброт Г. И. Фауна грызунов Синьцзяно (рец.)//Зоол. журн., 1987. С. 223.
- Соколов В. Е. Систематика млекопитающих. М., 1979. С. 495-499.
- Соколов И. И. Копытные звери//Фауна СССР. Млекопитающие. М.-Л., 1959, т. 1, вып. 3. 640 с.
- Соколов Л. И., Сагитов Н. И. Сырдарьинский желлопатонос//Красная книга СССР. М., 1984,

т. 1. С. 206-207.

Соломатин А. О. К биологии кречетки на Тургайском плато//Фауна и экология куликов. М., 1973б, вып. 1. С. 93-94.

Соломатин А. О. Краткие сообщения о беркуте//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 138.

Соломатин А. О. Краткие сообщения об орлане-белохвосте//Редкие птицы и звери Казахстана. Алма-Ата, 1991. С. 100.

Соломатин А. О. Кулан. М., 1973а. 145 с.

Сопин Л. В. Аргали//Охота и охотничье хозяйство, 1977а, №6. С. 14-17.

Сопин Л. В. Размножение аргали//Редкие виды млекопитающих и их охрана. Мат-лы II Всесоюзн. совещ. М., 1977б. С. 233-234.

Сорушев А. Т., Айтбаева Б. Т. Случай размножения и комфортное поведение трехпалого карликового тушканчика//Сохраним диких животных. Алма-Ата, 1985. С. 110-113.

Спангенберг Е. П. Отряд Голенастые птицы//Птицы Советского Союза. М., 1951а, т. 2. С. 341-475.

Спангенберг Е. П. Отряд Пастушки//Птицы Советского Союза. М., 1951б, т. 3. С. 604-677.

Спивакова Л. В., Плахов К. П. Сурук Мензбира//Красная книга Казахстана. Т.1. Животные. Ч. 1. Позвоночные. Алматы, 1996, «Қонжық». С. 266-267.

Старков И. Д. Биология и разведение соболей и куниц. М., 1947. 130 с.

Степанян Л. С. Конспект орнитологической фауны СССР. М., 1990. 727 с.

Степанян Л. С. Состав и распределение птиц фауны СССР. Неворобьиные. М., 1975. 358 с.

Стогов И. И., Жанабаев М. И. К распространению *Solpingtonus heptneri* в Северных Кызылкумах//Тушканчики фауны СССР. М., 1985. С. 69.

Стрелков П. П. Кожанок Бобринского//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1985, т. 4. С. 226-231.

Стрелков П. П. Редкие виды летучих мышей фауны СССР и их охрана//Редкие млекопитающие фауны СССР. М., 1976. С. 50-66.

Стрелков П. П., Сосновцева В. П., Бабаева Х. Б.

Летучие мыши (Chiroptera) Туркмении//Функциональная морфология и систематика млекопитающих. П., 1978. С. 3-71.

Стрелков П. П., Шаймарданов Р. Т. Новые данные о распространении летучих мышей (Chiroptera) в Казахстане//Тр. ЗИН АН СССР, 1983, т. 119. С. 3-37.

Судиловская А. М. Отряд Журавли//Птицы Советского Союза. М., 1951, т. 2. С. 97-138.

Суслов Ю. В. Краткие сообщения//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 178.

Сушкин П. П. Птицы Советского Алтая. М.-Л., 1938, т. 1-2.

Танасийчук В. С. Ход и нерест проходных сельдей в р. Урал//Тр. Касп. филиала ВНИМОПХ. Астрахань, 1948, т. 10. С. 93-96.

Танасийчук Н. П. Нерестовые миграции волжской многотычинковой сельди//Тр. Касп. басы, филиала ВНИМОПХ. Астрахань, 1948, т. 10. С. 3-82.

Терещенко А. М. (руководитель). Сохранение и устойчивое использование генофонда редких и ценных видов и пород рыб. Раздел: Шардаринское водохранилище//Отчёт о НИР (заключительный). 02.02.02.Н2. Алматы: НИЦ РК, 2005. 63 с.

Тимирханов С. Р., Карпов В. Е. Осетровые на рубеже 21 в.//Астрахань, 2000. 39 с.

Тимофеев В. Н., Варагушин П. С. О распространении саксаульной сойки в Южном Прибалхашье//Орнитология. М., 1968, вып. 9. С. 377.

Тихий М. И. Использование и экология рыб р. Урала в связи с проектом регулирования реки Большая Эмба//Тр. Каз. филиала АН СССР. М., 1938, т. 2, вып. II. С. 259-366.

Трухачев Н. Н. О находке карликового тушканчика в Южном Прибалхашье//Зоол. журн., 1965, т. 44, вып. 9. С. 1428-1429.

Трухачев Н. Н., Бурделов А. С. Новые данные о жирнохвостом карликовом тушканчике//Редкие и исчез. звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 107-109.

Тугаринов А. Я. Пластинчатоклювые//Фауна СССР. Птицы. М., 1941, т. 1, вып. 4. 383 с.

Турдаков А. Ф. О подкаменщиках (рода Cottus) Средней Азии//Известия АН КиргССР. Сер. биол. наук. Т. 1, вып. 4, 1959. С. 125-136.

- Турдаков Ф. А. Рыбы Киргизии. Фрунзе, 1963. 284 с.
- Туркин В. И., Сатунин К. А. Благородный олень//Звери России. М., 1902, т. 2. С. 197-362.
- Устарбеков А. К., Гусейнов А. Д. Морфоэкологическая изменчивость кутума (*Rutilus frisii kutum*) и шемаи (*Chalcalburnus chalcoides*) в реках западной части Среднего Каспия//IX съезд Гидробиол. об-ва РАН: Тез. докл., т. 2. Тольятти, 2006. С. 208.
- Ушаков В. Е. Гнездование и яйца *Numenius tenuirostris* Vieil.//Орнитол. вестник. 1916, № 3. С. 185-187.
- Фадеев В. А. Связь степных орлов с сайгаками в Казахстане//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 125-126.
- Федосенко А. К. Взаимоотношения крупных хищников и копытных в горах юго-востока Казахстана и Южной Сибири//Роль крупных хищников и копытных в биоценозах заповедников. М., 1986а. С. 4-21.
- Федосенко А. К. О смертности устюртского муфлона на Западном чинке Устюрта//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986б. С. 33-36.
- Федосенко А. К. Рысь. Снежный барс//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1982, т. 3, ч. 2. С. 194-203, 222-240.
- Федосенко А. К., Капитонов В. И. Архар//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1983, т. 3, ч. 3. С. 144-209.
- Федосенко А. К. Архар в России и сопредельных странах. М., 2000. 291 с.
- Феоктистов В. М., Феоктистова Т. В. Краткие сообщения о выхухоли//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 59.
- Филь В. И., Афанасьев Ю. Г. Снежный барс юго-востока Казахстана//Редкие виды млекопитающих фауны СССР и их охрана. М., 1973. С. 78-79.
- Флинт В. Е. Операция «Стерх». М., 1981. 152 с.
- Флинт В. Е. Семейство Журавлиные//Птицы СССР. Куробразные. Журавлеобразные. М., 1987. С. 266-334.
- Флинт В. Е., Панченко В. Г. Питомник редких видов журавлей: итоги двухлетней работы и перспективы//Журавли Восточной Азии. Владивосток, 1982.
- Хахин Г. В. Выхухоль//Красная книга СССР. Изд. 2-е. М., 1984. С. 12-13.
- Хахин Г. В., Иванов А. А. Краткие сообщения о выхухоли//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 58.
- Хахин Г. В. Русская выхухоль//Красная книга Российской Федерации. М., 2001. С. 603-605.
- Хахлов В. А. Зайсанская котловина и Тарбагатай. Томск, 1928
- Хроков В. В. Кречетка//Природа, 1978, № 12. С. 92-96.
- Хроков В. В. Кречетка в Тенгиз-Кургальджинской впадине (Центральный Казахстан)//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 231-234.
- Хроков В. В. О питании кречетки в Центральном Казахстане//Мат-лы республ. конфер. молодых ученых. Алма-Ата, 1976, т. 2. С. 438.
- Хроков В. В. Фаунистические находки в Казахстане//Информация рабочей группы по куликам. Владивосток, 1988. С. 41-42.
- Хроков В. В., Андрусенко Н. Н., Жулий В. А. Новое место гнездования саджи в Казахстане//Изв. АН КазССР, сер. биол., 1978, № 2. С. 26-27.
- Хрустов А. В. и др. Организация и сбор яиц дрофы в агроландшафтах//Дрофы и пути их сохранения. М., 1986. С. 116-123.
- Целлариус А. Ю. Поведение и образ жизни серого варана в песчаной пустыне//Природа, 1994. № 5. С. 26-35.
- Цепкин Е. А. Об аральском лососе *Salmo trutta aralensis* Berg // Вопросы ихтиологии. Т. 27, вып. 4, 1987. С. 688-690.
- Цикуленко П. В. К биологии шипа и о мерах его охраны в Сыр-Дарье//Тр. Аральского отд. ВНИМОПХ. 1935, т. 4. С. 115-126.
- Цыба К. П. К биологии белого окуня *Perca schrenkii* Kessler из Алакольских озер//Алакольская впадина и ее озера (Вопр. геогр. Казахстана). Алма-Ата, 1965, вып. 12. С. 280-287.
- Чекменев Д. И. О биологии журавля-красавки в Центральном Казахстане//Тр. Ин-та зоол. АН КазССР. Алма-Ата, 1960, т. 13. С. 142-147.
- Чекменев Д. И. Очерки по биологии колониально гнездящихся птиц оз. Тениз//Тр. Ин-та

зоол. АН КазССР. 1964, т. 24. С. 65-82.

Чернов С. А. Эколого-фаунистический обзор пресмыкающихся юга междуречья Волго-Урал//Тр. зоол. ин-та АН СССР. Л., 1954, т. 16. С. 137-159.

Чибилев А. А. Редкие встречи краснокнижных видов птиц в Оренбургской области//Редкие виды растений и животных Оренбургской области. Оренбург, 1992. С. 67-70.

Чирикова М. А., Дуйсебаева Т. Н., Беялов О. В. Новая находка ящурки *Eremias multiocellata*-комплекса в Казахстане//Биоразнообразии животного мира Казахстана, проблемы сохранения и использования. Алматы, 2007. С. 138-140.

Шаймарданов Р. Т. Белобрюхий стрелоух (*Otopneustes hemprichi*) и азиатская широкоушка (*Borbostello leucomelos*) (*Chiroptera*) в Казахстане//Зоол. журн. М., 1982, т. 2. С. 1765-1766.

Шаймарданов Р. Т. Отряд Рукокрылые (часть)//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1985, т. 4. С. 182-183, 245-248, 254-260.

Шапошников Л. В. О фауне и сообществах птиц Каратау (Орнитологические результаты поездок летом 1926-1927 гг. в горы Каратау)//Бюлл. МОИП, 1931, т. 40, вып. 3-4. С. 406-411.

Шапошников Ф. Д. Барс в Западном Тянь-Шане//Природа, 1956а, № 7. С. 113-114.

Шапошников Ф. Д. Горные бараны Западного Тянь-Шаня//Природа, 1956б, № 1. С. 109-110.

Шапошникова Г. Х. Амурдарьинская форель *Salmo fruflo oxianus* Kessler//Тр. Карело-финск. отд. ВНИОРХ, 1951, т. 3. С. 321-333.

Шевченко В. Л. Степной орел в Северном Прикаспии//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 117-123.

Шевченко В. Л., Дебело П. В. и др. Распространение и численность некоторых редких птиц в Северном Прикаспии//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата, 1977. С. 235-239.

Шевченко В. Л., Дебело П. В. и др. Об орнитофауне Волжско-Уральского междуречья (сообщ. II)//Фауна и экология птиц Казахстана. Алма-Ата, 1993. С. 7-173.

Шенброт Г. И. Карликовые тушканчики//Красная книга СССР. М., 1984а. С. 103.

Шенброт Г. И. Карликовый тушканчик Гептнера//Красная книга СССР. Т. 1. М., 1984б. С. 109.

Шенброт Г. И. Сравнительная экология тушканчиков пустынь Турана//Автореферат канд. дис. М., 1980. 22 с.

Шенброт Г. И., Мазин В. Н. О систематическом положении бледного карликового тушканчика из Южного Прибалхашья//Зоол. журн. 1989, т. 67, вып. 1. С. 155-158.

Шилов М. Н. Заметки о некоторых рептилиях Северного Приаралья//Тр. Ин-та зоол. АН КазССР, 1961, т. 16. С. 170-177.

Шилов М. Н. Новые находки кошек на Устюрте//Бюлл. МОИП, 1962, отд. биол., т. 67, вып. 4. С. 154-155.

Шнитников В. Н. Несколько данных о семиреченском тритоне (*Ranidens sibiricus* Kessl.)//Ежегодник Зоологического музея Академии наук, СПб, 1913. Т. 18, № 53. С. 53-61.

Шнитников В. Н. Пресмыкающиеся Семиречья//Тр. Общества изучения Казахстана. Кызыл-Орда, 1928, т. 8, вып. 3. 85 с.

Шнитников В. Н. Млекопитающие Семиречья. М.-Л., 1936. 323 с.

Шнитников В. Н. Птицы Семиречья. М.-Л., 1949. 665 с.

Шостак А. С. Охотничье хозяйство Джетысу. Алма-Ата, 1927.

Шпилькин А. И. О бадамо-угамской популяции сурка Мензбира//Редкие виды млекопитающих фауны СССР и их охрана. М., 1973. С. 65.

Шубин И. Г. Желтая пеструшка//Красная книга Казахской ССР. Алма-Ата, 1978, ч. 1. С. 39-41.

Шубин И. Г. Новые данные о распространении грызунов в Зайсанской котловине//Зоол. журн., 1967, т. 46, вып. 5. С. 247-249.

Шубин И. Г. О хомячке Пржевальского // Редкие виды млекопитающих СССР и их охрана. М., 1973а. С. 68-69.

Шубин И. Г. Распространение и численность жирнохвостого карликового тушканчика//Редкие виды млекопитающих фауны СССР и их охрана. М., 1973б. С. 71-73.

Шубин И. Г., Исмагилов М. И. Экология кар-

- ликового тушканчика *Solpingotus crossicoudo* в Зайсанской котловине//Зоол. журн., 1969, т. 48, вып. 11. С. 1722-1726.
- Шубин И. Г., Слудский А. А. Желтая пеструшка//Млекопитающие Казахстана. Алма-Ата, 1978, т. 1, ч. 3. С. 291-313.
- Щербак Н. Н. Ящурки Палеарктики. Киев, 1974. 296 с.
- Щербаков Б. В. О некоторых редких птицах на востоке Казахстана//Животный мир Казахстана и проблемы его охраны. Алма-Ата, 1982. С. 201-203.
- Щербаков Б. В., Кочнев А. Г. Краткие сообщения о снежном барсе и скопе//Редкие животные Казахстана. Алма-Ата, 1986. С. 55, 111.
- Щербаков Б. В., Кочнев А. Г. О редких и исчезающих млекопитающих Восточно-Казахстанской области//Животный мир Казахстана и проблемы его охраны. Алма-Ата, 1982. С. 203-204.
- Щербаков Б. В. Карликовый тушканчик в северном Призайсанье//Редкие и исчезающие звери и птицы Казахстана. Алма-Ата: Наука, 1977. С. 115-116.
- Щербина Е. И. Каракал//Красная книга Туркменистана. Ашхабад, 1999. С. 324-325.
- Эрлих Х., Кашкаров Р. Д. Селевиния (*Selevinia betpakdalensis* Belosludov et Bashanov, 1938)//*Selevinia* 2005. Алматы, 2006. С. 7-14.
- Юргенсон П. Б. Лысый барсук или медоед//Млекопитающие Советского Союза. М., 1967, т. 2, ч. 1. С. 804-816.
- Яблонская Е. А. Кормовая база рыб Аральского моря и ее использование//Тр. ВНИРО. М., 1960, т. 43. С. 150-175.
- Яблонский Н. И. На Алтае//Природа и охота. М., 1902, № 10. С. 14-24.
- Яблонский Н. И. Озеро Маркаколь//Природа и охота. М., 1907, № 12. С. 1-10.
- Яковлева И. Д. Пресмыкающиеся Киргизии. Фрунзе, 1964. 269 с.
- Янушко П. А. Заметки по биологии сурка Мензбира [*Mormota Menzbieri* Kaschk.]/Зоол. журн., 1951, т. 30, вып. 6. С. 629-635.
- Янушко П. А. Отчет о работе за 1946 год. Научные фонды заповедника Аксу-Джабаглы, 1946. 13 с.
- Barabanov A. V., Ananjeva N. B. Catalogue of the available scientific species-group names for lizards of the genus *Phrynocephalus* Kaup, 1825 (Reptilia, Sauria, Agamidae)//*Zootaxa*, 2007. Vol. 1399. P. 1-56.
- Bassalayeva, S., Kolbintzev, V., Dujsebajeva, T., Castellano S. Notes on the distribution and natural history of the Middle Asiatic Toad (*Bufo danatensis*) from the Aksu -Dzhabagly Nature Reserve, Western Tien-Shan Mountains//*Advances in Amphibian Research in the Former Soviet Union*, 1998. Vol. 3: 163-177.
- Baumgart W. Eroterungen zur Wanderfalken-Frage. Teil 2//*Der Falke*. Urania-Ferlag. Leipzig, 1985. № 12. S. 402-412.
- Borkin, L. J., Caune, I. A., Pisanetz, E. M., Rozanov Y. M. Karyotype and genome size in the *Bufo viridis* group//Roček, Z. (Ed.). *Studies in Herpetology*, Prague, 1986: 137-142.
- Borkin, L. J., Eremchenko, V. K., Helfenberger, N., Panfilov, A. M., Rosanov Y. M. On the distribution of the diploid, triploid and tetraploid Green Toads (*Bufo viridis* complex) in South-Eastern Kazakhstan//*Russian Journal of Herpetology*, 2001. Vol. 8 (1): 45-53.
- Castellano, S., Giacoma, C., Dujsebajeva, T., Odierna, G., and E. Balletto. Morphometrical and acoustical comparison between diploid and tetraploid green toads//*Biological Journal of Linnean Society*, 1998. Vol. 63: 257-281.
- China Red Data Book of Endangered Animals. Pisces. Science Press, Beijing, Hong Kong, New York, 1998. 248 p. (Красная книга Китая).
- Dolmen, D., Arnekleiv J. V., Kubykin R. A. Habitat and abundance of the Semirechensk Salamandra (*Ranodon sibiricus*) at a site in the Borokhudjir River Valley, Kazakhstan//*Advances in Amphibian Research in the Former Soviet Union*, 1997. Vol. 2. 45-70.
- Dujsebajeva, T., Arifulova, I., Gnidenko, E., and C. Giacoma. The study of the development of Middle Asiatic tetraploid toads (Amphibia: Bufonidae) with notes on some infraspecific and interspecific differences within *Bufo viridis* complex//*Russian Journal of Herpetology*, 2004. Vol. 11 (3): 230-246.
- Dujsebajeva, T., Castellano, S., Giacoma, C., Balletto, E., and G. Odierna. On the distribution of diploid and tetraploid green toad of *Bufo viridis*

- complex (Anura: Bufonidae) in Southern Kazakhstan//Asiatic Herpetological Research, 1997. Vol. 7: 27-31.
- Dujsebajeva, T., Castellano, S., Magni, P., and G. Odierna. New data on distribution of amphibians and reptiles in the Aral Sea Basin and surrounding areas of Kazakhstan. Part I. The Green Toads of *Bufo viridis* complex (Amphibia: Anura)//Selevinia, 2003. C. 60-65.
- Dujsebajeva, T. N., Berezovikov, N. N., Chirikova M. A. Recent status of populations of Central Asian Frog (*Rana asiatica*) in Kazakhstan. 1. *Rana asiatica* in the highland of the Central Tien-Shan Mountains (Southeastern Kazakhstan)//Advances in Amphibian Research in the Former Soviet Union, 2002. Vol. 7: 163-180.
- Evans M. Aspects of the cycle of the Bewick' Swan, based on recognition of individuals at wintering site//Bird Study, 1979, v. 26, № 3.
- Fischer W. Der Wanderfalk. Wittenberg Luthers-tadt; 1973, 150 s.
- Gangloff B. Gangloff L. Zucht und Wiederansiedlung des Weibstorches (*Ciconia ciconia*)//Voliere, 1986, 9, № 2. S. 51-53.
- Glutz von Blotzheim, Bauer K., Bezzel E. Handbuch der Vogel Mitteleuropas. B. 4. Fö/koniformes. Frankfurt am Main, 1979.
- Harrison C. Jungvogel, Eier und Nester. Hamburg und Berlin, 1975. 435 s.
- Helping the White – headed Duck//IWRB News, 1989, № 1. P. 10.
- Jalali B., Molnar K. Occurrence of monogeneans on freshwater fishes in Iran: *Docty/ogyrus* spp. in cultured Iranian fishes//Ada veterinaria Hungarica, 1990, v. 38(4). P. 239-242.
- Kubykin, R.A. The Green Toad on islands in Lake Alakol, Southeastern Kazakhstan//Advances in Amphibian Research in the Former Soviet Union, 1997. Vol. 1: 117-220.
- Kubykin R. A., Dolmen D., Arnekleiv J. V., Mikutovicus D. Influence of cattle-breeding on density of *Ranodon sibiricus* (Hynobiidae) in spawning places (Dzhungazski Alatau Mts.)//Abstractes of the Second Asia Herpetological Meeting. Ashgabat, 1995. P. 35.
- Kuzmin, S. L., Kubykin, R. A., Thiesmeier, B., Greven H. The distribution of the Semirechensk Salamander (*Ranodon sibiricus*): a historical perspective//Advances in Amphibian Research in the Former Soviet Union, 1998. Vol. 3: 1-20.
- Lenk, P., Joger, U., Wink M. Phylogenetic relationships among European ratsnakes of the genus *Elaphe* Fitzinger based on mitochondrial DNA sequence comparisons//Amphibia-Reptilia. 2001. Vol. 22. 329-339.
- Nagy, Z. T., Lawson, R., Joger, U., Wink M. Molecular systematics of racers, whipsnakes and relatives (Reptilia: Colubridae) using mitochondrial and nuclear markers//J. Zool. Syst. Evol. Research, 2004 (42). -P. 223-233.
- Plakhov K. N. Real state of *Mormola Menzbieri* population in Kazakhstan//2-nd International Conference on Marmots (October, 2-6, 1994), Aussois (France), Abstracts, 1994. P. 102-103.
- Schripet M. Aufzucht-daten für den Weibstorch (*Ciconia ciconia*) II Zool. gart., 1984, 54, № 4-5. S. 313-329.
- Stöeck, M., Günther, R., and W. Böhme. Progress towards a taxonomic revision of the Asian *Bufo viridis* group: Current status of nominal taxa and unsolved problems (Amphibia: Anura: Bufonidae)//Zoologische Abhandlungen, 2001. Bn. 51, Nr. 18: 253-319.
- The Asian waterfowl Census//IWRW News, 1989, № 1. P. 10.
- Thorn R. Courtship behaviour fertilization of eggs, and rearing in captivity of the semirechensk salamander *Ranodon sibiricus* Kessler (Amphibia, Caudata)//Russian journal of Herpetology, v. 1, № 1, 1994. P. 86-90.
- Zhang Yin-Sun, He Fen-Qi. A study of the breeding ecology of the Relict Gull *Larus relidus*, in Ordos, Inner Mongolia, China//Forktail, 8, 1993. P. 125-132.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЗЫЛ КІТАБЫНА ЕНГЕН
ОМЫРТҚАЛЫ ЖАНУАРЛАРДЫҢ ТІЗІМІ
(төртінші басылым, қайта өңделген және толықтырылған, 2008)**

**СПИСОК ПОЗВОНОЧНЫХ ЖИВОТНЫХ ЗАНЕСЕННЫХ В КРАСНУЮ КНИГУ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
(четвертое издание, переработанное и дополненное, 2008)**

ДӨНГЕЛЕКАУЫЗДЫЛАР – КРУГЛОРОТЫЕ – CYCLOSTOMATA

Каспий тілтісі – Каспийская минога – *Caspiomyzon wagneri* (Kessler, 1870)

БАЛЫҚТАР – РЫБЫ – PISCES

Сібір бекіресі – Сибирский осётр – *Acipenser baerii* Brandt, 1869

Пілмай (арал және Іле популяциясы) – Шип – *Acipenser nudiventris* Lovetsky, 1828 (аральская и илийская популяции)

Сырдария тасбекіресі – Сырдарьинский лжелопатонос – *Pseudoscaphirhynchus fedtschenkoi* (Kessler, 1872)

Волга көп аталықты майшабағы – Волжская многотычинковая сельдь – *Alosa kessleri volgensis* (Berg, 1913)

Каспий албырты – Каспийский лосось (кумжа) – *Salmo trutta caspius* Kessler, 1877

Арал албырты – Аральский лосось (кумжа) – *Salmo trutta aralensis* Berg, 1908

Таймен – Таймень – *Hucho taimen* Pallas, 1773

Сылан – Нельма – *Stenodus leucichthys nelma* Pallas, 1773

Ақбалық – Белорыбица – *Stenodus leucichthys leucichthys* Guldenstadt, 1772

Күтім – Кутум – *Rutilus frisii kutum* (Kamensky, 1901)

Шортан тектес ақмарқа – Щуковидный жерех (лысач) – *Aspiolucius esocinus* (Kessler, 1874)

Арал қаязы – Аральский усач – *Barbus brachycephalus brachycephalus* Kessler, 1872

Түркістан қаязы – Туркестанский усач – *Barbus capito conocephalus* Kessler, 1872

Іле қарабалығы – Илийская маринка – *Schizothorax argentatus pseudaksaiensis* Herzenstein, 1889 (илийская популяция)

Шу сүйрікканаты – Чуйская остролучка – *Sapoetobrama kuschakewitschi orientalis* G. Nikolsky, 1934

Балқаш алабұғасы – Балхашский окунь – *Perca schrenki* Kessler, 1874 (балхаш-илийская популяция)

Шатқалдық тас тасалағыш – Чаткальский подкаменщик – *Cottus jahartensis* Berg, 1916

КЛАСС ҚОСМЕКЕНДІЛЕР – ЗЕМНОВОДНЫЕ – AMPHIBIA

Жетісу бақатісі – Семиреченский лягушкозуб – *Ranodon sibiricus* Kessler 1866

Қызылаяқ бақа – Сибирская лягушка – *Rana amurensis* Boulenger, 1886

Даната құрбақасы – Данатинская жаба – *Bufo danatensis* Pisanets, 1978

КЛАСС БАУЫРЫМЕН ЖОРФАЛАУШЫЛАР – ПРЕСМЫКАЮЩИЕСЯ – REPTILIA

- Шұбар батбат кесіртке – Пестрая круглоголовка – *Phrynocephalus versicolor* Strauch, 1876
Зайсан батбаты – Зайсанская круглоголовка – *Phrynocephalus melanurus* Eichwald, 1831
Кесел – Варан – *Varanus griseus* (Daudin, 1803)
Сары бауыр кесіртке – Желтопузик – *Pseudopus apodus* (Pallas, 1775)
Үлкен көз кесіртке – Глазчатая ящурка – *Eremias multiocellata* Günther, 1872
Шұбар кесіртке – Центральноазиатская ящурка – *Eremias vermiculata* Blandford, 1875
Жолақты абжылан – Полосатый полоз – *Coluber spinalis* Peters, 1866
Қызылжолақ абжылан – Краснополосый полоз – *Coluber rhodorhachis* Jan, 1865
Сарықұрсақ абжылан – Желтобрюхий полоз – *Coluber caspius* (Gmelin, 1779)
Төртжолақты абжылан – Четырехполосый полоз – *Elaphe quatuorlineata* (Lacépède, 1789)

КЛАСС ҚҰСТАР – ПТИЦЫ – AVES

- Қызғылт бірқазан – Розовый пеликан – *Pelecanus onocrotalus* Linnaeus, 1758
Бұйра бірқазан – Кудрявый пеликан – *Pelecanus crispus* Bruch, 1832
Сарықұтан – Желтая цапля – *Ardeola ralloides* Scopoli, 1769
Кішкене ақ құтан – Малая белая цапля – *Egretta garzetta* Linnaeus, 1766
Жалбағай, қалбағай – Колпица – *Platalea leucorodia* Linnaeus, 1758
Қарабай – Каравайка – *Plegadis falcinellus* Linnaeus, 1766
Түркістан ақ дегелегі – Туркестанский белый аист – *Ciconia ciconia asiatica* Severtzov, 1872
Қара дегелек – Черный аист – *Ciconia nigra* Linnaeus, 1758
Қоқиқаз – Фламинго – *Phoenicopterus roseus* Pallas, 1811
Шикылдақ қаз – Гусь-пискулька – *Anser erythropus* Linnaeus, 1758
Қызылжемсаулы қарашақаз – Краснозобая казарка – *Rufibrenta ruficollis* Pallas, 1769
Құтұмсық қаз – Гусь-сухонос – *Cygnopsis cygnoides* Linnaeus, 1758
Сұңкылдақ аққу – Лебедь-кликун – *Cygnus cygnus* Linnaeus, 1758
Кіші аққу – Малый лебедь – *Cygnus bewickii* Jarrel, 1830
Мөрмөр шүрегей – Мраморный чирок – *Anas angustirostris* Menetries, 1832
Алакөз қаралаүйрек – Белоглазая чернеть – *Aythya nyroca* Guldenstadt, 1770
Дөңтұмсық тұрпан – Горбоносый тұрпан – *Melanitta deglandi* Bonaparte, 1850
Қара тұрпан – Черный тұрпан – *Melanitta fusca* Linnaeus, 1758
Ақбас үйрек – Савка – *Oxyura leucoccephala*, Scopoli, 1769
Балықшы түйғын – Скопа – *Pandion haliaetus* Linnaeus, 1758
Жыланшы қыран – Змеяд – *Circus gallicus* Gmelin, 1788
Бақалтақ қыран – Орел-карлик – *Hieraaetus pennatus* Gmelin, 1788
Дала қыраны – Степной орел – *Aquila nipalensis* (Hodgson, 1838)
Қарақұс – Могильник – *Aquila heliaca* Savigny, 1809
Бүркіт – Беркут – *Aquila chrysaetos* Linnaeus, 1758

Акиык субүркіт – Орлан-долгохвост – *Haliaeetus leucoryphus* Pallas, 1771
 Аккүйрык субүркіт – Орлан-белохвост – *Haliaeetus albicilla* Linnaeus, 1758
 Сакалтай – Бородач – *Gypaetus barbatus* Linnaeus, 1758
 Жүртшы – Стервятник – *Neophron percnopterus* Linnaeus, 1758
 Күмай – Кумай – *Gyps himalayensis* Hume, 1869
 Аксұңкар – Кречет – *Falco rusticolus* Linnaeus, 1758
 Ителгі – Балобан – *Falco cherrug* Gray, 1834
 Бидайық – Шахин – *Falco pelegrinoides* Temminck, 1829
 Лашын – Сапсан – *Falco peregrinus* Tunstall, 1771
 Алтай ұлары – Алтайский улар – *Tetraogallus altaicus* Gebler, 1836
 Актырна – Стерх – *Grus leucogeranus* Pallas, 1773
 Таз тырна – Серый журавль – *Grus grus* Linnaeus, 1758
 Ақбас тырна – Журавль-красавка – *Anthropoides virgo* Linnaeus, 1758
 Көнмандай – Султанка – *Porphyrio porphyrio* Linnaeus, 1758
 Дуадак – Дрофа – *Otis tarda* Linnaeus, 1758
 Безгелдек – Стрепет – *Otis tetrax* Linnaeus, 1758
 Жек дуадак – Джек – *Chlamydotis undulata* Jacquin, 1784
 Тарғақ – Кречетка – *Chettusia gregaria* Pallas, 1771
 Орақтұмсық – Серпоклюв – *Ibidorhyncha struthersii* Vigors, 1832
 Кіші шалшықшы құс – Кроншнеп-малютка – *Numenius minutus* Gould, 1840
 Сүйір тұмсықты шалшықшы – Тонкоклювый кроншнеп – *Numenius tenuirostris* Vieillot, 1817
 Азиялық тарбақ шырғалақ – Азиатский бекасовидный веретенник – *Limnodromus semipalmatus* Blyth, 1848
 Қарабас өгіз шағала – Черноголовый хохотун – *Larus ichthyaetus* Pallas, 1733
 Қарамойнақ шағала – Реликтовая чайка – *Larus relictus* Lonnberg, 1931
 Қарабауыр бұлдырық – Чернобрюхий рябок – *Pterocles orientalis* Linnaeus, 1758
 Ақбауыр бұлдырық – Белобрюхий рябок – *Pterocles alchata* Linnaeus, 1758
 Ұбақ, қолаңтөс – Саджа – *Syrnhetes paradoxus* Pallas, 1773
 Қоңыр кептер – Бурый голубь – *Columba eversmanni* Bonaparte, 1856
 Үкі – Филин – *Bubo bubo* Linnaeus, 1758
 Іле жорғаторғайы – Илийская саксаульная сойка – *Podoces panderi ilensis* Menzbier et Schnitnikov, 1915
 Көкқұс – Синяя птица – *Myophonus caeruleus* Scopoli, 1786
 Үлкен құралай – Большая чечевица – *Carpodacus rubicilla* Guldenstadt, 1775

КЛАСС СҮТҚОРЕКТІЛЕР – МЛЕКОПИТАЮЩИЕ – МАММАЛИА

Көптісті жертесер – Белозубка-малютка – *Suncus etruscus* Savi, 1822
 Жұпар тышқан – Выхухоль – *Desmana moschata* Linnaeus, 1758
 Иконников жарқанаты – Ночница Иконникова – *Myotis ikonnikovi* Ognev, 1911
 Азия жалпаққұлақты жарқанаты – Азиатская широкоушка – *Barbastella leucomelas* Cretzshmar, 1826
 Бобринский жарқанаты – Кожанок Бобринского – *Eptesicus bобринский* Kuzyakin, 1935

Ақбауыр жарқанат – Белобрюхий стрелоух – *Otonycteris hemprichi* Peters, 1859
 Бүрме ерінді жарқанат – Широкоухий складчатогуб – *Tadarida teniotis* Rafinesque, 1814
 Мензбир суыры – Сурок Мензбира – *Marmota menzibieri* Kaschkarov, 1925
 Үнді жайрасы – Индийский дикобраз – *Hystrix indica* Kerr, 1792
 Жалман – Селевиния – *Selevinia betpakdalensis* Belosludov et Bazhanov, 1938
 Бессаусақты ергежейлі қосаяқ-Пятипалый карликовый тушканчик – *Cardiocranius paradoxus* Satunin, 1902
 Гептнер ергежейлі қосаяғы – Карликовый тушканчик Гептнера – *Salpingotus heptneri* Vorontzov et Smirnov, 1969
 Ергежейлі боз қосаяқ – Бледный карликовый тушканчик – *Salpingotus pallidus* Vorontzov et Shenbrot, 1984
 Ергежейлі майкүйрық қосаяқ – Жирнохвостый карликовый тушканчик – *Salpingotus crassicauda* Vinogradov, 1924
 Үлкен көртышқан – Гигантский слепыш – *Spalax giganteus* Nehring, 1897
 Роборовский атжалманы – Хомячок Роборовского – *Phodopus roborovskii* Satynin, 1903
 Сары алақаржын – Желтая пеструшка – *Lagurus luteus* Eversmann, 1840
 Қызыл қасқыр – Красный волк – *Cuon alpinus* Pallas, 1811
 Тяньшань қоңыр аюы – Тянь-шанский бурый медведь – *Ursus arctos isabellinus* Horsfield, 1826
 Тас сусары – Каменная куница – *Martes foina* Erxleben, 1777
 Орман сусары – Лесная куница – *Martes martes* Linnaeus, 1758
 Еуропа күзені – Европейская норка – *Mustela lutreola* Linnaeus, 1761
 Шұбар күзен – Перевязка – *Vormela peregusna* G黤ldenstaedt, 1770
 Балжегіш аю – Медоед – *Mellivora capensis* Schreber, 1776
 Орта Азиялық өзен кәмшаты – Среднеазиатская речная выдра – *Lutra lutra seistanica* Birula, 1912
 Қабылан – Гепард – *Acinonyx jubatus* Schreber, 1776
 Шағыл мысығы – Барханный кот – *Felis margarita* Loche, 1858
 Сабаншы – Манул – *Felis (Otocolobus) manul* Pallas, 1776
 Қарақал – Каракал – *Lynx caracal* Schreber, 1776
 Орта Азия, немесе Түркістан сілеусіні – Туркестанская рысь – *Lynx lynx isabellinus* Blyth, 1847
 Барыс – Снежный барс – *Uncia uncia* Schreber, 1775
 Түркімен құланы – Туркменский кулан – *Equus hemionus onager* Boddaert, 1785
 Тоғай кермаралы – Тугайный благородный олень – *Cervus elaphus bactrianus*, Lydekker, 1900
 Қарақұйрық – Джейран – *Gazella subgutturosa* G黤ldenstaedt, 1780
 Үстірт арқары – Устюртский горный баран – *Ovis vignei arcal* Eversmann, 1850
 Алтай арқары – Алтайский горный баран – *Ovis ammon ammon* Linnaeus, 1758
 Қызылқұм арқары – Кызылкумский горный баран – *Ovis ammon severtzovi* Nasonov, 1914
 Қазақстан арқары – Казахстанский горный баран – *Ovis ammon collium* Severtzov, 1873
 Тянь-Шань арқары – Тянь-шаньский горный баран – *Ovis ammon karelini* Severtzov, 1873
 Қаратау арқары – Каратауский горный баран – *Ovis ammon nigrimontana* Severtzov, 1873

ҚАЗАҚША АТАУЛАРДЫҢ КӨРСЕТКІШІ

УКАЗАТЕЛЬ КАЗАХСКИХ НАЗВАНИЙ INDEX OF KAZAK NAMES

Азия жалпаққұлақты жарқанаты	206	Ергежейлі майқұйрық қосаяқ	226
Азиялық тарбақ шырғалақ	176	Еуропа күзені	242
Ақ ләйлік	104	Жалбағай, қалбағай	94
Ақсұңқар	144	Жалман	218
Ақтырна	154	Жетісу бақатісі	56
Ақбалық	36	Жолақты абжылан	74
Ақбас тырна	158	Жек дуадақ	166
Ақбас үйрек	120	Жұмырбас шұбар кесіртке	70
Ақбауыр бұлдырық	184	Жұпар	202
Ақбауыр жарқанат	210	Жұртшы	140
Ақиық субүркіт	134	Жыланшы қыран	124
Аққұйрықты субүркіт	136	Зайсан батбаты	64
Алакөз қарала үйрек	114	Зайсан жұмырбас кесірткесі	72
Алтай арқары	270	Иконников жарқанаты	204
Алтай ұлары	152	Ителгі	146
Арал албырты	30	Каспий албырты	28
Арал қаязы	42	Каспий тілтісі	18
Бақалтақ қыран	126	Кесел	66
Балжегіш аю	246	Көкқұс	194
Балқаш алабұғасы	50	Көкмаңдай	160
Балықшы түйғын	122	Көптісті жертесер	210
Барыс	260	Күтім	38
Безгелдек	164	Кіші аққу	110
Бессаусақты ергежейлі қосаяқ	220	Кішкене аққұтан	90
Бидайық	148	Қабылан	250
Бобринский жарқанаты	208	Қазақстан арқары	274
Бұйра бірқазан	86	Қара дегелік	98
Бүркіт	132	Қарамойнақ шағала	180
Бұрме ерінді жарқанат	212	Қара тұрпан	118
Волга майшабағы	26	Қарабай	94
Гептнер ергежейлі қосаяғы	222	Қарабас өгіз шағала	178
Дала қыраны	128	Қарабауыр бұлдырық	182
Данатин күрбақасы	58	Қарақал	256
Дөңтұмсық тұрпан	116	Қарақұйрық	266
Дуадақ	162	Қаратау арқары	278
Ергежейлі боз қосаяқ	224	Қарақұс	130
		Қокиказ	100

Қоңыр кептер	188	Сарықұрсақ абжылан	78
Құмай	142	Сұңқылдақ аққу	108
Қіші шалшықшы құс	172	Сылан	34
Қутұмсық қаз	106	Сырдария тасбекіресі	24
Қызғылт бірқазан	84		
Қызылаяқ бақа	60	Тазтырна	156
Қызыл қасқыр	234	Таймен	32
Қызылжемсаулы қарашақаз	104	Тарғақ	168
Қызылжолақ абжылан	76	Тәуекел (жалбағай, қалбағай)	100
Қызылқұм арқары	272	Теңге балығы (арал қаязы)	50
Қылаңтөс (кылқұйрық бұлдырық)	192	Теңге балығы (түркістан қаязы)	52
Қылқұйрық бұлдырық (қылаңтөс)	192	Тоғай кермаралы	264
Қытай қазы (қутұмсық)	112	Төрт жолақты абжылан	80
		Түркмен құланы	262
Лашын	150	Түркстан қаязы	44
		Тянь-Шань арқары	276
Мәрмәр шүрегей	112	Тянь-Шань қоңыр аюы	236
Мензбир суыр	214		
		Шағыл мысығы	252
Орақтұмсық	170	Шатқалдық тас тасалағыш	52
Орман сусары	240	Шитұмсық шалшықшы	180
Орта Азиялық өзен кәмшаты	248	Шортан тектес ақмарқа	40
Орта Азиялық, Түркстан сілеусіні	244	Шу сүйірікқанаты	48
Орта Азия тас сусары	224	Шұбар кесіртке	72
Осман немесе көкбас	54	Шұбар күзен	244
Пілмай	22	Үкі	190
		Үлкен көз кесіртке	70
Роборовский атжалманы	230	Үлкен көртышқан	228
		Үлкен құралай	196
Сабаншы	254	Үнді жайрасы	216
Сақалтай	138	Үстірт арқары	268
Сары алақоржын	232		
Сары жылан	76	Іле жорға торғайы	192
Сары құтан	88	Іле қарабалығы	46
Сары бауыр кесіртке	68		

УКАЗАТЕЛЬ РУССКИХ НАЗВАНИЙ

ОРЫСША АТАУЛАРДЫҢ КӨРСЕТКІШІ INDEX OF RUSSIAN NAMES

Азиатская широкоушка	206	Желтопузик	68
Азиатский бекасовидный веретенник	176	Жирнохвостый карликовый тушканчик ...	226
Алтайский горный баран	270	Журавль-красавка	158
Аральский лосось (кумжа)	30	Зайсанская круглоголовка	64
Алтайский улар	152	Змеяд	124
Аральский усач	42		
		Илийская маринка	46
Балобан	146	Илийская саксаульная сойка	192
Балхашский окунь	50	Индийский дикобраз	216
Барханный кот	252		
Белобрюхий рябок	184	Казахстанский горный баран	274
Белобрюхий стрелоух	210	Каменная куница	238
Белоглазая чернеть	114	Каравайка	94
Белозубка-малютка	210	Каракал	256
Белорыбица	36	Каратауский горный баран	278
Беркут	132	Карликовый тушканчик Гептнера	222
Бледный карликовый тушканчик	224	Каспийская минога	18
Большая чечевица	196	Каспийский лосось (кумжа)	28
Бородач	138	Кожанок Бобринского	208
Бурый голубь	188	Колпица	92
		Краснозобая казарка	104
Волжская многотычинковая сельдь	26	Краснополосый полоз	76
Выухоль	202	Красный волк	234
		Кречет	144
Гепард	250	Кречетка	168
Гигантский слепыш	228	Кроншнеп-малютка	172
Глазчатая ящурка	70	Кудрявый пеликан	86
Горбоносый турпан	116	Кумай	142
		Кутум	38
Данатинская жаба	58	Кызылкумский горный баран	272
Джейран	266		
Джек	166	Лебедь-кликун	108
Дрофа	162	Лесная куница	240
		Лысач (щуковидный жерех)	40
Европейская норка	242		
		Малая белая цапля	90
Желтая пеструшка	232	Малый лебедь	110
Желтая цапля	88	Манул	254
Желтобрюхий полоз	78		

Медоед	246	Султанка	160
Могильник	130	Сурок Мензбира	214
Мраморный чирок	112	Сухонос	106
Нельма	34	Сырдарьинский лжелопатонос	24
Ночница Иконникова	204	Таймень	32
Орел-карлик	126	Тонкоклювый кроншнеп	174
Орлан-белохвост	136	Тугайный благородный олень	264
Орлан-долгохвост	134	Туркестанская рысь	258
Перевязка	244	Туркестанский белый аист	96
Пестрая круглоголовка	62	Туркестанский усач	44
Полосатый полоз	74	Туркменский кулан	262
Пятипалый карликовый тушканчик	220	Тянь-шаньский бурый медведь	236
Реликтовая чайка	180	Тянь-шаньский горный баран	276
Розовый пеликан	84	Устюртский горный баран	268
Савка	120	Филин	190
Саджа	186	Фламинго	100
Сапсан	150	Хомячок Роборовского	230
Селевиния	218	Центральноазиатская ящурка	72
Семиреченский лягушкозуб	56	Чернобрюхий рябок	182
Серпоклюв	170	Черноголовый хохотун	178
Серый варан	66	Черный аист	98
Серый журавль	156	Черный турпан	118
Сибирская лягушка	60	Четырехполосый полоз	80
Синяя птица	194	Чуйская остролучка	48
Скопа	122	Шахин	148
Снежный барс	260	Шип	22
Среднеазиатская речная выдра	248	Широкоухий складчатогуб	212
Степной орел	128	Щуковидный жерех (лысач)	40
Стервятник	140		
Стерх	154		
Стрепет	164		

УКАЗАТЕЛЬ ЛАТИНСКИХ НАЗВАНИЙ

ЛАТЫНША АТАУЛАРДЫҢ КӨРСЕТКІШІ INDEX OF LATIN NAMES

<i>Acinonyx jubatus</i>	236	<i>Egretta garzetta</i>	98
<i>Acipenser nudiiventris</i>	32	<i>Elaphe quatuorlineata</i>	88
<i>Alosa kessleri volgensis</i>	34	<i>Eptesicus bobrinskii</i>	214
<i>Anas angustirostris</i>	118	<i>Equus hemionus onager</i>	248
<i>Anthropoides virgo</i>	164	<i>Eremias multiocellata</i>	78
<i>Aquila chrysaëtus</i>	138	<i>Eremias vermiculata</i>	80
<i>Aquila heliaca</i>	136	<i>Falco cherrug</i>	152
<i>Aquila rapax</i>	134	<i>Falco pelegrinoides</i>	154
<i>Ardeola ralloides</i>	96	<i>Falco peregrinus</i>	156
<i>Aspiolucius esocinus</i>	48	<i>Falco rusticolus</i>	150
<i>Aythya nyroca</i>	120	<i>Felis manul</i>	240
<i>Barbastella leucomelas</i>	212	<i>Felis margarita</i>	238
<i>Barbus brachycephalus brachycephalus</i>	50	<i>Gazella subgutturosa</i>	252
<i>Barbus capito conocephalus</i>	52	<i>Grus grus</i>	162
<i>Bubo bubo</i>	196	<i>Grus leucogeranus</i>	160
<i>Bufo danatensis</i>	64	<i>Gypaëtus barbatus</i>	144
<i>Capoetobrama kuschakewitschi orientalis</i>	56	<i>Gyps himalayensis</i>	148
<i>Cardiocranius paradoxus</i>	272	<i>Haliaeetus albicilla</i>	142
<i>Carpodacus rubicilla</i>	202	<i>Haliaeetus leucoryphus</i>	140
<i>Caspiomyzon wagneri</i>	28	<i>Hieraetus pennatus</i>	132
<i>Cervus elaphus bactrianus</i>	250	<i>Hucho taimen</i>	40
<i>Chettusia gregaria</i>	174	<i>Hystrix indica</i>	268
<i>Chlamydotis undulata</i>	172	<i>Ibidorhyncha struthersii</i>	176
<i>Ciconia ciconia asiatica</i>	104	<i>Lagurus luteus</i>	284
<i>Ciconia nigra</i>	106	<i>Larus ichthyaëtus</i>	184
<i>Circaëtus gallicus</i>	130	<i>Larus relictus</i>	186
<i>Coluber caspius</i>	86	<i>Limnodromus semipalmatus</i>	182
<i>Coluber rhodorhachis</i>	84	<i>Lutra lutra seistanica</i>	234
<i>Coluber spinalis</i>	82	<i>Lynx caracal</i>	242
<i>Columba eversmanni</i>	194	<i>Lynx lynx isabellinus</i>	244
<i>Cuon alpinus</i>	220	<i>Marmota menzbieri</i>	266
<i>Cygnopsis cygnoides</i>	112	<i>Martes foina</i>	224
<i>Cygnus bewickii</i>	116	<i>Martes martes</i>	226
<i>Cygnus cygnus</i>	114		
<i>Desmana moschata</i>	208		

Melanitta deglandi	122	Podoces panderi ilensis	198
Melanitta fusca	124	Porphyrio porphyrio	166
Mellivora capensis	232	Pseudoscaphirhynchus fedtschenkoi	30
Mustela lutreola	228	Pterocles alchata	190
Myophonus coeruleus	200	Pterocles orientalis	188
Myotis ikonnikovi	210		
		Rana asiatica	66
Neophron percnopterus	146	Ranodon sibiricus	62
Numenius minutus	178	Rufibrenta ruficollis	110
Numenius tenuirostris	180	Rutilus frisii kutum	46
Ophisaurus apodus	76	Salmo trutta aralensis	38
Otis tarda	168	Salmo trutta caspius	36
Otis tetrax	170	Salpingotus crassicauda	278
Otonycteris hemprichi	216	Salpingotus heptneri	274
Ovis ammon ammon	256	Salpingotus pallidus	276
Ovis ammon collium	260	Schizothorax argentatus pseudaksaiensis	54
Ovis ammon karelini	262	Selevinia betpakdalensis	270
Ovis ammon nigrimontana	264	Spalax giganteus	280
Ovis ammon severtzovi	258	Stenodus leucichthys leucichthys	44
Ovis vignei arkal	254	Stenodus leucichthys nelma	42
Oxyura leucocephala	126	Suncus etruscus	206
		Syrrhaptes paradoxus	192
Pandion haliaëtus	128		
Pelecanus crispus	94	Tadarida teniotis	218
Pelecanus onocrotalus	92	Tetraogallus altaicus	158
Perca schrenki	58		
Phodopus roborovskii	282	Uncia uncia	246
Phoenicopterus roseus	108	Ursus arctos isabellinus	222
Phrynocephalus melanurus	72		
Phrynocephalus versicolor	70	Varanus griseus	74
Platalea leucorodia	100	Vormela peregusna	230
Plegadis falcinellus	102		

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫНАН

ОТ РЕДКОЛЛЕГИИ 5

КІРІСПЕ 9

ВВЕДЕНИЕ 12

ДӨНГЕЛЕКАУЫЗДЫЛАР ЖӘНЕ БАЛЫҚТАР

КРУГЛОРОТЫЕ И РЫБЫ 17

ҚОСМЕКЕНДІЛЕР ЖӘНЕ БАУЫРЫМЕН ЖОРҒАЛАУШЫЛАР

ЗЕМНОВОДНЫЕ И ПРЕСМЫКАЮЩИЕСЯ 55

ҚҰСТАР

ПТИЦЫ 83

СҮТҚОРЕКТІЛЕР

МЛЕКОПИТАЮЩИЕ 199

Библиография 280

Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енген омыртқалы жануарлардың тізімі

Список позвоночных животных, занесенных в Красную книгу Республики Казахстан 309

Қазақша атаулардың көрсеткіші 313

Указатель русских названий 315

Латынша атаулардың көрсеткіші

Указатель латинских названий 317

Солтүстік Каспийді зерттеу және қорғау

1993 жылдан бері Солтүстік Каспий бойынша Өнімді бөлісу туралы келісім шеңберінде құрылған консорциумның атынан оператор қызметін атқарып жүрген компаниялар ғалымдар мен ғылыми ұйымдардың көмегімен қоршаған ортаның негізгі элементтерінің қазіргі қалпын, соның ішінде теңіз суының сапасын, теңіз түбіндегі шөгінділердің құрамын, флора мен фауна түрлерінің таралуы мен санын бағалау мақсатында әртүрлі экологиялық зерттеу жұмыстарын жүргізіп келеді.

Экологиялық зерттеу жұмыстары теңізде көктем және күз мезгілінде жүргізіледі. Зерттеулер барысында түптік шөгінділердің, топырақтың, судың, фитопланктон мен биотаның сынамалары алынады. Теңіздегі сынама алу жұмыстары 900-ден астам экологиялық стансаларда жүзеге асырылуда. Экологиялық зерттеулер құрлықта да, нақтырақ айтқанда, Компанияның өндірістік операциялары жүргізілетін аймақтарда да жүргізілуде.

Зерттеулерге қатысқан қазақстандық ғылыми ұйымдардың ішінен Ұлттық Ғылыми академиясының (1999 жылдан бастап Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің құрамында) химия, ядролық физика, зоология, ботаника және фитоинтродукция, микробиология және вирусология институттарын, сондай-ақ Балық шаруашылығының ғылыми-өндірістік орталығын, «Қазгидромет» РМК және т.б. ұйымдарды атап өтуге болады. Аталған ұйымдардың мамандары жазықтағы зерттеу жұмыстарына қатысып қана қоймай, сонымен қатар сараптау және кеңес беру арқылы көмек көрсетті.

Маусымдық және басқа да зерттеу жұмыстары кезінде жиналған деректер географиялық ақпарат жүйесіне қосылған арнайы дерекқорға енгізіледі. Бұндай деректер карталарды жасауға және түрлі ғылыми зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді. Осының нәтижесінде өңірде көп жылдар бойы бақыланған кез келген табиғи және техногенді өзгерістердің дерекқорын құруға мүмкіндік беріледі. 2008 жылы Каспий теңізінің солтүстік-шығыс бөлігінің экологиялық сезімталдығы картасы жарияланды (мәтін блогын қараңыз). Картада компанияның дерекқорында соңғы он үш жыл бойы жиналған ғылыми деректердің басым бөлігі көрсетілген.

Бұл карта – компанияның теңіз жағалауы аймағында жүргізіліп жатырған жұмыстарын нәтижелі түрде басқарылуын қамтамасыз етуге арналған құнды құрал. Сонымен қатар, қажет болған жағдайда, бұл картаны жергілікті және өңірлік деңгейдегі даму саясатына енгізуге болады. Қазақстан Республикасының сулы-батпақты алқаптары мен тиісті теңіз жағалауында орналасқан шектес аймақтары негізінде ұлттық табиғи саябағын ашып, экологиялық туризмді дамытуға зор мүмкіндіктер баршылық. Жергілікті экономиканы одан әрі дамытып, әртараптандыру және оның мұнай мен газ өнеркәсібіне тәуелді болуын азайтуға құстарды бақылау, спорттық балық аулау, ат және желкенді спорты, сонымен қатар каноэда ескек есу секілді қызмет түрлерін алға тартуға болады.

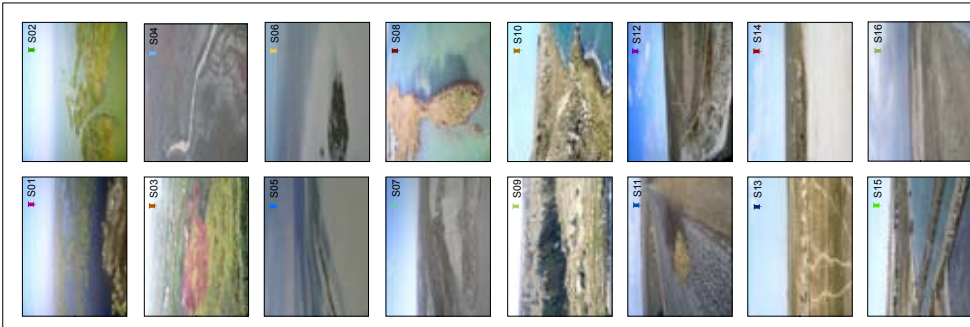
«Аджип ҚКО» компаниясы туралы

«Эни» компаниясының еншілес кәсіпорны болып танылатын «Аджип ҚКО» компаниясы өз жұмыстарын 1997 жылы қол қойылған Солтүстік Каспий бойынша Өнімді бөлісу туралы келісімнің негізінде «Норт Каспиэн Оперейтинг Компани (НКОК)» компаниясымен жасасқан агенттік келісімнің шеңберінде атқаруда.

«Аджип ҚКО» компаниясы өндіріс қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және қоршаған ортаны қорғауға қатысты ең жоғарғы халықаралық стандарттарды ұстана отырып, теңіздегі Қашаған кен орнын игеру жобасының 1-кезеңін (Тәжірибелі-өнеркәсіптік игеру бағдарламасы) жүзеге асыруға, сондай-ақ алғашқы комерциялық мұнай көлемін бастап өндіруге жауапты.

Сонымен қатар, «Аджип ҚКО» компаниясы Қашаған кен орнын игеру жобасының 2-кезеңіне қатысты құрлық кешенінің жобасын жүзеге асыруға жауапты.

Каспийдің солтүстік-шығыс жағалау сызығы

Сегменттер белгілеуі және сызық бойындағы 2009 жылғы сипаттамасы

Сегмент	Сызық бойындағы сипаттамасы
S01	Сызық бойындағы сипаттамасы
S02	Сызық бойындағы сипаттамасы
S03	Сызық бойындағы сипаттамасы
S04	Сызық бойындағы сипаттамасы
S05	Сызық бойындағы сипаттамасы
S06	Сызық бойындағы сипаттамасы
S07	Сызық бойындағы сипаттамасы
S08	Сызық бойындағы сипаттамасы
S09	Сызық бойындағы сипаттамасы
S10	Сызық бойындағы сипаттамасы
S11	Сызық бойындағы сипаттамасы
S12	Сызық бойындағы сипаттамасы
S13	Сызық бойындағы сипаттамасы
S14	Сызық бойындағы сипаттамасы
S15	Сызық бойындағы сипаттамасы
S16	Сызық бойындағы сипаттамасы

2009 Қоршаған ортаның сезімталдығы

Шартты белгілер

- Қала
- «Болашақ» ауылы
- Флора
- Қызыл кітап үлестіруі
- Құстардың мекендеген орны
- Хайуанлардың мекендеген орны
- Жағалау саясиының фотосуреттері
- Құс шаруашылығы
- Икебана (и)
- Магистралдың тас жол
- Құсалық жол
- Темір жол
- Өзен
- Құсыр
- Кен орнының шегі
- Балық шаруашылығы
- Бұрқаттардың үлестіруі
- Ересек итбалықтар
- Жас итбалықтар
- Ересеке экологиялық талаптар аймағы

Жағалау сызығы

Қоршаған ортаның сезімталдығының көрсеткіші
1 = ең төменгі 10 = ең жоғары

- 1 Ашық жартастар құрдыры
- 2 Төсемді тау жыныстарының аймақ
- 3 Нығыздалмаған шеңберлердегі эрозиялық керткіштер
- 4 Құмды жөзделер
- 5 Құмды жөзделер
- 6 Ири қалың тасты тау қалыңдары / Алабы
- 6а Құрышық тасты қалыңдар
- 6б Тас құрылындары
- 7 Заманданған сулы сарылар
- 8а Қорытпаған жартастар жөзделер
- 8б Қорытпаған қатты жасанды құрылындар
- 9а Сымдықты және балдырлы балшықтар
- 9б Ықты құрылған және жалындар
- 10а Балтақаршаң-шаланды балтақ соры
- 10б Қызылсор, ми балтақ

Бейне деректерінің көзі: 2009 MODIS USCS

АКЦ	РТ/ӨБ/ӘО	Мәселенің атауы	Масштабы	С.С.	АТ	М.С.	Т.С.
Бейне	Түр	Мәселенің атауы	Масштабы	С.С.	АТ	М.С.	Т.С.

Жылғы өлшеулер

Құжат анықтамасы: Қоршаған ортаның сезімталдығы
 Проекция: UTM
 Сиренің: ДЖ-1984
 Дәрежелер: ДЖ-1984
 1:800,000 (саясиы мен А) мененде әр түрленген
 аяқталды және дәресің төп белгілемесі.

1:800 000 0 15 30 60 Километр

Құжаттың нөмірі: NOC03.00.000.ЖС.І.СМ.001.001

Бейне: 1 Бейне 1 бейне

Изучение и сохранение Северного Каспия

С 1993 года компании-операторы, действующие от имени консорциума в рамках Соглашения о разделе продукции по Северному Каспию, ведут совместную работу с учеными и научными организациями по проведению фоновых экологических исследований. Данные исследования позволяют оценивать текущее состояние основных компонентов окружающей среды, включая качество морской воды, состав донных отложений, распространение и популяцию представителей фауны и флоры.

В весенний и осенний периоды проводятся морские экологические исследования с отбором проб донных отложений, грунта, воды, фитопланктона и биоты. Отбор проб на море выполняется на более чем 900 экологических станциях. Экологические исследования также осуществляются и на суше – в местах производственных операций Компании.

Среди казахстанских научных учреждений, участвовавших в проведении исследований, можно отметить институты химии, ядерной физики, зоологии, ботаники и фитоинтродукции, микробиологии и вирусологии Национальной Академии наук (в составе Министерства образования и науки Республики Казахстан с 1999г.), а также научно-производственный центр рыбного хозяйства, РГП «Казгидромет» и т.д. Специалисты данных учреждений не только принимали участие в полевых изысканиях, но и обеспечивали экспертно-консультационную поддержку.

Собранные в ходе сезонных и других исследовательских работ данные вносятся в специальную базу, привязанную к географической информационной системе. Эти данные позволяют составлять карты и проводить различные научные исследования. При этом обеспечивается создание базы данных многолетних наблюдений за любыми природными и техногенными изменениями в регионе. В 2008 году была опубликована карта экологической чувствительности Северо-Восточного Каспия (см. текстовой блок). На карте отражена большая часть научных данных, собранных в базе данных компании за последние тринадцать лет.

Карта служит ценным инструментом в обеспечении эффективного управления деятельностью компании в береговой зоне и, при необходимости, может быть внедрена в политику развития на местном и региональном уровнях. Весьма перспективным представляется создание национального природного парка на базе водно-болотных угодий и прилегающих прибрежных зон Республики Казахстан и развитие экологического туризма. Для дальнейшего развития и диверсификации местной экономики и снижения ее зависимости от нефтегазовой промышленности можно развивать такие виды деятельности, как наблюдение за птицами, спортивное рыболовство, конный и парусный спорт, а также плавание на каноэ.

О компании «Аджип ККО»

«Аджип ККО», дочернее предприятие компании «Эни», осуществляет свою деятельность по Соглашению о разделе продукции по Северному Каспию, заключенному в 1997 году, в рамках агентского соглашения с компанией «Норт Каспиэн Оперейтинг Компании (НКОК)».

Компания «Аджип ККО» несет ответственность за реализацию Этапа 1 (Программа опытно-промышленной разработки) освоения морского месторождения Кашаган, включая достижение начала коммерческой добычи, с соблюдением самых высоких международных стандартов по безопасности производства и охране окружающей среды.

Кроме того, «Аджип ККО» отвечает за реализацию Проекта наземного комплекса Второго этапа освоения месторождения Кашаган.

Компьютерный набор текстов	Р. Бекбосынова, Н. П. Бодрова
Рисунок на обложке	Эрик Вилсон
Шмутц-титул “Рыбы”	рис. М. Васильевой
Шмутц-титул “Земноводные”	фото Т. Н. Дуйсебаевой
Шмутц-титул “Птицы”	фото Т. Хардера
Шмутц-титул “Млекопитающие”	фото Л. К. Белоусовой
Дизайн-макет и верстка	ТОО “Нур-Принт”

Подписано в печать 16.02.2010 г. Формат 1/8.
Объем 20 усл.печ.л. Заказ № 65.

Отпечатано в ТОО “Типография DPS”
Тел.: 8 (727) 250-32-72